

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İŞLETME FAKÜLTESİ DERGİSİ

ARTICLES / MAKALELER

Türkiye'de İşletme Yüksek Lisans Eğitiminde İlk Adım: İşletme İdaresi Kurslarına İlişkin Bir Sözlü Tarih Çalışması
Yener Pazarçık

İşletmecilik Tarihi Açısından Osmanlı İktisat Tarihi Birikimine Bakış
Seven Ağır

İşletmecilik Tarihinde Modern'den Postmodern'e Bir Yolculuk: Silaharağa Elektrik Santrali'nden Santralistanbul'a Süreklilik ve Değişim
Gökçe Dervişoğlu Okandan

Türkiye'de Uzun Ömürlü İşletmeler: Kim? Nerede? Ne Yapıyor?
Esra Dil

Türkiye'de Muhasebe Disiplininin Gelişimi: İlk İşletme Dergileri Üzerine Bir İnceleme
Alper Erserim

Yönetim ve Organizasyon Yazını Üzerine İnceleme: Bir Anabilim Dalı Akademisyenlerinin 2005-2014 Yılları Arasındaki Yayınları
İşıl Mendeş Pekdemir, Aytuğ Sözüer, Duygu Toplu Yaşoğlu, Esin Bengü Ceran

Türkiye'deki Akademik Yönetim Yazınında Süreklilik ve Değişim: 2000'li Yıllar Üzerine Bir İnceleme
Serkan Dirlik, Yasin Şhitoğlu

Türkiye'de Muhasebe Tarihi Çalışmalarına İlişkin Birikim: 2005-2015 Dönemini Kapsayan Bir İnceleme
Cemal Elitaş, Bilge Leyli Elitaş

INVITED PAPERS / DAVETLİ YAZILAR

100 Yıl Öncesine Bir Yolculuk: "Genel ve Endüstriyel Yönetim" ve Fransa'da Fayolizm-Taylorizm Kutuplaşması
Aykut Berber

Geçmişten Günümüze Kapalıçarşı Kuyumcularının İş Gelenekleri ve Büyüme Mekanizmaları: Sözlü Tarih Çalışması
Refika Bakoğlu

Türkiye'deki İşletmelerin Tarihini Anlamada İktisadi, Politik, Sosyal ve Yasal Bağlamın Önemi
Serkan Dirlik, Hüseyin Leblebici

Türkiye'de Modern Yönetimin Erken Dönemleri: Geç-Osmanlı Döneminde Fabrikalar, Sanayi Mektepleri ve Yabancı Uzmanlar
Mustafa Kurt, Baki Çakar, Kemal Demir

BOOK REVIEW / KİTAP İNCELEME

Dünya İşletme Tarihi Adlı Eser Hakkında Bir Değerlendirme
Eyüp A. Tayşir

Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri, Sümerbank (1930-1945) Adlı Eser Hakkında Bir Değerlendirme
Kemal Demir

SYNOPSIS / BAKIŞ

İşletmecilik Tarihi Bağlamında İlk Dünya Fuarı (Londra, 1851)
Aykut Berber, Mustafa Kurt

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İŞLETME FAKÜLTESİ DERGİSİ

Istanbul University Journal of the School of Business is the international official peer-reviewed journal of Istanbul University School of Business.

The journal publishes two regular issues (May and November) and at least one special issue per year.

İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'nin uluslararası resmi hakemli bilimsel dergisidir. Dergi, her yıl iki düzenli sayı (Mayıs ve Kasım) ve en az bir özel sayı şeklinde yayımlanır.

ISSN 1303 – 1732

Volume 45 ■ Special Issue 2016
Cilt 45 ■ Özel Sayı 2016

dergipark.ulakbim.gov.tr/iuisletme

ISTANBUL UNIVERSITY
JOURNAL OF THE SCHOOL OF BUSINESS

Cover Design / Kapak Tasarım

Erdem Özkan

Semra Taşpunar Altuntaş

Cover: Cromford Mill—the first water-powered factory in history built by Richard Arkwright in 1771 (Cromford, Derbyshire, UK). / **Kapak:** Cromford Fabrikası; Richard Arkwright tarafından 1771 yılında kurulan ve su gücü ile üretim yapan tarihteki ilk fabrika (Cromford, İngiltere). Photo by / Fotoğraf: Aykut Berber, 2014.

BASKI VE CİLT

Talat Matbaacılık

Tel: 0 212 6948484

Faks: 0 212 5904538

E-posta: info@talat.com.tr

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İŞLETME FAKÜLTESİ DERGİSİ

ISTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF THE SCHOOL OF BUSINESS

LICENSEE / İMTİYAZ SAHİBİ: Recep Pekdemir
RESPONSIBLE DESK EDITOR / SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Ahmet Köse

EDITOR-IN-CHIEF / EDİTÖR

Aykut Berber

Istanbul University, School of Business,
Department of Business Management &
Organization, Avcılar, 34320 Istanbul, Turkey

İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı,
Avcılar, 34320 İstanbul, Türkiye

E-mail: berber@istanbul.edu.tr

Phone: +90 212 4737070 / Ext. 18295

OUTREACH COORDINATOR / DIŞ İLİŞKİLER KOORDİNATÖRÜ

Diren Bulut

Istanbul University, School of Business,
Department of Marketing

İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
Pazarlama Anabilim Dalı

E-mail: dbulut@istanbul.edu.tr

WEB EDITORS / WEB EDİTÖRLERİ

Onur Hasan Özgün

Istanbul University, School of Business,
Dept. of Human Resource Management
İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı

Halit Alper Tayalı

Istanbul University, School of Business,
Dept. of Production & Operations Management
İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi
Üretim Yönetimi Anabilim Dalı

dergipark.ulakbim.gov.tr/iuisletme

EXECUTIVE EDITORS / YÖNETİCİ EDİTÖRLER

Serra Eren Sarioğlu

Istanbul University, School of Business,
Department of Finance

İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
Finans Anabilim Dalı
E-mail: serraeren@istanbul.edu.tr

Seda Tolun

Istanbul University, School of Business,
Department of Quantitative Methods

İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi
Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı
E-mail: stolun@istanbul.edu.tr

MANUSCRIPT EDITORS / İÇERİK EDİTÖRLERİ

Birgül Küçük Çırpın

Istanbul University, School of Business,
Dept. of Production & Operations Management
İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi
Üretim Yönetimi Anabilim Dalı

Cem Güney Özveren

Istanbul University, School of Business,
Dept. of Organizational Behavior
İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi
Örgütsel Davranış Anabilim Dalı

Yasemin Şen

Istanbul University, School of Business,
Dept. of Business Management & Organization
İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı

Semra Taşpunar Altuntaş

Istanbul University, School of Business, Dept. of Finance
İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Finans Anabilim Dalı

Ahmet Türel

Istanbul University, School of Business, Dept. of Accounting
İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Muhasebe Anabilim Dalı

Bahar Yaşın

Istanbul University, School of Business, Dept. of Marketing
İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
Pazarlama Anabilim Dalı

ADVISORY BOARD / DANIŐMA KURULU

Bülent Aybar

Southern New Hampshire University, USA

Arnold B. Bakker

Erasmus University Rotterdam, The Netherlands

Hamparsum Bozdogan

University of Tennessee, USA

John L. Casti

International Institute for Applied Systems Analysis, USA

Pablo Fernandez

University of Navarra, Spain

Arjun K. Gupta

Bowling Green State University, USA

Stefan Koch

Boğaziçi University, Turkey

Ali M. Kutan

Southern Illinois University Edwardsville, USA

Carolina F. Machado

E.E.G. – Universidade do Minho, Portugal

Michael Morley

University of Limerick Kemmy Business School, Ireland

C. Warren Neel

University of Tennessee, USA

Chris Rowley

Griffith University, Australia

Thomas L. Saaty

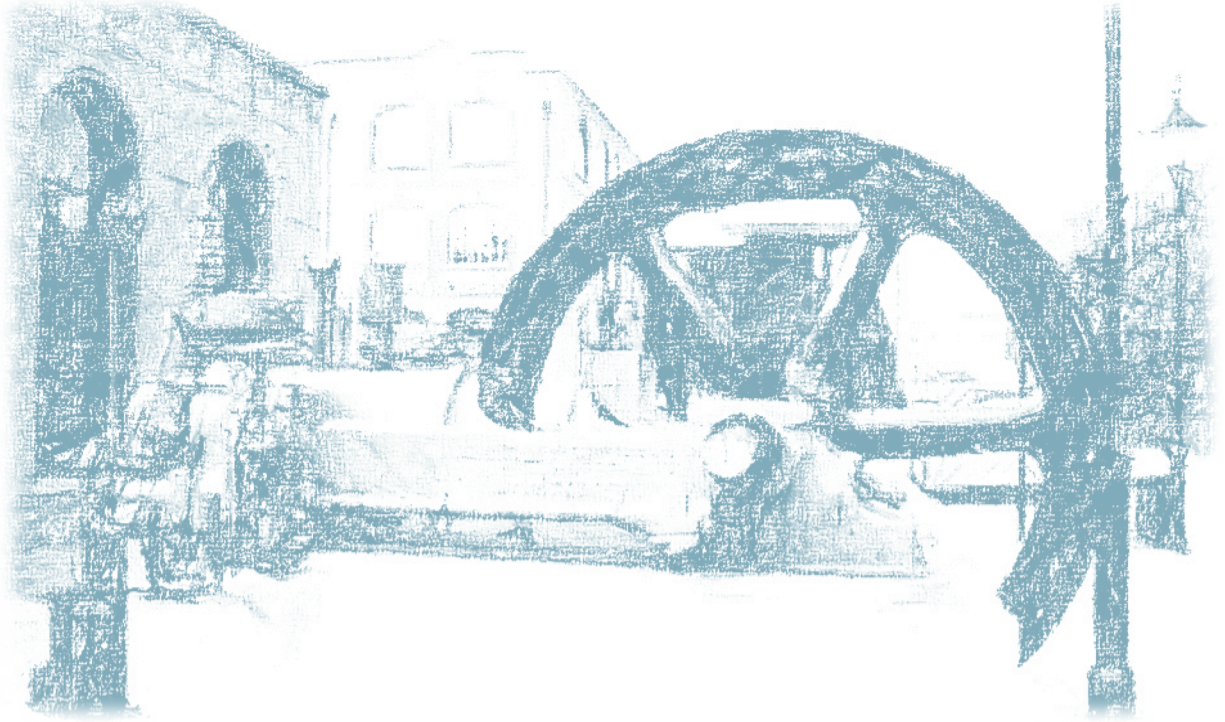
University of Pittsburgh, USA

Wayne L. Winston

Indiana University, USA

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İŞLETME FAKÜLTESİ DERGİŐİ

ISTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF THE SCHOOL OF BUSINESS

Special Issue 2016 ■ BUSINESS HISTORY
Özel Sayı 2016 ■ İŞLETMECİLİK TARİHİ

GUEST EDITOR / KONUK EDİTÖR

Mustafa Kurt
Yalova University,
Department of Business,
Yalova, Turkey

Yalova Üniversitesi,
İşletme Bölümü,
Yalova, Türkiye

E-mail: mkurt@yalova.edu.tr

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Volume 45 • Special Issue 2016
Cilt 45 • Özel Sayı 2016

1 Editörden Mektup
Letter from the Editor

2-8 İşletmecilik Tarihi: Özel Sayıya Giriş
Business History: Introduction to the Special Issue
Mustafa Kurt

ARTICLES / MAKALELER

9-25 Türkiye’de İşletme Yüksek Lisans Eğitiminde İlk Adım: İşletme İdaresi Kurslarına İlişkin Bir Sözlü Tarih Çalışması
The Origin of the Business Administration Graduate Studies in Turkey: An Oral History of Business Administration Courses
Yener Pazarcık

26-39 İşletmecilik Tarihi Açısından Osmanlı İktisat Tarihi Birikimine Bakış
A Review of the Ottoman Economic History Literature: Prospects for Business History Research
Seven Ağır

40-48 İşletmecilik Tarihinde Modern’den Postmodern’e Bir Yolculuk: Silahtarağa Elektrik Santrali’nden Santralistanbul’a Süreklilik ve Değişim
A Journey from the Modern to the Postmodern: Continuity and Change from Silahtarağa Power Plant into Santralistanbul
Gökçe Dervişoğlu Okandan

49-69 Türkiye’de Uzun Ömürlü İşletmeler: Kim? Nerede? Ne Yapıyor?
Long Lasting Businesses in Turkey: Who are they? Where are they? Which industries are they in?
Esra Dil

70-80 Türkiye’de Muhasebe Disiplininin Gelişimi: İlk İşletme Dergileri Üzerine Bir İnceleme
Development of the Discipline of Accounting in Turkey: A Study on Early Business Journals
Alper Erserim

81-93 Yönetim ve Organizasyon Yazını Üzerine İnceleme: Bir Anabilim Dalı Akademisyenlerinin 2005-2014 Yılları Arasındaki Yayınları
Reviewing Management and Organization Literature: Publications of a Department’s Academicians Between Years 2005 and 2014
Işıl Mendeş Pekdemir, Aytuğ Sözüer, Duygu Toplu Yaşlıoğlu,
Esin Bengü Ceran

94-109 Türkiye’deki Akademik Yönetim Yazınında Süreklilik ve Değişim: 2000’li Yıllar Üzerine Bir İnceleme
Continuity and Change in Academic Management Literature in Turkey: A Study on the 2000s
Serkan Dirlik, Yasin Şehitoğlu

110-117 Türkiye’de Muhasebe Tarihi Çalışmalarına İlişkin Birikim: 2005-2015 Dönemini Kapsayan Bir İnceleme
Accounting History Literature in Turkey: A Systematic Review of the Period 2005-2015
Cemal Elitaş, Bilge Leyli Elitaş

INVITED PAPERS / DAVETLİ YAZILAR

118-132 100 Yıl Öncesine Bir Yolculuk: “Genel ve Endüstriyel Yönetim” ve Fransa’da Fayolizm-Taylorizm Kutuplaşması
Going Back in Time 100 Years: “General and Industrial Management” and the Fayolism-Taylorism Dichotomy in France
Aykut Berber

- 133-139 Geçmişten Günümüze Kapalıçarşı Kuyumcularının İş Gelenekleri ve Büyüme Mekanizmaları: Sözlü Tarih Çalışması
Goldsmiths of the Grand Bazaar: An Oral History of Business Traditions and Growth Mechanisms
Refika Bakoğlu
- 140-153 Türkiye'deki İşletmelerin Tarihini Anlamada İktisadi, Politik, Sosyal ve Yasal Bağlamın Önemi
The Importance of Economic, Political, Social, and Legal Contexts in Understanding the History of Business Establishments in Turkey
Serkan Dirlik, Hüseyin Leblebici
- 154-165 Türkiye'de Modern Yönetimin Erken Dönemleri: Geç-Osmanlı Döneminde Fabrikalar, Sanayi Mektepleri ve Yabancı Uzmanlar
Early Years of Modern Management in Turkey: Factories, Industrial Schools and Foreign Specialists in the Late Ottoman Period
Mustafa Kurt, Baki Çakır, Kemal Demir
- BOOK REVIEW / KİTAP İNCELEME**
- 166-170 *Dünya İşletme Tarihi* Adlı Eser Hakkında Bir Değerlendirme
Eyüp A. Taysir
- 171-173 *Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri, Sümerbank (1930-1945)* Adlı Eser Hakkında Bir Değerlendirme
Kemal Demir
- SYNOPSIS / BAKIŞ**
- 174-181 İşletmecilik Tarihi Bağlamında İlk Dünya Fuarı (Londra, 1851)
The Great Exhibition (London, 1851) in the Business History Context
Aykut Berber, Mustafa Kurt

Editörden Mektup

Değerli araştırmacılar ve değerli okurlar,

Dergimizin 45. yılında, “işletmecilik tarihi” temalı özel sayımıza ulaşmış olmanızdan büyük mutluluk duyuyoruz. Her yıl düzenli olarak iki kez araştırmacılar ve okurlarıyla buluşan dergimiz ilk kez bu sayıların dışında kalan bir özel sayıyla karşınıza çıkıyor.

Özel sayımızın ön kapağını İngiltere’nin Derbyshire bölgesindeki Cromford köyünde bulunan eski bir bina fotoğrafına ayırdık. Bu bina aslında işletmecilik tarihi için adeta bir başlangıç noktası sayılabilecek kadar büyük bir öneme sahip. Genel olarak kabul gördüğü üzere “dünyanın ilk fabrikası” unvanını taşıyan bu bina, onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında Sir Richard Arkwright tarafından inşa edilmişti. İşçileri tek bir çatı altında toplayarak iplik üretimini tek merkezden kontrol etmeyi amaçlayan Arkwright, modern işletmelerin yönetiminde karşılaşılan her tür problemi kendi çağının gerektirdiği koşullar doğrultusunda yaşamış; iyi bir mühendis ve aynı zamanda iyi bir tüccar olarak bu problemlerin üstesinden gelmeye çalışmıştı. Bugün dijital çağın araştırmacıları olarak bizler, işletmecilik ve yönetim bilimleri aracılığıyla bu problemlerin neler olduğunu anlama ve çözüm önerileri getirme çabalarına devam ediyoruz. Kimi zaman insan davranışının, pazarlardaki hareketliliğin veya para akışının daha önce görmediğimiz bir yönünü anlamaya çalışıyoruz; kimi zaman ise Amerika’yı yeniden keşfediyoruz. Nitekim, işletmecilik tarihi de böyledir. Bundan çok uzun yıllar önce bir girişimcinin yaşadığı deneyim hakkında bir şeyler okurken, eski çağlarda bir imalathanenin kuruluş öyküsünü dinlerken, büyük savaşlar kazanmış bir komutanın liderlik stilini anlamaya çalışırken veya geçmiş yüzyıllardaki tüketim alışkanlıkları üzerine bir araştırma yaparken harika şeyler keşfediyor, aynı zamanda “günümüzden pek de farklı değilmiş” duygusuna kapılıyoruz. İşletmecilik tarihinin en heyecan verici yönü bu olabilir mi? Hiç kuşkusuz, evet.

İşletmecilik tarihinin, dergimizin tarihindeki ilk özel sayının teması olması bizi son derece mutlu etti. Daha da önemlisi, uzun yıllardır tanıdığım, çalışmalarını beğeniyle takip ettiğim, hem dostum hem meslektaşım olarak birlikte böyle bir proje içinde yer almaktan büyük mutluluk duyduğum Yalova Üniversitesi İşletme Bölümü öğretim üyesi değerli dostum Mustafa Kurt’a ilk özel sayı deneyimimizde bize verdiği destek ve

gösterdiği değerli çabalardan dolayı teşekkürlerimi sunmak isterim. Kendisiyle bu özel sayı için bir yılı aşkın bir süredir pek çok konuda görüş alışverişinde bulunduk ve belirlediğimiz yol haritası üzerinde ilerlerken önceliği daima işletmecilik tarihi alanının Türkiye’deki gelişimine katkı sağlamaya verdik.

Özel sayımızın içeriği, işletmecilik tarihi disiplini, Türkiye’nin bu alanda yapılan çalışmalar bakımından yeri gibi konular hakkındaki değerlendirmeleri bundan hemen sonraki sayfalarda Konuk Editörümüz sevgili Mustafa Kurt’un kendi kaleminden okuyacağız. Bunun ardından Türkiye’nin farklı köşelerinden gelen işletmecilik tarihi özel sayısı için özenle hazırlanmış çalışmalar ve yazılar bizleri geçmişe doğru bir keşif yolculuğuna götürecektir. Bu noktada özel sayımızın yayınlanmasında emeği geçen dergi ekibi arkadaşlarıma ve ayrıca sevgili Kerem Toker’e teşekkür etmek isterim. Konuk editörümüz Mustafa Kurt ile yaptığımız konuşmalarda sıklıkla dile getirdiğimiz üzere, bu özel sayının Türkiye’de bundan sonra yapılacak olan işletmecilik tarihi konulu araştırmalar için bir başlangıç olması ve destek sağlaması en büyük dileğimiz.

Aykut Berber
Editör

İşletmecilik Tarihi: Özel Sayıya Giriş

Mustafa Kurt[†]

(İşletme Bölümü, Yalova Üniversitesi, Yalova, Türkiye)

İşletmecilik tarihi bir alt disiplin olarak yaklaşık 100 yıl önce Amerika Birleşik Devletleri'nde Harvard Üniversitesi'nde kurulan merkezle ortaya çıkmış, Avrupa ve Uzakdoğu ülkeleri temelinde bugüne kadar gelişimini sürdürmüştür. 1927 yılında Harvard Üniversitesi'nde N.S.B. Grass tarafından kurulan kürsü ile bu alanda ilk çalışmalar başlamış, Alfred D. Chandler'ın alana dair oldukça önemli katkılarıyla Amerika dışında da önemli bir gelişim ivmesi yakalamıştır (Amatori ve Jones, 2003:13; Jones vd., 2012). Son dönemde popülerliğini artıran bu alan, yönetim ve örgüt çalışmaları alanından araştırmacıların da (Clark ve Rowlinson, 2004) çağrısıyla daha çok dikkate alınmaya başlamış ve bu geleneksel araştırma alanlarında işletmecilik tarihinin yöntem, yaklaşım ve bakış açılarından daha çok yararlanması gerektiği dile getirilmiştir.

Ancak, Türkiye açısından değerlendirildiğinde alanın yerelde oldukça sınırlı bir birikime ve ilgiye sahip olduğu söylenebilir.¹ Elbette bu durum alanın oldukça yüksek olduğu değerlendirilen potansiyelini destekleyen bir unsur olarak da değerlendirilebilir. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi'nin "İşletmecilik Tarihi" temalı bu özel sayısında, bu potansiyele ilişkin değerlemeleri de içeren bir seri makaleye yer verilmiş olup alan açısından İşletmecilik Tarihi Çalıştaylarından² sonra önemli bir diğer adım atılmaktadır. Bu kısa giriş makalesinin ilerleyen başlıklarında işletmecilik tarihi disiplinine ilişkin tanıtıcı bir bölümle birlikte Türkiye açısından bu disiplinin durumu hakkında öz bir değerlendirme sunulmuş, sonrasında özel sayı içerisinde yer alan makalelerin kısa tanıtımlarına yer verilmiştir. Son olarak, alanda araştırma yapmayı düşünenlere yönelik bazı yönlendirmeler sıralanmıştır.

1. İşletmecilik Tarihi Disiplini ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme

Son dönemde popülerleşen işletmecilik tarihi bir alt disiplin olarak dar çerçevede "arşivi üzerinden bir firmanın sistematik incelenmesi" (Booth ve Rowlinson, 2006:13) olarak tanımlanmaktadır. Daha geniş kapsamlı olarak ise "bireysel firmaların tarihinden, iş sistemlerinin bütününe kadar, işletme geçmişimize ilişkin her şey" (Amatori ve Jones 2003) ve "firmaların, girişimcilerin ve iş sistemlerinin evrimi ve bunların politik, ekonomik ve sosyal çevre ile etkileşimleri" (Jones ve Zeitlin, 2008: 1) olarak tanımlanabilir. Bu tanımlardan yola çıkarak işletmecilik tarihi disiplininin oldukça geniş bir çerçeveye sahip olduğu ve sosyoloji, ekonomi, politik bilimler gibi birçok sosyal bilim dalıyla yakın ilişki içinde olması gerektiği söylenebilir.

Literatürde işletmecilik tarihi alanına son dönemde ilginin arttığı bir gerçektir. Söz konusu artış, bu alana odaklı konferanslar ve kitapların sayısındaki artış yanında akademik dergilerdeki üretimden de izlenebilir. Örneğin, *Web of Science* üzerinden yapılan taramada 1950-1979 yılları arasında yayınlanmış ve başlığında *business* ve *history* sözcükleri bulunan makale sayısı 258 iken sonraki 30 yıl için (1980-2009) bu sayı 887'dir. Sadece son birkaç yılı yansıtan 2010-2016 arasına bakıldığında ise başlığında bu sözcükleri içeren 300 makaleye rastlanmaktadır. Bu görünüm, alana karşı ilginin dikkate değer şekilde arttığının göstergesidir. Yine son dönemde, görece erken gelişen muhasebe tarihi ve finans tarihi alanlarına ilave olarak yönetim tarihi ve pazarlama tarihi alanları da dikkate alındığında şüphesiz yukarıda ifade edilen üretimin miktarı daha da yükselecektir.

[†] mkurt@yalova.edu.tr (M. Kurt)

Tablo 1. İşletmecilik Tarihi ile İlgili Bazı Dergiler

	Dergi Adı	Topluluk & Yayıncı	Yayına Başlama Yılı
	İşletmecilik Tarihine Odaklı Dergiler		
1	Business History Review	Cambridge Journals	1926
2	Zeitschrift für Unternehmensgeschichte	German Society of Business History	1956
3	Business History	Taylor & Francis	1958
4	Business and Economic History	American Business History Conference	1971
5	Essays in Economic & Business History	Economic & Business History Society	1976
6	Annali di Storia Dell'Impresa	Associazione di Storia e Studi sull'Impresa	1984
7	Entreprises et Histoire	ESKA	1992
8	Enterprise & Society	The Business History Conference, Cambridge Journals	1999
	Alanla İlgili Özel Temalı Dergiler		
9	Accounting History Review (1990-2000 yılları arasında Accounting, Business & Financial History ismiyle)	Taylor & Francis	1990
10	Financial History Review	European Association for Banking and Financial History, Cambridge Journals	1994
11	Journal of Management Histor	Emerald Journals	1995
12	Journal of Historical Research in Marketing	Emerald Journals	2009

Tablo 1’de işletmecilik tarihi alanının en tanınan dergilerine ve son dönemde ortaya çıkan alt disiplinlere odaklanan dergiler yer verilmiştir. Bu dergilerin sayılarını spesifik ülke ve spesifik temaya odaklanan dergilerle elbette artırmak mümkündür. Ancak gerek yukarıda yer verilen *Web of Science* istatistikleri gerek tablodaki görünüm işletmecilik tarihi alanının hızlı gelişimi hakkında fikir vermektedir.

İşletmecilik tarihi disiplini Türkiye için oldukça yeni sayılabilecek bir alan olmasına rağmen bu alanla ilgili kısa bir değerlendirme yapmak mümkündür. Türkiye’de bu alandaki birikim için öncelikle ekonomi tarihi kapsamında bugüne dek yapılmış çalışmalara bakmak gerekecektir. Akademik örgütlenmedeki evrim dikkate alındığında Osmanlı ya da Türkiye bağlamında işletmecilik tarihinin kapsamına giren konuları daha çok ekonomi tarihçilerinin çalışmış olması sürpriz değildir. Ancak burada yabancı araştırmacıların da katkısından bahsetmek gerekir. Yabancılar tarafından 19. yüzyıldan itibaren bu alana girebilecek yayınlar üretildiği, bunun cumhuriyetin kurulması sonrası belirli bir dönem daha çok politik tarihe doğru yön değiştirirse de sonrasında ekonomi tarihi konularına dönük ilginin artarak devam ettiğinden bahsedilebilir. Özellikle 1950 sonrası başlayan ve 1970 sonrası doruğa ulaşan bu ilginin

sonucu olarak çok sayıda yabancı araştırmacı bu alandaki üretime önemli katkılar sunmuşlardır. Bunlar arasında, Edward Clark’ın 1974 yılında *International Journal of Middle Eastern Studies*’de yayınlanan “The Ottoman Industrial Revolution” adlı ünlü makalesi ve Donald Quataert’in 2002 yılında Cambridge University Press tarafından yayınlanan “Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution” gibi klasikleşmiş çalışmalar sayılabilir. Yine, İnalçık ve Quataert’in (2006) editörlüğünü yaptıkları *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* adlı eserde yer alan bölümler Osmanlı dönemine dair ticaret ve üretim faaliyetleri hakkında bilgimizi derinleştirmektedir. Ayrıca bu dönemde öne çıkan isimlerden Robert Anheger madencilik, R.P. Dunn pamuk endüstrisi, H. S. W. Carrigan Osmanlı’daki İngiliz Fransız-Alman yatırımları, Roderic Davison ekonomik reformlar, R. Hoffman ticaret, A. D. Novıçev tarım, Gabriel Bearloncalar Türkiye’nin sosyal ve ekonomi tarihi, J. M. Landau Hicaz demiryolu, Paul Dumont işçi hareketleri, Jacques Thobie Osmanlı’da Fransız yatırımları, Shaw Osmanlı vergi sistemi, Issawi Osmanlı Devletinin ticari ilişkileri ve ücret konularında çalışmış ve çok sayıda yayın yapmışlardır (Çakır, 2003: 54-56). Yabancı araştırmacıların bu çok çeşitli konuları kapsayan ilgisi şüphesiz bugün işletmecilik tarihi

alanına ilgi duyanlar için verimli bir zeminin oluşmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Ekonomi tarihçileri eliyle oluşturulan birikim yanında yönetim ve örgüt alanındaki akademisyenlerin ve kısmen diğer sosyal bilimcilerin alandaki birikime sağladığı katkılardan da bahis açılabilir. Bu alanda çalışanların işletmecilik tarihi alanına ilgisine bakıldığında henüz oldukça mütevazı sayılabilecek bir birikim sağlandığı görülecektir. Bugüne kadar ortaya çıkan çalışmalarda temel temalardan bahsetmek gerekirse, işletme gruplarının ortaya çıkışı ve evrimi ile ilgili çalışmaların (Buğra, 1995; Selekler-Gökşen ve Üsdiken, 2001; Üsdiken, 2008; Özkara vd. 2008; Çolpan ve Hikino, 2008; Karaevli, 2008; Çolpan, 2010; Karaevli ve Demirok, 2010; Dirlik ve Altunç, 2012) bir küme oluşturduğu söylenebilir. Bunun yanında daha çok yönetim tarihi alanında ele alınabilecek konular arasında “akademik bir disiplin olarak yönetim alanı”nın tarihi (Üsdiken ve Pasedeos, 1993; Üsdiken ve Erden, 2001; Üsdiken ve Çetin, 2001; Üsdiken ve Wasti, 2002; Üsdiken ve Erden, 2002; Üsdiken 2003; Berkman, 2009) ve işletmecilik eğitiminin tarihine (Kipping vd. 2004; Üsdiken vd. 2004; Üsdiken, 2004; Üsdiken, 2009; Üsdiken ve Wasti, 2009) dair çalışmalar öncelikle dikkat çekmektedir. Ancak tekil olarak işletmelerin (Aytemur, 2010; Erçek ve Günsavdı, 2016, Çolpan and Jones, 2016) ve kurumların tarihi (Kurt vd. 2010) araştırmacılar tarafından çok az ilgi görmüş, sektörel evrim bakımından yönetim danışmanlığı sektörü (Kurt, 2008; Kurt, 2010; Kurt, 2012) ve askeri işletmeler (Parla, 1998) inceleme konusu olmuştur. Bunun yanında son dönemde 19. yüzyılı kapsayacak şekilde Osmanlı sanayileşmesi sürecinde işletmecilik-yönetim konularına (Buluş ve Arıcıoğlu, 2005; Topal vd., 2012; Kurt vd., 2014; Kurt vd. 2015a; Kurt vd., 2015b; Kurt vd, 2016) bir ilgi gözlenmiştir. Ancak geniş bir perspektife yayılabilecek sektörler, aile işletmeleri, iş dünyası örgütlenmeleri ve girişimcilerin tarihi konularına genellikle ilgisiz kalmıştır. Bu durum bir zayıflık gibi görünse de aslında bir sonraki başlıkta detaylı olarak ele alınacak disipline ilişkin potansiyeli de yansıtmaktadır.

Ayrıca son dönemde kamu ve özel kurumların ilgisine bakıldığında kamu kurumlarının ilgisinin de arttığı gözlenmektedir. İstanbul başta olmak üzere birçok şehirde belediyeler ya da ticaret sanayi odaları eliyle (tarihçi bilim insanlarının katkılarıyla) ticaret ve sanayi tarihine ilişkin kitaplar basılmaktadır. Ayrıca girişimciler, özel kurumlar ya da firmalar kendi firma/kurum tarihlerini yayınlamakta geçmişe göre daha ilgili görünmektedir. Bu gelişmelerin işletmecilik tarihi alanının dinamizm kazanmasında etkisi olduğu bir gerçektir. Özetle, son dönemde dünyada işletmecilik tarihi alanına dönük artan ilgiden Türkiye'nin de (sınırlı da olsa) etkilendiği ve bu alana dönük mütevazı de olsa bir literatür birikimi sağladığı görülmektedir.

2. Özel Sayının İçeriği Üzerine

Türkiye’de ilk kez işletmecilik tarihi temasıyla hazırlanan bu özel sayı, şüphesiz çok değerli katkılarla ortaya çıkabildi. Makale çağrı sürecinde dergi editörlüğüne 17 adet öneri ulaştı ve öneri olarak kabul edilen çalışmalar arasından daha sonra tam metin olarak elimize ulaşan makaleler hakem değerlendirme sürecine tabi tutuldu. Sonuç olarak bu özel sayıda hakem değerlendirme süreci aşamasından geçmiş toplam sekiz makaleye yer verilmiştir. Bunun dışında dört davetli makale, iki kitap tanıtımı ile bir sinopsis bu özel sayıda ayrıca yerini almıştır. Bu yazıları kendi içlerinde (1) temel olarak işletmecilik tarihi alanına dair değerlendirme sunan çalışmalar, (2) işletmecilik tarihi kapsamında bir araştırma sorusuna odaklanan çalışmalar ve (3) yönetim-örgüt yazınına ve muhasebe/muhasebe tarihi alan yazınına ilişkin değerlendirmeler sunan çalışmalar şeklinde tasnif etmek mümkün görünmektedir.

Türkiye’de işletme yönetiminin modern iş dünyasına yönelik özgün bir eğitim alanı olarak gelişmesine öncülük eden ve 1954 yılında kurulan İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü, özel sayımızın ilk makalesinin konusudur. Makalenin yazarı Yener Pazarcık, bu kuruma bağlı olarak oluşturulan İşletme İdaresi Kursları özelinde Türkiye’de işletme yüksek lisans eğitiminin tarihine odaklanmakta ve bugüne kadar konuşulmamış bir olguyu inceleyerek bu literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Seven Ağır, bir ekonomi tarihçisi gözüyle Osmanlı son dönemine dair ekonomi tarihi literatüründen yola çıkarak işletmecilik tarihi ile kurulabilecek olası bağları değerlendirdiği ufuk açıcı yazısında, ekonomi tarihi literatüründe işletmecilik tarihi alanında çalışanları doğrudan ilgilendirebilecek konularla ilgili ortaya çıkmış bilgi birikiminin sistematik bir tarzda, üç ana başlık altında, aktarmaktadır.

Silahtarağa Elektrik Santrali’ni sadece işletmecilik tarihi değil, bu sanayi yapısını aynı zamanda kimlik ve işlev gibi kriterler açısından postmodern bir yaklaşımla incelediği yazısında Gökçe Dervişoğlu Okandan, Osmanlı son dönemindeki enerji üretimine dair gelişmelerden bahsederek bu piyasanın nasıl geliştiğini ele almakta, sonrasında Silahtarağa Elektrik Santrali’nin kuruluş ve gelişim öyküsünü, son olarak da bir eğitim kurumu ile bağlantı olarak bu santralin fonksiyonunda yaşanan değişimi Foucault’nun önerdiği çerçeveye bağlı olarak incelemektedir.

Esra Dil, literatürde uzun ömürlü işletmelere dair yokluğu hissedilen bir envanter oluşturmak amacıyla özgün bir tarzda yapılandığı listeyi sunduğu çalışmada, bu alanda yeni çalışmalar yapmayı düşünenler için akademik bir zemin önermektedir.

Alper Erserim makalesinde, 1940-1970 arası öncü işletme dergilerini esas alarak yaptığı incelemede muhasebe alanının akademik olarak nasıl bir gelişim sergilediğini titiz bir inceleme yöntemi kullanarak göz önüne sermiştir.

Özel sayıda yer alan üç makale ise yönetim-örgüt ve muhasebe alanları açısından akademik alandaki gelişime ve evrime odaklanmaktadır. İlk olarak Işıl Mendeş Pekdemir, Aytuğ Sözüer, Duygu Toplu Yaşlıoğlu ve Esin Bengü Ceran spesifik bir örnek olarak Türkiye’de kurulan ilk işletme fakültesi olan İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı üyelerinin 2005-2014 yılları arasında ürettikleri 147 adet eserin sistematik bir derlemesini sunmuşlar; eser türü, odaklandıkları konular, araştırma evrenleri, kullandıkları yöntem, çalışmanın hedeflediği kitle gibi kriterler bakımından bu eserleri tasnif etmişlerdir.

Serkan Dirlik ve Yasin Şehitoğlu ise daha makro bir perspektiften Türkiye’de yönetim ve örgüt alanında çalışan akademisyenlerin 5 akademik dergide 2000-2009 yılları arasında yayımlanan makalelerini atıf analizi ve ortak atıf analizine tabi tutmuşlar, bu yolla aynı zamanda yönetim yazınında önceden çeşitli çalışmalarla ortaya konulan geçmişten bugüne süregelen eğilimlerin güncel durumu hakkında tespit ve tartışmalarını ortaya koymuşlardır. Çalışma bu yönüyle Türkiye’de yönetim yazınındaki sürekliliği ve değişimi anlamamıza imkan vermektedir. Özel sayı içerisinde yönetim yazınına odaklanan bu iki makaleye ilave olarak Muhasebe ve Muhasebe Tarihi alanındaki yazını inceleyen iki ayrı makale daha yer almaktadır.

Cemal Elitaş ve Bilge Leyli Elitaş, muhasebe tarihi alanına dair 2005-2015 yıllarını esas alan bir sistematik derleme sunarak bu alanın hangi eğilimlere sahip olduğunu çeşitli kriterler bakımından ortaya koymuştur.

Hakemli makalelerin dışında yer alan davetli makalelerden ilki, içinde bulunduğumuz yılın işletme yönetimi için son derece önemli bir yıldönümüne denk gelmesi nedeniyle hazırlanmış bir çalışmadır. Bu özel sayı genellikle yerel bağlama odaklanmakla birlikte özel sayı içeriğini uluslararası bağlamla güçlü bir şekilde bağlayan bir çalışmaya Aykut Berber imza atmıştır. İlginç bir şekilde Türkiye’de ilk kez bir akademik derginin işletmecilik tarihi temasıyla İstanbul’daki bir üniversite tarafından yayımladığı özel sayı içerisinde, yönetimin bir bilim haline gelmesinde öncü birkaç isimden biri olan ve İstanbul’da doğan Henri Fayol konu edilmiştir. Bu özel sayının Henri Fayol’un büyük önem arz eden bir başyapıt olan *Genel ve Endüstriyel Yönetim* adlı eserinin yayımlanmasının 100. yılına rastlaması da diğer bir tesadüf olarak kayda geçmelidir. Berber, titiz bir şekilde ve ayrıntılandırarak aktardığı Fayol’un yaşam kesitine ve başyapıtına ilişkin ele aldığı bilgi ve değerlendirmelerinde bundan 100 yıl öncesinin

Fransası’nda yönetim düşüncesinin şekillenmesindeki etkili dinamikleri ele almaktadır.

Bir sözlü tarih çalışmasına bağlı olarak Kapalıçarşı’da yerleşik kuyumcuların iş gelenekleri gibi ilginç bir konuya odaklanan Refika Bakoğlu, Türkiye açısından en eski yerleşik ticaret mekanlarından biri olan Kapalıçarşı’da; yine çıraklık sistemi ve yetiştirme, girişimcilik ruhu, iş ahlakı ve güven, müşteri ilişkileri, kalite anlayışı ve esnaflar arası ilişkiler gibi yerleşik iş geleneklerindeki süreklilik ve değişimi ortaya koymaktadır. Yazar, çalışmasında ayrıca kuyumcuların “büyümeme” eğilimlerinin nedenlerini de tartışmaktadır.

Serkan Dirlik ve Hüseyin Leblebici, işletmecilik tarihi alanında çalışma yapacaklar için verimli bir entelektüel bir zemin oluşturacak şekilde kaleme aldıkları yazılarında; öncelikle işletmecilik tarihi çalışmalarında makro-mikro yaklaşımı ortaya koyarak tarihsel süreç içerisindeki iktisadi, politik, sosyal ve hukuksal bağlamın işletmecilik tarihi çalışmalarında nasıl kullanılabileceğini somutlaştırarak tartışmışlar, bu öneriye örnek olan Amerika Birleşik Devletleri kaynaklı çalışmaları irdeleyerek araştırmacılar için bir perspektif önermişlerdir.

Mustafa Kurt, Baki Çakır ve Kemal Demir ise Osmanlı son dönemine odaklanarak modern anlamda işletmeciliğin ilk dönemlerinin Osmanlı sanayileşmesine götürülebileceği argümanını sundukları ağırlıklı olarak kavramsal nitelikteki çalışmalarında 19. yüzyılda Osmanlı sanayileşme çabaları kapsamında kurulan fabrikalar, okullar ve transfer edilen yabancı ustaları/mühendisleri/yöneticilere odaklanarak bu çabaların yerel olarak işletmeciliğin ve yönetim anlayışının gelişimine nasıl etki etmiş olabileceğini tartışmışlardır.

Özel sayı içerisinde iki adet kitap incelemesi de yer almaktadır. İlk olarak Eyüp Aygün Tayşir, Franco Amatori ve Geoffrey Jones tarafından yazılan ve Dost Yayınları tarafından Türkçe’ye çevrilerek yayımlanan *Dünya İşletme Tarihi* adlı kitaba yönelik oldukça doyurucu bir incelemeyi -kritik bir yaklaşımı da koruyarak- kaleme almıştır.

Kemal Demir ise Janset Özen Aytemur tarafından yazılan, alan açısından ilk örneklerden biri olma niteliğini koruyan, *Türkiye’de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank Örneği (1930-1945)* adlı esere ilişkin incelemesini sunmuştur.

Son olarak Aykut Berber ve Mustafa Kurt tarafından kaleme alınan bir sinopsise yer verilmiştir. 1851 yılında Londra’da düzenlenen ve genellikle endüstri tarihinde geniş çaplı ilk uluslararası fuar olarak kabul edilen 1. Dünya Sergisi’ne, bu fuarda sergilenen ürünlere ve katılan firmalara ilişkin genel bir bakış ortaya koyan bu kısa yazının amacı işletmecilik tarihi bağlamında bu

fuvarın tarihi önemini bir kez daha hatırlamak ve araştırmacıların gündemine taşımaktır.

3. Alanda Yapılacak Çalışmalar İçin Bir Çerçeve

Bu özel sayı Türkiye’de işletmecilik tarihi çalışmalarının gelişimi açısından önemli adımlardan biri olarak addedilebilir. Yine de yukarıda tanıtılan bazı yazıların vurguları da dikkate alındığında, Türkiye bağlamının işletmecilik tarihi gözlüğünden incelenmesine dair önemli bir boşluğun olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar bu boşluğun temel sebebi uzun dönemler boyunca bu alana ilgisiz kalan akademi gibi görünse de bazı zemin şartlarının da bu görünümde etkili olduğu kabul edilmelidir. Örneğin, eski metinlerde kullanılan Osmanlıca alfabesinin günümüz işletmecilik alan araştırmacıları tarafından kullanılmaması bu bigane kalışın en önemli sebebi olarak görülebilir. Elbette diğer belirgin bir sebep ise akademik teşkilatlanma yapısı içerisinde gerek anabilim dalı gerekse lisansüstü çalışma alanları açısından bu disipline yer verilmemiş olmasıdır. Bu görünüm bir olumsuzluk gibi değerlendirilse de esasen araştırmacıların odaklanabileceği potansiyeli yüksek bir alanın varlığına işaret etmesi bakımından olumlu olarak da algılanabilir.

Türkiye’de işletmecilik tarihi disiplinine ilişkin potansiyeli tanımlarken dönemsel bir ayrıma gitmek doğru olacaktır. Teknik olarak arşiv imkanları göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı dönemi ile birlikte Cumhuriyet dönemi iki ana dönem olarak kabul edilebilir. Bu özel sayı içerisinde Seven Ağır, çalışmasında Osmanlı dönemine dair inceleme alanları ve bunlara dair boşlukları açıkça izah etmekte ve araştırmacıları yön vermektedir. Yine de kısaca ele almak gerekirse alan açısından ilgili döneme dair en ilginç olabilecek başlık sanayileşme çabaları kapsamında kurulan fabrikalar ve bu süreçte yaşanan diğer gelişmelerdir. Bunun ötesinde geleneksel üretim ve ticaret tarihine girdiğimizde ise inanılmaz bir çeşitlilik ve zenginlikten bahsetmek gerekecektir. Osmanlı’nın klasik döneminden itibaren imparatorluk ekonomisi içerisinde çok önemli bir paya ve yoğunluğa sahip olan ve belirli girişimci ağları içeren ticari faaliyetleri öneminden dolayı göz ardı etmek mümkün değildir. Özellikle Osmanlı Devleti’nin gelişme döneminden itibaren iç ve dış ticaretine ilişkin örüntülerinden belirli bir sektörde üretim yapanların örgütlenmelerine, bireysel veya bir işkolundaki tüccarların toplu faaliyetlerinden ticaret mekânlarının tasarımı ve işleyişlerine, Osmanlı coğrafyasından tüccarların Avrupa ve dünyanın diğer bölgeleri ile ekonomik etkileşimlerinden yabancı tüccarların/şirketlerin Osmanlı coğrafyasındaki faaliyetlerine kadar birçok konu hala işletmecilik tarihi gözlüğüyle bakıldığında karanlık görünmektedir. Burada potansiyelin sınırlarını genişleten bir unsur, bugün Türkiye sınırları dışında olup sanayileşme çabalarının yürütüldüğü 19. yüzyılda

ve önceki yüzyıllarda Osmanlı sınırları içinde olan birçok coğrafyada da üretim faaliyetlerinin önemli ölçüde yoğunlaşmış olmasıdır. Osmanlı Devletinin başkenti olan İstanbul’la yakın bir etkileşim içerisinde olan bu üretim merkezleri, devletin başkentiyle ve diğer başkentlerle olan bağları da dikkate alınarak, inceleme konusu olabilir.

Burada temel zorluk, bu potansiyel konulara ilişkin araştırma yapabilme imkanlarıyla ilgilidir. Osmanlı arşivleri devletin kendi içindeki yazışmaları içerdiğinden ilgili dönemde devletin idaresi altında olmayan ve özel işletme ya da bireylerce sürdürülen üretim ve ticaret faaliyetlerine ilişkin kayıtlara erişmek oldukça zor görünmektedir. Ancak salnameler gibi çeşitli kayıtlar üzerinden bazı verilere ulaşmak mümkün olabilir. Yine yabancı tüccar ve şirketlerin Osmanlı coğrafyasına uzun dönemler süren ilgisinden dolayı ticari faaliyetlere ilişkin olarak yurtdışı arşivlerinde daha detaylı kayıtlar bulmak mümkün görünmektedir. Bu çerçevede Osmanlı Arşivleri’nin yanı sıra Avrupa merkezli arşivlerin Osmanlı’da ticaret ve üretim faaliyetlerinin detaylı olarak incelenmesi açısından kritik bir öneme sahip olduğu belirtilmelidir. Önceki yüzyılların daha karanlık görünümüne rağmen 18. yüzyıldan itibaren devletin yazışmalarına konu olan işlemler bakımından özel sektörü ve devlet sahipliğindeki üretim birimlerini gözlemek belirli ölçüde mümkündür. Son dönemde erişime açılan belge sayısındaki artışla mevcut arşiv imkanları dahilinde geç Osmanlı dönemini daha detaylı inceleyebiliyoruz.

Elbette alana ilgi duyanlar için Cumhuriyet dönemi de çok önemli potansiyeller içermektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki devletçi üretim politikalarının sürdürüldüğü dönemde kurulan devlet işletmeleri önemli bir inceleme alanıdır. Yine İkinci Dünya Savaşı sonrası belirgin şekilde ortaya çıkmaya başlayan özel sektör işletmeleri kadar Amerika Birleşik Devleti ile yakınlaşmaya temelinde ortaya çıkan kurumların incelenmesi ve bu dönemde geliştirilen politikaların iş dünyasına ve tekil işletmelere etkisi daha derin incelenmeye muhtaç görünmektedir. Sonraki dönemde 1980’li yıllara kadar süren ve askeri darbelerin hakim olduğu dönemde devlet ve daha ilginç olabilecek şekilde asker sahipliğindeki işletmelerin ortaya çıkışları ve faaliyetleri de bir potansiyel taşımaktadır. 1980 sonrası liberal politikaların benimsenmesi sonucunda ortaya çıkan çeşitlilik ve dinamizm, yeni oluşan İstanbul dışında yerleşik işletme grupları, Türkiye’de faaliyet göstermeye başlayan yabancı işletmeler de yeterince incelenmiş değildir.

Cumhuriyet dönemine ilişkin araştırma yapma imkanları elbette daha geniştir. Ancak Cumhuriyet’in ilk dönemleri bireysel işletme arşivleri açısından oldukça zayıftır. 1950’lere kadar devlet işletmeciliğinin üretim faaliyetlerinde mutlak hakim olduğu düşünüldüğünde bu dezavantaj kısmen göz ardı

edilebilir. Yine de cumhuriyet dönemi boyunca gerek özel işletmelere ilişkin arşiv oluşturma alışkanlığının yaygın olmaması, gerekse devlet arşivciliğinin istenilen derinlikte sağlanamaması önemli riskler barındırmaktadır. Burada cumhuriyet dönemi açısından bir şans, Osmanlı'dan sonraki kesinti de dikkate alındığında, mevcut iş sisteminin hala sözlü tarih çalışmalarına imkan verecek olgunlukta olmasıdır. Bugün hala 100 yaşını aşmış işletmelerin ikinci veya üçüncü nesil üyeleriyle görüşmek, cumhuriyetin ilk yıllarında kurulup son döneme kadar faaliyetlerini sürdürmüş olan devlet sahipliğindeki işletmelerde görev almış yöneticilerle mülakat yaparak araştırmalar yürütmek mümkündür.

✦ mkurt@yalova.edu.tr

Notlar

- ¹ Daha detaylı bir değerlendirme için Kurt'un (2016) çalışmasına bakılabilir.
- ² Çalıştayların ilki 02 Haziran 2014 yılında yapılmış, 2015 yılında ise 14 Ocak ve 23 Kasım tarihlerinde sırasıyla "Ekonomi Tarihçilerinin Gözünden Türkiye'de Yeni Bir Disipline İlişkin Yorumlar" ve "Yönetim Alanında Kayıp Bir Aktör: Türk Sevk ve İdare Derneği" temalarıyla tekrarlanmıştır.

Kaynakça

- Amatori, F., Jones, G. (2003). Giriş. In Amatori F., Jones G. (Eds.) *Dünya İşletme Tarihi*. Dost Kitabevi, İstanbul.
- Aytemur, J. Ö. (2010) *Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank (1930-1945)*. Libra Yayınları, İstanbul
- Berkman, A.Ü. (2009). Türk yönetim yazını ve Türkiye'de yönetim-örgüt alanının gelişimi: 1990 yılı sonrası (Nereden nereye). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 13-24
- Booth, C., Rowlinson, M. (2006). Management and Organizational History: Prospects. *Management & Organizational History*, 1(1), 5-30.
- Buğra, A. (1995). *Devlet ve işadamları*, (Çev. E Adaman), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buluş, A. Arıcıoğlu, A. (2005). Başkaları aracılığıyla iş gördürmeye ilişkin tarihsel bir örneklem: Hereke Fabrikası'nda yönetim ve örgütlenme anlayışı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 217-236.
- Clark, E. C. (1974). The Ottoman industrial revolution. *International Journal of Middle East Studies*, 5(1), 65-76.
- Clark, P., Rowlinson, M. (2004), The treatment of history in organisation studies: Towards an 'historic turn'? *Business History*, 46(3), 331-352.
- Çakır, C. (2003). Türkiye'de iktisat tarihi çalışmalarının tarihi üzerine bir deneme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 7-63.

- Çolpan, A. M., Hikino T. (2008). Türkiye'nin büyük şirketler kesiminde işletme gruplarının iktisadi rolü ve çeşitlendirme stratejileri, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(1-2), 23-58.
- Çolpan, A. (2010). Business Groups in Turkey, In A.M. Çolpan, T. Hikino & J.R. Lincoln (Eds.), *The Oxford Handbook of Business Groups*. Oxford University Press, Oxford, 486- 525.
- Çolpan, A. M., Jones, G. (2016). Business groups, entrepreneurship and the growth of the Koç Group in Turkey. *Business History*, 58(1), 69-88.
- Dirlik, S. ve Altunç, Ö.F. (2012), "Türkiye'deki Makro İktisadi Bağlamın İşletme Gruplarının Çeşitlendirme Stratejilerine Etkileri: 1975-2010 Dönemi İçin Boylamsal Bir Analiz", 20. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*. 24-26 Mayıs, İzmir
- Erçek, M., Günçavdı, Ö. (2016). Imprints of an Entrepreneur and Evolution of a Business Group, 1948-2010. *Business History*, 58(1), 89-110.
- İnalçık, H., & Quataert, D. (Eds.). (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi*. Eren Yayıncılık, İstanbul
- Jones, G. & Zeitlin, J. (2008). "Introduction", *Oxford Handbook of Business History* içinde, Jones & Zeitlin (ed.), Oxford University Press, New York, USA.
- Jones, G., van Leeuwen, M. H., Broadberry, S. (2012). The future of economic, business, and social history. *Scandinavian Economic History Review*, 60(3), 225-253.
- Karaevli, A. (2008). Türkiye'deki işletme gruplarında çeşitlendirme stratejilerinin evrimi, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(1-2), 85-107.
- Karaevli, A. & Demirok E. (2010), "Devamlılık İçinde Değişim": Türkiye'deki Büyük Aile Holdingleri ve Bünyelerindeki Şirketlerin Kurumsal Büyüme Stratejileri (1938-2009)", 18. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Kongre Bildiriler Kitabı*, Çukurova Üniversitesi Basımevi Adana, 418-422.
- Kipping, M., Usdiken, B., Puig, N. (2004). Imitation, tension, and hybridization: multiple "Americanizations" of management education in Mediterranean Europe. *Journal of Management Inquiry*, 13(2), 98-108.
- Kurt, M. (2008). *Yönetim Danışmanlığı: Kuram, Gelişim ve Türkiye Örneği*. Gazi Kitabevi, Ankara
- Kurt, M. (2010), "Evolution of Management Consulting in Emerging Countries: Example of Turkey", *Association of Business Historians Annual Conference*, York, UK.
- Kurt, M., Özcan, K., Özkal, E.S. (2010) "Yönetim Alanında Kayıp Bir Aktör: Türk Sevk ve İdare Derneği" 18. *Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi, Bildiriler Kitabı*, Adana.
- Kurt, M. (2012). "Transferring Management Knowledge From Center To Periphery: Foreign Consultancies in Turkey", *16th Annual Conference of the European Business History Association*, 24-26 August, Paris, France.

- Kurt, M., Demir, K., Çakır, B. (2014). "Geç Osmanlı Dönemi Devlet Fabrikalarında Yönetim Anlayışı ve Uygulamalarına İlişkin Arşiv Belgelerine Dayalı Bir Araştırma (1827-1914): İlk Bulgular", 21. *Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi, Bildiriler Kitabı*, Konya.
- Kurt, M., Çakır, B., Demir, K. (2015a). "Geç-Osmanlı Dönemi Devlet Fabrikalarında Yönetim: Motivasyon Uygulamaları", 22. *Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi, Bildiriler Kitabı*, Muğla.
- Kurt, M., Bayraktaroğlu S., Demir, K. (2015b), "19. Yüzyıl Osmanlı Devlet Fabrikalarında Yöneticiler", 22. *Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi, Bildiriler Kitabı*, Muğla
- Kurt M., Çakır, B. Demir, K. (2016). Geç-Osmanlı dönemi devlet fabrikalarında yönetim: Çalışanların "şevk ve gayret"lerini artırmaya dönük uygulamalar. *History Studies*, 8(1).
- Kurt M. (2016). Bir disiplin olarak işletmecilik tarihi: Doğuşu, gelişimi, Türkiye'de potansiyeli ve zorlukları üzerine. *Turkish Journal of Management*, Cilt:1, Sayı:1, ss. 42-57.
- Özkara, B., Kurt, M., Karayormuk, K. (2008). Türkiye'de İşletme Grupları: Eskiler ve Yeniler. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(1-2), 59-83.
- Parla, T. (1998). Mercantile militarism in Turkey, 1960-1998. *New Perspectives on Turkey*, 19, 29-52.
- Gökşen, N. S., Üsdiken, B. (2001). Uniformity and diversity in Turkish business groups: Effects of scale and time of founding. *British Journal of Management*, 12(4), 325-340.
- Quataert, D. (2002). *Ottoman Manufacturing in The Age of The Industrial Revolution*, (Vol.30). Cambridge University Press.
- Topal, M., Erdemir E., Kırılı, E. (2012). Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye'de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri: Hereke Fabrikası Nizamnamesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 37-64.
- Üsdiken, B., Pasadeos, Y. (1993). Türkiye'de örgütler ve yönetim yazını. *Amme İdaresi Dergisi*, 26(2), 73-93.
- Üsdiken, B., Erden, Z. (2001). Örnek alma, mecbur tutulma ve geçmişe bağımlılık: Türkiye'deki yönetim yazınında değişim. *Amme İdaresi Dergisi*, 34(4), 1-31.
- Üsdiken, B., Çetin, D. (2001). From betriebswirtschaftslehre to human relations: Turkish management literature before and after the Second World War. *Business History*, 43(2), 99-124.
- Üsdiken, B., Erden, Z. (2002). 1990'lı yıllarda Türkiye'de yönetim alanı: disiplinin yapısı ve yaklaşımlar. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 91-112.
- Üsdiken, B., Wasti, S. A. (2002). Türkiye'de akademik bir inceleme alanı olarak personel veya " insan kaynakları" yönetimi, 1972-1999. *Amme İdaresi Dergisi*, 35(3), 1-37.
- Üsdiken, B. (2003). Türkiye'de iş yapmanın ve işletmenin akademikleştirilmesi, 1930-1950. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(1), 119-147.
- Üsdiken, B., Kieser, A., Kjaer, P. (2004). Academy, economy and polity: Betriebswirtschaftslehre in Germany, Denmark and Turkey before 1945. *Business History*, 46(3), 381-406.
- Üsdiken, B. (2004). The French, the German and the American: Higher education for business in Turkey, 1883-2003. *New Perspectives on Turkey*, 31, 5-38.
- Üsdiken, B. (2008). Türkiye'de işletme grupları: Özel sayı'ya giriş. *Yönetim Araştırmaları Dergisi (Türkiye'de İşletme Grupları Özel Sayısı)*, 8(1-2), 5-21.
- Üsdiken, B. (2009). Bir örgütsel alanın yeniden şekillenışı: Türkiye'de iş hayatına yönelik yüksek öğretimde değişim, 1955-1975. *METU Studies In Development (Muhan Soysal Special Issue)*, 35, 1-40.
- Üsdiken, B., Wasti, S. A. (2009). Preaching, Teaching and Researching at the Periphery: Academic Management Literature in Turkey, 1970—1999. *Organization Studies*, 30(10), 1063-1082.

Türkiye’de İşletme Yüksek Lisans Eğitiminde İlk Adım: İşletme İdaresi Kurslarına İlişkin Bir Sözlü Tarih Çalışması

Yener Pazarcık[†]

(*Biga Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, Türkiye*)

ARTICLE INFO

Yayın Bilgisi

Received/Başvuru
18/01/2016

Accepted/Kabul
04/03/2016

Anahtar Sözcükler:
İşletmecilik eğitimi
İşletme İktisadi Enstitüsü
İşletme İdaresi Kursu

ÖZ

Çalışmanın amacı, 1954 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde kurulmuş olan İşletme İktisadi Enstitüsü ve bu Enstitü’ye bağlı olarak oluşturulan ve işletme yüksek lisans eğitiminin ilk adımları olarak kabul edilebilecek İşletme İdaresi Kurslarını incelemektir. Bu amaçla, 1956 yılındaki Birinci İşletme İdaresi Kursunda öğretim üyesi, asistan ve kursiyer olarak bulunmuş kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İktisat alanından farklı tasarlanmış ilk işletmecilik eğitimi denemesi olarak nitelendirilebileceğimiz örnek olay için görüşmeler yoluyla sözlü tarih çalışması yapılmıştır. Elde edilen bulgular, Birinci İşletme İdaresi Kursu ve sonrasındaki çalışmaların işletme yöneticisi yetiştirme bağlamında gösterilmiş ilk çabalar olduğunu doğrulamakta; ayrıca, günümüz iş dünyası ve işletmecilik eğitimi alanı üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri yanında ulaşılamayan hedefleri de ortaya koymaktadır. Bu çalışma, günümüzde pek çok üniversite ve enstitüde kurulmuş organizasyonlar olarak yürütülen İşletme Yüksek Lisans Programlarının başlangıçtan bugüne nasıl evrildiğini, bu örnek olayı yaşamış kişilerin gözünden değerlendirmekte ve söz konusu döneme ışık tutmayı hedeflemektedir.

The Origin of the Business Administration Graduate Studies in Turkey: An Oral History of Business Administration Courses

ABSTRACT

The aim of this study is to explore The Institute of Business Economics established at Istanbul University Faculty of Economics in 1954, and Business Administration courses ran in this institute, which could be accepted as the origin of Business Administration graduate courses in Turkey. In this vein, lecturers, researchers, assistants, and graduate candidates of this specific program back in the 1956 were interviewed. These interviews are presented as an oral history research of that first specific example of less-economics oriented business administration education. Findings support that these business administration courses and the following outputs can be considered the earliest efforts in Turkey. Findings also reveal that these courses had direct and indirect effects on today's business environment and the business administration education in Turkey along with a number of targets that were not achieved. The study aims to shed light on the fundamentals of today's institutionalized business administration graduate programs and to explain how these programs were evolved via first hand primary data.

[†] ypazarcik@comu.edu.tr (Y. Pazarcık)

“... ve en sonunda zenginleşmeye başladı ve hayalleri uğruna elde ettiği tüm kesilmiş, kurumuş tecrübelerini tek oğluna aktarmayı düşündü, yaşının onurlu son hayalini...”

Balzac

1. Giriş

Türkiye’de işletmecilik eğitimi, pek çok araştırmacı tarafından farklı boyutlarıyla ele alınmış bir sahadır¹. Ülkemizde ticari hayata ilişkin eğitim anlayışına Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlamak mümkündür. Mülkiye mektebi, Darülfünun ve Hamidiye Ticaret Mektebi ile ilk örnekleri görülmeye başlanılan ticari hayata ve görece işletmeciliğe yönelik eğitim, 1934 yılında kurulan İstanbul Üniversitesi ve 1936 yılında faaliyete geçen İ.Ü. İktisat Fakültesi ile akademik olarak devam etmiştir. Bunun yanında Türkiye’de işletmecilik eğitiminde, 1914 sonrasında Almanya ile gelişen yoğun ilişkiler ve Nazi Almanyası’ndan kaçarak ya da sürgün ile gelen bilim insanlarının da etkisi büyük olmuştur. Ülkemizde kronolojik olarak Fransız, Alman ve son olarak Amerikan ekollerinin² etkisinde kalarak gelişen ve oluşan işletmecilik eğitimi, yaşanan süreç içerisinde piyasa ekonomisinin, özel sektörün gelişmesi ve işletmelerin sayısı, niteliğinin artmasıyla birlikte hatırı sayılır ve işlevsel bir alan haline gelmiştir.

Bu çalışmada ilk olarak işletmecilik eğitiminin ülkemizdeki gelişim süreci dikkate alınmıştır. Bu amaçla sırasıyla Fransız, Alman, Amerikan ekollerinden etkilenen işletmecilik eğitimi anlayışımız, kurulan okullar, verilen dersler, uygulayıcı aktörler ve yaşanan süreçler üzerinden özetlenmiştir. Böylece çalışmanın esas ana noktası olan İşletme İktisadi Enstitüsü öncesi ülkemizde ticari hayata, işletmeciliğe, yönetici yetiştirmeye yönelik oluşturulmuş kurum ve uygulamalar hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın devamında ise 1954 yılında Amerikan Ford Vakfı’nın teşvik ve yardımlarıyla İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’ne bağlı olarak kurulan İşletme İktisadi

Enstitüsü (Üsdiken, 2009), İşletme İdaresi Kurslarına ilişkin yazın taraması ve derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgular harmanlanmıştır. Böylece Türkiye’de, iktisat eğitiminden farklı bir alan olarak tasarlanmış, ilk işletmecilik eğitimi faaliyeti hakkında yazından ve dönemin şahitlerinin görüş ve değerlendirmelerinden yararlanarak yeni bilgiler ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde işletmecilik eğitimini ele alan çok sayıda çalışmada sıklıkla adı geçen bir kurum hakkında, yazına katkı verecek bir çalışma yürütmek amaçlanmıştır.

2. Türkiye’de İşletmecilik Eğitimi

Belirtildiği üzere Türkiye’de ticari hayata yönelik eğitimin tarihi Osmanlı İmparatorluğu’na kadar uzanmaktadır. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren ticari hayata dönük eğitim veren ilk yükseköğretim kurumları olan Mülkiye mektebi, Darülfünun ve Hamidiye Ticaret Mektebi gibi okullar, Fransa’daki “*Grandes Ecoles*” yapılanmasından etkilenerek hayata geçirilmeye başlanmıştır (Özkul, 2012). Bu bağlamda Türkiye’de ilk ticaret yüksekokulunun³ 1881’de Fransa’da kurulan *Ecole des Hautes Etudes Commerciales* model alınarak 1883 yılında İstanbul’da kurulduğu söylenebilir. Birçok akademisyen ve araştırmacıya göre de Hamidiye Ticaret Mektebi Türkiye’de işletme eğitiminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Kipping, Üsdiken ve Puig, 2004; Özkul, 2012).

Fransız etkisinin Türkiye’yi etkisi altına aldığı dönemin ardından, I. Dünya Savaşı ile birlikte Almanya ile yoğunlaşan ilişkiler, Darülfünun kanalıyla yükseköğretimdeki Alman etkisini belirginleştirmeye başlamıştır. 1914-15 yıllarında Alman öğretim elemanları ülkemize ders vermek amacıyla gelmeye başlamışlardır (Özkul, 2012). Alman bilim insanlarının ülkemize toplu olarak ikinci gelişleri ise Hitler Almanyası’na rast gelmektedir. Bu dönemde Almanya’dan göçen 221 İktisatçıdan 131’i ABD’ye, 35’i İngiltere’ye, 7’si ise Türkiye’ye gelmişlerdir (Uygur ve Erdoğan, 2005). Bu dönemde Türkiye’ye sığınan yabancı bilim insanlarının, işletmecilik eğitimi serüvenimizde önemli etkileri olmuştur (Yüksel, 1998). Ancak Türkiye’de I. Dünya Savaşı koşullarında başlayıp, bu zorunlu göçle etkisi devam eden Alman ekolü, yine bir savaşın sonucu olarak 1950’lerden itibaren yerini, Amerikan ekolüne bırakmıştır (Yüksel, 1998).

Bununla birlikte yüksek eğitimde ders programları bağlamında işletme eğitimi ilk olarak, 1930’ların başında, Darülfünun Hukuk Fakültesi’ndeki “*işletme iktisadi*” dersiyle programlara dâhil olmuştur. Ancak hükümet tarafından üniversite reformuna ilişkin bir rapor hazırlaması istenen Pedagoji Profesörü Albert

¹ Bkz. Öz-Alp, Ş. (1972). Yeni gelişmeler karşısında işletme yöneticileri ve işletmecilik eğitimi. Eskişehir: EİTİA.; Oluç, M. (1973). Türkiye’de işletmecilik eğitimi ve öğretiminin tarihçesi. *Sevk ve İdare Dergisi*, 8(63), 9-13.; Aysan, M. A. (1973). Türkiye’de işletmecilik eğitiminin durumu ve gelişme imkânları. *Sevk ve İdare Dergisi*. Sayı 61, 1973.; OZ-ALP, S. (1975). Yönetim basamaklarına eleman yetiştiren okullarla ilgili bir inceleme. Eskişehir İTİA Dergisi, 11 (2), 35-43.; Üsdiken, B. ve Selekler, N. (1996). Türkiye’de işletme alanında eğitim ve araştırmanın ilk dönemleri. 4. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Ankara.; Sargut, A. S. (2009). Türkiye’de işletme yönetimi eğitiminin kurumsal çerçevesi: çeşitlilikten eş biçimliliğe. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Nisan, 4(1), 51-63.; Üsdiken, B. (2009). Bir örgütsel alanın yeniden şekillenışı: Türkiye’de iş hayatına yönelik yükseköğretimde değişim: 1955-1975. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 35 (Özel Sayı), 1-40.

² Amerikan ekolü ifadesi ile Amerika Birleşik Devletleri’nin eğitim anlayışları vurgulanmak istenmiştir.

³ Hamidiye Ticaret Mektebi.

Marche'nin çalışmasının sonucu olarak 1933 yılında İstanbul Darülfünunu kapatılmıştır. (Uygur ve Erdoğan, 2012). Darülfünun kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi'nin açılmasından sonra, yeni kurulan üniversitenin 11 Ekim 1934 tarihli talimnamesinde, Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen Fakültelerinin isimleri yer alırken, İktisat Fakültesi yer almamıştır⁴. Bununla birlikte Darülfünun ders programlarında kendine yer bulan derslere bu sefer, Hukuk Fakültesi'ne bağlı olarak kurulan İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nde, iktisat ile ilgili sertifika almak isteyen öğrencilere sunulan dersler arasında rastlanmaktadır. Aynı şekilde 1932'de Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi adını almış olan Ulumu Aliye-i Ticariye'nin 1934'de yürürlüğe giren programında “*İşletme Ekonomisi*” dersi bulunmaktadır. Alman eğitim ekolü o yıllarda, ticari hayata yönelik olarak akademilerimize hâkim hale gelmiştir. Bu iddianın bir sağlaması olarak, işletme eğitiminin başlangıcı kabul edilen derslerin okutulmasında önyak olan Ömer Celal Sarç, Zühtü İnhan ve İsmet Alkan'ın eğitimlerini Almanya'da yapmaları gösterilebilir (Çakır, 2003; Üsdiken, 2003).

Bununla birlikte İşletme eğitiminin kurumsallaşması, İ.Ü. İktisat Fakültesi'nin 1936'da kurulup, 4 Şubat 1937'de faaliyete geçmesiyle olmuştur. Fakülte'nin ders programında sırasıyla, “*İşletme İktisadı*”, “*İşletme İktisadı ve Muhasebe*” ve “*İşletme İktisadı ve Devlet Muhasebesi*” dersleri yer almıştır. Fakülte bünyesinde 1937 yılında kurulan “*İşletme İktisadı Kürsüsünün*” başına da Almanya'dan göçen bilim insanlarından biri olan Alfred Isaac getirilmiştir⁵. İşletme İktisadı'nın ayrı kürsü haline alması sonrasında öğretime yardımcı ders kitapları, dergi ve konferans metinleri şeklinde bir akademik yazın da gelişmeye başlamıştır⁶. Burada gelişmeye başlamıştır ifadesi özellikle tercih edilmiştir. Zira ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlayan ticari hayata yönelik okulların yanında 1858 yılında yayın hayatına başlayan Ceride-i Ticaret ve 1885 yılından 1928 yılına kadar aralıksız yayınlanan İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası Mecmuası gibi yayınlar, Osmanlı döneminde de ticari hayata yönelik bir yazının varlığını ortaya koymaktadır (Tayşir, 2015). Ancak ders materyali bağlamında

⁴ 30 Kasım 1930 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'ndeki, Maarif Müsteşarı Mehmet Emin Bey, Darülfünun ziyaretini konu yapan bir habere göre müsteşar şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Hukuk fakültesinde okutulan iktisat dersi ile Ticaret mektebi alisinin birleştirilerek bir iktisat fakültesi yapılacağından haberim yok. Maarif Vekâletine böyle bir teklif yapılmadığı gibi vekâletçe böyle bir karar da mutasavver değildir. Darülfünunda belki düşünülmüştür.*”

⁵ İşletme İktisadı Enstitüsü'nün ilk direktörlerinden olan Prof. R. E. Stone, 1953 yılında İ.Ü. İktisat Fakültesi İşletme İktisadı Kürsüsü'nde göreve başlamıştır.

⁶ Cumhuriyet Gazetesi'nin 21 Aralık 1940 nüshasında, “*İktisadi Yürüyüş*” mecmuasının “*fevkalade*” sayısının çıktığı ilanı vardır. İlan metninde “*Sayı içinde maruf iktisad otoritelerinin yazılarının olduğu ve bütün gençlerin zevkle takip edecekleri 'iş adamlarımız' serisine de bu sayıda başlandı*” belirtilmektedir.

düşünüldüğünde İsmet Alkan'ın 1937 basım tarihli, “*Genel İşletme Ekonomisi*” kitabı (Alkan, 1937), Türkiye'de işletmecilik eğitiminin ilk “*sistematik kitabı*” olarak kabul edilebilir. Bu yayını, 1940'larda Alkan'la birlikte, Alfred Isaac, Muhlis Ete ve Ali Ahmet Özen'in çalışmaları izlemiştir (Isaac, 1944; Üsdiken, 2003; Çakır ve Akar, 1998).

Bir özetleme yapmak gerekirse, Türkiye'de 1930'lardan, 1950'lerin başlarına kadar özellikle akademik ortamlarda işletme ile ilgili ne okutulmuş ve yazılmışsa, referansı hep “*işletme iktisadı*” üzerinden seyretmiştir. İşletme iktisadı dışında, kısmen muhasebe dersleri de programlarda yer almıştır.

Türkiye'de 1930'larla birlikte, işletmecilik eğitiminin önemi giderek artmıştır. Bu gelişmenin sebepleri iki olayla bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Bunlardan ilki 1949 yılı vergi reformu, diğeri ise 1950 seçimleri sonrası liberal iktisat politikalarının uygulamaya konulmasıdır. Vergi reformu ile devlet ve işletmelerde muhasebeciliğin ve eğitiminin önemi artmış ve bu durum da vergi hukuku, muhasebe, dolayısıyla muhasebe eğitimi içeriğini barındıran işletme eğitiminin önemini belirginleştirmiştir. Vergi politikalarının yarattığı ivmenin yanında, liberal iktisat politikaları ile çoğunluğu özel kesime ait sınaî, ticari ve hizmet işletmelerinin sayısı hızla artmıştır. 1914 yılına kadar iktisat eğitiminin Fransız ekolüyle etkisiyle liberal ekonomi üzerinden ele alınması sürecinin ardından I. Dünya Savaşı ve Alman ekolü ile birlikte yerleşen milli iktisat anlayışı, yavaş yavaş geride kalmaya başlamıştır (Güvemli, 2003; Uygur ve Erdoğan, 2005).

İşletme sayısındaki artışla birlikte muhasebe, finansman, pazarlama, personel yönetimi vb. alanlarda işgücü gereksinimlerinin karşılanabilmesi için, gerek orta öğretimde, gerekse yükseköğretimde işletme eğitimi duyulan ihtiyaç, önemli ölçüde artmıştır (Güvemli, 2003). Ek bir tespit olarak denilebilir ki, bu tarihten sonra, işletmecilik konularını “*iş*” ile beraber görüp ele alan işletme iktisadı yöneliminin ülkemizde gelişimini sağlayan “*Alman Ekolü*” yerini, davranışçı yönelimi ve yönetim konusunu, yapılan işten bağımsız görme karakterindeki “*Kuzey Amerika Ekolüne*” bırakmıştır (Üsdiken, 2003).

Çalışmanın bundan sonraki kısmında ülkemizde işletmecilik eğitimi açısından önemli, etkili adımlardan biri olarak değerlendirilebilecek olan İşletme İktisadı Enstitüsü ve Enstitü'nün ilk eğitim faaliyeti olan İşletme İdaresi Kurslarının keşfedilmesine, iş dünyasına ve işletmecilik eğitime olan etkilerinin ortaya konulmasına çalışılmıştır.

3. Yöntem

Çalışma ile günümüzde ön lisans, lisans ve lisansüstü olarak yüzlerce eğitim kurumunda sürdürülmekte olan işletmecilik eğitime yönelik olarak, Türk ve ABD'liler

arasında ortak yürütülen faaliyetlere ve özel bir örnek olaya ilişkin sözlü tarih çalışması gerçekleştirilmiştir. Böylece işletmecilik eğitimi serüvenimizde bilinenlerin yanında aslında geniş kitleler tarafından pek fazla bilinmeyen bir örnek olayın aydınlatılması hedeflenmiştir.

Sözlü tarih çalışması, tarihi olaylarla ilgili birinci elden bilgiye sahip kişilerden elde edilen bilgiyi kaydetmenin ve bunu toplam bilgiye eklemenin bir yoludur. Sözlü tarih, geçmişin yaşayan belleği olarak da adlandırılabilir. Bu çalışma türü, tarihin kapsamını genişleterek resmi tarih söylemlerinde pek yer edinemeyen kişileri de tarihin öznesi haline getirir. Böylece belirli bir döneme ya da olaya ilişkin kişisel tanıklık veya yaşanmışlıkların belleklerin derinliklerinden çıkarılıp değerlendirilmesi yoluyla toplumların tarihlerinin oluşmasına katkıda bulunulur (Akbaba ve Kılcan, 2012). Çalışmada bu yöntemin izlenmesiyle, “*İşletme İktisadı Enstitüsü’nün kurulmasında neden Ford Vakfı, Harvard İşletme Okulu öncülük yaptılar?*” gibi sorulara, anılar, tespitlerle cevap aranmaya ve böylece yeterince aydınlatılmamış bir dönem gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu amaçla, Birinci İşletme İdaresi Kursu’nda (*Ekim 1956-Ocak 1957*) öğretim üyesi (*Zeyyat Hatipoğlu*), Araştırma Görevlisi⁷ (*Mustafa A. Aysan*) ve kursiyer (*Ahmet Sucuka*) olarak yer almış üç kişiyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler 2014 Ekim (*Ahmet Sucuka*) ve 2015 Kasım (*Zeyyat Hatipoğlu, Mustafa Aysan*) tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde yöneltilen sorular yarı yapılandırılmış olarak tasarlanmıştır. Görüşmeler ses kayıt cihazıyla kaydedilmiş ve sonrasında çözümlenmiştir. Görüşmelerde öğretim üyesi, asistan ve kursiyere, kursla temaslarındaki farklılıkları gözeten soru grupları yöneltilmiştir. Bir çalışma kısıtı olarak, örnek olay ile ilgili görüşme yapılan/yapılabilecek kişi sayısı olayın üzerinden altmış yıl geçmesi nedeniyle sınırlı kalmıştır.

Çalışmada görüşme gerçekleştirilenlerden ilki, İşletme İktisadı Enstitüsü’nün kurucu öğretim üyelerinden ve İşletme İdaresi Kursu’nun ilk koordinatörü Prof. Dr. Zeyyat Hatipoğlu’dur⁸. Diğer görüşmeci, yine ilk kursta Zeyyat Hatipoğlu’nun yardımcılığını yapan, Enstitü’nün ilk asistanı ve daha sonra hocalığını da yapmış Prof. Dr.

Mustafa A. Aysan’dır⁹. Çalışmaya dâhil edilen bir diğer dönem şahidi ise kurs esnasında İstihkâm Yüzbaşı olarak Genel Kurmay Başkanlığı tarafından diğer üç subay üye ile birlikte kursa görevlendirilen Ahmet Sucuka’dır¹⁰.

Görüşmelerden elde edilen bulgular ve arşiv kayıtları, (*Ford Vakfı yıllıkları ve dönemin ulusal gazeteleri vb.*) konuya ilişkili akademik çalışmalarla zenginleştirilerek İşletme İktisadı Enstitüsü, İşletme İdaresi Kurslarının kuruluş, eğitim öğretim, kursiyerler, etkisi vb. başlıklar altında daha belirgin hale getirilmesine çalışılmıştır. Özellikle de 1956 yılındaki ilk tecrübeden yola çıkarak, yazında derinlemesine ele alınmamış bir tarihsel kesitin daha bilinir hale getirilmesi amaçlanmıştır.

4. İşletme İktisadı Enstitüsü

İkinci dünya savaşı öncesine kadar Avrupa ve hatta Japonya’da hatırı sayılır etki gücüne sahip olan Almanya, bu gücünü savaşın bir sonucu olarak kaybetmiştir. Amerikan ekolü, savaş öncesinde de yönetmek konusundaki ciddi birikimiyle Avrupa ülkelerine önemli biçimde nüfuz etmesi yanında esas etkisini savaş sonrası olan 1950’ler ile birlikte göstermeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında “*Batı dünyasının lideri ve yıkılmış Avrupa’nın yeniden inşasının mimarı*” rolünü üstlenen ABD’nin, Avrupa’ya yardım etmek yanında eğitim anlayışını, işletme ve yöneticilik bilgisini bu ülkelere ve dünyaya transfer etmesi gerektiği düşüncesi Atlantik’in iki yakasında da yaygın biçimde kabul görmüştür (Üsdiken ve Çetin, 1999). 1952 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Birleşmiş Milletler arasında imzalanan *Teknik Yardım Ek Anlaşması* ile protokolü gerçekleştirilen Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1956 yılında bir enstitü olarak kurulan ODTÜ¹¹ ve İdari İlimler Fakültesi¹², çalışmaya konu olan İşletme İktisadı Enstitüsü ve 1962 yılında kurulan Türk Sevk ve İdare Derneği, ABD’nin deniz aşırı ülkelere yönelik bu politikasının ülkemizdeki ilk yansımaları, sonuçları olarak kabul edilebilir (Üsdiken vd., 1998; Üsdiken, 2009; Kurt, 2010). Ayrıca ABD’nin bu politikasının bir sonucu olarak da

⁷ Çalışmanın görüşmelerinde daha çok “*asistan*” ifadesi geçmiştir. Bu sebeple metin içinde, Arş.Gör. ünvanıyla ilgili olarak “*asistan*” ifadesi kullanılmıştır.

⁸ Prof. Dr. Zeyyat Hatipoğlu, 1925 yılında Trabzon’da doğmuştur. İlk ve lise eğitimini Trabzon’da tamamladıktan sonra 1946 yılında İ. Ü. İktisat Fakültesi’nden lisans diplomasını ve 1950 yılında iktisat doktoru ünvanını almıştır. Akademik kariyerine asistan olarak İstanbul Teknik Üniversitesi’nde başlayan Hatipoğlu, 1952 yılında doçent ve 1962 yılında profesör olmuştur. 1954-1955 yıllarında Harvard Business School ve 1963-1964 yıllarında The London School of Economics’de doktora sonrası çalışmaları yapmıştır.

⁹ Prof. Dr. Mustafa A. Aysan, 1933 yılında Tarsus’ta doğmuştur. Liseyi Tarsus Amerikan Koleji’nde, Üniversiteyi ise İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde tamamlamıştır. Yüksek lisansını Harvard Business School’da yapan Aysan, 1980 sonrası hükümette, Ulaştırma Bakanlığı görevinde bulunmuştur. Aysan, hâlihazırda Finansbank Yönetim Kurulu üyesidir (Şubat 2016).

¹⁰ Ahmet Sucuka, 1926 yılında Biga’da (Çanakkale) doğmuştur. Kabataş Erkek Lisesi’ni bitirdikten sonra Kara Harp Okulu’na devam etmiş ve subay olmuştur. Subay olarak Amerika ve Almanya’daki sivil üniversitelerde İstihkâm eğitimi almış olan Sucuka, Afyon Askeri Fabrikası’nda uzun yıllar fabrika müdürü olarak görev yapmıştır. Fransızca, İngilizce, Almanca ve Boşnakça bilen Sucuka, Türk Silahlı Kuvvetleri’nden emekli olduktan sonra memleketine gelmiştir. Sucuka halen öğrencilere yabancı dil dersleri vermektedir.

¹¹ Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

¹² Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İdari İlimler Fakültesi 1957 yılında kurulmuştur.

1950'lerde, ABD'de kurulmuş işletme okullarının, diğer ülkelerde de oluşturulması ile ilgili ilk örnekler de ortaya çıkmaya başlamıştır. ABD hükümeti ile Ford ve Rockefeller gibi vakıflar tarafından desteklenen bu "sınır ötesi" işbirliklerinin ilk örneklerinden biri Michigan State Üniversitesi ve Brezilyalı iş adamlarının ortaklığıyla ortaya çıkan *Fundaçao Getulio Vargas in Sao Paolo*'dur. Yine aynı yöntem Harvard İşletme Okulu ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi tarafından Türk iş adamı yetiştirme amaçlı kurulan İşletme İktisadi Enstitüsü'nde karşımıza çıkmaktadır. Her iki girişim de 1954 yılında gerçekleşmiştir. Harvard Üniversitesi İşletme Okulu, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ile yaptığı bu işbirliğini kendileri tarafından gerçekleştirilen ilk denizaşırı ilişki olarak kabul etmektedir¹³. Ayrıca 1955'de Wharton Business School, Pakistan'daki İşletme İdaresi Enstitüsü'nü desteklemiştir. Harvard İşletme Okulu ise Brezilya ve Türkiye çalışmaları dışında 1956'de İsviçre'de IMEDE'nin¹⁴, 1958'de İspanya'da IESE'nin¹⁵, 1962'de Hindistan'da Ahmedabad Yönetim Enstitüsü'nün, 1963'de Kosta Rika'da INCAE'nin¹⁶ ve 1965'de Filipinler'de, Asya Yönetim Enstitüsü'nün gelişiminde rol oynamıştır (AACSB, 2011).

4.1. İşletme İktisadi Enstitüsü'nün Kuruluşu

İşletme İktisadi Enstitüsü fikrinin ilk nasıl doğduğunu birbirini izleyen olaylar silsilesi üzerinden gerekçelendirmek mümkündür. Bu gelişmelerden ilki, Dünya Bankası¹⁷ tarafından 1951 yılında hazırlanan "*The Economy of Turkey: an Analysis and Recommendations for a Development Program*" adlı rapordur. Bu raporda, Türkiye'de temel eğitimden başlamak üzere pek çok eğitim seviyesinde geliştirilmesi gereken unsurlar sıralanmıştır. Özellikle de kamu idaresi ve işletme yönetimi alanlarında derslerin, kürsülerin, fakültelerin oluşturulmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Economic Mission to Turkey, 1951). İkinci gelişme ise 8 Mayıs 1952 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Birleşmiş Milletler Teşkilatı arasında New York'ta imzalanan *Teknik Yardım Ek Anlaşması*'dır. Bu anlaşma sonrasında, Birleşmiş Milletler ve Türk temsilcilerden oluşan bir etüt grubu tarafından rapor hazırlanmıştır. Bu raporda Türkiye'de işletme ve kamu yönetimi eğitimi veren eğitim kurumlarının oluşturulması gerekliliği ortaya atılmıştır (Mihçioğlu, 1957). Türkiye'de incelemeler yapan etüt grubu, Türkiye'nin gelişebilmesi için en önemli eksiğin, yönetici eleman eksikliği olduğu

kanaatine varmıştır. Grubun raporuna göre ülkenin o günlerdeki hızlı gelişiminde özel girişimciliğin gittikçe artan bir öneminin olduğu vurgulanmıştır (Oluç, 1972). Bu raporların ve anlaşmaların (1951 Dünya Bankası Raporu ve 1952 Birleşmiş Milletler Anlaşması) devamında 1953 yılında Ford Vakfının desteğiyle ülkemizi ziyaret eden Harvard İşletme Okulu yöneticileri¹⁸, hükümet yetkilileri, iş adamları ve öğretim üyeleri ile görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Bu ziyaret sonucunda, modern iş dünyasına yönelik eğitim verecek bir kurum oluşturulmasının, Türk insanının faydasına olduğuna karar verilmiştir (Ford Foundation Annual Report, 1954). Aynı dönemde eş zamanlı olarak, kamu idarecisi yetiştirmeye odaklanmış bir diğer enstitü de Ankara'da Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü adıyla faaliyete başlamıştır. İşletme İktisadi Enstitüsü'nün kuruluş sürecini Zeyyat Hatipoğlu ise şöyle açıklamaktadır:

İkinci Dünya harbinden sonra Amerikalılar Türkiye'ye geliyor ve diyorlar ki 'burada bütün her şey var fakat işletme yönetimi ile ilgili doğru dürüst bir şey yok, eğitim yok. Buraya işletme eğitimi verecek bir eğitim altyapısı kurmak lazım. O zamanlar işletme yüksek lisans programını Türkiye'de hiç kimse bilmiyor. Biz gelişmeler üzerine Harvard'a gidiyoruz ama biz de ne olduğunu bilmiyoruz... Enstitü'nün ilk kurucuları diyorlar ki 'üç kişi sizin heyetten, üç kişi bizim heyetten iki kişi de iş hayatından eğitim görecektir kişiler bulalım. Bunları Harvard İşletme Okulu'na gönderelim. Orada bir yıllık bir eğitim görsünler ve gelince de bu Enstitü'yü açsınlar. Amerikalılar 'biz bunun için bir fon da buluruz' diyorlar. Parayı Ford Vakfı'ndan buluyorlar. Daha sonra bu beş kişiyi aramaya başlıyorlar. Beş tane hoca arıyorlar...

Bu noktada görüşmeler esnasında sorulmayan fakat daha sonra arşiv araştırması sürecinde ortaya çıkan bir duruma işaret etmek anlamlıdır. Harvard İşletme Okulu'nda bir yıl boyunca eğitim alacak ve Enstitü'yü yürütmek için eğitilecek eğitimci sayısı nasıl belirlenmiştir? Öğretim üyeleri neden bir yıllığına gönderilmiştir? Bu süre nasıl belirlenmiştir? Dahası Birinci İşletme İdaresi Kursu için günün gazete makalelerine de yansımış olan azami 25 kursiyer sayısı¹⁹ nasıl belirlenmiştir? Bu soruların cevabı için Türk hükümetiyle Birleşmiş Milletler Teknik Yardım

¹³ Bkz. <http://www.hbs.edu/about/history.html> (20.02.2016)

¹⁴ IMEDE İşletme Yönetimi Enstitüsü (Institut pour l'Etude des Méthodes de Direction de l'Entreprise). Enstitü'nün güncel adı, IMD İşletme Okulu'dur. Bkz. <http://www.imd.org>

¹⁵ Navarra Üniversitesi İşletme Okulu. Bkz. <http://www.iese.edu>

¹⁶ Kosta Rika INCAE İşletme Okulu. Bkz. <http://www.incae.edu>

¹⁷ Dünya Bankası'nın 1951 yılındaki adı *International Bank for Reconstruction and Development*'dir.

¹⁸ 16 Ekim 1953 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki "*İktisat Fakültesine yabancı 2 profesör geliyor*" başlıklı haberde, "*İktisat Fakültesinde, İşletme İktisadi dersi vermek üzere tanınmış bir işletme mütehassısı olan Prof. Robert Stone'un 26 Ekim günü İstanbul'a geleceğinden*" söz edilmektedir. Haberde Prof. R. E. Stone'un, Ford Vakfı tarafından İstanbul Üniversitesi'nde kurulacak olan İşletme Enstitüsü'nün kuruluş hazırlıklarına da yardım edeceği belirtilmektedir. Yine Cumhuriyet gazetesinin 7 Şubat 1954 tarihli haberinde ise Harvard Üniversitesi İşletme Okulu dekanı Mr. Fox ve Prof. R. E. Stone'un katıldıkları muhtelif toplantıların sonucu olarak Ford Vakfının maddi ve manevi desteğiyle İşletme İktisadi Enstitüsü'nün kurulmasına karar verildiğinden söz etmektedir.

¹⁹ İşletme İktisadi Enstitüsü ekimde faaliyete geçiyor. (1956, Ağustos 18). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1-7.

İdaresi arasında 8 Mayıs 1952 tarihinde New York'ta imzalanan *Teknik Yardım Ek Anlaşması*'na bakmak gerekir. 3 Mart 1954 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile yasalanan (*TODAİE'nin ihdası hakkında kanun, 1954*) bu anlaşma ile kurulması kararlaştırılan Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün kurullarına ilişkin kararlarda Türk tarafını temsil edecek etüt grubu, enstitü idare heyeti, öğretim üyesi personeli olarak azami 5'er kişilik heyetlerin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü seminerlerinin de en çok 25 kişiden oluşması karara bağlanmıştır²⁰. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün kurulmasını içeren 1952 tarihli anlaşma sonucunda oluşan normlar, İşletme İktisadi Enstitüsü için ABD'ye gönderilecek öğretim üyesi, kursiyer, ko-direktör, sekreter sayıları ile öğretim üyelerinin yurtdışında bulunacakları süre vb. pek çok başlığın belirlenmesinde de etkili olmuştur. Bu ara paragraftan sonra Hatipoğlu'nun Enstitü'nün kuruluşuna ilişkin açıklamalarına dönecek olursak:

Beş tane hoca arıyorlar... Doçent ya da Profesör... Üç tane Türkiye'den, iki tane de İngilizce bilen, ABD'de eğitim gören/görmüş adam arıyorlar. Bir numara olarak Prof. Mehmet Oluç... İ. Ü. İşletme Fakültesinin kurucusudur. Oluç o sırada ABD'de bulunuyor. İkinci bir yüksek eğitim görmekteydi Amerika'da... Bir numara Mehmet Oluç oluyor. İki numara olarak Prof. Kemal Tosun belirleniyor. Kemal Tosun da o esnada ABD'deydi²¹. Ha bu aşamadan önce bu Enstitü kurulurken Robert Stone isimli bir profesör geliyor Türkiye'ye ve bir yıl İşletme İktisadi Kürsüsü'nde çalışıyor. O da tanınmış bir işletme yönetimi hocası. O da oluşturulacak kuruma Ko-direktör olarak düşünülüyor. Üçüncü adam olarak, o zaman ben İTÜ'de doçentim. Diyorlar ki Zeyyat'ı gönderelim... 'Esasen iktisatçıdır ama... İTÜ'de işletme yönetimi dersi vermektedir. Ayrıca bu konuda yayınları da var' diyerek üçüncü adam olarak beni seçiyorlar. Dördüncü olarak Nezh Nehzi... Nezh o dönem bir Petrol şirketinde (Mobil Oil) çalışıyor. Robert Koleji'nde, Philadelphia Üniversitesi'nde okumuş, İngilizceyi çok iyi konuşmakta... Bülent Ecevit'in de adeta kardeşi... Beşinci olarak da siyasal Bilimler Fakültesi'nde çok başarılı bir eğitim görmüş, siyasal başarıyla bitirmiş, Ziraat Bankası müfettişi de olan Ali Şakir Ağanoğlu²² seçiliyor. Robert Stone bu beş kişiden hepsiyle görüşme yapıyor²³. Nerede, ne okudular? Ne bilirler?

²⁰ Hem ABD hem de Almanya'da üniversite eğitimi alan Ahmet Sucuka, ABD üniversitelerinde sınıfların maksimum 25 kişiden oluştuğunu belirtmiştir.

²¹ İki doçentimiz Amerika'ya gitti (1953, Ekim 19). Cumhuriyet Gazetesi, 2.

²² Ali Şakir Ağanoğlu, Trabzon Milletvekili ve 27. Hükümette Devlet Bakanlığı yapmıştır. Aynı kabinede Bülent Ecevit Çalışma Bakanındır.

²³ Hatipoğlu, Prof. Stone'un Kemal Tosun ile görüşmeyi Amerika'da yaptığını belirtiyor.

Ardından seçilen öğretim üyesi olarak üç kişi²⁴ (*toplam beş öğretim üyesinin üç tanesi o esnada Türkiye'de bulunanlar arasından seçiliyor. Mehmet Oluç ve Nezh Nehzi, ABD'ye bu üç kişilik gruptan ayrı gidiyorlar*) ABD'ye gitmişlerdir. Bu üç öğretim üyesinin seçimi ve ABD'ye gidişi o günlerde ulusal basınımıza da haber olmuştur²⁵. Hatipoğlu devam ediyor:

Neyse... Buraya gittik (Boston). Dosdoğru hapishaneye girer gibi²⁶ işte... Bu binada (Kitaptan²⁷ fotoğraf göstererek) üç kat verdiler bize... Bir katta benimle Mükkerrem Hiç²⁸ kalıyoruz. Bir katta Ali Şakir Ayanoglu, bir katta da Prof. Robert Stone'a bir daire... Müdür olarak da Prof. Ömer Celal Sarç'ı seçtiler. Prof. Sarç iktisatçı, İktisat fakültesini kuran adam, Robert mezunu. ABD'de doktorasını yapmış, İngilizce, Almanca İngilizce şahane bilen birisi. O sırada Kolombiya'da Üniversitesi'nde... Sonra Ömer Celal Bey hemen geliyor bizim yanımıza. Onunla beraber bize 'Turkish Team' diyorlardı. Beşimizle toplantı yapıyor. Fakat orada Nezh (Neyzi) ile Kemal ağabey arasında bir anlaşmazlık çıkıyor. Bu durum Kemal hocanın ekibin dışında kalmasına neden oluyor. Bunun üzerine o esnada ABD'de hoca olan Afife (Dr. Afife Sayın) isimli bir kız onun yerine geliyor.

Hatipoğlu, Enstitü'nün kuruluş sürecini kısaca özetledikten sonra o zamana kadar Türkiye'de işletmecilik açısından hâkim olan Alman ekolünü, ekolün işletmecilik konusuna bakışını ve ABD'lilerin konuya bakışını, temelde nasıl gördüğünü ifade etmek için şöyle bir tespit yapmıştır:

Almanlar işletme iktisadını bir bütün olarak görürlerdi. Hâlbuki Harvard'a gidince gördük ki, işletme beş farklı alandır. Her biri için değişik hocalar vardır. Değişik dersler vardır.

Amerikalılar klasik yönetim döneminin bir öğretisi olarak işletmecilik eğitimini, bugün de kürsüler ya da uzmanlıklar olarak ayırdığımız haline o günlerde getirmişlerdir. Özellikle de Harvard Üniversitesi'nde o dönem iktisat ve işletme eğitimindeki mevcut ayrışma bir şekilde bize de yansımış, Türkiye'de iktisat ve işletme alanlarını birbirinden ayırma konusu ilk olarak bu Enstitü ile birlikte devreye girmiştir. Hatta ABD'liler

²⁴ Zeyyat Hatipoğlu, Mükkerrem Hiç, Ali Şakir Ağanoğlu.

²⁵ Üniversitede işletme iktisadi enstitüsü kuruluyor. (1954, Haziran 7). *Milliyet Gazetesi*, 2.

²⁶ Hatipoğlu söyleşide "*hapishane*" ifadesini birkaç kez kullanmıştır. Hatipoğlu'nun bu benzetme ile Harvard İşletme Okulu'nun eğitimindeki ciddiyeti belirtmek istediği anlaşılmaktadır.

²⁷ Bkz. Gencer, A., Ö. Birol (2013). Türkiye'de İktisat Bilimi Eğitimi Tünelinde İki Öncü: Prof. Dr. Zeyyat Hatipoğlu ve Prof. Dr. Mükkerrem Hiç. Beta: İstanbul.

²⁸ Mükkerrem Hiç, Prof. Stone İ.Ü. İktisat Fakültesi İşletme İktisadi Kürsüsünde görev yaparken asistanlığını yapıyor. Bu noktada Hiç'in çalışmalarını beğenen Stone, kıdemli asistan olduğu halde ısrar ederek onun da Enstitü'nün kurucu öğretim elemanlarından biri olarak Harvard'a gitmesine ön ayak oluyor. Bkz. Gencer, A., Birol Ö. (2013). *Türkiye'de İktisat Bilimi Eğitimi Tünelinde İki Öncü: Prof. Dr. Zeyyat Hatipoğlu ve Prof. Dr. Mükkerrem Hiç*. İstanbul: Beta. 185-187.

başlangıçta Enstitü'nün, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne değil İstanbul Ticaret Odası'na bağlı olarak kurulmasını istemişlerse de, üniversitenin kıdemli hocalarının çabalarıyla bu durum mümkün olmamıştır (Gencer ve Birol, 2013). Üsdiken de çalışmasında İşletme İktisadi Enstitüsü'nün adında “*iktisat*” olmakla birlikte program ve derslerin iktisattan tamamen bağımsız olduğunu belirtmektedir (Üsdiken ve Çetin, 1999). Hatipoğlu Harvard eğitim sisteminde iktisat ve işletme eğitiminin o dönem bizzat gözlemlemiş olduğu ayrışmasını ise şöyle ifade etmektedir:

Daha önce işletme yönetimi Harvard'da ekonomi bölümü içerisinde idi. Daha sonra burayı kuruyorlar. Boston'da nehir vardır. Nehrin bir tarafından Main Campus, diğer tarafında da Boston... Nehrin hemen üstünde Harvard İşletme Okulu vardır. İşletme okulu ve ekonomi okulu o kadar birbirlerinden ayrıdırlar ki... Her hafta bize bir business vakası²⁹ verirlerdi. Ben hatırlıyorum, saklıyorum... Bir ‘fırsat maliyeti’ vakası idi. Okuyan mümessil, “fırsat maliyeti ne demek?” diye sordu. Öğrencilerin hiçbiri iktisat bilmiyorlardı... Biz iktisat konuşunca ise “Go across the river...” derlerdi. Tamamen ayrılmışlardı. Hâlbuki nehrin diğer tarafında dünyanın en tanınmış, değerli bilim insanları (iktisatçılar) vardı. Ama işletmecilerle hiç araları yoktu. İki okul üniversitenin bir parçasıydı ama aralarındaki durum böyle idi. 1987’de yine bu kurslara gözlem için gittiğimde, iktisat ve işletmenin artık bir araya gelmiş olduklarını gördüm.

Enstitü ile ilgili olarak ilk fikrin nereden, kimden çıktığı da sorulmuştur. Hatipoğlu'na göre kursun ya da Enstitü'nün fikir babası olarak iki isim ön plana çıkmaktadır: “Prof. Ömer Celal Sarç ve Ko-Direktör Prof. Robert Stone...”

Robert Stone Ko-Direktör olarak görev almadan önce Syracuse Üniversitesi İşletme Okulu'nun dekanlığını yapmaktadır ve İstanbul'a da dekan olarak gelmiştir (American Economic Association, 1949). Kursun başladığı tarihte Enstitü'de asistan olarak görev yapan Mustafa Aysan ise Enstitü'nün fikir babası olarak İstanbul Üniversitesi'nin o zamanki rektörü ve İktisat Fakültesi'nin de kurucusu olan Ömer Celal Sarç'ı işaret etmektedir:

Fikir babası, proje babası Ömer Celal Sarç'dır. 1953-54'de rektör idi aynı zamanda ve rektörken burada Ford Vakfı temsilcileri ile beraber konuşa konuşa böyle bir model oluşturmuşlar. Bunun müteşebbisi Ömer Celal Bey ve Ford Vakfı'nın temsilcileridir. Harvard İşletme Okulu, Ford Vakfı'nın başvurusu ile böyle bir projeye önderlik etmeyi kabul etmiştir. Eğer Enstitü ve sonrasını bir tek insana dayandırsak o kişi Ömer Celal Bey'dir.

Görüşmelerden ortaya çıkan, 1951 yılındaki Dünya Bankası Raporunu hazırlayanlar ile 1952'de ülkemizi gezip bir diğer raporu hazırlayan Birleşmiş Milletler uzmanları bir yana, Ömer Celal Sarç Bey, Enstitü'nün kuruluşunda en önemli katkıyı yapmış kişi olarak görülmektedir. Ancak yine de Prof. Stone'un 1953 yılında İ.Ü. İktisat Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü'ne gelmesi ve kısa süre zarfında Enstitü'yü kurmak için gösterdiği çabalar gözden kaçırılmamalıdır.

Enstitü fikrinin ilk ortaya çıkması ile harekete geçilme arasında ne kadar zaman olduğu da proje konusunda tarafların ne kadar istekli olduğunu anlamak için önemlidir. Bu amaçla Hatipoğlu'na “Enstitü fikrinin ortaya çıkması ile harekete geçilmesi arasında ne kadar zaman geçtiği” sorulmuştur. Hatipoğlu'nun tespiti şu şekildedir: “Fikrin ortaya çıkmasından beş ya da altı ay sonra biz Harvard'a gitmiştik.”

Açıklamadan, kısa sürede Enstitü'nün kurulduğu ve öğretim üyelerinin eğitim için Boston'a gönderildiği anlaşılmaktadır. Çok taraflı bir proje olmasının ve Ford Vakfı'nın desteğinin, sürecin bu şekilde hızlı ilerlemesinde etkili olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır. Bunun yanında Enstitü'nün ve özellikle de kursların adının nasıl konulduğu diğer bir önemli detaydır. Zira o dönem kurumun adının ne olacağı konusu, kurucular arasında epey bir mesele olmuştur. ABD'liler sürecin başında kursa, *Middle Management Program* (Orta Düzey Yönetici Programı) adını vermek isteseler de, kültürel farklılıklarımız ve kelimelere yüklediğimiz farklı anlamlardan ötürü kurs, bu isimle başlatılmamıştır. Ford Vakfı arşiv kayıtlarında³⁰, kurulan Enstitü'ye, işletme idaresi enstitüsü anlamına gelen *Institute of Business Administration* denilmiş olsa da ülkemizde kurumun adına, muhtemelen bir iktisat fakültesi bünyesinde kurulmuş ve iktisat alanının o günlerdeki daha kurumsallaşmış yapısından ötürü İşletme İktisadi Enstitüsü denilmiştir. Ya da en azından Türkçe yazışmalarda bu tercih kullanılmıştır. Zira Üsdiken (2009), İşletme İktisadi Enstitüsü'nün 1954 tarihli yönetmeliğinin İngilizce çevirisinde adının *Institute of Business Administration* olarak yazıldığını belirtmektedir. Yönetmeliğin İngilizce halinde kursların adında *işletmecilik* vurgusu daha güçlü ifade edilmiş ve çeşitli görüşmeler sonucunda kurslara ‘İşletme İdaresi Kursu’ adı verilmiştir. Mustafa Aysan, kurslara isim verme sürecini şöyle aktarmaktadır:

Kursun adı başta *Middle Management Program* idi. Daha sonra bunu İşletme İdaresi Kursu yaptık... Yani *Middle Management* demek biraz ters algılanır diye düşündük. Orta ifadesinin bizde ‘ortalama’ anlamı vardı ya... “İşe yaramaz vb.” manası... Bu sakıncalı görüldü.

²⁹ Çalışmada, araştırma sunum metni içinde “vaka” yerine “örnek olay” sözcüğü tercih edilmiştir. Ancak görüşmelerde katılımcılar ağırlıklı “vaka” sözcüğünü kullanmışlar ve transkripsiyonda bu ifadelerle müdahale edilmemiştir. Çalışmada her iki sözcük eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

³⁰ Ford Vakfı kayıtlarında İşletme İktisadi Enstitüsü'nü ifade etmek için *Institute of Business Administration* ifadesi kullanılmaktadır. Oysa kurumun adının birebir çevirisi *Institute of Business Economics*'tir. Bkz. The Ford Foundation Annual Report (1954), 63.

İsim de böyle ortaya çıktı. Bu konu çok tartışıldı...
Adına ne diyelim diye...

Çalışmanın bir sonraki aşamasında Enstitü'nün kuruluş ve sürdürülmesinde finansmanının nasıl sağlandığı konusuna değinilecektir. Süreç içinde Ford Vakfı'nın destekleriyle sürecin başlatıldığı belirtilse de, daha sonraki uygulamalar daha farklı detaylar içermektedir.

4.2. İşletme İktisadı Enstitüsü'nün Finansmanı

Enstitü'nün finansmanı da oldukça önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Zira sürecin başlangıcında o günün satın alma gücü ile bakıldığında oldukça anlamlı rakamlar Enstitü'nün kurulmasında harcanmıştır³¹. Hatipoğlu Enstitü'nün kuruluşu ve finansmanı sürecini şöyle açıklamaktadır:

Çok büyük paralar... Ford Vakfı... Yani önce 350 bin, sonra 150 bin ABD Doları... Ayrıca buraya üye olmak için her işletme belirli bir aidat öderdi her sene. Yani kursa her gelenden para alınırdı...

Hatipoğlu'nun sözünü ettiği "kursu katılanlardan alınan para", kursa kursiyer gönderen kurumların yıllık ödedikleri aidat ücretleridir. Aysan'ın da görüşmede belirttiği aidatlar, kursa yöneticisini gönderecek olan kuruluş adına senelik 2500 Türk Lirası³² olarak belirlenmiştir³³. Aysan ise Enstitü'nün finansman kaynaklarını üç başlık altında sınıflamaktadır:

Enstitü'nün üç para kaynağı vardı. Birincisi Ford Vakfı'dır. Vakıf bu program için yardım etti. Yani mesela 700 bin, 300 bin ABD Doları yardım etti. Çeşitli projeleri gerçekleştirmek için yardım etti. İkinci kaynak ise üyelik aidatlarıydı. Enstitü'yü kurarken tek tek işletmeleri ziyaret ederek onların her birini üye yapmışlar kuruluşu... Bizim Enstitü'nün bir genel kurulu vardı. Her ders yılı sonunda toplanır. Hesapları gözden geçirirdi. Üyelerden yıllar yılı değişen üyelik aidatları alınırdı. 2500 Türk Lirası ile başlamıştık... Kurumlar her yıl aidat öderlerdi. Üçüncü kaynak ise İktisat Fakültesi'dir. Bütçe ile aktarmalar yapılırdı. Her enstitüye yapıldığı gibi bu Enstitü'ye de yapılırdı.

Açıklamalara ek olarak Ford Vakfı kayıtları incelendiğinde vakfın, 1952-63 yılları arasında Türkiye'deki eğitim kurumlarına 5.2 milyon ABD

Doları yardım yaptığı görülmektedir. Bu kayıtlara göre Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir lise olan Milli Fen Okulu³⁴ ve İ. Ü. İktisat Fakültesi, İşletme İktisadı Enstitüsü'ne yaklaşık 1'er milyon ABD Doları (İİE için 1.055.000 ABD Doları) yardım yapıldığı vakıf kayıtlarında belirtilmektedir (Erdem and Rose, 2000). Ancak vakfın 1954 yılı için 100.000 ABD Doları İstanbul Üniversitesi'ne, 285.000 ABD Doları Harvard Üniversitesi'ne yardım yaptığı görülmektedir³⁵ (The Ford Foundation Annual, 1954). Açıklamalar ve kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Enstitü'ye, Ford Vakfı'ndan on yıl zarfında yaklaşık 1 milyon ABD Doları aktarıldığı görülmektedir. Ancak gerçekleştirilen görüşmelerde Ford Vakfı'ndan gelen bu paranın büyük kısmının Harvard İşletme Okulu tarafından kullanıldığı anlaşılmıştır. Harvard Üniversitesi'nden Türkiye'ye gönderilen öğretim üyelerinin harcama ve ödemeleri vb. kalemleri karşılamak için fonun büyük kısmı, Enstitü'nün ABD'li ortağına aktarılmıştır³⁶. Bu konuda Hatipoğlu'nun tespiti şu şekildedir:

Harvard'dan meşhur hocalar geldi. Sonra o para bitince gelişler azaldı... 500-600 bin ABD Doları bitince... Paranın yarısından çoğunu da Harvard aldı. Buraya çok az bir miktar düştü...

Enstitü'nün parasal kaynakları ile ilgili bilgilerden sonra Birinci İşletme İdaresi Kursu üzerinden, eğitim-öğretim süreci anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısmı dersler, derslerin işlenişi, derslikler, ders materyalleri vb. başlıklar üzerinden devam edecektir.

4.3. Eğitim-Öğretim

Foto: Birinci İşletme İdaresi Kursu, 1956³⁷ (direktörler, öğretim elemanları ve kursiyerler). Ahmet Sucuka'nın kişisel izniyle yayınlanmıştır (Yazarın Notu).

³¹ 1950-56 arasında Türkiye'de 1 ABD Doları, 2.82 Türk Lirası'dır. Bu yıllar sabit kur uygulaması olan bir dönemdir. Ford Vakfının İ.Ü. ile gerçekleştirilen bu projeye aktardığı yaklaşık 1 milyon ABD Doları (2.8 milyon Türk Lirası) 1954 yılının ekonomik yatırım örnekleri ile kıyaslamak meblağın büyüklüğü hakkında fikir verici olacaktır. 1954 yılında Diyarbakır Şayak'da kurulan Sümerbank fabrikasının kuruluş sermayesi 5.5 milyon Türk Lirası'dır.

³² 1955 yılında sigortalı çalışan bir işçinin günlük ücreti (Ankara için) ortalama 7.21 Türk Lirası'dır. Dolayısıyla kurs aidatı olarak kurumlardan alınan 2500 Türk Lirası, 1955 yılında haftada altı gün çalışan bir işçinin yaklaşık 15 aylık ücretine denk düşmektedir. Bkz. Ataay, İ. D. *Türkiye'de elli yıllık maaş ve ücret uygulaması*. Bkz. <http://docplayer.biz.tr/10644774-Turkiye-de-elli-yillik-maas-ve-ucrut-uygulamasi.html> (12.12.2015)

³³ İşletme iktisadı enstitüsü ekimde faaliyete geçiyor. (1956, Ağustos 18). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1-7.

³⁴ Ford vakfı milli fen okuluna 1.100.00 dolar bağışladı. (1963, Mart 4). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.

³⁵ Ford tesisi işletme iktisadı enstitüsüne yardım ediyor. (1954, Ekim 27). *Milliyet Gazetesi*, 1.

³⁶ Ford tesisi işletme iktisadı enstitüsüne yardım ediyor. (1954, Ekim 27). *Milliyet Gazetesi*, 1.

³⁷ Prof. Dr. Tamer Koçel'in fotoğrafı çözümlemesine göre öğretim üyeleri ve koordinatörlerin, sağdan başlamak üzere şöyledir: Mükerrrem Hiç (Prof.Dr.), Mr. Rose, Mr. Hagler, Zeyyat Hatipoğlu (Prof.Dr.), Sabri Ülgener (Prof.Dr.), Mr. Stone, ?, Afife Sayın, Nezh Neyzi (Dr.), ?, Mustafa Aysan (Prof.Dr). Çalışmaya katkı veren ve

Görüşmelerde, kursların eğitim-öğretim sürecine ilişkin olarak, verilen dersler, eğiticiler, derslerin uygulanması, günlük pratikler vb. konuda pek çok önemli kabul edilebilecek ayrıntılara ulaşılmıştır. Ancak öncelikle belirtmelidir ki kurslar, İ.Ü. İktisat Fakültesi bünyesindeki bir kurumun uygulaması olmasına rağmen Beyazıt Kampüsü'nde gerçekleştirilmemiştir. İlk kursun katılımcısı olan Ahmet Sucuka, sadece ilk kayıt için Beyazıt'taki enstitüler binasına gittiğini, kayıt masasında Nezih Neyzi tarafından karşılandığını ve orada “*yabancı dile hâkimiyetinin*” sorularak kaydının yapıldığını belirtmiştir.

Belirttiği üzere İşletme İdaresi Kursları, başlangıç aşamasından itibaren İ.Ü. İktisat Fakültesi dersliklerinde gerçekleştirilmek üzere tasarlanmamıştır. Bu tercihi gerekçelendirmek için Enstitü ile İktisat Fakültesi arasında hukuki olarak ‘bağlı’ olmak dışında çok fazla bir organik bağın olmadığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Adeta Hatipoğlu'nun Harvard Üniversitesi'nde gözlemediği işletme ve ekonomi ayrışması, etkisini, Enstitü'nün ilk uygulamasından itibaren göstermeye başlamıştır. Bu amaca uygun olarak Yeşilköy Deniz Park Otel, kursun ilk mekânı olarak tercih edilmiştir. Görüşmede “*kursun neden İ.Ü. İktisat Fakültesi dersliklerinde düzenlenmediği*” sorusuna yanıt olarak Hatipoğlu, iktisat-ekonomi ayrışmasına girmeksizin, kursiyerlerin kariyerlerini öne sürerek cevap vermiştir:

Çünkü kursiyerlerin tamamı iş hayatından geliyorlardı... İş Bankası müdürü, Yapı Kredi Bankası müdürü, KİT'ler vb. çeşitli işletmelerden geliyorlardı. Aynı zamanda kursa katılmak için kurumlar da ciddi paralar ödüyordu.

Aynı soruya Mustafa Aysan ise şu şekilde yanıt vermiştir:

Çünkü bu eğitimin yatılı ve süratli yapılması gerekiyordu. Toplam 13 haftada bitirilmesi lazım geliyordu. Çünkü bunlar kurumlarda görevli adamlardı. Görevli ve istikbal vaat eden adamlar... Böylece [Otelde birlikte kalarak] adamlar yaşıyor bunu... Önlerine bir vaka geliyor, tartışarak karar veriyorlar... Her ders kapsamında 30-40 tane vaka ele alınıyor. Her hafta bir fabrika gezisi düzenleniyor. Çok hızlı yapılması lazım gelen bir eğitim... Gece-gündüz yapılması lazım gelen bir iş... Mesela gece yapılan çalışmaları da vardı. Ben de kontrol ederdim... Çalışıyorlar mı diye...

Anlaşılabildiği üzere kurs ilk tasarlandığında örnek olay analizi yönteminin daha etkili uygulanabilmesi için tüm kursiyerlerin tam gün birlikte olmalarının anlamlı olabileceği düşünülmüştür. Bu yöntemin tercih edilme nedeninin ABD'li öğretim üyelerinden kaynaklandığını Hatipoğlu'nun sözlerinden anlayabiliyoruz. Hatipoğlu beş öğretim üyesi ile birlikte Harvard İşletme Okulu'na

gittiklerinde ABD'li öğrencilerin örnek olay analizi yöntemi üzerinden aldıkları eğitimde, sürekliliğe, kesintisizliğe ve kampüs hayatına vurgu yapmaktadır:

Amerikalılar “Wisdom Can't be Told” derler. Yani “Bilgelik öğretilemez...” Zira iş hayatı bilgelik işidir. Yani iş yaşamı kitaplarda yazanlar gibi değildir... Harvard'da her gün üç saat olmak üzere, 1 saat 20 dakikalık dersler olurdu. Yüz kişilik sınıflar... Toplam altı sınıf olurdu. İşletme yöneticisi bilgelik sahibi olması gerekir. Bu da ancak işletme yönetimi vakalarını çözerek olunabilir. Öğretmen bize “vaka hakkında ne düşünüyorsunuz” derdi. Ve yüz öğrenci (On öğrencilik gruplar halinde) vakayı tartışırdı.

Hatipoğlu'nun Harvard'da deneyimlediği ders işleyiş tasarımı, ders sürelerine kadar, olduğu gibi İşletme İdaresi Kursları'na aktarılmıştır. Mustafa Aysan'ın kursta bir günün nasıl geçtiğine ilişkin tespiti ise şöyledir:

Dersler sabah 09.00'da başlayıp 13-13.30'a kadar sürerdi. Dersleri şöyle yönetirdik: 80 dakika [Harvard İşletme Okulu ile aynı ders süresi] kadar ders hane çalışması olurdu. Buna ders diyelim... Ondan sonra ara verirdik küçük grup çalışması yapardık. Sonra ikinci ders başlardı sonrasında tekrar ara verirdik. Ve tekrar küçük grup çalışması yapardık. Onun için öğleyi biraz geçirdi. Üç ders yapılırdı. Öğleden sonra ise şahsi çalışmaya tahsis edilirdi. Kursiyerlerin her gün yapacakları işler belliydi... Yani program yapılır, kendilerine verilir ve malzemesi sağlanırdı. Öğleden sonra onunla meşgul olurlardı. Akşama doğru küçük grup toplantısı yapılırdı. 7-8 kişilik gruplar... Bu gruplarda vakalar incelenir sonra sınıflara gelinir, vakalar tartışılırdı.

Harvard sisteminin birebir uygulandığı bu yapıda, kursiyerlerin sürekli aynı ortamda kalmaları oldukça etkili bir yöntem olarak görülmüş ve böyle bir uygulamaya gidilmiş olabilir. Özellikle de büyük kısmı kurumlarda idareci olan kursiyerlerin beraber geçirdikleri zamanın onların gelişiminde fayda sağlayacağı düşünülmüş olabilir. Hatipoğlu'nun Boston'a ilk gittiğinde Harvard kampüsünün eğitim anlayışının kendisine hissettirdiği, *olumlu* anlamda kullandığı “*haphane!*” duygusu adeta Yeşilköy Deniz Park Otel'de oluşturulmaya çalışılmıştır. Hatipoğlu işleyiş ile ilgili olarak şu tespitte bulunmuştur:

Aynen Harvard gibi... Yatılı kursların koordinatörüydim. Sınıfların toplanmasını temin ederdim. Vakalar verilir. Gruplar kendi arasında vakaları ele alır ve ertesi gün sınıfta tartışılırdı. Aynen Amerikan sistemini uygulardık.

Açıklamadan da anlaşılacağı üzere kursun eğitim sisteminde eğitim ve öğretimde kesintisizlik uygulanmaya, böylece de öğretim üyesi ve kursiyerlerde gelişim sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca ilk gerçekleştirilen kursta kursiyer olarak yer alan Ahmet Sucuka, Yeşilköy Deniz Park Otel günlerini şöyle ifade etmiştir:

Birinci İşletme İdaresi Kursu'nda kursiyer olan Ahmet Sucuka ise üstten 2. sıra, sağdan 5. kursiyerdir (asker üye).

Otelde kalıyorduk. Yemekler bedava olarak... Ders sabah 09.00 gibi başlıyordu. Akşam da saat 17'e kadar. Normal saat aralığında bir eğitimdi. Orada yatılıydık. Dershanemiz de oradaydı. İstanbul Yeşilköy'de Deniz Park Otel...

Sucuka, burada sürdürülen eğitimi ABD'de de gördüğü eğitimlerden ötürü hiç yadırgamadığını şöyle belirtmiştir:

Amerika'dan gelen sistemdi bu... Case yöntemi işte. Olayı veriyorlar, örneğin fabrikadaki olayı... Sen ne dersin, sen ne dersin diye herkese soruyorlar. Sonunda da hoca kendi fikrini söylüyordu.

Kurslar bir süre daha yine otellerde devam etmiştir. Hatipoğlu kursların yerine ilişkin olarak şu tespitte bulunmuştur:

İlk kursumuzu Yeşilköy Deniz Park Otel'de yaptık. Yeşilköy'de... Deniz kenarında bir oteldi. Sonra orası yandı... Moda'da bir yere geldik. Oradan sonra da çok değişik yerlerde yaptık.

Kursun günlük işleyişinin yanında dersler ve derslerin işleniş de bir diğer önemli başlıklardır. Kursun derslerinin belirlenmesinde Harvard İşletme Okulu'ndaki derslerden aynen faydalanılmıştır. İlk kursun dersleri ve hocaları şu şekildedir (İİE Yıllık, 1957);

- Beşeri Münasebetler, Ali Şakir Ağanoğlu
- Finansman, Zeyyat Hatipoğlu
- Maliyet Muhasebesi, Mükerrrem Hiç
- Piyasa Tekniği, Nezih H. Neyzi
- İstihsal (Üretim), Arthur B. H. Rose
- Sosyal Münasebetler, Afife Sayın

Belirlenen bu altı ders dışında iş adamları ve üniversite öğretim elemanlarının çeşitli işletmecilik konuları üzerinde gerçekleştirdiği haftalık konferanslar da olmuştur. Bu konferanslarda, Prof. Hazım Atif Kuyucak, Ord. Prof. Mazhar Nedim Gökniç, Doç. Dr. Cihat Eren, Ord. Prof. A. Towl, Ord. Prof. Ömer Celal Sarç, Ord. Prof. Robert E. Stone, Prof. Dr. Sabri Ülgener, Doç. Dr. Memduh Yaşa, Bülent Yazıcı, Mahmut Sipahioğlu görev yapmıştır (İİE Yıllık, 1957).

Derslerin uygulanışı da çok net ve katı bir biçimde Örnek Olay Analizi şeklinde olmuştur. Sucuka bu durumu şöyle açıklıyor:

Amerika'da ki yöntem de buydu (Vaka Analizi Yöntemi). Almanya'da ki gördüğüm eğitimde de yöntem buydu. Çünkü hep Amerikan okullarıydı okuduklarım... Kursta ders kitabı yoktu. Yazılmış, teksir edilmiş notlar vardı. Bizi tecrübeli diye çağırdıkları için en sivri mesele ve konuları önümüze getirmişlerdi. Herhalde 'noksanları vardır' dedikleri konular... Ders teksirleri hem Türkçe hem İngilizceydi. Tam çeviri vb. yapamadıkları belki de yetiştiremedikleri için hepsi Türkçe olmuyordu. ABD'li hocalar İngilizce, Türk hocalarsa Türkçe teksirler getiriyordu. Eğitim dili hem Türkçe hem İngilizce idi. Dersi kim veriyorsa ona

göre... Arada karmaşa da oluyordu... Sanki vakaların yazılması ile ilgili bir sorun vardı... Yabancı Vakalardan çevrilenlerde bazen sorun çıkıyordu...

Sucuka, ders isimlerini geçen uzun zamanın etkisiyle tam olarak hatırlayamasa da şu tespitleri yapmıştır:

Derslerin isimleri acayıptı... Özellikle o dönemde hiç duymadığımız isimlerdi. Eğitimin konusu özel bir duruma ilişkin olduğu için konular çok sivri noktalardan teker teker çekilmişti. Bu yüzden ders isimleri de çok zikredilmedi... Evet, bazı ders isimleri belliydi ama... Derste işlenen konular içinde davranış konuları vardı ama derslerde çalışanların davranışı ile ilgili konular geçiyordu... Çalışanları motive etme ile ilgili dersler vardı. Vaka analizi olduğu için işlenen her vaka dersin içeriğini de değiştiriyordu. Ders konuları vakalara dağıtılmış olarak verildi. Derslerin konuları öyle seçilmişti ki sanki bu derslerin toplamı ideal yöneticiliğe denk düşüyordu. Ayrıca iş kazaları, iş güvenliği ile ilgili ders vardı. Nazari dersten sonra fabrikalarda da tecrübe ile işledik. Fabrikalara gittik. Hilton otelini baştan aşağı gezdik. Bir işletme örneği olarak bu oteli gezdik. Müşterinin gelişi, kaydı, faturalar, odalar, temizlik, yemek hizmeti, alt katta bulaşıkhanesi, çamaşırhanesi inşaat tamir vb. Ayrıca Paşabahçe Cam'a gittik, rakı fabrikasına gittik. İkisi de devlet kuruluşu idi. Sümerbank'a da gittik... Fabrika Bakırköy'de idi... Hani belediye otobüsleri var İETT... Oraları da dolaştık. O dönemdeki büyük işletmeleri dolaştık... Almanya'da aldığım eğitimde de bunu yaşamıştım...

Sucuka yürütülen eğitimden elde ettiği faydayı da şöyle ifade etmiştir:

Kurstaki işletmecilik eğitimi lisansüstü düzeyde idi. Tecrübelilere göre düzenlenmişti... Faydalıydı. Eğitimin ciddiyeti bana faydalı göründü. Zaten Amerikalı faydalı olan dışındaki seviyelere inmez... Yararlandım bu eğitimden. Fabrika müdürüydüm döndüm gene müdür olarak... Amerikanvari eğitim yaptılar. Nasıl başladılarsa öyle gitti. Zira bu sistemde bozulma olmaz. Baştan düşünülmüş bir sistemdi. Bizim özelliklerimize, Türklere göre uyarlanmadı... Dönünce herkese öğrendiklerimi de aktardım. Tüm ekibime bundan sonra böyle olacak dedim.

Görüşmede Mustafa Aysan'a "bu kurs ilk MBA denemesi miydi?" sorusu yöneltildiğinde cevabı şu şekilde olmuştur:

Bu başka bir şeydi... Adı İşletme İdaresi Kursu idi. İstikbal vaat eden orta kademe yöneticilerin üst kademe sorumluluklarına hazırlanması kursu... Bunun amacı buydu. Bir adam pazarlama müdürü olmuş. Genel müdür olacak mı, olmayacak mı kursuydu bunlar... Türkiye'de ilktir. Hala da eşi yoktur. Bugün mesela bir iş adamı patron dese ki ben oğlumu işletmeci yapacağım... Oğlum başka tahsil aldı... Ama ben onu işletmeci yapacağım... Böyle insanlara, ihtiyaçlara servis veren bir kurum yoktur... Yüksek lisans programları var, tonla... Ama bu işlevde olan yok. Bunun özelliği vaka analizi yöntemi ile işletmelerde karar verme operasyonlarının öğretilmesiydi.

Aysan'ın cevabından da anlaşılabilirliği üzere bu kurs Türkiye'de işletmecilik eğitimi için pek çok noktada damga etkisi yaratmış olsa da ilk gayesi, akademik düzeyde bir eğitim vermektense çok işletme yönetimi için donanımlı yöneticiler yetiştirmek olmuştur. Orta düzeyli yöneticileri daha üst düzeye hazırlama çabasıdır. Sucuka da bu durumu şöyle açıklamıştır:

Kursta temelde, fabrika müdürlüğü öğretilmeye çalışıldı. Üst yönetici olmak öğretilmeye çalışıldı. En azından ben amacın bu olduğunu ders konuları ve eğitimden anladım.

Ayrıca Sucuka, kursta aldığı eğitimin daha sonra işini yaparken çok fayda yarattığını da belirtmektedir:

Aldığım eğitimi aynen hayata geçirdim. Geldim fabrikaya evvela muhasebe sistemini düzelttim. Muhasebe, derslerde önemli bir yer tutuyordu. Mesela problemi veriyorlardı. Bu işlemleri işleyin diyorlardı... Öğrendiğim her şeyi meslek hayatımda kullandım. Amerikalılar, Afyon Askeri Fabrikasını dolaşmaya gelirlerdi 1958-59'larda... Bu fabrikanın ABD'deki fabrikalardan hiç farkı yok derlerdi. Nasıl yaptınız bunu diye sorarlardı. Ben de anlatıyordum. Her gördüklerine hayran oldular. Ve bu Amerikalıların dikkatini çekti. Örneğin 'Sen bu emniyet tedbirlerini bizden daha iyi yapmışsın' dediler. Ben de sizden öğrendim dedim... 12 sene fabrika müdürlüğü yaptım. Tek bir iş kazam yoktur. Belki de ülke rekorudur... Ama bunlar askeriyede takdir edilmiyor o ayrı... Benim buralardan geçmem, çok fayda verdi. Onlardan öğrendim...

Son olarak günümüz şartlarında olağan karşılanırsa da 1956 yılında gerçekleştirilen birinci kursta pek çok modern eğitim aracı da kullanılmıştır. Sucuka derslerde kullanılan materyalleri şöyle açıklamıştır:

Dershanemiz vardı ve tabii bir de tahta. Sinema makinesi vardı. Bunun dışında bazı yardımcı İngilizce yayınlar veriliyordu. Bunlar ders için hazırlanmışlardı. Hepsi sorulu-cevaplı idi. Öğretmen soruyu soruyor cevabı istiyor. Sorular konu içinde... Kendisi pek az anlatıyor. Hoca Amerikalı olunca ders İngilizce işlendi. Ama ihtiyaten ya da herkesin İngilizcesine güvenmiyorlardı. Bu yüzden yedek bir tercüman derslere katıldı. Konuları daha iyi anlatmak için tahtaya hareketli film, durgun görüntü, resim halinde şemalar yansıtılıyordu... Hangisine ihtiyacı varsa öğretmen onu kullanıyordu.

Hatipoğlu ise dersler ve kullanılan materyallere ilişkin olarak şöyle bir örnek vermiştir:

Birinci kursta film makinesini Mustafa (Aysan) kullandı. Mesela "Time and Motions" filmleri oynatıldı. Bu filmlerde değişik insanların çalışırken görüntüleri vardı. İş hayatından mesela... Çalışanlardan biri çok hızlı, diğeri yavaş çalışıyor... Bunun iş hayatındaki etkisi filan...

Aysan da kullanılan ders araçlarını örneklerle anlatmıştır:

Çoğunlukla, teyp vardı... O zaman teybi nerede bulacaksınız? Derslerde ses kaydı yapan teyp vardı düşünabiliyor musun? O günün en son teknoloji

vardı... Bunlar Enstitü'de kullanıldı. Bir kısmı üniversite tarafından getirilirdi resmi ödenek ile ama çoğunluğu Harvard'dan, Ford Vakfı'ndan bağış almırdı, oradan sağlanırdı...

İşletme İdaresi Kursları'nda eğitim öğretim açısından örnek olay analizine dayalı, günün en modern araçlarıyla desteklenen, iş yeri gezilerini de kapsayan çok boyutlu bir eğitim tarzı uygulanmıştır. Günümüz şartlarında dahi nadir rastlanacak çeşitlilikte donanımlarla gerçekleştirilen dersler o günün şartlarının çok ötesinde tasarlanmıştır. Bununla birlikte Aysan, gerçekleştirilen bu ortaklık sonucunda, Harvard Üniversitesi İşletme Okulu yayınlarının telif haklarının da elde edildiğini ancak daha sonraki süreçte bu hakların elden gittiğini belirtmektedir.

4.4. Kursiyerler

İşletme İdaresi kurslarının bakılması gereken bir diğer noktası da kursiyerlerin kariyerleri ve öğrencilik performanslarıdır. Bu aşamada kursiyerleri anlamaya yönelik olarak Hatipoğlu, Aysan ve Sucuka'ya, konunun farklı noktalarını ortaya çıkarmayı amaçlayan sorular yöneltilmiştir. Yöneltilen ilk soru kursiyerlerin "ortak" olarak nitelendirilebilecekleri yönlerinin olup olmadığıdır. Hatipoğlu ilk kursun kursiyerlerine ilişkin bu soruya şöyle cevap vermiştir:

Kursiyerlerin ortak özellikleri vardı... Hepsinin iş hayatında belirli bir seviyeye gelmiş ve tecrübeli olmalarını istedik.

Enstitü kurucuları bu 'tecrübeli yönetici' amacına uygun kursiyerler için temas kurdukları işletmelerden 30-40 yaş aralığında yöneticiler göndermelerini istemişlerdir. Bu durum birinci kurs öncesi verilen gazete haber ve ilanlarında *kriter* olarak belirtilmiştir. Mustafa Aysan ise birinci kursa katılanların kariyerlerini şöyle ifade etmiştir:

O zaman Türkiye'nin önemli işletmeleri KİT idi. Özel sektörde fazla bir hayat yoktu. Bu kursta özel sektörden gelenler de vardı tabii... İş Bankası'ndan önemli bir katılım vardı. Koç Firması'ndan vardı. Ama yarı yarıya kamu kökenli idi. Çünkü o zaman ekonominin yarısından fazlası kamu kökenli idi.

1953 yılında İ. Ü. İktisat Fakültesi, İşletme İktisadi Kürsüsü'nde göreve başlayan ve 1954 yılında bu görevinden ayrılarak İşletme İktisadi Enstitüsü Ko-Direktörü olan (İ.Ü. İ.F. Albümü, 2011) Prof. Robert E. Stone, Enstitü'nün kurulma sürecini anlattığı çalışmasında, dönemin Türkiye'sinin iş hayatını şöyle örneklendirmektedir (Stone, 1954-1955):

Bir asistanım tarafından İstanbul Ticaret Odasına edilen telefon neticesinde odaya 59.000 aza kayıtlı olduğunu, fakat bunlardan ancak 24.000'inin halen faaliyette olduğunu öğrendim.

Stone tarafından aktarılan ve dönemin şartlarını yansıtan bu bilgi, günümüzde küçük bir şehirdeki ticarethane

sayısı olabilecek miktarda işletmesi olan bir İstanbul resmi çizmektedir. Dolayısıyla 1950'lerin başında "özel sektörün olmaması" iddiası çok da yanlış bir tespit olmayacaktır. Sucuka da beraber eğitim aldığı kursiyerlerin daha çok 'üst düzey' olmayan kamu yöneticisi olduğunu belirtmiştir:

Kursiyerler fabrika müdürü değillerdi [Kendisi fabrika müdürü olarak kursa katılmıştır]. Daha çok alt ve orta kademelerdeki memurlardı. Tepe yönetici yoktu. Özel sektörden katılan ise neredeyse yok gibiydi [14 özel sektör temsilcisi vardı]. Herkes kamu yöneticisi idi. Bu deneme eğitimi olduğu için daha çok devlete dayanmışlardı. O yıllarda özel teşebbüs de yoktu. Özel işletmeler 1960 sonrası çoğaldılar.

Aysan ve Sucuka'nın tespitleri tam olarak günün şartlarını yansıtmaya da önemlidir. Zira İşletme İdaresi Kursları'nın ilk iki uygulaması biraz da deneme mahiyetinde çabalar olarak değerlendirilebilir. Çünkü Enstitü, 13'er haftalık ilk iki dönem sonrası 1957-58 eğitim yılından itibaren İşletme İdaresi Kursuna ek olarak, 'İşletme İdaresi İhtisas Programı' adındaki bir diğer uygulamaya da geçmiştir³⁸. İlk uygulaması 1 Kasım 1957'de başlayan sekiz aylık bu sertifika programı³⁹ ile birlikte İşletme İktisadi Enstitüsü'nde eş zamanlı iki farklı eğitim faaliyeti yürütülmeye başlanılmıştır (Tekeli, 1959). İşletme İdaresi İhtisas Programı, İşletme İdaresi Kursları'ndan farklı olarak üniversiteden mezun olmuş, kariyerinde yöneticilik hedefleyen yeni mezunlara yönelik olarak oluşturulmuştur. İlk defa yapılacak İşletme İdaresi İhtisas Programı için gazetelere verilen ilanda, "yüksek tahsilini bitirmiş olup, ticari ve sınai müesseselerde mes'ul vazifeler almayı arzu edenlere mahsus..." denilerek bu amaç, net biçimde özetlenmiştir. İlan metninde de görülebildiği üzere 1957 yılı sonbaharında başlatılan İşletme İdaresi İhtisas Programı ile İşletme İktisadi Enstitüsü, kendisini başka bir amaca yönlendirmiştir⁴⁰. İşletme İdaresi Kursları 1970'lerin başında son bulurken⁴¹, İşletme İdaresi İhtisas Programı olarak ifade edilen ve daha sonra diploma verilen bir

yüksek lisans eğitimine dönüşen sertifika programlarına günümüzde hala devam edilmektedir.

Tekrar 'ülkedeki özel sektör-kamu sektörü ağırlığı' meselesine dönecek olursak, Stone'un aktarımından, 1954 yılında "hiç yok" denemese de ülkede özel sektörün oldukça zayıf durumda olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu duruma rağmen Ekim 1956'da başlayan ilk kursta, 14 özel sektör temsilcisi⁴² hazır bulunmuştur. Özel sektör işletmelerinden gelen yöneticilerin yanında birinci kursa, 4 devlet memuru ve 15 KİT yöneticisi de katılmıştır (İİE Yıllık, 1957). Birinci İşletme İdaresi Kursu için hazırlanan mezuniyet yıllığı çalışması incelendiğinde, kitapçıkta özel sektöre ilişkin reklam verenlere rastlanmamaktadır. Ancak ilk baskının destekleyeni olarak 1950 yılında kurulmuş ve o zamanki adıyla, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği'ni görmek oldukça anlamlıdır. Özel sektörün tam olarak oluşmadığı bir dönemde Cumhuriyetin ilk girişimci örgütü olarak kurulmuş Birlik, özel sektörün oluşmasına yönelik yönetsel gelişim desteği veren bu çabaya destek olmuştur. Bunun yanında 1 Şubat 1957 tarihli Cumhuriyet Gazetesi haberi incelendiğinde, birinci kursun mezunları için yapılan mezuniyet töreninde Vehbi Koç, iş hayatına ilişkin tecrübelerini özetlediği (haberde uzun bir konuşma olduğu vurgulanmış) bir konuşma yapmıştır⁴³. Gerek Enstitü'nün kuruluşundaki iş dünyası-üniversite ilişkisi, gerekse kurs sonrası özel sektörün bu kuruma olan desteği dikkate alındığında, iş dünyasının, özellikle de yabancı sermaye çevreleri ile iş yapan, yapmayı arzulayan iş adamlarının bu Enstitü girişimine önem verdikleri ortadadır⁴⁴. Hatta bu girişimin birkaç sene sonrası 1962 yılında, ülkenin önde gelen iş adamlarının desteğiyle⁴⁵, "modern sevk ve idare biliminin anlaşılması ve kullanılmasını teşvik etmek" amacıyla

⁴² Birinci İşletme İdaresi Kursu'ndaki 14 özel sektör yöneticisinin 4'ü İş Bankası'ndandır. Dolayısıyla İş Bankası'nın statüsünden ötürü birinci kursa özel sektörden 10 yönetici katılmıştır demek yanlış olmayacaktır.

⁴³ İşletme idaresi kursları ilk mezunlarını verdi. (1957, Şubat 1). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1-5.

⁴⁴ İşletme İktisadi Enstitüsü'nün kuruluş aşamasında Prof. Dr. Hıfzı Timur ile Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer'in gayretleriyle, iş adamlarının da genel kurullara katılabilecekleri bir statü üniversite senatosundan geçirilmiştir. Amerikalılar Enstitü yönetiminde iş adamlarının yer almasını istemiş olsalar da, İstanbul Üniversitesi'nin mevzuatından dolayı ancak genel kurulda yer almalarını sağlayacak kadar bir statü oluşturulabilmiştir. İş adamları belirli aidat ödeyerek Enstitü genel kuruluna katılabilmişlerdir. Enstitü'nün oluşturulan statüsü çerçevesinde Bülent Eczacıbaşı, Nejat Eczacıbaşı gibi işadamları Enstitü yönetim kurulunda yer almışlardır. Bkz. Gencer, A., Birol, Ö. (2013). Türkiye'de iktisat bilimi eğitimi tüneline iki öncü: Prof. Dr. Zeyyat Hatipoğlu ve Prof. Dr. Mükerrerem Hiç. Beta: İstanbul. 185-186.

⁴⁵ Nejat Eczacıbaşı, İşletme İktisadi Enstitü kuruluşunda olduğu gibi Türk Sevk ve İdare Derneği'nin kuruluşunda da yer almıştır. Nejat Eczacıbaşı dışında Şahap Kocatopçu ve sekiz iş adamı derneğin kurucuları olarak ön plana çıkmaktadırlar. Bkz. http://www.aksyon.com.tr/portreler/askerlerin-en-sevdiği-bakan_505671 (21.02.2016).

³⁸ Mustafa A. Aysan görüşmede, İşletme İdaresi İhtisas Programı'nın 1958 yılından itibaren Harvard İşletme Okulu Master Programı'nın birebir kopyası olan bir yüksek lisans programına dönüştürüldüğünü belirtmiştir. Program, 1958 yılından itibaren diploma vermeye başlamıştır. İşletme İdaresi İhtisas Programı daha sonraki yıllarda iki yıllık bir eğitime dönüşmüştür.

³⁹ Bkz. İ. Ü. İktisat Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Müdürlüğünden: Bir yıllık ihtisas kursuna öğrenci kaydı ve kabulü ilanı (1957, Ağustos 25). *Cumhuriyet*, 5.

⁴⁰ İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Müdürlüğünden: Bir yıllık ihtisas kursuna öğrenci kaydı ve kabulü ilanı. (1957, Ağustos 25). *Cumhuriyet Gazetesi*, 5.

⁴¹ Hatipoğlu, Kemal Tosun'un İşletme İktisadi Enstitü müdürü olmasından itibaren örnek olay analizi yöntemi ile eğitimin ve dolayısıyla da İşletme İdaresi İhtisas Programı dışındaki faaliyetlerin gerilediğini, son bulduğunu belirtmiştir. Bunun sebebi olarak da Tosun'un, Harvard'da bulunmamış, örnek olay analizi yöntemine inanmamış olmasını ileri sürmektedir.

Türk Sevk ve İdare Derneği yine Ford Vakfı'nın desteklemesiyle kurulmuştur (Kurt, 2010).

Kursiyerlerin kariyerleri, görevli oldukları sektörler ile ilgili bilgilerden sonra, özellikle de ilk dönem kurslarına nasıl dâhil edildiklerini, nasıl seçildiklerini Aysan'ın açıklamasından öğrenelim:

Müesseseleri ziyaret ederdi hocalar. Kursiyerleri işletmeler seçerdi. İşletmeler seçtikleri adamın 13 hafta boyunca ücretlerinden kesinti yapmayacaklarına söz verirdi. Kursiyerler görevli oldukları yerlerden ücretli izinli sayılırlardı. Geriye döndüklerinde iş garantisi verilirdi. Bir de işletmeler 2500 Türk Lirası adam başına para öderlerdi.

Aysan, kursiyerler arasında dört asker üyenin niçin bulunduğu sorusuna ise şöyle yanıt vermiştir:

Çünkü asker de ekonomi işi, işletmecilik yapıyordu... Bu nedenle seçilmişlerdir. İstikbal vaat eden orta kademe yöneticisi eşdeğeri olarak seçilmişlerdir.

Aysan'ın bu tespiti oldukça yerindedir. Zira Ahmet Sucuka ve diğer üç asker kursiyer, ülkedeki askeri fabrikaların yöneticileri olarak kursa görevlendirilmişlerdir. Kursların daha sonraki dönemlerinde, emekli olan askeri personelin (*özellikle subaylar belirtmiş*), iş hayatına intibaklarını sağlamak için açılmış olan tematik kurslara da rastlanmaktadır⁴⁶.

Hatipoğlu'nun, ilk İşletme İdaresi Kursu öncesinde kursiyerlerin sağlanması hakkındaki anlattıkları ise şu şekildedir:

Giderdik kurumlara... Büyük şirketlere ve hatta bir kere de Mustafa [Aysan] ile birlikte gittik. Çok değişik, dört bir tarafa, Eskişehir'e filan... Oradaki büyük işletmelerle görüşürdük. Kursiyerlerin iş hayatında belirli bir seviyeye gelmiş olmalarını istedik. Bankalardan çok gelen oldu. En büyük şubelerin müdürü vb. dahi bizden yetişmiştir.

Görüşmelerden de anlaşılacağı üzere 1956 yılı şartlarında böyle bir kurum açmanın zorluklarının yanında, bu kurumda eğitim görececek yöneticilerin tespiti ve kursa dâhil edilmesi de oldukça çaba isteyen bir durum olmuştur. İş adamlarının, girişimcilerin, ihtiyaç ya da ABD'lilerle, yabancılarla iş yapabileme motivasyonu ile süreç hızlı gelişmiş olsa da o dönemde böyle bir eğitim tasarımının oluşturulmasının hiç de kolay olmadığı ortadadır.

4.5. Enstitü ve Kursların İşletme Alanına Etkileri

Görüşmelerin son aşamasında Hatipoğlu ve Aysan'a, İşletme İktisadi Enstitüsü'nün günümüzde hemen her üniversitede, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde verilen işletmecilik eğitimine, ülkemizdeki iş hayatına

bir etkisi olup olmadığı sorulmuştur. Öncelikle Hatipoğlu bu soruya şöyle yanıt vermiştir:

Şu anda Enstitü'nün felsefesi esasen hala aynıdır... Ne kadar sürdürülüyor bilmiyorum ama... Tabii İ. Ü. İşletme Fakültesi'nin kurulmasının başlangıcını bu kurslar mümkün kılmıştır. ODTÜ'de bizden sonra başladı eğitime. Dersler koydular. ODTÜ hocaları ile de temasımız olurdu. Ülkemizde işletme eğitiminin temeli bu kurslardı...

Mustafa Aysan ise aynı soruya şu şekilde cevap vermiştir:

Çok... Ak ile kara gibi etkisi oldu. Düşün yani bir tarihte... Sümerbank bizden 750 tane yöneticisinin aynı programla yetiştirilmesini talep etti. Dediler ki 750 kişiyi bize yetiştir. 750 orta kademe yöneticisini yetiştirmek başlı başına bir okuldur... Kolay iş değil. Altına imzayı ben koydum. Yani yapılan müzakerelerde kursu aldık getirdik. Eğitim Bursa, Merinosta yapılacak. Sümerbank vakaları ile yapılacak. Yeni yazılacak vakalarla... Böyle bir kurs gerçekleştirdik. Bundan daha büyük bir etki ne olabilir. Sümerbank gibi bir kuruluşa... Ayrıca İş Bankası'ndan bize talepler geldi. Ancak kısmen karşılayabildik. Türkiye Bankalar Birliği, İşletme İktisadi Enstitüsü'ne, bankalardaki kredi taleplerini değiştirelim diyerek başvuruda bulundu. Hazine Genel Sekreterliği, KİT'lerin karlılığını sağlayın diye başvurdu. Avrupa'ya hesap veren KİT'lerimizin hesaplarını düzeltin, bir rapor yazın diye talep geldi, yazdık. İş hayatı ile iç içeydik. Benim hedefim de bu idi. Yapabildiğimiz önemli şeyler oldu, yapamadıklarımız da...

Hatipoğlu ve Aysan, İşletme İktisadi Enstitüsü ile ülkede iş dünyası-üniversitesi ilişkisine ilişkin çok önemli adımların atıldığını ve projelerin gerçekleştirildiğini belirtmişlerdir. Bu durum 1956 yılında iş dünyasının Enstitü ve faaliyetlerine ne kadar büyük bir önem yüklediğini ya da ülkede işletmecilik konusunda ne kadar büyük bir boşluk olduğunu göstermektedir. 1936 yılında kurulmuş İ. Ü. İktisat Fakültesi'nin, ülkenin işletmecilik ihtiyacını tam olarak karşılayamamış olması ya da ABD'liler ile ortaklaşa kurulan bu kuruma yüklenen anlam, Hatipoğlu ve Aysan'ın örneklerle ifade ettiği üniversite-iş dünyası birlikteliğini kolaylaştırmış, mümkün kılmıştır demek yanlış olmayacaktır. Bunun yanında Hatipoğlu, Enstitü olarak yaptıkları diğer üniversite-iş dünyası işbirliği çalışmalarını şöyle açıklamıştır:

Efendim, Amerikalılarla Bursa'daki otomobil fabrikasının ön etüdünü de biz yaptık. Bursa'daki bütün otomotiv tesislerinin... Telefon fabrikası vardı Ümraniye'de... Onun kurulması ile ilgili [NETAŞ] birlikte çalıştık. Tekrar ediyorum, o dönem ülkede Maliyet Muhasebesi yoktu... Ülkede bilen yoktu...

Bunun yanında iş yaşamında bir dönem insan kaynağı için bir kriter haline de gelen Enstitü, bir tercih olarak dönemin insan kaynakları ilanlarına da yansımıştır. 16 Ocak 1966 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde çıkan İngilizce olarak kaleme alınmış iş ilanında, "Sistem ve

⁴⁶ İşletme iktisadi enstitüsünün emekli subaylara ilanı. (1960, Eylül 28). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.

Süreç Uzmanı” aranan paragrafta, İşletme ya da İşletme İktisadi Enstitüsü mezunu olmak ifadesi geçmektedir⁴⁷.

Enstitü'nün iş dünyası ile ilgili konulardaki etkisi yanında 1968 yılında kurulan İ.Ü. İşletme Fakültesi'nin kurulmasında da çok büyük etkisi olmuştur. İş adamlarına ve yeni mezunlara yönelik oluşturulan sertifika programlarının bir getirisi olarak, ilk örnek olmasa da⁴⁸, 8 Ağustos 1968'de İ. Ü. İşletme Fakültesi kurulmuştur⁴⁹.

Görüşmelerde Hatipoğlu ve Aysan'a ayrıca, “*bu girişimi Ford Vakfı, Harvard Üniversitesi, kısaca ABD'liler gerçekleştirmeseydi, Türkiye'de işletme eğitimi nasıl bir seyir izlerdi?*” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Aysan bu soruya, Enstitü'nün günümüzde örnek olay analizi ile verilen eğitimi terk etmesini ve orta düzey yöneticilere verdiği kursları kapatmasını da eleştirerek şöyle yanıt vermiştir:

Yine olurdu... Bu bir ihtiyaçtır. Toplum ihtiyacıdır... Gün be gün de karşılanmaktadır. Günümüzde okullarda vaka yazma çabası var. Yani bunlar bir anlamda bu ilk adımların sonucudur... İşletmeciliğin en iyisi Amerika'dadır. Tartışmaya bile lüzum yoktur. Avrupalı da bunu tartışmıyor... Onun için Avrupa'da iki tane Amerika'yı taklit etmeye çalışan işletme fakültesi vardır. Birisi London Business School, diğeri INSEEC... Fransa'da... Yani bunda hiç şüphe yok ki başka bir girişim yine Amerika'dan gelirdi. Ama diğer ülkelerden etkilenmelerimiz de olmuştur. Yani yine olurdu... Yine bu gelişmeler olurdu, ama geç olurdu. Yani Türkiye kaybederdi o arada... Biz şimdi mesela bunun ortadan kalkmasından [İşletme İdaresi Kursları'nın kaldırılmasından] ortaya çıkan ekonomik zararı hesaplırsak astronomik rakamlar buluruz. Ama gelişmeler kontrol edilemez. Muhakkak toplumlara gelir. Ama ne zaman gelir... 1954'de gelmişti, 2054'de yeniden gelebilir... Mümkün değildir gelmemesi...

Hatipoğlu'da aynı soruya Aysan'ın görüşlerini destekler şekilde yanıt vermiştir:

Öyle böyle bu iş buraya gelecekti. Fakat bu işte ilk taşı atan bu kurum oldu. Böylesi de iyi oldu. Harvard'ı getirdik... Okulun en meşhur hocaları eğitim için geldi. Harvard'ın dekanı bile geldi...

Görüşmelerden anlaşılacağı üzere, Enstitü kuruluşunda görev almış olan Hatipoğlu ve Aysan, kurumun hem işletmecilik eğitimine, hem de ülkemizdeki işletmelere oldukça faydalı olduğunu belirtmektedirler. Ortaya çıkan katma değeri üniversite-iş dünyası ortaklığı yaratan örneklerle açıklamışlardır. Günümüzde tüm akademik çevrelerde hala arzulanan bir durum olarak bekleyen bu ilişki ağı, o günlerde Enstitü

vasıtasıyla kurulabilmiş görünmektedir. Özellikle de yavaş yavaş oluşan bir özel sektörün olduğu o yıllarda, birbirine büyük ihtiyaç duyan bu paydaşlar arasında işlevsel ilişkiler oluşturulabilmiş olması çok anlamlıdır.

Son olarak ise Hatipoğlu'na “*Ford Vakfı ve Harvard İşletme Okulu neden bu Enstitü'yü kurmak için çaba gösterdi? Neden bu işte öncülük yaptılar?*” sorusu yöneltilmiştir. Hatipoğlu soruya şöyle yanıt vermiştir:

Amerikalıların bu konuda yardım etmesinin tek gayesi bize işletmeciliği öğretmekti. O dönemde Türkiye'de sol fikirlerin temel amacı, devletin piyasada daha müdahaleci olmasıydı. Amerikalılar bunu, gelişmeleri o zaman görmüşlerdi... Bundan kurtulmak için en iyi yolun bize işletmeciliği, özel girişimciliği öğretmek olduğuna inanmışlar ve kaynağı sağlamışlardı. Ayrıca yazar mısınız bilmem ama... o yıllarda biz Enstitü derslerinde liberal ekonomi anlatırdık. Bu devlet nezdinde o dönem çok sevilen bir şey değildi. 1960 senesinde Türkiye tamamen Rusya'nın uydusu bir devlet olma yolunda idi⁵⁰. Beni Milli Birlik Komitesi'ne dahi çağırıldılar... Hatta 1961'deki İşletme İdaresi İhtisas Programı'na, o günlerde İ.Ü. İktisat Fakültesi'nde asistan olan Mahir Kaynak da katılmıştır⁵¹. Sertifika programına sınavla öğrenci alıyoruz. Harvard'daki sınavı çevirdik Türkçeye aynen soruyoruz... Bu sınavdan 55-60 alanlar dahi çok nadir, zor sınav... Mahir giriyor sınava... Çok parlak bir not alıyor... 100 almaya imkân yok... ‘Mahir, bu skor nasıl oldu? Zor sınavdı...’ dedim... Cevaben, ‘ben yaparım...’ dedi... ‘Herhalde bu çocuk dahi’ filan diye düşündüm... Sonra baktık, evet akıllı bir çocuk fakat işletme yönetiminde pek yok... Meğerse teşkilat onu, ‘Amerikan kurumu olarak propaganda mı yapılıyor orada?’ diyerek araştırsın diye göndermiş... Mahir 1961 yılında bizden sertifika almıştır. Sanıyorum ki o yıllarda devlet yetkilileri, ‘burada Amerikan propagandası, liberal ekonomi propagandası mı yapıyorlar?’ diye düşünmüşlerdi...

Özetle Hatipoğlu, Enstitü'nün kurulması aşamasında soğuk savaş ile birlikte ABD'lilerin nüfuz etme gayesiyle bize yaklaştıklarını kabul etse de, bu amaçlarını bize ‘işletmeciliği öğretmek’ yapmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Ancak 1960 ihtilali sonrası değişen konjonktürle birlikte ABD'liler tarafından kurulmasından ötürü Enstitü'ye farklı bir gözle bakıldığı anlaşılmaktadır. Hatipoğlu'nun Mahir Kaynak ile ilgili hatırası bunun en açık örneğidir.

⁵⁰ Genel bilinen durumun aksi bir durum olsa da o dönem ve ihtilal sonrası ülkede her türlü yabancı faaliyet izlenmesi gereken bir başlık olarak görülmüş olabilir. ABD yönetimiyle “*yakın ilişkili*” bir politika izlediği iddia edilebilecek Demokrat Parti sonrası ülkede, belirli bir paradigma değişimi yaşanmış ve görece soğuk savaşın diğer tarafı olan Rusya'nın ülkedeki nüfusu artmış olabilir. Hatipoğlu'nun açıklamaları ancak böyle yorumlanabilir.

⁵¹ Mahir Kaynak, İ.Ü. İktisat Fakültesi'nden 1961 yılında mezun olmuş ve daha sonra yine bu fakültede asistan olarak göreve başlamıştır. Mahir Kaynak, 1970'lerin başında Milli İstihbarat Teşkilatı'na girmiştir. Bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/mahir-kaynak-hayatini-kaybetti-28200185+&cd=6&hl=tr&ct=clnk&gl=tr> (02.02.2016)

⁴⁷ Personnel wanted for an industrial establishment. (1966, Ocak 16). Cumhuriyet Gazetesi, 3.

⁴⁸ 1957 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde İdari İlimler Akademisi açılmıştır.

⁴⁹ İşletme fakültesinin yönetmeliği kabul edildi. (1968, Ağustos 9). Cumhuriyet Gazetesi, 7.

5. Değerlendirme

İ.Ü. İşletme İktisadi Enstitüsü'nün kurulmasının arkasında temelde birkaç amaç yatmaktadır. Bu amaçlardan ilki, çalışmanın başındaki Balzac'a ait sözün devamı olarak söylenen⁵² "Because Wisdom Can't Be Told" cümlesinin dayandığı felsefe ile açıklanabilir. Bu söz kurulduğu 1908 yılından itibaren Harvard İşletme Okulu'nda eğitime, işletme eğitimine, iş hayatına, olan bakışı, felsefeyi ifade etmektedir. Bu felsefeye göre, işletmecilik, iş adamlığı, yöneticilik bir bilgelik işidir. Bilgelik ve iş hayatının gerçek koşullarının, kitaplardan öğrenilebilmesi, anlatılabilmesi mümkün değildir. Ancak, iş yaşamının koşullarını içeren örnekler, öğretilmek istenen kitleye adeta "yaşatılabilirse" bu, bilgeliği diğerlerine aktarmak mümkün olabilir. Bunu sağlamanın yolu da örnek olay analizine dayalı bir eğitim tasarımı oluşturmaktan geçmektedir. Dolayısıyla, ilk olarak ABD'de hukuk fakültelerinde kullanılan "case by case" olarak örnek olaylara dayanan eğitim yönteminin, Harvard İşletme Okulu'nun hukuk kökenli ikinci dekanı olan Wallace Brett Donham⁵³ tarafından 1924 yılından itibaren Harvard İşletme Okulu'na uyarlanması ile uygulanmaya başlanan Örnek Olay Analizi ile eğitim yöntemi, İşletme İktisadi Enstitüsü aracılığıyla Türkiye'ye getirilmek istenmiştir. Harvard İşletme Okulu'nda 1924 yılından itibaren uygulanan⁵⁴ bu eğitim yönteminde, iş hayatında karşılaşılabilecek muhtemel bütün olasılıkların bir araya toplanması, sınıflandırılması ve bu olasılıklardan birisi ile karşılaşıldığında eski örneklerden faydalanarak sorunlara cevap verilmesi, iş dünyasının dinamikliğinin, bu yöntemin uygulanmasını gerekli kıldığı düşünülmüştür. Özetle ilk amaç, işletmeciliğin öğretilebileceği konusunda o dönemin aktörlerinin şüphe duymadığı bir eğitim tasarımının uygulandığı bir okul, bir kültür oluşturmaktır denilebilir.

İkinci amaç ise iş hayatına yönelik, zaman kaybına da tahammülü olmayan bir felsefeyle, hızla modern dünyayla temas kurabilme becerisine sahip işletmecileri, yöneticileri yaratabilecek bir eğitim programı oluşturmaktır. Zira ilk olarak en temelden başlayarak, diploma veren bir işletme fakültesi kurmaktansa, mevcut yöneticilerin etkinliğini hızla arttıracak bir organizasyon ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece, birinci kuşak girişimcilerin çocuklarının, yöneticilik konusunda gelişimine yardımcı olacak, farklı alanlarda eğitim almış kişilerin işletmecilik alanında donanımlı kimseler haline gelmesine olanak sağlayacak, kariyer

⁵² Bkz. Gragg, C. I. (1940). Because wisdom can't be told. *Harvard Alumni Bulletin*. 78-84.

⁵³ Wallace Brett Donham, Harvard Hukuk mezunudur. Donham, 1919-1942 yılları arasında Harvard İşletme Okulu dekanlığını yapmıştır. Bkz. <http://www.hbs.edu/about/facts-and-figures/Pages/history.aspx> (18.01.2016)

⁵⁴ Bkz. <http://www.hbs.edu/about/facts-and-figures/Pages/history.aspx> (18.01.2016)

planlaması gereği ileride örgütün başına geçmeye aday görülen orta düzey yöneticilerinin gelişimlerine katkı ya da daha yukarı kariyerleri kaldırıp, kaldıramayacağını anlamaya imkân verecek bir program oluşturulmak istenmiştir. Belki de bu hamlenin, dolaylı olarak piyasayı dönüştüreceği, özel teşebbüsü canlandıracağı ve piyasa ekonomisinin oluşmasında önemli bir etken olacağı varsayılmıştır. İş hayatının olgunlaşması, özel sektörün gelişiminin sağlanması ve piyasa ekonomisinin varlığının belirginleştirilmesi 1950'li yıllarda, 'gelişmekte olan' bir ülkede gerçekleştirilen bu girişimin temel motivasyonlarından birini oluşturmuştur.

Çalışmanın amacıyla doğrudan bağlantılı olmasa da, Enstitü, kuruluşu ve amaçlarına ilişkin bir değerlendirme yapmak gerekirse, İşletme İktisadi Enstitüsü ve İşletme İdaresi Kursları ile gerçekleştirilmek istenenler, çeşitli nedenlerle, başlangıçtaki amaçlara uygun sürdürülememiş, başkalaşmış ya da ortadan kalkmış uygulamalara dönüşmüştür. Kurslara ek olarak sertifika programları şeklinde 1957 yılında başlatılan ve daha sonra bir yüksek lisans programına dönüştürülen İşletme İdaresi İhtisas Programı günümüze kadar devam ettirilmiş olsa da, "vaka analizi ile eğitim" ve "iş hayatındaki yöneticilere yönelik olma" amacı tam olarak mümkün olamamış, uzun süre sürdürülememiştir. Örnek olay analizi ile eğitim tasarımının devam ettirilememiş olması üzerine uzun tartışmalar yapılabilir. En ideal, sürdürülebilir, çağın gereği sistem olup olmadığı da ayrıca tartışılabilir. Ancak 1954 yılında Enstitü kuruluşunda rol oynayan Harvard Üniversitesi dahi Hatipoğlu'nun değindiği üzere değişerek, iktisat alanıyla yakınsama yaşadıysa, Enstitü ile yapılmak istenilenlerin tam anlamıyla gerçekleştirilememesinin ardında da makul, gerekçelendirilebilir bir neden yatıyor olabilir. En azından örnek olay analizi ile eğitim yönteminin sürdürülememesinin arkasında, yöntemin bütünsel gerekliliklerinin, zorluklarının, eğitim sisteminin ülkemizde yaşadığı sorunların vb. çok sayıda nedenin olması mümkündür. Şu bir gerçektir ki, bir kitaba bağlı olarak bir sömestr boyunca dersi sürdürmek bir öğretim üyesi açısından, örnek olay yazmak, dersleri hep bu tasarım üzerinden sürdürmeye göre çok daha kolay ve işlevseldir. Bu bireysel işlevsellik, iş dünyası açısından yeterince anlamlı olmasa ve onun insan kaynağı ihtiyacını karşılamada tam etki yaratmasa da, bireysel uygulanabilirliği itibarıyla mevcut durumu, amaçlananları, idealleri etkilemiş olma ihtimali yüksektir. Bu gerekçe dahi örnek olay analizi ile ciddi bir giriş yapan Kuzey Amerika İşletmecilik Eğitimi ekolünün dönüşmesini, tam olarak uygulanamamasını sağlamış olabilir.

Ancak ortaya çıkan durumun tüm mantıklı ve anlaşılır gerekçelerine rağmen, iş adamlarına yönelik, iş yaşamının gerçek koşullarını örneklerle kişilere

belleten, herhangi bir diploma, başarı değerlendirme kaygısı olmayan eğitim modellerine tıpkı 1950'lerdeki gibi bugün de ihtiyaç söz vardır. Elbette bu sistemi kurmak ve sürdürmek kolay değildir. Özellikle de iş dünyasından oldukça mesafelenmiş eğitim kurumları ve öğretim üyesi kadrolarıyla bu amaç istense dahi etkin biçimde verilebilmenin çok uzağındadır. Ancak Aysan'ın görüşmelerde dile getirdiği, “*bu toplumun ihtiyacıdır. Bir gün mutlaka karşılanacaktır*” tespiti, 1954 yılında başlayan sürecin yeniden çeşitli örneklerle karşımıza çıkabileceğini hatırlatmaktadır. Kısacası eğer iş dünyası üniversitelere bir gün yeniden ihtiyaç duyarsa bu ihtiyaç bir şekilde, yeniden, yeni aktörlerle ve yeni heyecanlarla, bir şekilde tekrar karşılanacaktır.

Kaynakça

- Akbaba, B., Kılcan, B. (2012). Sözlü tarih çalışmalarına yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları. *PEGEM Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2(1), 1-10
- Alkan, İ. (1937). *Genel İşletme Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu.
- American Economic Association. (1949). List of chairmen or heads of departments of economics, deans of schools of business, and directors of business research bureaus and institutions in selected colleges and universities. *The American Economic Review*, 39(1), 333-336.
- AACSB. (2011). *Globalization of Management Education: Changing International Structures, Adaptive Strategies, and the Impact on Institutions*. Bingley UK: Emerald Group Publishing Limited, First Edition.
- Çakır, C., Akar, Ş. K. (1989). İktisat eğitiminin beşiği İ.Ü. İktisat Fakültesinin kuruluşu. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 49, 271-310.
- Çakır, C. (2003). Türkiye’de iktisat tarihi çalışmalarının tarihi üzerine bir deneme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 7-63.
- Economic Mission to Turkey. (1951). *The Economy of Turkey: An Analysis and Recommendations for a Development Program; Report*. Baltimore, Md.: Published for International Bank for Reconstruction and Development by the Johns Hopkins Press.
- Erdem, M., Rose, K. W. (2000). American philanthropy in republican Turkey: The Rockefeller and Ford foundations. *The Turkish Yearbook*, Vol, XXXI, 131-157.
- Gencer, A., Birol, Ö. (2013). *Türkiye’de İktisat Bilimi Eğitimi Tünelinde İki Öncü: Prof. Dr. Zeyyat Hatipoğlu ve Prof. Dr. Mükerrrem Hiç*. İstanbul: Beta.
- Güvemli, O. (2003). *İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri Tarihi*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- İİE Yıllık (1957). *İşletme İktisadi Enstitüsü İşletme İdaresi Kursu 1956-57 Broşürü*. Ankara: Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası.
- Isaac, A. (1944). *İşletmelerde Revizyon ve Kontrol*. İstanbul: Üniversite Kitabevi. Çev.: Volf Çernis.
- İ.Ü. İ.F. 75. Kuruluş Yıldönümü Albümü. (2011).
- Kipping, M., Üsdiken B., Puig N. (2004). Imitation, tension, and hybridization: Multiple “Americanizations” of management education in Mediterranean Europe. *Journal of Management Inquiry*, 13(2), 98–108.
- Kurt, M. (2010). Yönetim alanında kayıp bir aktör: Türk Sevk ve İdare Derneği. *18. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*. Adana. 223-229.
- Mihçioğlu, C. (1957). Türkiye’de amir ve idarecilerin hizmet içinde yetiştirilmesi ile ilgili çalışmalar. *AÜ SBF Dergisi*, 12(1), 146-162.
- Oluç, M. (1972). İşletme fakültesinin kuruluş ve gelişmesi. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-11.
- Özkul, A. S. (2012). 19. yüzyıl Türk yükseköğretiminde işletme eğitimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(16), 223-241.
- Stone R., E. (1954-55). İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi tedrisatı. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 16(1-4), 89-116.
- Tayşir, E. A. (2015). Harf devrimi öncesi yayımlanan işletme-iktisat konulu süreli yayınlar üzerine bir araştırma. *23. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*. Muğla.
- The Ford Foundation Report (1954). *Annual Report. January 1, 1954 to September 30, 1954*.
- TODAİE’nin ihdası hakkında Türkiye Hükümetiyle Birleşmiş Milletler Teknik Yardım Bürosu arasında imzalanan (1) sayılı Teknik Yardım Ek Anlaşmasının tasdiki hakkında kanun. (1954). *T.C. Resmi Gazete*, 6319, 3 Mart 1954.
- Uygur, E., Erdoğan, O. S. (2005). Avrupa, ABD ve Türkiye’de İktisat Eğitimi. İktisat Eğitimi (Ulusal İktisat Eğitimi Sempozyumu). Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını.
- Üsdiken, B., Selekler, N., Çetin, D. (1998). Türkiye’de yönetim yazınına egemen anlayışın oluşumu: Sevk ve idare dergisi üzerine bir inceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(1), 57-87.
- Üsdiken, B., Çetin, D. (1999). Türkiye’de akademik dünyanın yönetme işine yaklaşımında 1950’li yıllarla birlikte ne değişti? *Amme İdaresi Dergisi*, 32(4), 47-65.
- Üsdiken, B. (2003). Türkiye’de iş yapmanın ve işletmenin akademikleştirilmesi, 1930–1950. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(1), 119–147.
- Üsdiken, B. (2009). Bir örgütsel alanın yeniden şekillenışı: Türkiye’de iş hayatına yönelik yüksek öğretimde değişim, 1955–1975. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 35(Özel Sayı), 1–40.
- Yüksel, A. S. (1998). İşletme öğretiminde evrim ve ilgi çekici sentez örneği: Ali Haydar Aksoy. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi*, 2(9), 15–16.

Gazeteler

İktisat Fakültesi Yapılmayacak. (1930, Kasım 30). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.

İktisadi Yürüyüş (1940, Aralık 21). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.

İşletmelerde Revizyon ve Kontrol. (1944, Mart 15). *Cumhuriyet Gazetesi*, 4.

İktisad Fakültesine Yabancı 2 Profesör Geliyor. (1953, Ekim 16). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.

Üniversitede İşletme İktisadı Enstitüsü kuruluyor. (1954, Haziran 7). *Milliyet Gazetesi*, 2.

Ford tesisi İşletme İktisadı Enstitüsüne yardım ediyor. (1954, Ekim 27). *Milliyet Gazetesi*, 1.

İşletme İktisadı Enstitüsü Ekimde faaliyete geçiyor. (1956, Ağustos 18). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1-7.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Müdürlüğünden: Bir yıllık ihtisas kursuna

öğrenci kaydı ve kabulü ilanı. (1957, Ağustos 25). *Cumhuriyet Gazetesi*, 5.

İşletme idaresi kursları ilk mezunlarını verdi. (1957, Şubat 1). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1-5.

Tekeli, E. (1959, Ocak 23). İktisadi meseleler: İşletme İktisadı Enstitüsü. *Cumhuriyet Gazetesi*, 5.

İşletme İktisadı Enstitüsünün emekli subaylara ilanı. (1960, Eylül 28). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.

Ford Vakfı Milli Fen Okuluna 1.100.00 dolar bağışladı. (1963, Mart 4). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.

Personnel wanted for an industrial establishment. (1966, Ocak 16). *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.

İşletme Fakültesinin yönetmeliği kabul edildi. (1968, Ağustos 9). *Cumhuriyet Gazetesi*, 7.

İşletmecilik Tarihi Açısından Osmanlı İktisat Tarihi Birikimine Bakış*

Seven Ağır†

(İktisat Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye)

ARTICLE INFO

Yayın Bilgisi

Received/Başvuru
19/01/2016

Accepted/Kabul
04/03/2016

Anahtar Sözcükler:

Osmanlı iktisat tarihi
İşletmecilik tarihi
Girişimci ağları

* Bu makalenin ilk versiyonu Haziran 2014'te Yalova İşletme Bölümü tarafından düzenlenen 1. İşletmecilik Tarihi Çalıştayı'nda sunulmuştur. Çalışma, "Avrupa'nın Çevre Ülkelerinde İş Örgütlenmelerinin Evrimi: Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti, 1850-1950" isimli Marie Curie Projesi (2013ABH67840006) tarafından desteklenmiştir.

ÖZ

Bu çalışma Osmanlı iktisat tarihinin 'işletmecilik tarihi' için sağladığı birikimin bir değerlendirmesini yapmayı ve bu sayede Osmanlı-Türkiye işletmecilik tarihi alanında yapılabilecek kuramsal ve görgül çalışmalar için bir yol haritası sunmayı amaçlamaktadır. Osmanlı iktisat tarihi yazınında genel anlamda özel sektörün iktisadi faaliyetleri, daha dar anlamda ise 'işletmecilik' faaliyetleri çok az sayıda çalışmaya konu olmuştur. Bu eksiklikte şüphesiz Osmanlı iktisat tarihinin yaygın ön kabullerinin rolü vardır. Bu çalışma, devletin özel sektörü şekillendirmekte belirleyiciliği, girişimcilik eğilimlerinin zayıflığı ve İslam hukukunun 'durağan' niteliklerine dair bu ön kabullerin işletmecilik tarihi alanında son dönemde genişleyen karşılaştırmalı perspektifi sayesinde yeniden değerlendirmektedir. Bu değerlendirme ışığında Osmanlı iktisat tarihinin işletmecilik tarihini besleyebilecek, fakat henüz 'kuramsal' bağların kurulmadığı üç alt alan tespit edilebilir: i) Osmanlı girişimci ve girişimci ağlarını özellikle 'aile tarihleri' ve etno-kültürel ağlar üzerine incelemeler, ii) Osmanlı esnaf girişimleri ve modern dönem sanayi teşebbüslerini ele alan araştırmalar, iii) 'Hukuk ve iktisat' alanı ile kısmi kesişimi olan ve işletmecilik tarihi alanına doğrudan katkı sağlayabilecek 'Osmanlı kurumları' yazını. Çalışmada ayrıca bu üç alanın işletmecilik ve iktisat yazının kuramsal araçları (örgütsel kuram ve örgütsel kültür yazını, iktisat alanından işlem maliyetleri alanı ve sözleşme kuramı) ile olası bağlantılarına işaret edilmektedir.

A Review of the Ottoman Economic History Literature: Prospects for Business History Research

ABSTRACT

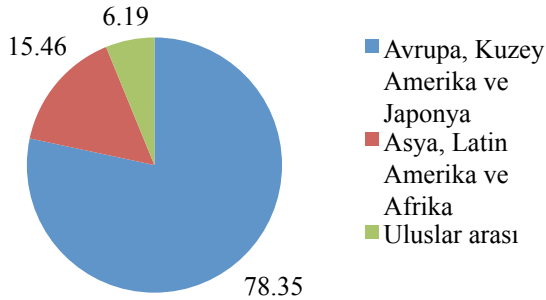
This study aims to offer an agenda for theoretical and empirical research in the Ottoman-Turkish business history by reviewing the Ottoman economic history literature. Private economic sphere in general, and business activities in particular, have found little place in the Ottoman economic history literature. The presumptions of the Ottoman economic history literature must have played a role in this gap. With recourse to the recent comparative research in economic history, this study challenges these underlying assumptions about Ottoman peculiarity: the decisive role of the state in shaping the economic realm, the weak entrepreneurial culture, and the stagnant features of the Islamic law. It highlights three subfields of Ottoman economic history that could be relevant for business historians: i) research on Ottoman entrepreneurial networks, in particular enterprises based on family and ethno-cultural ties; ii) research on Ottoman preindustrial and industrial manufacturing, iii) research on the Ottoman institutions, in particular the law and economics literature. The study also dwells on theoretical tools and concepts in business management and economics literature (i.e. organizational theory and transaction costs) that these three fields can draw upon.

† sevenag@metu.edu.tr (S. Ağır)

1. Giriş

İlk olarak Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da ayrı bir alt alan olarak ortaya çıkan işletmecilik tarihi son yirmi yıldır diğer bölgelerde de ciddi bir bilgi birikimi doğurmuş, işletmelerin tarihsel evrimini ele alan uluslar arası karşılaştırmalı bir yazının ortaya çıkmasına imkan sağlamıştır. Latin Amerika, Çin ve Hindistan gibi az gelişmiş ülkelere dair işletmecilik tarihinin başat dergilerinde ve derleme yayınlarında yapılan çalışmalar vaka incelemelerinin ötesinde, işletmecilik tarihinin genel geçer kuramlarını sorgulamaya elverişli, karşılaştırmalı bir araştırma zemini hazırlamıştır (Amatori ve Jones, 2003). Son dönemde önem kazanan bu ‘küresel’ ve ‘karşılaştırmalı’ tarih vurgusu ile birlikte ülkemizde de ‘Türkiye işletmecilik tarihi’ alanının olanaklarını araştırmaya yönelik ilk girişimler başlamıştır.¹ Fakat henüz Türkiye veya Osmanlı işletmecilik tarihi olarak nitelendirilebilecek ayrı bir alt alandan bahsetmek mümkün değildir. İşletme tarihinin önce gelen dergilerinde halen büyük oranda Batı Avrupa ve Kuzey Amerika öne çıkmakta, Türkiye ve Osmanlı coğrafyasına ilişkin çalışmalar ise hemen hemen hiç yer almamaktadır.

Şekil 1: İşletme tarihi dergilerinde bölgelere göre konu dağılımı (2014, %)

Yukarıdaki grafik işletme tarihinin önde gelen üç dergisinde —*Business History*, *Business History Review* ve *Enterprise and History*— 2014 yılında yayınlanan makalelerin içeriklerini ele aldıkları bölgelere göre özetlemektedir. Bu üç dergide yayınlanan toplam 97

¹ İlk Yalova Üniversitesi İşletme Bölümü tarafından Haziran 2014’te düzenlenen İşletmecilik Tarihi Çalıştayı’nın 3. toplantısı Kasım 2015’te Marmara Üniversitesi’nde yapıldı. Ayrıca 27 Şubat 2014 tarihinde Vehbi Koç ve Ankara Araştırmaları Merkezi (VEKAM) tarafından “Tarihin Gizli, Tarihçiliğimizin Eksik Bahçesi: İşletme Tarihi” isimli bir panel düzenlendi. Bu panel ve çalıştaylar, işletmecilik tarihinin bir alt disiplin olarak Türkiye’de ilgi görmeye başladığını göstermektedir.

makalenin yalnızca 15’i gelişmiş ülkeler (Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya) dışındaki ülkelerle ilgilidir.² Üstelik bu 15 makalenin de üçte biri doğrudan bu ülkelerde yabancı şirketlerin etkinliklerini inceler ve bu ülkelerin ‘yerli’ işletmecilik tarihini değil uluslar arası işletmelerin faaliyetlerini inceleyen çalışmalar olarak değerlendirilebilir. Bu 15 makale arasında Osmanlı ya da Türkiye işletme tarihine dair herhangi bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu dergilerin içerikleri geriye dönük, tüm yılları kapsayacak şekilde incelendiğinde de Osmanlı-Türkiye coğrafyasına dair çalışmalar çok azdır.

Tarihsel incelemelerin ağırlık kazandığı bir ‘uluslar arası işletme’ yazını (Jones ve Khanna, 2006) ile birlikte, işletmecilik tarihi çalışmalarında ‘uluslar arası’ ve ‘çok uluslu’ şirketler ilgi artmıştır. Bu anlamda Osmanlı ve Türkiye coğrafyasında faaliyet göstermiş yabancı şirketlerin örgütsel ve idari nitelikleri, politik iktisadi bağlamda nasıl yer aldıkları, pazarlama stratejilerini nasıl şekillendirdikleri gibi çeşitli konularda yapılan çalışmalar bu yazın içinde rahatlıkla yer bulabilir. Örneğin *Enterprise and Society* dergisinin Orta Doğu üzerine özel sayısında (*Special Section on the Middle East*, 2008) yer alan tüm makaleler yabancı şirketlerin faaliyetlerini ele almaktadır. Buna rağmen Osmanlı tarihinde yabancı şirketlerin etkinliklerini ‘işletmecilik tarihi’ perspektifinden inceleyen çalışmalar halen sayılıdır (Köse, 2008).³ Halbuki Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösteren çok sayıda şirket vardır (Geyikdağı, 2011) ve halihazırda bu şirketlerin kapsamlı bir dökümünü sağlayan ve belli başlı sektörlerde faaliyetlerine ışık tutan kaynak çalışmalar mevcuttur (Baskıcı, 2002; Pech, 1911). Osmanlı arşivleri yanında, yabancı devlet ve şirket arşivlerinde yapılacak araştırmalarla bu işletmelerin ‘uluslar arası işletmecilik tarihi’ bağlamında çalışılması ile ‘işletmecilik tarihi’ Osmanlı-Türkiye coğrafyasında kısa sürede yer bulabilir. Fakat biz bu yazıda hakim işletmecilik tarihi yazını ile ne şekilde ilgi kurulabileceği aynı derecede bariz olmayan yerli iktisadi girişimler ve işletmeler üzerinde duracağız.

Osmanlı-Türkiye coğrafyasında modern işletmecilik formlarının daha geç ortaya çıkması ve işletmecilik tarihi araştırmalarının özellikle yenilikçi faaliyetlere ve büyük işletmelere ağırlık vermesi yakın zamana kadar ayrı bir ‘Osmanlı-Türkiye işletmecilik tarihi’ alanının

² Bu makalelerden beş tanesi *Business History Review*’ın “Hindistan’da İşletme, Ağlar, ve Devlet” (Business, Networks and the State in India) isimli özel sayısında (2014) yayımlanmıştır.

³ Aslı Odman’ın Boğaziçi Üniversitesi ATA Enstitüsü’nde sürdürdüğü ve Ford şirketinin Tophane’deki fabrikasına odaklanan çalışması uluslar arası işletme tarihinin ilk örneklerindedir. Mellahi vd. (2011)’nin Orta Doğu’da çok uluslu şirketlerin değerlendirmesinde ne Cumhuriyet dönemi için, ne de Osmanlı dönemi için (Köse’nin Nestle üzerine çalışması hariç) monografik türde bir incelemeye rastlanmamaktadır.

ortaya çıkmamasını büyük ölçüde anlaşılır kılmaktadır. Fakat, son dönemde işletmecilik tarihi alanındaki çalışmaların modern kapitalizmin merkez ülkeleri dışında kalan coğrafyalara ve dönemlere yönelmesi (Amatori ve Jones, 2003; Tripathi, 2004; Cassis ve Minoglou, 2005), Osmanlı-Türkiye coğrafyasının da içinde yer alabileceği bir küresel yazını mümkün kılmıştır. Buna rağmen, Türkiye akademik yazınında Hindistan, Çin ya da Latin Amerika benzeri bir hareketlenme yaşanmamıştır. Bu çalışma bir yandan bu ilgi eksikliğinin kurumsal-tarihsel sebeplerini tespit etme, bir yandan da alanın gelişimi için iktisat tarihi yazının sağladığı birikimi değerlendirerek bir yol haritası sunma amacı güder.

Yazının ikinci kısmında Osmanlı-Türkiye tarih yazını içinde işletmecilik tarihinin kuramsal ve karşılaştırmalı araştırma alanı ile bağlantılı gözükken kavramsal ve görgül ön kabulleri değerlendireceğiz. Bu ön kabullerin açıkça ortaya konması işletmecilik tarihinin göreceli cılızlığını ve bununla birlikte bu alan içinde hangi konuların daha fazla ya da az temsil edilmeye meyilli olduğunu anlamamıza imkan sağlayacaktır. Üçüncü kısımda ise Osmanlı tarih yazınında işletmecilik tarihi alanında çalışanları doğrudan ilgilendirebilecek konularla ilgili ortaya çıkmış bilgi birikimi üç ana başlık altında değerlendirilecektir. Çalışmanın ana katkısı bu ikincil yazın değerlendirmesinde ‘işletmecilik tarihi’ içinde son dönem ortaya konan kuramsal ve metodolojik tartışmalar ile kurulması mümkün bağlantıları tespit etmek ve alanın gelişimi için bir yol haritası sunmaktır.

2. İşletmecilik Tarihi ve Osmanlı İktisat Tarihi: Kuramsal Mesafeler

İşletmecilik ya da işletme tarihi denildiğinde aklımıza gelen alan öncelikli olarak modern işletmelerin tarihini ele alan çalışmalardır. Bu anlamda ‘işletme’ kavramının kendisi girişimci ya da tüccar gibi aktörlerden farklı olarak bir ‘iç örgütlenme’ olan, ‘firma’ benzeri yapıları tarif etmekte kullanılan modern bir kavramdır. İşletmecilik tarihi alanının önemli bir alt alan olarak ortaya çıkması tam da bu iç örgütlenme işlevinin nasıl ve ne derece etkin sağlandığı sorusunu ele alan kuramsal çalışmaların öne çıkması ile örtüşür. Bu anlamda Alfred D. Chandler’ın işletmelerin stratejileri ve örgütsel yapıları arasındaki ilişkiyi kuramsallaştıran ve özellikle büyük işletmelerin idari üstünlükleri üzerinde duran çalışmaları öncü niteliğindedir (Chandler, 1977 ve 1990). Fakat Chandler sonrası işletmecilik tarihi yazını bir yandan büyük işletmelerin alternatifleri üretim ve yönetim biçimlerinin de farklı üstünlükleri olduğuna dikkat çekmiş (Zeitlin, 2003; Lamoraoux vd., 1997), bir yandan da işletmecilik tarihi alanının işletmelerin içinde geliştiği sosyal, siyasal ve kültürel kurumları da içine alacak şekilde genişlemesi gerektiği savlanmıştır (Galambos, 2003; Lazonick, 2003; Lipartito, 1995). İşletmecilik tarihi bugün

yalnızca bir ‘koordinasyon’ sorunu çözme mekanizması olarak ‘işletme’ ya da ‘firma’ üzerinde durmaz. İşletme tarihi alanının son dönem yayınlarını incelediğimizde 19. yüzyıl sonrasının ‘firma’ tipi örgütlenmeleri halen en önemli inceleme konusu olsa da, hem kuramsal hem de dönemsel ilgi bakımından daha geniş bir çeşitliliğin ortaya çıktığını görüyoruz.

İşletmecilik tarihi alanının bu şekilde genişlemesi ve ‘başarılı’ addedilen örnekler kadar ‘başarısızlık’ vakalarının da çalışmaya değer bulunmasıyla birlikte (Fridenson, 2004), modern kapitalizmin merkez ülkelerinin dışında kalan dönem ve ülkelerin de ilgi konusu olması karşılaştırmalı bir uluslar arası yazının ortaya çıkması açısından olumlu bir gelişmedir. Fakat bu eğilimle eş zamanlı olarak son dönemde işletmecilik tarihi alanının önde gelen araştırmacıları, kuramsal açıdan daha iddialı araştırmalara duyulan ihtiyacın altını çizmektedir. Uluslar arası işletme tarihi kongrelerinde yapılan sunuşlar ve işletme tarihi dergilerinde yayınlanan genel değerlendirme yazıları, araştırmalarda yöntemsel ve kuramsal tartışmanın açıkça ortaya konmasını gerekli görmektedir.⁴ Yöntem ve kurama dair bu vurgu henüz işletmecilik tarihinin yeni gelişmeye başladığı coğrafyalarda, özellikle de görgül çalışmaların belli bir eşiğe ulaşmamasından ötürü kolaylıkla karşılık bulamayabilir. Bu sebeple genelde çevre ülke araştırmacılarının, özelde ise Osmanlı-Türkiye coğrafyasını ele alan çalışmalarda ‘işletmecilik tarihi’ alanının hangi kuramsal ve yöntemsel tartışmaları ile bağlantı kurulabileceği sorusu önemlidir. Bu açıdan Osmanlı-Türkiye iktisat tarihi ile uluslar arası işletmecilik tarihi yazını arasında kurulması mümkün kuramsal köprüleri tespit etmeye çalışacağız.

Genel olarak kapitalizmin merkez ülkelerine odaklanan çalışmalarda işletmelerin idari stratejileri ve örgütsel yapıları, yenilikçiliğin belirleyicileri ve girişimcilik öne çıkarken, çevre ülkelere dair çalışmalar ise büyük oranda uluslar arası şirketler, devlet-girişimci ilişkileri, ve iş grupları üzerine odaklanmaktadır (Amatori ve Jones, 2003). İşletme tarihi içinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile ilgili çalışma konularının farklılık göstermesi aslında kalkınma iktisadının da açıklamaya çalıştığı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında tarihsel olarak ortaya çıkmış bulunan ‘Büyük Ayrım’ın sebeplerini anlama kaygısıyla ilgilidir.⁵ İktisadi kalkınma yazının gelişmekte olan ülkelere dair ortaya koyduğu iki temel nitelik—devletin kalkınmada

⁴ 2014 yılında Utrecht’te düzenlenen Avrupa İşletmecilik Tarihi Konferansı’nda (*European Business History Conference*) açılış panelindeki (*EBHA Roundtable on Theory and Methods*) tüm konuşmacılar kuramsal yaklaşımların önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca bkz. de Jong vd., (2015).

⁵ İktisat tarihçilerinin gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki farklılaşmayı açıklama çabasıyla sürdürdüğü ‘Büyük Ayrım’ (*The Great Divergence*) tartışmalarının kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. O’Brien (2010).

etkin bir rol oynama çabası ve dünya ekonomisine eklenme sürecinin belirleyiciliği—şüphesiz az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin işletmecilik tarihinin ele aldığı konulara da yansımaktadır.

Osmanlı ve Türkiye iktisat tarihi yazınında da bu iki temanın öne çıktığını ve işletmelere dair çalışmaların içeriğini önemli ölçüde şekillendirdiğini görmekteyiz. Türkiye'deki sosyal bilim yazınının önde gelen çalışmaları, işadamlarının temel olarak devlet güdümünde gelişmiş, devlete bağımlı bir sınıf olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir (Buğra, 1994). Bu bağımlılığın tarihsel kökenlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi iktisadi yapısına uzandığı ise genel anlamda kabul görmüş bir tezdır. Bununla birlikte gene iktisat tarihi yazınında Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisine eklenme sürecinin ve bu süreçte özellikle gayrimüslimlerin etkin rolünün önemli olduğunun altı çizilir. Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde ekonominin Türkleştirilmesine yönelik politikaların da bu bağlamda ortaya çıktığı ve iş dünyasının yukarıda sözü geçen —devlete bağımlı— niteliklerini şekillendirdiği belirtilmektedir (Toprak, 1994).

Türkiye siyasi iktisat yazınına hakim bu tezler şüphesiz Cumhuriyet dönemi için 'işletmecilik tarihi' olarak adlandırılabilir ayrı bir alt alanın doğması önünde bir engel teşkil etmiştir. İşletmecilik tarihi çalışmaları uzun bir süre kapitalizmin merkez ülkelerinde, büyük oranda siyasi otoritenin şekillendirmesinden bağımsız hareket ettiği varsayılan, mülkiyet haklarının korunduğu bir hukuki çerçeve içinde kendi stratejilerini şekillendirmeye muktedir bir iktisadi aktör olarak tanımladığı firmaları ele almıştır. Bu açıdan siyasi otoritenin şekillendirmesi ve talepleri doğrultusunda hareket ettiği düşünülen bir iş çevresinin, öncelikli olarak bir 'iktisadi aktör' olarak incelenmesi de anlamlı gözükmemektedir. Fakat son dönem çalışmalar bir yandan merkez ülke örneklerinde dahi hukuki-kurumsal çerçevenin varsayıldığı gibi 'ideal' olmadığını (Lamoreaux, 2011), bir yandan da devletin 'kalkınmacı' rolünün hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sanıldığından çok daha yaygın olduğunu göstermiştir (Chang, 2003). Bu anlamda işletmelerin iktisadi ve siyasi stratejilerinin içiçeliği ve özel sektör - devlet ilişkilerinin merkeziliği çevre ülkeleri de içine alan yeni bir karşılaştırma zemini ortaya çıkarmıştır (Chang ve Evans, 2005; Chang ve Kozul-Wright, 1994). Belki de bu yüzden Türkiye işletmelerini tarihsel bir perspektiften ele alan çalışmalar öncelikli olarak devlet ile belli türden politik ve iktisadi bağlantıların kurulmasında oynadığı rol ile öne çıkan 'iş grupları' alanında ortaya çıkmıştır (Özkara, vd. 2008; Çolpan ve Hikino 2008; Çolpan, 2010).

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi iktisadi mirası ile ilgilenen çalışmalar devletin belirleyiciliğini vurgularken, kültürel yaklaşımlar da işletmelerin

cılızlığının nedenlerini Osmanlı toplumunun hukuki ve zihni niteliklerinde aramaktadır. İktisadi düşünce tarihimizin belli başlı eserlerinde Osmanlı toplumunun zihni-kültürel özelliklerinin yansıttığı insan tipi iktisadi saikleri açısından Batı Avrupa toplumlarından farklı bir tip olarak sunulur (Sayar, 2000[1986]). Kâr amacı güden etkinliklere yönelmek, tasarruf etmek, hırsla çalışmak, üretken yatırımlara girişmekten aciz bir *homo ottomanicus* imgesi geç Osmanlı döneminden itibaren önemli bir eleştiri ve yergi kaynağı olmuştur (Özveren, 2001; Kılınçoğlu, 2005). Fakat kültürel temsillerin davranışsal saikleri ne derece gerçekçi bir biçimde yansıttığı ya da daha önemlisi kültürel niteliklerin ne ölçüde dışsal ya da değişmez olduğu şüphelidir. Örneğin Ha-Joon Chang (2006), İngiltere, Almanya ve Japonya gibi bugünün gelişmiş toplumlarının sanayi öncesi kültürel normlarının da 'kapitalist davranış kalıplarıyla uyumsuz' tarif edildiğine işaret eder ve kalkınmanın bir engeli olarak 'kültürel' ya da 'kurumsal' bir devamlılık iddiasına karşı çıkar. Bunun yanında yenilikçiliğin ve girişimciliğin kültürel belirleyicileri üzerine yapılan çalışmalar tek bir 'ideal' değerler kümesi (bireycilik, diğerkamlık, güvenilirlik vs.) olmadığına işaret etmekte, başarılı ve başarısız farklı girişimcilik / yenilikçilik davranışlarının karşılaştırmalı bir açıdan incelenebileceğine işaret etmektedir (Thomas ve Mueller, 2000).

Özetlemek gerekirse, işletmecilik tarihi ile doğrudan ilişkili üç alt alanda son dönemde ortaya konan kuramsal bulgular çevre ülkelerin deneyimlerini de karşılaştırmalı bir yazın içinde değerlendirmeye uygun bir zemin hazırlamıştır. Bir yandan işletmecilik tarihinde belli bir işletme türü ve yapısını üstün kabul eden teleolojik ön kabullerden kopuş, bir yandan çevre ülkelerin 'ayırt edici' olduğu düşünülen niteliklerinin merkez ülkelerle benzerlikler üzerinden sorgulanmaya başlaması ile birlikte Osmanlı-Türkiye coğrafyasının da karşılaştırmalı bir işletmecilik tarihi yazını içinde yer bulmasının önü açılmıştır.

Bir alt disiplin olarak işletmecilik tarihi alanının gelişebilmesi için hem alanın yalnızca betimsel analizlerin ötesine geçmesine imkan sağlayacak kuramsal olanakların, hem de hipotezleri sınamaya imkan verecek görgül araştırma imkanlarının mevcut olması önem taşımaktadır. Bu bölümde Osmanlı ve Türkiye tarihi üzerine akademik yazının işletmecilik tarihi yazını ile ilişkili kuramsal ön kabullerini inceledik ve son dönem işletmecilik tarihi bulguları ışığında bu ön kabullerin yeniden, karşılaştırmalı bir perspektiften ele alınmasını gerektirdiğini öne sürdük. Bir sonraki bölümde iktisat tarihi alanındaki boşlukları ve özellikle işletmecilik tarihi açısından üretken araştırma sahalarını tespit edeceğiz.

3. Osmanlı İktisat Tarihi Birikimi: Bulgular ve Olanaklar

Osmanlı iktisat tarihi içinde işletmecilik tarihini doğrudan ilgilendiren üç alt alandan bahsedilebilir. Bunlardan ilki girişimci ağlarına odaklanan bir tarihsel yazın alanı; ikincisi Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de sanayi etkinliklerini inceleyen çalışmaları kapsayan bir alan; üçüncüsü ise kurumların iktisadi girişim üzerinde etkisini, özellikle hukuki niteliklerin örgütsel yapılar üzerinde etkisini değerlendiren, araştırmalardır. Bu bölümde bu üç alt alanın bulgularını özetlemek yanında kuramsal olarak işletmecilik tarihi perspektifinden genişletilmesi mümkün analiz hatlarını da değerlendirmeyi amaçlıyoruz.

3.1. Osmanlı Girişimci Ağları

Girişimci ağları üzerine araştırmalar son 10-15 yılda özellikle ulus ötesi tarih yazınına ilginin gelişimiyle birlikte hız kazandı. Osmanlı İmparatorluğu gibi çok etnisiteli, çok kültürlü bir imparatorlukta özellikle Ortodoks Rum, Sefardik Yahudi gibi gayrimüslimlerin kurduğu ticari ağlar üstüne pek çok çalışma yapıldı (Ör. McCabe ve Harlaftis, 2005). Genel olarak bütüncül-tarihsel bir metodoloji benimseyen bu çalışmalar ortaya çıkan ticari girişim ağlarını Doğu Akdeniz dünyasının tarihsel bağlamında anlamlandırmamıza imkan sağladı. Örneğin Chatziioannou (2005), Osmanlı döneminde önemli Rum aileler tarafından kurulan ulus ötesi ticaret ağlarını aile arşivlerini kullanarak ayrıntılı biçimde inceledi. Vlami ve Mandouvalos (2013) ise Rum girişimciler ile İngiliz Doğu Akdeniz Kumpanyası (*Levant Company*) girişimcilerinin Akdeniz'deki faaliyetlerini özellikle ticari bilgiye erişim nitelikleri ve örgütlenme şekilleri açısından kıyasladı. Benzer çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yahudi ve Ermeni azınlıkları içinde yapıldı (Katsiardi-Hering, 2009; Der Matossian, 2007). Bu çalışmalarda öne çıkan ortak bir takım bulgular vardır: Birinci ve en bariz olan, akrabalık bağları ve ortak kültürel unsurların (dil ortaklığı veya '*diaspora*' etkisi) bu ağlarda iktisadi ilişkilerin tesis edilmesinde kolaylaştırıcı rol oynadığıdır.

Kurumsal iktisat olarak adlandırdığımız alt alan son yirmi yıldır formel kurumlar kadar enformel kurumların da ticaretin gelişmesinde rol oynadığına işaret etmektedir. 19. yüzyıl öncesinde, yasal sözleşmelerin devlet ve benzeri üçüncü taraflar tarafından uygulanmasının pek de mümkün olmadığı uzun mesafeli ticarete karşılıklılık ve güvene dayalı ilişkilerin formel kurumları en azından bir dereceye kadar ikame ettiğini söyleyebilmekteyiz. Yukarıda bahsettiğimiz yazın Osmanlı gayrimüslimlerinin ticaret ağlarında da diasporaya veya etnik/dini kimliğe dayalı kültürel bağların ya da akrabalık bağlarının uzun dönem ertelenebilen, belirsiz getirilere sahip uzun-mesafeli

ticari girişimlerde sermaye yatırımının bir ön koşulu olduğunu göstermektedir.

Girişimci ağları üzerine yapılan bu çalışmaların kuramsal olarak daha iddialı bir hatta ilerlemesini sağlayacak en az iki yaklaşımdan söz edilebilir. Birincisi, bu ağların katılımcılarının birbirleri ile ilişkilerini asimetrik bilgi ve asil-vekil ilişkisi gibi iktisat kuramının araçları çerçevesinde anlamaya çalışan ve farklı örgütlenme biçimlerini verimlilik açısından değerlendiren çalışmalarda rastladığımız yaklaşımdır. Örneğin, Avner Greif'in oyun teorisine başvurarak Mağribi tüccar ağları ile Cenevizli tüccar ağlarını karşılaştıran önemli çalışması ile başlayan hararetli tartışmalar, farklı coğrafyalar ve kültürel-kurumsal örneklerle dair çalışmalardan beslenebilir (Greif, 1993; Goldberg, 2012). Osmanlı tebaası tüccarların içinde yer aldıkları bu ağlarda ortaklık ve vekalet ilişkilerinin hangi şekilde tesis edildiği, güvene dayalı ilişkiler yanında kontrol ve bilgi edinme mekanizmalarının nasıl işlediği, ağların genişlemesi açısından birbirine alternatif stratejilerin iktisadi açıdan avantaj ve dezavantajlarının ortaya konması bu savların yeniden değerlendirilmesini sağlayacaktır.

Girişimci ağlarının kurumsal analizine imkan sağlayacak ikinci yaklaşım işletmecilerin ve işletme tarihçilerinin özellikle girişimcilik ağlarını incelerken kullandıkları kavramsal ve kuramsal araçlara dayanır. Örneğin, Mark Casson'ın işletmelerin rekabetçi ve yenilikçi kapasitelerinin önemli bir belirleyeni olarak işaret ettiği 'bilgi maliyetleri' girişimcilerin nitelikleri ve sosyal becerileri ile ilişkilidir (Casson, 1997). Bu tür bir kavramsallaştırma girişimci ağlarının örgütsel nitelikleri ile sosyal-siyasal belirleyenleri arasındaki ilişkinin incelenmesine imkan verirken işletmecilik tarihinin mikro aktörler ile makro yapılar arasındaki ilişkileri araştırmakta sahip olduğu üstünlüğe dikkat çeker.

Girişimci ağları üzerine yapılan çalışmaların karşılaştırmalı bir analizi şüphesiz içinde geliştikleri uluslar arası iktisadi konjonktür ve politik iktisadi çerçeve ile ilişkilendirilmelidir. Bu bağlamda halihazırda yapılmış çalışmaların ortaya koyduğu kimi bulgulara işaret etmekte fayda var: Çalışmalar Osmanlı'da tüccar ağlarının gelişiminin özellikle 18. yüzyıl Avrupa diplomasisi ile ilişkisini ortaya koymuş, Avrupalı tüccarlar ile gayrimüslim tüccarların işbirliği yaptıkları durumlar kadar çatıştıklarını da göstermiştir. Gene özellikle 18. yüzyılda Avrupa ekonomisinin talep yönlü büyümesinin de bir sonucu olarak deniz aşırı taşımacılık, bankacılık, ve sigortacılık gibi sektörlerde Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin önemli rol oynadığı tespit edilmiştir.

Bu yazın içinde etnik-dini kimliği farklı tüccar gruplarının görece avantajları ve dezavantajları değerlendirilirken ise büyük oranda Osmanlı devletinin

hukuki ve siyasi yapısına atıf yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyopolitik yapısının Batı toplumlarından farklılığını vurgulayan, sermaye birikimine izin vermeyen bir mülkiyet rejimi yüzünden kaynakların büyük oranda bürokratik-askeri kadrolar tarafından kontrol edildiğini ve ticari çıkar gruplarının siyasi temsiliyetinin kısıtlı olduğunu altını çizen görüş Osmanlı tarih yazınında köklü ve yaygın bir görüştür. Ticaret ağları üzerine incelemeler aslında bu görüşü doğrudan ele almamakla birlikte bir takım genellemeleri destekler niteliktedir: Örneğin ticaret ağları büyük oranda gayrimüslimler tarafından kurulmuş, Osmanlı devleti tarafından desteklenmemiş ve aslında mülkiyet ve sözleşme haklarını belirleyen hukuksal çerçevenin yetersizliğine rağmen ortaya çıkmışlardır. Fakat son dönemde doğu ticareti üzerine yapılan çalışmalar kimi Müslüman tüccar ailelerin de önemli ticaret ağları kurduğuna işaret etmektedir (Gilbar, 2005). Bu ağların derinlemesine ve karşılaştırmalı bir perspektiften çalışılması, Osmanlı devlet-toplum yapısı ve bu yapı içinde girişimci ağların gelişme koşulları üzerine varsayımları sorgulama ya da teyit etme olanağı sağlayacaktır.

Halihazırda yerel tarihçilerin hazırladığı kimi monografiler belli şehirler ve aileler için hayli geniş bir bilgi birikimi sağlamıştır. Örneğin, Trabzon üzerine çalışan Mehmet Akif Bal, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminin en önemli aktörlerinden olan Nemlizedeler ailesinin yerel ve uluslararası ağlardaki yerini anlamamıza yardımcı olmuştur (Bal, 2007). Bursa'da da yerel tarihçiliğin önemli isimlerinden Raif Kaplanoğlu da gene Bursa nüfus sayımları ve Bursa Ticaret Odası kayıtları üzerine çalışmaları ile genel anlamda ticaret tarihi, daha dar anlamda ise işletmecilik tarihçilerinin yararlanabileceği kaynakların çeşitliliğine dikkat çekmiştir (Kaplanoğlu 2012a ve 2012b). İlçe ve şehir düzeyinde yerel arşiv kaynaklarının da kullanılmasıyla hazırlanan bu ve benzeri çalışmalar işletmecilik tarihçilerinin faydalanabileceği kaynaklara işaret etmek yanında, aile şirketlerinin coğrafi ve sektörel genişleme stratejilerinin de incelenmesi için gerekli malzemeyi sunabilir.

3.2. Osmanlı Sınai Girişimleri

Osmanlı tarih yazınında işletmecilik tarihi ile ilişkilendirilebilecek ikinci alan sanayi, daha genel anlamda piyasaya yönelik imalat etkinlikleri ile ilgili çalışmalardır. Bu çalışmaları dönemsel ilgileri açısından ikiye ayırmak mümkündür. 19. yüzyılda imparatorluğun Batı Avrupa ekonomisine eklemlenmesi ile birlikte Osmanlı ticaret ve üretim yapılarında ortaya çıkan önemli yapısal dönüşümler iktisat tarihi yazınındaki hâkim dönemselleştirmeyi belirlemektedir. 19. yüzyıl öncesi genellikle 'geleneksel' başlığı altında incelenirken, sonraki döneme dair çalışmalar bu geleneksel üretimin bir tür çevreleşme (*peripherilization*) süreci içinde nasıl ortadan kalktığı ya

da dönüşerek varlığını sürdürdüğünü odaklanmaktadır. Bununla birlikte 19. ve 20. yüzyılda devlet ve özel sektörün büyük oranda Batılı modelleri taklit ederek inşa ettiği modern işletmeler hakkında çalışmalarda da hızlı bir artış görülmektedir. 19. yüzyıl ve sonrasında ortaya çıkan endüstriyel girişimlere dair çalışmaların işletme tarihçiliği açısından ne şekilde ilgi çekici olduğunu tespit etmek görece kolayken, erken döneme ilişkin çalışmaların işletmecilik tarihi perspektifinden bir değerlendirmeye tabii tutulması daha zor gözükmemektedir. Fakat işletmecilik tarihi alanının hem dönemsel, hem de kuramsal ilgilerinin genişlemesi, erken dönem için de bir değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

19. yüzyıl öncesi Osmanlı sanayi üretimine ilişkin hakim görüş loncaların ve çeşitli devlet düzenlemelerinin kent üretiminin ana aktörü olan esnaf ve zanaatkarların girişimci diye nitelendirilebilecek, kar amacı güden yenilikçi etkinliklerini kısıtladığı görüşüdür. Kent ve lonca üretimi üzerine yapılan çalışmalar büyük oranda Bursa, İstanbul, Selanik gibi büyük Osmanlı şehirlerine odaklanmış, kaynak olarak ise öncelikli olarak iktisadi sözleşmelerin kayıt altına alındığı, noter işlevi de gören kadı mahkemelerinin kayıtlarından (*şer'iyye sicilleri*) ve devletin düzenleyici ve denetleyici hükümlerini bildiren yazışmalarından (*ahkam* defterleri vb.) faydalanmıştır. Bu çalışmalarda esnafın nasıl örgütlendiği, Osmanlı yönetiminin esnaf grupları ile ilişkileri, fiyat ve kalite düzenlemelerinin amaçları incelenmiştir (Baer, 1970; Genç, 2007). Fakat esnafın kolektif ve tekil stratejilerinin daha kapsamlı ve kuramsal açıdan daha iddialı bir işletmecilik tarihi perspektifinden değerlendirilmesine girişilmemiştir. Bu eksikliğin en önemli sebebi Osmanlı esnaf örgütlenmelerinin belli bir 'ahlaki ekonomi' çerçevesinde, yalnız sınırlı sermaye birikimine izin veren ve devletin servetten ziyade geçime odaklı siyasetinin korporatist aktörleri olarak tarif edilmeleridir. Mehmet Genç'in Osmanlı siyasal iktisadının temel ilkeleri olarak işaret ettiği iaşecilik ve gelenekselcilik, Osmanlı üretim yapısının niteliğini ve bu yapı içinde hareket eden iktisadi aktörlerin amaç ve araçlarını sınırlandıran temel unsurlar olarak görülmektedir (Genç, 2000). Esnaf örgütlenmeleri de bu kavramsallaştırma içinde teknolojik olarak büyük ölçüde durağan, yaratıcı yıkıma ve sermaye birikimine izin vermeyen yapılar olarak tarif edilegelmiştir.

Öte yandan, Osmanlı esnafı üzerine yapılan çalışmalar son on yılda kritik bir eşiğe ulaşmış ve yukarıda bahsi geçen genellemeler sorgulanmaya başlamıştır. Suraiya Faroqhi (2005), Özer Ergenç (2006), Onur Yıldırım (2008) gibi araştırmacılar farklı iş kolları ve farklı şehirlerde yaptıkları çalışmalarda Osmanlı esnafının devlet ile ilişkisinin zaman ve mekan içinde farklılık gösterdiğini, esnaf gruplarının homojen olmadığını, usta-kalfa-çırak ilişkilerinin süreç içinde dönüşüm

geçirdiğini vurgulamış, esnafın tekil veya kolektif olarak kullandığı geçim ve kazanç stratejilerinin çeşitliliğine işaret etmişlerdir. Bu alanda önemli ve kapsamlı bir çalışma Nelly Hanna (2011) tarafından kendi deyişiyle Kahire'nin "girişimci esnafları" üzerine yazılmıştır. Çok sayıda mahkeme ve tereke kayıtlarını kullanan Hanna, 18. yüzyıl Osmanlı Kahire'sinde birçok iktisadi iş kolunda aynı anda yer alan, etkinliklerini lonca tipi örgütlenmelerin dışına taşıyabilmiş, esnaf kökenli 'girişimci' aileleri incelemektedir. Bu ailelerin sınıai üretimin çeşitli kollarından köle ticaretine ve askeri etkinliğe uzanan farklı alanlarda dikey ve yatay olarak bağlar kurmak için bilinçli stratejiler kullandıklarını, özellikle 18. yüzyılın ilk yarısının genişleyen ekonomik imkanları bağlamında mühim başarılar elde ettiklerini göstermiş ve hatta bu girişimcileri 'küçük ölçekli kapitalistler' olarak adlandırmıştır. Bunun yanında, esnaf-girişimciler tarafından yönetilen işyerlerinin hiyerarşik yapılanma ve uzmanlaşma derecelerini ele almış, işgücü kullanımına yaklaşımlarını incelemiştir. Hanna bu konulara sistematik ve nicel veriler kullanarak eğilmemiş de olsa, sunduğu ilk bulgular Osmanlı işletmecilik tarihinin izleyebileceği rotalardan birine işaret etmektedir. Nelly Hanna'nın bu çalışması özellikle 19. yüzyıl öncesi bir dönemde girişimci dinamizme ve daha sonraki dönemin sermaye birikiminin muhtemel kökenlerine dikkat çektiği için ilginçtir.

Öte yandan ileriye dönük bir araştırma gündemi oluşturmak açısından bu tür çalışmaların sınırlarından bahsetmemiz de faydalı olacaktır. Hanna'nın çalışması 1760'lara kadar uzanır, yani kendisinin deyişiyle "dünya ekonomisine entegrasyonunun arttığı ama çevreleşme sürecinin henüz başlamadığı" bir dönemi inceler. Daha sonraki dönemde bu esnaf-girişimciler üzerinde iki tür baskının ortaya çıktığını biliyoruz. Biri devletin askeri ve bürokratik elitlerinin mali ve siyasi merkezleşme çabalarıyla paralel yürüyen ve en azından bir kısım esnaf açısından mülksüzleşmeye yol açan mali baskılardır. Diğeri, Mısır ekonomisinin dünya-ekonomisi ile artan bütünleşmesi ile birlikte başlayan çevreleşme ve sanayisizleşme sürecidir. Bu iki sürecin Hanna'nın bahsettiği esnaf-girişimcilerin kaderi üzerinde nasıl bir etki yaptığı, daha sonra Mısır'ın ilk ciddi sanayileşme hamlelerinin yapıldığı Muhammet Ali döneminde ortaya çıkan büyük ölçekli ve makineye dayalı endüstriyel üretime herhangi bir miras bırakıp bırakmadıkları incelenmiş konular değildir. Bu anlamda Mısır iktisadi tarihi özelinde ve Orta Doğu iktisadi tarihi genelinde hakim varsayımlar—gerçek anlamda bir sanayinin 19. yüzyılın batılılaşma çabaları ile birlikte doğduğu, ama bu çabaların da büyük oranda özel sektörden ziyade devlet eliyle gerçekleştirildiği varsayımı—geçerliliğini korumaya devam etmiş; belli bir devlet-toplum yapısının ve dünya sistemine eklenme biçiminin özellikle sanayi ya da imalat

sektöründe modern anlamda özel girişimciliğin ortaya çıkmasını engellemiş olduğu görüşü etkisini sürdürmüştür.

Bu görüşler şüphesiz temelsiz değildir. Osmanlı ve Türkiye iktisat tarihinde yapılan çalışmalar bu tür bir girişimciliğin ancak 20. yüzyılın himayeci politikaları ile birlikte ve 'devlete bağımlı' bir şekilde gelişebildiğine işaret etmektedir. Fakat, daha ayrıntılı, mikro incelemeler, örneğin John Chalcraft'ın 19. yüzyıl sonundaki Kahire esnafı üzerine çalışması, değişen koşullarda küçük girişimci olarak adlandırılabilir esnafın yeni stratejiler icat ettiği ve pek çok iş kolunda varlığını sürdürebildiğini göstermektedir (Chalcraft, 2012). Gene son dönemdeki çalışmalar esnaf örgütlenmelerinin iş yerleri ve üretim araçları üzerindeki mülkiyet haklarını bir nevi 'sermaye varlıkları piyasası' yaratacak şekilde yeniden düzenleyebildiğini göstermektedir (Ağır ve Yıldırım, 2015). Bu anlamda 19. yüzyıl öncesinin yalnızca kent merkezlerinde, loncalar içinde örgütlenen küçük üreticileri ele alarak, 19. yüzyıl ve sonrasında ise devlet güdümünde gelişen büyük sanayiye odaklanılarak çalışılması hakim yazını geleneksel-modern ikiliğine sıkıştırmakta, aktörlerin tarihsel sürekliliğini ve dinamizmini göz ardı etmektedir.

Modern işletmecilik tarihi açısından arkaik kalıntılar olarak görülmeye müsait kimi yapı ve kurumların nasıl hayatta kaldıkları, örgütsel niteliklerinin ne derece ve ne şekilde dönüştüğünün incelenmesi geleneksel-modern ikilemi içinde sıkışan bir yazını *longue durée* bir perspektiften yeniden değerlendirmemizi sağlayacaktır. Bu anlamda az gelişmiş ülkelerde halen yaygın 'girişimcilik' türleri ve bu türleri tamamlayan kurumsal yapılar—örneğin küçük esnaf örgütlenmeleri, vakıflar, meslek odaları ve şahsi ilişkiler üzerinden kurulan ağlar—işletmecilik tarihçiliğinin başat araştırma alanlarından biri olabilir. Bu türlerin yenilikçilik veya verimlilik açısından 'yetersiz' (*suboptimal*) addedilen nitelikleri incelenmeye değer olmadıklarını göstermez, bilakis bu 'yetersiz' örgütsel türlerin nasıl hayatta kaldığı ve evrildiğini anlamak makro kurumlar ile mikro davranışlar arasında bağlantı kurma amacı taşıyan karşılaştırmalı bir yazın için elzemdir. Etnaf gruplarının örgütsel nitelikleri ve koordinasyon sorunları karşısında geliştirdikleri çözümler, finansal kaynaklara ve piyasaya erişim stratejileri bir yandan etkinlik açısından değerlendirilirken, bir yandan da ülke ekonomisi üzerinde uzun vadeli, dinamik etkileri açısından ele alınabilir.

19. yüzyıl öncesi için bir başka göz ardı edilmiş konu kırsal alanda ortaya çıkan ve geleneksel esnaf örgütlenme biçimlerinin dışında kalan sanayileşme girişimleridir. Bu konuda yapılmış az sayıda çalışma 18. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlar'da, Avrupa'nın diğer bölgelerinde gördüğümüz türden bir ön-sanayileşmenin (*proto-industrialization*) varlığına işaret etmektedir

(Petmezas, 1990). Özellikle tekstil ürünlerine talebin genişlemesiyle dokuma sanayinin geliştiğini, hem pazarlama hem de üretim süreçlerinde tüccar-sermayedarların stratejik kararlar aldıklarını biliyoruz. Halihazırda çok az sayıda çalışmanın olduğu bu alt alan, şüphesiz işletme tarihçilerinin farklı bakış açılarıyla ele alabilecekleri bir malzeme sunmaktadır. Bu anlamda farklı ülkelerin işletme yapılarının örgütsel özelliklerini sistematik bir biçimde kıyaslayan çalışmaların bulgularından faydalanmak (Whitley, 1990), tarihsel incelemelerin kuramsal bir nitelik kazanmasını sağlayabilir. Chandler ile birlikte modern sanayileşmenin ana aktörü olarak görülen 'dikey olarak entegre olmuş, büyük işletmeler' örgütsel çalışmaların ana konusu olmuşken, son dönemde taşeron tipi esnek işletme türlerinin yaygınlaşması ile bu görüş değişmiş ve örgütsel incelemeler taşeron türü farklı modelleri de kapsar hale gelmiştir (Bresnen ve Fowler, 1994). Örgütsel çalışmalar alanının bu yönde genişlemesi gene işletme tarihçilerin klasik 'fabrika' modeli dışında kalan, girişimcinin ana olarak kredi ve pazarlama ağlarında etkin rol oynayarak yer aldığı farklı sanayileşme yapılarını karşılaştırmalı bir perspektiften çalışmasına olanak sağlamaktadır.

19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başı Osmanlı sanayi teşebbüsleri üzerine çalışmalar Osmanlı-Türkiye işletme tarihinin sorularına belki de en doğrudan bağlanabilecek kaynaklara ve kavramlaştırmalara işaret etmektedir. Erken dönem çalışmalar İmparatorluğun geleneksel üretim merkezlerinin, bu dönemde Avrupa üretimin ucuzlaması ve artması sonucu ara malları ihraç eden ve nihai ürünleri ithal eden bir nitelik kazandığı yönündedir (Issawi, 1966). Fakat daha sonraki çalışmalar, bu görüşü yeniden ele almış, pek çok bölgede yerel üretimin dünya ekonomisine eklenme sürecine uyum gösterdiğini ve sanıldığından daha dirençli olduğunu göstermiştir (Pamuk, 1986; Quataert, 1988). Geleneksel lonca sisteminin düşüşe girdiği bir dönemde dahi Osmanlı üreticileri yeni üretim stratejileri geliştirebilmiş ve iç pazarda rekabet güçlerini korumayı başarmışlardır (Quataert, 1994; Reilly, 1993). Fakat bu esnekliğin hem Osmanlı ekonomisinde, hem de aynı dönemde Dünya ekonomisine eklenen Hindistan ve Çin gibi diğer örneklerde büyük oranda daha düşük ücretler sayesinde mümkün olduğu da öne sürülmüştür (Amsden, 2001, 30-39). Bu anlamda daha ucuz ve kaliteli Avrupa mallarının Osmanlı-Türkiye pazarlarına girmesi ile yaşanan dönüşümde girişimci tepkilerinin daha ayrıntılı incelenmesi, örneğin Fransa veya İtalya gibi Avrupa ekonomisinin çevre ülkelerinde gördüğümüz türde yenilikçilik kapasitesini arttıran stratejilerin kullanılıp kullanılmadığının belirlenmesi gerekmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başında sanayi alanında başlamış ve sürdürülebilmiş girişimlerin işletmecilik tarihi perspektifinden çalışılabilmesi öncelikle bu işletmelere dair kaynakların tespitini gerektirmektedir. Bu anlamda

halihazırda yapılmış ve belli bir bölgeyi veya iş kolunu inceleyen çalışmalar başlangıç için önemli bir kaynak olarak görülebilir (Çizakça, 1980; İnalçık, 2008).

19. yüzyılın işletmecilik tarihçileri açısından özellikle ilgi çekici olmasının bir nedeni bu dönemde fabrika türü 'modern' işletme formlarının yaygınlaşmaya başlamasıdır. Edward Clark'ın büyük oranda İngiliz belgelerine dayanan makalesi bu alandaki ilk çalışmalardan biridir ve Tanzimat dönemindeki sanayi projesinin büyüklüğüne işaret etmektedir (Clark, 1974). Zeytinburnu'ndan Yedikule ve Yeşilköy'e uzanan, daha sonra Hereke ve İzmit'e de genişleyen sanayi projesinin İmparatorluğun bürokrasi ve finans alanında önde gelen Ermeni ailelerinden Dadyan ailesi tarafından yönetildiğini biliyoruz. Dadyan ailesi üstüne daha sonra yapılan çalışmalar da (Tuğlacı, 1993), ailenin erken dönem Osmanlı sanayileşmesinde oynadığı önemli rolü göstermekte, bir yandan yönetim stratejilerinde ailevi ve iktisadi saiklerin iççeliğini sergilemekte, bir yandan da bu sınıai girişimlerin kısa bir süre sonra Osmanlı toplumsal iktisadi yapısının dışına itilecek azınlık grupların devletle kurduğu güven ilişkilerine dayandığını işaret etmektedir. Tanzimat sonrası Osmanlı sanayiine dair yapılmış çalışmalar bir yandan imalat sektöründe gayrimüslimlerin yoğun rol oynadığını göstermekte, bir yandan da devletin iktisadi politikalar ve hukuki reformlar vasıtasıyla yatırımların önüne açmak için harcadığı çabaları özetlemektedir.

Çalışmalar geç Osmanlı döneminde özel sektör ve devlet tarafından kurulan fabrikaların hangi tamamlayıcı kurum ve politikalarla desteklendiği hakkında kapsamlı bilgi vermektedir (Önsoy, 1984): 1850'de Fransız Ticaret Hukuku Osmanlıcaya çevrilip kabul edildikten sonra imtiyaz sahiplerine anonim şirket kurma hakkı tanınmıştır ve bu sayede büyük yatırımlar için gereken sermayenin toparlanmasını kolaylaştırılmıştır. Devlet ayrıca sanayiye teşvik amacıyla 1851 ve 1873 yıllarında fabrika kuracaklara gümrük ve vergi muafiyetleri tanımaya başlamıştır. Daha sonra, bu teşvikler daha da genişletilerek yeni kurulacak fabrikalara 10 yıl süresince vergi muafiyeti getirilmiştir. Ayrıca, şeker, dokuma, cam, porselen, kağıt, kibrit, kauçuk gibi alanlarda bazı yatırımlara sınırlı imtiyazlar da verilmiştir. Özellikle büyük fabrikaların kurulabilmesi için Avrupa'dan getirilecek olan makine ve aletler için devlet gümrük muafiyeti de tanınmıştır. Fakat bu dönemde Avrupa ülkelerine tanınan imtiyazlar sebebiyle dış gümrüklerin korumacı bir biçimde kullanılmasının mümkün olmadığını hatırlatalım.

Bu dönemde devlet desteği ile kurulmaya çalışılan bazı fabrikaların faaliyete dahi geçemediğini, bazılarının ise çok kısa süreli olduğunu biliyoruz (Karayaman, 2010). Fakat bir bütün olarak tüm bu politikaların ne ölçüde etkili olduğunu söylemek kolay değildir. Maalesef halen bu dönemde kurulan fabrikaların çoğu için ne kadar uzun süre hayatta kalabildiklerinin ve teknoloji

transferinde ne ölçüde başarılı olduklarının sistematik bir değerlendirilmesi yapılmamıştır. Halbuki Osmanlı fabrikalarını arşiv belgelerine dayanarak inceleyen yeni çalışmalar tek tek fabrikaların üretim teknolojileri ve girdi maliyetleri açısından çok önemli bilgiler sunmaktadır (Küçükerman, 1987; Öztürk, 1990; Buluş, 2000; Kurt, 2011). Fakat bu çalışmaları bir araya getiren ve karşılaştırmalı bir açıdan sektörlerin veya işletmelerin verimlilik ve üretkenlik performanslarını değerlendiren pek az nicel değerlendirmeye rastlanmaktadır. Roger Owen'ın (1984) giriştiği türde imalat sektörünü imalathane büyüklüğü ve işletme sermayesi açısından kategorileştirmeye ve istatistiki veri tabanı hazırlamaya yönelik girişimlerden de söz etmek mümkün değildir. Bir istisna 20. yüzyıl başı Osmanlı sanayi sayımlarının (Ökçün, 1984) emek ve sermaye verimliliği hesaplarında kullanılmasıdır (Çiftçi ve Seymen, 2011). Bu çalışmaların çoğalmasında ve özellikle işletmelerle ilgili mikro incelemelerin dönemin iktisat politikası ve teknoloji transferi çabalarını ele alan makro çalışmalarla ilişkilendirilmesi bu yazının uluslar arası yazın içinde ilgi görmesini sağlayacaktır. Son dönemde araştırmacılar bu fabrikaları idari ve örgütsel özellikleri yönünden çalışmaya başlamışlardır (Topal vd., 2012)⁶.

Bu işletmelerin incelenmesiyle öne çıkması muhtemelen sorulardan biri yerli girişimlerin yabancı işletme modellerini nasıl seçtiği ve kendi koşullarına uyarladığı sorusudur. Özellikle teknoloji transferinde başvurulan yöntemler ve olası kültürel-kurumsal engellerin incelenmesi işletmecilik tarihinin modern döneme ilişkin soruları ile de doğrudan ilişkilendirilebilir. Farklı ülkeleri teknoloji transferini kısıtlayan kültürel nitelikleri açısından karşılaştıran çalışmalar tarihsel araştırmalarda da yok gösterici olabilir (Kedia ve Bhagat, 1988). Bu işletmelerin kalite yönetimi, iş idaresi ve pazarlama stratejileri yönünden incelenmesi de bu yazının doğrudan işletme alanının güncel soruları ile bağlanabilmesini sağlayacaktır.

İşletmecilik tarihi açısından özellikle ilgi çeken bu alanda hem yerli, hem yabancı arşivlerde yapılacak kaynak taramaları daha bütüncül bir değerlendirmeyi olanaklı kılacaktır. Bu açıdan Osmanlı tarihçileri ile işletmecilik tarihçileri arasında işbirliğine dayalı projeler alanın ilerleyebilmesi için son derece önemlidir. Uluslar arası yazın modern kapitalizmin merkez ülkelerinin dahi işletme modelleri açısından birbirinden farklı özellikler gösterdiğine işaret etmiştir. Firmalar dışında iş grupları ve işletmeler arası farklı seviyelerde ilişkiler, aile şirketlerinin ağırlığı, karşılaştırmalı yazın açısından rahatlıkla ilgi görebilecek konulardır. Özellikle uzun süre hayatta kalmış köklü şirketlerin

⁶ Bu kısa değerlendirmede atıf yapamadığımız çalışmalar vardır. Osmanlı sanayi ve fabrikaları yazınına işletmecilik tarihi perspektifinden değerlendiren kapsamlı bir araştırma için bkz. Kurt ve Demir (2015).

arşivleri, aile arşivleri ve henüz kurulmaya başlanan ticaret odalarının arşivleri bu konuları ele almak için öncelikli olarak başvurulabilecek kaynaklardır.

İktisat tarihi yazını içinde yukarıda sözü geçen çalışmaları tamamlayacak birkaç alt alandan bahsedebiliriz. Birincisi, son dönemde Osmanlı fabrikalarına emek tarihi açısından yaklaşan araştırmalardır. Örneğin Erdem Kabadayı (2009), İstanbul'da piyasa koşullarında rekabet eden nadir devlet girişimlerinden olan fes fabrikasında iş bölümü ve kazanç dağıtımını incelemiş ve Osmanlı tarih yazınında yaygın bir kanı olan etnik ayrımlar temelinde bir işbölümü var olduğu savını reddetmiştir. Din ve cinsiyet ayrımının ise Feshane'de üst düzey yönetimde çalışabilme açısından belirleyici bir kıstas olduğunu göstermiştir. Benzer bir sonucu, toplumsal cinsiyet teorileri bağlamında tartışmak üzere Cibali'deki Reji fabrikası üzerine yapılan bir çalışma sunmuştur (Balsoy 2009).⁷ Bunun yanında fabrikaların 'mekansal' analizini yapan çalışmalar da Osmanlı-Türkiye işletmecilik tarihçilerinin değerlendirebileceği bir malzeme sunmaktadır (Erder 1975, Boyacıoğlu 2014). Bu tür çalışmalar doğrudan işletme tarihinin soruları ile ilgilenmeseler de, işletme tarihçilerinin başka kaynaklarla birlikte faydalanabilecekleri, mekanın örgütsel analiz çerçevesinde incelendiği (Decker 2014) bir yazın ile de ilişkilendirilebilecek alternatif kaynaklar olarak görülebilir.

3.3. Osmanlı Hukuki ve Kültürel Kurumları

İşletme tarihi açısından ilgi çekmesi muhtemel alanlardan bir diğeri Osmanlı iktisat tarihi yazınında görece daha geç kendine yer bulmuş ve hukuksal yapının iktisadi performans ile ilişkisini araştıran kurumsal iktisat literatüründen yola çıkan çalışmaları kapsar. Hangi kurumların iktisadi gelişmeyi olanaklı kıldığı sorusuna cevap ararken işaret edilen önemli unsurlardan biri sermayenin birleştirilmesi ve ortaya çıkan yönetim sorunlarının çözülmesi amacı taşıyan bir sözleşme aracı olarak işletme türlerine işaret etmiştir (Chandler, 1977; Rosenberg vd., 1986; Blair, 2003; Hansmann ve Kraakman, 2000). Bu yazın içinde önemli bir alt tartışma ülkenin hukuku yapısı ile sermayenin birleştirilmesi ve kalıcı bir biçimde yatırım amacıyla kullanılabilmesini olanaklı kılan işletme türleri arasındaki ilişkiye odaklanır. La Porta vd. (1998, 2000) Anglo-Sakson hukuk sisteminin (*common law*)--yatırımcı ve alacaklı haklarını korumaya daha elverişli olması nedeniyle--şirketleşmeye ve iktisadi büyümeye olumlu etkisi olduğunu öne sürer. Guinnane vd. (2007) ise Kıta Avrupası hukuk sisteminin (*civil law*) kimi örneklerinde yatırımcı hakları ile kurucu kaygılarını desteklemeye dönük yenilikler (örneğin limitet şirket,

⁷ Osmanlı-Türkiye emek tarihi yazını üzerine bkz. Atabaki ve Brockett (2009).

GmbH) ortaya çıkarmakta daha başarılı olduğuna dikkat çekmiştir. Bu çalışma ayrıca sermaye birliktelikleri ile meydana getirilen işletmelerde temel ikilemin ortaklardan birinin ayrılması ile ortaya çıkacak şirket sonlanması (*dissolution*) tehdidine karşılık şirketten çıkışı zorlaştıran düzenlemelerin azınlık hissedarları için yaratacağı dezavantajlar (*minority oppression*) olarak belirlemiştir. La Porta vd. (1998, 2000)'ne bir başka eleştiri hukuk sistemlerini Anglo-Sakson ve Kıta Avrupası arasında anlamlı bir ayırım olmadığını belirten ve çok sayıda ülkenin şirketler hukuku niteliklerini ayrıntılı bir biçimde karşılaştırarak temel farklılığın hukuk sistemlerini kendileri geliştiren (*origin countries*) ve dışarıdan nakil eden (*transplant countries*) arasında olduğuna dikkat çeken çalışmalarıdır. Bu çalışmalar hukuk sistemlerini dışarıdan alan ülkelerin genel olarak yaratıcı kapasitesinin ve esnekliğinin daha düşük olduğunu öne sürer (Pistor vd., 2003; Berkowitz vd., 2003).

Hukuksal olarak tanımlanan ve düzenlenen işletme türlerinin zaman içinde nasıl geliştiğini ve değiştiğini, bu değişimlerin hangi yönetim sorunlarını çözdüğünü inceleyen çok sayıda çalışma mevcuttur. Fakat bu çalışmalar büyük oranda Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya gibi gelişmiş ülke örneklerine odaklanmıştır (Hannah, 2007; Harris 2000, 2005; Guinnane vd., 2007; Lamoreaux ve Rosenthal, 2005, 2006; Guinnane, 2002; Guinnane ve Martinez-Rodriguez, 2014; Nicholas, 2015). Son dönemde bu literatür görece geri kalmış ve hukuk sistemini dışarıdan almak durumunda kalan ülkeleri ele alan çalışmalarla çeşitlenmiş ve özellikle bu çalışmalarda hukuksal çerçevenin nasıl nakil edildiği üzerine bir analiz öne çıkmıştır (Pistor vd., 2002; Harris ve Crystal, 2009). Fakat kapsamlı bir arşiv araştırmasına dayanan birkaç çalışma (Gregg, 2015; Artunç, 2015b) hariç 'geç gelişen' ülke örnekleri üzerine incelemeler büyük oranda hukuksal gelişimi yasalar üzerinden takip ve tasvir eden, muhtemelen bu ülkeler için daha ciddi bir sorun teşkil eden veri eksikliği yüzünden nicel analiz ile uğraşmayan çalışmalar olmuştur. Türkiye ise maalesef bu yazında ne tasvir edici bir çalışma düzeyinde, ne de daha nicel bir çalışma ile yer alamamıştır.

Halbuki önde gelen iktisat tarihçilerinin son dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumsal yapıları üzerine çalışmaları bu tür soruların ele alınması için önemli bir kapı açmıştır. Öte yandan Pamuk (2004), Osmanlı İmparatorluğunda kamu maliyesi kurumlarının zaman içinde önemli şekilde değişiklik geçirdiğini göstermiştir. Kuran (2003, 2011) ise İslam hukukunda sermayenin bir araya gelmesini ve uzun süre devamlılık isteyen projelerde dağılmadan kullanılabilmesini olanaklı kılan, tüzel kişilik taşıyan ortaklıkların mümkün olmamasını iktisadi durağanlığın sebeplerinden biri olarak tespit etmiştir. Kuran'ın da vurguladığı gibi tüzel kişilik taşımayan ortaklıklar, ortaklardan birinin isteği ile

çözülebilir ve bu çözülme riskinin ortaya çıkaracağı alıkoyma (*hold-up*) sorunu yüzünden olası yatırımların gerçekleşmemesine sebep olabilir (Lamoreaux ve Rosenthal, 2006). İslam hukuku üzerine kadı sicilleri kullanılarak yapılan çalışmalar da Kuran'ın öngördüğü üzere ortaklıkların genelde küçük (2-3 ortaklı) olduğu ve çok uzun sürmediği yönündedir (Çizakça, 1996; Gedikli, 1998; Kuran, 2011).

Osmanlı iktisat tarihi üzerine bu çalışmalar Osmanlı kurumları ve iktisadi geri kalmışlıkla olası bağlantılarını anlamamız için önemli bulgular sunmaktadır. Fakat şu ana kadar yapılan çalışmalar ile ne Osmanlı dönemi için, ne de 1980 öncesi Cumhuriyet dönemi için işletmelerin türleri, yönetim yapısı, büyüklükleri ve performansları arasındaki ilişkileri ampirik olarak incelemek mümkün değildir. Osmanlı dönemi şirketleri üzerine yapılan çalışmalar büyük oranda anonim şirketler üzerinde durmuş ve belli bir örneklem için mukavelelerin hukuksal muhteviyatını tasvir etmekle yetinmiştir (Kazgan, 1999; Yılmaz, 2011). Hukuksal sistemin büyük ölçüde dışarıdan nakledildiği, fakat bağımsız (politika ve hukuksal sistem tercihlerini açık bir dış baskı altına kalmadan yapabilen) Türkiye örneğini çalışmak büyük oranda gelişmiş ülke veya sömürge örneklerini çalışan hakim yazının tezlerinin de gözden geçirilmesini sağlayacak, hukuksal sistem ve iktisadi gelişme arasındaki ilişkiye dair kuramsal tartışmaya kapsamlı bir katkıyı olanaklı kılacaktır.⁸

4. Sonuç

Osmanlı iktisat tarihi yazını, işletmecilik tarihi açısından değerlendirilebilecek önemli bir bilgi birikimi sağlamıştır. Osmanlı tebaası tarafından kurulmuş ticaret ağları ve 19. yüzyıl sonrasında büyük oranda devlet teşvikiyle ortaya çıkmış sanayi girişimlerinin işletme tarihçileri açısından sunacakları olanaklar açıktır. İlk konu için örgütlenme şekilleri ile sosyal-kültürel yapılar arasındaki ilişkiler ve girişimciliğin nitelikleri, ikinci konu için ise devletin özel müteşebbis ile ilişkisi ve yabancı örgütsel-idari modellerin ne şekilde adapte edildiği kuramsal yazına doğrudan bağlanan sorulardır. Fakat bu sorular ancak Osmanlı devlet ve özel arşiv kaynaklarının kullanıldığı vaka incelemeleri ile ele alınabilecek konulardır.⁹ Bu iki konu yanında henüz işletmecilik tarihçiliği açısından ilgisi aynı derecede bariz olmayan iki farklı konuda da çalışmalar kuramsal katkı sağlayabilir. Birincisi 19. yüzyıl öncesi üretim kurumları, ikincisi ise işletmelerin hukuksal türlerini

⁸ Ağır ve Gökatalay'ın Milli İktisat dönemi 'Osmanlı Anonim Şirketleri'nin hukuki özellikleri üzerine çalışması şu anda *Türkiye Ekonomisi ve Kalkınma İktisadı -- Fikret Şenses'e Armağan Kitabı*'nda yayına hazırlık aşamasındadır.

⁹ Kurt (2016)'un belirttiği gibi başka sebepler yanında, sosyal bilimciler açısından Osmanlıca metinlerin okunmasındaki zorluk bu tür araştırmaların yaygınlaşmasında önemli bir engel olmaya devam etmektedir.

inceleyen alandır. Osmanlı iktisat tarihinde belli bir bilgi birikiminin sağlandığı bu alanlar ile bir yandan kuramsal açıdan daha iddialı, bir yandan da konu ve metodoloji bakımından daha çeşitli hale gelen işletmecilik tarihi yazını arasındaki bağları göstermeye çalıştık.

Kuramsal olarak işletme alanında örgütsel kuram ve örgütsel kültür yazını, iktisat alanında ise işlem maliyetleri alanı ve sözleşme kuramı alanını Osmanlı iktisat tarihinin halihazırda ilgilendiği konularda ön kabullerini yeniden gözden geçireceği ve 'işletmecilik tarihi' alanının araştırmacıları ile disiplinler arası bir diyaloga girebileceği çalışma hatlarına işaret eder. Fakat veri erişiminde ağırlığın devlet arşivlerinde olması, özel sektör arşivciliğinde eksikler, nicel veri derleme çabalarında yetersizlik kuramsal soruların ele alınmasını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte son dönemde işletme ve iktisat tarihimizde artan disiplinler arası ve ekibe dayalı çalışmalar bu yazının hayli zengin bir gelişme imkanına sahip olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Ağır, S., & Yıldırım, O. (2015). Gedik: What's in a name? In S. Faroqhi (Ed.), *Bread from the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities* (pp. 217-236). Berghahn Books.
- Amatori, F., & Jones, G. (Eds.), (2003). *Business History Around the World*. Cambridge University Press.
- Amsden, A. H. (2001). *The Rise of the Rest: Challenges to the West from Late-Industrializing Economies*. Oxford University Press.
- Artunç, C. (2015a). The price of legal institutions: The *berath* merchants in the eighteenth-century Ottoman empire. *Journal of Economic History*, 75(3), 720-748.
- Artunç, C. (2015b). Enterprise forms and firm mortality: evidence from the mixed courts, 1910–1949, *paper presented in the XVIIth World Economic History Congress*.
- Atabaki, T., & Brockett, G. D. (2009). Ottoman and Republican Turkish labour history: an introduction. In T. Atabaki & G. D. Brockett (Eds.), *Ottoman and Republican Turkish Labour History* (pp. 1-17). Cambridge University Press.
- Baer, G. (1970). Monopolies and restrictive practices of Turkish guilds. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 13(2), 145-165.
- Bal, M. A. (2007). *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*. Çatı Kitapları.
- Balsoy, G. (2009). Gendering Ottoman labor history: the Cibali Régie factory in the early twentieth century. *International Review of Social History*, 54(S17), 45-68.
- Baskıcı, M. (2002). Osmanlı Anadoluşunda Sigorta Piyasası: 1860-1918. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(04), 2-33.
- Berkowitz, D., Pistor K., & J.F. Richard. (2003). Economic development, legality, and the transplant effect, *European Economic Review*, 47(1), 165-195.
- Boyacıoğlu, D. (2014). *Osmanlı Fabrika Yapılarının Kentsel ve Mimari Analizi*, unpublished Ph.D. thesis, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bresnen, M., & Fowler, C. (1994). The organizational correlates and consequences of subcontracting: evidence from a survey of South Wales businesses. *Journal of Management Studies*, 31(6), 847-864.
- Buğra, A. (1994). *State and business in modern Turkey: A comparative study*. SUNY Press.
- Buluş, A. (2000). *Osmanlı Tekstil Sanayii Hereke Fabrikası*. unpublished Ph.D. thesis, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cassis, Y., Minoglou, I. P. (Eds.). (2005). *Entrepreneurship in theory and history*, Palgrave Macmillan USA.
- Casson, M. (1997). Institutional economics and business history: A way forward?, *Business History*, 39(4), 151-171.
- Chalcraft, J. T. (2012). *The Striking Cabbies of Cairo and Other Stories: Crafts and Guilds in Egypt, 1863-1914*. SUNY Press.
- Chandler, A. (1977). *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*. Harvard University Press.
- Chandler, A. D. (1990). *Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise*. MIT press.
- Chatziioannou, M. C. (2005). Greek merchant networks in the age of empires (1770–1870). In B. McCabe & G. Harlaftis (Eds.), *Diaspora Entrepreneurial Networks: Four Centuries Of History* (pp. 371-382). Berg.
- Chang, H. J. & Kozul-Wright, R. (1994). Organising development: comparing the national systems of entrepreneurship in Sweden and South Korea. *Journal of Development Studies* 30(4), 859-891.
- Chang, H. J. (2003). *Globalization, Economic Development and the Role of the State*. Zed Books.
- Chang, H. J. & Evans, P. (2005). The role of institutions in economic change. In S. De Paula & G. A. Dymksi (Eds.), *Reimagining Growth: Towards a Renewal of Development Theory*. Zed Books.
- Chang, H. J. (2006). Understanding the relationship between institutions and economic development: some key theoretical issues. *Revista de Economia Institucional*, 8(14), 125-136.
- Clark, E. C. (1974). The Ottoman industrial revolution. *International Journal of Middle East Studies*, 5(01), 65-76.
- Çakmak, B. (2008). XX. Yüzyıl Başında Uşak'ta Kurulan İp Fabrikaları, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1(2), 41-58.
- Çiftçi, M., & Seymen, R. (2011). Osmanlı Endüstriyel Üretim Yapısının (1913-15) Emek-Sermaye Bileşiminde

- İncelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 8(2), 1090-1105.
- Çizakca, M. (1980). A short history of the Bursa silk industry (1500-1900). *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 23(1), 142-152.
- Çizakca, M. (1996). *A Comparative Evolution of Business Partnerships: The Islamic World and Europe with Specific Reference to the Ottoman Archives*. Brill.
- Çolpan, A. M. & Hikino, T. (2008). Türkiye'nin Büyük Şirketler Kesiminde İşletme Gruplarının İktisadi Rolü ve Çeşitlendirme Stratejileri. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(1-2), 23-58.
- Çolpan, A. M. (2010). Business groups in Turkey. In A. Çolpan, T. Hikino & J. R. Lincoln (Eds.), *The Oxford Handbook of Business Groups* (pp. 486-525). Oxford University Press.
- Decker, S. (2014). Solid intentions: an archival ethnography of corporate architecture and organizational remembering. *Organization*, 21(4), 514-542.
- De Jong, A., Higgins, D. M., & van Driel, H. (2015). Towards a new business history? *Business History*, 57(1), 5-29.
- Der Matossian, B. (2007). The Armenian commercial houses and merchant networks in the 19th century Ottoman Empire. *Turcica: Revue d'Études Turques - Peuples, langues, cultures, États*, 39, 147-174.
- Erder, L. (1975). Factory districts in Bursa during the 1860's. *ODTU Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 1, 86-87.
- Ergenç, Ö. (2006). *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*. Türk Tarih Kurumu.
- Faroqhi, S. (2005). *The Ottoman Empire and the world around it* (No. 7). IB Tauris.
- Fridenson, P. (2004). Business failure and the agenda of business history. *Enterprise and Society*, 5(04), 562-582.
- Galambos, L. (2003). Identity and the boundaries of business history: an essay on consensus and creativity. In F. Amatori & G. Jones (Eds.), *Business History Around the World* (pp. 11-30), Cambridge University Press.
- Gedikli, F. (1998). *Osmanlı Şirket Kültürü: XVI-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması*. İz Yayıncılık.
- Genç, M. (2007). Osmanlı Esnafı ve Devlet. In İ. Ortaylı (Ed.), *Lonca'dan Oda'ya: İstanbul Ticaret Odası'nın 125. Yılı Anısına* (pp. 81-85). İTO Yayınları.
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. Ötüken.
- Geyikdagi, V. N. (2011). *Foreign Investment in the Ottoman Empire: International Trade and Relations 1854-1914*, I.B. Tauris.
- Gilbar, G. G. (2005). Muslim tujjār of the Middle East and their commercial networks in the long nineteenth century. *Studia Islamica*, 100/101, 183-202.
- Goldberg, J. (2012). *Trade and Institutions in the Medieval Mediterranean: the Geniza Merchants and Their Business World*. Cambridge University Press.
- Gökşen, N. S. & Üsdiken, B. (2001). Uniformity and diversity in Turkish business groups: effects of scale and time of founding. *British Journal of Management*, 12(4), 325-340.
- Gregg, A. (2015). *Factory productivity, firm organization, and corporation reform in the Russian Empire, 1894-1908*. Unpublished Ph.D. thesis, Yale University.
- Greif, A. (1993). Contract enforceability and economic institutions in early trade: the Maghribi traders' coalition. *American Economic Review* 83(3), 525-548.
- Guinnane, T. W. (2002). Delegated monitors, large and small: Germany's banking system, 1800-1914. *Journal of Economic Literature* 40(1), 73-124.
- Guinnane, T., Harris, R., Lamoreaux, N., & J. L. Rosenthal (2007). Putting the corporation in its place. *Enterprise and Society* 8(3), 687-729.
- Guinnane, T. ve Martínez-Rodríguez, S. (2014). Flexibility in Spanish company law, 1885-1936. *Revista de Historia Industrial* 56, 81-113.
- Hanna, N. (2011). *Artisan Entrepreneurs in Cairo and Early-Modern Capitalism (1600-1800)*. Syracuse University Press.
- Hannah, L. (2015). A global corporate census: publicly traded and close companies in 1910. *Economic History Review* 68(2), 548-573.
- Hansmann, H. & Kraakman, R. (2000). The end of history for corporate law. *Georgetown Law Journal*, 89(2), 439-468.
- Harris, R. (2000). *Industrializing English Law: Entrepreneurship and Business Organization, 1720-1844*. Cambridge University Press.
- Harris, R. (2005). The English East India Company and the history of company law. In E. Gekpen-Jager, G. Solinge & L. Timmerman (Eds.), *VOC 1602-2002: 400 Years of Company Law* (pp. 219-247), Kluwer Legal Publishers.
- Harris, R. ve Crystal, M. (2009). Some reflections on the transplantation of British company law in post-Ottoman Palestine. *Theoretical Inquiries in Law*, 10(2), 561-587.
- İnalçık, H. (2008). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Issawi, C. P. (1966). *Economic history of the Middle East, 1800-1914*. Chicago University Press.
- Jones, G., & Khanna, T. (2006). Bringing history (back) into international business. *Journal of international business studies*, 37(4), 453-468.
- Kabadayı, M. E. (2009). Working in a fez factory in Istanbul in the late nineteenth century: division of labour and networks of migration formed along ethno-religious lines. *International Review of Social History*, 54(S17), 69-90.

- Kaplanoğlu, R. (2012a). *1889-1937 Yıllarında Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (BTSO) Üyeleri*. Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.
- Kaplanoğlu, R. (2012b). 1830 Yılı İlk Nüfus Sayımına Göre 1830-1842 Yıllarında Bursa'da Ticaret Hayatı. *Sosyal Tarih* 38, 51-59.
- Karavar, H. (2007). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası (1844-1920)*. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Karayaman, M. (2010). Osmanlı Devleti'nde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25(1), 297-318.
- Katsiardi-Hering, O. (2009). Christian and Jewish Ottoman subjects: family, inheritance and commercial networks between East and West (17th-18th centuries). In S. Cavaciocchi (Ed.), *La famiglia nell'economia europea, secoli XIII-XVIII* (pp. 1000-1032). Firenze University Press.
- Kedia, B. L., & Bhagat, R. S. (1988). Cultural constraints on transfer of technology across nations: implications for research in international and comparative management. *Academy of Management Review*, 13(4), 559-571.
- Kılınçoğlu, D. T. (2005). Protestan Ahlak, Gösterişli Tüketim ve 19. yüzyıl Osmanlı iktisat düşüncesi: Ahmet Mithat Efendi. In F. Ercan & Y. Akkaya (Eds.), *Kapitalizm ve Türkiye: Kapitalizm, Tarih ve Ekonomi*. Dipnot Yayınları.
- Köse, Y. (2008). Nestlé in the Ottoman Empire: global marketing with local flavor, 1870–1927. *Enterprise and Society*, 9(4), 724-761.
- Kuran, T. (2003). The Islamic commercial crisis: institutional roots of economic underdevelopment in the Middle East. *Journal of Economic History*, 63(2), 414-446.
- Kuran, T. (2011). *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East*. Princeton University Press.
- Kurt, M. (2016). Bir Disiplin Olarak İşletmecilik Tarihi: Doğuşu, Gelişimi, Türkiye'de Potansiyeli ve Zorlukları Üzerine. *Turkish Journal of Management* 1(1), 41-55.
- Kurt M. & K. Demir. (2015). İşletmecilik Tarihi Üzerine bir Bibliyografya Denemesi: Osmanlı Sanayileşmesi ve Fabrikalar. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 114-139.
- Kurt, B. (2011). Buz Temininde Sanayileşme ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kurulan Buz Fabrikaları. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 30, 73-98.
- Küçükerman, Ö. (1987). *Hereke Fabrikası: Saraydan Hereke'ye Giden Yol*. Sümerbank Yayınları.
- Lamoreaux, N. R., Raff, D. M., ve Temin, P. (1997). New economic approaches to the study of business history. *Business and Economic History*, 26(1), 57-79.
- Lamoreaux, N. R. (2011). The mystery of property rights: a US perspective. *Journal of Economic History*, 71(02), 275-306.
- Lamoreaux, N. R., ve Rosenthal, J. L. (2006). Corporate governance and the plight of minority shareholders in the United States before the Great Depression. In E. L. Glaeser & C. Goldin, *Corruption and Reform: Lessons from America's Economic History* (pp. 125-152), University of Chicago Press.
- Lamoreaux, N. R. & Rosenthal, J. L. (2005). Legal regime and contractual flexibility: a comparison of business's organizational choices in France and the United States during the era of industrialization. *American Law and Economics Review*, 7(1), 28-61.
- La Porta, R., Silanes, F. L., Shleifer, A. & Vishny, R. W. (1998). Law and finance. *Journal of Political Economy*, 106(6), 1113-1155.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (1999). Corporate ownership around the world. *Journal of Finance*, 54(2), 471-517.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. (2000). Investor protection and corporate governance. *Journal of Financial Economics*, 58(1), 3-27.
- Lazonick, W. (2003). The theory of the market economy and the social foundations of innovative enterprise. *Economic and Industrial Democracy*, 24(1), 9-44.
- Lipartito, K. (1995). Culture and the practice of business history. *Business and Economic History*, 24(2), 1-41.
- McCabe, B. & G. Harlaftis (Eds.). *Diaspora Entrepreneurial Networks: Four Centuries Of History*. Berg.
- Mellahi, K., Demirbag, M., & Riddle, L. (2011). Multinationals in the Middle East: challenges and opportunities. *Journal of World Business*, 46(4), 406-410.
- Nicholas, T. (2015). The organization of enterprise in Japan. *Journal of Economic History*, 75(2), 333-363.
- O'Brien, P. K. (2010). Ten years of debate on the origins of the great divergence. *Reviews in History*, 1008.
- Owen, R. (1984). The study of Middle Eastern industrial history: notes on the interrelationship between factories and small-scale manufacturing with special references to Lebanese silk and Egyptian sugar, 1900–1930. *International Journal of Middle East Studies* 16(04), 475-487.
- Ökçün, A. G. (1984). *Osmanlı sanayii: 1913-1915 istatistikleri*. Hil Yayın.
- Önsoy, R. (1984). Tanzimat dönemi sanayileşme politikası, 1839-1876. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 5-12.
- Özkara, B., Kurt M., & Karayormuk K. (2008). Türkiye'de işletme grupları: eskiler ve yeniler. *Yönetim Araştırmaları Dergisi, Mart-Ekim*.
- Öztürk, N. (1990). XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası. *Vakıflar Dergisi*, 21, 23-80.
- Özveren, E. (2001). Ottoman economic thought and economic policy in transition. In M. E. Mata & M. Psalidopoulos,

- Economic Thought and Policy in Less Developed Europe: The Nineteenth Century*, 129-144.
- Pamuk, Ş. (1986). The decline and resistance of Ottoman cotton textiles, 1820–1913. *Explorations in Economic History*, 23(2), 205-225.
- Pamuk, Ş. (2004). Institutional change and the longevity of the Ottoman Empire, 1500–1800. *Journal of Interdisciplinary History* 35(2), 225-247.
- Pech, M. (1911). *Manuel des Sociétés Anonymes Fonctionnant en Turquie*. Istanbul.
- Petmezas, S. (1990). Patterns of Proto-industrialization in the Ottoman Empire: the case of eastern Thessaly, ca.1750-1860. *Journal of European Economic History*, 19(3), 575-603.
- Pistor, K., Keinan Y., Kleinheisterkamp, J. & West M. D. (2003). Innovation in corporate law. *Journal of Comparative Economics*, 31(4), 676-694.
- Pistor, K., Keinan, Y., Kleinheisterkamp, J., & West, M. D. (2002). Evolution of corporate law: a cross-country comparison. *University of Pennsylvania Journal of International Law*, 23.
- Quataert, D. (1988). Ottoman handicrafts and industry in the age of European industrial hegemony, 1800-1914. *Review (Fernand Braudel Center)*, 11, 169-178.
- Quataert, D. (1994). *Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey, 1500-1950*. SUNY Press.
- Reilly, J. A.. (1993). From workshops to sweatshops: Damascus textiles and the world-economy in the last Ottoman century. *Review (Fernand Braudel Center)*, 16(2), 199–213.
- Sayar, A. G. (2000). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması* (2. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Scranton, P., & Fridenson, P. (2013). *Reimagining Business History*. JHU Press.
- Thomas, A. S., & Mueller, S. L. (2000). A case for comparative entrepreneurship: assessing the relevance of culture. *Journal of International Business Studies*, 31(2), 287-301.
- Topal, M., Erdemir, E., & Kırılı, E. (2012). Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye’de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25.
- Toprak, Z. (1994). Nationalism and economics in the Young Turk era (1908–1918). In J. Thobie & S. Kañçal, *Industrialisation, Communication et Rapports Sociaux en Turquie et en Méditerranée Orientale* (pp. 260-266), Harmattan.
- Tripathi, D. (2004). *The Oxford History of Indian Business*. Oxford University Press.
- Tuğlacı, P. (1993). *Dadyan Ailesi’nin Osmanlı Toplum, Ekonomi ve Siyaset Hayatındaki Rolü*. Pars Yayıncılık.
- Vlami, D., & Mandouvalos, I. (2013). Entrepreneurial forms and processes inside a multiethnic pre-capitalist environment: Greek and British enterprises in the Levant (1740s–1820s). *Business History* 55(1), 98-118.
- Whitley, R. D. (1990). Eastern Asian enterprise structures and the comparative analysis of forms of business organization. *Organization Studies* 11(1), 47-74.
- Yıldırım, O. (2008). Ottoman guilds in the early modern era. *International Review of Social History*, 53, 73-93.
- Zeitlin, J. (2003). Productive alternatives: flexibility, governance, and strategic choice in industrial history. In F. Amatori & G. Jones, *Business History Around the World at the End of the Twentieth Century* (pp. 62-80). Cambridge University Press.

İşletmecilik Tarihinde Modern'den Postmodern'e Bir Yolculuk: Silahtarağa Elektrik Santrali'nden Santralistanbul'a Süreklilik ve Değişim

Gökçe Dervişoğlu Okandan[†]

(İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sanat ve Kültür Yönetimi Ana Bilim Dalı, İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye)

ARTICLE INFO

Yayın Bilgisi

Received/Başvuru
27/01/2016

Accepted/Kabul
27/03/2016

Anahtar Sözcükler:
Silahtarağa
Foucault
Soybilim

ÖZ

İşletmecilik tarihi açısından ilginç olan sanayi yapıları içinde enerji sektöründen önemli bir yapının incelendiği çalışmada, Osmanlı'nın geç dönem ve Cumhuriyet'in erken dönem elektrik üretimini sağlayan Silahtarağa Elektrik Santrali ele alınmıştır. 1983'de kapanan Santral ile 2006'dan sonra aynı mekanda eğitim, kültür ve sanat merkezi olarak konumlandırılan Santralistanbul girişimi arasında kurumsal gelişim, sosyal etki gibi konularda ortaya çıkan benzerlikler irdelenmiştir. Postmodern örgüt kuramı içinde Michel Foucault tarafından önerilen analiz yöntemi soybilim-genealogy kapsamında karşılaştırılan bu benzerlikler doğrultusunda mekanın misyonu konusunda çıkarımlar ve sonuçlar tartışılmıştır.

A Journey from the Modern to the Postmodern: Continuity and Change from Silahtarağa Power Plant into Santralistanbul

ABSTRACT

Energy sector and its cases in late Ottoman, early Republican era is limited with unique examples. The paper discusses the transformation of Silahtarağa Power Plant into Santralistanbul and ambitious art campus (industrial heritage site). During the transformation the historical periods of institutional development in the power plant has been detected as well as in the knowledge and arts based institution. In order to track the similarities, Foucaultian methodological suggestion of archeology, genealogy and ethics have been used and discussed.

[†] gokce.dervisoglu@bilgi.edu.tr (G. Dervişoğlu Okandan)

1. Giriş

Zamanın ruhunu yakalamak ve bu ruhu yansıtacak kurumlar kurmak her dönemde yöneticilerin ana amaçları arasında yer almıştır. Dönemin politik, ekonomik, sosyal kültürel ve teknolojik gelişmelerini takip ederek öncü sektörlerde yatırım yapmak ve diğer sektörleri de olumlu bir şekilde etkileyecek, kalıcı iz bırakan kurumları inşa etmek aynı zamanda içlerinde yukarıdaki faktörleri barındıran hikayeler içerir. Enerji sektörü gibi stratejik önem arz eden bir sektörde Osmanlı'nın yaptığı elektrik yatırımı İstanbul'u şehir olarak dönüştürmek ve dünya metropollerini arasındaki haklı yerine kavuşturmayı arzu ederken, Avrupa Komisyonu kararı ile 2010 yılında Avrupa'nın üç kültür başkentinden biri olan İstanbul'un dönemin stratejik kavramı kültür ve yaratıcılık alanında yaptığı önemli yatırımlardan biri aynı mekanda gerçekleşmiştir.

Çalışmada Foucault'un soybilim yöntemi kapsamındaki arkeolojik yaklaşım çerçevesinde aslında örgütlerin tarihlerin onların formal faaliyet zamanlarının dışına da yayılan bir süreçte, "kesikli" bir izlekle incelendiğinde; kendilerinden önce aynı ortamda faaliyet gösteren kurumun özelliklerinin bazılarını devam ettirdikleri teziyle yola çıkılmıştır. Farklı sektörlerde şirket satınalma ve birleşmeleriyle gerçekleşen kültür değişimi alanda birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmada mekânsal süreklilik birbirini izleyerek kurulmuş bu iki kurumda benzeşmeleri beraberinde getirmiştir, bu da öncekinin özellik ve değerlerinin sonra gelene aktarılmasıyla gerçekleşmiştir.

Çalışma farklı dönemlerde, ancak dönemsel açıdan büyük yatırımlar arz eden ve dönüştürücü etkisi olan bu iki yapının birbiriyle ilişkisini irdeler.

2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Geç Dönemi ve Cumhuriyet'in Erken Döneminde Enerji Sektörü ve Silaharağa Elektrik Santrali

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde diğer dünya kentleri gibi İstanbul'un da saray kaynaklı bir modernleşme hamlesi ile diğer örneklere yetişmesi için çabalar olmuştur. Bu çabalardan en önemlilerinden biri de sanayileşme hamlesidir. Bu çabalar sonunda önemli sayılabilecek bir üretim altyapısı kurulmuş, yirminci yüzyılın başında İstanbul'da faaliyet gösteren sanayi tesisleri sayısının Avrupa yakasında 222 olduğu, 33 tanesinin Anadolu yakasında, 1 tanesi de Büyükdada'da faaliyet gösterdiği; faaliyet alanlarının ağaç ürünleri (61 adet), gıda ürünleri (47 adet), maden ürünleri (45 adet), toprak ürünleri (19 adet), giyim ve dokuma ürünleri (17 adet), deri ve deri ürünleri (13 adet), kimyevi madde ürünleri (10 adet) ve nihayet enerji üretimi (9 adet) olarak sıralandığı belirtilmiştir (Doğan, 2013; Ahunbay, 2006). Elbette bu tesislere ilişkin yapılara ilişkin de bazı çalışmalar mevcuttur. Örneğin Ahunbay (2006) Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılda sayısı 256'yı bulan endüstri yapılarının yirminci yüzyıl ortalarına kadar

işlevlerini büyük bir ölçüde sürdürdüğünü 2000'li yılların başında bu sayının 43'e indiğini vurgular.

Sanayileşme dönemi boyunca Haliç ve çevresi her alandan imalathanelere ev sahipliği yapmış Fes fabrikası, tersane gibi yapılarla tekstil, gıda ve askeri teçhizat için üretim tesisleri sunmuştur. Ancak yenilenme çabaları arasında modernleşmenin sembolü sayılan İstanbul'un elektrikle aydınlatılması yani "elektrifikasyon" ayrı bir önem taşır, zira havagazı konusunda yapılmış bir dizi girişim sonrası özellikle Dolmabahçe sarayını aydınlatılabilmek için kullanılan havagazından sonra "titremeyen ışık" olarak elektrik devreye sokulmuştur. Ev tipi üretimin sanayi atılımı için yeterli olmayacağını gören merciler, özellikle sanayi tipi üretim için gerekli olan enerji sağlayıcıları devreye sokmuşlar, bu trend gazhanelerle başlamıştır. 1854 Dolmabahçe Gazhanesi, 1864 Kuzguncuk Gazhanesi, 1880 Yedikule Gazhanesi, 1891 Kadıköy Hasanpaşa Gazhanesi ve yine yüzyıl başında Üsküdar Elektrik Fabrikası, Silaharağa Elektrik Santrali öncesi enerji sektörü içindeki yatırımlar olarak değerlendirilebilir (Ahunbay, 2006).

Ondokuzuncu yüzyılın sonuna doğru Osmanlı, demiryolu, maden, posta gibi kamu hizmetlerinin çoğunu yabancılara verilen imtiyazlar yoluyla sağlamaya başlamıştır. İmtiyaz alacak kişi hem sermaye birikimiyle hem de sözleşmeden doğacak yükümlülükleri karşılama becerisini kanıtlanması gerekiyordu. Osmanlı'nın modernleşme döneminde önemli bir yere sahip Sultan II. Abdülhamid zamanında yabancı sermaye, bu yenilenme ve Batılılaşma döneminin parlayan yıldızı olan İstanbul için pek çok proje ile ortaya çıkıyordu. Dönemin koşulları gereği bu teklifler Bab-ı Ali'ye yapılmakta, uygun görülürse Nafia Nezareti'ne gönderilip sözleşme hazırlanıyordu. Daha sonra Meclis-i Vükela ve Şuray-ı Devlet (danıştay) onayıyla sözleşme padişaha iletilirdi. Daha sonra ise Osmanlı devleti ile imtiyaz alan şirket arasındaki imtiyaz, "imtiyaz defteri" adlı defterlere, yapılan sözleşmeler de "mukâvelenâme ve mukâvelât defterleri"ne kaydedilirdi. Sözleşmede imtiyazın konusu, kime verildiği, süresi, iptal şartları, imtiyaz süresi sonunda tesislerin ne şekilde devlete devredileceği gibi konular yer almaktaydı (Erol, 2007).

Dönem içinde Dolmabahçe Gazhanesi üzerinden aydınlatma ile modern hayatın ilk gelişmelerini gösteren şehir, dünyanın ileri gelen şehirleri ölçeğinde bir modernitenin temsilcisi olmak için daha temiz ve verimli bir enerji kaynağı olan elektriğin peşine düşer. Naum tiyatrosunu aydınlatma talimatı veren Sultan Abdülmecid'i izleyen Sultan Abdülaziz zamanında 1856 yılında İzmir-Aydın demiryolu şirketi imtiyazlı bir şekilde kurulmuştur (Alkan, 2014). Bundan sonra ilk olarak 1878 yılında bir Fransız şirketi adına Mösyö Şarl Tokas'ın başvurusuyla başlayan elektrik alanında imtiyaz, birçok Avrupalı şirketin ilgisini çekmiş, hatta

1898 yılında Rus savaşı sonrası II. Wilhelm'in İstanbul ziyareti sırasında demiryolu ve savaş sonrası Osmanlı'nın yeniden yapılanması konuşmaları sırasında görülmüş, Siemens'in İstanbul'u elektrik ile aydınlatmasının sanayi açısından önemi şansölye tarafından vurgulanmıştır (Kaya, 2012; Aksoy, 2007; Aktepe, 2012).

Bütün bu gelişmeler sırasında aslında 1889 yılında yapılmış Paris fuarında Eyfel Kulesi'nin aydınlatılmasından beri elektrikle tanışık olan Sultan II. Abdülhamid'in bu konuyla ilgili "enerji güvenliği" konusunda çekinceleri mevcuttu (Ünal, 2013). Bunun yanında doğalgaz dağıtımını yapan şirketlerin imtiyazlarıyla ilgili bazı çakışmalar da söz konusu idi, nitekim 1910 yılında yapılan düzenlemeden önce Dolmabahçe Gazhanesini işleten şirketin faaliyetlerine ihtiyaca karşılık vermemesi sebebiyle son verilmiştir (Aksoy, 2007). Bu gelişmeler sonrasında imtiyazların verilmesi ile de ilgili düzenlemelere gidilmiş 23 Haziran 1910'da Osmanlı Parlamentosu kamu hizmetlerinin düzenlenmesine yönelik "Menâfi-i Umumiyyeye Mütteallik İmtiyaz Hakkında Kanun"u çıkarmıştır (Erol, 2007; Ünal, 2013). Bu yasal düzenlemenin sonrasında hükümet İstanbul'a elektrik sağlanmasına yönelik bir şartname hazırlar ve gerekli tesisler için uluslararası bir ihale açılır. Sekiz şirketin katıldığı bu ihale 1 Kasım 1910'da merkezi Budapeşte'de bulunan Avusturya-Macaristan şirketi Ganz leyhine sonuçlanır. Ganz şirketi 1911 yılında Banque Générale de Crédit Hongrois, La Banque de Bruxelles ve Belçika'lı bir şirket olan SOFINA ile Osmanlı Anonim Elektrik Şirketini kurar. Şirketin yöneticisi M. Auguste Becker, toplam sermayesi 528 bin Osmanlı lirasıdır. Ganz şirketi 50 yıl için Rumeli yakasında Beyazıt, Sultanahmet, Fatih, Samatya, Eyüp, Beyoğlu, Hasköy, Beşiktaş, Arnavutköy, Yeniköy, Tarabya ve Büyükdere için imtiyaz sahibidir. İlk beş mahalle için anlaşma, o sırada aydınlatma imtiyazını elinde tutan İstanbul Havagazı Şirketi ile anlaşma sayesinde gerçekleşir (Aksoy, 2007).

Yer seçiminde Alibeyköy ve Kağıthane derelerinin Haliç'e döküldüğü Silahtarağa bölgesi seçilir. Yapılan anlaşmadaki 3000 KW kapasiteyi 14400 KW'a çıkaran Ganz; buhar için de derelerin su kapasitesini kullanır ve su yoluyla kömür taşıma altyapısını kurar. Bu sayede tüm şehre yayılan bir elektrik dağıtım ağının temelini de atmış olur (Binnur Kıraç, 2003). Silahtarağa elektrik santrali; *yabancı sermaye imtiyazıyla kâr amacı güden bir elektrik şirketi* olarak kurulmuş, "*yap-işlet-devret*" modelinin ilk örneği olan, aynı zamanda *ilk büyük ölçekli fabrika ve kömürle işleyen* bir yapı kisvesiyle işletmecilik tarihinde dört önemli alanda İstanbul için öncüdür (Ünal, 2013).

1913 ve 1915 sanayi sayımlarına göre Osmanlı'da faaliyet gösteren 282 sanayi tesisinin 155 tanesi İstanbul ve civarında yer almaktadır (Doğan, 2013). Hem küçük üretim tesislerinin Haliç'de olması hem yer seçiminin

şehir merkezinden çok uzak olmaması hem de dönemin teknolojisinden kaynaklanabilecek enerji kayıplarını en aza indirmesi açısından Silahtarağa elektrik santrali Haliç çevresindeki sanayileşme konusunda öncü bir girişim olmuş, İstanbul'da yaşanan sel ve Balkan harbi nedeniyle yapı 1913 sonunda devreye girmiştir (Aksoy, 2007).

1893 yılında Servet-i Fünun dergisinde yazan Mahmut Sadık'ın belirttiği gibi modernitenin göstergesi, teknolojinin belirleyici olan elektrik devreye girdikten sonra yalnız sanayi üretimini değil şehir hayatı ve şehirli bireyin tüketim alışkanlıklarını da değiştirdi (Alkan, 2014).

Günlük hayata giren elektrik abonelik sistemini de beraberinden getirmiştir, 1920'lerde kurulan Fransızca karşılığı *Société Anonyme d'Installations Electriques* (SATIE) olan Tesisat-ı Elektrik Türkiye Anonim Şirketi 1924 yılında imzalanan anlaşmayla "*yabancı ülkelerden getirmek veya mahalinde imal etmek suretiyle her nevi elektrik aheneleri, motorları ve malzemeleri alıp satmak, elektrik tevzii şirketlerinin imtiyazlarına dokunmamak şartıyla, aydınlatma ve muharrik güç tesisleri kurmak, genellikle elektrik araç ve gereçleri ticareti ve elektrik tesisat işleri ile uğraşma*" misyonunu edinmiştir. 1928-1934 yılları arasında Fransızca ve Osmanlıca basılan *Ameli*¹ dergisi elektrikli aletlerle bezenmiş bir ortamda yaşayan modern aileler, mutfağını bu aletlerle bezemiş modern ev kadını için referans niteliğinde bilgiler, tarifler yayınlamaya başladılar (Aksoy, 2007).

Tanzimat sonrasında değişen bu ekonomik ve sosyolojik yapı aynı zamanda yabancı yatırım sahiplerinin getirdikleri müdür, danışman, mühendis gibi nitelikli iş gücünün iş hayatına girmesiyle birlikte işletme yapıları farklılık göstermeye başlamış, sanayi ölçeğindeki büyüklüklerde yapılan ve daha çok altyapı kurmaya ilişkin bu yatırımlarla birlikte kurumsallaşmış şirket yapıları ortaya çıkmıştır. Ganz şirketinin kurduğu Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi de Belçika'da faaliyet gösteren su kanalizasyon gibi altyapı deneyimi olan ama bunun yanında dünya çapında elektrik, tramvay, elektrikli tren alanında iş yapan *Société Financière de Transports et d'Entreprises Industrielles à Bruxelles* (SOFINA) şirketine geçer. Bu değişimin yanında SOFINA'nın en önemli sermaye ortaklarının *Dresdner Bank*, *Diskonto Gesellschaft* ve *Gesfürel* olmak üzere üç önemli Alman şirketi olduğu unutulmamalıdır (Aksoy, 2007). 17 Haziran 1923 tarihinde SOFINA, Ankara hükümetiyle yeni bir sözleşme yaparak fabrika ve şebeke alanında yapacağı yatırımlar için kuruluş sermayesini üç katına çıkarır. 1937 yılında yapılan millileştirme adımı kadar şirket hem kazan hem de türbin jeneratör alanında yapılan yatırımlarla toplam 30

¹ "Ameli elektrik: İstanbul Elektrik ve Tramvay şirketinin Türkçe ve Fransızca neşrolunur muvkut mecmuasıdır"- (santralistanbul arşivi)

bin KW'a ulaşır. 1926 yılında şebeke uzunluğu 546 km, müşteri sayısı yaklaşık 41.000'e çıkmış -İstanbul nüfusu 1927sayımlarından 800.000 civarı olarak belirtilmiştir- (Aytül Tamer, 2004), 1931'de Kartal'dan Büyüka'da'ya çekilen bir su altı kablosu ile Büyüka'da ve Heybeliada da aydınlatılmıştır.

Elektrik, kent hayatını değiştirme sokak ve meydanları geceleri aydınlatarak kamusal alan kisvesi kazandırmak, eğlence ve kültür hayatının canlanması (1913 yılından itibaren sinemalar-Gaumont, Alkazar, Emek), sinema gösterimleri ve sinema salonlarında düzenlenen konserler, elektrikli tramvay ile ulaşımın değişmesi ve güneş enerjisine bağlı kalmayan müstakil ev yapısının yerini apartmanlara terketmesiyle kentsel ölçekte büyük bir dönüşümü de tetiklemiştir. Bunun yanında sanayi ve teknoloji açısından çok kıymetli, mimari açısından fabrika ve üretim mekanları içinde "rasyonel" bir tasarım dili olan bu mekanda, yabancı sermaye ile kuruluşundan itibaren farklı insan kaynağı kademelerinde kişilerin yaşadığı bilinmektedir.

Silahtarağa Elektrik Fabrikasına 30 m uzaklıkta küçük bir park içinde kurulan Fabrika Müdürü lojmanı, sembolik olarak müdürü fabrikaya yaklaştırmakla beraber fiziksel olarak da mesafeyi azaltıp çalışma şartları ve aidiyeti arttırmaya yönelik bir çaba olarak görülmüştür. Bunun yanında yerleşkenin kuzeyinde farklı bir tasarım diliyle oluşturulmuş ve ayrı bir birim olarak planlanmış sosyal yaşam alanı, fabrikaya en yakın bekar işçi lojmanları, memur evleri, evli işçi lojmanları ve sosyalleşme için bu grupları çevresinde toplayan kantin-yemekhaneyi barındırır (Cengizhan, Türkiye'de Fabrika ve İşçi Konutları: İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali, 2000).

Bu fiziksel yapının yanında fabrika işçilerinin örgütlenme konusundaki tutumları da belirleyicidir. Aralık 1921'de Bulgaristan Komünist Partisi yayın organı *Ziya*'da yayınlanan bir habere göre işçiler çalışma şartlarının iyileştirilmesi için Bayındırlık Bakanlığı'na gitmişler ve grev hakkı istemişlerdir. Bunun yanında 1924 kayıtlarına göre Silahtarağa Elektrik Fabrikası İşçiler Cemiyeti de işkolunda dayanışma için kurulmuş bir dernektir (İleri, 2014; Torun, 2014).

Özellikle bağlantı yollarının gelişmediği 1930'lara kadar buraya yerleştirilen insan kaynağının, hiyerarşik öbekler halinde kendi grupları içinde yaşadığı binalardan oluşan yaşam alanı, aslında çalışanların kurduğu kooperatif, yabancı misafirlerin ağırlandığı misafirhane, yemekhanede düzenlenen konferans sinema gösterimi, meslek liselerinde okuyan stajyerlerin ağırlanması gibi kişisel ve kariyer gelişimi yanında, burada yaşayan kişilerin nişan, düğün, sünnet gibi özel günlerinin beraberce kutlandığı ve bol yeşilliği içinde ailelerin çocuklarını güvenle büyüttükleri bir mekan olma özelliği taşır (Bilgin, 2007).

Osmanlı'nın geç dönem, Cumhuriyet'in erken dönem modernite eserlerinden biri olan sanayi yapısının, 1983 yılında kapanana kadar elektrik üretiminin yanında bu yerleşkede yaşayan ailelerin yaşamlarında önemli bir yer tuttuğu Silahtarağa Elektrik Santrali Bilgi ve Belge Merkezi oluşturulurken yapılan sözlü tarih çalışmalarında da ortaya çıkmıştır.

3. İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Santralistanbul Girişimi

1996 yılında bir grup genç girişimci ve akademisyen tarafından kurulan İstanbul Bilgi Üniversitesi (BİLGİ), Türkiye'de yüksek öğrenim mevzuatı gereği vakıf statüsünde, kâr amacı gütmeyen, devlet desteği ve hibeleri dışında kendi kendini finanse eden bir iş modelini benimsemiştir. "Şehir üniversitesi" örneği olarak kurulan BİLGİ, kuruluşunda yer alana girişimci grup tarafından farklı bir kurumsal kimlik tasarımıyla lanse edilmiş, bu kimliğin farklı kılan özellikleri sosyal bilimler odağında, sosyal duyarlılık ve çevresiyle doğal bir etkileşim içinde olmak, "özel üniversite" furusu içinde yalnız varsıl öğrenciye yönelik olarak kurgulanmamış bir sistemle işletilmek (kurulduğu dönemdeki Kuştepe ve Dolapdere gibi şehrin dezavantajı bölgelerinde yaşayan öğrencilere yönelik özel burslar gibi), özgün düşünce, yaratıcılık ve entelektüel meraka hizmet etmek olarak ifade edilmiştir. 1980'li yılların sonlarına doğru boş kalmaktan ötürü yıkılmaya başlayan Silahtarağa Elektrik Santralinin bir "enerji müzesi"ne dönüştürülme çabası 1990 yılında Eyüp Belediyesi tarafından başlatılmış, Kültür Bakanlığı İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 2532 sayılı ve 6.3.1991 tarihli kararı ile santral yapıları tescil edilmiş ve koruma kapsamına alınmasına karar verilmiştir. Alandaki yapılara "endüstri müzesi" işlevi verilmiş, Eyüp Belediyesinin 10.01.2002 tarihli Kültür Tesisleri (Endüstriyel Müze, Teknoloji ve Bilim Merkezi) alanı önerisi, İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi tarafından kabul edilmiştir. 2004 yılında TC Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından 20 yıllığına BİLGİ'ye tahsis edilen yerleşke 2005 yılında Koruma Kurulu onayını da alarak Birinci Ulusal Mimarlık Akımına uygun olarak restorasyonunu tamamlanmış ve 2007 yılında resmi olarak kapılarını açmıştır (Delice, 2007).

Silahtarağa Elektrik Santrali'nin 2006 yılından itibaren "endüstriyel miras" statüsünde bir eğitim, sanat ve kültür alanına, Santralistanbul dönüştürülme sürecinde bir "şehir üniversitesi" kurumunun ötesinde eğitim kurumunun bir kültür kurumuna bilinçli bir şekilde dönüştürülmesi söz konusudur. İçinde yer alan iki müze (enerji ve anti- müze olarak kabul edilen Çağdaş Sanat Merkezi), sanatçı rezidans programı, kamusal sanat pratikleri için bir alan, zanaat sokağı, tasarım odaklı atölyelerin bulunacağı ilk proje buradaki enerjinin metaforik olarak da değişimi vurgulamıştır.

Kentin kültür ve sanat ile dönüşümünün, bunu takip eden sınıfın üretim ve tüketim alışkanlıklarının ulus devlet ölçeğinin çok ötesinde tartışıldığı günümüzde, kültür endüstrilerinin modernizm sonrası kentin enerji odakları konusunda ana sağlayıcı olduğu ortaya çıkmıştır (Nyström, 2000; Rodríguez-Ferrándiz, 2014). Aynı zamanda katma değerli ekonomik seyrin odağına yaratıcılığın yerleşmesi, özellikle endüstriyel dönem sonrası (post-endüstriyel) ekonomik seyir içinde olan gelişmiş ülkelerin dikkate aldığı bir olgudur. Bununla beraber kozmopolit enerji sağlayarak hem bilgi odaklı kalifiye insan kaynağı, hem de yeni yatırımlar ve iş modelleri için alan açan sektörler de genelde yaratıcılık odaklıdır (Creative Economy, 2010; Florida, 2012). Tüm bu kent ve kültür odaklı tartışma sosyal hayatın birçok alanında bireyi ön plana çıkaran postmodernizmin birçok unsurunu taşımaktadır ve yöntemlerini kullanmıştır. Bu tartışmalar sırasında sosyal bilimler alanında yalnız işletmecilik yazını değil disiplinlerarası incelenen birçok konu bireyin çevresiyle ilişkisini tanımlamaya ve sorgulamaya yönelmiştir. Santralistanbul'un kültür kurumu olarak analizinde bu nosyonu dikkate almak, son dönemlerde devlet, özel sektör ve girişimcilerin bu alanda hangi rolleri üstlendiğini görmek bu açıdan da önemlidir.

Ülkemizde de özellikle İstanbul'un 2010 yılında Avrupa Kültür Başkenti olmasının öncesinde geliştirilen projelerle yaratıcı ekonomiyi tetikleyen girişimlere öncelik verilmiş hem özel sektör özellikle açtığı kültür kurumlarıyla bu alanda varlık göstermeye başlamış hem de Avrupa Birliği'nin çeşitli kurumları aracılığıyla gelen uluslararası projelerle gelen hibeler bu alandaki profesyonelleri daha görünür kılmıştır (Dervişoğlu, 2009).

2010 öncesi dönemin kültür ve sanat yatırımları için olumlu ortamında, kamu ortaklığından dolayı (Bakanlık tahsisi) örnek teşkil edecek bu büyük projenin gerçekleşmesi sırasında hem endüstriyel miras restorasyonu hem de yenilik ve yaratıcılık odaklı birimlerin tasarlanması ve uluslararası arenada postendüstriyel dönüşüm geçirmiş mekanlar arasında yerini alması için büyük bir yatırım gerekmiştir. Dönemin dinamizmini de kullanan yatırım Kale Holding ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi ana sponsorluğunda, ön açılış sergileri ile izleyici ağırlamaya başlarken 2007'den itibaren eğitim ve kültür kampüsü görevini tamamiyle üstlenmiş, 10. İstanbul bienaline de mekanı olmuştur (Aliçavuşoğlu, 2007, santralistanbul supporters, 2016).

Yükseköğretim mevzuatı gereği mevzuat özel üniversite statüsünü desteklemediği için vakıf mevzuatında kurulmuş BİLGİ, bu büyük yatırımın altından kalkmakta zorlanmış ve yatırımın tamamlanmasından kısa bir süre sonra ABD menşeli *Laureate Education Inc.* ile işbirliğine gitmiştir. Yükseköğretim alanında ciddi bir rekabetin oluşması ve artması (büyük

holdinglerin vakıfları aracılığıyla açılan üniversiteler, ortaöğretim ve dersane gruplarının açtığı üniversiteler, hastane ve sağlık sektöründen grupların açtığı üniversiteler, odalar- borsalar gibi kurumların açtıkları üniversiteler gibi farklı kaynaklardan beslenen) bu yatırımın yükünün paylaşılması konusunda, uluslararası mesleki eğitim konusunda motive bir aktörün Türkiye yüksek öğretim alanına girmesini sağlamıştır (s, 2011).

Bu noktada kurucu vizyonun; sosyal bilimler ve sosyal duyarlılık, estetik, yaratıcılık odağındaki vizyonunun Santralistanbul dönüşümünü tamamlamak için ısrarcı olduğunu ve bu işbirliğinin ilk aşamasında orijinal planı yürütmek için inisiyatif gösterdiğini, kurumun tahsis edilen mekanın özelliklerinden dolayı kamu kurumları (özellikle mekan içindeki işletmelerin düzenlemeleri için Kültür ve Turizm Bakanlığı), yerel yönetimler, endüstriyel miras statüsünden dolayı koruma kurulları ve sponsorluk ilişkisi kurulan özel sektör kurumlarıyla sağlıklı bir paydaş ilişkisi yürüttüğü belirtilmelidir.

Ancak kâr amacı güden bir tüzel kişilik yapısında rahatça takip edilebilecek bu ortaklık, vakıf yapısı içinde özellikle finansal karar mekanizmaları içinde sorunlarla ortaya çıkmış sonra süreç içinde mekan içindeki birimlerin sahipliği üzerinden devam etmiş nihayetinde bu çok aktörlü süreç her iki tarafın da vizyonu ile çeliştiği için, kurucu girişimci grup vakıf temsilini ABD'de kâr amacı güden bir şirketin temsil ettiği mütevelliyeye devretmiştir. Bu devir sonrası bazı işten çıkarmalar veya ayrılmalar sırasında akademik personel, kampüs hizmetlerinde işten çıkarılan grupla dayanışma yoluna gitmiş ve bir sendikalaşma hareketi yaşanmıştır (Odman, 2011). Bu hareket Silahtarağa Elektrik Santrali'nin üretim yaptığı ilk yıllardan itibaren sendikalaşmayı içinde barındırmış bir örgüt olarak incelendiğinde yine süreklilikle ilgili bir örnek teşkil etmektedir.

Bundan sonra odak Santralistanbul projesinin içinde barındırdığı "eğitim, kültür ve sanat" sacayağından, mesleki eğitime kaymış, bu doğrultuda pahalı bir eğitim olan *liberal arts* ve sosyal bilimler odağından mesleki çeşitlendirmeye mühendislik, sağlık bilimleri, mesleki eğitimde sivil havacılık, gastronomi gibi farklı alanlara yönelmiştir.²

Açıldığı dönemde endüstriyel miras statüsünden dolayı Turizm Teşvik belgesi ile kampüs içindeki işletmelerin içki ruhsatlarının bulunduğu, eğitim sonrası bir buluşma ve eğlenme mekanı olarak kullanılan, kurucu grubun koleksiyoner olmasından dolayı klasik bir müze tarzını takip etmeden modern ve sonrası Türk resmiyle buluşturan, sanatçı rezidans programıyla kampüs içinde sanatçı ağırlayan bir yapıdan sosyal girişimcilikle ilgili bir kuluçka merkezinin, yelken ve kürek biriminin,

² Anılan bölümlerin açılması üniversitenin iletişim mecra ve dokümanlarından takip edilmiştir.

öğrenci kulüplerinin ve yaratıcı endüstriler alanında bir kooperatifin yer aldığı bir yapıya doğru evrilmiştir.

Özellikle öğrenci sayıları ve disiplinlerinin artmasıyla kalabalık ama 24 saat yaşayan bir kampüs olan Santralistanbul kültür ve sanat odağını başlangıç seviyesinde tutamamakla beraber, postmodern anlamda enerjinin kaynağı bilgi üretimi konusunda daha farklı disiplinlerde ilerleme yolunu seçmiştir.

Modern yapısı sırasında tarihsel gelişime koşut örgütsel form arayışı, misyon ve kimlik inşası; postmodern dönemde nispeten daha kısa zamanda aynı boyutlarda kendini tekrarlamış, kurucu girişimcinin Vakıf haklarını kâr amacı güden bir şirkete devretmesi, çalışanlar arasındaki sendikalaşma hareketinin oluşması, yönetim değişikliği, misyon odağının sanat ve sosyal bilimlerden mühendislik de dahil çok farklı branşlara genişletilmesi bu evrimin adımları olmuştur (Dervişoğlu, 2008; Halil Güven, 2010).

4. Yöntem

4.1. İşletme Yazınında Postmodernizm

İşletmecilik tarihi yazının temel kaynakları hem düşün hem de endüstriyel gelişmeleri paralel olarak dikkate almış, örgütün içinde bulunduğu “zamanın ruhu” ile ilişkisini yapılan kapsamlı analizlerde tartışmışlardır. Örgütün içinde bulunduğu mekan, yalnız fiziksel anlamda değil aynı zamanda örgüt kültürünün sembolik bir unsuru olarak bu analizin içinde yerini bulmuştur (Dervişoğlu, 2008).

Örgüt Kuramı içinde kabaca II. Dünya Savaşı sonrası teknolojik ve sosyolojik gelişmeleri de dikkate alarak 1980’lerdeki bilgi odaklı kırılıma kadar süren “modern” dönem, yalnız üretim yöntemleri, örgüt yapısı ve ilişkiler zincirindeki izlenecede değil; aynı zamanda, yaşanan süreçteki toplumsal değişim konusunda da işletmecilik tarihini etkileyen bir süreçtir (Hatch, 2013). Endüstri devriminden bu yana oluşturulan düzenli yapılar enformasyon teknolojilerinin de katkısıyla parçalanarak ağ biçimli yapılara dönüşmekte, postmodern dönemin özelliği olan karmaşa, düzensizlik ve esneklik ön plana çıkmaktadır. Akılla erişilen gerçekçi, ilerlemeci, büyük idealleri olan modern düşüncenin aksine postmodernizm; olguları olduğu gibi kabul eden, gerçeğin öznelerarası bir etkileşimle sosyal olarak kurgulandığını varsayan, yorumlamacı, seçmeci ve iradeci bir felsefeyi temsil etmektedir. Postmodern düşünce açısından önemli olan yönetsel ve örgütsel olguların görünen özellikleri değil, gizli kalan kısımları, ortaya çıkış biçimleridir; üretimin örgütlenmesiyle değil örgütlenmenin üretmesiyle ilgilenir (Erdemir, 2007).

4.2. Foucault ve Soybilim

İşletmecilik tarihi yayınlarının temel referanslarında eleştirel yaklaşımlar altında sınıflandırılan Michel Foucault tarafından Nietzsche’den etkilenecek

geliştirilmiş soybilim (genealogy) yöntemi, tarihsel seyir içinde gelişen olguların (bilgi, obje vs.) geçmiş referanslarla yapıçözüm sonrası sınıflandırılmasıdır. “Foucault’cu yöntem” olarak anılan üçlü; söylemsel oluşumları ve bunların ortaya çıkış ve değişme kurallarını tespit eden *arkeoloji*, söz konusu söylemsel pratiklerin iktidar ilişkilerine nasıl bağlandığını ortaya koyan *soybilim* ve özgürlük kaygısından hareketle bu iktidar ilişkilerinden çıkış stratejilerini bulmaya çalışan *etik* olarak sıralanır ve aslında birbirlerini tamamlayan ve kendinden bir öncekinin daha az değindiği kısımları genişletmeye girişen yöntemlerdir (Balcı, 2015). Bu yöntem dizisi aynı zamanda “arkeolojik bir çalışma” olarak nitelendirildiği için; bir endüstriyel mirasın, tarihte hangi bilginin ve temsilin sunumu konusunda aracı olduğunu göstermek için seçilmiştir (Foucault, 2003; Kipping ve Üsdiken, 2014). Endüstriyel miras, tarihsel, teknolojik, toplumsal, mimari ve bilimsel değeri olan endüstriyel kültür kalıntılarından oluşmakta, endüstriyel arkeoloji ise endüstriyel süreçler için ve aynı zamanda endüstriyel süreçler tarafından üretilen, maddi veya maddi olmayan kültür öğelerini, kanıtları, dokümanları, objeleri, yapıları, insan yerleşimlerini, doğal ve şehirli mekânları inceleme yöntemidir (Delice, 2007).

Foucault’nun “anın tarihi” olarak açıkladığı soybilim çalışmalarında modernizmin önerdiği rasyonel bir amaca hizmetten ziyade pratikler, söylemler ve kurumlar ağının uyum sağlayıp, taklit edip, bilgi ve sağduyu oluşturana kadar değiştirerek yeniden ürettiklerini görürüz. Disiplinlerin sınıflandırdığını, bir norm çerçevesinde değerlendirdiğini hatta bazen devre dışı bıraktığını belirten Foucault, soybilimin anlamı sabitliğini sorgulayarak (destabilize) bize yeni düşünme kalıpları açtığını belirtmiştir. Tarihin bir akış içinde yaptığı incelemeyi, bunun bir sebep sonuç ilişkisi içinde geliştiğini belirten soybilim, konudan ziyade bireyi, onun karmaşık hikayeler ağında geliştirdiği bireysel perspektifi dikkate alır (Calas ve Smircich, 1999).

Foucault’nun üçlü dönemsel ayrımında ‘arkeolojik’ olarak adlandırılan ilk dönem, söylemsel oluşumların olabilirlik koşullarını sağlayan ve tarihsel olarak spesifik söylemsel pratikleri (epistemeleri) ortaya çıkarmaya yöneliktir. Yani arkeoloji bir tarihsel epistemoloji çalışmasıdır ve esas alanını bilgi sorunu oluşturur. Bunu, iktidar ilişkileri ile bu ilişkilerin oluşturduğu siyasi teknolojilerin bir analizi olan ‘soybilimsel’ bir dönem izler. Soybilim, Foucault’ya söylemsel alanı söylemsel olmayan iktidar ilişkileri alanıyla bir araya getirme ve ilkindeki kopmaları ikincisinde meydana gelen değişimlerle açıklama imkânı vermiştir. Üçüncü ve son dönemde ise soybilimsel analizin bütün Batı toplumunu, çıkış yolu bırakmayan bir iktidar ilişkileri ağı tarafından kuşatılmış olarak görmesi, özgürlük ve kendi kendini yönetmeyi teorik açıdan imkânsız hale getirmesinden dolayı, Foucault bu açmazdan kurtulmak için yaşamının son

döneminde bir özgürlük pratiği olarak etiğe yönelmiştir (Keskin, 2011).

4.3. Veri Toplama ve Kısıtlar

Yazın araştırması sırasında hem Silahtarağa ve Santralistanbul ile ilgili kaynaklar incelenmiş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Latif Mutlu Kütüphanesi içindeki Silahtarağa arşivi, aynı zamanda Enerji Müzesi arşivi ve yayınlarından yararlanılmıştır. Bunun yanında Santralistanbul'un kuruluş aşamasında itibaren bu üretim ortamında bulunan yazarın ve dönemsel olarak bu ortamda üretmiş araştırmacıların eylem araştırmasına yakın yayınları dikkate alınmıştır (Aksoy, 2007; Dervişoğlu, 2008; Bilgin, 2007; Halil Güven, 2010; Odman, 2011). Araştırmanın kısıtları arasında Foucault'un üçlü yöntemi olarak anılan arkeoloji, soybilim, etik üzerinden yapılan çalışmaların üretilen "söylem" üzerinden yapıldığı için; sırasıyla tarihsel bir perspektifte olguların çıkış sebebi, arşiv kaynakları ve kilit kişilerin anıları sayesinde tespit edilmeye çalışılmış ancak söylemin somut olmayan doğasından dolayı bu kaynakların tamamen objektif bir bakış açısını yansıtamayacağı ortadır. Bu Türkiye'nin enerji tarihi üzerine yapılan çalışmalarla ilgili bir kısıt olarak da algılanabilir. Enerji her zaman devlet eliyle yapılan büyük bir yatırım olduğu için kaynakların özellikle Osmanlı'nın son dönemi, Cumhuriyet'in ilk dönemini yansıtan bölümünde sınırlı arşivle oluşturulan söylemde, bu teknolojik yeniliğin tüm engelleri aşarak getirilmesi yine devletin bir hizmeti olarak kurgulanmış bir söylemin içinde yer almaktadır. Keza Santralistanbul'un nispeten kısa hikayesi sırasında yaşanan kırılmalar sırasında da eğitim kurumunun misyon odağının değişmesi daha çok sosyal bilimler alanında üreten araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Bu sebeple bu örneğe uygun olarak seçilen yöntemin kendi içinde kısıtları mevcuttur.

5. Analiz

Türkiye enerji tarihi içinde mihenk taşı bir kurum niteliğinde olan Silahtarağa Elektrik Santrali elektrik üretimi Osmanlı'nın son döneminde özellikle Haliç çevresinde yerleşik olan üretim atölyelerinin kaynağa kavuşması ve büyüme ile ilgili adımlar atması konusunda ekonomik anlamda önemli olmasının yanında, özellikle kamusal alanın aydınlatılması ve halkın gece dışarı çıkması, tiyatro- konuşma gibi sosyal etkinliklerin düzenlenmeye başlaması için de önemlidir. Bu yatırım Sultan II. Abdülmecid'in modernleşme yandaşı bir kişi olmasına rağmen kişisel çekincelerinden dolayı nispeten geç yapılmış ve bu gecikme sırasında başka yabancı girişimler olmasına rağmen imtiyaz, II. Wilhelm'in diplomatik ilişkilerin yanında, Filistin'deki Katoliklerin korunması ve kız kardeşinin evlenmesi sırasında çıktığı bir gezi sırasında Osmanlı'nın diğer aktif muhatapları İngiliz ve Fransızların önüne geçerek, Alman sermayesine tanınan imtiyazların önünü açmıştır.

Osmanlı entelektüellerinin Batı'da sükse yapan elektrikle ilgili yazılar yazmaları dönemin sosyal dinamikleri içinde dikkate alınabilir. Kuruluş aşamasında resmi söylem bu gelişmenin Osmanlı'nın teknoloji ile buluşması ve modernleşme açısından incelerken, diplomatik temaslara ilişkin belgeler, imtiyaz alanında Almanların daha aktif olmasını, şansölyenin ziyaretinin sultanı bu konuda ikna ettiğini, akabinde yapılan ihalenin Ganz firmasına verilmesinin arka planında da bu alanda yetkin sayılan Alman teknolojisinin devreye sokulmak istendiği yazmaktadır. Bununla beraber Batı yaşam tarzını yansıtan pratikler o zaman kadar daha çok Fransa üzerinden ve Fransızca geldiği için, 1930'larda çıkacak Ameli dergisi çift dilde (Osmanlıca-Fransızca) yayınlanır.

O dönemde ilk "yap-işlet-devlet" yapısını getiren ve 50 yıl sonra devir şartıyla oluşturulan yapı, üst düzey yöneticileri, mühendislerini yurt dışından getirip bu altyapıyı kursa da aynı zamanda çalışanların o dönem için şehrin merkezine yakın olmayan bir yerleşkede yaşamlarını sürdürebilmeleri için sosyal bir yapılaşmaya da gitmiş, evli ve bekâr çalışanlara sunulan yaşam alanları burada yaşayan işçilerin hayatının çok büyük bir parçasını oluşturmuş, kurumsal ilişkiler dışında sosyal paylaşımlar ve buradan doğan işçi hareketinin gelişmesini şekillendirmiştir. Sözlü tarih çalışmaları, bu kampüs içinde yaşam pratiği sona erene kadar kampüste de Silahtarağa Elektrik Santrali'nin ekibinin dinamik ve üretken bir hayat sürdüğünden bahsetmektedir.

Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet döneminde endüstriyel ölçekte üretimin temsil ettiği "elektrifikasyon", 2000'li yılların başında bu sefer "bilgi" ekonomisi ile ortaya çıkmıştır. Türkiye enformasyon teknolojileri, e-devlet uygulamaları, özel sektörde yazılımlar ve teknik altyapı konusunda önemli yatırımlar yapmış, yine de iş enformasyondan bilginin üretilmesine hatta katma değerli bilginin; yenilik, araştırma geliştirme konusunda üretilmesine geldiğinde, bu seferki *gelişmişlik göstergesi* doğrultusunda yatırımlara ivme verilmiştir. Santralistanbul'un bir üniversite bünyesinde bulunması, tarihi mirası koruması yanında, şehirlerin yükselen değerleri doğrultusunda (Santralistanbul'un İstanbul'una referans ile) rekabet edebilir bir yatırım olması 2006'da kamu aktörlerinin bu yatırımı ön plana çıkararak açılışını yapmalarını sağlamıştır.

Foucault'nun üçlü yöntemi çerçevesinde bir analiz yapıldığında *arkeolojik* olarak geçerli söylemi oluşturan kaynaklardan bu söylemin oluşma şartlarına ilişkin bir tespit yapılmış, daha sonra daha derinlemesine bir analiz için *soybilim* araştırmasının önerdiği "söylemin iktidar ilişkilerine nerede bağlandığının" tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Burada iktidar yalnız dönemin devlet politikaları ve devletle ilişkili aktörlerin tasarrufları değil, yapısal veya sosyal olarak karar mekanizmasını oluşturan aktörler bütünüdür.

Silahtarağa Elektrik Santrali; II. Meşrutiyet sonrası İstanbul'un revaçta olduğu, yoğun yabancı sermaye çektiği bir dönemde, yukarıda belirtilen tarihsel gelişmeler ışığında, hatta bunun ötesinde “Osmanlı’yı Batı teknolojisi, endüstriyel üretim imkanları ve elektriğin sihri ile sosyal hayatın canlılığını” getirme misyonu ile yola çıkmıştır. Bilgi Üniversitesi'nin “okul için değil hayat için öğrenme” sloganı sanat, sosyal bilimler ve eleştirel düşünce ile yola çıkmış, günümüzde “bilime, sanatsal üretime ve teknolojik gelişmelere katkı sağlamayı” misyon edinmiştir (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2016). Dolayısıyla yukarıda belirtilen Foucault'cu yöntem kapsamında başlatıldığı dönem için stratejik önem taşıyan girişimlerin endüstriyel ve altyapısal ihtiyaçlar dışında hangi sebepler ve aktörlerle yola çıktığı ve zaman içinde yaşadıkları sosyal değişim *arkeoloji* sayesinde değerlendirilmiş; bu ilişkiler zincirinde (özellikle de farklı dönemlerde enerji sektörünün ve endüstriyel miras alanının özelliğinden dolayı) iktidar ilişkileri *soybilim* yöntemini referans alarak tartışılmıştır. Yöntemin doğasında görülen birbirini izleme süreci bu tartışma sırasında mekanın misyonu ile ilgili dikkate alınan bazı unsurların süreklilik arz ettiğini göstermiştir.

6. Sonuç

Günümüzde Silahtarağa Elektrik Santrali içinde Santralistanbul'un farklı yönetim kadroları ve vizyonlarla var olması, çok ayrıntılı bir açıklama yapılmadan kurumun el değiştirmesi, informal gruplaşmalar, üniversite- müze gibi tanımlı örgütsel formlar üzerinden sağlanmaya çalışılan sürdürülebilirlik, kamusal alanla ilgili tartışmalar aslında bu kurumsal izleğin de kendisine özgü bir gelişim sergilediğini ve sınıflandırmaya gelmediğini göstermiştir. (Yazar 2006 yılından bu yana İstanbul Bilgi Üniversitesi çalışandır.)

Tarihsel ve mekânsal süreklilik içinde bakıldığında Silahtarağa'da üretim dönemsel açıdan farklılık gösterse de “enerji” kaynağı olarak “elektrik” ve “bilgi” birbirinin referanslarından beslenmekte, örgüt tarihi içindeki kırılımlarda paralellik göstermektedir.

Tarihsel kaynaklardan yararlanarak yapılan bu çalışma, bireysel bakış açıları ve Foucault'nun belirttiği gibi arkeolojik bir perspektifi dikkate aldığımızda, bize günlük yaşamla ilgili tekrarlanan pratikler hakkında çok söz söylemektedir. Arkeoloji; bağlamda dönemsel bir istifleme, statik bir nosyon değildir, kendi içinde aktiftir ve farklı kişilerin/perspektiflerin farklı bağlamlarla ilgili yorumunu içerir. “İdeal, sürekli, pürüzsüz” bir temsil yerine “kesikli” söylemler arasında ilişki kurar (Balci, 2015). Bu yöntem önerisi sayesinde 1900'lerin başında başlayan “enerji” yolculuğunun, tarihsel izleçte Tablo 1'de belirtilen kesikli dönemler içinde var olduğunu belirtsek de, birbirini izleyen iki kurumun geliştirdiği söylemler açısından bu misyonun bir süreklilik arz ettiği,

var olduğu dönem içindeki farklı sosyal bulgu ve perspektifleri göz önünde tuttuğumuzda ve iktidar ile ilişkisini sorguladığımızda, bu izleğin süreklilik içinde karşımıza çıktığını görüyoruz.

Silahtarağa veya Santralistanbul'un içinde yaşanan sosyal ortamlarda bu devinimi tetikleyerek, her dönemin en rağbet gören “enerji”yi ürettiğini bu şekilde takip etmiş oluyoruz. Yeni bir kurum kurarken bir öncekinin tarihsel mirasını şartlar gereği dikkate almış Santralistanbul, aslında büyütle yakından bakıldığında sosyal yaşam pratikleri açısından da mirasçı özellikler göstermektedir. Endüstriyel miras yönetimi ve modernizmi coşkuyla karşılayan Osmanlı'nın enerji tarihinde önemli bir yer tutmuş, daha sonra yeniden işlevlendirmesi özenle yürütülmüş bir yapı olarak Osmanlı'nın endüstriyel miras belleğinin yaşatılması, görünür kılınması ve günümüzün üretim ihtiyaçlarına yönelik yeniden kazanılması konusunda örnek teşkil etmektedir.

Kaynakça:

- (2010). *Creative Economy*. New York: UNDP, UNCTAD.
- Ahunbay, T. G. (2006). İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri. *İTÜ Dergisi/a-Mimarlık, Planlama ve Tasarım*, 125-136.
- Aksoy, A. (Dü.). (2007). *Silahtarağa Elektrik Santrali 1910-2004*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aktepe, A. (2012). Osmanlı Devletinde Elektrik. Türkiye Elektrik İletim A.Ş.: <http://www.teias.gov.tr/ebulten/makaleler/2012/OSMANI%20ELEKTR%C4%B0K/> (Son erişim tarihi: 7 Şubat 2012).
- Aliçavuşoğlu, E. (2007, Eylül 22). Bir müze kurmak ve sanatın tarihini sergilemek. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Alkan, S. (2014). *Osmanlı'nın İstanbul Projeleri*. İstanbul: A Z Kitap.
- Arslan, H., Odman, A. (2011). İstanbul Bilgi Üniversitesi'ndeki Şirketleşme ve Sendikalaşma Süreci. S. K. Fuat Ercan, Metalaşma ve İktidar Baskısındaki Üniversite (s. 593- 653). İstanbul: SAV Yayınları.
- Aytül Tamer, A. Ç. (2004). 1927 nüfus sayımının ulus devlet inşasındaki yeri: Basında yansımalar. *Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies*, 73-88.
- Balci, A. (2015). Michel Foucault'da metod: Arkeoloji, soybilim ve etik. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 1(1).
- Bilgin, İ. (2007). Bir Mimari Eser Olarak Silahtarağa Elektrik Santrali. Silahtarağa Elektrik Santrali 1910-2004 (s. 42-51). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Binnur Kırac, M. K. (2003). The old power plant at Silahtaraga in Istanbul. 1st International Congress on Construction History (s. 1239-1248). Madrid: S. Huerta, Madrid: I. Juan de Herrera, SEDHC, ETSAM, A. E. Benvenuto, COAM, F. Dragados,.

- Calas, M. B., Smircich, L. (1999). Past postmodernism? Reflections and tentative directions. *Academy of Management Review*, 24(4), 649-672.
- Cengizhan, A. (2000). Türkiye'de fabrika ve işçi konutları: İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali. *ODTÜ Mimarlık Dergisi*, 20, 29-55.
- Cengizhan, A. (2006). İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali Türkiye'de fabrika ve işçi konutları. *TMMOB Mimarlar Odası Dergisi*, 14-18.
- Delice, S. (Nisan 2007). Elektrik, Modernleşme ve Kamusal Alan: Silahtarağa Elektrik Santrali'nin Dönüşümü ve santralistanbul. İstanbul Bilgi Üniv. Sosyoloji Böl.
- Dervişoğlu, G. (2008). santralistanbul: "Ba" of Creativity and Interaction. 4th Art of Management and Organization Conference. Alberta, Canada: Banff Centre.
- Dervişoğlu, G. (2009). Corporate Support on Art: A vicious or virtuous cycle? The Texts- 11th Biennial (s. 39-55). In İstanbul: IFCA- İstanbul Foundation for Culture and the Arts.
- Doğan, M. (2013). Geçmişten günümüze İstanbul'da sanayileşme süreci ve son 10 yıllık gelişimi. *Marmara Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, 27, 511-550.
- Erdemir, E. (2007). Adayış mı kaçış mı? Yönetim kontrol karşısında postmodern dönüşüm söylemi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1-2), 67-96.
- Erol, E. (2007). Türkiye'de Elektrik Enerjisinin Tarihi Gelişimi: 1902-2000. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı.
- Florida, R. (2012). *The Rise of the Creative Class: Revisited*. New York: Basic Books.
- Foucault, M. (2003). *The Essential Foucault: Selections from Essential works of Foucault, 1954-1984*. NY: The New Press.
- Halil Güven, G. D. (2010). "A Virtuous Cycle in Higher Education - Autonomy versus Accountability". World Universities Conference. Çanakkale: 18 Mart University.
- Hatch, M. J. (2013). *Organization Theory* (3 b.). NY: Oxford.
- İleri, Ü. (2014). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e işçi örgütlenmelerini hazırlayan etmenler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 33-59.
- İstanbul Bilgi Üniversitesi (2016). Vizyon Misyon İlkeler. <http://www.bilgi.edu.tr/tr/universite/vizyon-misyon-ilkeler/>
- Kaya, K. (2012). Dissertation. Die kalten 20 Jahre in den deutsch-türkischen Beziehungen nach dem Zerfall des Ostblocks (1990-2010). Viyana: Universitaet Wien.
- Keskin, F. (2011). Sunuş. *M. Foucault* içinde, Felsefe Sahnesi (s. 11-18). İstanbul: Ayrıntı.
- Kipping M., Üsdiken, B. (2014). History in organization and management theory: More than meets the eye. *The Academy of Management Annals*, 8(1), 535-588.
- New into Old. (2012, September). *Architectural Review-Supplement*, s. 0003861X.
- Nyström, H. (2000). The postmodern challenge - From economic to creative management. *Creativity and Innovation Management*, 9(2), 109-114.
- Parker, L. D. (2004). 'Presenting' the past: perspectives on time for accounting and management history. *Accounting, Business & Financial History*, 14(1), 1-27.
- Rodríguez-Ferrándiz, R. (2014). Culture industries in a postindustrial age: Entertainment, leisure, creativity, design. *Critical Studies in Media Communication*, 31(4), 327-341.
- santralistanbul supporters. (2016, January). <http://www.santralistanbul.org/pages/index/destekleyenler/en/>
- Serap Atakan, M. G., Eker, T. (2007). Corporate identity of a socially responsible university-A case from the Turkish Higher Education Sector. *Journal of Business Ethics*, 76(1), 55-68.
- Tamer Torun, A. (2014). Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkçe sol basından izlenimler: İşçi hareketleri ve sorunlarına dair notlar. *Erciyes İletişim Dergisi Akademia*, 3(4), 42-64.
- Ünal, S. (2013, July). Europeanisation of the Turkish Energy Sector: A Case Study on Electricity Market. MA Thesis. Ankara: METU, Institute of Social Sciences, Dept. of International Relations.

Tablo 1: Silahtarağa ve Santralistanbul'un Tarihsel Gelişim Dönemleri

Endüstriyel üretim		Postendüstriyel üretim	
1913-36	Yabancı Sermaye Dönemi	2004-2007	İhale ve yatırım
1937-51	Millileştirme ve Sonrası	2007-2010	BİLGİ santralistanbul (Laureate yeni dönem)
1952-61	Enterkonekte Geçiş	2009-2010	santrallistanbul ve Sendika
1962- 83	Devletleştirme ve Kapanış	2010-2012	İstanbul Bilgi Üniversitesi Santral Kampüsü
		2012-2015	İstanbul Bilgi Üniversitesi santralistanbul kampüsü

Şu kaynaklar dikkate alınarak düzenlenmiştir: Aksoy, 2007 ve Odman, 2011.

Türkiye’de Uzun Ömürlü İşletmeler: Kim? Nerede? Ne Yapıyor?

Esra Dil[✦]

(Uluslararası Ticaret Bölümü, İşletme Fakültesi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye)

ARTICLE INFO

Yayın Bilgisi

Received/Başvuru
19/02/2016

Accepted/Kabul
08/03/2016

Anahtar Sözcükler:

Uzun ömürlü Türk
işletmeleri
Örgütsel uzun ömürlülük
İşletme tarihi

ÖZ

Bu çalışma uzun ömürlü Türk işletmelerinin listesini çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Araştırma kapsamında, öncelikle akademik kaynaklardan elde edilen bilgiler ile bir listeleme yapılmıştır. Ardından, internet arama motorlarında farklı aşamalarda yapılan araştırmalar ile yeni veriler elde edilmiştir. Araştırma sonucunda 1777-1928 arasında kurulmuş 289 işletmeye ulaşılmıştır. Bu işletmelerin birçoğunun gıda sektöründe faaliyet gösterdiği ve İstanbul ili merkezli olduğu görülmüştür. 1900’lü yıllardan sonra kurulan işletmelerin sayıca fazla olduğu bir listeye ulaşılmıştır. Yapılan bu araştırma sonucunda elde edilen listenin ilerleyen işletme tarihi çalışmaları için temel oluşturması hedeflenmektedir.

**Long Lasting Businesses in Turkey: Who are they? Where are they?
Which industries are they in?**

ABSTRACT

This study aims to list the long-lasting businesses in Turkey. In the scope of the research, primarily, a draft list was prepared, based on information obtained from academic sources. Following this phase, new data were gathered from internet search engines throughout various stages. In the final phase of the research, 289 long-lasting businesses founded in between 1777-1928 were revealed. Many of these businesses were found to be operating in the food industry and were located in the province of Istanbul. A significant increase in the number of businesses after the 1900s was also observed. This study aims to provide a reference source for further business history research with the list of the revealed long-lasting businesses presented in this paper.

1. Giriş

"Varlığını sürdürmek" genel olarak işletmelerin en temel amaçlarından biri olsa da örgütsel uzun ömürlülüğün hem Türkiye'de hem de dünyada az rastlanılan bir olgu olduğu görülmektedir (De Geus, 1999; ATO, 2005, Capital Online Ocak Sayısı, 2010). Capital Dergisi'nin dünya Bankası verilerinden hareketle hazırlanmış olduğu habere göre, Türk işletmelerinin %80'i kuruldukları ilk beş yıl içerisinde kapanmaktadır. Zaman aralığı ilk on yıla doğru genişletildiğinde, kapanma oranlarının %96'ya ulaştığı görülmektedir (Capital Online Ocak Sayısı, 2010).

İstisna özelliği taşıyan uzun ömürlü işletmelere odaklanan literatür henüz oldukça genç ve yüzeyseldir. Türkiye özelinde uzun yaşayan işletmelerin hangi işletmeler olduğuna dair kapsamlı bir araştırmanın daha önce gerçekleştirilmemiş olması, araştırmacının literatürdeki bu boşluğu doldurma amacıyla yola çıkmasının temelini oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı Türkiye'de faaliyette bulunan uzun ömürlü işletmelerin listesini çıkarmaktır. Araştırmanın önemi, daha önce konuyla ilgili detaylı bir çalışmanın yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışma ile Türkiye özelinde işletme tarihi alanında çalışacak ve tekil işletme tarihine yönelecek diğer araştırmacılar için bir başlangıç noktası sağlanmış olacaktır.

İkinci olarak, performans kavramı çerçevesinde ana akım yazın büyük ölçekli işletmeler hakkında önemli bilgiler üretmekte, böylece işletme tarihi yazını için yeni araştırma soruları doğmaktadır. Oysa Türkiye'de uzun yaşayan işletmelerin genel karakteristiğine bakıldığında pek çoğunun küçük ölçekli işletmeler olduğu görülecektir. Bu durumda, hem ülkemizde hem de dünyada yaygın olan küçük ve orta ölçekli işletmelerin tarihi üzerine yapılan araştırmaların kendisi de istisnai niteliğiyle öne çıkmaktadır. Böylelikle araştırmanın yazına katkısı açısından ikinci kritik özellik ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan, Kipping ve Üsdiken'in (2014) belirttiği üzere, yönetim ve organizasyon araştırmalarında işletme tarihi yazını geçen dönemlere kıyasla bir gelişme seyri içindedir. Amatori ve Jones (2007) alanı kapsayan çalışmaları, bireysel işletme tarihinden işletme sistemlerinin tarihine kadar genişleyen bir ölçekte tanımlamıştır. Bu bakış açısı, alan yazınının çoğulcu bir yaklaşımla ilerlemesine fırsat sunmaktadır.¹ Bu bağlamda, Türkiye'de faaliyet gösteren uzun ömürlü işletmeleri konu edinen bu araştırmanın mevcut çoğulcu

yaklaşımı destekleyen bir katkısının da olması umulmaktadır.

Açıklanan kapsamda, çalışmamızda öncelikle örgütsel uzun ömürlülük kavramına ilişkin bir literatür incelemesine yer verilecektir. Ardından araştırma süreci ve kısıtları hakkında detaylı bilgi sunulacaktır. Uzun ömürlü işletmelerin açıklama notları ile birlikte tablo halinde listelenecektir. Bu veriler ışığında, işletmelerin zamana, kuruluş yerine ve sektöre göre dağılımları hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Örgütsel Uzun Ömürlülüğe İlişkin Literatür

Örgütsel analiz için merkezi öneme sahip olan *amaçlar* (Clegg ve Dunkerley, 2013) farklı şekillerde ifade edilseler de en yaygın kabul edilenler; varlığını sürdürme, karlılık, büyüme ve refah yaratmadır (Barnard, 1938; Rice, 1963; Katz ve Kahn, 1966; Adizes, 1989; Suárez ve Utterback, 1995; De Geus, 1999). Alan yazını, örgütlerin amaçlarına ulaşmasını 'performans' kavramı bağlamında değerlendirmektedir.² Oysa Meyer ve Zucker'ın (1989) belirttiği üzere, yüksek performans işletmenin varlığını devam ettirmesinde yeterli şart değildir. İşletme varlığını sürdürdüğü müddetçe, diğer amaçlara ulaşması mümkün olacaktır. İşletmelerin yaşam sürelerine ilişkin araştırmalar (De Geus, 1999; ATO, 2005, Capital Online Ocak Sayısı, 2010), Meyer ve Zucker'ı destekleyecek şekilde örgütsel uzun ömürlülüğün istisnai bir durum olduğunu ortaya koymaktadır.

Örgütsel uzun ömürlülüğün, hem Türkçe (örn: uzun yaşamış/ömürlü işletme, örgütsel uzun ömürlülük, kıdemli işletme, köklü işletme, yaşayan işletme, yaşlı işletme, işletmenin devamlılığı, işletmenin sürdürülebilirliği, işletmenin ayakta/hayatta kalması, örgütsel süreklilik, varlığını koruma) hem de uluslararası (örn: *hyperlongevity*, *immortality*, *built-to-last*, *survival of firms*, *organizational longevity*, *venture survival*, *firms' survival*, *survival of...*, *firm survival*, *survivability*, *sustainability*, *long-term viability*, *durability*, *long lasting company*) yazında pek çok farklı şekilde ifade edildiği görülmüştür.

Kavramın ne olduğu ile ilgilenen yazarların yaklaşımından, bu kavramsal çeşitliliğin arkasında cevabı henüz verilmemiş bazı soruların olduğu çıkarılabilir. Suárez ve Utterback (1995), neden bazı işletmelerin diğerlerine kıyasla daha uzun yaşadığı sorusunun, örgütsel uzun ömürlülük olgusuna ilişkin temel mesele olduğunu vurgular. Zira bu soruya yanıt verildiğinde uzun ömürlülüğü nedenleri açığa çıkarılacaktır. Benzer şekilde, Krell (2000: 8), örgütsel

² Bu çoğulcu yaklaşıma farklı örnekler için bakınız: Erçek ve Günçavdı, 2015; Bucheli ve Wadhvani, 2013; Brunninge, 2009; Hansen, 2010; Özen Aytemur, 2010; Yazıcı, 2014.

³ Örnek çalışmalar için bakınız: Caloghirou vd., 2004; Hawanini vd., 2003; Harris ve Ruefli, 2000; Henderson ve Mitchell, 1997; Markides ve Williamson, 1994; Montgomery ve Wernerfelt, 1988; Prescott, 1986; Hitt vd., 1982; Beard ve Dess, 1981; Scherer, 1980; Snow ve Hrebiniak, 1980; Porter, 1979; 1980.

uzun ömürlülükten bahsedildiğinde, iki farklı imada bulunduğumuzu belirtir: i- işletmenin yaşayan bir varlık olduğu metaforunu kullanarak varlık kavramını genişletmiş oluruz, ii- neyin uzun/ ya da beklenenden uzun yaşamayı sağladığıyla ilgileniriz.

Uzun yaşamayı sağlayan mekanizmayı açığa çıkarma isteği, Akin'in (2000) görüşlerinde de kendini gösterir. O'na göre Batı bilim geleneği şu soruları sorarak bilgi ve teori üretmektedir: Neden bazı örgütler diğerlerinden daha uzun yaşar? Uzun ömürlü olanlar bunu nasıl başarır? Başarılı olamayanlar ne yap(a)maz? Bu soruların arkasında, her ne olursa olsun süren şeylerin önemli ve saygıdeğer olduğu varsayımı yatmaktadır. Bu ifadeler, Hannan ve Freeman'ın (1977; 1984) örgütlerinin yaşları ile birlikte gelen meşruiyetlerine ilişkin argümanları ile benzerlik göstermektedir.

Akin'in (2000) dikkat çektiği nokta, uzun ömürlü olan şeyin gerçekte ne olduğu sorusundan çok, hikayesinin nasıl anlatıldığı sorusudur. Çünkü nesnel bir sosyal inşa olmadıkları halde, süreklilik bir sosyal inşadır. Tam da bu nedenle varlığını sürdürme konusu psikolojiden dine, bilimden kurguya kadar pek çok alanı ilgilendirmektedir.

Örgütler açısından sorulması gereken bazı sorular vardır: Uzun ömürlülüğü araştırmak istediğimizde örgütün kendiliği ya da çekirdek kimliği ne olacaktır? Devam eden ya da ölen nedir? 'Canlı' nesne olmayan örgütler için bunlar cevaplaması zor olan sorulardır. Ancak onlara canlı özelliklerini kazandıran da dildir. Çünkü olaylara/olgulara anlam kazandırmak için nesneleştirilmiş metaforlar kullanılır, onları canlandırmak için hikayeler uydurulur (Akin, 2000). Bu temelde, Kendall ve Kendall'ın (1993) da belirttiği gibi, örgütü tanımlamada en sık kullanılan metaforlardan birinin organizma olması tesadüf değildir. O halde örgütsel uzun ömürlülük nasıl tanımlanmalıdır?

Akin'e (2000) göre bir örgütün varlık süresi bu tanımlama için yeterlidir. Zira örgütün yaşam süresi yasal olarak sonlanmasına kadar geçen zamanı ifade eder ve örgütsel yapılanma, gelişme ve örgütün kapanması gibi belirgin aşamaları içerir. Ancak, birleşme ve devralma yoluyla örgütsel yapının ömür seyirinin nasıl ele alınacağı konusunda bir mutabakat yoktur. Aynı durum örgütün ne zaman başladığı hakkında da bir belirsizlik yaratır. Akin'e (2000) göre birleşmeler, isim değişiklikleri, endüstri değişiklikleri, yeni sahiplik, başlangıç tarihinin belirlenmesinde karmaşaya neden olmaktadır.

Montuori (2000), dayanıklılık ve devamlılığa vurgu yapan farklı bir tanımlama yapmıştır. Örgütler ölümsüz kabul edilebilen yapılardır ve çevresel şartlardaki dönüşüme rağmen hayatta kalabilirler. Bu nedenle devamlılık ve dayanıklılık kavramları tanımlanın merkezinde olmalıdır. Kavramın alan yazındaki

kullanımı dikkate alındığında, bu tanımlamanın hakim görüşü yansıttığı söylenebilir.

Mayfield ve diğerleri (2007), tanımlamayı bir karşıtlık üzerinden kurgulamayı tercih ederek, örgütsel ölüm kavramını kullanmıştır. Örgütün ölümüne kadar geçen süre varlık gösterilen zamanı kendiliğinden tanımlar. Benzer şekilde, Porsander (2000) bir projeyi/iş tamamlamak üzere kurulan ve bu iş tamamlandığında yok olan örgütler üzerinden konuya yaklaşmaktadır. Burada dayanıklılık veya devamlılık kavramlarının aksine, gelip geçici olma vurgusu önem kazanır. Ancak Porsander'a (2000) göre örgütün kendisi yaşamasa bile, bu 'rüyanın' insanların zihninde ölmemesi asıl amaçtır. Bu açıklama sürekliliğin sosyal inşa olduğu görüşünü destekler.

Konz ve Katz (1996; 2000) ise, tanımlamayı bir koşul vermek suretiyle yaparlar. Çok uzun ömürlü (*hyperlongevity*) olarak tanımladıkları yapılar 250 yıl ve üzeri yaşayan örgütlerdir. Ancak basit bir araştırma ile (https://tr.wikipedia.org/wiki/En_eski_%C5%9Firketler_listesi) dahi, bu tip örgütlerin dünya genelinde sayısının oldukça az olduğu görülecektir. Bu tanımlamanın önemli katkısı, bir işletmenin uzun ömürlü olarak değerlendirilmesi için kaç yıldır faaliyet gösteriyor olması gerektiğini sorgulamaya açmasıdır.

Nystrom ve Starbuck (1981'den akt., Porsander, 2000) örgütlerin yaş ortalamasının 25 yıl olduğunu öne sürmüştür. Rooif (1996'dan akt., De Geus, 1999) büyüklük ayrımı olmaksızın Japonya ve Avrupa'daki işletmelerin ortalama ömürlerinin 12,5 yıl olduğunu ortaya çıkarmıştır. Benzer sonuçlar, ATO'nun (2005) raporunda kendini göstermektedir. 1923-2005 yılları arasında odaya kayıtlı olan üyelerin ortalama ömürleri 12 yıldır. Capital Dergisi'nin Dünya Bankası verilerinden derlediği habere göre, Türk işletmelerinin ortalama yaşam süresi 34 yıldır. Ancak bu örgütlerin yaşam sürelerinde dünya genelinde bir gerileme söz konusudur (Capital Online Ocak Sayısı, 2010). Öte yandan, dünya genelinde yaygın olan işletme formunun aile işletmeleri olduğu dikkate alındığında, tanımı gereği iki kuşak boyunca faaliyet gösterme koşulunun işletmenin yaşam süresini ilgilendiren bir husus olduğu görülecektir.

Bu bilgilerden hareketle, sektör veya ülke ortalamasının üstüne çıkabilen ve aile işletmesi ise iki kuşak yaşamayı başarmış işletmelerin uzun ömürlü olduğu kabul edilebilir. Bu kabul, uzun yaşamış işletmelerin 30 yaşından büyük olması gerektiğine dair bir imayı da barındırmaktadır.

Bu çalışmada, Mayfield ve diğerlerinin (2007) görüşüne yakın bir örgütsel uzun ömürlülük tanımı benimsenmiştir. İsim, yer, sektör, sahiplik değişikliği, devir, satın alma, birleşme yapmış olsa dahi bir işletmenin faaliyetlerine ara vermeden devam ettirmesi esas alınmıştır.

3. Araştırma Süreci

Sürecin detaylarına geçmeden önce araştırma prosedüründen bahsetmek tasarımın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Öncelikli olarak belirlenmesi gereken hangi örgüt formunun araştırmaya konu edildiğidir. Bu araştırmanın odağında uzun ömürlü olan tüm örgüt formları yer almamaktadır. İşletmelerin özel girişim ile kurulmuş olması kriteri gözetilmiştir. Diğer bir ifade ile devlet desteği ile kurulmuş olup, özelleştirme uygulamaları sonucu özel sektöre devredilen veya kamu kurumu olarak faaliyet gösteren örgütler ile kar amacı gütmeyen kuruluşlar bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Araştırmacı, önceki çalışmasında (Dil, 2013) uzun ömürlü işletmelere dair bir envanterin olmadığını tespit etmiş ve her ilin kendi listesinin olabileceği varsayımı ile İstanbul, Ankara ve Sakarya illerinden Sanayi ve/veya Ticaret Odası temsilcileri ile telefon görüşmesi yapmıştır. Oda temsilcileri, kuruluş yılını esas alan bir listenin olmadığı bilgisini vermiştir. Mevcut araştırma için sanayi ve/veya ticaret odalarının kayıtlarını arşivden taramak gerekliliği açığa çıkmıştır. Fakat araştırmanın finansal kısıtları açısından, Türkiye genelinde böylesi bir taramayı yapmak mümkün olmadığı gibi, en eski işletmelere bahsi geçen arşiv kayıtlarından ulaşılmak da imkansızdır. Zira yapılan telefon görüşmelerinde sanayi ve ticaret odalarının, kuruluşu Osmanlı Devleti'ne dayanan işletmelerin kayıtlarını tutmadığı bilgisine ulaşılmıştır.

Öte yandan, kuruluş tarihi Osmanlı Devleti'ne dayanan uzun ömürlü işletmelerin hukuki yapıları da farklılık arz etmektedir. Uygulamada bu işletmeler varlıklarını devam ettirseler dahi, hukuki olarak varlıkları son bulup başka tüzel kişilikler kazanmış olabilir.³ Benzeri durum, aile işletmesi olan şahıs şirketlerinin kurucularının vefatı ile mirasçıların işletmeyi devralması durumu için de geçerlidir. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçişle birlikte farklılaşan hukuki sistem gözetilerek, uzun ömürlü işletmeler incelenirken hukuki durumları dışarıda tutulmuş ve işletmenin faaliyet sürekliliği esas alınmıştır.

Yapılan bu araştırmanın olası alternatiflerinden biri de arşiv kayıtları üzerinden bir araştırma süreci yürütmektir. Ancak bu tip bir araştırmanın gerektirdiği

zaman ve finansal kaynak ancak bir proje⁴ kapsamında ele alınacak büyüklükte olup, başka bir araştırmanın konusudur.

Bu arka plan bilgisi araştırma sürecini şu şekilde yönlendirmiştir: Araştırma sürecinin ilk aşamasında, uzun ömürlü işletmeler ile ilgili ne tür veriler olduğu taranmıştır. Yazın taranırken; asırlık, köklü, kıdemli, uzun ömürlü, yaşlı, eski, işletme, kurum, firma, kuruluş, şirket anahtar kelimelerinin farklı kombinasyonları ile hem akademik metinlerde hem de arama motorunda tarama yapılmıştır. Bu tarama sonucunda aile işletmeleri ile ilgili çalışmalara, gazete ve dergilerde çıkan haberlere ulaşılmıştır. Aile işletmeleri araştırmaları kapsamında bir şehri veya sektörü odağına alarak, bu şehirde/sektörde faaliyet gösteren uzun ömürlü işletmeleri inceleyen çalışmalara (Kaplan, 2010; Baraz, 2010; Bakoğlu, 2004) ulaşılmıştır. Ancak ilgili yazının geneli incelendiğinde, örgütsel uzun ömürlülük kavramının 'köklü' veya 'kıdemli' işletme tabirleri (örn: Ülgen Aydınlık ve Yaşlıoğlu, 2012; Baraz, 2012; Göker ve Üçok, 2006) ele alındığı görülmüştür. Basında çıkan haberler⁵ de listeleme için kullanılan önemli kaynaklardır. Son yıllarda, uzun ömürlü işletmelere dair haber sayılarında bir artış olduğu bu aşamada tespit edilmiştir. Ayrıca 2012 yılından bu yana araştırmacının sahadan topladığı işletme tanıtım broşürleri, Yüzyıllık Markalar Derneği'nin resmi internet sitesi ve derneğin Yüzyıllık Hikayeler başlığı ile yayımladığı eser bu aşamada incelenen ilk kaynaklar olmuştur.

Yüzyıllık Markalar Derneği'nin üye sayısı 25 olmakla birlikte, bunlardan 4 tanesinin henüz yüz yaşına ulaşmadığı görülmüştür. Yüzyıllık Hikayeler (Yazıcı, 2015) adlı eserde, derneğe bağlı üyeler dışında iki örgütün⁶ kurumsal tarihine daha yer verilmiştir.

Gazete ve dergi haberlerinden taranan metinlerde dernek üyesi olmayan, fakat asırlık işletmeler olarak habere konu olmuş farklı işletmeler tespit edilmiştir. Bu kaynaklardan elde edilen veriler toplamında 35 işletme listelemek mümkün olmuştur. Aile işletmeleri alanındaki çalışmalardan ve araştırmacının elindeki broşürlerden elde edilen veri ile bu sayı 37 işletmeye yükselmiştir.

Araştırmaya kaynaklık eden, önemli bir referans da AGMER'in yayınlarıdır. İstanbul Kültür Üniversitesi

³ Araştırmacının önceki çalışmasında (Dil, 2013) bu durumu destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Mülakat yapılan işletme yöneticileri kayıt sistemlerinin rejim değişikliğinden sonra farklılaştığını, hatta Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemde dahi işletmelerinin tüzel kişiliklerinde değişiklik yapıldığını belirtmiştir. İşletmelerin limited şirket veya anonim şirket olarak hüviyet kazanmasının 1990'lı yılları bulduğu belirtilmiştir (05.01.2013-30.01.2013 tarihleri arasında 9 işletme yöneticisi ile yapılan mülakattan alınmıştır).

⁴ Araştırmacı bahsi geçen araştırma için Ocak 2016 itibarıyla TÜBİTAK 1001 Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Markalaşma ve Marka Tescilinin Analizi (1871-1931) başlıklı araştırma projesinde araştırmacı olarak görev almaktadır.

⁵ Örneğin, Platin Dergisi, 2009; Hürriyet Gazetesi İK 'Küçük Hanedanlar'; Hürriyet Gazetesi Turuncu, 'Asırlara Meydan Okuyorlar'; Zaman Gazetesi, 'Türkiye'de Yüz Yıllık 20 Şirket Var'; Hürriyet Gazetesi, 'Türkiye'nin 'İNÇİ'leri'; Hürriyet Gazetesi İK, 'Uzun Ömürlü Aile Şirketlerinin Sırrı' başlıklı kupürler ve internet tabanlı haber siteleri

⁶ Bahsi geçen kurumsal tarih örneklerinden biri İTO'ya ait olduğundan burada 'işletme' kavramı yerine 'örgüt' tercih edilmiştir.

AGMER tarafından düzenlenen Aile İşletmeleri Kongresi (AİK), uzun ömürlü işletmeler ile yakından ilgilenen bir platformdur. AGMER, kıdemli işletmeler ismiyle kendi ulaştığı işletme listesini kongre kitaplarına ek olarak sunmaktadır. 5. AİK Kongre Kitabında yer alan son listede, Cumhuriyet'in ilanına kadar olan süreçte kurulmuş işletme sayısı 69'dur. Bu listede işletmenin ismi, kurulduğu tarih (AİK, 2012: 471) yer almaktadır. Tüm veriler birlikte değerlendirildiğinde listelenen işletme sayısı 72'ye yükselmiştir.

Araştırmanın ikinci aşamasında, mevcut listeyi genişletmek amacıyla tarama iller bazında yeniden yapılmıştır. Yukarıda belirtilen anahtar kelimeler ve 81 ilin her biri tek tek arama motorunda taranmış ve tarama sonuç sayfalarının tümü ve görseller incelenmiştir. Bu inceleme sırasında yalnızca 3 yeni işletmeye ulaşılabilmektedir.

Araştırmanın üçüncü aşamasında, anahtar kelime 'kuruluş ve yıl' kelimelerinin birleşimi ile yapılmış ve tarama yılı olarak, 1800'den başlanmıştır. AGMER'in listesi de dikkate alınarak, taramanın Cumhuriyet'in ilanı olan 1923'te sonlandırılması düşünülmüştür. Ancak 1928'de gerçekleşen harf inkılabı dikkate alındığında, sonraki çalışmalarda sadece Latin alfabesi ile yazılmış belgeler üzerinden araştırma yapacak olan araştırmacılara da veri sunabilmesi bakımından tarama bu beş yılı kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Tarama sayfalarının tamamı ve görseller taranmıştır. Diğer bir ifade ile 128 yıl için tek tek arama yapılmıştır. Her bir arama için tarama sonuçları 3-16 sayfa arasında değişiklik göstermiştir. Öte yandan, araştırma süreci boyunca herhangi bir verinin yönlendirdiği, ancak 1928'den sonra kurulmuş işletmelere de ulaşılmıştır. Örneğin, herhangi bir haber metninde kuruluşu 1928'den önce ve sonra olan iki işletmeden aynı anda bahsedilmektedir. Bu durumda araştırmacı taradığı yıllar dışında kalan bu işletmeleri de listeye eklemeyi sürdürmüştür. Ancak, verinin yönlendirmesiyle ulaşılan ve 1928'den sonra kurulan bu işletmeler tabloya eklenmiş olmakla birlikte yapılan analizlerde dışarıda bırakılmıştır.

Gezi blogları, gurme blogları, şehir rehberleri, alışveriş siteleri, sosyal medya paylaşımları, yer bildirimini yapan uygulamalar ve yerel medya haberleri üzerinden tespit edilen yazılı veya görsel verilerin izi sürülerek işletmelerin resmi internet sitelerine veya sosyal paylaşım sitelerine ulaşılmıştır. Bu kanalla ulaşılamayan iki işletmeye telefon edilerek kuruluş tarihileri hakkında bilgi alınmıştır.

Bu aşamada 22'si spor kulübü ve 3'ü banka olmak üzere toplam 253 örgüt listelenmiştir. Diğer bir ifade ile son aşamada yapılan tarama ile 178 örgüte daha ulaşılmıştır. Özel tarama yapılmadığı halde verinin yönlendirdiği ve 1928 sonrası kurulan işletmeler de

eklendiğinde toplam 316 uzun ömürlü işletme listelenmiştir.

1800'lü yıllar boyunca yerli veya yabancı, belediyeler, cemiyetler, okullar, üniversiteler, hastaneler, spor kulüpleri, dernekler, vakıflar, odalar ile ilgili verilere rastlanmıştır.⁷

1900'lü yıllarla birlikte tarama sonuçlarında fark edilir bir artış söz konusu olmuştur. Tarama yapılmadığı halde listeye eklenecek 63 işletmeye ulaşılması bunun bir göstergesidir. Listenin son hali verildiğinde, süreçle ilgili açıklama gerektiği düşünülen noktalara notlar eklenmiştir. Bu notların bir kısmı, kuruluş tarihleri hakkında farklı verilere ulaşılmış işletmeleri göstermesi bakımından da önem taşımaktadır.

Günümüzde spor kulüpleri anonim şirket kimliği kazandığından, uzun ömürlü işletmeler listesine bu kulüplerin yer alması gerektiği düşünülebilir. Ancak bu çalışmada kurulduğu günden itibaren kar amacı taşıyan örgütlere odaklanıldığından, bu niteliği taşımayan spor kulüplerinin liste dışında bırakılması uygun görülmüştür. Taramada tespit edilen bankalar Ziraat Bankası (1863), Türkiye İş Bankası (1924) ve TEB (1927)'dir. Sahipliğinin devlete ait olması veya sonradan özelleştirilmiş olması kriterleri bakımından da yine bu örgütler liste dışında bırakılmıştır.

1584 yılında inşa edilen Çemberlitaş Hamamı restore edilmesinin ardından yeniden hizmete açıldığı için, 1623 yılında İstanbul'da kurulmuş olan Avedis Zildjian faaliyetine Amerika Birleşik Devletleri'nde devam ettiğinden listeye sadece bilgi amaçlı konmuştur.

Uzun ömürlü işletme listesi ekte yer alan Tablo 1'de verilmiştir.

4. Araştırma Bulguları

Araştırma sonucuna göre listelenen uzun ömürlü işletmelerin yıllara göre dağılımına bakıldığında, 73 tanesinin 1800'lü yıllarda faaliyete başladığı görülmektedir. Fakat 1850 sonrası kurulanların sayısı 68'dir. Bir başka deyişle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulup günümüze ulaşmayı başaran işletmeler sayıca daha fazladır. Yüzyılın son çeyreğinde kurulup ayakta kalmayı başarmış işletmeler, bu yüzyıl içinde kurulanların %71,2'sini oluşturmaktadır.

Aynı yüzyıl içinde devlete ait kurumların, üniversitelerin, okulların da tarama sırasında öne çıkması Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde batılılaşma hamlelerinin etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Zira, mevcut sistem içerisinde yer alan eski

⁷ Bu araştırmanın kapsamında incelenmeyen bu gibi örgütlere örnek olarak İstanbul Tıp Fakültesi, Jandarma Teşkilatı, PTT, Kuleli Askeri Lisesi, Şehir Hatları, Tekel, Kızılay, TCDD, İTO, TÜLOMSAŞ verilebilir. Bu örgütlerin tamamı 1827-94 aralığında kurulmuştur.

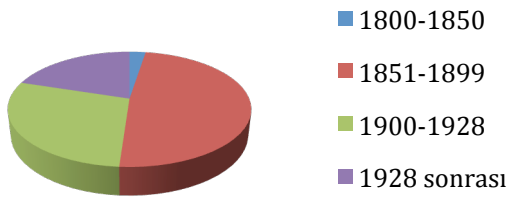
kurumlar bir dönüşüme uğramış ve batılı muadillerinin kuruluşu bu dönemde hız kazanmıştır.

Çalışmada ulaşılan 289 işletmede içerisinde 1900-1928 aralığında kurulan işletmeler sayısı 152'dir. Bu dönemde kurulup uzun ömürlü olmayı başaran işletme sayısının, 1800-1899 yıllarında kurulanlara göre yaklaşık iki kat daha fazla olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin çöküşü, Cumhuriyet'in ilanı gibi her alanda çok önemli sonuçlar doğuracak gelişmeler yaşanmış olmasına karşın, bu dönemde ayakta kalan girişimlerin sayısında önemli bir artış görülmektedir.

20. yüzyılın başından, Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede açılan işletme sayısı 90'dır. Özel bir tarama yapılmamış olmasına rağmen verilerin yönlendirmesi sonucu ulaşılan ve kuruluşu 1928 sonrası olan işletmeler de listeye eklenmiştir. Özel tarama yapılmadığı halde listelenen bu işletmelerin sayısı 63'tür. Bu durum günümüze yaklaştıkça ayakta kalan işletme sayısının daha fazla olabileceğine dair bir beklenti oluşturmaktadır. Ancak örgütsel uzun ömürlülüğün istisnai bir durum olduğu tespiti akılda tutulduğunda, bu konunun yeni araştırmalarla derinleştirilmesi gerekliliği açığa çıkmaktadır. Yıllar bazında dağılım Şekil 1'deki gibidir.

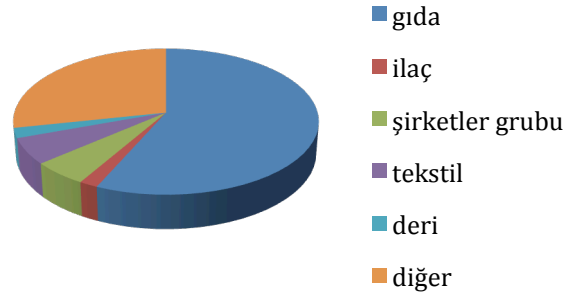
Tüm taramadan elde edilen örgüt listesi, 1928 sonrası kurulan işletmeleri, spor kulüplerini ve bankaları içerdiğinden, bu örgütler dışarıda bırakıldığında analize konu edilecek 226 işletmeye ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucu bu işletmelerin sektör dağılımı incelendiğinde, gıda üretimi ve/veya sunumu ile ilgili alanda yapılan girişimlerin başı çektiği görülmektedir. Analize dahil edilen tüm işletmelerin %56,6'sı gıda üretim yapmaktadır.

Şekil 1: Yıllara Göre Dağılım

Tekstil ile ilgili girişimler %5,75'lik, bir sektörde kalmayıp zaman içerisinde çeşitlenme yaparak büyüyen ve işletme grubu oluşturanlar ise %5,3'lük paya sahiptir. İlaç üretimi yapan işletmeler ise %1,76 oranındadır. Diğer sektörler dağılımından bahsedilemeyecek düzeyde küçük yüzde oranlarına sahiptir. Uzun ömürlü işletmelerin sektörel dağılımı Şekil 2'deki gibidir.

Şekil 2: Sektöre Göre Dağılım

Mutfak kültürünün yerel kültürün önemli bir parçası olması, sektörün giriş maliyetlerinin düşük olması gibi etmenlerin gıda sektöründe kurulan işletmelerin sayıca fazla olmasını sağladığı düşünülebilir. Ancak araştırmacı başka üç önemli etki üzerinde durmaktadır.

Bunlardan ilki, işletmelerin kurulduğu dönemlerde ülkenin bir tarım toplumu olmasıdır. Henüz sanayi kurulmamış olduğundan, girişimciler hammaddeye ulaşımın kolay olduğu ve kendi ustalık bilgileri ile girebilecekleri sektörlerden biri olan gıda üretimine yönelmiş olabilir.

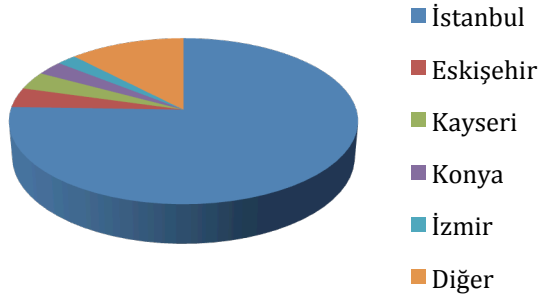
İkinci olarak, göçmenlerin ilk girişimlerini gıda sektörüne yapmalarıdır. Zira işletmelerin resmi internet sitelerinde yer alan tarihçeler gıda sektöründe faaliyet gösteren çoğu işletmenin girişimcisinin göçmen olarak geldiği bilgisini vermektedir. İlgili tarihlerde Osmanlı'nın toprak kaybı göç dalgasına neden olduğundan, göçmenler yeni yerleştikleri şehirlerde geldikleri toprakların mutfak kültürünü de beraberinde getirmiş ve bunu bir girişim fırsatına dönüştürmüştür. Son olarak, gıda sektörünün doğası gereği işletmelerin devamlılığını takip etmek görece daha kolaydır. Zira sektörel bir çeşitlenme veya değişiklik söz konusu olmadığı müddetçe bu işletmelerin izini sürmek araştırmacılar için kolaydır. Ancak aynı durum diğer sektörler için geçerli olmayabilir.⁸

Uzun ömürlü işletmelerin dağılımı iller bazında incelendiğinde ise İstanbul menşeli işletmelerin %94,6

⁸ Araştırmacının bir başka araştırma için 2012 yılında Sakarya'da faaliyette bulunan bir işletmenin yöneticisi ile yaptığı mülakat verisi, bu bulguyu desteklemesi bakımından önemli görülmüştür. Bu yöneticiye göre, gıda üretimi ustalık bilgisi gerektirdiğinden kuşaklar arası geçişte bu bilginin aktarımı ile işletme devamlılığı sağlanabilir. Oysa diğer meslek grupları için aynı durum söz konusu olmayabilir. Yönetici kendi işletmesinden örnek vererek konuyu açıklamıştır. Dedesi döneminde nal üretimi ile faaliyete başlayan işletme, babası döneminde at arabalarının azalması sonucu talebin daralması nedeniyle, nal üretiminin yanı sıra demir ve saç ticareti ile faaliyetine devam etmiştir. Zamanla nal üretimi tamamen ortadan kalkmıştır. Yönetici kendi döneminde, demir ve saç ticaretine, inşaat malzemeleri alım satımını eklenmiştir. Yöneticiye göre, gerçeklikte işletme aynı işletmedir. Mekansal olarak da bir farklılık söz değildir.

oranında olduğu tespit edilmiştir. Listelenen işletmelerden 216'si İstanbul, 11'i Eskişehir, 10'u Kayseri, 8'i Konya, 6'sı İzmir kökenlidir. Liste oluşturulurken işletmelerin kuruluş yeri esas alınmış, fakat kuruluş yeri belirtmeyen işletmeler için merkez ofislerinin bulunduğu şehir dikkate alınmıştır. Dağılım Şekil 3'teki gibidir.

Şekil 3: İllere Göre Dağılım

İstanbul ilinin tüm illere kıyasla öne çıkmasının tarihten bu yana bir cazibe merkezi olmasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Zira İstanbul karşılaştırılan diğer illere kıyasla, yüzyıllardır en yoğun nüfusa sahip il olarak uygun bir pazaryeridir. Diğer bir ifade ile hem ticaretin hem de sanayinin başkenti olagelmış bir ildir.

Yapılan tarama sırasında, uzun ömürlü işletmelere dair haber sayılarında da bir artış olduğu tespit edilmiştir. Konunun medyada son üç yıldır popülerlik kazandığı söylenebilir. 2012 yılının sonunda Yüzyıllık Markalar Derneği'nin faaliyete geçmesinin bu konu hakkında farkındalık yarattığı düşünülmektedir.

Tarama sırasında işletmelerin kuruluş tarihlerine ilişkin çelişkili ifadelerle rastlanmıştır. Haberlerde verilen kuruluş tarihleri ile yöneticilerin röportajları ve resmi internet sitelerinde kullanılan tarihler birbiri ile çelişmektedir. Bunun nedeninin ise işletmenin ilk kuruluş yıllarına ait resmi kayıtların işletme arşivinde olmamasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

5. Sonuç

Türkiye'de faaliyet gösteren uzun ömürlü işletmelerin hangileri olduğunu tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmanın sonucunda, 286 işletmenin yer aldığı bir listeye ulaşılmıştır. Listenin ilk sırasında, kurulduğu yıl olan 1777'den beri faaliyetine ara vermeden devam eden Ali Muhiddin Hacı Bekir işletmesi yer almaktadır.

İşletmelerin kuruluş tarihleri ile ilgili farklı beyanlar tarama sonucunda bulgulanmış olmakla birlikte, işletmelerin resmi internet sayfalarında belirtilen yıl esas alınarak bu çelişki giderilmeye çalışılmıştır.

1900'lü yıllarla birlikte ayakta kalmayı başarmış işletmelerin sayısında ciddi bir artış gözlemlenmiştir. İşletmelerin %94'lük kısmı faaliyetini İstanbul'da başlatmış veya merkez ofislerini İstanbul'a taşımıştır. Listeye girmeyi başaran diğer işletmelerin Türkiye'nin en gelişmiş illeri arasında dağıldığı görülmüştür.

Uzun ömürlü işletmelerin %56,6'sı gıda sektöründe yer almaktadır.

Araştırma sonuçlarından hareketle, ilerleyen araştırmalar için öneriler sıralamak mümkündür. Bu araştırmanın amacının, gelecek çalışmalara zemin oluşturacak bir liste hazırlamak olduğu hatırlanırsa, bulgular kısmında yer verdiğimiz açıklamaların her birinin detaylı saha araştırmalarıyla araştırılması gerektiği açıktır. Bunun dışında, ilerleyen araştırmalarda uzun ömürlü işletmelerin sektörler bazında ayrıca araştırılması ve sektörler arası anlamlı farkların olup olmadığının tespit edilmesi literatürün derinleşmesine katkı sunacaktır. Aynı perspektifle iller bazında, ticaret ve sanayi odalarının arşivlerinden alınacak veriler ile ilin işletme profilini çıkaracak projeler yapmak da mümkündür.

Bu çalışma sonucunda ortaya çıkan listede yer alan işletmelerin hikayelerine odaklanan işletme tarihi çalışmaları ile alanın gelişimine katkı sunulabilir. Ayrıca bu işletmelerin örgütlenmesi ve yönetimi ile ilgili yapılacak araştırmalar ile uzun ömürlülüğün bir mekanizmasının olup olmadığı açığa çıkarılabilir.

Aile işletmesi alanının içinde tartışılan kurumsallaşma, kuşaklar arası devir, değerler sisteminin oluşturulması vb. konularda çalışacak olan araştırmacılar için bu araştırmanın sonucunda ulaşılan listenin bir referans olabileceği düşünülmektedir. Aile işletmeleri ve işletme tarihi alanlarını bütünleştiren çalışmalar (Colli, 2003; Colli ve Rose, 2007; Perez, 2105) dikkate alındığında benzeri araştırmaların Türkiye bağlamında yürütülmesi için bu araştırmada ulaşılan listenin bir temel oluşturabileceği düşünülmektedir.

Benzer şekilde, yönetim ve organizasyon alanında araştırma yapan; uzun ömürlü işletmelerin hangi dinamik yetenekleri geliştirdikleri, örgütsel değişimi nasıl yaşadıkları, kurumsal değişimden nasıl etkilendikleri, büyüme kararlarını nasıl aldıkları sorularına odaklanan araştırmacılar için de bu çalışmanın bir zemin oluşturabileceği düşünülmektedir.

Son olarak, uzun ömürlü işletmeler hakkında uluslararası kıyaslama yapabilecek çalışmalar için de bu çalışmanın verilerinden yararlanılabileceği düşünülmektedir.

Tablo 1: Uzun Ömürlü Türk İşletmelerinin Listesi

S. No	İşletmenin Adı	Kuruluş Yılı	Kuruluş Yeri-Merkez Ofis	Ürün-Hizmet	Açıklama Notu
0	Çemberlitaş Hamamı	1584	İstanbul	Hamam	1
00	Avedis Zildjian	1623	İstanbul	Enstrüman üretimi	2
1	Ali Muhiddin Hacı Bekir	1777	İstanbul	Şekerleme, lokum	
2	Şekerci Cafer Erol	1807	İstanbul	Şekerleme, lokum	
3	Tarihi İskele Simitçisi	1814	Antalya	Simit	
4	Karaköy Güllüoğlu	1820	İstanbul	Baklava ve tatlı çeşitleri	4
5	Beyaz Fırın	1836	İstanbul	Pasta çeşitleri	5
6	Dedem Osmanlı Çarıkları	1800'ler	Kahramanmaraş	Çarık üretimi	6
7	Kebapçı Kadir	1851	Isparta	Lokanta	
8	Petek Saraciye	1855	İstanbul	Saraciye	3
9	Tarihi Kalkanoğlu Pilavcısı	1856	Trabzon	Lokanta	
10	Gökçen Grup	1858	Bursa	Bplus İşletme Grubu	
11	Becerem Köftçisi	1860	İstanbul	Lokanta	
12	Silkar Holding	1860	İstanbul	İşletme grubu	
13	Yaşar Pastanesi	1862	Kahramanmaraş	Dondurma, pasta çeşitleri	
14	Güngenci Saat	1864	İstanbul	Saat	
15	Hafız Mustafa	1864	İstanbul	Şekerleme, lokum	3
16	Hacı Mustafa Ziraat İşletmeciliği	1867	Malatya	-	7
17	Kebapçı İskender-Yavuz İskenderoğlu	1867	Bursa	Lokanta	8
18	Alevli Züccaciye Ticaret A.Ş.	1870	İstanbul	Züccaciye	
19	Malatya Pazarı	1870	Malatya	Kuruyemiş, gıda ürünleri	9
20	Kurukahveci Mehmet Efendi	1871	İstanbul	Kahve	
21	Sabuncakis	1874	İstanbul	Çiçek	
22	Tanınmış Helvacı	1875	Eskişehir	Helva, peynir	
23	Yunuslar Karadeniz Unlu Mamulleri	1876	Bodrum-Muğla	Pasta çeşitleri	
24	Vefa Bozacısı	1876	İstanbul	Boza	3
25	Dibek Kahvesi	1877	Edirne	Kahve	
26	Meyer Saat	1878	İstanbul	Saat	
27	Komili	1878	Midilli Adası, Ayvalık	Zeytinyağı, temizlik ürünleri	3
28	Erden Gıda/Şekerleme	1878	Eskişehir	Şekerleme ve diyabetik ürünler	
29	Koşar Deri	1880	İstanbul	Deri ürünleri	10
30	Hamamcıoğlu Müesseseleri	1880	İstanbul	İşletme grubu	3
31	Saffet Abdullah Güllaçları	1881	İstanbul	Güllaç	
32	Boybeyi	1881	İstanbul	Mücevher	10
33	Akmanoğlu Fırını	1883	İstanbul	Unlu mamuller	
34	Çöğenler Helvacılık	1883	Konya	Gıda ürünleri	
35	Helvacı Necmi	1883	Konya	Helva	10
36	Cemilzade	1883	İstanbul	Şekerleme	3

S. No	İşletmenin Adı	Kuruluş Yılı	Kuruluş Yeri-Merkez Ofis	Ürün-Hizmet	Açıklama Notu
37	Ali Koka Boza	1884	Sakarya-Adapazarı	Boza	
38	Gabaylar Müessesesi	1885	İstanbul	Balıkçılık Malzemeleri	
39	Topçu Kebap	1885	Antalya	Lokanta	
40	Dumlu Pazarlama	1886	Hatay	İnşaat	
41	Evliyazade Zeytinyağları	1886	Ayvalık- Balıkesir	Zeytinyağı	
42	Lebon Pastanesi	1886	İstanbul	Pasta çeşitleri	
43	İmam Çağdaş	1887	Gaziantep	Tatlı, kebab	
44	Aktepe Zeytinyağları	1887-88	Altınova-Balıkesir	Zeytinyağı	
45	Hacı Abdullah Lokantası	1888	İstanbul	Lokanta	
46	Hacı Şakir	1889	İstanbul	Temizlik ürünleri	
47	Tevfik Aydın Saat	1889	İstanbul	Saat	3
48	Madame Tadia Otel	1890	Eskişehir	Otel işletmeciliği	
49	Meşhur Beyoğlu Kellecisi	1890	İstanbul	Lokanta	
50	Agora Meyhanesi	1890	İstanbul	Meyhane	11
51	Bomonti Birası	1890	İstanbul	Bira	12
52	Lezzet Kebap	1891	Konya	Lokanta	10
53	İskender Smokin	1891	İstanbul	Smokin	
54	Şeref Büryan	1892	İstanbul	Lokanta	
55	Afitap	1892	İstanbul	Ajanda	3
56	Besler İnegöl Köftçisi	1893	Bursa	Lokanta	
57	Teksima Tekstil	1893	Konya	Tekstil Makineleri	
58	Meşhur Filibe Köftçisi	1893	İstanbul	Lokanta	
59	Tarihi Meşhur Kanlıca Yoğurdu	1893	İstanbul	Yoğurt	
60	Tuzcuoğlu Holding A.Ş.	1893	İzmir	Lojistik	
61	Tarihi Sarıyer Börekçisi	1895	İstanbul	Börek	
62	Kaymakçı Pando	1895	İstanbul	Kahvaltılık ürünler	
63	Yeni Asır Gazetesi	1895	İzmir	Gazete	3
64	Pera Palas Hotel	1895	İstanbul	Otel işletmeciliği	
65	Rebul Eczanesi	1895	İstanbul	Eczane	
66	Yıldız Gıda	1896	Kütahya	Gıda ürünleri	10
67	Kutman	1896	İstanbul	Şarap	10
68	Konyalı Lokantası	1897	İstanbul	Lokanta	3
69	Alevli Züccaciye Ticaret A.Ş.	1898	İstanbul	Züccaciye	
70	Tarihi Pano Şaraphanesi	1898	İstanbul	Şarap	13
71	Helvacı Hakkı Helvacıoğlu	1898	Kütahya	Helva	10
72	Hamidiye Kaynak Suyu	1898	İstanbul	Su	
73	Midas Sızma Zeytinyağları	1899	Edremit-Balıkesir	Zeytinyağı	
74	Demirler Rulman Ticaret	1800'lerin sonu- 1965	Eskişehir	Rulman	14
75	Faros Optik	1900'lerin başı	İstanbul	Gözlük	
76	Özsümer Gıda Sanayi ve Ticaret	1900	Manisa-Turgutlu	Gıda ürünleri	10

S. No	İşletmenin Adı	Kuruluş Yılı	Kuruluş Yeri-Merkez Ofis	Ürün-Hizmet	Açıklama Notu
77	Hasanpaşa Fırını	1900	İstanbul	Fırın-unlu mamuller	
78	Helsan Helva	1900	Konya	Helva	10
79	Şekerci Ali Galip	1901	İzmir	Şekerleme	
80	Pandeli Lokantası	1901	İstanbul	Lokanta	3
81	Yeni Moda Eczanesi	1902	İstanbul	Eczane	
82	Arkas Holding	1902	İzmir	Lojistik	
83	Eriş Helva	1903	Eskişehir	Helva	10
84	İbrahim Ethem Ulagay İlaç Sanayi	1903	İstanbul	İlaç	
85	Bebek Badem Ezmecisi	1904	İstanbul	Şekerleme	
86	Sanko Holding	1904	İstanbul	İşletme grubu	
87	Kaptanoğlu Holding	1904	İstanbul	İşletme grubu	
88	Malcılar	1905	Bursa	Bakkaliye, yağhane	10
89	Kositaş Sigorta	1906	İstanbul	Sigortacılık	
90	Ariş Piranta	1906	Mardin	Mücevher	
91	Hacı Levent	1907	Diyarbakır	Kadayıf, tatlı	
92	Hacı Şükrü Kebapçısı	1907	Konya	Lokanta	10
93	Koska	1907	Denizli	Gıda ürünleri	3
94	Koska Helvacısı	1907	Denizli	Gıda ürünleri	3
95	Splendid Palas Otel	1908	İstanbul	Otel işletmeciliği	3
96	Kazancılar Tarihi Kebap Salonu	1908	Adana	Lokanta	
97	Ferah Eczanesi	1908	İstanbul	Eczane	
98	Kazancılar Kebap	1908	İstanbul	Lokanta	
99	Emgen Optik	1909	İstanbul	Gözlük	3
100	İlancılık Reklam Ajansı	1909	İstanbul	Reklam ajansı	3
101	Çerçi Yusuf	1910	Adana	Aktar	
102	Antepçiler-Asmaaltı1940	1910	Adana	Lokanta	
103	Tariş	1910	Ege Bölgesi	Kooperatif	
104	Müftüoğlu	1910	Antakya	Doğal banyo sabunları	10
105	Apikoğlu	1910	Kayseri	Et ürünleri	3
106	Ece Ajandaları	1910	İstanbul	Ajanda	3
107	Aslan Çimento	1910	Kocaeli	Çimento	
108	Bilol Tekstil Servis İthalat İhracat	1911	İstanbul	Tekstil	
109	Uludağ Maden Suları Türk A.Ş.	1912	Bursa	İçecek	15
110	Deriş	1912	İstanbul	Marka ve Patent Acenteliği	3
111	Develi Restoran	1912	İstanbul	Lokanta	
112	Gözlüklü Ticaret	1912	İzmir	Hırdavat	16
113	Meşhur Köfteci Mustafa	1912	Sakarya-Adapazarı	Lokanta	
114	Abdi İbrahim İlaçları	1912	İstanbul	İlaç	
115	Sokol Tarımsal	1913	Ayvalık- Balıkesir	Zeytinyağı	
116	Asri Turşucu	1913	İstanbul	Turşu	
117	Yenigün	1914	Antalya	Geleneksel gıda ürünleri	10

S. No	İşletmenin Adı	Kuruluş Yılı	Kuruluş Yeri-Merkez Ofis	Ürün-Hizmet	Açıklama Notu
118	Viktor Levi Şarapevi	1914	İstanbul	Şarap	
119	Üçer Mağazacılık ve Perakende Satış	1915	Eskişehir	Mağazacılık	10
120	Oraylar Kuyumculuk	1915	Eskişehir	Kuyumculuk	10
121	Tarihi Mahmudun Fırını	*1916	Sakarya-Adapazarı	Fırın	17
122	Tarihi Fatih Sarmacısı	*1916	İstanbul	Tatlı	18
123	Karavelioğlu İşletme Grubu	1916	İstanbul	İşletme grubu	
124	Broderi Narin	1917	İstanbul	Tekstil	
125	Madra Zeytinyağı	1917	İstanbul	Zeytinyağı	
126	Çift Geyik Karaca	1917	İstanbul	Hazır giyim	3
127	Barbaros Yoğurt ve Süt Mamulleri	1918	İstanbul	Süt Ürünleri	
128	Yeni Adana Gazetesi	1918	Adana	Gazete	
129	Nuri Leflef Ayakkabı Boya İmalathanesi	1918	İstanbul	Ayakkabı boyası	
130	Dedeman Holding	1918	Kayseri	İşletme grubu	
131	Kifidis	1919	İstanbul	Ayakkabı	3
132	Bayrakçı Bayrak Fabrikası	1919	İstanbul	Bayrak	
133	Yanyalı Fehmi Lokantası	1919	İstanbul	Lokanta	
134	Has Kur Saatçilik	1919	Çanakkale	Saat	
135	Ördekçioğlu	1919	İstanbul	Mutfak Malzemeleri	
136	Hacı Fadiloğulları Baklava	1920	Kilis	Baklava, tatlı	
137	Rüştü'nün Fırını	1920	Trabzon	Fırın	
138	Librairie de Pera	1920	İstanbul	Kitap	
139	Tarihi Ali Baba Balık Lokantası	1920	İstanbul	Lokanta	
140	Şenocak Şapka	1920	İstanbul	Şapka	10
141	Ulusoy Ticari Yatırımlar Holding	1920	Trabzon	İşletme grubu	10
142	Tarihi Sultanahmet Köftçisi "Selim Usta"	1920	İstanbul	Lokanta	
143	Tarihi Karaköy Midyecisi	1921	İstanbul	Lokanta	
144	Altınoğlu Tatlıcısı	1922	İstanbul	Tatlı, kebab	10
145	Kemal Film	1922	İstanbul	Film Yapımı	
146	Altınova Un	1922	Konya	Un	10
147	İkbal	1922	Afyonkarahisar	Et ve gıda ürünleri	
148	Haleplioğlu Baklava	1922	İstanbul	Baklava, tatlı	
149	Mustafa Nevzat İlaç Sanayi	1923	İstanbul	İlaç	
150	Helvacızade	1923	İstanbul	Helva	
151	Çetintaş Giyim	1923	Eskişehir	Hazır giyim	10
152	Sakıpağa Süt ve Gıda Sanayi	1923	İzmir-Karşıyaka	Süt ürünleri	
153	Nuri Beğendik ve Oğulları	1923	Kayseri	Mağazacılık	
154	Tarihi Cumhuriyet Meyhanesi	1923	İstanbul	Meyhane	19
155	Cumhuriyet Lokantası	1923	Edremit-Balıkesir	Lokanta	
156	Afşaroğlu	1923	İzmir	Yapı malzemeleri	
157	fotosibel	1923	İstanbul	Fotoğrafçılık	20

S. No	İşletmenin Adı	Kuruluş Yılı	Kuruluş Yeri-Merkez Ofis	Ürün-Hizmet	Açıklama Notu
158	Akdeniz Besicilik	1923	Ardahan	Et ürünleri	
159	Gülseven Helva	1923	Sakarya-Adapazarı	Helva, şekerleme	
160	Baylan Pastanesi	1923	İstanbul	Pasta çeşitleri	
161	Beğendik Mağaza İşletmeleri	1923	Kayseri	Un, kepek	10
162	E.R. Roditi Halefleri	1923	İzmir	Dış ticaret	10
163	Eyüp Sabri Tuncer	1923	Ankara	Kolonya	3
164	Kılıçoğlu Grubu	1923	Eskişehir	Kiremit, tuğla	10
165	Rıfat Sargın Eczanesi	1924	İstanbul	Eczane	10
166	Rahmi Yılmaz	1924	Eskişehir	Manifaturacılık	10
167	Başbörekçi	1924	Eskişehir	Börek, baklava	10
168	Hatemoğlu	1924	Kayseri	Hazır giyim	
169	Konakoğlu Lokantası	1924	Trabzon	Lokanta	
170	Elit Çikolata	1924	İstanbul	Çikolata	3
171	Dönerci Hakkı Baba	1924	Antalya	Lokanta	
172	Kurufasulyeci Erzincanlı Ali Baba	1924	İstanbul	Lokanta	
173	Mazlum Şekerli Mamuller	1924	Sakarya-Adapazarı	Helva, şekerleme	
174	Altınış Kuyumculuk	1924	Isparta	Kuyumculuk	
175	Anadolu Sigorta	1925	İstanbul	Sigortacılık	
176	Yırlacı	1925	Balıkesir	Sentetik dokuma	21
177	Yeşilgiresun Gazetesi	1925	Giresun	Gazete	
178	Karakedi Bozacısı	1925	Eskişehir	Boza	10
179	Yasin Çakır Un	1925	Eskişehir	Un	10
180	Tipi Peynirleri	1925	İstanbul	Süt ürünleri	
181	Zeynel Muhallebicisi	1925	İstanbul	Lokanta	
182	İmamoğlu Sucukları	1925	Kayseri	Et ürünleri	10
183	Uçar Tuz Sanayi Ticaret	1926	Mersin	Tuz, gıda ürünleri	
184	Kamil Koç Otobüs İşletmesi	1926	Bursa-Bilecik	Yolcu taşımacılığı	22
185	Kebabçı Şakir	1926	Kayseri	Lokanta	
186	Sürüm Şekercisi	1926	Konya	Şekerleme	
187	Üç Yıldız	1926	İstanbul	Şekerleme	
188	Niyazi Triko	1926	Eskişehir	Dokuma, hazır giyim	10
189	Günbe Lokumculuk	1926	Afyonkarahisar-Bolvadin	Şekerleme, lokum	10
190	Ensar Mağazaları	1926	Afyonkarahisar-Bolvadin	Mağazacılık	10
191	Zeyneller Ev tekstil	1926	Eskişehir	Ev tekstili	10
192	Koç Holding	1926	Ankara	İşletme grubu	
193	Eski Çelttek Kömür İşletmesi	1926	Amasya	Kömür	
194	Mürefte Fırını	1926	Tekirdağ	Fırın	
195	Uğrak Lokantası	1926	Ankara	Lokanta	
196	Arabağa Kurukahvecisi	1926	Mersin	Kahve	
197	Foto Ektem	1926	Konya	Fotoğrafçılık	

S. No	İşletmenin Adı	Kuruluş Yılı	Kuruluş Yeri-Merkez Ofis	Ürün-Hizmet	Açıklama Notu
198	Doluca Şarapları	1926	İstanbul	Şarap	
199	Tatko	1927	İstanbul	İşletme grubu	
200	Remzi Kitabevi	1927	İstanbul	Yayınevi	
201	İnkılap Kitabevi	1927	İstanbul	Yayınevi	
202	Pak Çiğerci	1927	İstanbul	Lokanta	
203	Balıkesir Kargo	1927	Balıkesir	Lojistik	
204	Cici Çikolata	1927	Eskişehir	Çikolata	
205	Tahincioğlu Holding	1927	Mardin	İşletme r grubu	
206	Mazlumlar Muhallebicesi	1927	Eskişehir	Tatlı	
207	Oğuzlar Yem	1927	Eskişehir	Yem	10
208	Nurus	1927	Ankara	Mobilya	10
209	İmren Şekerleme	1927	Bolu	Şekerleme	10
210	Ege Restaurant	1927	İstanbul	Lokanta	
211	Yakupoğlu A.Ş.	1927	Ankara	Bot, ayakkabı	
212	Evyap	1927	İstanbul	Sabun ve kişisel bakım ürünleri	
213	Yaşar Holding (DYO)	1927	İzmir	İşletme grubu	
214	Kent Gıda	1927	İstanbul	Gıda ürünleri	
215	Koço Restaurant	1928	İstanbul	Lokanta	
216	Aris- Ali Raif İlaç Sanayi	1928	İstanbul	İlaç	
217	Şapkacı Şevket- Şevket Giyim	1928	Eskişehir	Hazır giyim	10
218	Ünlü Pastırma-Sucuk İmalathanesi	1928	Kayseri	Et ürünleri	10
219	Taylan Gıda	1928	Manisa	Gıda ürünleri	10
220	Hasoğlu Halıcılık	1928	Kayseri	Halı	10
221	Pastavilla (Koç Holding)	1928	İzmir	Makarna	23
222	Ulus Pastanesi	1928	Bursa	Pasta çeşitleri	
223	Köfteci Ramiz	1928	Manisa-Akhisar	Lokanta	
224	Adembaba	1928	Kayseri	Lokanta	
225	Tarihi Sarıyer Muhallebicesi	1928	İstanbul	Lokanta	
226	Kurufasulyeci Hüsrev	1928	Rize-Çayeli	Lokanta	
227	Kavaklıdere Şarapları	1929	Ankara	Şarap	
228	Namlı Pastırmacısı- Namlı Gurme	1929	İstanbul	Et ve gıda ürünleri	
229	Münir Şahin İlaç Sanayi	1929	İstanbul	İlaç	
230	Şensarı Asfalt	1929	Eskişehir	Asfalt	10
231	Tuzcular	1929	Eskişehir	Distribütörlük, pazarlama	10
232	Recepoğlu Tüketim Maddeleri	1929	Samsun-Çarşamba	Distribütörlük	10
233	Sarar	1930	Eskişehir	Hazır giyim	
234	Demircioğlu Gıda	1930	Eskişehir	Gıda ürünleri	10
235	Rengin Manifatura	1930	Eskişehir	Hazır giyim	10
236	Özgörkey	1930	İzmir	Ambalaj, gıda, pazarlama	10
237	Obasan	1930	Bursa	Lokanta	10

S. No	İşletmenin Adı	Kuruluş Yılı	Kuruluş Yeri-Merkez Ofis	Ürün-Hizmet	Açıklama Notu
238	Kafkas Pasta Şekerleme	1930	Bursa	Şekerleme	
239	Resul Dayı'nın Fırını	1930	Sakarya-Adapazarı	Fırın	
240	Ahenk Müzik	1931	Eskişehir	Müzik aletleri	10
241	Güvendik Pastanesi	1932	Konya	Pasta çeşitleri	10
242	Rejans Restaurant	1932	İstanbul	Lokanta	10
243	Kültür Eğitim Kurumları	1932	Eskişehir	Eğitim kurumları	10
244	Varlık Yayınları	1933	İstanbul	Yayınevi	
245	Ünalın Ticaret	1933	Eskişehir	Beyaz eşya satışı	10
246	Meşhur Aşevi- Çorbacı Mahir	1933	Eskişehir	Lokanta	10
247	Kelekçi Manifatura	1933	Afyonkarahisar-Bolvadin	Manifatura	10
248	Kanaat Lokantası	1933	İstanbul	Lokanta	
249	Tarihi Oktay Kurabiye Fırını	1934	İstanbul	Unlu mamuller	
250	Vakko	1934	İstanbul	Hazır giyim	
251	Şişecam	1935	İstanbul	Cam üretimi	
252	Saray Muhallebicisi	1935	İstanbul	Lokanta	
253	Delen Ticaret	1935	Kayseri	İnşaat	10
254	Muzaffer Kuru Temizleme	1935	İstanbul	Kuru temizleme	10
255	Zeyrekler	1936	Eskişehir	Ayakkabı	10
256	Hüsnüniyet Lokantası	1936	Eskişehir	Lokanta	10
257	Mimataş Tekstil	1936	Kayseri	Kumaş üretimi	10
258	Atasay	1937	Denizli	Kuyumculuk	
259	Kiğılı	1938	İstanbul	Hazır giyim	
260	Hotiç	1938	İstanbul	Ayakkabı	
261	Karışma Sen Restaurant	1938	İstanbul	Lokanta	
262	Özsüt	1938	İzmir	Tatlı	
263	Aktaş Grup	1938	Bursa	Lastik, hava süspansiyon körüğü	10
264	STFA	1938	İstanbul	İşletme grubu	
265	Samancı Mobilya	1938	Konya	Mobilya	10
266	Helvacı Sabri	1938	Kütahya	Helva	
267	Kurucu Ali Baba Kanaat Lokantası	1939	İstanbul	Lokanta	
268	Markiz Pastanesi	1940	İstanbul	Pasta çeşitleri	
269	Cafer Sadık Abaloğlu Holding	1941	Denizli	İşletme grubu	
270	Bursa Gül Restaurant	1940'lı yıllar	İstanbul	Lokanta	
271	Şerif Ali Fırını	1942	Denizli	Fırın	
272	Abaloğlu (Orhan Abaloğlu)	1942	Denizli	İşletme grubu	24
273	Eczacıbaşı	1942	İstanbul	İşletme grubu	
274	Nuh Çimento	1942	Kocaeli	Çimento	
275	Turasan Bağcılık ve Şarapçılık	1943	Ürgüp-Nevşehir	Şarap	10
276	Ülker	1944	İstanbul	İşletme grubu	

S. No	İşletmenin Adı	Kuruluş Yılı	Kuruluş Yeri-Merkez Ofis	Ürün-Hizmet	Açıklama Notu
277	Akçaabat Köftçisi- Eskişehir	1945	Eskişehir	Lokanta	10
278	Ankara Lokantası	1944	İstanbul	Lokanta	
279	Bankalar-1 Lokantası	1947	İstanbul	Lokanta	
280	Emirşeyh Köfte& Baklava	1950	Erzurum	Lokanta	
281	YKM	1950	İstanbul	Mağazacılık	
282	Elginlan	1950	Ankara	İşletme grubu	
283	Elvan Grup	1952	İstanbul	Gıda üretimi	
284	Beyoğlu çikolatası	1954	İstanbul	Çikolata	
285	Baltepe Pastanesi dondurmacısı	1956	İstanbul	Pasta çeşitleri	
286	ENKA	1957	İstanbul	İşletme grubu	
287	TEKFEN	1957	İstanbul	İşletme grubu	
288	Köftçeci Hüseyin	1958	İstanbul	Lokanta	
289	Sabancı Holding	(1925) 1967	Adana	İşletme grubu	25

Açıklama Notları:

- 1- Günümüzde, hamam hizmet sunmaya devam etmektedir, fakat işletilmesine uzun yıllar ara verilmiştir. Analize dahil edilmemiştir.
- 2- Kuruluşu İstanbul olan bu işletme, Amerika Birleşik Devletleri'nde faaliyet göstermektedir. Analize dahil edilmemiştir.
- 3- Yüzyıllık Markalar Derneği üyesidir.
- 4- Yüzyıllık Markalar Derneği üyesidir. Bazı kaynaklarda kuruluş yılı 1871 olarak geçse de, dernek sayfasında ve logosunda 1820 yılının kullanıldığı görülmüştür.
- 5- Yüzyıllık Markalar Derneği'nin üyesi olarak belirtilmeyen işletme, derneğin Serkan Yazıcı yönetiminde yayımladığı Yüzyıllık Hikayeler isimli eserde yer almaktadır.
- 6- İşletmenin broşüründe ve resmi internet sayfasında 4. kuşağa ulaşıldığı belirtilmekte, kesin kuruluş tarihi hakkında bilgi sunulmamaktadır. 1800'lü yıllardan bu yana hizmet verildiği belirtilmektedir.
- 7- Bu işletmenin ismine yalnızca bir sosyal paylaşım sitesinde rastlanılmıştır. İşletmenin halen faaliyette olup olmadığına dair kesin bilgiye ulaşılamamıştır.
- 8- Çeşitli kaynaklarda,1860 yılında kurulan İskender Mehmetoğlu işletmesi ismiyle geçmektedir. Ancak burada, yönetici ile 2013 yılında yapılan röportaj ve kurumsal internet sitesindeki bilgiler esas alınmıştır.
- 9- Çeşitli haber sitelerinde kuruluş 1882 olarak gösterilmekte, ancak kurumsal internet sitesinde 1870 yılı esas alınmaktadır.
- 10- 5. AİK Kongre Kitabında yer alan listeden alınmıştır.
- 11- Aynı isimle yeniden yıllar sonra açılmıştır, fakat resmi internet sitesinde ve logoda 1890 ibaresi kullanılmaktadır.
- 12- Anadolu Gruba ait bir marka olarak varlığını sürdürmektedir.
- 13- İşletme yeniden açılmıştır, ancak kurumsal web sitesinde kuruluş yılı 1898 olarak gösterilmektedir.
- 14- 5. AİK Kongre Kitabında yer alan listede kuruluş tarihi 1800'lerin sonu olarak gösterilmektedir, ancak 1965 olarak geçen kaynaklar da mevcuttur.
- 15- Yüzyıllık Markalar Derneği üyesidir. Çeşitli kaynaklarda Erbak Uludağ ismiyle 1870'li tarihlere dayandırılan işletmenin resmi internet sitesinde kuruluş yılı 1912 olarak gösterilmektedir.
- 16- Çeşitli şehir ticaret rehberlerinde kuruluş 1912 olarak gösterilmekte, kurumsal internet sitesinde 1940 esas alınmaktadır.
- 17- 2. Kuşak Yönetici Faruk Elbirlik ile 13.02.2016 tarihinde yapılan telefon görüşmesinde, işletmenin Yanyalı Rumlardan fırın olarak devralındığı, en az yüzyıllık bir işletme olduğu öğrenilmiştir. Bu nedenle tabloya yüz yıl öncesinin tarihi yazılmıştır.
- 18- 3. Kuşak Yönetici Ahmet Özcan Deligöz'le 13.02.2016 tarihinde yapılan telefon görüşmesinde, işletmenin kesin kuruluş tarihinin bilinmediği ve yaklaşık olarak 100 yıllık bir işletme olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle tabloya yüz yıl öncesinin tarihi yazılmıştır.
- 19- İşletmenin resmi internet sitesinde kuruluş tarihinin daha eski olduğu, fakat Cumhuriyetin ilanı ile birlikte isim değiştirmiş olduğu belirtilmektedir.
- 20- İşletmenin internet sitesinde 1923-2012 yılları arasında faaliyette bulunduğu belirtilmekte, ancak internet sitesi aktif olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

- 21- 5. AİK Kongre Kitabında yer alan listede kuruluş tarihi 1923 olarak verilmiştir, ancak burada işletmenin internet sitesindeki beyan esas alınmıştır.
- 22- 5. AİK Kongre Kitabında yer alan listede kuruluş tarihi 1923 olarak verilmiştir, ancak burada işletmenin internet sitesindeki beyan esas alınmıştır.
- 23- Pastavilla makarna Koç Holding bünyesinde yer alan bir markadır, marka ismi devam etmektedir.
- 24- 5. AİK Kongre Kitabında yer alan listede kuruluş tarihi 1900'lerin başı olarak verilmiştir, ancak burada işletmenin internet sitesindeki beyan esas alınmıştır.
- 25- Holding tarihi Hacı Ömer Sabancı'nın iş hayatına atılmadığı 1925 yılına kadar dayandırılabilir.

Teşekkür

Araştırma süreci boyunca kendisinde bulunan tüm materyalleri benimle paylaşan değerli meslektaşım Doç. Dr. Serkan Yazıcı'ya teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

- Adizes, I. (1989). *Corporate Life Cycles: How And Why Corporations Grow And Die And What To Do About It*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Akin, G. (2000). How long do things last? *Journal of Organizational Change Management* 13(1), 30-31.
- Amatori F., Jones G. (2007). *Dünya İşletme Tarihi*. Ankara: Dost Yayınevi.
- Bakoğlu, R. (2004). Geçmişten günümüze Kapalı Çarşı kuyumcularının iş gelenekleri ve büyüme mekanizmaları: Sözlü tarih çalışması. *1. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı*. 286-294 17-18 Nisan, İstanbul.
- Baraz, B. (2010). Kıdemli aile işletmeleri: Eskişehir'deki genel görünüm. *4. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı*. 25-35. 16-17 Nisan, İstanbul.
- Baraz, B. (2012). Kıdemli aile işletmeleri: bilgi ve sermayenin kökeni. *5. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı*. 115-126 13-14 Nisan, İstanbul.
- Barnard, C. (1938). *The Functions of the Executive*. Cambridge, Ma: Harvard University Press.
- Beard, D. W., Dess, G. G. (1981). Corporate-level strategy, business-level strategy, and firm performance. *The Academy of Management Journal*, 24(4), 663-688.
- Brunninge, O. (2009). Using history in organizations: how managers make purposeful reference to history in strategy processes. *Journal of Organizational Change Management*, 22(1), 8-26.
- Bucheli, M., Wadhvani, R. D. (2013). *Organizations In Time: History, Theory, Methods*. Oxford University Press.
- Caloghirou, Y., Protogerou, A., Spanos, Y., Papagiannakis, L. (2004). Industry versus firm-specific effects on performance: Contrasting SMEs and large-sized firms. *European Management Journal*, 22(2), 231-243.
- Clegg, S., Dunkerley, D. (2013). *Organization, class and control*. Routledge.
- Colli, A., Rose, M. (2007). Family Business. In Jones G. & Zeitlin J. (Eds.) *Business History*. Oxford University Press.
- Colli, A. (2003). *The History of Family Businesses, 1850-2000*. Cambridge University Press.
- De Geus, A. (1999). *Yaşayan Şirket*, (Çev. Ahmet Ünver). Rota Yayınları.
- Dil, E. (2013). *Strateji perspektifinden örgütsel uzun ömürlülüğün araştırılması: Asırlık firma çoklu örnek olayı* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göker, A. Z., & Üçok, T. (2006). Aile İşletmeleri ve Karar verme Süreci, Köklü Aile İşletmelerinde Bir Uygulama. *II. Aile İşletmeleri Kongresi Bildiri Kitapçığı* (45-57).
- Hannan, M. T., Freeman, J. (1977). The population ecology of organizations. *American journal of sociology*, 929-964.
- Hannan, M. T., Freeman, J. (1984). Structural inertia and organizational change. *American sociological review*, 149-164.
- Kaplan, M. (2010). Geçmişten günümüze Isparta kebabçılarının stratejik analizi. *4. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı*. 173-183 16-17 Nisan, İstanbul.
- Katz, D., Kahn, R. L. (1966). *The social psychology of organizations*. New York: Wiley.
- Kendall, J. E., Kendall, K. E. (1993). Metaphors and methodologies: living beyond the systems machine. *MIS Quarterly*, 17(2), 149-171.
- Kipping, M., Üsdiken, B. (2014). History in organization and management theory: More than meets the eye. *The Academy of Management Annals*, 8(1), 535-588.
- Koçel, T. (2004). *T.C İstanbul Kültür Üniversitesi 1. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı*. 17-18 Nisan, İstanbul.
- Koçel, T. (2006). *T.C İstanbul Kültür Üniversitesi 2. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı*. 14-15 Nisan, İstanbul.
- Koçel, T. (2008). *T.C İstanbul Kültür Üniversitesi 3. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı*. 18-19 Nisan, İstanbul.
- Koçel, T. (2010). *T.C İstanbul Kültür Üniversitesi 4. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı*. 16-17 Nisan, İstanbul.
- Koçel, T. (2012). *T.C İstanbul Kültür Üniversitesi 5. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı*. 13-14 Nisan, İstanbul.
- Konz, G.N.P., Katz, J.A. (1996). Hyper longevity in leadership endeavors: Deep structure and the lessons of

- religious orders for very long-term survival. *Journal of Management Systems*, 8, 51-60.
- Konz, G.N.P., Katz, J.A. (2000). Meta-population analysis: a technique for studying hyper-longevity. *Journal Of Organizational Change*, 13, 49-60.
- Krell, T. C. (2000). Organizational longevity and technological change. *Journal of Organizational Change Management*, 13, 8-14.
- Markides, C. C., Williamson, P. J. (1994). Related diversification, core competences and corporate performance. *Strategic Management Journal*, 15(2), 149-165.
- Mayfield, M., Mayfield, J., Stephens, D. (2007). The relationship of generic strategy typing and organizational longevity: A preliminary analysis in the comic book industry using the miles and snow typology. Competitiveness review: an international business journal incorporating. *Journal of Global Competitiveness*, 17(1/2), 94-108.
- Meyer, M. W., Zucker, L. G. (1989). *Permanently Failing Organizations*. Newbury Park, Ca: Sage Publications.
- Montgomery, C. A., Wernerfelt, B. (1988). Diversification, Ricardian rents, and Tobin's q. *The Rand Journal of Economics* 623-632.
- Montuori, L. A. (2000). Organizational longevity-integrating systems thinking, learning and conceptual complexity. *Journal of Organizational Change Management* 3(1) 61-73.
- Özen, A. (2010). *Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri, Sümerbank (1930\1945)*. İstanbul: Libra Yayınevi.
- Perez, P. F. (2015). *The Endurance of Family Businesses*, Cambridge University Press.
- Platin Dergisi, (2009). 29 Ekim Özel. Türkiye Ekonomisinin 86 Yıllık Yolculuğu.
- Porsander, L. (2000). Translating a dream of immortality in a (con) temporary order. *Journal of Organizational Change Management*, 13(1), 14-29.
- Porter, M. E. (1979). The structure with in industries and companies' performance. *The Review of Economics and Statistics*, 61(2), 214-227.
- Porter, M. E. (1980). *Competitive Strategy*. New York: The Free Press.
- Prescott, J. E. (1986). Environments as moderators of the relationship between strategy and performance. *Academy of Management Journal*, 29(2), 329-346.
- Rice, A. K. (1963). *The Enterprise and Its Environment*. London: Tavistock.
- Scherer, F. M. (1980). *Industrial Market Structure and Economic Performance*. Chicago: Rand Mc Nally.
- Snow, C. C., Hrebiniak, L. G. (1980). Strategy, distinctive competence, and organizational performance. *Administrative Science Quarterly*, 25(2), 317-336.
- Suárez, F., Utterback, J. M. (1995). Dominant designs and the survival of firms. *Strategic Management Journal*, 16(6), 415-430.
- Ülgen Aydınlik, A., Yaşlıoğlu, M. (2012). Kıdemli aile işletmelerinde kurum içi girişimcilik araştırması. 5. *Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı*. 33-44 13-14 Nisan, İstanbul.
- Yazıcı, S. (2014). *A Leader in Communication From The Ottoman Times To The Present*. (İstanbul Tarih Vakfı-Ericson Telekomünikasyon A.Ş. için Kurumsal Tarih projesi)
- Yazıcı, S. (2015). *Yüzyıllık Hikâyeler*. Yüzyıllık markalar Derneği Yayını.

Çevrimiçi Kaynaklar

- Abalıoğlu Yem Soya ve Tekstil Sanayi. (2016). <http://www.abalioglu.com/tarihce> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Adembaba Kebap. (2016). <http://www.adembaba.com.tr/tarihce.asp?deg=1> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Afşaroğlu. (2016). <http://www.afsaroglu.com/hakkimizda> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Akdeniz Besicilik. (2016). <http://www.besiciler.net/2015/03/28/akdeniz-besicilik.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Akşam Gazetesi. (2016). <http://www.aksam.com.tr/pazar/gurmebus-baskentte/haber-180019> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016).
- Aktepe Zeytinyağları. (2016). <http://aktepezeytin.com.tr/about/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Ali Arif İlaç Sanayi. (2016). http://www.aliraif.com.tr/aris_hakkinda/tanitim.aspx (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Altınış Kuyucumculuk. (2016). <https://www.altiniskuyumcu.com.tr/kurumsal.asp> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Arabağa Türk Kahvesi. (2016). <http://www.arabaga.com.tr/hakkimizda.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Ariş Pırlanta. (2016). <http://www.aris.com.tr/hakkimizda.asp> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016).
- Aslan Çimento. (2016). <http://www.aslancimento.com.tr/tr/hakkimizda/aslancimento-hakkinda> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016).
- Atasay Kuyumculuk. (2016). http://www.atasay.com/tr#/content_pages/?con_page=tarihce (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- ATO. (2005). Basın açıklamamız ve ATO raporları, şirketlerin ortalama ömrü 12 yıl. <<http://www.atonet.org.tr/Yeni/Index.Php?P=331&L=1>> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)

- Aydınlık Gazetesi. (2016).
<http://www.aydinlikgazete.com/aydinlik-pazar/melih-beyin-modadaki-eczane-muzesi-h79616.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Baklavacı Fadıl. (2016). <http://www.baklavacifadil.com/#> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Balıkesir Kargo Taşımacılık. (2016).
http://www.balikesirkargo.com/_y/page4.php (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Baltepe Pastanesi. (2016). <http://www.baltepe.com.tr/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Baylan Pastanesi. (2016). <http://www.baylan-pastanesi.com/anasayfa.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Beyaz Fırın. (2016). <https://www.beyazfirin.com/beyaz-firin.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Beyoğlu Çikolatası. (2016).
<http://www.beyoglucikolatası.com.tr/tarihce/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Bilol Makine Mümessillikleri. (2016).
<http://www.bilol.com.tr/metal-isleme-makineleri/tr/hakkimizda> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Bloomberg. (2016).
<http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1464241-caglayan-turkiyede-aile-sirketi-yasi-25i-gecmiyor> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- BPlas. (2016). <http://www.bplas.com.tr/corp.aspx?cID=2> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Broderi Narin. (2016).
<http://www.broderinarin.com/aboutus.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Capital. (2016). <http://www.capital.com.tr/capital-dergi/tarih-gibi-sirketler-haberdetay-2896> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Catoni. (2016). <http://www.catoni.com.tr/history.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Cici Çikolata. (2016).
<http://www.cici.com.tr/tarihce.aspx?pageID=98> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Çemberlitaş Hamamı. (2016).
<http://www.cemberlitashamami.com/index.php?dil=tr> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Deriş Patent ve Marka Acenteliği. (2016).
<http://www.deris.com.tr/tr/deris-tarihce.aspx> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Eczacıbaşı. (2016).
<http://www.eczacibasi.com.tr/tr/eczacibasi-toplulugu/topluluk-profil> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Edremit Cumhuriyet Lokantası. (2016).
<http://www.edremitcumhuriyetlokantasi.com/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Elginkan. (2016).
<http://www.elginkan.com.tr/tr/icerik/81/toplulugumuz-profil> (Son erişim tarihi: 21 Şubat 2016)
- Elit Çikolata. (2016).
<http://www.eliticikolata.com.tr/cikolatanin-ustasi/ustalik-hikayemiz/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Elvan Gıda. (2016).
<http://www.elvan.com.tr/tr/kurumsal/hakkimizda> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Emgen Optik. (2016).
<http://www.emgenoptik.com/Tarihce.asp> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Emirşeyh Köfte ve Baklava. (2016).
<http://www.emirseyh.com.tr/hakkimizda/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Enka. (2016). <http://www.enka.com.tr/hakkimizda/tarihce/> (Son erişim tarihi: 21 Şubat 2016)
- Evyap. (2016).
<http://www.evyap.com.tr/hakkimizda/tarihce/biz-kimiz/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Foto Ektem Color Fotoğrafçılık. (2016).
<http://www.ektem.com.tr/#skod=02> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Foto Münir. (2016). <http://www.fotosibel.com/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Gıda Mühendisleri Odası.
http://www.gidamo.org.tr/resimler/ekler/eabe3a1649ffa2_b_ek.pdf?dergi=6 (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Gözlüklü Ticaret. (2016). <http://gozluklucicaret.com.tr/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Hacı Levent Tatlı. (2016).
<http://www.hacilevent.com.tr/index.php/iletisim> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Haleplioglu Baklava. (2016).
<http://www.haleplioglu.com/iletisim.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Hamidiye Kaynak Suyu. (2016).
<http://www.hamidiye.com.tr/index.php/kurumsal/tarihce> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Hotiç. (2016). <http://www.hotic.com.tr/t/Markamız> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://bikegeckinli.tumblr.com/post/20058373261/kebab-kokulu-topraklar> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://cokgezencocuk.blogspot.com.tr/2014/07/kaymakk-pando.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://en.istanbuloptikfuari.com/faros-optik.aspx> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://hakanokay.com/isletme-hatira-defteri> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://oburcan.blogspot.com.tr/2011/03/rustunun-firini-trabzon.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)

- <http://onedio.com/haber/100-yildir-ayaktalar-turkiye-nin-bir-asri-deviren-27-koklu-markasi-564382> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://tofo.me/tag/asirliklezzet> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.anlatsanabiraz.co/2014/08/istanbul-postas-besiktas-cihangir-ve.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.aramatv.com/becerenkoftecisi> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.becerenkoftecisi.com.tr/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.dogakolik.com/yeme-icme-rehberi/barbaros-yogurt-ve-sut-mamulleri/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/39472> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/5447> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.evliyazadezeytinyagi.com.tr/Hakkimizda,DP-6.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.firmasec.com/firma/fmbkz-pak-cigerci/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.hayricem.com/en-eski-firmalar/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.leblebitozu.com/mutlaka-denemeniz-gereken-15-istanbul-tatlicisi/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.lezzetduragi.net/kebapci-sakir-sac-kebabi-r145.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.mersinisrehberi.com/view.php?id=80&page=0&cat=23&subcat=158&subsubcat=69> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.oburcan.com/donerci-hakki-baba-antalya/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.paralimani.com/turkiye-nin-en-eski-20-sirketi-fotogaleri-30346/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.sofra.com.tr/multimedya/galeri/tarifgaleri/bayrama-ozel-en-iyi-tatlicilar-556722617581?totalCount=5&page=2> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.sondakika.com/haber/haber-cadedeki-cercilerin-hepsi-cerci-yusuf/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.ydsboots.com/tr-TR/sayfa/tarihcemiz> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- http://www.yelp.com.tr/biz_photos/me%C5%9Fhur-beyo%C4%9Flu-kellecisi-istanbul-2?select=4RZuyNWlytwyq9WQPW_CWg&reviewid=t d3v-CjQaVCiGcrD6lB-sg (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.yeniduzen.com/Ekler/adres-kibris/160/siirt-seref-buryan-kebap-salonu/1463> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <http://www.yesilgiresun.com.tr/iletisim.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- http://yakupbarouh.com/theme/medya/makaleler/27.06.2005_Sabah.pdf (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <https://lezzettutkunlari.wordpress.com/2009/04/19/asmaalti-kebap-adana/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <https://line.do/tr/turkiyedeki-en-eski-sirketler/5y9/vertical> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <https://tr.foursquare.com/v/u%C4%9Frak-lokantas%C4%B1/4d761042f86fa1cd7a2e7ca8> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Anadolu_Anonim_T%C3%BCrk_Sigorta_%C5%9Eirketi (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/En_eski_%C5%9Firketler_listesi (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Kemal_Film (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- https://www.ekodialog.com/istatistik/ozel_stat/es_sirket.html (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <https://www.facebook.com/pages/S%C3%BCr%C3%BCm-%C5%9Eekercisi-Kurulus-1926/204599816370141> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=128274348175222&set=ecnf.100000497473973&type=3&theater> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <https://www.facebook.com/Yunuslarbodrum/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- <https://www.turkticaret.net/markatescil/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- https://www.zomato.com/photos/pv-res-5917006-u_MDY4NjQ0NDg1Mj (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Hürriyet Gazetesi. (16.12.2012) Türkiye'nin inci'leri
- Hürriyet Gazetesi. (2010). <http://www.hurriyet.com.tr/birada-efsane-geri-dondu-13817904> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Hürriyet Gazetesi. İK, (1.04.2012) Uzun ömürlü aile şirketlerinin sırrı. Sayı 860.
- Hürriyet Gazetesi. İK. (10.01.2010) Küçük hanedanlar. Sayı 744.
- Hürriyet Gazetesi. Turuncu. (8.10.2011) Asırlara meydan okuyorlar
- Hüsrev Lokantaları. (2016). <http://www.husrev.com.tr/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- İkbal Lokantacılık. (2016). <http://ikballokantacilik.com/kurumsal/tarihce/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- İmam Çağdaş. (2016). <http://www.imamcagdas.com/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)

- İnkilap Kitabevi. (2016). <http://www.inkilap.com/kurumsal-pg6.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- İstanbul Ticaret Odası. (2009). *İstanbul'un esnaf lokantaları*. <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0019784.pdf> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Kafkas. (2016). <http://kafkas.com/kurumsal/hikayemiz> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Kamil Koç Otobüsleri. (2016). <http://www.kamilkoc.com.tr/hakkimizda> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Kaptanoğlu Grup. (2016). <http://www.kaptanoglu.com/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Karaköy Güllüoğlu. (2016). <http://www.karakoygulluoglu.com/tr/corporate/history> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Karışma Sen Restoran. (2016). <http://www.karismasen.com/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Kavaklıdere Şarapları. (2016). <http://www.kavaklidere.com/tr> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Kebapçı Kadir. (2016). <http://www.kebapcikadir.com.tr/KebapciKadirHakkinda.aspx> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Kent Gıda. (2016). <http://tr.mondelezinternational.com/kent/kent-history> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Kıgılı. (2016). <https://www.kigili.com/Icerik/GetContent/2122> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Koç Holding. (2016). <http://www.koc.com.tr/tr-tr/hakkinda/tarihce/kurulus-ve-gelisim-sureci> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Koço Restoran. (2016). http://kocorestaurant.net/www/default.asp?page=content&content_id=70 (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Konakoğlu Lokantası. (2016). <http://www.konakoglu.com.tr/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Kositaş Sigorta. (2016). <http://www.kositassigorta.com.tr/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Kurufasulyeci Erzincanlı Ali Baba. (2016). <http://www.kurufasulyeci.com/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Librairie De Pera. (2016). <http://www.librairiedepera.com/Tarihce.aspx> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Madame Tadia Otel. (2016). <http://www.madametadia.com/index.php> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Malatya Pazarı Kuruyemişçilik. (2016). <http://www.malatyapazari.com.tr/kurumsal.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Mazlumlar Muhallebicisi. (2016). <http://mazlumlarmuhallebicisi.com/hakkimizda.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Meşhur Filibe Köftecisi. (2016). <http://www.meshurfilibekoftecisi.com/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Meyer Saat. (2016). <http://www.meyersaat.com/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Mustafa Nevzat İlaç. (2016). http://www.mn.com.tr/tr/about_us/milestones.aspx (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Münir Şahin İlaç Sanayi. (2016). <http://www.munirshahin.com.tr/tr/tarihce.aspx> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Mürefte Fırını. (2016). <http://www.mureftefirini.com/index.asp?PageID=10> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Namlı Gurme. (2016). <http://www.namligida.com.tr/namligurme/index.php> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Nurus Mobilya. (2016). <http://www.nurus.com.tr/tr/dna> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Osmanlı Çarıkcısı. (2016). http://www.osmanlicarikcisi.com/site/index.php?route=information/information&information_id=4 (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Özsümer Gıda. (2016). http://www.ozsumergida.com.tr/kurumsal_hakkimizda-1-1-sayfa_id-101-id-16445-g_id-19125-f-042dc2d9f6c62a77b3d6a32a8c3cf041 (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Özsüt. (2016). <http://www.ozsut.com.tr/kurumsal.php> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Pera Palas Otel. (2016). <https://www.jumeirah.com/tr/hotels-resorts/istanbul/pera-palace-hotel-jumeirah/?gclid=CI6W5OqL98oCFdIV0wodxNAPug> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Radikal. (2016). <http://www.radikal.com.tr/radikal.aspx?atype=haberyazdir&articleid=1036043> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Remzi Kitabevi. (2016). <http://www.remzi.com.tr/tarihce/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Resul Dayının Fırını. (2016). <http://www.resuldayi.com/index.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Sabah Gazetesi. (2016). <http://www.sabah.com.tr/fotohaber/ekonomi/istanbulun-eski-sanayi-kuruluslari?tc=19&page=9> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Sabah Gazetesi. (2016). [http://www.sabah.com.tr/fotohaber/ekonomi/turkiyenin_asirlik_aile_sirketleri](http://www.sabah.com.tr/fotohaber/ekonomi/turkiyenin-asirlik_aile_sirketleri) (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Sabah Gazetesi. (2016). http://www.sabah.com.tr/fotohaber/yasam/fatihin_lezzet_duraklari?tc=24&page=13 (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)

- Sabancı Holding. (2016). <https://www.sabanci.com.tr/sabanci-toplulugu/tarihce/1906-1966/i-11> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Saray Muhallebicisi. (2016). <http://www.saraymuhallebicisi.com/hakkimizda.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Silkar Holding. (2016). <http://www.silkar.com/Kurumsal/Tarihce> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Sokol Tarımsal. (2016). <http://www.sokoltarimsal.com.tr/kurumsal.asp> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Şişecam. (2016). <http://www.sisecam.com.tr/tr/kurumsal/tarihce/kronoloji/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Tahincioğlu Holding (2016). <http://www.tahincioglu.com/kurumsal/kurumsal-katalog/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Tarihi Ali Baba Balık Lokantası. (2016). <http://www.tarihialibaba.com/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Tarihi Cumhuriyet Meyhanesi. (2016). <http://www.tarihicumhuriyetmeyhanesi.com.tr/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Tarihi Karaköy Midyecisi. (2016). <http://www.karakoymidyecisi.com/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Tarihi Oktay Kurabiye Fırını. (2016). <http://www.oktaykurabiyeFirini.com/tarihccedile.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Tarihi Sarıyer Muhallebicisi. (2016). http://www.tarihisariyer Muhallebicisi.com.tr/#!/misyon_vizyon (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Tarihi Sultanahmet Köftçisi. (2011). http://tarihisultanahmetkoftecisi.blogspot.com.tr/2011_05_01_archive.html (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Tariş Pamuk. (2016). <http://www.tarispamuk.com.tr/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Tat Konserve Sanayi. (2016). <http://www.tatgida.com/tr/biz-taniyin/tarihce/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Tatko. (2016). <http://www.tatko.com/tarihi.html> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Tekfen. (2016). <http://www.tekfen.com.tr/tarihce.asp> (Son erişim tarihi: 21 Şubat 2016)
- Tipi Peynirleri. (2016). <http://www.tipi.com.tr/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Türk Ekonomi Bankası. (2016). <http://www.teb.com.tr/teb-hakkında/tarihce/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Türkiye İş Bankası. (2016). <http://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/biz-taniyin/tarihimiz/o-gunlerden-bugunlere/Sayfalar/o-gunlerden-bugunlere.aspx> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Uludağ İçecek (2016). <http://www.uludagicecek.com.tr/hakkimizda/tarihcemiz.aspx> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Ulus Şekerleme. (2016). <http://www.uluspastanesi.com/hakkimizda.php> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Ülker (2016). <http://www.ulker.com.tr/tr/ulkerletanisin/tarihcemiz> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Varlık Yayınları (2016). <http://www.varlik.com.tr/tarihce.aspx> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Vakko. (2016). <http://www.vakko.com/tarihce> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016).
- Viktor Levi Moda. (2016). <http://www.viktorlevimoda.com/#!> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Yaşar Dondurma ve Gıda Maddeleri. (2016). <http://www.yasardondurma.com/tarih.php> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016)
- Yaşar Holding. (2016). <http://www.yasar.com.tr/Kurumsal.aspx?CatID=3> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016).
- Yersa Sentetik. (2016). <http://www.yersa.com.tr/tr/yircali-grup/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016).
- Yılmaz Ulusoy Holding. (2016). <http://www.yilmazulusoyholding.com/tr/kurumsal/tarihce/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016).
- YKM. (2016). http://kurumsal.ykm.com.tr/?page_id=359 (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016).
- Zaman Gazetesi. (12.01.2011). Türkiye’de yüz yıllık 20 şirket var.
- Zeynel Muhallebicisi. (2016). <http://www.zeynel.com.tr/> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016).
- Zeytinyağcı. (2016). <http://www.zeytinyagci.com/mailesi.asp> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016).
- Zildjian. (2016). <https://zildjian.com/information/about-zildjian> (Son erişim tarihi: 14 Şubat 2016).

Türkiye’de Muhasebe Disiplininin Gelişimi: İlk İşletme Dergileri Üzerine Bir İnceleme

Alper Erserim[†]

(İşletme Bölümü, İİBF, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, Türkiye)

ARTICLE INFO

Yayın Bilgisi

Received/Başvuru
17/02/2016

Accepted/Kabul
08/03/2016

Anahtar Sözcükler:
Muhasebe disiplini
İşletme dergileri

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yayınlanan ilk işletme dergilerindeki muhasebe alanına ait çalışmaları inceleyerek bu çalışmaların özelliklerini ortaya koymaktır. Türkiye’de kavram olarak doğuşu işletme iktisadından öncelere dayanan ve işletme iktisadı kitaplarında kendine ayrıca yer bulan muhasebe alanındaki gelişim, tarihsel değişim göz önünde bulundurularak incelenmiştir. İnceleme yapılırken muhasebenin bilgi üretme yaklaşımında değişiklik olup olmadığı, dönemin süreli yayınları özelinde irdelenmiştir. Bu dönemler için yayın hayatı 1943-1948 yılları arasında olan *İşletme-İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası* 1950 öncesini, 1966 ve 1978 yılları arasında yayınlanan *Sevk ve İdare Dergisi* ise 1950 sonrası dönemi temsil etmektedir. Çalışmada dergilerin yayın süreleri boyunca hangi muhasebe alt alanlarına dikkat çekildiği, yazarların profili ve yazıların temelde hangi amaca yönelik yazıldığı gibi önemli noktalara da değinilmiştir. Çalışma, belirlenen dönemler itibarıyla daha önce ortaya konulan bulguların yanında muhasebe disiplinine özgü bazı sonuçları da ortaya çıkarmıştır. Buna göre dönemler için sadece Alman ya da Amerikan etkilerini değil, dönemin mali düzenlemelerinin ve mesleğe ilişkin gelişmelerin de önemli değişkenler olduğu görülmüştür.

Development of the Discipline of Accounting in Turkey: A Study on Early Business Journals

ABSTRACT

The purpose of this study is to evaluate the development of the discipline of accounting in Turkey as observed in early business journals. The development of the field of accounting was investigated by considering the historical background of accounting in Turkey which, as a concept, was articulated prior to business economics and also appears in many business economics publications. The research investigates whether there is a change in the approach of producing accounting information on the basis of journals published of the time. *İşletme-İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası* (Business-Business Economics and Organization Journal), published between the years of 1943-1947 represents the pre-1950 period, *Sevk ve İdare Dergisi* (Management Journal), published between 1966-1978 represents the post-1950 period. The study aims to explore the subfields of accounting that attracted attention, details the profiles of authors and the main purpose of their publications in these journals. The study has revealed some results specific to accounting discipline as specified periods in addition to previous findings. In this vein, apart from the German and American influences, financial regulations and developments in the profession were also found to be important variables.

[†] alperserim@mu.edu.tr (A. Erserim)

1. Giriş

İşletme ve muhasebe alanında daha önce yapılan çalışmalar, Türkiye’de muhasebe disiplininin Türkiye’deki gelişimi hakkında değerlendirmeler sağlasa da muhasebe alanı ile ilgili çalışmaların özellikleri üzerinden muhasebe yazınının evrimi ve gelişimi yeteri kadar incelenmemiştir. Örneğin, işletme iktisadının gelişim ve sönüşünü anlatan çalışmalarında Erçek ve Üsdiken, Türkiye’de işletme alanına ait ilk yayınların Fransızca kaynaklara dayalı ve muhasebe üzerine olduğunu ve bu ilk döneme, 1930 yıllardan başlayarak Almanya kaynaklı “İşletme İktisadi”nin eklendiğini ifade etmişlerdir (Erçek ve Üsdiken 2011: 229). Yazarlar, İşletme İktisadının egemenliği olan 1930’lu yıllarda da muhasebe alanına ait yayınların ağırlığı olduğunu belirtmişlerdir (Erçek ve Üsdiken 2011: 233). Türkiye’deki yükseköğretimde genel olarak işletme eğitiminin kurumsallaştığı bu erken dönemlerde, muhasebe çalışmalarının işletme alanıyla ilişkilendirilebilecek yazında ağırlığı olduğunun tespitine (Erçek-Üsdiken) ek olarak, muhasebe çalışmalarının kapsamına ilişkin sınırlı da olsa değerlendirmeler söz konusudur. Örneğin, Güvemli (2001) *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi* kitabında yirminci yüzyılda muhasebe öğretimi ve uygulamalarını üç döneme ayırarak muhasebe alanının kapsamını değerlendirmiştir. Bunlardan ilki cumhuriyet öncesi hürriyetin ilanı ve gelen devlet serbestliği ile başlayan 1910’lu yıllar olup yeni yazının yürürlüğe girdiği 1928 yılına kadar uzanan dönemdir. (Güvemli 2001:195-196). İkinci dönemle beraber yeni Türk harfleri ile muhasebe deyimleri, defterleri ve kayıtları devrim geçirmiş, bu dönem 1940’lı yıllarda sona ermiştir (Güvemli 2001:311). 1940’lı yıllardan sonra Kömürcüyan, Sarkis Nihad gibi muhasebe eğitiminde görev alan ve muhasebe öğretimi kitapları yazan azınlıklara mensup yazarlar yerini Cevat Yücesoy ve Osman Arkun gibi yazarlara bırakmıştır (Güvemli 2001: 341). Son dönemde (1940-1950) muhasebe eğitimi veren kurumların sayısı artmış, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’ye gelen Alfred Isaac’ın muhasebe düşüncesinin çağdaş anlayış içinde gelişmesine katkısı olmuştur. Ayrıca vergi yasalarındaki (1949) değişimler de muhasebe uygulamalarına etki etmiştir. Bu dönemde tercümeyle dayalı muhasebe kitabı yazımından Ticaret Kanunu ve vergi yasalarının yönlendirmesine dayalı muhasebe öğretimi kitapları yazımına geçildiği görülmektedir (Güvemli 2001: 342). Güvemli (2003: 36) 19. Yüzyılın ilk yarısında ABD ile başlayan muhasebenin yönetime yardımcı olma, yol gösterici olma görevinin öne çıkmasını muhasebe eğitiminin önemini arttıran bir gelişme olarak göstermiştir.

Boratav (2003:15) 1945 sonrasında Türkiye’yi etkisi altına alan uluslararası konjonktürün iktisat politikalarına ve ekonomik gelişmeye yansımaları incelendiğinde,1950 yılının bir dönüm noktası değil,

savaş sonunda başlamış olan bir sürecin icra ve yönetiminin farklı bir siyasi kadronun sorumluluğuna geçmesini ifade eden bir değişme yılından ibaret olduğunu belirtmiştir. Türkiye’de muhasebe alanındaki değişimlerin sağlıklı izlenebilmesi, siyasi ve iktisadi değişimlerin de göz önünde bulundurulmasına bağlıdır. Brookner (1966), Türkiye’de muhasebe eğitiminin tarihini incelerken bölümlendirmesini dönemin siyasi liderlerine göre düzenlemiş ve bu dönemde uygulanan iktisat ve eğitim politikalarını dikkate almıştır. Türkiye’de muhasebe eğitiminin tarihini 1923 ve 1960 yılları arası inceleyen çalışmada Brookner, Türkiye’nin sosyal ve ekonomik değişkenlerini dikkate alarak Atatürk, İnönü ve Bayar dönemlerini ayrı ayrı ele almıştır (Brookner 1966). Türkiye’de muhasebe ve muhasebe mesleğinin gelişimini 20.yüzyıl özelinde inceleyen Örtten ve Bayırlı (2007) 1960’lı yıllara kadar Alman, 1960’lı yıllardan sonra Amerikan etkisinin görüldüğünü yasal düzenlemeler ve bu düzenlemelerin kaynaklarına göre ortaya koymuşlardır. Hiçşasız (1970: 60-63) muhasebenin Türkiye’de gelişme durumunu belirli dönemlere ayırmış, 1950 ve sonrası için yapılan yasal düzenlemelerin (Gelir Vergisi Kanunu ve Vergi Usul Kanunu) muhasebe uygulamalarına etkisi olduğunu belirtmiştir. Aysan (2010) muhasebe mesleğinin gelişimini mesleğe ilişkin yapılan düzenlemeler, muhasebe kongreleri ve muhasebe eğitimi sempozyumlarını dikkate alarak açıklamıştır. Muhasebe alanı, mesleği ve eğitiminin gelişimi konularında çalışmaları çoğaltmak mümkündür (Gücenme ve Poroy, 2006; Sipahi ve Nuhoğlu, 2007). Yapılan çalışmalar muhasebe alanındaki gelişmeler için muhasebe mesleğini odak noktası olarak almıştır. Muhasebe alanındaki değişim ve gelişim, yazında görüldüğü üzere tüm yönleriyle ele alınmış ancak, süreli yayınlar özelinde gelişmeler dikkate alınmamış ya da muhasebe mesleğindeki gelişmelerin yansımalarının bu yayınlar üzerindeki etkisi incelenmemiştir. Bu çalışma ile Türkiye’deki muhasebe alanı ve yazını hakkında genel bulguları, 1980 öncesinde Türkiye’deki muhasebe çalışmalarının özellikleri farklı dönemler temelinde incelenerek yazında hangi özelliklerin ön plana çıktığı ve ne tür değişimler söz konusu olduğu belirlenerek geliştirilmeye çalışılmıştır.

2. Yöntem

İnceleme yapılırken, Üsdiken ve Çetin’in yönetim yazını için yaptıkları yönetsel yaklaşım benimsenmiştir. Yönetim ve muhasebe yazını temelde işletme alanına yönelik çalışmalarda birleşse de yönetim alanı daha çok öğretimi prensipleri öğretme ile ilgilenirken muhasebe alanı yönetmelik ve düzenlemeleri yayma ve geliştirme ile ilgilenmiştir. Bu durum incelemeye konu olan muhasebe disiplininin gelişimini etkileyebilecektir. Üsdiken ve Çetin (1999) Türkiye’deki yönetim yazınına inceledikleri çalışmalarında üç önemli konuyu ortaya koymuşlardır. İlki yönetim alanına ait yayınların

1930'lu yılların ortalarına kadar gittiği, yönetim meseleleri ile ilgilenmenin 1950'lere kadar az sayıda olmasında karşın alanın önde gelenlerinin ürettikleri ile sınırlı kaldığı ve yayın faaliyetlerindeki hızlı artışın 1950'li yılların ikinci yarısıyla birlikte ortaya çıkmaya başladığı yönündedir. İkinci olarak, yönetim alanında ilk izleri Almanya'dan ithal edilen yaklaşımın şekillendiğini ancak, bu durumun ikinci dünya savaşı sonrasında Amerikan etkisiyle şekillenen düşüncelere yerini bıraktığını belirtmişlerdir. Son olarak, 1950'li yılların sadece yayınlarda yaşanan artışların değil yüksek öğretime ilişkin sayısal verilerdeki pozitif değişimin ve buna bağlı olarak da yayınlardaki tekel durumunun ortadan kalktığını ifade etmişlerdir (Üsdiken ve Çetin 1999: 50). Bu bağlamda, işletme alanı ve özelinde muhasebe yazını incelendiğinde, dönemselsel olarak tarihsel seyirlerin farklılaşmasının yanı sıra ortaya konulan çalışmalardan, 1950 öncesinde Alman etkisiyle ortaya çıkan işletme iktisadı kavramının, 1950'li yıllarla ABD etkisiyle çeşitlendiğini söyleyebiliriz. Bu çalışmada da muhasebe alanının gelişiminin bu tarihsel değişiminden ne ölçüde etkilendiği incelenmiştir. İnceleme yapılırken muhasebenin bilgi üretme yaklaşımında değişiklik olup olmadığı dönemin süreli yayınları özelinde araştırılmıştır. Süreli yayın olarak dönemler dikkate alınmış ve iki dergi belirlenmiştir.

Bu dönemler için yayın hayatı 1943-1948 yılları arasında olan İşletme-İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası (Dergi ismi çalışmada İşletme Mecmuası olarak ifade edilecektir.) 1950 öncesini, 1966 ve 1978 yılları arasında yayınlanan Sevk ve İdare Dergisi ise 1950 sonrası dönemi temsil etmektedir. Dergilerdeki muhasebe yazını ile ilişkilendirilebilecek yayınlar konu başlıkları, alan ayrımları, yazarlar ve yayınların temel meselelerine ilişkin bulgular incelenmiştir.

3. Bulgular

3.1. İncelenen Dergilere İlişkin Bulgular

İşletme Mecmuası, 1943 yılında İsmet Alkan ve Hayri Tokay öncülüğünde çıkarılmaya başlamıştır. Derginin amacı; ilmi ve mesleki bir kimlikle işletme ekonomisi ilminin teorik ve pratik meselelerini incelemek olarak belirlenmiştir (Çıkarken, *İşletme Mecmuası* S.1; 1943: 1). Dergi, ilk sayısında özellikle işletme ekonomisi kavramının üzerinde durmuş, bu meselenin işletmelerin faaliyetleri ile ilgili pek çok önemli konuyu içerdiğini belirtmiştir. Dergi, işletme iktisadı tahsili yapanlara, işletmelerin idaresiyle meşgul olanlara ve işletme içinde faaliyette bulunanlara faydalı bilgiler vermek için çaba göstereceğini belirtmiştir. (Çıkarken, *İşletme Mecmuası* S.1; 1943: 2).

İşletme Mecmuası, 1943 yılında itibaren altı yıllık süre 44 sayı olarak çıkmış, altıncı yılda (1948) Aralık sayısı ile yayınlarını sonlandırmıştır. Derginin son sayısında

konuya ilişkin bir bilgi bulunmamakla birlikte 37. Sayıda derginin kurucularından İsmet Alkan tarafından "İşletmeciler Gözle" bölümünde; altıncı yılını idrak ederken başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. Yazıda hem maddi hem de manevi zorluklardan bahsedilmiş, derginin yayın hayatına güçlkle devam ettiği ve konuya ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmiştir. İlgili yazıda derginin geleceği konusunda Alkan aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır.

[...] İşletme altıncı yılına girerken de geçen yıllarda olduğu gibi mümkün olan fedakarlıkları yapmak ve bütün yükü kendi omuzlarına almak suretiyle, ilmi ve mesleki vazifesine ve yoluna, memleket için, meslek için, aziz yurdun kalkınması için azimle devam etmeyi gaye bilmektedir (Alkan, 1948a: 3).

Sevk ve İdare Dergisi 1966 yılında Türk Sevk ve İdare Derneği (TSİD) tarafından yayınlanmaya başlamıştır. TSİD'in kuruluşu devletçi politikaların etkisinin sürdüğü ancak Türk iş sistemi içerisinde özel kesimin belirlediği bir döneme rastlamaktadır (Kurt, Özcan ve Özkal 2010: 225). Üsdiken ve diğerleri (1998: 66) o dönemlerde devlet denetimi altında gelişen işletme alanındaki eğitim ve araştırma faaliyetlerinin bu dergide özel sektörde firma sahipleri ve uygulamacıların bir girişimi olarak ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Sevk ve İdare Dergisi, Sevk ve İdare Derneği'nin kapanmasından bir yıl önce 1978 yılında son sayısını yayınlamıştır.

İşletme Mecmuası ve *Sevk ve İdare Dergisi*'nde dile getirilen "ilgisizlik" şikâyetleri ve bu dergilerin yayın hayatlarını sürdürmede karşılaştıkları güçlükler, bütün bu gayretlere rağmen uygulama dünyasını etkilemenin pek de kolay olmadığını göstermektedir (Üsdiken ve Erçek 2009: 85).

3.2. Yazılara İlişkin Sayısal Veriler

İşletme Mecmuası'nda 44 sayıda toplam 159 yazı yayınlanmıştır. Bu sayıya dergideki yazılar ve işletme alanına ilişkin önemli bilgilerin verildiği "İşletmeciler Gözle" bölümündeki bazı yayınlar dâhil edilmiştir. İnceleme kapsamında, dergide farklı sayılarda seri olarak yayınlanan eserler ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu yayınların yarısının muhasebe alanıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Muhasebe alanının ağırlığı derginin ilk yıllarına oranla son yıllarında artış göstermekte, özellikle 1946 yılında dergideki yazıların %73'ünü oluşturmaktadır (Tablo 1). Sevk ve İdare dergisinde ise on üç yıllık yayın hayatı boyunca 121 sayıda 400'ün üzerinde işletme alanına ilişkin makale, çok sayıda yorum ve inceleme dergide yer almış, bu yayınlar içinde muhasebe alanı ile ilişkili 34 yazı tespit edilmiştir.

3.3. Muhasebe Disiplini Yazılarının Özellikleri

Dergiler içindeki muhasebe disiplinine ait yazılar belirlenirken iki aşama izlenmiştir. Birinci aşama,

yazılar işletme genel konularında yazıldığından muhasebe yazılarının tespit edilmesidir. İkinci aşama muhasebe yazılarının alt alanlara ayrılmasıdır. Bu aşamalar yazar tarafından gerçekleştirilmiş, özellikle muhasebe alanının alt alanlara ayrımı konusunda yazına ilişkin bilgiler sunulmuştur.

İşletme mecmuası dergisinde, yazıları her sayıda belirli başlıklar altında toplanmış, muhasebe alanı da “muhasebe meseleleri” ve “hesap işleri” gibi alt konulara ayrılmıştır. İncelemede öncelikle bu başlıklara göre yazıların ayrımı yapılmış (Tablo 1) daha sonra muhasebe alanlarına göre yazılar sınıflandırılmaya çalışılmıştır. (Tablo 2)

Muhasebe alanına ilişkin yazılar içinde dergi tarafından belirlenen başlıklara göre en fazla yazının hesap işleri (%29) ve muhasebe meseleleri (%20) alt başlıklarında olduğu görülmektedir (Tablo 1). Bunun yanında diğer başlıklar altında (İşletme ekonomisi, işletme organizasyonu vb.) muhasebeyle ilişkili olduğu düşünülen yazılar %33'lük bir orana sahiptir. Diğer başlığı altında yer alan yazılar, muhasebe organizasyonu, bankalarda mali işler vb. başlıklarla kendine yer bulmaktadır.

İşletme Mecmuası, ilgili başlıklar altındaki yazıları kendisi belirlediğinden bu konuda detaylı değerlendirme yapabilmek için muhasebenin alt dallarına göre bir dağılım yapmak gerekmektedir. Muhasebenin alt dallarının belirginleşmesi yazıların hangi alana ait veya yakın olduğu konusunda netlik sağlayacaktır.

Bu alt alanların belirlenmesi konusunda hem muhasebe alanındaki gelişmeler hem de muhasebeye duyulan

gereksinimin ilerleyişi birlikte izlenmelidir. Finansal bilgilere olan ihtiyaç işletmelerin niteliklerinin değişmesiyle daha da artmaktadır. Sermayenin işletme sahibinden daha çok ön plana çıkması ile işletme ve işletme sahipliği ayrımı belirginleşmeye başlamıştır (Akdoğan ve Tenker 2006: 6). Muhasebenin hitap ettiği kişiler esas itibariyle iki temel grupta toplanabilir. Bunlar; işletme dışındaki kişiler ve kurumlar içindeki yöneticilerdir. Bu grupların işletmenin durumu ve faaliyetleri ile ilgili olarak ihtiyaç duydukları sayısal bilgiler çoğu zaman gerek nitelik, gerekse ayrıntı yönünden birbirinden farklıdır (Büyükmirza 2006: 27). Finansal muhasebe, işletmenin finansal yapısını gösterir (Sevilengül, 2006: 20). Finansal muhasebenin hedef kitlesi, devlet, kredi kurumları vb. iken yönetim muhasebesinin hitap ettiği kitle genelde yöneticilerdir. Yöneticiler ise gereksinim duydukları her türlü bilgi ve raporları istenilen teknik ve yöntemle hazırlayabilir. Yönetim muhasebesi ve finansal muhasebenin farklı yönleri olmasının yanında yönetim muhasebesi verilerin çoğunu finansal muhasebeden sağlamaktadır. Bu sebeple iki muhasebenin bir arada kullanılması sıkça karşılaşılan bir durumdur. Finansal muhasebe ile yönetim muhasebesini birbirine bağlayan bu durum maliyet muhasebesini karşımıza çıkarmaktadır. Türkiye’de 1970’li yıllardan başlayarak incelendiğinde bazı kitaplarda yönetim ve maliyet muhasebesi konularının beraber ele alındığı göze çarpmaktadır (Hatiboğlu 1971; Büyükmirza 1977; Hatiboğlu ve Gürsoy 1979; Uslu 1991). Tüm bu bilgiler ışığında muhasebenin alt alanlarını ve bu alanların dergilerdeki yazılara göre dağılımı aşağıda verilmiştir (Tablo 2 ve Tablo 3).

Tablo 1: İşletme Mecmuası Muhasebe Disiplini Konu Başlıklarına Göre Dağılım

Konular	1943	1944	1945	1946	1947	1948	Muhasebe Disiplini Yayın Sayısı
Muhasebe Meseleleri	3	3	3	2	2	3	16 (%20)
Hesap İşleri	1	3	6	5	6	2	23 (%29)
Murakabe ve Kontrol	-	1	1	-	-	2	4 (%5)
İşletmede Planlama	2	2	1	1	-	-	6 (%8)
Finansman Meseleleri	2	2	-	-	-	-	4 (%5)
Diğer Konu Başlıklarında	4	4	2	6	7	4	27 (%33)
Muhasebe Disiplini Yayın Sayısı	12 (%42)	15 (%45)	13 (%45)	14 (%73)	15 (%55)	11 (%47)	80 (%50)
Dergideki Toplam Yayın Sayısı	28	33	29	19	27	23	159

Tablo 2: İşletme Mecmuası Muhasebe Alan Ayrımlarına Göre Dağılım

Konular	1943	1944	1945	1946	1947	1948	Toplam
Finansal Muhasebe	8	9	5	2	3	6	33 (%41)
Maliyet Muhasebesi	2	2	3	7	8	3	25 (%31)
İhtisas Muh. (Banka, Sig, Koop)	1	2	1	2	2	-	8 (%10)
Denetim	-	-	1	-	-	2	4 (%5)
Diğer Konular (Muhasebe Organizasyonu, Muh. Teori)	1	1	3	3	2	-	10 (%13)
Toplam	12	15	13	14	15	11	80

İşletme mecmuasında muhasebenin alt alan çalışmalarının yapısı incelendiğinde (Tablo 2) finansal muhasebe (%41) ve maliyet muhasebesi (%31) konularının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Ayrıca maliyet muhasebesi yazılarının derginin son dönemlerine doğru arttığı gözlemlenmektedir. Dergideki ilk denetim yazısı (Isaac 1945a: 35) “*Envanter Revizyon*” başlığıyla verilmiş, daha sonra derginin son yılında (Büyükakıncı 1948: Sayı:35 ve Sayı:37) “*Muhasebe Murakıplığı Mesleği ve Muhasebe Murakıpları Teşkilatı*” isimli yazı iki bölüm halinde sunulmuştur. Denetim alanında dergideki ilk yazıya sahip Alfred Isaac, 1944 yılında Volf Çernis ile birlikte “*İşletmelerde Revizyon ve Kontrol*” isimli bir kitap yayınlamışlardır. Kitabın önsözündeki aşağıdaki ifadelerden alandaki ilk eser olduğu ve eserin Isaac tarafından yazılıp Çernis tarafından tercüme edildiği anlaşılmaktadır.

Bu kitap revizyon problemlerini toplu halde göstermeye çalışan Türkçe yazılmış ilk eser olmak itibarı ile, karakteri ve nasıl meydana geldiği hakkında birkaç söz söylemeyi yerinde buluyorum.

....unutulmasın ki bu sahada Türkçe yazılmış ilk eser olmak itibarı ile, bunun tercümesinde yenilmesi bazen imkansız gibi görünen nice nice zorluklara göğüs germek lazım gelmiştir... (Isaac ve Çernis 1944: 6,7)

Güvemli (2015: 147) aynı dönemde 1949 Vergi Reformu’nda yer alan Vergi Usul Kanunu’nun kabul edilmesi ile yasalarda öngörülen vergilerin, muhasebe kayıtlarına dayanarak aylık ya da yıllık olarak beyan usulüne göre alınmasının, denetim konusunu bütün ağırlığı ile hissettirdiğini belirtmiştir. Aysan (2006: 33) bu vergi düzenlemelerinin finans reformunun bir parçası olduğunu, düzenlemelerin muhasebe mesleğinde uzmanlaşma konusunda önemli gelişmeler olduğunu ifade etmiştir.

Sevk ve İdare Dergisi, konulara göre bölümlenme yapmamış, dergi temelde; yazılar, haberler ve yorumlar, bilim ve teknoloji olarak üç bölüme ayrılmıştır. Bunun

yanında Sevk ve İdare Derneği’nin faaliyetlerini de her sayıda duyurmuştur. Dergi, işletme alanına ait alt alanlarda yazı ve bilgilere yer vermiştir. İncelemede, dergi muhasebe konulara göre ayrılırken yayın süresi 1966-1969, 1970-1973 ve 1974-1978 olarak üç ayrı döneme ayrılmıştır. 13 yıllık yayın süresince 34 yazı muhasebe alanıyla ilişkilendirilmiştir. Bu sayının muhasebe alt alanlarına göre dağılımında finansal muhasebe (%21), maliyet muhasebesi (%26), yönetim muhasebesi (%24) ve Muhasebe Mesleği-Denetim (%26) konularının neredeyse eşit oranda olduğu görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3: Sevk ve İdare Dergisi Muhasebe Alan Ayrımlarına Göre Dağılım

Konular	1966-1969	1970-1973	1974-1978	Toplam
Finansal Muhasebe	1	4	2	7 (%21)
Maliyet Muhasebe	2	4	3	9 (%26)
Yönetim Muhasebesi	4	-	4	8 (%24)
Muhasebe Mesleği-Denetim	3	3	3	9 (%26)
Diğer Konular (Muhasebe Organizasyonu, Muhasebe Teorileri)	-	-	1	1 (%3)
Toplam	10	11	13	34

Burada önemli iki husus göze çarpmaktadır. Birincisi yönetim muhasebesi yazılarının ortaya çıkması ve derginin son dönemlerine kadar varlığını devam ettirmesi, ikincisi ise muhasebe mesleği ve denetim konularının istikrarlı bir yer edinmesidir. Dergide yönetim muhasebesi yazılarından ilki “Karar Almada Sevk ve İdare Muhasebesinin Olumlu Rolü” ismiyle Carl Nelson tarafından yazılmıştır (Nelson 1966: 7).

Tablo 4: İşletme Mecmuası Muhasebe Alanı Yazarlarına Göre Dağılım

Yazarlar	1943	1944	1945	1946	1947	1948	Toplam
Alfred Isaac	-	4	4	3	3	4	18 (%23)
Baha Karova	2	1	1	1	3	-	8 (%10)
Hayri Tokay	1	3	2	3	-	-	9 (%11)
Hikmet Keyman	1	-	3	2	2	-	8 (%10)
Cevat Yücesoy	1	2	-	1	-	-	4 (%5)
Abdullah Aker	1	1	1	1	-	-	4 (%5)
Ahmet Ali Özekan	2	2	-	-	-	-	4 (%5)
Kenan Börtecene	-	-	2	1	1	-	4 (%5)
Şevki Aktunalı	-	-	-	-	1	3	4 (%5)
Diğer	4	2	-	2	5	4	17 (%22)
Toplam	12	15	13	14	15	11	80

Sevk ve İdare Dergisi'nde yer alan muhasebe mesleğine yönelik yazılar, Türkiye'de meslek mensuplarının örgütlenmesinin izlerini de taşımaktadır. 1967 yılında "Mali Müşavirler" (Yorum 1967: 41), 1972 yılında "Muhasebe Uzmanlığı ve Yeni Vergi Tasarıları" (Yorum 1972: 27) başlıkları ile mesleğe ilişkin bilgilendirme yazıları yayınlanmıştır. Bu yazılardan daha önce 1966 yılında "Muhasebecilerin Teşkilatlanma Çalışmaları" başlıklı yazıda hem yönetim muhasebesi hem de mesleğin kurumsallaşması konusunda döneme ilişkin aşağıdaki önemli bilgiler bulunmaktadır.

Türk Sevk ve İdare Derneği bir süreden beri muhasebe mesleğinin teşkilatlandırılması konusu üzerine eğilmiş ve ilgili muhasebeci gruplarıyla sıkı bir işbirliği kurmuş bulunmaktadır.

[...] TSİD tarafından düzenlenen "Sevk ve İdare Muhasebesi" konulu seminere katılan bazı muhasebeciler modern muhasebe teknik ve usulleri hakkında bilgilerini geliştirmek, mesleğin statüsünü yükseltmek için gayretlerin birleştirilerek ortak bir çalışma zemini kurulması gerektiğini belirtmişlerdir.

[...] 1966 ilkbaharında, Columbia Üniversitesi, muhasebe kürsüsü profesörü Carl Nelson'un yurdumuzda bulunuşun bulunuşundan yararlanılarak, teşkilatlanma konusunun ele alındığı çeşitli toplantılar yapıldı (Yorum 1966: 43).

Bu bilgiler, Türk Sevk ve İdare Derneği'nin işletme konularının ülkemize aktarılmasında nasıl aracılık yaptığına dair göstergelerden birisidir. Bu konuda Türkiye yazını, ABD'de oluşmuş yaklaşım ve uygulamaları ithal etme çabasıyla şekillenmiş görünmektedir (Üsdiken, Selekler ve Çetin 1998: 84).

3.4. Muhasebe Disiplini Yazarlara İlişkin Bilgiler

İşletme Mecmuası'nda muhasebe yazılarının önemli bir bölümü (%23) Alfred Isaac tarafından yazılmıştır. (Tablo 4) Daha önce de belirtildiği gibi Isaac muhasebe düşüncesinin çağdaş anlayış içinde gelişmesine katkı sağlamıştır. Karova (%10), Tokay (%11) ve Keyman (%10) işletme Mecmuası'ndaki yazılara önemli oranda

katkı vermişlerdir. Sevk ve İdare Dergisi'nde muhasebe yazılarının daha az olması nedeniyle yazarlar açısından bir gruplandırma yapılmamıştır. Bu bakımdan iki dergi arasında yazarların profili üzerinden bir karşılaştırma yapılmış muhasebe alanına ilişkin yazılarda hangi meslek gruplarının ağırlığı olduğu incelenmeye çalışılmıştır (Tablo 5).

Tablo 5: Yazar Profiline Göre Dergiler Arası Karşılaştırma

Dergi	Bürokrat-Danışman veya Uygulamacı	Akademisyen	Toplam
İşletme Mecmuası	44 (%55)	36(%45)	80
Sevk ve İdare	16 (%47)	18(%53)	34

İsmet Alkan, Ankara Ticaret Lisesi'ndeki görevinden 1938 yılında ayrılarak önce çevirmen olarak Alfred Isaac'ın İktisat Fakültesi'nde kurduğu kürsüsünde daha sonra İstanbul'daki Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nda çalışmıştır. Isaac, Özekan ve Alkan gibi isimler, işletme iktisadının tanıtılması konusunda çok uğraş vermişlerdir. Bu uğraşlardan birisi de Alkan tarafından öncülüğü yapılan İşletme Mecmuası dergisinin çıkarılmasıdır. Dergi, Türkiye'de işletme konuları üzerine odaklanan uygulamacılara yönelik ilk dergi olarak kabul edilebilir (Erçek ve Üsdiken 2011: 235,236). Dergi ilk sayısında "Nazariyat ile ameliyatı" yakınlaştırma amacıyla olduğunu da özellikle vurgulamıştır. Sevk ve İdare Dergisi de derginin özelliklerinde belirtildiği gibi uygulamaya yönelik kişilerin teşebbüsü ile kurulmuş bir dergidir. Karşılaştırma yapılırken bazı yazarların birden çok yazısı olduğu bilinmektedir. Ancak tabloya özellikle yazı sayısına göre yazar aktarılmış, oransal karşılaştırma yapılması amaçlanmıştır (Tablo 5).

İki dergi arasında yazarların profilleri yönünden ciddi benzerlik göze çarpmaktadır. İki dergi için de hem akademiden hem de uygulamadan ciddi katkıların olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle amaçları uygulamayı geliştirmek olan her iki dergi de bu konuda yazarların dağılımı konusunda eşit davranmışlardır.

3.5. Yazıların Amaçlarına Göre Sınıflandırılması

Yazılar her iki dergi için de aynı sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Buradaki amaç yazıların temel olarak hangi meseleyle uğraştığını tespit edilmesidir. Muhasebe alan olarak kavramsal açıklamaları, uygulamaların izlediği bunun yanında yasal düzenlemelerin de bu temel meseleleri etkilediği bir disiplindir.

Tablo 6: Yazıların Amaçlarına Göre Dergiler Arası Karşılaştırma

Yazıların Amacı	İşl. Mec. Dergisi	Sevk ve İdare Dergisi
Uygulama Önerisi Sunma	33 (%41)	13 (%38)
Muhasebe Hesap ve Kavramlarını Tanıtma	34 (%43)	13 (%38)
Yasal Düzenleme Bilgisi Sağlama	11 (%14)	5 (%15)
Araştırma Bulgularını Sunma	2 (%3)	3 (%9)
Toplam	80	34

Muhasebe, çevresindeki toplumun değerlerine ve değer yargılarına, toplumun sahip olduğu mülkiyet haklarına, örgütlerin ekonomik ilişkilerinde kullandığı araçlara, ekonomik ve örgütsel işlemlerdeki yasal ve politik kurallara duyarlı olmak, bunları veri olarak almak zorundadır (Akdoğan, 1987: 173). İşletme mecmuasında yasal düzenlemelere ilişkin bilgi veren yazı sayısının oranı %11 iken, özellikle mesleki mevzuatın yoğunlaştığı dönemi de temsil eden Sevk ve İdare Dergisi'nde oran %15'e ulaşmıştır (Tablo 6). İşletme mecmuasında muhasebe hesap ve kavramlarını tanıtan (%43) ve uygulama önerisi sunan (%41) yazılar önemli bir varlık gösterirken, araştırmaya yönelik yazılar (%3) oldukça azdır. Sevk ve İdare Dergisi için de durum paralellik göstermektedir. Uygulama önerisi ve kavramsal çalışmaların dengede olduğu, araştırmaya yönelik yazılarda İşletme Mecmuası'na göre bir miktar artış olduğu gözlemlenmektedir.

Yazılar sınıflandırılırken bu amaçların yanında kavramsal çalışma ve görgül (ampirik) çalışma sayıları da görülmek istenmiş ancak, Tablo 6'da görüldüğü gibi araştırma temelli çalışmaların azlığından dolayı yer verilmemiştir. Üsdiken vd. (1998: 85) benzer bulgulara yönetim alanı için ulaşmış, bu durumu araştırmadan uzak durma, Türkiye'yi anlamaya ilgi göstermeme bunun yerine dış dünya yazınına ayak uydurma olarak ifade etmiştir. Muhasebe alanında iki dergideki yazar profilinin yarısının akademisyen olmasına rağmen görgül (ampirik) çalışmaların azlığı bu tespiti güçlendirmektedir.

Tablo 7: İşletme Mecmuası Yazıların Başlıklarındaki Kelimelerin Kullanım Sıklıkları

Kelime	Kullanılma Sayısı	Yüzdesi
Muhasebe	24	%9
Maliyet	20	%8
Masraf	16	%6
İşletme	13	%5
Hesap	11	%4
Banka	6	%3
Sanayi	6	%3
Sistem	4	%2
Amortisman	4	%2
Diğer	160	%58
Toplam	274	%100

Tablo 8: Sevk ve İdare Yazıların Başlıklarındaki Kelimelerin Kullanım Sıklıkları

Kelime	Kullanılma Sayısı	Yüzdesi
İşletme	10	%9
Muhasebe	6	%6
Planlama	5	%5
Mali	4	%4
Maliyet	4	%4
Yatırım	3	%3
İdare	3	%3
Araç	3	%3
Diğer	69	%63
Toplam	107	%100

3.6. Yazıların Başlıklarındaki Sözcüklere İlişkin Bilgiler

Dergilerde muhasebe alanını tespit eden yazıların başlıklarındaki kelimeler sıklıklarına göre incelenmiştir (Tablo 7 ve Tablo 8). İşletme mecmuasında, muhasebe (%9), maliyet (%8), masraf (%6) ve işletme (%5) kelimeleri ön plana çıkarken, Sevk ve İdare Dergisi'nde,

işletme (%9), muhasebe (%6) ve planlama (%5) kelimeleri öne çıkmaktadır.

Sevk ve İdare Dergisi'nin başlıklarında geçen planlama ve idare kelimeleri yönetim muhasebesi çalışmalarının işaretlerini taşımaktadır. Maliyet kelimesinin her iki dergide ön plana çıkması, maliyet muhasebesi konularının önemini koruduğunu göstermektedir. Zaten muhasebe alt alan ayrımlarında bu durum gözlemlenmektedir. İşletme mecmuasında kullanılan amortisman (%2) kavramı ise günümüzde de geçerli muhasebe meselelerinden birisidir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'de muhasebe disiplininin gelişimini inceleyen bu çalışma 1950 öncesi ve sonrasını temsil eden iki işletme dergisine odaklanmıştır. Bu gelişimin belirlenen işletme dergileri (İşletme Mecmuası, Sevk ve İdare Dergisi) özelinde aranmasının temel nedeni, bu dergilerin amaçlarının uygulamacılara bilgi aktarmak olmasıdır. Muhasebe alanının temel meselelerinden biri olan uygulamacılara bilgi aktarımı günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Bu bağlamda bir faaliyet alanının yapılaşması ve kurumsallaşması, faaliyetin meslekleşmesi ile doğrudan ilgilidir (Özkara ve Özcan, 2004: 201). Ancak muhasebenin meslekleşme süreci alana ilişkin konuların incelenmesinin önüne geçmiş, muhasebe alanı belki de doğası gereği muhasebe mesleğindeki gelişmeleri izleyen bir disiplin haline gelmiştir. Bu kapsamda elde edilen bulgular da muhasebe mesleğindeki gelişmelere paralellik göstermektedir.

Özellikle Sevk ve İdare Dergisi'nde muhasebenin meslekleşmesi konusunda izler bulmak mümkündür. Sevk ve İdare Dergisi'nin İşletme Mecmuası'ndan farkı, arkasında Sevk ve İdare Derneği adında bir örgütün olmasıdır. Üsdiken ve Erçek (2009: 84,85) iki dergi arasındaki farkları belirtirken, Sevk ve İdare Dergisi'nde öğrenilenlerin kaynağının Almanya değil, artık ABD olduğunu ancak yine en modern ve bilimsel olduğu düşünülen "prensip" ve "usullerin" öğretilme ve yayılma amacının devam ettiğini vurgulamışlardır. Bir diğer fark ise dergilerin isimleri konusunda olmuş, işletmeciler gitmiş, yerine meslek olarak sevk ve idarecilik gelmiştir.

Sevk ve İdare kelimesi, bu çalışmanın önemli bulgularından olan "yönetim muhasebesi" alt alanının Türkiye'deki ilk kavramlaşma aşamasında karşımıza çıkmaktadır. Sevk ve idare muhasebesi olarak karşımıza çıkan bu kavram ve alana bakarsak, aslında sevk ve idarenin işletmeyi değil, yönetimi kastettiği düşünülebilir.

Bu çalışma, dönemin işletme dergilerinde yer alan muhasebe yazınındaki yapıya ve bilgi transferinin nereden nasıl yapıldığı konusuna odaklanmıştır. 1950'lerden önce yapılan çalışmalarda özellikle A.

Isaac'ın etkisiyle İşletme İktisadi kavramının yerleşmesi ve yayılmasıyla Alman etkisi gözlemlenmiş, bu etki özellikle 1960'lardan sonra etkisini azaltmış, ABD'deki teknik ve usullerin Türkiye'de uygulanması ve tanıtılması ağırlık kazanmıştır. Bu durum muhasebe alanı açısından Alman etkisinin olduğu dönemde vergi kanunlarının da etkisiyle denetimi, ABD etkisinin olduğu dönemde yönetim muhasebesi ve muhasebe alanının meslekleşmesi sonuçlarını doğurmuştur.

Çalışma, belirlenen dönemler itibarıyla Üsdiken ve Erçek (2009) tarafından işletme alanı genelinde ortaya konulan bulguların yanında muhasebe disiplinine özgü bazı sonuçları da ortaya çıkarmıştır. Elde edilen bulgular belirlenen dönemler için sadece Alman ya da Amerikan etkilerini değil, dönemin mali düzenlemelerinin ve mesleğe ilişkin gelişmelerin de önemli değişkenler olduğunu göstermiştir. Özellikle 1949 yılında yapılan vergi düzenlemelerinin hem muhasebe mesleğine hem de muhasebe yazınına etki ettiği görülmektedir.

Muhasebe mesleğine ilişkin yapılan düzenlemelerin etkileri muhasebe disiplini içinde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak sadece muhasebe düzenlemelerine bakılarak yapılan değerlendirmeler muhasebe yazınındaki gelişmeleri izleyebilmek açısından eksik kalmaktadır. Bu bağlamda muhasebe disiplininin izleyebilmek için hem alanın kendisinin hem de politik, yasal ve ekonomik göstergelerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu çalışma, alana ilişkin bilgileri doğrudan, yasal düzenlemeleri dolaylı olarak göz önünde tutmuştur. Muhasebe disiplinine etki eden diğer faktörler olası başka çalışmaların konularını oluşturabilir.

Kaynakça

- Akdoğan, N. ve Aydın, H. (1987). *Muhasebe Teorileri*. Ankara: Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları.
- Akdoğan, N. ve Tenker, N. (2006). *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aysan, M.A. (2006). A history of the accounting profession in Turkey, *Journal of Financial Analyze Special Issue* Published by Istanbul Chamber of Certified Public Accountants For 17th World Congress of Accountants http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/malicozum_kongreozel/2%20M.A.Aysan%20ingilizce.pdf (10.01.2016)
- Boratav, K. (2004). *Türkiye İktisat Tarihi-1908-2002*, Dokuzuncu Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Brookner, L, (1965). History of Accounting Education in Turkey, 1923-1969, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, New York University, New York.
- Büyükmirza, K. (1977). *Yönetim Muhasebesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Büyükmirza, K. (2006). *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Erçek, M. ve Üsdiken, B. (2011). İşletme iktisadı: Türkiye’de bir akademik disiplinin oluşumu, gelişimi ve sönüşü. *Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 229-260.
- Gücenme, Ü. ve Poroy A. (2006). Türkiye’de cumhuriyet döneminde muhasebe eğitimi. *İSMMO Dergisi*, Haziran, 308-328.
- Güvemli, O. (2001). *Türk Devletler Muhasebe Tarihi*, Cumhuriyet Dönemi XX.Yüzyıl, 4. Cilt, İstanbul: Avcıol Basım ve Yayın.
- Güvemli, O. (2003). *İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri Tarihi*. İstanbul: Avcıol Basım ve Yayın.
- Güvemli, O. (2013). Cumhuriyet Döneminde Muhasebe Mesleğinin Örgütlenmesi Üzerine. *Muhasebe Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Ocak, 136-151.
- Hatiboğlu, Z. (1971). *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*. İstanbul: Bilmen Kitabevi.
- Hatiboğlu, Z. ve Gürsoy, C. (1979). *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*. İstanbul: Bilmen Kitabevi.
- Hiçşaşmaz, M. (1970). *Tarihsel Gelişimi İçerisinde Muhasebenin Teorisi ve Teknik Yapısı*. Ankara: TİSA Matbaacılık Sanayi.
- Isaac, A. ve Çernis, V. (1944). *İşletmelerde Revizyon ve Kontrol*. İstanbul: Üniversite Kitabevi.
- Kurt, M., Özcan, K. ve Özkal, E.S. (2010). Yönetim alanında kayıp bir aktör: Türk Sevk ve İdare Derneği. *18. Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi. Bildiriler Kitabı*, Adana.
- Örten, R. and Bayırlı, R. (2007). Development of accounting and accounting profession in Turkey in the second half of 20th century. *The Fifth Accounting History International Conference*, August, Canada.
- Özkara, B. ve Özcan K. (2004). Bir kurumsal alanın doğuşu ve evrimi: Türkiye’de muhasebenin meslekleşme süreci. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 197-230.
- Sevilengül, O. (2006). *Genel Muhasebe*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sipahi, B. ve Nuhuğlu (2007). The influence of the Turkish republic’s revolutions on accounting applications (1926-1928). *Boğaziçi Journal*, (21).
- Uslu, S. (1991). *Planlama ve Kontrol Açısından Maliyet Muhasebesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları.
- Üsdiken, B. ve Çetin, D. (1999). Türkiye’de akademik dünyanın yönetime işine yaklaşımında 1950’li yıllarla birlikte ne değişti?. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(4), 47-65.
- Üsdiken, B. ve Erçek, M. (2009). Türkiye’de iş dünyası için ilk ‘işletme’ dergisi: işletme – işletme ekonomisi ve organizasyon mecmuası. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, (9), 53-90.
- Üsdiken, B., Selekler, N. ve Çetin, D. (1998). Türkiye’de yönetim yazınına egemen anlayışın oluşumu: Sevk ve İdare Dergisi üzerine bir inceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(1), 57-87.
- İşletme Mecmuası Dergisinden Atıf Yapılan ve İncelemeye Dahil Edilen Yazılar**
- Aker, A. (1943). Logismografi. *İşletme Mecmuası*, 1(2).
- Aker, A. (1944). Üç hesaplı yevmiye. *İşletme Mecmuası*, 2(9).
- Aker, A. (1945). Basit kayıt metodu, *İşletme Mecmuası*, 3(12).
- Aker, A. (1946). Hesap uzmanlığı. *İşletme Mecmuası*, 4(21).
- Aktunalı, Ş. (1947). Tecrübi sistem. *İşletme Mecmuası*, 5(29).
- Aktunalı, Ş. (1948a). Daimi muvazene metodu. *İşletme Mecmuası*, 6(35).
- Aktunalı, Ş. (1948b). Muhasebede amortisman kayıt metodları. *İşletme Mecmuası*, 6(36).
- Aktunalı, Ş. (1948c). Yedek akçeler. *İşletme Mecmuası*, 6(39).
- Alkan, İ. (1944). Hesap işleri ve işletme. *İşletme Mecmuası*, 2(10).
- Alkan, İ. (1947). Muhasebe ve maliye mecmuasının intişarı münasebet ile. *İşletme Mecmuası*, 5(31).
- Alkan, İ. (1948a). Altıncı Yılıımızı İdrak Ederken. *İşletme Mecmuası*, 6(37).
- Alkan, İ. (1948b). İşletmelerde maliyet meselesi. *İşletme Mecmuası*, 6(43).
- Baykal, H. (1948). Müteaddit satış şubeleri olan ticaret işletmelerinde muhasebe usulleri. *İşletme Mecmuası*, 6(40).
- Börtcecene, K. (1945a). Amortisman problemleri. *İşletme Mecmuası*, 3(13).
- Börtcecene, K. (1945b). Amortisman problemleri II. *İşletme Mecmuası*, 3(14).
- Börtcecene, K. (1946). Amortisman problemleri III. *İşletme Mecmuası*, 4(17).
- Börtcecene, K. (1947). Muhasebenin normlaşması. *İşletme Mecmuası*, 5(24).
- Büyükkakıncı, Ş. (1948a). Muhasebe murakıplığı mesleği ve muhasebe murakıpları teşkilatı. *İşletme Mecmuası*, 6(35).
- Büyükkakıncı, Ş. (1948b). Muhasebe murakıplığı mesleği ve muhasebe murakıpları teşkilatı II. *İşletme Mecmuası*, 6(37).
- Engelmann, K. (1944). Modern işletme murakabesinin inkişafı, *İşletme Mecmuası*, 2(7).
- Ete, M. (1943). İşletme bütçeleri. *İşletme Mecmuası*, 1(1).
- Hirsch, E. (1943a). Ticari defter tutma mecburiyeti meselesi. *İşletme Mecmuası*, 1(3).
- Hirsch, E. (1943b). Ticari defter tutma mecburiyeti meselesi-II, *İşletme Mecmuası*, 1(4).

- Isaac, A. (1944a). Kısa müddetli netice hesapları, *İşletme Mecmuası*, 1(7).
- Isaac, A. (1944b). Kooperatif işletmelerinde finansman meseleleri. *İşletme Mecmuası*, 1(5).
- Isaac, A. (1944c). Kooperatif işletmelerinde finansman meseleleri II. *İşletme Mecmuası*, 1(6).
- Isaac, A. (1944d). Ticari muamelelere ait mühim meseleler. *İşletme Mecmuası*, 2(10).
- Isaac, A. (1945a). Envanter revizyonu. *İşletme Mecmuası*, 3(14).
- Isaac, A. (1945b). Rantabilite hesabına ait tetkikler. *İşletme Mecmuası*, 3(11).
- Isaac, A. (1945c). Sanayide maliyet masrafları hesap metodları I. *İşletme Mecmuası*, 3(15).
- Isaac, A. (1945d). Sanayide maliyet masrafları hesap metodları II. *İşletme Mecmuası*, 3(16).
- Isaac, A. (1946a). Sanayide maliyet masrafları hesap metodları-III. *İşletme Mecmuası*, 4(17).
- Isaac, A. (1946b). Sanayide maliyet masrafları ile muhasebe arasındaki bağılıklar. *İşletme Mecmuası*, 4(19).
- Isaac, A. (1946c). Sanayide maliyet masrafları istatistiği. *İşletme Mecmuası*, 4(22).
- Isaac, A. (1947a). İhtiyat akçe ile karşılık arasındaki farklar. *İşletme Mecmuası*, 5(26).
- Isaac, A. (1947b). Kitap ve mecmua basımında maliyet masrafları meseleleri, *İşletme Mecmuası*, 5(30).
- Isaac, A. (1947c). Muhasebe nazariyesinde üç grupta hesap nazariyesi. *İşletme Mecmuası*, 5(23).
- Isaac, A. (1948a). İstihgal derecesinden gayri amillerin maliyet masraflarına tesiri I. *İşletme Mecmuası*, 6(36).
- Isaac, A. (1948b). İstihgal derecesinden gayri amillerin maliyet masraflarına tesiri II. *İşletme Mecmuası*, Sayı 6(38).
- Isaac, A. (1948c). Muzaaf defter tutma sistemi dâhilinde çeşitli şekiller I. *İşletme Mecmuası*, 6(42).
- Isaac, A. (1948d). Muzaaf defter tutma sistemi dâhilinde çeşitli şekiller II, *İşletme Mecmuası*, 6(43).
- Karova, B. (1943a). Ziraatta maliyet I. *İşletme Mecmuası*, 1(3).
- Karova, B. (1943b). Ziraatta maliyet II. *İşletme Mecmuası*, 1(4).
- Karova, B. (1944). İşletmelerde ücretler servisi. *İşletme Mecmuası*, 2(10).
- Karova, B. (1945). İşletmelerde satın alma servisi. *İşletme Mecmuası*, 3(11).
- Karova, B. (1946). Maliyet şuuru. *İşletme Mecmuası*, 4(17)
- Karova, B. (1947a). Genel masrafların üleştirilmesi I. *İşletme Mecmuası*, 5(25).
- Karova, B. (1947b). Genel masrafların üleştirilmesi II. *İşletme Mecmuası*, 5(27).
- Karova, B. (1947c). Genel masrafların üleştirilmesi III. *İşletme Mecmuası*, 5(29).
- Keyman, H. (1943). Muhasebede personel nazariyeleri. *İşletme Mecmuası*, 1(4).
- Keyman, H. (1945a). Bankalarda işletme masrafları ve banka muamelelerinin maliyeti. *İşletme Mecmuası*, 3(15).
- Keyman, H. (1945b). Muhasebede matematik nazariyeleri. *İşletme Mecmuası*, 3(14).
- Keyman, H. (1945c). Muhasebede materyalist nazariyeleri. *İşletme Mecmuası*, 3(13).
- Keyman, H. (1946a). Banka işletme masraflarında el emeğinin mevkii ve primli ücret meselesi, *İşletme Mecmuası*, 4(19).
- Keyman, H. (1946b). Banka işletme masraflarında el emeğinin mevkii ve primli ücret meselesi. *İşletme Mecmuası*, 4(21).
- Keyman, H. (1947a). Bankalarda sermaye devri ve bununla ilgili meseleler I. *İşletme Mecmuası*, 5(25).
- Keyman, H. (1947b). Bankalarda sermaye devri ve bununla ilgili meseleler II. *İşletme Mecmuası*, 5(26).
- Örsan, F.F. (1946). Termik santrallerde buhar ve cereyan maliyeti hesapları I. *İşletme Mecmuası*, 4(22).
- Örsan, F.F. (1947a). Sanayileşme davamızda norm meselesi. *İşletme Mecmuası*, 5(27).
- Örsan, F.F. (1947b). Termik santrallerde buhar ve cereyan maliyeti hesapları II. *İşletme Mecmuası*, 5(23).
- Özeken, A.A. (1943a). Kuruluş finansı I. *İşletme Mecmuası*, 1(2).
- Özeken, A.A. (1943b). Kuruluş finansı II. *İşletme Mecmuası*, 1(3).
- Özeken, A.A. (1944a). Kuruluş finansı III. *İşletme Mecmuası*, 2(8).
- Özeken, A.A. (1944b). Kuruluş finansı IV. *İşletme Mecmuası*, 2(9).
- Sunder, O. (1946). İşletme muhasebesi. *İşletme Mecmuası*, 4(19).
- Sunder, O. (1947). Maliyet fiyatı. *İşletme Mecmuası*, Sayı 5(23).
- Tokay, H. (1943). İşletmede hesap işlerinin inkişafı. *İşletme Mecmuası*, 1(1).
- Tokay, H. (1944a). Masraf tevzi tablosu. *İşletme Mecmuası*, 2(10).
- Tokay, H. (1944b). Mamul maliyetlerinde masraflar hissesi. *İşletme Mecmuası*, 2(9).
- Tokay, H. (1944). Sanayide maliyet. *İşletme Mecmuası*, 2(8).
- Tokay, H. (1945a). Muhasebe ve maliyet prensipleri projesi. *İşletme Mecmuası*, 3(15).
- Tokay, H. (1945b). Sinaî muhasebelerimizin gelişmesi ve normlaşması. *İşletme Mecmuası*, 3(16).

- Tokay, H. (1946a). Muhasebe organizasyonunun temel prensipleri. *İşletme Mecmuası*, 4(17).
- Tokay, H. (1946b). Maliyet ve fiyat politikamız. *İşletme Mecmuası*, 4(18).
- Tokay, H. (1946c). Milli endüstrinin devlet yardımı ile rasyonelleştirilmesi. *İşletme Mecmuası*, 4(20).
- Üner, C. (1947). Isıtma tekniğinde maliyet hesapları. *İşletme Mecmuası*, 5(24).
- Yücesoy, C. (1943). Muhasebenin tekâmülü muhtelif muhasebe usulleri defter tutma usulleri. *İşletme Mecmuası*, 1(1).
- Yücesoy, C. (1944). İtalyan veya tek yevmiyeli muhasebe sistemi. *İşletme Mecmuası*, 2(10).
- Yücesoy, C. (1944). Kitabevi muhasebe organizasyonu. *İşletme Mecmuası*, 2(7).
- Yücesoy, C. (1946). Bir endüstri işletmesinde maliyet muhasebesi. *İşletme Mecmuası*, 4(18).
- ...Çıkarken (1943). *İşletme Mecmuası*, 1(1).
- Sevk ve İdare Dergisinden Atıf Yapılan ve İncelemeye Dâhil Edilen Yazılar**
- Akoğlu, T. (1971). Otel işletmelerinde maliyet hesapları. *Sevk ve İdare Dergisi*, (30).
- Arıkan, T. (1969). Tüketicinin korunması ve sosyo-ekonomik muhasebe. *Sevk ve İdare Dergisi*, (98).
- Arıkan, T. (1974a). İşletme yönetiminde borç politikası. *Sevk ve İdare Dergisi*, (74).
- Arıkan, T. (1974b). Muhasebe uzmanlığı ve sermaye piyasası semineri. *Sevk ve İdare Dergisi*, (71).
- Arıkan, T. (1974c). Türkiye de kompüterlerin gelişmesi ve maliyet kontrolü. *Sevk ve İdare Dergisi*, (65).
- Arıkan, T. (1975). Pazarlama maliyetlerinin analizi. *Sevk ve İdare Dergisi*, (86).
- Arıkan, T. (1976). İşletme içi muhasebe raporları. *Sevk ve İdare Dergisi*, (90).
- Aysan, M. (1967). İşletmelerde mali bünyenin planlanması. *Sevk ve İdare Dergisi*, (10).
- Büktaş, B. (1978). Endüstriyel işletmelerde kapasite ve randıman. *Sevk ve İdare Dergisi*, (119).
- Çölbaşı, N. (1975). İşletme sevk ve idaresi açısından bütçe yolu ile kontrol tekniği. *Sevk ve İdare Dergisi*, (80).
- Demirgil, D. (1968). Milli planlama ile firma seviyesindeki planlama arasındaki ilişkiler. *Sevk ve İdare Dergisi*, (14).
- Dolmacı, M. (1970). Yatırım planlamasında yabancı sermaye. *Sevk ve İdare Dergisi*, (23).
- Erik, N. (1971). Kalite ile maliyet arasındaki ilişkiler. *Sevk ve İdare Dergisi*, (33).
- Erkanlı, H.T. (1971). Stok kontrolü. *Sevk ve İdare Dergisi*, (29).
- Erkmenol, A. (1968). Başarının anahtarı: planlama. *Sevk ve İdare Dergisi*, (14).
- Eroğuz, Ö. (1970). İyi planlanmış bir yatırım nedir. *Sevk ve İdare Dergisi*, (23).
- Ertuna, İ.Ö. (1970). Amortisman metotları ve yatırım değeri. *Sevk ve İdare Dergisi*, (23).
- Ertuna, İ.Ö. (1974). Holding mali tablolarında iştiraklerin gösterilmesi. *Sevk ve İdare Dergisi*, (65).
- Fergan, O. (1974). Elektronik bilgi işlemin işletmeye tatbiki. *Sevk ve İdare Dergisi*, (68).
- Gökten, E. (1974). Bilgisayarla muhasebe öğretimi: bir deneme. *Sevk ve İdare Dergisi*, (68).
- Gönenli, A. (1977). Kıdem tazminatı fonu yasa tasarısını finansal açıdan değerlendirme. *Sevk ve İdare Dergisi*, (103).
- Karakoyunlu, Y. (1972). Yatırımların teşviki için etkili bir araç: artırılmış amortismanlar. *Sevk ve İdare Dergisi*, (50).
- Kaynak, E. (1978). İşletme verimliliğini artırıcı araç olarak dağıtımda toplam maliyet yaklaşımı. *Sevk ve İdare Dergisi*, (119).
- Nelson, C. (1966). Karar almada sevk ve idare muhasebesinin olumlu rolü. *Sevk ve İdare Dergisi*, (2).
- Özbaşar, S. (1978). Sıfır tabanlı planlama ve bütçeleme. *Sevk ve İdare Dergisi*, (116).
- Şanver, S. (1972). Holdinglerin vergilendirilmesi. *Sevk ve İdare Dergisi*, (44).
- Tiftik, M.Y. (1973). Etkili bir maliyet düşürme aracı: değer analizi tekniği. *Sevk ve İdare Dergisi*, (57).
- Tiftik, M.Y. (1977). Ücret teşvik sistemleri. *Sevk ve İdare Dergisi*, (109).
- Yazıcı, B. (1967). İşletmeler için mali kaynaklar. *Sevk ve İdare Dergisi*, (10).
- Yener, E. (1966). İşletmelerimizde mali idare ve organizasyon. *Sevk ve İdare Dergisi*, (2).
- ...Yorum (1967). Mali müşavirler. *Sevk ve İdare Dergisi*, (10).
- ...Yorum (1972). Muhasebe uzmanlığı ve tekniğindeki gelişmeler. *Sevk ve İdare Dergisi*, (47).
- ...Yorum (1972). Muhasebe uzmanlığı ve yeni vergi tasarımları. *Sevk ve İdare Dergisi*, (44).
- ...Yorum (1966). Muhasebecilerin teşkilatlanma çalışmaları. *Sevk ve İdare Dergisi*, (2).

Yönetim ve Organizasyon Yazını Üzerine İnceleme: Bir Anabilim Dalı Akademisyenlerinin 2005-2014 Yılları Arasındaki Yayınları

Işıl Mendeş Pekdemir^{1*}, Aytuğ Sözüer¹,
Duygu Toplu Yaşlıoğlu¹, Esin Bengü Ceran¹

¹(İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı, İşletme Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

ARTICLE INFO

Yayın Bilgisi

Received/Başvuru
02/11/2015

Accepted/Kabul
11/11/2015

Anahtar Sözcükler:
Yönetim ve organizasyon
Yazın incelemesi
Ortak yazarlıklar

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de işletme eğitiminin temel odaklarından biri olan İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı adresli akademik yayınların, 2005-2014 yılları arası 147 eseri dikkate alarak, yıllara göre dağılımı, türü, ortak yazarlıklar ve yazarların kurumları, yayın dili ve yeri, çalışma türü, araştırma konusu, yöntem, çıkarım ve öneriler ile kaynakçalar açısından bibliyometrik özelliklerini incelemektir. Çalışmanın, bir anabilim dalının akademik çıktıları kapsamında, kurumsal tarihinden bir kesit tanımlaması bakımından ilgi çekmesi beklenmektedir. Aynı zamanda yönetim ve organizasyon yazınına katkı sağlaması beklenen incelemenin, akademik bir kurumu örnek şeklinde ele alması dolayısıyla özgün değer taşıdığı da düşünülmektedir.

Reviewing Management and Organization Literature: Publications of a Department’s Academicians Between Years 2005 and 2014

ABSTRACT

The purpose of this study is to bibliometrically analyze the 147 academic publications between years 2005 and 2014, which are addressed Istanbul University Faculty of Business Administration, Business Management and Organization Department in terms of dispersion through years, types, co-authorship, author affiliations, language, publication source, research type, scope, methodology, implications and bibliographies. The study claims attention in regard to its emphasis on describing a particular period in a university department’s institutional history in terms of its academic output. Besides, the study is expected to contribute to the management and organization literature as well as show originality by taking an academic department as a level of analysis.

* isilmp@istanbul.edu.tr (I. Mendeş Pekdemir)

1. Giriş

Belirli akademik alanlar içinde yapılmış bilimsel çalışmaların incelenmesi, o alanın derinliği, yaygınlığı ve etkisi hakkında bilgi verebilmekte; araştırmaların kapsamı hakkında genel görünümü ortaya çıkarabilmektedir. Bu amaçla yapılan yazın incelemeleri; ilgili alandaki makale, bildiri, tez ve kitap metinleri gibi çeşitli akademik çıktılarını içerebilmektedir. Söz konusu incelemeler, yazında belirli bir kapsamdaki mevcut tartışmaları derlemek, karşılaştırmak, farklı bakış açılarını sentezlemek, geliştirilen tezlere destek sağlamak veya zaman içindeki değişimi belirlemek amacı güde-bilmektedir. İnceleme kapsamları ise belirli bir konu hakkında olabileceği gibi tarihsel bir döneme, kurumlara veya yayın araçlarına odaklanabilmektedir. İnceleme yöntemleri bakımından da, ilgili yazını özetleyen dökümlerin ötesinde, içerik analizi, meta-analiz, bibliyometrik analiz gibi konuya kavramsal katkı sağlayabilecek özel metodlar kullanılabilir. Tüm bu özellikler göz önüne alındığında, yazın incelemeleri başlı başına bir araştırma sahası olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Yönetim ve Organizasyon Alanında Yazın İncelemeleri

İşletme biliminin temel dallarından biri olan yönetim ve organizasyon alanı, Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi 2014 yılı sınıflandırmasına göre, stratejik yönetim, örgüt kuramı, örgütsel davranış, insan kaynakları ve işletmecilik tarihi disiplinlerini kapsamaktadır. Bu alanın Türkiye’deki gelişimi incelendiğinde, ülkedeki işletme ve kamu yönetimine dönük eğitim kurumlarının ve yayın ortamlarının 1950’lerden sonra geliştiği; alandaki yazın üzerine değerlendirmelerin de 1970’lerde belirginleştiği anlaşılmaktadır (Üsdiken & Çetin, 1999). Özellikle yönetim bilimine odaklanan çalışmalar 1980’lerin sonundan itibaren hız kazanmıştır. Bu süreçte, alandaki gelişim belli başlı akademik dergilerde yayınlanmış makalelerin içerik analizleri ile atıf analizleri, kongre bildirimleri, doktora tezleri veya ders kitapları gibi çeşitli kaynaklar ve yöntemlerle izlenmeye çalışılmıştır. Örneğin, Berkman (1987) 1968-1987 yılları arasında Amme İdaresi Dergisinde yayınlanmış makaleleri konu, veri türleri, yönetim düzeyleri ve yazarları açısından incelemiştir. Üsdiken ve Pasadeos (1992;1993), 1975-1989 yılları arasında, yönetim alanındaki dört akademik dergide (Amme İdaresi Dergisi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi ve ODTÜ Gelişme Dergisi) yer almış makalelerin atıflarını analiz etmiştir. Üsdiken, Selekler ve Çetin (1998) 1966-1978 yılları arası yayınlanan Sevk ve İdare Dergisi’nde yer alan ve yönetim konularıyla ilgili makalelerin içerik analizini gerçekleştirmiştir. Üsdiken ve Çetin (1999) 1935-1965 yılları arası yönetim yazınındaki değişimi izlemek için yöneticilik faaliyetleri, örgütlenme ve çalışan konularını içeren 23

makaleyi irdelemiştir. Özen (2001) 1996-1998 yıllarında Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongrelerinde sunulan/yayınlanan 78 bildiriye yöntem açısından değerlendirmiştir. Üsdiken ve Erden (2002) 1990-1999 yılları arası yönetim yazınına kapsadıkları incelemelerinde dört akademik dergide (Amme İdaresi Dergisi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi ve ODTÜ Gelişme Dergisi) yer alan 174 makaleye yönelik atıf sayımı ve ortak atıf analizi gerçekleştirmiştir. Semerciöz ve Dikmenli (2005) 1995-2004 yılları arası yönetim alanında Türkiye’de yapılan doktora tezlerini, işlenen konular temelinde incelemiştir. Erdemir (2008) 2002-2007 yılları arası gerçekleştirilen Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongrelerinde sunulan bildirimlerde ölçek kullanımını değerlendirmiştir. Yozgat ve Kartaltepe (2009) 1998-2008 arası Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongre kitaplarında yer alan bildirimlerin bibliyometrik profilini ortaya koymuştur. Coşkun (2009) ulusal yayınevlerince basılmış, farklı üniversitelerden öğretim üyelerinin hazırladığı ve yargısal şekilde belirlediği 6 adet “yönetim-organizasyon” ders kitabını biçimsel ve ideolojik açıdan değerlendirmiştir. Yeşiltaş v.d. (2014) 2007-2012 yılları arası 17 dergide yer alan yönetim ve organizasyon konulu makaleleri bilimsel nitelik açısından değerlendirmiştir. Dirlik ve Şehitoğlu (2015), Üsdiken ve Pasadeos (1992; 1993) ile Üsdiken ve Erden (2002)’in çalışmalarını 2000-2009 yılları arası yönetim yazınına uyar-layan bir atıf analizi gerçekleştirmiştir. Sargut, Sözen ve Kırkbeşoğlu (2015) yönetim ve organizasyon alanındaki genç kuşak araştırmacıların 2004-2013 yılları arasındaki çalışmalarında ortaklık yaptıkları yazarlar, araştırma konuları ve yayınlarının türlerindeki değişimi izlemiştir. Köseoğlu ve Akdeve (2015) Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongreleri bildiri kitaplarında yer alan çalışmalarda araştırmacılar arasındaki işbirliği ve bunun sonucu ortaya çıkan sosyal ağları gözlemlemiştir.

Değerlendirmelerdeki ağırlıklı izleniminin, yönetim ve organizasyon yazınındaki temel yaklaşımın, özellikle 1990’lı yıllara dek, yönetim açısından başarılı olduğu düşünülen ülkelerdeki fikir ve yöntemlerin yabancı yazından aktarılarak, Türk iş dünyasındaki uygulamalara yön vermek olduğu görülmektedir. Bu hâkim anlayış sebebiyle, kuramsal temele dayanan ve veri destekli incelemelerin az yapıldığı, dolayısıyla Türkiye’de yönetimin bilimselleşmesinin geciktiği ifade edilmektedir (Üsdiken & Erden, 2001; Üsdiken & Wasti, 2009). 1990’lı yıllardan itibaren yönetim ve organizasyon yazınında görgül çalışmaların ağırlığı artsa da, bu çalışmaların yöntemlerindeki tekdüzelik ve yetersizlik, yönetim alanının ülkedeki bilimselliği açısından önemli bir sorun olarak görülmektedir (Bayraktaroğlu & Yıldırım, 2003; Özen, 2001). Berkman (2009)’nın 1990 yılı öncesi ve sonrasına dair yönetim yazını değerlendirmesinde, alanda Batı

kaynaklı kavram ve ilişkileri anket yoluyla test etme alışkanlığının devam ettiği, ancak bir yandan da kuramsal katkı sağlama kaygısı olan çalışmaların ve yöntemde çeşitliliğin az da olsa arttığı ifade edilmektedir. Özen (2002) Türkiye’deki yönetim ve organizasyon yazınında, ana hatlarıyla, farklı bilimsel anlayışlara karşı farkındalık, temel kuramlara hâkimiyet, yerel bağlama duyarlılık, yöntemde nitelik konularında gelişmeye ihtiyaç olduğuna işaret etmektedir. Bunlarla beraber, yönetim ve organizasyon alanının bilimselleşme sürecini anlamak için çeşitli kavramsal yaklaşımlar geliştirilse de (Özen, 2002; Üsdiken & Erden, 2001; Üsdiken & Wasti, 2009), konunun henüz tam açıklığa kavuşmadığı ve bu nedenle de alana dönük yazın incelemelerinin devam edeceği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, yönetim ve organizasyon yazını içinde farklı kapsamdaki incelemelerin alana değer katma ihtimali, yeni çalışmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır.

3. Amaç, Kapsam ve Yöntem

Bu çalışmada, yukarıda belirtilen gereklilikten hareketle, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalında görev yapan öğretim üye ve yardımcılarının 2005-2014 yılları arasında yayınlanmış akademik çalışmaları sistematik şekilde incelenmesi amaçlanmıştır.

Temelleri 1954 yılında kurulan İşletme İktisadı Enstitüsüne dayanan İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi 1968 yılında eğitime başlamıştır. 1981 yılında yürürlüğe giren yükseköğretim kanunuyla, önceleri fakülte içinde “kursü” olarak ifade edilen akademik birimler, “anabilim dalı” olarak yapılandırılmıştır. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı (İÜİFYO) da bu yasaya dayanarak yeniden oluşturulmuş ve daha sonra bugünkü adını almıştır. Yönetim ve organizasyon alanında kabul edilen “İnsan Kaynakları” ve “Örgütsel Davranış” dalları İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi içinde ayrı birer ana-bilim dalı olarak yapılandırılmıştır. Bu çalışmada, İnsan Kaynakları ve Örgütsel Davranış anabilim dalları kapsam dışı bırakılarak, sadece İÜİFYO akademisyenlerinin 2005-2014 yılları arası bilimsel yayınları incelenmiştir. Çalışmanın, yayın merkezi olarak bir anabilim dalını ele alması ve ülkedeki yönetim yazını sürecini güncel bir kesit kapsamında tanımlaması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

İÜİFYO bünyesinde görev yapan akademisyenlerin 2005-2014 yılları arasında yayınlanan tek veya ortak yazarlı eserleri, akademik yayın dosyaları ve elektronik

veri tabanları aracılığıyla taranmış ve incelemeye uygun¹ 147 eser tespit edilmiştir.

On yıllık dönem içinde İÜİFYO akademik kadrosunda 2005-2007 yılları arası sekiz, 2008 yılından itibaren dokuz öğretim üyesi görev yapmıştır. İlgili dönemde dört veya beş araştırma görevlisi de kadroda yer almıştır.

İnceleme kapsamına giren 147 eser:

- Yıllara göre yayın sayısı ve türü
- Ortak yazarlıklar ve yazarların kurumları
- Yayın dili ve yeri
- Çalışma türü
- Araştırma konusu
- Görgül çalışmalarda yöntem
- Çıkarım ve öneriler
- Kaynakça

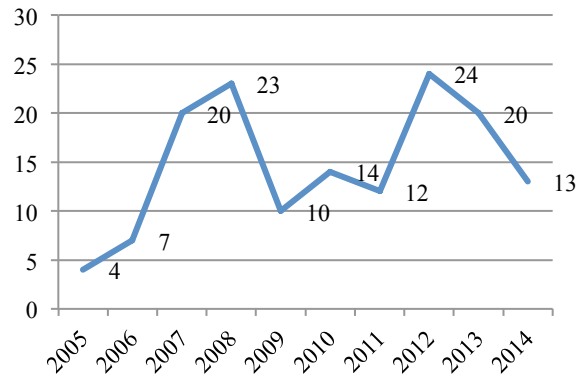
açısından tanımlayıcı bibliyometrik analiz yöntemi ile (McBurney ve Novak, 2002) incelenmiştir.

4. Bulgular

4.1. Yıllara Göre Yayın Sayısı ve Türü

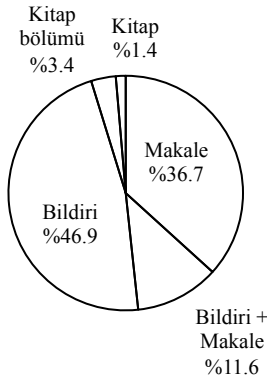
10 yıllık dönemde yayınlanan 147 eser, ilgili anabilim dalında yılda ortalama 15 civarında yayın yapıldığını göstermektedir. Yayın sayılarının yıllara göre dağılımına göre, 2012 (24 adet), 2008 (23 adet), 2007 (20 adet) ve 2013 (20 adet) yıllarında ortalamanın üstünde; 2006 (7 adet) ve 2005 (4 adet) yıllarında ise ortalamanın oldukça altında yayın bulunmaktadır (Grafik 1).

Grafik 1: Yıllara göre yayın sayıları

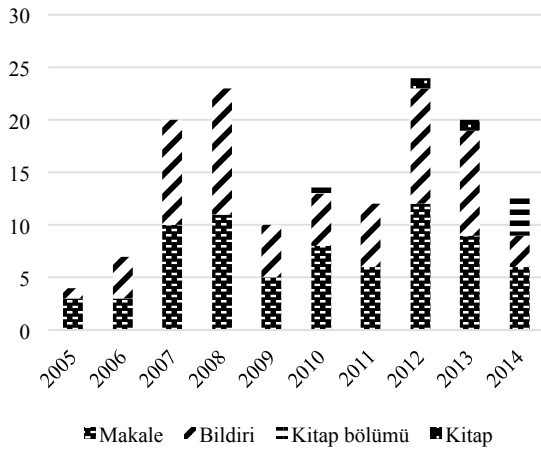

Yayınların 71’i (%48,3) makale, 69’u (%46,9) bildiri, 5’i (%3,4) kitap bölümü ve 2’si (%1,4) kitap niteliğindedir. 71 makalenin 12’si (%11,6) öncesinde bildiri olarak sunulmuştur (Grafik 2).

¹ Kısa bildiri özetleri kapsam dışı bırakılmıştır.

Grafik 2: Yayın türleri

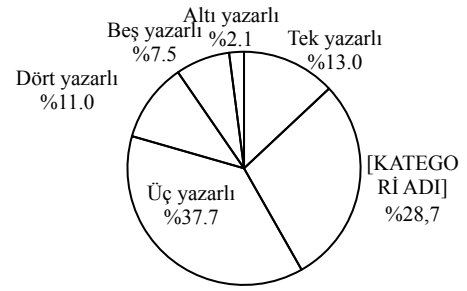
İlgili anabilim dalında 2005-2009 yılları arasında sadece makale ve bildiri türü çalışmalar gerçekleştirilmişken, 2010 yılından itibaren kitap ve kitap bölümleri de yayınlanmaya başlamıştır (Grafik 3).

Grafik 3: Yıllara göre yayın sayısı ve türü

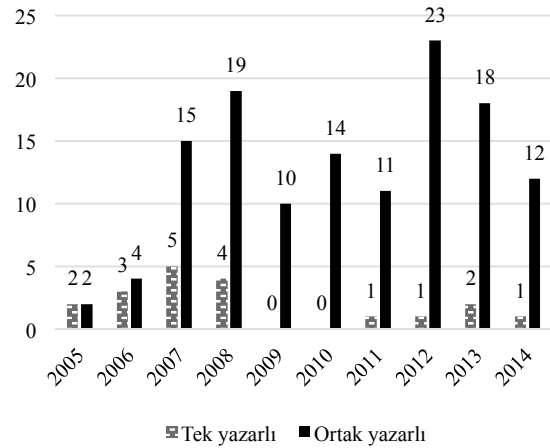
Tür / Yıl	'05	'06	'07	'08	'09	'10	'11	'12	'13	'14
Makale	3	3	10	11	5	8	6	12	9	6
Bildiri	1	4	10	12	5	5	6	11	10	3
Kitap Bölümü						1				4
Kitap								1	1	

4.2. Ortak Yazarlıklar ve Yazarların Kurumları

İncelenen yayınların tek veya çok yazarlı olma durumu çeşitlilik göstermektedir. En çok üç yazarlı (55 adet; %38) ve iki yazarlı (42 adet; %29) eser söz konusudur. Ortak yazar sayısı en çok olan eserler altı yazarlıdır (3 adet; %2). Tek yazarlı eserlerin sayısı ise 19'dur (%13). Bu dağılıma göre yayınların %87'sinin ortak yazarlı çalışmalar olduğu anlaşılmaktadır (Grafik 4a).

Grafik 4a: Ortak yazar sayıları

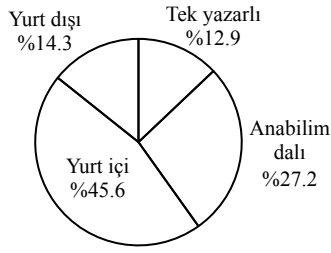
Tek ve ortak yazarlı yayın sayılarının yıllara göre dağılımı dikkate alındığında, özellikle 2009 yılından itibaren tek yazarlı eser oranlarında azalma görülmektedir. 2009 ve 2010 yıllarında gerçekleştirilen 25 eser, tamamen ortak yazarlıdır (Grafik 4b).

Grafik 4b: Ortak yazarlı yayınların dağılımı

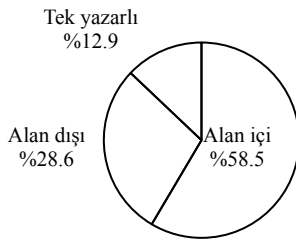
Yayınlardaki ortak yazarların ilişkili oldukları kurumlar açısından incelendiğinde, 67 eserde (%46) en az bir yazarın yurtiçindeki diğer üniversitelerde veya İstanbul Üniversitesi (İÜ) bünyesindeki diğer fakülte ve anabilim dallarında çalışan akademisyenler olduğu görülmüştür. 40 eserde (%27) yazarların tümü İÜ veya diğer üniversitelerin yönetim ve organizasyon anabilim dalındandır. 21 eserde (%14) ise ortak araştırmacılar en az biri yurt dışındaki bir üniversitede görev yapmaktadır (Grafik 5a).

Söz konusu yazar ayrımları farklı bir açıdan incelendiğinde, 42 eserde (%29) yönetim ve organizasyon alanı dışında, örneğin mühendislik, lojistik, pazarlama, muhasebe, finans alanlarındaki araştırmacılarla ortak çalışıldığı tespit edilmiştir. 86 eser (%59) ise alan içinden araştırmacılarla ortak yürütülmüştür (Grafik 5b).

Grafik 5a: Yazar merkezleri

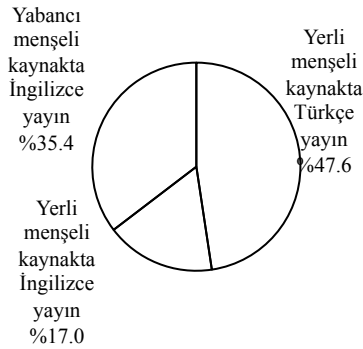
Grafik 5b: Yazar alanları

4.3. Yayın Dili ve Yeri

Eserlerin yayın dilleri ve kaynakların menşeleri incelendiğinde, 77 eserin (%52) İngilizce, 70 eserin (%48) Türkçe dilinde yazılmış olduğu gözlenmiştir. İngilizce dilindeki eserlerin 25'i (%17) yerli menşeli kaynaklarda yayınlanmıştır. Diğer İngilizce dilindeki 52 eser (%35) ise, yabancı menşeli kaynaklarda yayınlanmış olan bildiri, makale, kitap ve kitap bölümleridir (Grafik 6a).

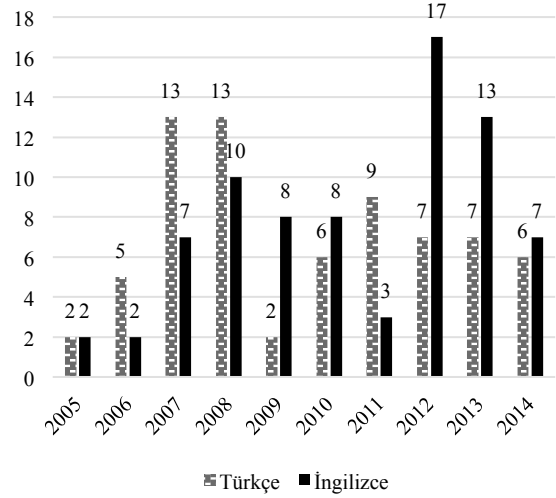
Grafik 6a: Eserlerin yayın dilleri

Türkçe ve İngilizce dilindeki yayın sayılarının yıllara göre dağılımı dikkate alındığında, 2011 yılı hariç olmak üzere, 2009 yılından itibaren İngilizce dilindeki

yayınların çoğunlukta olduğu görülmektedir (Grafik 6b).

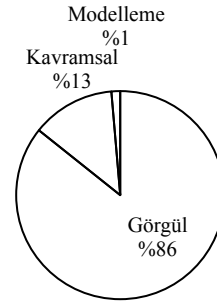
Grafik 6b: Eserlerin yayın dillerinin dağılımı

4.4. Çalışma Türü

İncelenen 147 eserin 126'sı (%86) görgül araştırma içermektedir. Eserlerin 19'u (%13) salt kavramsal, 2'si (%1) modelleme çalışmalarıdır (Grafik 7).

Grafik 7: Türlerine göre yayınlar

4.5. Araştırma Konusu

Yayınlarda incelenen konular ve kavramlar dikkate alındığında, belirgin bir çeşitlilik olduğu görülmektedir (Ek A). Araştırmaya esas konu olan (bağımlı değişken olarak kabul edilebilecek) kavramlar/konular incelendiğinde, yenilik/inovasyonun 11 eserde, işletme performansının 9 eserde, iş etiğinin/etik kodların 7 eserde yer aldığı belirlenmiştir. Örgütsel davranış alanının konusu olan örgüt içi güven ve örgütsel vatandaşlık kavramlarının da 6'şar eserde bağımlı

değişken olarak işlendiği tespit edilmiştir. Bilgi yönetimi, müşteri değeri, işletmelerde yönetim kurulu yapılanmaları da (4'er eser) sık incelenen konular arasındadır. Araştırma konularıyla ilişkilendirilen (bağımsız, aracı veya düzenleyici değişken olarak kabul edilebilecek) kavramlar ise yönetim ve organizasyon alanını aşarak daha geniş bir işletmecilik alanına yayılmıştır.

4.6. Görgül Çalışmalarda Yöntem

İÜİFYO bünyesindeki akademisyenlerin 2005 ve 2014 yılları arasında yayınlanmış eserlerinde görgül araştırma içeren 126'sına ilişkin örneklem, veri toplama ve analiz yöntemleri ayrıca incelenmiştir.

Örneklem ve veri toplama yöntemleri

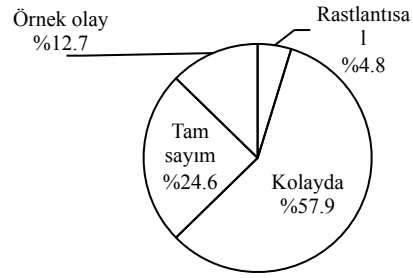
Sık incelenen araştırma kapsamları (ana kütle/örneklem) açısından; birey olarak yüksek lisans öğrencilerinin 10, lisans öğrencilerinin 5 eserde; sektör olarak ise Borsa İstanbul (BIST veya eski adıyla İMKB)'da yer alan işletmelerinin 7, lojistik işletmelerinin 6, sağlık işletmelerinin de 5 eserde araştırıldığı tespit edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Sık kullanılan araştırma kapsamı (ana kütle/örneklem)

İşletme/Sektör	Birey
BIST	7 Yüksek lisans öğrencileri 10
Lojistik	6 Lisans öğrencileri 5
Sağlık	5 Akademisyenler 3
ISO	4
Otomotiv	4
Tekstil	4
Konaklama	3
Telekomünikasyon	3
Bankacılık	2
Enerji	2

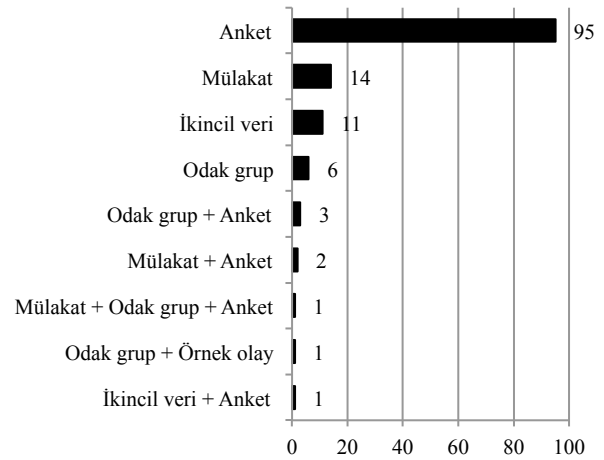
73 eserde (%58) kolayda örneklem, 31 eserde (%24) belirlenen kapsamda tam sayım ve 6 eserde (%5) rastlantısal örneklem yöntemleri kullanılmıştır. 16 eser (%13) örnek olay çalışması içermektedir (Grafik 8).

Grafik 8: Örneklem yöntemleri

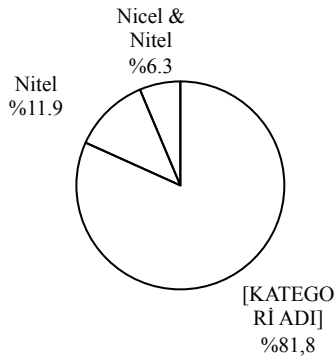

Görgül araştırma içeren söz konusu 126 eserde pek çok farklı veri toplama yöntemi kullanıldığı gözlemlenmiştir (Grafik 9). En sık başvurulan anket yöntemi, tek başına (95 eserde) veya diğer yöntemlerle birlikte (7 eserde) olmak üzere toplam 102 eserde uygulanmıştır. Diğer yandan, mülakat (17 eserde), ikincil veri (12 eserde), odak grup (11 eserde) yöntemleri de veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Birden fazla veri toplama yönteminin birlikte uygulandığı eser sayısı ise 8'dir.

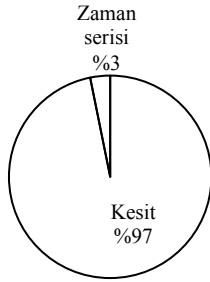
Grafik 9: Veri toplama yöntemleri

İncelenen görgül araştırma içeren 126 eserde veriler; 103 eserde (%82) nicel, 15 eserde (%12) nitel ve 8 eserde (%6) hem nitel hem nicel olarak elde edilmiştir (Grafik 10).

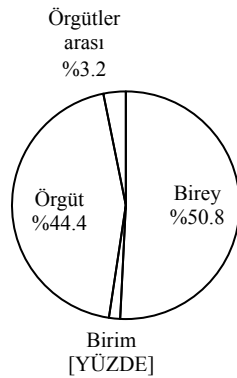
Grafik 10: Veri türleri

Çalışmalarda kullanılan verilerin kesit veya zaman serisi olarak incelemesinde, 122 eserde (%97) kesit veri kullanıldığı gözlemlenmiştir (Grafik 11).

Grafik 11: Zaman kapsamı

Analiz yöntemleri

Görgül araştırma içeren çalışmalarda analiz düzeyi açısından, 64 eserde (%51) birey, 56 eserde (%44) örgüt, 4 eserde (%3) örgütler arası ve 2 eserde (%2) birim/departman düzeyinde inceleme yapılmıştır (Grafik 12).

Grafik 12: Analiz düzeyleri

Çalışmalarda kullanılan veri analiz yöntemleri içinde tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik ve ilişki analizleri en başta gelmektedir. Kavramlar arasındaki ilişkilerde aracılık analizleri de araştırmacıların ilgisini çeken yöntemler arasındadır. Bunların dışında, bazı çalışmalarda veri madenciliği, Roster yöntemi, bilgi haritalama gibi daha seyrek rastlanan teknikler de uygulanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Analiz yöntemlerinin kullanım sayıları

Ortalama, Standart sapma	63	Levene	3
Güvenilirlik	63	Scheffe	3
Korelasyon	53	Kümeleme	2
Regresyon	47	Kolmogorov-Smirnov	2
Keşfedici faktör analizi	40	Veri madenciliği	2
Fark analizi	30	Roster yöntemi	2
Frekans	13	Bilgi haritalama	1
Doğrulayıcı faktör analizi	13	Yapısal eşitlik modellemesi	1
Aracılık analizi	10	İçerik analizi	1

4.7. Çıkarım ve Öneriler

Araştırma kapsamındaki 147 eserin sonuç ve değerlendirme kısımlarında uygulamaya dönük tartışmalar da tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, 70 eserde araştırmacılar, 67 eserde yöneticiler ve 14 eserde politika yapıcılar için çıkarım ve tavsiyelerde bulunulmuştur (Tablo 4).

Tablo 4: Yayınlarda yer alan çıkarım ve öneriler

Çıkarım ve öneriler	Eser sayısı
Araştırmacılar için	70
Yöneticiler için	67
Politika yapıcılar için	14

4.8. Kaynakça Analizi

Tüm eserlerde yararlanılan toplam 5.291 kaynak arasında %75 oranında makalelerin bulunduğu, %18'inin kitaplardan oluştuğu, kalan %7'nin ise bildiriler, çevrim içi yayınlar, lisansüstü tezler, devam eden çalışmalar ve sektör çalışma raporları ile gazete, dergi, ders notları gibi diğer yayınlar olduğu tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5: Kaynak türleri

Makale	3.953	%74,8
Kitap	939	%17,7
Bildiri	121	%2,3
Çevrim içi	124	%2,3
Tez	80	%1,5
Devam eden çalışma	33	%0,6
Rapor	25	%0,5
Diğer	16	%0,3
Toplam	5.291	%100

Eserlerde yararlanılan kaynakların yayınlandığı tarihler, 1950 öncesi yıllardan başlayıp, 2014'te yayınlanan eserlere kadar 10 yıllık dönemler bazında incelendiğinde; 1980 öncesi yayınların düşük oranda (%5) kullanıldığı ve 2000-2009 yılları arası yayınların ağırlıkta olduğu (%50) görülmektedir (Tablo 6). İncelenen 147 eserin 2005-2014 yıllarında yayınlandığı dikkate alındığında, nispeten güncel kaynaklardan yararlandığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, eserlerdeki kaynakların büyük oranda (%94) İngilizce dilinde yayın olduğu gözlenmiştir (Tablo 7).

Tablo 6: Kaynakçaların yayın dönemleri

2010 sonrası	372	%7,0
2000-09	2.621	%49,6
1990-99	1.514	%28,6
1980-89	529	%10,0
1970-79	150	%2,8
1960-69	71	%1,3
1950-59	26	%0,5
1950 öncesi	8	%0,2

Tablo 7: Kaynak dilleri

Türkçe	343	%6,5
İngilizce	4947	%93,5
Diğer	1	%0,0

4. Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada 2005-2014 yılları arasında İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı adresli 147 akademik yayın yıllara göre yayınların sayısı, türü, yazar ortaklıkları, konusu, araştırma yöntemi ve kaynakçası bibliyometrik özellikler açısından incelenmiştir.

On yıllık dönemde söz konusu anabilim dalında yapılan çalışmalarda makale ve bildiri oranlarının birbirine yakın olduğu, az sayıda da olsa kitap bölümü ve kitapların da yer aldığı görülmektedir. Eserlerde anabilim dalı öğretim üye ve yardımcılarından birlikte çalışması, aynı ya da farklı üniversitelerden aynı ya da farklı disiplinlerden gelen akademisyenlerle ortak çalışmalarının olması ve yurt dışı akademisyenlerin de bazı çalışmalara katkı sağlaması önemli bir nokta olarak değerlendirilebilir. Ortak çalışmaların tek yazarlı çalışmalara kıyasla artması, Köseoğlu ve Akdeve (2015)'nin Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongrelerinde sunulan bildirilerde, alandaki araştırmacılar arası işbirliğinin yıllar içinde önemli derecede arttığı tespitiyle de örtüşmektedir. Bunların yanında, İngilizce dilindeki eser sayısının küçük oranda da olsa Türkçe dilindeki eser sayısından fazla olması, İngilizce dilindeki eserlerin yerli menşeli kaynaklarda yayınlanması ile birlikte çoğunlukla yabancı menşeli kaynaklarda yayınlanması; eserlere farklı uluslardan araştırmacıların ulaşılmasını sağlayacağı gibi eserlere yapılacak atıf olasılığını artırması açısından da olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir.

Üsdiken ve Pasadeos'un (1992; 1993) 1975-1989 yılları arasında ve Üsdiken ve Erden'in (2002) 1990-1999 yılları arasında dört akademik dergideki yönetim ve organizasyon çalışmalarına ilişkin atıf analizlerinde, 2000 yılı öncesinde yararlanılan kaynaklar açısından kitapların ağırlıkta olduğunu gözlemlenmiştir. Buna karşın, bu çalışma kapsamında incelenen 2005-2014 yılları arası eserlerin kaynakçaları, kitaplardan ziyade, büyük oranda yabancı menşeli makalelerden oluşmaktadır. Bu durum, makalelerin daha güncel konuları içermesi ile açıklanabileceği gibi, makalelerde ele alınan konulara ilişkin test edilen hipotezlerin aynı ölçekler kullanılarak ülkemizde belirlenen ana kütle ya da örnekleme test edilme arzusunun da kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Diğer taraftan, aynı durum ülke dışındaki yayınların önemli ölçüde takip edildiğini ve çalışmaların uluslararası yazına dayandırıldığını işaret etmekle birlikte, Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongrelerinde zaman zaman tartışılan Türkçe dilinde yapılan yayınların fazla dikkate alınmadığı veya az okunduğu tezini de akla getirmektedir.

Yayınlarda incelenen konular ve kavramlar açısından genel bir çeşitlilik dikkat çekmektedir. Zaman içerisinde inceleme alanlarında, derinleşmeden ziyade geniş-

leme eğilimi gözlenmektedir. Genişleme, yönetim ve organizasyon dalının çok kapsamlı bir işletmecilik alanı olması ve diğer işletme bilim dalları ile iç içe geçmesi ve bunun doğal bir sonucu olarak, eserlerdeki ortak yazarların çeşitliliğine ve onların çalışma alanlarına dayandırılabilmesi gibi, akademisyenlerin belirli dönemlerde popüler olan konulara yönelme isteğine de bağlanabilir.

İncelenen dönemdeki yayınların kuramsal katkı sağlama çabasının yanında büyük oranda görgül araştırma içermesi, bunlarla ilgili sistematik bir incelemeyi de gerektirmiştir. Veri toplama için ağırlıklı olarak anket yönteminin uygulanması ve büyük oranda kesit veri kullanılması, ortaya çıkan bilginin derinliği açısından sınırlılık yaratmaktadır. 2005-2014 yılları arasında ilgili anabilim dalı yayınlarının değerlendirilmesinden çıkan bu ağırlıklı olarak anket yöntemi kullanılması ile ilgili sonucun, Berkman (2009)'nın 1990 yılı sonrası yönetim yazıyla ilgili (popüler kavram ve ilişkilerin anket yoluyla test etme eğiliminin yanında kuramsal katkı çabası ve yönetsel çeşitliliğin kısmen artışı) tespitiyle de örtüştüğü söylenebilir. Görgül araştırmalarda anket yöntemi ile bir arada ya da ayrı olarak mülakat, odak grup, örnek olay ve ikincil veriler az da olsa kullanılmıştır. Nicel çalışmaların ağırlığının yanında nitel çalışmalar, cılız da olsa, yer bulmuştur. Bir kaç çalışmada nitel ve nicel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır.

Araştırmaların veri toplama yöntemlerindeki benzerlik, bir yandan da belirli tipteki analiz yöntemlerine ağırlık verilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu dönemdeki görgül araştırma içeren eserlerde yöntem çeşitliliğinin sınırlı kaldığı gözlenmektedir. İncelenen kavramların birbirleriyle ilişkilerini test etmek için çoğunlukla daha önce kullanılmış, geçerlilik ve güvenilirlikleri test edilmiş ölçeklerin tercüme edilmesi ile kavramlar anlaşılmasına ve ölçülmeye çalışılırken, çok az çalışmada hazır ölçek kullanma yerine ölçek geliştirme çabasına girilmiştir. Bu durum, Erdemir (2008)'in 2002-2007 yılları arası Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongrelerinde sunulan bildirimlere ilişkin tespitiyle benzeşmektedir. Kavramlar arası ilişki bulma çabasındaki bu yöntem tekdüzeliği (Bayraktaroğlu & Yıldırım, 2003; Özen 2001), incelenen anabilim dalındaki yayınlarda da kendisini göstermektedir. Bilimsel yöntemle ilgili bu tekdüzeliğin, kurum içinde yerleşik akademik kültürün, farklı dönemlerde de olsa aynı doktora programından mezun öğretim üyeleri ile sürmesinin de etkili olduğu düşünülmektedir.

Araştırmalarda önemli konulardan biri de örneklem seçimidir. İlgili anabilim dalında gerçekleştirilen araştırmalarda veri toplama gücü nedeniyle önemli ölçüde kolayda örneklem yönteminin benimsenmiş olması, çalışmaların güvenilirliği ve genellenebilirliği açısından kısıtlar getirmektedir. Öte yandan, söz konusu yayınlarda gelecek araştırmalara ve alandaki

uygulamalara dönük çıkarım ve tavsiyeler kısmen yer bulmuştur. Bu çıkarım ve tavsiyelerin de belirgin önermelerden ziyade kısa vurgulardan oluştuğu gözlenmiştir.

İlgili anabilim dalındaki akademisyenlerin bilimsel yayınlarında incelenen konular itibarıyla ortaya çıkan geniş konu perspektifi, ortak yazarlı eserlerin çoğunlukta olması, kullanılan yöntemler, yararlanılan kaynakların çoğunlukla İngilizce yazılmış eserlerden oluşması ile ilgili bulgular, 2005-2014 yılları arası gerçekleştirilen Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi bildiri kitapları genel olarak incelendiğinde, çok farklı bir durumun ortaya çıkmadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, kökleri 1954 yılına giden 1968 yılında kurulmuş bir fakültenin İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalındaki çalışma konularının Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongrelerindeki genel durumu yansıttığı söylenebilir. Söz konusu anabilim dalının öğretim üye ve yardımcılarının sözü edilen kongreyi gerek bildiri sunarak gerekse katılımcı olarak başladığı yıldan itibaren geniş bir katılımı izlemesi ve katkı sağlaması bu karşılıklı yansımının doğal bir sonucu olarak görülebilir.

İşletmecilik anlayışı küreselleşirken, yönetim ve organizasyon alanının içerdiği konular da genişlemektedir. Dolayısıyla, akademisyenlerin yönetim ve organizasyon konularını daha geniş bir bakış açısı ile incelemesi ve güncel uluslararası yazını takip etmesi zorunlu hale gelmiştir. Yayınları incelenen anabilim dalı öğretim üye ve yardımcılarının geniş bir perspektifle aynı alanda farklı üniversitelerden ya da farklı alanlardan akademisyenlerle çalışması, az da olsa yurt dışındaki üniversitelerdeki akademisyenlerle görüşlerini birleştirmesi, özellikle İngilizce dilini ve yurt dışı dergilerini yayın aracı olarak tercih etmesi bu zorunluluğun bir sonucu olmuştur. Aynı zamanda, bu gelişmede, sistemdeki atama ve yükseltme kriterlerini yerine getirmek adına puan toplama kaygısının da etkisi olduğu düşünülebilir.

Bu çalışmanın, yönetim ve organizasyon yazınına kısıtlı da olsa bir katkı sunması ve bir anabilim dalının, akademik çıktıları kapsamında, kurumsal tarihinden bir kesiti tanımlaması bakımından önem taşıdığı düşünülmektedir. Ayrıca, araştırmanın gelecekte benzer analizleri gerçekleştirecek incelemelere nicel bir karşılaştırma ölçüsü sağlaması da beklenmektedir.

Kaynakça

Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2003). Nitel araştırmanın dayanılmaz hafifliği, *11. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, 415-419, Afyon.

- Berkman, A. Ü. (1987). Amme İdaresi Dergisinde Yayınlanan Makaleler ve Türk Yönetim Bilimi, *Amme İdaresi Dergisi*, 20(4), 19-42.
- Berkman, A. Ü. (2009). Türk Yönetim Yazını ve Türkiye’de Yönetim - Örgüt Alanının Gelişimi: 1990 Yılı Sonrası (Nereden Nereye), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 13-24.
- Coşkun, R. (2009). “Yönetim-Organizasyon” Ders Kitaplarında Biçim ve İdeoloji, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 239-258.
- Dirlik, S. & Şehitoğlu, Y. (2015). Türkiye’deki Yönetim Yazınında Süreklilik ve Değişim: 2000’li Yıllarda Türkiye’de Yönetim Yazını, 23. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi (Muğla) Bildiri Kitabı*, 59-66.
- Erdemir, E. (2008). Yönetim ve Örgüt Araştırmalarında Ölçek Kullanımı: Yönetim Organizasyon Kongre Bildirileri Örneği, 16. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Bildiriler Kitabı*, 397-403.
- Heper, M. & Berkman, A. Ü. (1979). Administrative Studies in Turkey: A General Perspective, *International Social Science Journal*, 31(2), 305 -327.
- Köseoğlu, M.A. & Akdeve, E. (2015). Yönetim ve Organizasyon Araştırmalarında Yazarlar Arasındaki İşbirliğinin Gelişimi: Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri Üzerine Bir Araştırma, 23. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, 69-77, Muğla.
- McBurney M.K. & Novak, P.L. (2002). What Is Bibliometrics and Why Should You Care? *Reflections on communication, Proceedings, IEEE International Professional Communication Conference*, 108-114, September 17-20, Portland, Oregon, USA.
- Özen, Ş. (2001). Türk Yönetim/Organizasyon Yazınında Yöntem Sorunu: Kongre Bildirileri Üzerine Bir İnceleme, *Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 89-118.
- Özen, Ş. (2002). Türkiye’deki Örgütler/Yönetim Araştırmalarında Törenselleşme Sorunu, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 187-213
- Sargut, A.S., Sözen, H.C. & Kırkbeşoğlu, E. (2015). Akademik Gruplar Arasında Boşlukları Köprü-leyen Ağların Oluşması: Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongreleri Yeni Kuşak Akademiklerin Sosyal Sermayelerini Nasıl Artırdı? 23. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, 78-84, Muğla.
- Semerciöz, F. & Dikmenli, O. (2005). Yönetim Alanında Yapılan Doktora Tezleri Üzerine Bir Araştırma: 1995-2004 Arasındaki Durum, 13. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, İstanbul.
- Üsdiken, B. & Çetin, D. (1999). Türkiye’de Akademik Dünyanın Yönetme İşine Yaklaşımında 1950’li Yıllarla Birlikte Ne Değişti?, *Amme İdaresi Dergisi*, 32(4), 47.65.
- Üsdiken, B. & Erden, Z. (2001). Örnek Alma, Mecbur Tutulma ve Geçmişe Bağımlılık: Türkiye’deki Yönetim Yazınında Değişim. *Amme İdaresi Dergisi*, 34(4),1-31.
- Üsdiken, B. & Erden, Z. (2002). 1990’lı Yıllarda Türkiye’de Yönetim Alanı: Disiplinin Yapısı Ve Yaklaşımlar, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 91-112.
- Üsdiken, B. & Pasadeos, Y. (1992). Türkiye’de Yayınlanan Yönetimle İlgili Makalelerdeki Atıflar Üzerine Bir İnceleme, *Amme İdaresi Dergisi*, 25(2), 107-134.
- Üsdiken, B. & Pasadeos, Y. (1993). Türkiye’de Örgütler ve Yönetim Yazını, *Amme İdaresi Dergisi*, 26(2), 73-93.
- Üsdiken, B., Selekler, N. & Çetin D.(1998). Türkiye’de Yönetim Yazınına Egemen Anlayışın Oluşumu: Sevk ve İdare Dergisi Üzerine Bir İnceleme, *Amme İdaresi Dergisi*, 31(1),57-87.
- Üsdiken, B. & Wasti, S.A. (2009). Preaching, Teaching and Researching at the Periphery: Academic Management Literature in Turkey, 1970–1999, *Organization Studies*, 30(10), 1063–1082.
- Yeşiltaş, M.D., İplik, E., Danışman, A., Özen Ş. (2014). Yönetim ve Organizasyon Araştırmalarında Törenselleşme, Nitelikli ve Kusurlu Görgülcülük Anlayışları: Ölçek Geliştirmeye Ve Açıklamaya Dönük Bir Araştırma, 22. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, 659-667, Konya.
- Yozgat, U. & Kartaltepe, N. (2009). Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongre Kitaplarında Yer Alan Bildirilerin Bibliyometrik Profili: Örgüt Teorisi ve Örgütsel Davranış Bildirileri Üzerine Bir Araştırma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 149-165.

Ek A. Yayınlarda incelenen konular

Araştırılan konular / kavramlar (eser sayısı)	İlişkilendirilen konular / kavramlar
Yenilik / İnovasyon (11)	Örgüt kültürü, Proje ekipleri, Bilgi yönetimi, Güven, Örgüt kültürü, Girişimcilik, Sürdürülebilirlik
İşletme performansı (9)	Aile işletmeciliği, Teknoloji geliştirme, Yönetim kurulu özellikleri, Örgütsel değerler, Müşteri ilişkileri yönetimi, Kurumsal girişimcilik çevresi, Stratejik yönelim, Pazar yönelimi, İş sistemleri, Rekabet stratejiler, İşlevsel stratejiler
İş etiği / Etik kodlar (7)	Örgütsel bağlılık, Kurum içi iletişim
Güven (örgüt içi) (6)	Güçlendirme, Örgütsel bağlılık, Liderlik, Lider-üye etkileşimi, Etkileşim adaleti
Örgütsel vatandaşlık (6)	Örgütsel adalet, Örgütsel öğrenme, Güven, Güçlendirme, Müşteri odaklılık
Bilgi yönetimi (4)	Bilgi yönetimi ortamı, Örgüt kültürü, Bilgi haritalaması
Müşteri değeri (4)	Öğrenme odaklılık, Yenilik, Örgütsel yetkinlikler, Hizmet kalitesi
Yönetim kurulu yapılanması (4)	Bağımsız üyeler, Kurumsal yönetim, Ortak üyelikler
Güçlendirme (3)	Liderlik
Hizmet geliştirme ve tasarımı (3)	
İnsan Kaynakları Yönetimi (3)	Güncel yaklaşımlar, İş kültürü
Kurum içi girişimcilik (3)	Rekabet üstünlüğü, Aile işletmeciliği
Kurumsal itibar (3)	Ölçek geliştirme, Sosyal medya
Öğrenen organizasyonlar (3)	Bilgi yönetimi, Değişim yönetimi, Yapısal özellikler
Rekabet stratejileri (3)	
Çalışan performansı (2)	Örgütsel prestij, Örgütsel kimlik, Özerklik, Ödüllendirme, İnovatif davranış
Çalışan sağlığı, güvenliği (2)	İş güvencesizliği
Güven (örgütler arası) (2)	Stratejik ağ yapıları
İş Tatmini (2)	Ölçek uyarlama, İş güvencesizliği, Stres
Kurumsal sosyal sorumluluk (2)	Paydaş ilişkileri
Liderlik (2)	Takım yapıları, Ruhani liderlik, Dindarlık
Muhasebecilik mesleğine bakış (2)	
Müşteri ilişkileri yönetimi (2)	
Örgütsel adalet (2)	Örgütsel vatandaşlık, Liderlik
Örgütsel bağlılık (2)	Güçlendirme, İş tatmini, Kişiler arası güven, Üretkenlik
Örgütsel bütünleşme (2)	Öğrenen organizasyonlar, Örgüt kültürü
Örtük liderlik (2)	Çalışanların düzenleme odakları
Paydaş ilişkileri (2)	Paydaş teorisi

Ek A. devam ediyor

Araştırılan konular / kavramlar (eser sayısı)	İlişkilendirilen konular / kavramlar
İttifaklarda cevap verme stratejileri (2)	Kültürel farklar
Stratejik yenilik (2)	İş modelleri, Rekabet gerginliği
Turizm destinasyon yönetimi (2)	Paydaş ilişkileri, İlişki stratejileri
Yönetim düşüncesi (2)	
Açıkça konuşma davranışı	Birey örgüt uyumu, Algılanan yönetici desteği
Aile engeli	Aile uyumu, Rol belirsizliği, Adalet, İlişki çatışması
Çalışan ilişkileri iklimi	İKY uygulamaları
Çatışma yöntemleri	Lider-üye etkileşimi, Duygusal zekâ
Elektronik bankacılık algısı	
Endüstriyel tasarım	
Enerji politikaları	
Fırsatçılık	Kültürel farklar
Girişimcilik eğitimi	
Hizmet yeniliği	Ürün yeniliği
İhracat performansı	Uluslararası girişimcilik
İletişim (kurum içi)	Rekabetçi çekişme
İş yaşam dengesi	İşkoliklik, Kişilik
İşkoliklik	Kişilik, İş talepleri
İşletmeler arası ilişki kalitesi	
İşveren seçimi	
Karar verme süreci	Yanılsama, Aldanma
Krizlerde cevap verme stratejileri	Kültürel farklar
Kurumsal girişimcilik	
Kurumsallaşma	Aile işletmeciliği
Müşteri bağlılığı	Kurumsal itibar
Müşteri deneyimi tasarımı	
Örgüt yapısı	Esnek çalışma sistemleri
Örgütler arası işbirlikleri	
Örgütlerde şebeke yapılar	
Örgütsel öğrenme	Paylaşılan vizyon, Örgütsel öğrenme

Ek A. devam ediyor

Araştırılan konular / kavramlar (eser sayısı) **İlişkilendirilen konular / kavramlar**

Örgütsel problemler

Örgütsel yaratıcılık

Bilgi yönetimi süreçleri, Bilgi temelli örgüt kültürü

Öz yetkinlik

Liderlik

Platform modeli

Psikolojik sözleşmeler

Sessizlik

Kontrol odağı

Sözleşmesel ilişkiler

Aile işletmeciliği

Strateji geliştirme süreçleri

Yenilikçilik tarzları

Takım yapıları

Tedarik zinciri etkinliği

Bilgi yönetimi

Uluslararasılaşma

Üretim teknolojisi

Ürün tasarımı

Stratejik yaklaşım

Yöneticilerin aileye bakışı

İşletmede aile etkisi

Yurt dışı görevlendirme

Kültürler arası eğitim

Türkiye’deki Akademik Yönetim Yazınında Süreklilik ve Değişim: 2000’li Yıllar Üzerine Bir İnceleme*

Serkan Dirlik¹⁺, Yasin Şehitoğlu²

¹ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İşletme Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Muğla, Türkiye)
² (Yıldız Teknik Üniversitesi, İşletme Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul, Türkiye)

ARTICLE INFO

Yayın Bilgisi

Received/Başvuru
29/01/2016

Accepted/Kabul
08/03/2016

Anahtar Sözcükler:

Türk yönetim yazını
Atıf analizi
Ortak atıf analizi

* Bu çalışmanın önceki versiyonlarının özetleri 27-30 Kasım 2014 tarihlerinde düzenlenen 12. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi ve 14-16 Mayıs 2015 tarihlerinde düzenlenen 23. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi’nde sunulmuştur.

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye’de yayımlanan beş dergideki yönetim çalışmalarının atıfları analiz edilerek 2000’li yıllarda yönetim alanının temel karakteristikleri incelenmektedir. Sonuçlar, 2000’li yıllarda da daha önceki yıllardaki yazının bazı özelliklerinin süregeldiğini fakat bazı değişimlerin de söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, incelemeye dahil edilen ve 2000’li yıllarda yayın hayatına başlayan Yönetim Araştırmaları Dergisi’nin, Türkiye’deki yönetim yazınının karakteristiklerinden hem yaklaşım hem de ilgi alanı açısından önemli ölçüde farklılaştığı da görülmüştür.

Continuity and Change in Academic Management Literature in Turkey: A Study on the 2000s

ABSTRACT

This study examines the main features of management discipline in the 2000s by analyzing citations of management studies published in five academic journals in Turkey. Results show that some features used in previous years in literature have been maintained but some changes have also been observed. Management Research Journals which were analyzed in this study and started publishing articles in the 2000s were found to significantly differ from characteristics of Turkish management literature with regards to both approach and central concerns.

1. Giriş

Türkiye'deki yönetim yazınına çeşitli amaçlarla inceleyen araştırmaların önemli sayıda çalışmayı içerecek ölçüde bir birikim sağladığı bilinmektedir.¹ Türkiye'de yönetim yazınına inceleyen çalışmalar, hem işletmeler ile ilgili Türkiye'deki akademik faaliyetin başladığı (Üsdiken, 2003) hem de yönetimden söz eden ilk çalışmaların ortaya çıkmaya başladığı (Üsdiken ve Çetin, 2001) 1930'lu yıllardan bu yana değerlendirmeler sağlayabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki yönetim yazınının yapısı ile yaklaşımsal özelliklerini inceleyen ve Üsdiken'in öncülüğündeki araştırmacılarla yürütülen araştırma programına² (Üsdiken ve Pasadeos, 1991; 1992a, Üsdiken ve Çetin, 1999; 2001; Üsdiken ve Erden, 2002), Türkiye'deki yazının 2000'li yıllardaki (2000-2009) durumunun analizini de ekleyerek, yazının genel olarak yapısal ve yaklaşımsal özelliklerini tarihsel olarak inceleme girişimini sürdürmektir. Bu amaç yerine getirilirken, 2000'li yıllarda Türkiye'de yayın hayatına başlayan ve sadece yönetim ve organizasyon alanı araştırmalarının yayınlandığı ilk ve tek akademik dergi olan *Yönetim Araştırmaları Dergisi* (YAD) de incelemeye dahil edilmiştir. Çalışmanın bir diğer amacı da, YAD'daki araştırmaların genel yapısal ve yaklaşımsal özelliklerini değerlendirmektir. Bu çalışmanın temel olarak cevap aradığı sorular, Türkiye'deki yönetim yazınının geçmişteki özellikleri 2000'li yıllarda da sürmekte midir, eğer değişimler söz konusu ise ne gibi değişimler olmuştur ve disipline özgü bir yayın ortamındaki araştırmaların yazının genel

¹ Türkiye'deki yönetim ve organizasyon alanı ile ilgili yazını çeşitli amaçlarla inceleyen çalışmaları topluca değerlendiren bir çalışma için bakınız Dirlik (2016).

² Buradaki araştırma programı ifadesini kullanmanın özel bir anlamı vardır. Araştırma programı ifadesi ile Türkiye'deki yönetim yazınının belli bir zaman kesitindeki durumunu inceleyen belli bir araştırma grubu kastedilmektedir. Bu çalışmalar, sadece yönetim alanının belli bir alt alanına veya belli bir konudaki durumunun tespitine odaklanmayan, belli bir zaman kesitinde yönetim alanının genel yapısı ve yaklaşımsal özelliklerini disiplinin alt alanlarını da hesaba katarak inceleyen çalışmalardır. Bizim çalışmamızın temel amacı da bu araştırma grubunun ortaya koymuş olduğu yazının genel yapısal ve yaklaşımsal özelliklerinin 2000'li yıllarda değişip değişmediğini incelemektir. Bu araştırma grubu dışında kalan sadece belli alt alanlar veya konular açısından Türkiye'deki yönetim yazınına inceleyen birçok çalışma da söz konusudur. Örneğin daha spesifik olarak örgütler ve yönetim alanı ile ilgili (Üsdiken ve Pasadeos, 1993), insan kaynakları yönetimi alanı ile ilgili Üsdiken ve Wasti (2002), Sayılar (2005), Benligiray (2009), Akar (2013), Koç vd. (2013), Kalemci ve Tuncay (2015), stratejik yönetim alanı ile ilgili Dalyan (2002), Duman vd. (2005), Barca ve Hızıroğlu (2009), Akdeve ve Köseoğlu (2013), Köseoğlu vd. (2013), Köseoğlu vd. (2014), örgütsel davranış alanı ile ilgili Üsdiken (2004), Erdem (2009), Duygulu ve Sezgin (2015), hem örgüt kuramı hem de örgütsel davranış alanı ile ilgili Yozgat ve Kartaltepe (2014), örgüt kuramı alanı ile ilgili Üsdiken (1995), Kırkbeşoğlu vd. (2014), Türker ve Yalçınkaya (2014), Yalçınkaya ve Türker (2014; 2015), eleştirel yaklaşım açısından yazının durumu ile ilgili Alakavuklar (2010), Alakavuklar ve Parker (2011), Özcan (2012) ve kurumsal kuram ile ilgili Özen (2004) ve Tayşir'in (2014) çalışmalarına bakılabilir.

yaklaşımsal özellikleri ile benzeşmekte veya farklılaşmakta mıdır şeklinde ifade edilebilir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ilk olarak, 2000'li yıllar öncesinde Türkiye'deki yönetim yazınının genel yapısal ve yaklaşımsal özellikleri değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, ele alınan çalışmaların inceledikleri zaman kesitine göre sıralanarak yapılmıştır. Bu bölümü izleyen bölümde araştırmanın yöntemi ve veri seti hakkında bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın dördüncü bölümünde araştırmanın bulguları aktarılmıştır. Çalışma, araştırma bulguları ile ilgili tartışmanın yapıldığı bir bölümle sonlandırılmıştır.

2. 2000'li Yıllar Öncesinde Türkiye'deki Akademik Yönetim Yazınının Genel Yapısı ve Yaklaşımsal Özellikleri

Türkiye'de yönetim ve organizasyon olarak yaygın adla anılan yönetim disiplinine ait yayınlardan hareketle disipline ilişkin değerlendirmeler sağlayan ve en erken zaman kesitine sahip çalışmaların Üsdiken ve Çetin'e ait (1999; 2001) çalışmalar olduğu ifade edilebilir.

1950'lerdeki yaşanan gelişmelerin yazına etkisini değerlendirmek amacıyla 1935-1965 yılları arasındaki dönemde yayınlanmış 23 makaleyi derinlemesine inceleyen Üsdiken ve Çetin (1999), makalelerin büyük bir kısmının esas niyetinin genel öğütler verme ve ilkeler önerme olduğunu, çalışmaların araştırma sonucu sunmadıklarını, egemen eğiliminin Türkiye bağlamına değil kavramlara, ilkelere ve tekniklere yönelik olduğunu ve benimsenen yönetim modelleri açısından Fayolist ilke ve işlevler yaklaşımının ön planda olduğunu tespit etmişlerdir (Üsdiken ve Çetin, 1999: 57). 1950 yılı öncesi ve sonrası açısından kıyaslanmanın yapıldığı çalışmada genel öğütler verme ve ilkeler önerme eğiliminde olan makalelerin oranı açısından bir değişim olmadığı fakat bir veya bir takım teknikleri öğretme niyetiyle yazılan çalışmaların sonraki dönemde arttığı tespit edilmiştir. (Üsdiken ve Çetin, 1999: 58). Yazarlar, yol gösterici olma ve Türkiye bağlamını dikkate almama eğiliminin Türkiye'deki yazının ana özellikleri olduğunu da vurgulamışlardır (Üsdiken ve Çetin, 1999: 60). Aynı dönem için fakat bu sefer yayın çeşidini arttırarak yaptıkları incelemede Üsdiken ve Çetin (2001), 1950'li yıllar ile birlikte Türkiye'deki yazınının yönünün genel yönetim ve insan ilişkileri yaklaşımına doğru kaydığını ortaya koymuşlardır. 1950-1965 zaman kesitindeki araştırmasında ise Üsdiken (2004), 1960'larla birlikte insan ilişkilerini sosyal politika içerisinde değerlendiren daha geniş bir yaklaşımdan kurum/örgüt içi odaklı yönetsel açıdan yaklaşan yaklaşıma doğru kaydığını tespit etmiştir.

Türkiye'deki akademik yönetim yazınının özellikleri ile ilgili değerlendirme sağlayan çalışmaları inceledikleri zaman kesiti sırasına göre değerlendirmeye devam edecek olursak, yukarıda belirtilen araştırmalara eklenilebilecek bir diğer çalışma 1966-1978

dönemindeki makaleleri inceleyen Üsdiken vd.'nin (1998) çalışmasıdır. 118 makaleyi inceledikleri çalışmalarında yazarlar, yönetme işi hakkında genel öğütler veren ve ilkeler öneren çalışmaların ağırlıkta olduğunu, veri temelli çalışmaların sayısının çok düşük olduğunu, makalelerin esas niyetinin, genel öğüt vermekten belirli bir yönetim tekniğini açıklamaya doğru kaydığını ve kavramsal tartışma türünde çalışmaların arttığını tespit etmişlerdir (Üsdiken vd. 1998: 72). Araştırma bulgularına göre, makaleler büyük ölçüde Türkiye bağlamını dikkate almamaktadır (Üsdiken vd. 1998: 73). Ayrıca, çalışmalarda ilkeler ve işlevler yaklaşımından insan ilişkileri yaklaşımı ile sistem ve durumsallık yaklaşımına doğru bir yönelim olduğu da tespit edilmiştir (Üsdiken vd. 1998: 82). Yazarlar, ilgili dönemde yazının ABD'deki yaklaşım ve uygulamaları ithal etme çabası içinde olduğunu ve genel öğüt veren ve ilkeler sunan makalelerin çoğunlukta olduğunu belirtmişlerdir (Üsdiken vd., 1998). Yazarların (Üsdiken vd., 1998) bu bulguları, Berkman'ın (1987), 1968-1987 yılları arasında Amme İdaresi Dergisi'nde yayınlanan 99'u yönetim ve organizasyon alanına ait 503 makaleyi incelediği çalışması tarafından da desteklenmektedir. Bu çalışmaya göre de yönetim yazınına ait çalışmalar, Türkiye'deki sosyo-kültürel-ekonomik bağlamı hesaba katmamakta ve çoğunlukla Amerikan yazınındaki kavram ve modelleri aktarmaktadır (Berkman, 1987: 27-28).

1970'lerden 2000'lere kadar olan süredeki yazın önceki dönemlere göre daha fazla incelemeye konu edilmiştir. Örneğin 1972-1991 yıllarında Türkiye'deki dört dergiye ait 173 makalenin atıflarını bibliyometrik analiz ile inceleyen Üsdiken (1996), yazının daha fazla uygulama yönelimi olduğunu, atıf sıklık ortalamasının inceleme dönemi süresince değişmediğini, Türkiye'deki yazının büyük ölçüde, özellikle de Anglo-Sakson, yabancı yazına bağımlı olduğunu tespit etmiştir (Üsdiken, 1996: 38-39-40). İncelenen dönemdeki hakim yaklaşımları belirlemek için yaptığı ortak atıf analizi sonuçlarına göre, "yönetime süreç yaklaşımı" ile "davranışsal yaklaşımın" yazında hakim "normatif yaklaşımlar" olarak iki farklı küme oluşturmaktadır (Üsdiken, 1996: 40-41). Çalışma ayrıca 70'lerde davranışsal yaklaşımın daha güçlü etki yaparken, 80'lerde ise bu etkinin azalarak yönetime "süreç yaklaşımının" hakim yaklaşım olarak belirlediğini de ortaya konmuştur (Üsdiken, 1996: 41). Ortak atıf analizi sonuçları, ayrıca incelenen dönem itibarıyla açık sistem ve durumsallık yaklaşımının sınırlı ilgi gördüğünü, bunların yönetim süreci ve davranışsal yaklaşıma rakip olabilecek durumda olmadıklarını ve örgüt kuramındaki o dönem açısından yeni perspektiflere (kaynak bağımlılığı, popülasyon ekolojisi, kurumsal kuram, işlem maliyetleri yaklaşımı, vekalet kuramı, yorumlayıcı yaklaşımlar) olan ilginin düşük düzeyde kaldığını ortaya koymuştur (Üsdiken, 1996: 42-43).

1975-1989 dönemine ilişkin Üsdiken ve Pasadeos (1992a; 1992b) iki çalışması da döneme ilişkin bilgiler sağlamaktadır. 1975-1989 yılları arasında dört dergide yayınlanmış 237 yönetim araştırmasını atıf analizi yöntemiyle inceleyen Üsdiken ve Pasadeos (1992a), 80'lerle birlikte görgül temeli olan çalışmaların arttığını, personel yönetimiyle ilgili çalışmaların atıf yoğunlukları açısından örgütler ve yönetim ile örgütsel davranış alanlarına göre daha az olduğunu ve kitap ve kitap bölümlerine verilen atıfların toplam atıflar içerisinde önemli bir paya sahip olduğunu tespit etmişlerdir (Üsdiken ve Pasadeos, 1992a: 116-119). Yazarlar, araştırma bulgularından hareketle yazındaki en belirgin değişimin Türkçe kaynaklara verilen atıfların oranının artması olduğunu ve "öğretme/yol gösterme" normlarının yazını etkilediğini ifade etmişlerdir (Üsdiken ve Pasadeos, 1992a: 116-119). Diğer çalışmalarında ise yazarlar (Üsdiken ve Pasadeos, 1992b), 237 makaleyi yöntemsel özellikleri açısından incelemişlerdir. Araştırmaya göre, çok az yayının bir veri tabanı olduğu, 1980 sonrası görgül çalışmaların sayısında anlamlı bir artış olduğunu, görgül çalışmaların da ağırlıklı olarak ankete dayalı yöntemi, kesitsel zaman çerçevesini ve birey analiz düzeyini benimsediklerini tespit etmişlerdir. Yazarlar, araştırmaların tasarım ve yöntemsel açıdan sorunları olduğunu ve "tarama, izlenim aktarma ve uygulama yöntemi tanıma" amacındaki çalışmaların arttığını da belirtmişlerdir (Üsdiken ve Pasadeos, 1992b: 260).

1990'lı yıllarda da hem yazındaki araştırmaların yöntemsel özellikleri hem de genel özellikleri incelenmiştir. 1996-1998 zaman kesitinde yazındaki araştırmaların yöntemsel durumu bildiriler üzerinden inceleyen Özen (2000), kongre bildirimlerinin, bazı açılardan Üsdiken ve Pasadeos'un (1992b) bulgularını da 90'lı yıllar için destekleyerek, yöntemsel sorunları olduğunu fakat veri analiz aşamalarında bu sorunları giderici nitelikler gösterdiklerini tespit etmiştir (Özen, 2000: 113). 1990-1999 yılları arasında yazının genel özelliklerini değerlendiren Üsdiken ve Erden (2002), dört akademik dergideki (Amme İdaresi Dergisi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, ODTÜ Gelişme Dergisi) yönetimle ilgili 174 makaleyi atıf ve ortak atıf analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Araştırma sonuçları, 90'lı yıllarda erken dönemdeki yaklaşımından daha modern "davranışçı" bakış açısının yazında egemen olduğunu (Üsdiken ve Erden, 2002: 99), en fazla atıf alan yayınların ders kitabı olduğunu ve Türkçe kaynakların yabancı kaynaklara oranla daha fazla merkezde olduğunu (Üsdiken ve Erden, 2002: 100) ortaya koymaktadır. Yazarlara göre bu dönemdeki yazına yazarların ifadesiyle "yöneticilik" bakış açısı hakimdir (Üsdiken ve Erden, 2002: 101). Örgütler ve yönetim ve insan kaynakları alt alanlarının kendi içlerinde bölünmüş bir görünüm içindeyken örgütsel davranış alanı daha bütünlüklü bir görünüm içindedir

(Üsdiken ve Erden, 2002: 104-107). Yazarlara göre, davranışçı anlayış 90'lardaki yazında en güçlü bakış açıdır (Üsdiken ve Erden, 2002: 108). Yazarlar ayrıca, örgütler ve yönetim alt alanı içerisinde örgütler konusundaki ilginin "1980 öncesinin tanımlarıyla sınırlı kaldığı ve yönetim içinde kaybolmaya yüz tuttuğu" da belirtilmektedir (Üsdiken ve Erden, 2002: 109).

1970-1999 döneminde uluslararası ve ulusal dergilerde yayınlanmış yönetim ve organizasyon makalelerini inceleyen Üsdiken ve Wasti'nin (2009) çalışmalarındaki farklı bilgi üretme modelinin tespit etmeye çalışmışlardır. En büyük kümede gruplaşan yönetim makalelerinin genel özellikleri olarak düşük bilim yönelimli olmaları, güçlü pratik yönelime sahip olmaları, ampirik temelden yoksun olmaları ve bağlamı az dikkate almalarıdır (Üsdiken ve Wasti, 2009: 1074-1075). 1970'li yıllar (1972-1979) ile 1990'lı yıllardaki (1990-1999) 318 yönetim makalesi üzerinden yazının "bilimleşme" ve "Türkiye kaynaklı yazınla ilişki" boyutları açısından bir değişim olup olmadığını dönemsel olarak karşılaştırmalı bir biçimde inceleyen Üsdiken ve Erden (2001), örgütsel davranış alt alanına ait çalışmalarda artış olduğu, kavramsal çalışmalarının sayısı azalırken, görgül çalışmalarda artış yaşandığını tespit edilmiştir. Çalışmada, bilimleşme ile Türkçe kaynaklı yazınla ilişki kurma arasında negatif ilişki olduğu ve hem atıf yoğunluğunun hem de makalelere atıf oranının arttığı tespit eden yazarlar, atıf yoğunluğunun çalışmaların yazarlarının kurum türü açısından farklılaştığını da tespit edilmiştir (Üsdiken ve Erden, 2001: 20-21). Atıflar içinde akademik dergi makalelerinin payının iki katına çıktığını fakat Türkçe makalelerin makale atıfları içindeki oranında bir farklılık olmadığını da tespit etmişlerdir (Üsdiken ve Erden, 2001: 22). Yazarlara göre, inceledikleri dönem açısından, "Türkiye'de tarihsel olarak oluşmuş farklı akademik geleneklerin ürettiği yayın yapmaya ilişkin anlayış ve kalıplar arasındaki farkların da değişmeden sürmesi" söz konusudur (Üsdiken ve Erden, 2001: 23). Yazarlar ayrıca, görgül araştırmaların artışıyla yazında "görünüm" değişikliği olduğunu fakat araştırma yapma konusundaki özelliklerin eski özellikleri sürdürdüğünü yada sınırlı ölçüde değiştiğini de ifade etmişlerdir (Üsdiken ve Erden, 2001: 25). Türkiye'deki yönetim ve organizasyon yazınının temel özelliklerini ve sorunlarını değerlendirdiği çalışmada Özen (2002), Üsdiken ve Erden'in (2001) belirttikleri görgül araştırmaların görünürde bir değişiklik yaptıkları fakat geçmiş özelliklerini korumaları durumuyla ilgili önemli bir tespit yapmaktadır. Yazar, Türkiye'deki yönetim yazınındaki görgül araştırmaların çoğunlukla "törenselleştirilmiş görgülcülük anlayışı" olarak isimlendirdiği anlayışı taşıdıklarını belirtmiştir. Yazara göre bu anlayış, "yazında egemen olan yönetimsel/evrenselci geleneğin, görgülcü anlayışı benimsemesinden doğmaktadır (Özen, 2002: 187). Yazara göre bu anlayışın biçimlendirdiği araştırma mantığı "anlama-açıklamak amacıyla kuram

geliştirme veya mevcut kuramlara katkıda bulunma kaygısı taşımaksızın, yönetimsel-evrenselci anlayışla, ABD kaynaklı modellerin Türkiye'de ne ölçüde uygulandığını tespit etmekten" ibarettir Özen (2002: 194-195). Özen (2002: 189), bu anlayışa sahip çalışmaların, "Türkiye'deki yönetimsel/örgütsel olguları anlama ve açıklamaya yönelik bilgi birikimine yeteri kadar katkı sağlayamadığı", "kuram geliştirme ve mevcut kuramları farklı bağlamlarda sınyarak tadil etme çabası göstermediği" ve "Türkiye'deki olguları kendi bağlamı içinde anlamamızı sağlayacak kuram ve modelleri üretmekten uzak göründüklerini" de belirtmiştir.

Giriş bölümünde de ifade edildiği gibi, bu araştırmada 1930'lu yıllardan 2000'li yıllara kadar yazındaki özellikleri takip eden araştırmaların ortaya koyduklarına 2000'li yılları da eklemek amaçlanmıştır. Kısaca ve belli başlı çalışmaların öne çıkan tespitlerine değinilerek aktarılan yazının gelişiminden de anlaşıldığı gibi, 1930'lardan 2000'lere yazının özellikleri önemli değişimler geçirmiştir. 2000'li yıllar açısından ise yazının genel yapısı ve yaklaşımsal özellikleri incelenmemiştir. Ayrıca 2000'li yıllarda alana özgü bir yayın ortamının da söz konusu olması, bu yayın ortamındaki araştırmaları incelemeye değer kılmıştır.

3. Yöntem

Araştırma literatür taraması araştırması olup, analiz yöntemi bibliyometrik yöntemdir. Bibliyometrik analiz, bilimsel yayınlardan elde edilmiş kaynakça verisinin toplanmasını, işlenmesini ve analizini belirtir (Verbeek vd., 2002: 181). Bibliyometrik analiz temelli yaklaşım belirli bir alandaki araştırmaların değerlendirilmesi açısından nesnel bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir (Acedo ve Casillas, 2005). Bibliyometrik analiz, genellikle atıf ve ortak atıf analizi olarak gruplandırılır (Bibliyometrik analiz kapsamında, atıf analizi ve ortak atıf analizini birlikte alan örnek çalışmalar için örneğin bkz. Ramos-Rodriguez ve Ruiz-Navarro, 2004; Üsdiken ve Pasadeos, 1995). Atıf analizi, atıfların doğrudan sayılmasına dayanırken, ortak atıf analizi ise dokümanlar arasındaki veya doküman setleri arasındaki ortaklığın bir ölçümü olarak çiftleştirilmiş atıfları kullanır (Charvet vd., 2008: 48). Atıf analizi yöntemi, bilimsel toplulukların ilgi ve algılarını nesnel olarak değerlendirmek için kullanılan bir yöntem olarak da tanımlanmıştır (Griffith vd., 2008).

Araştırmanın analiz birimi, Türkiye'deki beş dergide 2000-2009 yıllarında yayınlanan yönetim ve organizasyon alanına ait makalelerin atıflarıdır. Üsdiken öncülüğünde yapılan daha önceki araştırma programı ile bağlantı kurabilmek için, bu çalışmada da atıfları incelenen yönetim ve organizasyon alanı makaleleri Amme İdaresi Dergisi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, ODTÜ Gelişme Dergisi ve Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dergisi'nde 2000-2009 yıllarında yayınlanan makalelerdir. Bu dergilere ek olarak, 2001 yılında yayın hayatına başlayan ve yönetim ve organizasyon alanına özgü makalelerin yayınlandığı YAD da inceleme kapsamına alınmıştır. YAD'daki makalelerin bu araştırmaya konu edilme sebebi, YAD'daki makalelerin diğer belirttiğimiz dergilerdeki yönetim ve organizasyon alanındaki makalelerin yaklaşımsal özelliklerinden farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek, farklılaşıyorsa nasıl farklılaştığını ortaya koymaktır.

Bu çalışmanın verisi, beş dergide yayınlanan 261 yazara ait 173 yönetim alanı ile ilgili makaledeki 7767 atıftan oluşmaktadır. (Makalelerin sayısal dağılımı şöyledir: Amme İdaresi: 60, EAÜİİBF: 30, ODTÜ Gelişme: 16, İÜ İşletme Fakültesi: 18, YAD: 49). Yazarların kendi çalışmalarına yaptıkları atıflar ve aynı eserin farklı baskılarına yapılan atıflar birleştirildikten sonra arta kalanlar belirtilen sayıdan çıkarıldığında 7561 atıf analiz için geride kalmıştır. Belirtilen dergilerdeki makalelerin tespiti için öncelikle bu çalışmanın iki yazarı birbirlerinden bağımsız olarak ilgili dergilerde tarama yürütmüşlerdir. Yukarıda belirtildiği gibi daha önceki araştırmalarla bağlantı kurabilmek için Üsdiken ve Pasedeos'un (1991: 50-51) alt alan sınıflandırması (Örgütsel Davranış, Örgütler ve Yönetim, İnsan Kaynakları) ve bu alt alanlara ilişkin tanımlamaları bu araştırmada da kullanılmıştır (Bakınız Ek 1.). Daha sonra bu çalışmanın yazarları tarafından yapılan bağımsız taramalar karşılaştırılmıştır. 173 makalenin 16'sının farklı alt alanlarda sınıflandığı görülmüştür. Tekrar bu makaleler üzerinde değerlendirmeler yapılarak bu makaleler de ortak alt alanlara tanımlanmıştır. Sonuç olarak, yönetim alanı ile ilgili beş dergide yayınlanan 173 makalenin 62'si örgütsel davranış, 87'si örgütler ve yönetim ve 24'ü insan kaynakları makalesi olarak ayrıştırılmıştır (Analize konu edilen 173 makale ve alt alanlara göre ayrıştırması için Ek 2.'ye bakınız.) Örgütsel davranış alt alanına ait 62 makalede 2666, örgütler ve yönetim alt alanına ait 87 makalede 4076 ve insan kaynakları alt alanına ait 24 makalede 819 atıf olduğu tespit edilmiştir. Atıfların yaklaşık % 54'ü örgütler ve yönetim alt alanında, % 35'i örgütsel davranış ve yaklaşık % 11'i insan kaynakları yönetimi alt alanında kodlanan makalelerin atıflarıdır (Atıfların deseni için Ek 3.'e bakınız.). 7561 atıf yayın türlerine göre ayrıştırıldığında, 16 atıf kişisel görüşmeye, sekiz atıf yayınlanmamış çalışmaya, 193 atıf bildiriye, 2010 atıf kitaba, 576 atıf kitap bölümüne, 55 atıf gazete yazısı ve/veya popüler dergi yayınına, 178 atıf internet yazısına veya sayfasına, 4300 atıf makaleye, 137 atıf kurum raporu ve/veya çalışmasına ve kanun maddesine ve 88 atıf tezlere verilen atıflardır. Makaleye verilen atıflar toplam atıf sayısı içerisindeki oranı yaklaşık % 57'dir ve en fazla atıf verilen referans türüdür. Atıflar için analizler iki aşamalı olarak yapılmıştır. Öncelikle YAD haricindeki dergilerdeki

atıflar alanlar itibarıyla analize tabi tutulmuştur. Daha sonra YAD dergisi kendi içinde analize tabi tutulmuştur.

4. Bulgular

Atıf analizi ve ortak atıf analizler sonucu, araştırmanın bulguları şu şekilde özetlenebilir. Tablo 1.'de Amme İdaresi Dergisi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, ODTÜ Gelişme Dergisi ve Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nde 2000-2009 yıllarında yayınlanmış 124 makaleye ait 4219 atıf içerisinde en fazla dört ve üzeri atıf alan 32 çalışma görülmektedir.

Tablo 1.'den de görüleceği üzere en fazla dört ve üzeri atıf alan çalışmaların içinde kitapların ağırlığı vardır. En fazla dört ve üzeri atıf alan çalışmaların dokuzu makale iken 23'ü kitaptır. Belirtilen dört dergilerdeki yönetim makalelerinde en fazla atıf alan beş eserin hepsi kitaptır. 32 çalışma alanlar açısından değerlendirildiğinde, araştırma yöntemi, veri ölçümü ve analizi ile ilgili üç kitabı dışarıda tutarsak (Nunnally, 1975; Hair vd., 1998; Kurtuluş, 2004), 32 çalışmanın 20'si yönetim disiplini içinde mikro alanlar olarak ifade edilen alanlara ait (Örgütsel Davranış ve İnsan Kaynakları Yönetimi) çalışmalardır. Geri kalan dokuz çalışma ise makro alanlara ait (Örgüt Kuramı ve Strateji) çalışmalardır. Tablo 2.'de YAD dergisine 2000-2009 yıllarında yayınlanmış 49 çalışmaya ait 3342 atıf içerisinde en fazla dört ve üzeri atıf alan 48 çalışma görülmektedir. YAD dergisindeki 49 makalede en fazla dört ve üzeri atıf alan çalışmaların içinde makaleler ağırlıktadır. İki daha sonra kitap bölümü olarak da basılmış olan (DiMaggio ve Powell, 1991[1983]; Meyer ve Rowan, 1991[1977]) 48 çalışmanın 29'u makaledir. Geri kalan 19 çalışmanın 13'ü kitap, 6'sı da kitap bölümüdür. İki veri ölçümü ve analizi (Hair vd. 1998; Nunnally, 1978), bir bilim felsefesi (Kuhn, 1970) ile üç kültür konusundaki çalışmanın (Peters ve Waterman; 1987; Hofstede, 2001; Sargut; 2001) dışındaki 42 çalışmanın makro örgütsel davranış konusunda olduğu görülmektedir. Bu 42 çalışmanın 22'si de yeni kurumsal kuram ile ilgili çalışmalardır. En fazla atıf alan 48 çalışmanın dördü Türkçedir. 48 çalışmanın 11'i Türkiye'deki örgütsel ve yönetsel bağlamla ilişkili çalışmalar olduğu da görülmektedir.

İzleyen değerlendirmelerde ortak atıf analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Şekil 1.'de Amme İdaresi Dergisi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, ODTÜ Gelişme Dergisi ve Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nde 2000-2009 yıllarında yayınlanmış 124 makaleye ait 4219 kaynağa ait 3 veya üzerinde sıklığa sahip olan ortak yayın çiftlerine ait ağlarının çizimi görülmektedir. 3 kez veya üzerinde makalelerde görülen yayın çifti sayısı 27'dir. Belirtilen dört dergideki makalelerde en fazla iki yayının birlikte görülmeye sıklığı dördüttür. Şekil 1.'den de görüleceği üzere, Bateman ve Organ'ın (1983),

Organ'ın (1988) ve Smith vd.'nin (1983) çalışmaları ikiyeşerli olarak en fazla atıf verilen çalışmalardır (Şekil 1.'deki kaynakların tam künyesi için Ek 4.'e bakınız).

Şekil 1.'den görüldüğü gibi 3 kez veya üzerinde makalelerde görülen yayın çiftleri biri ana küme olmak üzere yedi küme oluşturmuşlardır. Ana küme çalışmalarına bakıldığında örgütsel vatandaşlık davranışı ve iş tatmini konuları ile ilgili çalışmalarının ana kümeyi oluşturduğu görülmektedir (Bateman ve Organ 1983; Organ 1988; Smith vd. 1983; Williams ve Anderson 1991; Organ ve Ryan 1995; Podsakof vd. 2000). Üçer yayından oluşan üç küme söz konusudur. Kümelerden ikisini adalet konusundaki çalışmalar (Bies ve Moag 1986; Folger ve Konovsky 1989; Barling ve Philips 1993; Niehoff ve Moorman 1993; Konovsky, 2000; Colquitt, 2001), diğerini de Türkiye'deki işletmecilik eğitimi ve Siyasal Bilgiler Fakülte'sinin tarihi ile ilgili çalışmalardan oluşmaktadır.

Şekil 2.'den görüldüğü üzere en fazla 5 ve üzerinde skora sahip yayın çiftleri tek bir ana küme oluşturmuştur. Yeni kurumsal kuram çalışmaları ana kümedeki çalışmaların çoğunu oluşturmaktadır. Bu ana kümede makro kurumsal kuram ile ilgili çalışmalar da görülmektedir. En fazla skora sahip yayın çifti Buğra (1995) ve Gökşen ve Üsdiken (2001) çalışmalarıdır. Bu çalışmalar Türkiye'deki büyük işletme grupları ile Türkiye bağlamının etkileşimi ile ilgili çalışmalardır. Bu iki çalışmaya ayrıca Guillen'in (2000) işletme grupları ile ilgili çalışması ile Mayer ve Whittington'un (1999) makro kurumların şirket stratejileri üzerine etkisini ele alan çalışması ilave olmaktadır. Bu dört çalışma dışındaki ağdaki diğer çalışmalar yeni kurumsal kuram ile ilgili çalışmalar olarak ifade edilebilir.

5. Tartışma ve Sonuç

Tablo 1.'de Amme İdaresi Dergisi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, ODTÜ Gelişme Dergisi ve Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nde 2000-2009 yıllarında yayınlanmış 124 makaleye ait 4219 atıf incelendiğinde geçmişe ait bazı karakteristiklerin 2000'li yıllarda da izlerini gösterdiği belirtilebilir. Bu dergilerdeki makalelere ait atıflar içerisinde en fazla atıf alan çalışmalar 90'lı yıllardaki çalışmalardan önemli ölçüde farklılaşsa da 90'lı yıllarda olduğu gibi (Üsdiken ve Erden, 2002) örgütsel davranış alanıyla ilgili çalışmaların ağırlığı görülmektedir. Yine 70'lerin ikinci yarısından itibaren gözlemlenen (Üsdiken ve Pasadeos, 1992b; Üsdiken ve Erden, 2002) kitapların ve ders kitaplarının en fazla atıf alan çalışmalar içerisinde ağırlığını hissettirmesi 2000'li yıllar açısından da incelenen dört derginin makaleleri kapsamında geçerlidir. Belirtilen dört dergilerdeki yönetim makalelerinde en fazla atıf alan beş eserin hepsi kitaptr. Fakat 1990'lı yıllarla kıyaslandığında makalelere atıf vermenin bir miktar arttığı belirtilebilir. Tablo 1.'den de görüleceği üzere en fazla dört ve üzeri

atıf alan çalışmaların sadece dokuzu makaledir. Ayrıca incelenen bu dört dergideki makalelerin atıflarından, Türkiye'de yönetim yazınının oluştuğu yıllardan beri gözlemlenen Türkiye bağlamını dikkate almama veya yeteri kadar dikkate almama (Üsdiken ve Çetin 1999) tavrının 2000'li yıllar için de söz konusu olduğu Tablo 1 ve Şekil 1'den anlaşılmaktadır. 2000'li yıllar için belirtilen bu özellikler yazının geçmiş özelliklerindeki sürekliliğe işaret etmektedir.

YAD'daki çalışmaların atıf deseni incelendiğinde Türkiye'deki yönetim yazınından farklılaşan bir yaklaşıma sahip olduğu belirtilebilir. YAD'daki makalelerde en fazla dört ve üzeri atıf alan çalışmalar ile diğer dergilerdeki makalelerde en fazla dört ve üzeri çalışmalar kıyaslandığında oldukça önemli düzeyde farklılaşma görülmektedir. Beş çalışma dışındaki bütün eserler farklıdır. YAD'da yayınlanan çalışmaların en fazla atıf alan kaynaklar içerisinde ders kitaplarının yer almayışı, YAD'daki çalışmaların Türkiye'deki yönetim çalışmaları açısından geleneksel yaklaşımı kırdığının bir işareti olarak değerlendirilebilir. YAD'daki makalelerin atıfları değerlendirildiğinde yeni kurumsal kuram çalışmalarının ağırlığı görülmektedir. Bu yönü ile YAD'ın uluslararası yazınındaki özellikle örgüt kuramı alanındaki gelişmeleri yakından izlemesi yine YAD'ın Türkiye yönetim yazınının genel karakteristiği dışında bir yaklaşıma sahip olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir. Araştırma bulguları ayrıca, YAD'ın yönetim yazınındaki çalışmalarda yaklaşımlardan farklı olarak Türkiye bağlamını daha fazla dikkate aldığına işaret etmektedir. YAD'daki makalelerde en fazla atıf alan çalışmaların ilk ikisi Türkiye ile ilgili meseleleri konu edinmektedir. YAD'ın belirtilen bu farklılıkları göstermesi derginin yayın politikasını oluşturan akademisyenlerin bakış açısı ile ilişkilendirilebilir. Örneğin derginin editörler kurulunda bulunan Behlül Üsdiken ve Şükrü Özen, Türkiye'deki yönetim yazınının tarihsel gelişimi/özellikleri hakkında bizzat araştırma yapan ve yazının örgüt kuramı alanındaki yeni gelişmeleri takip etmeme, Türkiye bağlamını dikkate almama ve benzeri gibi özelliklerini tespit eden araştırmacılar. Belirtilen araştırmacıların çalışmalarıyla ortaya koydukları yazına ait araştırmalarda istenen veya istenmeyen bazı özellikler, YAD'daki araştırmalardan beklenen özelliklere ilişkin dergi politikası oluşturulurken dikkate alınmış olabilir. Yine belirtilen iki araştırmacı, Ek 2.'den de görülebileceği üzere, bu çalışmanın inceleme dönemi süresince YAD'da dörder yayımla en fazla katkı sağlayan yazarlardır. Derginin editörler kurulunda olan bu iki araştırmacının bizzat dergiye yayınları ile katkı sağlamaları da dergi politikasının dergiye yansımada güçlendirici bir etki yapmış olabilir. Ayrıca YAD'ın editörler kurulunda örgüt kuramı alanında çalışan araştırmacıların ağırlığının olması, dergideki özel sayıların seçiminde ve dergiye gönderilen yayınların hakem sürecinden önce dergi için uygun olup

olmamasına ilişkin karar sürecinde bir etkisi olmuş olabilir.

Bu çalışmanın iki noktada katkı iddiası bulunmaktadır. Bu araştırmadaki benimsenen dergiler temelinde, Üsdiken öncülüğünde yapılan incelemeler (Üsdiken ve Pasedeos, 1991, 1992a, 1992b; Üsdiken ve Erden, 2002) 1975 ile 1999 arası 25 yıllık dönemi kapsamaktadır. İlk katkı, Üsdiken öncülüğündeki araştırmacılarca daha önce yapılmış araştırma programına 2000’li yılları ekleyerek Türkiye’de yönetim ve organizasyon yazınının tarihsel seyrini incelemeyi devam ettirmektir. İkinci katkı olarak, 2001 yılında “sadece yönetim/örgüt alanına özgü bir dergi çıkarma niyetiyle” (Özen ve Kalemci, 2009: 105) yayın hayatına başlayan ve temel niyeti derginin şimdiki editörü A. Selami Sargut’un ifadesiyle “alandaki araştırma standartlarını belirlemek” (Özen ve Kalemci, 2009: 105) olan YAD’ın Türkiye’deki alan yazınına etkisini değerlendirmek şeklinde ifade edilebilir. YAD’ın okuyucu kitlesi açısından da belki malum olan dergideki yayınların Türkiye’deki yönetim araştırmalarının genel özelliklerinden farklı bir yaklaşıma sahip olması bu çalışmada görgül değerlendirmeler ile daha da somut bir şekilde ortaya konulduğu düşünülmektedir. Çalışmanın 2000’li yıllarda yazında süregelen özellikleri ve bu dönemdeki değişimleri göstermesi bakımından Türkiye’deki yönetim yazını incelemelerinde bildiklerimize ilaveler yaptığı da düşünülmektedir. İleride yapılacak araştırmalar, YAD’daki yayınlar ile diğer dergilerdeki yayınların özelliklerini karşılaştırmalı bir biçimde inceleyerek farklılaşan özellikler hakkında daha detaylı bilgiler sağlayabilirler. Böylelikle YAD örneğinden hareketle alana özgü yayın ortamlarının ‘Türkiye’deki farklı akademik geleneklerin ürettiği yayın yapmaya ilişkin anlayış veya kalıpları’ değiştirme potansiyeli değerlendirilebilir.

Teşekkür

Yazarlar, bu çalışmadaki ortak atf analizlerinin yapılabilmesi için özel yazılım geliştiren bilgisayar mühendisi Sayın Burak Yeşildağ’a teşekkürü bir borç bilir.

Kaynakça

- Acedo, F. J., Casillas, J. C. (2005). Current paradigms in the international management field: An author co-citation analysis. *International Business Review*, 14(5): 619–639.
- Akar N. (2013). Türk yönetim yazınının son on yıllık kesitinde insan kaynakları yönetimi’ne bakış. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 15(1):72-87. 37.
- Akdeve, E. ve Köseoğlu, M.A. (2013). Türkiye’de stratejik yönetimin akademik örüntüsü nasıl geliyor? Lisansüstü çalışmalar üzerine bir araştırma. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 50(581), 63-74.
- Alakavuklar, O. N. (2010). Eleştirel bakış açısı: Türkiye için bir lüks mü yoksa gereklilik mi?. 18. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, 290-298. 20-22 Mayıs 2010. Çukurova Üniversitesi İşletme Bölümü Adana.
- Alakavuklar, O.N., Parker, M. (2011). Responsibility and the local: The prospects for critical management in Turkey. *Critical Perspectives on International Business*, 7(4): 326-342.
- Barca, M., Hızıroğlu, M. (2009). 2000’li yıllarda Türkiye’de stratejik yönetim alanının entelektüel yapısı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1): 113-148.
- Benligiray S. (2009). Türkiye’de insan kaynakları yönetimi alanında yapılan lisansüstü tezler ve bu tezlerde incelenen temaların analizi: 1983-2008. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1): 167-197.
- Berkman, A. Ü. (1987). Amme İdaresi Dergisi’nde yayınlanan makaleler ve Türk yönetim bilimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 20(4): 19-42.
- Charvet, F. F., Cooper, M. C., Gardner J. T. (2008). The intellectual structure of supply chain management: A bibliometric approach. *Journal of Business Logistics*, 29(1): 47-73.
- Dalyan, F. (2002). Stratejik yönetim alanında yapılmış lisansüstü çalışmalarla ilgili bir durum saptaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, III(2), 57-79.
- Dirlik, S. (2016). Türkiye’de yönetim ve organizasyon yazını incelemeleri. (incelemede).
- Duman, Ş. A., Kalemci, R. A. ve Çakar, M. (2005). Türkiye’de stratejik yönetim alanının kapsamını belirlemeye yönelik bir araştırma. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 5(1), 57-72.
- Duygulu, E. ve Sezgin, O.B. (2015). Türkiye’de örgütsel davranış yazını doktora tezlerine yönelik bir inceleme. *İş ve İnsan Dergisi*, 2(1), 13-25.
- Erdem, F. (2009). Örgütsel davranış alanında niş alanlar nasıl belirleniyor? Ulusal yönetim ve organizasyon kongresi yazını üzerine kısa bir değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1): 65-78.
- Griffith, D. A., Çavuşgil, S. T., Xu, S. (2008), Emerging themes in international business research. *Journal of International Business Studies*, 39: 1220–1235.
- Kalemci, R. A. ve Tuncay, M. (2015). Türkiye ve ABD insan kaynakları yönetimi yazınının ele aldığı konular açısından karşılaştırılması: Bir içerik analizi. 23. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Cilt: 1, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları: Muğla. 550-554.
- Kırkbeşoğlu, E., Sözen, C. ve Kurt, E. (2014). Türkiye’de örgüt kuramı çalışmalarının bibliyometrik profili: Atf ağlarının dönemsel karşılaştırması. 22. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Aybil Yayınları: Konya. 199-204.

- Köseoğlu, M. A., Karayormuk, K. ve Barca, M. (2013). Stratejik yönetim literatüründe iş etiğinin sınırları nasıl çiziliyor? Türkiye'deki akademik çalışmalar üzerine bir araştırma. *İş Ahlakı Dergisi*, 6(1): 1-33.
- Köseoğlu, M.A., Akdeve E. ve Karayormuk, K. (2014). Stratejik yönetim araştırmalarında hangi yöntem(ler) uygulanıyor? Lisansüstü tezler üzerine bir araştırma. *22. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Aybil Yayınları: Konya. 945-952.
- Koç U., Türker Y. ve Özcan H. M. (2013). Çevre'deki bilim: Türkiye'deki insan kaynakları yönetimi araştırmaları. *21. Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, 750-755. Dumlupınar Üniversitesi. Kütahya.
- Özcan, K. (2012). From the Frankfurt School to Business Schools: Critical management studies in Turkey. *International Journal of Organizational Analysis*, 20(1): 107-123.
- Özen, Ş. (2000). Türk yönetim/organizasyon yazınında yöntem sorunu: Kongre bildirileri üzerine bir inceleme. *Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 89-118.
- Özen, Ş. (2002). Türkiye'deki örgütler/yönetim araştırmalarında törenselleşme sorunu. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2): 187-213.
- Özen, Ş. (2004). Örgütsel analizde Türkiye kaynaklı kurumsal kuram çalışmaları. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 89-100.
- Özen, Ş.ve Kalemci, A. (2009). Ulusal yönetim ve organizasyon kongresi'nin doğuşu, kurumsallaşması ve alana etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi Türkiye'de Yönetim-Örgüt Alanının Gelişimi Özel Sayısı*, 4(1) 79-112.
- Ramos-Rodríguez, A.-R.I., Ruiz-Navarro, J. (2004). Changes in the intellectual structure of strategic management research: A bibliometric study of the Strategic Management Journal, 1980-2000. *Strategic Management Journal*, 25(10): 981-1004.
- Sayılar, Y. (2005). İnsan kaynakları yönetimi alanının Türkiye'deki gelişim çizgisi: Yönetim organizasyon kongreleri üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2): 147- 176.
- Tayşir, E. A. (2014). Kurumsal kuramın kurumsallaşması: Türkiye kaynaklı kurumsal kuram çalışmalarına ilişkin genel bir değerlendirme. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 41(1), 53-74.
- Türker, Y. ve Yalçınkaya A. (2014). Türk yönetim/örgüt yazınında örgüt kuramı çalışma alanı: 2002-2013 Yılları arası kongre ve çalıştay bildirileri üzerine bir değerlendirme. *22. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Konya. 672-678.
- Üsdiken, B. ve Pasadeos, Y. (1991). Türkiye'de yayımlanan yönetimle ilgili makalelerdeki atıflar üzerine bir inceleme. *Araştırma Raporu, SBE/AD 91-02*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üsdiken, B. ve Pasadeos, Y. (1992a). Türkiye'de yayımlanan yönetimle ilgili makalelerdeki atıflar üzerine bir inceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 25(2): 107-134.
- Üsdiken, B. ve Pasadeos, Y. (1992b). Türkiye'de yayımlanan yönetimle ilgili veri temelli makalelerde yöntem. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 19(2): 249-266.
- Üsdiken, B. ve Pasadeos, Y. (1993). Türkiye'de örgütler ve yönetim yazını. *Amme İdaresi Dergisi*, 26(2): 73-93.
- Üsdiken, B. (1995). Örgüt kuramında yeni yol ayrımları: Kuzey Amerika, Avrupa ve Türkiye, *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri*, c. 1., ss. 97-110. Ankara: TODAİE.
- Üsdiken, B. ve Pasadeos, Y. (1995). Organizational analysis in North America and Europe: A comparison of co-citation networks. *Organization Studies*, 16(3): 503-526.
- Üsdiken, B. (1996). Importing theories of management and organization: The case of Turkish academia. *International Studies of Management and Organization*. 26: 33-46.
- Üsdiken, B., Selekler, N. ve Çetin, D. (1998). Türkiye'de yönetim yazınına egemen anlayışın oluşumu: Sevk ve İdare Dergisi üzerine bir inceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(1): 57-87.
- Üsdiken, B. ve Çetin, D. (1999). Türkiye'de akademik dünyanın yönetme işine yaklaşımında 1950'li yıllarla birlikte ne değişti?. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(4): 47-65.
- Üsdiken, B. ve Çetin, D. (2001). From betriebswirtschaftslehre to human relations: Turkish management literature before and after the Second World War. *Business History*, 43(2): 99-124.
- Üsdiken, B. ve Erden, Z. (2001). Örnek alma, mecbur tutulma ve geçmişe bağımlılık: Türkiye'deki yönetim yazınında değişim. *Amme İdaresi Dergisi* 34(4): 1-31.
- Üsdiken, B. ve Erden, Z. (2002). 1990'lı yıllarda Türkiye'de yönetim alanı: Disiplinin yapısı ve yaklaşımlar. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 91-112. 28.
- Üsdiken, B. ve Wasti, S. A. (2002). Türkiye'de akademik bir inceleme alanı olarak personel veya "insan kaynakları" yönetimi, 1972-1999. *Amme İdaresi Dergisi*, 35(3): 1-37.
- Üsdiken, B. (2003). Türkiye'de iş yapmanın ve işletmenin akademikleştirilmesi, 1930-1950. *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(1): 119-147.
- Üsdiken, B. (2004). Exporting managerial knowledge to the outpost: Penetration of human relations into Turkish academia. *Management Learning*, 35(3): 255-70.
- Üsdiken B., Wasti S.A. (2009). Preaching, teaching and researching at the periphery: Academic management literature in Turkey, 1970-1999. *Organization Studies*, 30(10): 1063-1082.

- Verbeek, A., Debackere, K., Luwel, M. ve Zimmermann, E. (2002). Measuring progress and evolution in science and technology - I: The multiple uses of bibliometric indicators. *International Journal of Management Reviews*, 4(2): 179–211.
- Yalçınkaya, A. ve Türker, Y. (2014). Türk yönetim/örgüt yazınında örgüt kuramı çalışma alanı: 2002-2013 yılları arası lisansüstü tezler üzerine bir değerlendirme. *V. Örgüt Kuramı Çalıştayı Bildiriler Kitabı*, İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul.
- Yalçınkaya, A. ve Türker, Y. (2015). Bağlamı dikkate almak: Türkiye kaynaklı örgüt kuramı çalışmaları üzerine bir inceleme. *VI. Örgüt Kuramı Çalıştayı Bildiriler Kitabı*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla. 36-61.
- Yıldırım, O. (2008). Ottoman guilds in the early modern era. *International Review of Social History*, 53, 73-93.
- Yozgat, U. ve Kartaltepe, N. (2009). Ulusal yönetim ve organizasyon kongre kitaplarında yer alan bildirilerin bibliyometrik profili: Örgüt teorisi ve örgütsel davranış bildirileri üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1):149-164
- Zeitlin, J. (2003). Productive alternatives: flexibility, governance, and strategic choice in industrial history. In F. Amatori & G. Jones, *Business History Around the World at the End of the Twentieth Century* (pp. 62-80). Cambridge University Press.

Tablo 1: Amme İdaresi Dergisi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, ODTÜ Gelişme Dergisi ve Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi'nde Yayımlanan Makalelerde En Fazla Atıf Alan Çalışmalar (2000-2009)

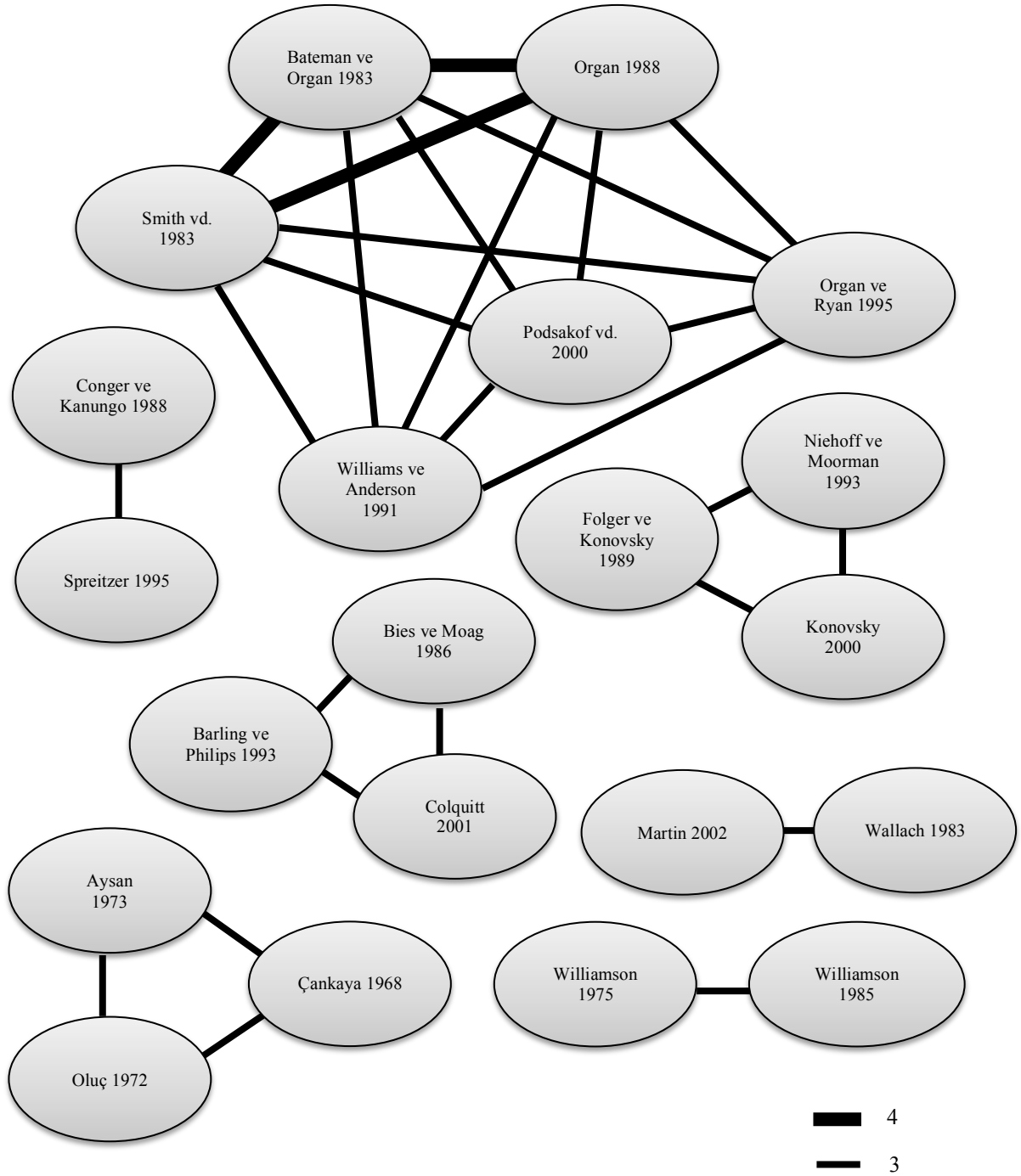
Kaynak	Tüm Makaleler	ÖY	ÖD	İKY
	Atıf Sayıları			
Koçel, T.; 2006, İşletme yöneticiliği	14	6	5	3
Hofstede, G.; 2001, Culture's consequences	12	4	6	2
Robbins, S. P.; 2003, Organizational behavior	8	4	4	0
Dinçer, Ö.; 1998, Stratejik yönetim ve işletme politikası	7	7	0	0
Schein, E. H.; 1992, Organizational culture and leadership	6	3	3	0
Eren, E.; 2000, Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi	6	0	5	1
Cascio, W. 1995 Managing human resources	5	0	0	5
DiMaggio P.J. ve W.W. Powell; 1991[1983]; The Iron Cage revisited (m)	5	5	0	0
Kaplan, R.S. ve D.P. Norton; 1999, Balanced scorecard: Şirket stratejisini eyleme dönüştürmek	5	4	0	1
Nunnally, J. C.; 1978, Psychometric theory	5	2	3	0
Organ, D.W.; 1988, Organizational citizenship behaviour: The good soldier syndrome	5	0	5	0
Williamson, O. E.; 1985, The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting	5	3	2	0
Yüksel, Ö.; 2000, İnsan kaynakları yönetimi	5	0	0	5
Aycan, Z., Kanungo, R. N, Mendonca, M., Yu, K. ve Deler, J.; 2000, Impact of culture on human resource management practices: A 10 country comparison (m)	4	3	1	0
Bateman, T. ve Organ, D.W.; 1983, Job satisfaction and the good soldier (m)	4	0	4	0
Buğra, A.; 1994, State and business in modern turkey: A comparative study	4	3	0	1
Can, H.; 1999, Organizasyon ve yönetim	4	1	4	0
Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S. ve D. Sowa; 1986, Perceived organizational support (m)	4	0	4	0
Eren, E.; 1998, Yönetim psikolojisi	4	0	4	4
Greenberg, J. ve R.A. Baron; 2000, Behavior in organizations	4	0	4	0
Hamel, G. ve C.K. Prahalad; 1996, Geleceği kazanmak	4	4	0	0
Hackman, J.R. and G.R. Oldham; 1975, Development of the job diagnostic survey (m)	4	0	4	0
Hair, J. F., J. R. Anderson, R. E., Tatham, R. L. ve W. C. Black; 1998, Multivariate data analysis	4	2	1	1
Hofstede, G., B. Neuijen, D. D. Ohayv, ve G. Sanders; 1990, Measuring organizational cultures: A qualitative and quantitative study across twenty cases (m)	4	2	2	0
Hofstede, G.; 1991, Cultures and organizations: Software of the mind	4	1	3	0
Kurtuluş, K.; 2004, Pazarlama araştırmaları	4	0	2	2
Locke, E A.; 1976, The nature and causes of job satisfaction, handbook of industrial and organizational psychology	4	0	4	0
Organ, D. W. ve K. A. Ryan; 1995, A meta-analytic review of attitudinal and dispositional predictors of organizational citizenship behavior	4	0	4	0
Sabuncuoğlu, Z.; 2000, İnsan kaynakları yönetimi	4	0	1	3
Smith, A., Organ, D.W. ve J. W. Near; 1983, Organizational citizenship behavior: Its nature and antecedents	4	0	4	0
Podsakoff M., B. Mackenzie, J. B. Paine ve D. G. Bachrach; 2000, Organizational citizenship behaviors	4	0	4	0
Wheelen, T. H. ve J. D. Hunger; 2000, Strategic management and business policy	4	4	0	0
Açıklama Notu: En fazla dört ve üzeri atıf alan eserler dikkate alınmıştır. Aynı atıf farklı tarihlerdeki baskıya sahip ise o atıf için en son tarih dikkate alınmıştır. ÖY, örgütler ve yönetim'i, ÖD, örgütsel davranış'ı ve İKY, insan kaynakları yönetimi'ni ifade eder. Yayınların yanındaki (m) ile o çalışmaların makale oldukları belirtilmiştir.				

Tablo 2: Yönetim Araştırmaları Dergisi'nde Yayınlanan Makalelerde En Fazla Atıf Alan Çalışmalar (2000-2009)

Kaynak	Tüm Makaleler	ÖY	ÖD	İKY
	Atıf Sayıları			
Buğra, A.; 1994, State and business in modern Turkey: A comparative study	13	12	0	1
Gökşen, N.S. ve B. Üsdiken; 2001, Uniformity and diversity in Turkish business groups	12	12	0	0
DiMaggio P.J. ve W.W. Powell; 1991[1983]; The Iron Cage revisited	11	10	0	1
Meyer, J.W. ve B. Rowan; 1991[1977], Institutionalized organizations	11	11	0	0
Hofstede, G.; 2001, Culture's consequences	9	5	3	1
Barley, S.R. ve P.S. Tolbert; 1997, Institutionalization and structuration	8	8	0	0
Burrell, G. ve G. Morgan; 1979, Sociological paradigms and organization analysis	7	7	0	0
Greenwood, R. ve C.R. Hinings; 1996, Understanding radical organizational change	7	7	0	0
DiMaggio P.J. ve W.W. Powell; 1991, Introduction	6	6	0	0
Leblebici, H., G. Salancik, A. Kopay ve T. King; 1991, Institutional change and the transformation of interorganizational fields	6	6	0	0
Scott, R.W.; 2001, Institutions and organizations	6	6	0	0
Scott, R.W.; 1987, The adolescence of institutional theory	6	6	0	0
Abrahamson, E.; 1996, Management fashion	5	5	0	0
Berger, P. ve T. Luckmann; 1989, The social construction of reality	5	5	0	0
DiMaggio, P. J.; 1988, Interest and agency in institutional theory	5	5	0	0
Friedland, R ve R.R. Alford; 1991, Bringing society back in	5	5	0	0
Greenwood, R., R. Suddaby ve C.R. Hinings; 2002, Theorizing change	5	5	0	0
Guillen, M.F.; 1994, Models of management	5	5	0	0
Guillen, M.F.; 2000, Business groups in emerging economies	5	5	0	0
Jepperson, L.R.; 1991, Institutions, Institutional Effects, and Institutionalism	5	5	0	0
Mayer, M.C.J. ve R. Whittington; 1999, Strategy, structure and systemness	5	5	0	0
Oliver, C.; 1991, Strategic responses to institutional pressures	5	5	0	0
Peters, T.J. ve R.H. Waterman; 1987, In search of excellence	5	4	0	1
Sargut, A.S.; 2001; Kültürler arası farklılaşma ve yönetim	5	2	2	1
Seo, M.G. ve W.E.D. Creed; 2002, Institutional contradictions, praxis, and institutional change	5	5	0	0
Üsdiken, B.; 1996, Importing theories of management and organization	5	5	0	0
Üsdiken, B ve Y. Pasadeos; 1993, Türkiye'de örgütler ve yönetim yazını	5	5	0	0
Whitley, R.; 1994, Dominant forms of economic organization in market economies	5	5	0	0
Abrahamson, E.; 1991, Managerial fads and fashion	4	4	0	0
Amsden, A. H. ve T. Hikino; 1994, Project execution capability, organizational know-how and conglomerate corporate growth in late industrialization	4	4	0	0
Beckert, J.; 1999, Agency, entrepreneurs, and institutional change	4	4	0	0
Çokgezen, M.; 2000, New fragmentations and new cooperations in the Turkish bourgeoisie	4	4	0	0
Demirağ, I. ve M. Serter, M.; 2003, Ownership patterns and control in Turkish listed companies	4	4	0	0
DiMaggio, P.J.; 1991, Constructing an organizational field as a professional project	4	4	0	0
Hair J.F., Anderson, R.E., Tatham, R.L. ve W.C. Black; 1998, Multivariate Data Analysis	4	1	2	1
Pfeffer, J. ve G.R. Salancik; 1978, The external control of organizations	4	2	0	2
Kuhn, T. S.; 1970, The structure of scientific revolutions	4	4	0	0
Nunnally, J. C.; 1978, Psychometric theory	4	1	2	1
Oliver, C.; 1992, The antecedents of deinstitutionalization	4	4	0	0
Özen, Ş.; 2000, Türk yönetim/organizasyon yazınında yöntem sorunu	4	4	0	0
Öniş, Z.; 1992, Redemocratization and economic liberation in Turkey	4	4	0	0
Powell, W.W.; 1991, Expanding the scope of institutional analysis	4	4	0	0
Powell, W.W. ve P.J. DiMaggio; 1991, The new institutionalism in org. analysis	4	4	0	0
Üsdiken, B. ve H. Leblebici; 2002, Organization theory	4	4	0	0
Üsdiken, B. ve Z. Erden; 2001, Örnek alma, mecbur tutulma ve geçmişe bağlılık	4	4	0	0
Üsdiken, B. ve D. Çetin; 2001, From betriebswirtschaftslehre to human relations	4	4	0	0
Westphal, J.D., R. Gulati ve S. M. Shortell; 1997, Customization or conformity?	4	4	0	0
Williamson, O.E.; 1975, Markets and hierarchies, analysis and antitrust implications	4	4	0	0

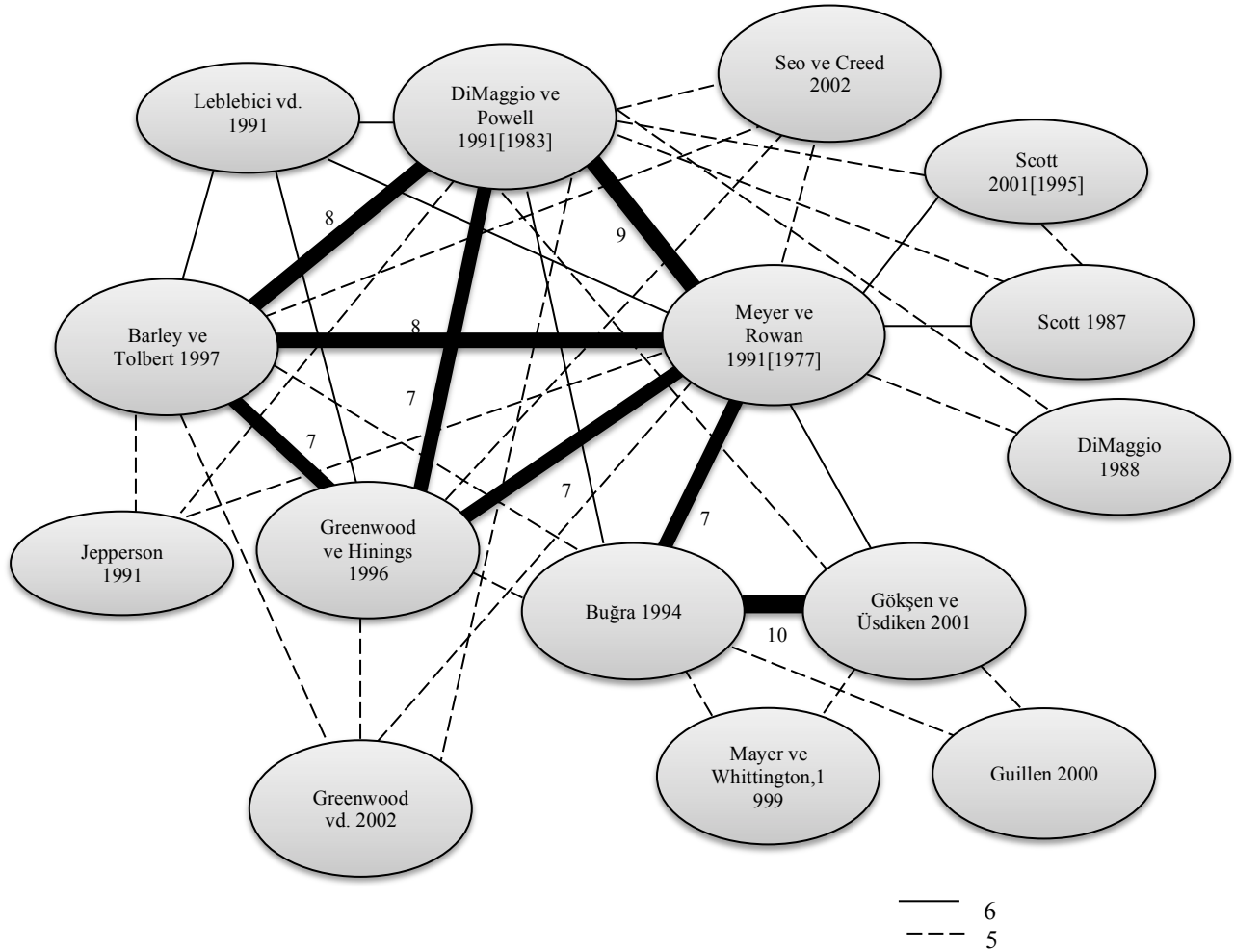
Açıklama Notu: En fazla dört ve üzeri atıf alan eserler dikkate alınmıştır. Aynı atıf farklı tarihlerdeki baskıya sahip ise o atıf için en son tarih dikkate alınmıştır. ÖY, örgütler ve yönetim'i, ÖD, örgütsel davranış'ı ve İKY, insan kaynakları yönetimi'ni ifade eder.

Şekil 1. Amme İdaresi Dergisi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, ODTÜ Gelişme Dergisi ve Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi'nde Yayınlanan Makalelerdeki En Fazla Atıf Verilen Kaynaklar İçin Ortak Atıf Ağları (2000-2009)

Şekil 2.'de Yönetim Araştırmaları Dergisi'nde 2000-2009 yılları arasında yayınlanmış 49 çalışmaya ait 3342 atıf için yapılan ortak atıf analizi sonucu en fazla 5 ve üzerinde skora sahip yayın çiftlerinin oluşturduğu ağ görülmektedir.

Şekil 2. Yönetim Araştırmaları Dergisi'nde Yayımlanan Makalelerdeki En Fazla Atfı Verilen Kaynaklar İçin Ortak Atfı Ağları (2000-2009)

Ek 1. Araştırmaların Alt Alanlara Göre Ayrıştırılmasında Kullanılan Kriterler (Üsdiken ve Pasadeos, 1991)

A. Örgütler ve Yönetim

- örgüt ve yönetim kuramı;
- örgütsel yapılar/örgütsel tasarım;
- örgüt-çevre ilişkileri/örgütlerarası ilişkiler;
- örgütsel kültür;
- çok uluslu ortamda örgütler/kültür
- örgüt ilişkileri/çok uluslu işletmeler;
- sosyo-politik ortamda örgütler/sosyal sorumluluk meseleleri;
- yönetim süreçleri/yönetimin ilke ve yöntemleri/genel olarak planlama ve kontrol;
- örgütlerde karar alma süreçleri;
- araştırma geliştirme ve teknolojinin yönetimi

B. Örgütsel Davranış

- örgütsel ortamda bireysel davranışın temelleri (kişilik özellikleri, algılama, öğrenme, değerler ve tutumlar);

- birey örgüt ilişkileri ve sonuçları (bağlanma, motivasyon, stres, iş tatmini, işten ayrılma);
- örgütsel ortamda gruplar ve gruplar arası ilişkiler;
- önderlik;
- katılım ;
- iletişim;
- sürtüşme/çatışma;
- örgüt iklimi;
- örgüt geliştirme ve yöntemleri;
- iş tasarımı/iş zenginleştirme

C. İnsan Kaynakları Yönetimi

- iş analizleri/iş tanımları;
- insan kaynakları planlaması/kariyer meseleleri ve planlaması;
- işe alma / seçme ve yerleştirme /terfi / işten çıkarma;
- iş değerlendirme; - ücret ve teşvik sistemleri / yan faydalar;
- eğitim ve geliştirme;
- performans değerlendirme

Ek 2. Araştırmaya Dahil Edilen Makaleler

Örgütler ve Yönetim	Örgütsel Davranış	İnsan Kaynakları Yönetimi
Yönetim Araştırmaları Dergisi		
Bodur ve Kabasakal (2002); Özen (2002a); Üsdiken ve Erden (2002); Sargut (2002); Üsdiken (2002); Yıldırım (2002); Özen (2002b); Danışman ve Özgen (2003); Wasti ve Önder (2003); Eryılmaz (2004); Özkara ve Kurt (2004); Özen (2004); Saatçioğlu (2004); Erçek (2004); Özkara ve Özcan (2004); Barca (2005); Öz (2005); Duman, Kalemci ve Çakar (2005); Şahin (2005a); Şahin (2005b); Ararat ve Yurtoğlu (2006); Özen ve Yeloğlu (2006); Yamak, Ertuna ve Bolak (2006); Erdemir (2007); Üsdiken (2008); Çolpan ve Hikino (2008); Özkara, Kurt ve Karayormuk (2008); Karaevli (2008); Şengün ve Önder (2009); Üsdiken ve Erçek (2009); Yamak (2009); Alavuklar, Kılıçaslan ve Öztürk (2009); Ertuna ve Tükel (2009)	Aycan (2001); Özen-İşbaşı (2001); Wasti (2001); Erdem ve Sarvan (2001); Önder ve Wasti (2002); Bebekoğlu ve Wasti (2002); Aldemir, Arbak ve Özmen (2003); Turgut ve Tevruz (2003); Ertürk (2003); Arbak, Şanlı ve Çakar (2004); Şengün (2007); Wasti ve Erdil (2007); Öz ve Bulutlar (2009)	Küskü, Ataman ve Çakmak (2003); İlhan (2005); Karaevli, (2005)
Amme İdaresi Dergisi		
Ak ve Sevin (2000); Öncül (2000); Karadağ (2000); Aytürk (2000); Becerikli (2000); Kaya Benschir (2000); Benschir ve Leblebici (2001); Taşçı (2001); Üsdiken ve Erden (2001); Özgen (2002); Bulut ve Bakan (2002); Duran ve Eren (2002); Özen (2002); Doğan (2002); Çoşkun (2003a); Uluğ (2003); Kaya (2003); Taşçı (2003); Akdoğan ve Hasanov (2003); Çoşkun (2003b); Yağmurlu (2004); Ergeneli ve Özkaya (2004); Sayılır (2005); Ölçer (2005); Barca ve Balcı (2006); Sağsan (2007); Üsdiken ve Yıldırım-Öktem (2008); Besler (2009)	Aşan (2000); Sarpkaya (2000); Küskü ve Erçek (2000); Ensari (2000); Bayrak ve Mohan (2001); Zel (2001); Ertürk ve Yurtsever (2001); Erigüç ve Yıldırım (2001); Karatepe ve Sökmen (2001); Özgener (2002); Çarıkçı (2004); Özdevecioğlu (2004); Esatoğlu, Ağırbaş, Akbulut ve Çelik (2004); Özdemir Yaylacı (2005); Basım ve Tatar (2006); Arslantaş (2007); Özkutlu (2007); Gürbüz (2008); Songur, Basım ve Şeşen (2008); Gürbüz ve Mert (2009); Uluğ ve Beydoğan (2009); Wasti ve Wasti (2009)	Küskü (2001); Aytürk (2001); Üsdiken ve Wasti (2002); Zel (2002); Bilgin (2004); Can (2003); Baş ve Ardıç (2003); Özgener (2005); Cankul, Şahin ve Demir (2006); Esen (2006)
ODTÜ Gelişme Dergisi		
Öz (2003); Öz (2004); Aydın, Tüzüntürk ve Eryılmaz (2008); İlhan (2008); Danışman ve Özgen (2008); Üsdiken (2009); Çakmakçı (2009); Wasti, Kozan ve Kumar-Çınar (2009)	Küskü (2001); Baş ve Ardıç (2002); Ertürk, Yılmaz ve Ceylan (2004); Şengün ve Wasti (2006); Çöl (2006); Basım ve Şeşen (2009); Fiş ve Wasti (2009)	Sayım (2009)
İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi		
Berber (2000); Gençyılmaz ve Zaim (2000); Kılıç (2000); Yılğör (2002); Pınar ve Erdem (2002); Özbirecekli ve Ölçer (2002); Bakoğlu (2003); Semerciöz ve Çakınberk (2003); Karabulut (2004); Gürol (2004)	Sipahi ve Berber (2002); Ceylan ve Demircan (2002); Keskin ve Erdil (2003); Yahyagil (2004); Ordun (2004); Karcioğlu ve Yücel (2004); Özdevecioğlu ve Kaya (2005); Pelit (2005); Yahyagil (2005); Yüksel (2006); Torlak, Dilber ve Balaban (2007); Özutku (2008); Acar ve Dündar (2008); Pınar, Kamaşak ve Bulutlar (2008); Börekçi (2009); Gürbüz (2009)	Özçelik (2000); Tüzüner (2003); Acar, Aydınli ve Yıldırım (2005); Özçelik (2006)
Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi		
Özalp ve Tonus (2000); Özalp ve Besler (2000); Benligiray (2000); Özkalp (2000); Oktal (2001); Şakal (2001); Besler (2002); Besler (2003)	Bilgin (2000); Cengiz (2000); Bilgin (2001); Çetinel (2003b)	Benligiray (2001a); Benligiray (2001b); Tonus (2002a); Tonus (2002b); Benligiray (2003); Çetinel (2003a)

Ek 3. Yönetim Disiplinine Ait Beş Dergideki Alt Alanlara Göre Makaleler ve Atıf Desenleri (2000-2009)

	Amme İdaresi Dergisi			İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi			ODTÜ Gelişme Dergisi			Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*			Yönetim Araştırmaları Dergisi		
	ÖD	ÖY	İK	ÖD	ÖY	İK	ÖD	ÖY	İK	ÖD	ÖY	İK	ÖD	ÖY	İK
	<i>Makale, Atıf ve Yazarların Kendi Çalışmalarına Yaptıkları Atıfların Sayısı</i>														
2000	4;115;2	6;87;3	-	-	3;46	1;21;1	-	-	-	2;54	4;56;1	-	-	-	-
2001	5;170;7	3;119;12	2;61;4	-	-	-	1;68;1	-	-	1;6	2;24	2;35;1	4;204;8	-	-
2002	1;44	5;185;3	2;89;11	2;36;1	3;58	-	1;51	-	-	-	1;9	2;16	2;83;1	7;433;31	-
2003	-	6;186;4	2;36	1;38;1	2;69;1	1;25;1	-	1;27;3	-	1;27	1;19;1	2;45	3;176;4	2;171;1	1;57
2004	3;103;1	2;62;2	1;28;2	3;96;3	2;62	-	1;53;1	1;12;3	-	-	-	-	1;36	6;707;5	-
2005	1;11	2;79;1	1;44	3;136;4	-	1;32	-	-	-	-	-	-	-	5;213;4	2;207;3
2006	1;21	1;36;1	2;65	1;44	-	1;24;1	2;113;1	-	-	-	-	-	-	3;261;14	-
2007	2;84	1;56;6	-	1;29;3	-	-	-	-	-	-	-	-	2;153;4	1;120;3	-
2008	2;158;1	1;44;2	-	3;80	-	-	-	3;217;3	-	-	-	-	-	4;177;5	-
2009	3;199;2	1;29	-	2;85;3	-	-	2;197;1	3;249;10	1;59;1	-	-	-	1;45	5;395;13	-
Toplam	22;905	28;883	10;323	16;544	10;235	4;102	7;482	8;505	1;59	4;87	8;108	6;96	13;697	33;2477	3;264
	60; 2111;(64) = 2047			30; 881;(19) = 862			16; 1046;(24) = 1022			18; 291;(3) = 288			49; 3438;(96) = 3342		

Açıklama Notu: Hücrelerdeki ilk değerler makale sayılarını ifade eder. İkinci değerler o makalelerdeki toplam atıf sayılarını ifade eder. Eğer belirtilmiş ise üçüncü değerler yazarların kendi çalışmalarına verdikleri atıfların sayısını ifade eder.

* Derginin son sayısı 2003 yılında basılmıştır.

Ek 4. Şekil 1.'deki Kaynakların Künyesi

- Aysan, M. 1973. Türkiye'de işletmecilik eğitiminin durumu ve gelişme imkanları, *Sevk ve İdare Dergisi*, 61: 9-14.
- Barling, J. ve Phillips, M. 1993. Interactional, formal, and distributive justice in the workplace: An exploratory study, *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 127: 649-656.
- Bateman, T.S. ve Organ, D.W. 1983. Job satisfaction and the good soldier: the relationship between affect and employee citizenship, *Academy of Management Journal*, 26: 587-595.
- Bies, R.J. ve Moag, J.S. 1986. Interactional justice: Communication criteria of fairness. In R. J. Lewicki, B. H. Sheppard, & M. H. Bazerman (Eds.), *Research on negotiation in organizations* (pp. 43-55). Greenwich, CT: JAI Press.
- Colquitt, J.A. 2001. On the dimensionality of organizational justice: A construct validation of a measure, *Journal of Applied Psychology*, 86: 386-400.
- Conger J.A ve Kanungo, R.N. 1988. The empowerment process: Integrating theory and practice, *The Academy of Management Review*, 13: 471-482.
- Çankaya, A.M. 1968. Yeni Mülkiye tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı), 1961-1967. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi.
- Folger, R. ve Konovsky, M.A. 1989. Effects of procedural and distributive justice on reactions to pay raise decisions. *The Academy of Management Journal*, 32: 115-130.
- Konovsky, M. A. 2000. Understanding procedural justice and its impact on business organizations, *Journal of Management*, 26: 489-511.
- Martin, J. 2002. *Organizational culture: Mapping the terrain*. USA: SAGE Publications.
- Niehoff, B.P. ve Moorman, R.H. 1993. Justice as a mediator of the relationship between methods of monitoring and organizational citizenship behavior, *The Academy of Management Journal*, 36: 527-556.
- Oluç, M. 1972. İşletme fakültesinin kuruluş ve gelişmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 1: 1-11.
- Organ, D.W. 1988. *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington, MA: Lexington.
- Organ, D.W. ve Ryan, K. 1995. A meta-analytic review of attitudinal and dispositional predictors of organizational citizenship behavior, *Personnel Psychology*, 48: 775-802.
- Podsakoff, P.M., MacKenzie, S.B., Paine, J.B. ve Bachrach, D.G. 2000. Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research, *Journal of Management*, 26: 513-563.
- Smith, C.A., Organ, D.W. ve Near, J.P. 1983. Organizational citizenship behavior: Its nature and antecedents. *Journal of Applied Psychology*, 68: 655-663.
- Spreitzer, G.M. 1995. Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement, and validation, *Academy of Management Journal*, 38: 1442-1465.
- Wallach, E.J. 1983. Individuals and organizations: The Cultural Match, *Training & Development Journal*, 12: 28-36.
- Williams, L.J. and Anderson, S.E. 1991. Job satisfaction and organizational commitment as predictors of organizational citizenship and in-role behavior, *Journal of Management*, 17: 601-617.
- Williamson, O.E. 1975. *Markets and hierarchies: Analysis and antitrust implications*. New York: Free Press.
- Williamson, O.E. 1985. *The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting*. New York: Free Press.

Ek 5. Şekil 2'deki Kaynakların Künyesi

- Barley, S. R., ve Tolbert, P. S. 1997. Institutionalization and structuration: Studying the links between action and institution. *Organization Studies*, 18: 93-117.
- Buğra, A. 1994. *State and business in modern Turkey*, New York: New York University Press
- DiMaggio, P. J. (1988). Interest and agency in institutional theory. In L. G. Zucker (Ed.), *Institutional patterns and organizations: Culture and environment*, Cambridge, MA, Ballinger.
- DiMaggio, P. J. ve Powell, W. W. 1983. The iron cage revisited: Institutional Isomorfism and collective rationality in institutional fields. *American Sociological Review*, 48: 147-160.
- DiMaggio, P. J. ve Powell, W. W. 1991. The iron cage revisited: Institutional Isomorfism and collective rationality in institutional fields. In W.W. Powell & P. J. DiMaggio (Eds.) *The new institutionalism in organization analysis* (pp.63-82). Chicago: University of Chicago Press.
- Gökşen, N.S. ve Usdiken, B. 2001. Uniformity and diversity in turkish business groups: Effects of scale and time of founding. *British Journal of Management*, 12: 325-49.
- Greenwood, R. ve Hinings, C.R. 1996. Understanding radical organizational change: Bringing together the old and new institutionalism, *Academy of Management Review*, 21: 1022-1054.
- Greenwood, R., Suddaby, R. ve Hinings, C.R. 2002. Theorizing change: The role of professional associations in the transformation of institutionalized fields, *Academy of Management Journal*
- Guillen, M.F. 2000. Business groups in emerging economies: A resource based view. *Academy of Management Journal*, 43, 362-380.
- Jepperson, R. L. (1991). Institutions, institutional effects and institutionalism. In W.W. Powell & P. J. DiMaggio (Eds.) *The new institutionalism in organization analysis* (pp.143-163). Chicago: University of Chicago Press.
- Leblebici, H., Salancik, G., King, T., Copay, A. 1991. Institutional change and the transformation of interorganizational fields: An organizational history of the U.S. Radio Broadcasting Industry. *Administrative Science Quarterly*, 36: 333-363
- Mayer, M.C.J. ve Whittington, R. 1999. Strategy, structure and systemness in France, Germany and UK, 1950–1993, *Organization Studies*, 20: 933–59.
- Meyer J. W. ve Rowan B. 1977. Institutional organizations: formal structure as myth and ceremony, *American Journal of Sociology*, 83: 340-63.
- Meyer J. W. ve Rowan B. 1991. Institutional organizations: formal structure as myth and ceremony, In W.W. Powell & P. J. DiMaggio (Eds.) *The new institutionalism in organization analysis* (pp.41-61). Chicago: University of Chicago Press.
- Scott, R.W. 1987. The adolescence of institutional theory. *Administrative Science Quarterly*, 32: 493–511.
- Scott, R.W. 2001[1995]. *Institutions and organizations*, Thousand Oaks: Sage Publications
- Seo, M.G. ve Creed, W.E.D. 2002. Institutional contradictions, praxis, and institutional change, *Academy of Management Review*, 27: 222-247.

Türkiye'de Muhasebe Tarihi Çalışmalarına İlişkin Birikim: 2005-2015 Dönemini Kapsayan Bir İnceleme

Cemal Elitaş^{1*}, Bilge Leyli Elitaş¹

¹(Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, İİBF, Yalova Üniversitesi, Yalova, Türkiye)

ARTICLE INFO Yayın Bilgisi

Received/Başvuru
24/01/2016

Accepted/Kabul
27/03/2016

Anahtar Sözcükler:
Muhasebe
Muhasebe tarihi
Meta-analiz

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; Türkiye'deki Muhasebe Tarihi çalışmalarının 2005-2015 yılları arasında ki yerli literatürde yayımlanmış bilimsel çalışmaların nicel bir araştırma yöntemi olan meta-analizi ile irdelenmesidir. Bu bağlamda öncelikle disiplinlerarası çalışmadan bahsedilecek ve ardından da muhasebe tarihi çalışmalarında izlenmesi gereken araştırma yöntemi metodolojisinden söz edilerek söz konusu tarihler arasında gerçekleştirilmiş yayınların ve lisansüstü tez çalışmalarının tarama sonuçları analiz edilecektir. Yine bu analizin anlaşılabilirliğini arttırabilmek adına kısaca söz konusu nicel araştırma yöntemi de tanıtılacaktır.

Accounting History Literature in Turkey: A Systematic Review of the Period 2005-2015

ABSTRACT

The purpose of this study is to review the local literature on accounting history field in Turkey between years 2005 and 2015 through a meta-analysis. In this respect, the multidisciplinary approach in research will be emphasized at first, then the relevant methodology in accounting history will be discussed. The study analyzes published journal articles, proceedings as well as graduate theses in accounting history field for the subject period. Furthermore, the meta-analysis as a quantitative approach will be elaborated in order to familiarize the method with this area of interest.

1. Giriş

Bilindiği üzere muhasebe tarihi iki alanın birleşimine dayanan disiplinlerarası bir alan görünümündedir. Haskins (1904) çalışmasında “muhasebe tarihi bizlere şimdiki daha iyi anlamamıza ve geleceğimizi daha iyi kontrol etmemize ya da tahmin etmemize olanak sağlar” diyerek bu alanın tarihle olan güçlü bağına dikkat çekmektedir (Previts, Parker ve Coffman, 1990: 1). Muhasebe tarihi çalışmaları gibi disiplinlerarası çalışmalarda genel sorun en az iki farklı alanın ortak noktada buluşturulması konusunda benzer yakınsama prosedürlerine sahip olamamalıdır. Özellikle muhasebe gibi ilk başta sürekli sayısal olması gerektiği düşünülen bir bilim dalı ile tarih gibi yazılı esasa dayalı bir bilimin kesişme noktasının bulunmasında da çeşitli zorluklar ile karşılaşılabilir. Özellikle muhasebe gibi sonuç odaklı bir alan ile tarih gibi açıklama ağırlıklı bir alanın kesişimi de ilginç sonuçlar ortaya koyabilmektedir.

Bu bağlamda disiplinlerarası çalışma göstermektedir ki farklı alana ait bilimsel bir teori uygulanabilir bir ortak noktası olduğu takdirde başka bir bilimsel alanda da başarılı bir şekilde kullanılabilir. Böylece aynı konu içerisinde yeni çalışma alanları ve aynı konuya farklı analizler geliştirebilme imkânları ortaya çıkmaktadır. Disiplinlerarası çalışmalar farklı bilimsel disiplinleri tanımayı ve özellikle de o alanlarda çalışmayı gerektirmekte böylece bilim insanının bilimsel gelişmişliğine de katkı vermektedir. Çünkü bir konuya bilinen yöntemler dışında farklı bir alana ait bir modelin uygulanabilmesi için uygulayıcının önce o metodu tanıması bunun araştırmak istediği konuya hizmet edip etmeyeceğini anlaması ve ardından tatbik etme noktasına gelmesi önemli bir öğrenme sürecini de beraberinde getirmektedir (Elitaş, 2014).

Bu noktada bilimsel anlamda disiplin kavramını açıklamak ve bu kavramdan hareketle ve tümevarım anlayışla disiplinlerarası veya multidisipliner kavramına geçiş yapmak faydalı olacaktır. Bu bağlamda disiplin; kendine özgü eğitim alt yapısı, yöntemleri ve içeriği olan ve herhangi bir alanda yeni bilgi üretebileceğini ve söz konusu alanda daha ileri düzeyde bilgiler geliştirilebileceğini kanıtlamış bir araştırma alanına verilen isimdir (Berger, 1970). Her disiplinin kendine özgü doktrini, profesyonel dili, terminolojisi, entelektüel öncülleri ve takipçileri bulunur (Becher, 1989: 22; Parker, 2002). Disiplin, bilginin kendi eğitim geçmişi, prosedürleri, yöntemleri ve içeriğiyle birlikte özelleşmiş şeklidir (Piaget, 1972).

“Disiplinlerarası” teriminin sözlük manası, iki veya daha fazla akademik disiplinin ya da inceleme alanının birleştirilmesi ya da kapsanmasıdır (Cluck, 1980; Kline, 1995). Bu bağlamda; “disiplinlerarası çalışma veya multidisipliner çalışma” kavramını açıklamanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Disiplinlerarası yaklaşım; bir kavramın, konunun, problemin ya da tecrübenin

incelenmesi için birden fazla disiplinin yöntem ve bilgisini bilinçli bir biçimde işe koşan program anlayışı olarak tanımlamaktadır (Jacobs, 1989: 8).

Gerçek anlamda disiplinlerarası bir çalışma araştırılan konunun kavramlar ya da problemler etrafında organize edilerek, işlenmesinde değişik alanlardan bilgilerin etkili bir şekilde birleştirilmesidir (Yıldırım, 1996: 89-90).

Muhasebe tarihi araştırmacıları, aynı genel tarih alanı çalışmalarında olduğu gibi hedeflerinin bulunması gerektiği bilincinde olmalıdır. Muhasebe tarihi araştırmacılarının çalışmalarını şekillendirirken üç konuya önem vermeleri gerekmektedir (Degos, 2007: 191). Bunlar; (a) Öncelikle ispatlaması gereken bazı noktaların ve bir hedefinin olması gerekir, (b) Daha sonra bu hedefle uyuşan bir temele sahip olmalıdır, (c) Sonuç olarak da hedeflerinden ve seçeneklerinden yararlanarak gerekli araçları kullanabilmelidir (Degos, 2007: 191) şeklindedir. Muhasebe tarihi çalışmalarında adeta bir rehber niteliğinde olan bu temel konuların anlaşılması tarih ile farklı disiplinlerarası çalışmaların tamamında geçerli bir yol haritası niteliğindedir. Bu çerçevede makalede öncelikle muhasebe tarihi çalışmalarının dünyada ortaya çıkışı ve gelişimi, Türkiye’de disiplinin geçirdiği evrim ortaya konmuş sonra muhasebe tarihinde sürdürülen çalışmalar için yöntem çerçevesi ortaya konarak meta-analiz sunulmuştur.

2. Dünyada Muhasebe Tarihi Çalışmaları

Akademik bir disiplin olarak muhasebe tarihinin ortaya çıkışı ve konu olarak çalışılması arasında açık farklar vardır. Muhasebe tarihi çalışması İtalya’da 1500’lü yıllara dayanmasına rağmen (Zan, 1994’den aktaran Richardson, 2008: 248), önemli muhasebe tarihi kitapları II. Dünya Savaşı öncesinde R. Brown, A. C. Littleton, H. R. Hatfield, R. de Roover tarafından İngilizce yazılmış ancak bu modern muhasebe tarihçilerinin öncülleri bir akademik disiplinin ortaya çıkışına olanak sağlayabilecek bir yapısal kurum geliştirmemişlerdir. Muhasebe tarihinin akademideki yeri, örneğin uzman dergiler ve akademik toplulukların ortaya çıkması, son 40 yılın başarısıdır. Fleischman ve Radcliffe (2005) yayınlanmış çalışma sayısı ve entelektüel çeşitliliği bakımından 1990’lı yılları muhasebe tarihi çalışmalarının “varoluş çağı” olarak belirtir ve 2000’li yıllara kadar süren 10 yıllık dönemi çok önemli görür (Richardson, 2008: 248). Ancak Worthington (1895)’un çalışması gibi muhasebe tarihi çalışmalarını akademik anlamda 1800’lü yıllara dayandıran görüşler de bulunmaktadır (Previts, Parker ve Coffman, 1990: 1).

Richardson (2008)’e göre; akademik disiplin olarak muhasebe tarihinin ortaya çıkışı şu üç strateji ile açıklanabilir: (a) muhasebe tarihini ilişkilendirmek, (b) muhasebe tarihini görünür/tartışılabilir kılmak ve (c)

kurumsallaşan muhasebe tarihi. Bu oluşum muhasebe tarihinin akademide ve ileri düzey disiplinsel gelişime ihtiyaç duyulan alanlarda muhtemel yürügesinin/döngüsünün değerlendirilmesi ile sonuçlanmıştır.

Muhasebe tarihi disiplinin gelişiminde Dünya Muhasebe Tarihçileri Kongresi'nden özellikle bahsetmek gerekir. Dünya genelinde muhasebe tarihçileri kongrelerini başlatan M. E. Stevelink (1909-2001)'tir O'nun gayret ve çabalarıyla söz konusu kongre günümüze kadar süregelmiştir. Bugüne kadar 13 kez düzenlenen dünya muhasebe tarihçileri kongreleri sırasıyla; 1970 yılında Brüksel – Belçika'da, 1976 yılında Atlanta – Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1980 yılında Londra – İngiltere'de, 1984 yılında Pisa – İtalya'da, 1988 yılında Sydney – Avustralya'da, 1992 yılında Kyoto – Japonya'da, 1996 yılında Kinston – Kanada'da, 2000 yılında Madrid – İspanya'da, 2002 yılında Melbourne – Avustralya'da, 2004 yılında St. Louis ve Oxford – Amerika Birleşik Devletleri'nde, 2006 yılında Nantes – Fransa'da, 2008 yılında İstanbul – Türkiye'de (Güvemli v.d., 2006: 552), 2012 yılında New Castle – İngiltere'de düzenlenmiş olup 2012 yılında New Castle'da gerçekleştirilen konferansta Muhasebe Tarihçileri Akademisi'nin (Academy of Accounting Historians) aldığı ilke kararına göre izleyen kongrelerin dört yılda bir olacak şekilde düzenlenmesine karar verilmiştir. Kongre 2016 yılında Pescara – İtalya'da yapılacaktır.

Muhasebe tarihi hakkında Dünya'daki bakış açısının ve gelişimin burada anlatıldığı gibi özetlenmesi mümkündür. Muhasebe tarihi çalışmalarına Türkiye açısından da bakmanın önemli olduğu inancındayız.

3. Türkiye'de Muhasebe Tarihi Çalışmaları

Türkiye'deki muhasebe tarihi literatürünün bir başlangıç noktası aranmaya çalışıldığında ise sanırız ki 23-27 Ağustos 1984 tarihleri arasında İtalya'da Pisa'da yapılan 4. Dünya Muhasebe Tarihçileri Kongresi, doğru bir hareket noktası olacaktır. Söz konusu bu kongrede Otar ve Solaş (1984)'in Kitab-ı Siyagat isimli bildirimleri ile XIV. yüzyılda İlhanlı Devleti'nde bir başka ifade ile bugünkü Ortadoğu civarlarında hüküm sürmüş bir devletin muhasebe öğretisi kitabını ele almaları ile ilk muhasebe tarihi çalışması yapılmıştır denebilir (Güvemli, 2006: 579-580). Bu sırada ayrıca Türkiye'de Muhasebe ve Finans Tarihçileri Derneği'nin (MUFTAD) kurulduğunu ve bir süre bu isim altında devam eden derneğin 2012 yılında isim ve nitelik değiştirerek "Oktay Güvemli Muhasebe ve Finans Tarihi Vakfı" olarak faaliyetine devam ettiğini söyleyebiliriz. Söz konusu vakıf ve öncesinde de adı geçen dernek Temmuz 2011 tarihinden beridir yılda iki kez (Ocak ve Temmuz) yayımlanmakta olan "Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi"ni çıkartmakta

olup dergi belli başlı alan endekslerinde de taranmaktadır.

Bu noktada açıkça belirtmek gerekir ki muhasebe tarihi iki temel bilgiye gereksinim duyar. Bunlardan ilki yeterli muhasebe bilgisi diğeri ise yeterli tarih bilgisidir (Güvemli, 2012: 10). Muhasebe tarihi eğitimi, başta tarih eğitimi olmak üzere, iktisat tarihi, ticaret tarihi, mali tarih ve işletme tarihi ile yakın bir ilişki içerisindedir. Anılan bu alanlardan ilki ile ilişkisi, muhasebe tarihinin de bir tarih türü olmasından kaynaklanıyor iken diğeri ile ilişkisi ise, muhasebenin bu disiplinlere hizmet vermesine dayandırılabilir (Güvemli, 2012: 5).

Tarih biliminin, muhasebe tarihini etkileyen genel kabul görmüş yasaları vardır. Tarih biliminin genel kabul görmüş üç boyutu olan "zaman", "mekân" ve "araştırma" alanları konuları muhasebe tarihi içinde geçerli olup yapılan çalışmalarda belirleyici niteliktedir (Güvemli, 2012: 10-11). Bu genel kabul görmüş yasalardan zaman boyutu küreselleşmenin de etkisi ile XIX. yüzyıldan itibaren muhasebe tarihi çalışmalarında önemini kaybetmeye başlamış olduğu söylenebilir. Çünkü bu boyut özellikle coğrafi mesafelerin anlamlı olduğu dönemlerde önemli iken XIX. yüzyıldan itibaren küreselleşmenin etkisi ile önemini kaybeden coğrafi mesafeler bu boyutunda önemini yitirmesine neden olmuştur. Bir diğeri boyut olan mekân boyutu ise muhasebe tarihi çalışmalarında daha çok bulunulan bölgede ki ticari, ekonomik ve finansal olaylar üzerinden ele alınmaktadır. Çünkü muhasebe ticaretin, ekonomik devingenliğin ve finansal işlemlerin olduğu yerlerde, bölgelerde var olur, gelişir ve hizmet eder. Muhasebe tarihi çalışmalarında olması gereken üçüncü boyut olan araştırma boyutunun amacı aslında zaman ve mekâna ait muhasebe işlemlerinin delillendirilebilmesidir ki bu da ancak belge ile mümkündür. O halde bu üçüncü boyutun diğeri iki boyutla birlikte aranması gerektiği ve tamamlayıcı bir nitelikte olduğu söylenebilir.

4. Muhasebe Tarihi Çalışmalarında Araştırma Yöntemleri

Degos (2007) yaptığı çalışmada muhasebe tarihi çalışmalarında uyulması gereken araştırma sürecini daha önce belirlemiş idi. Bu başlık altında söz konusu sürecin daha açık ifadesine yer verilecektir.

Muhasebe tarihi ve tarih araştırmalarında teorinin rolü, belli ölçülerde, tartışmanın da kaynağıdır. Birçok tarih incelemesinin amacı, keşfetmek ve gerçekleri rapor etmektir. Diğeri tarihçiler gerçeklerin araştırılmasının faydasız olduğunu ve sınırlı oranda değerli olduğunu kabul eder (Walker, 2011: 17).

4.1. Muhasebe Tarihi Çalışacakların Bir Hedefi Olmalıdır

Muhasebe tarihi araştırmacıları için çok önemli bir ilkedir. Belki de diğer tüm genel tarih araştırmacılarından daha çok muhasebe tarihçisinin hedefinin ne olduğunu belirlemiş olması gerekir.

Belirlenmiş hedefler ne olursa olsun, bir muhasebe tarihi araştırmacısı, sorunu daha önceden incelemiş yazarlardan hareket ederek, kapsamlı bir literatür taraması ile belgelerin zıtlıkları, farklılıkları ve de çokluklarını bir araya getirmelidir. Muhasebe tarihçisi kendisini tehdit eden tuzakların bilincinde olmalıdır (Degos: 2007, 191).

Muhasebe tarihi çalışmalarında asıl olan, bir araştırmacının, yaptığı araştırmanın neyi araştırdığına ait birçok konuya ilişkin açıklamaları yapabilmesidir (Walker, 2011: 18). En önemli tuzak güncel ortamdan ve çağdaş gelişmelerden etkilenmiş kendi kişiliğidir (Degos, 2007: 191). Çünkü muhasebe araştırmacısı tüm bu modernitenin içinde muhasebe tarihi çalışmayı sığ ve gereksiz görebilir. Son bir asır içerisinde revizyon, işletme kontrolü ve bilgisayarda yaşanan önemli gelişmeler, araştırmacılarda daha güncel konuların araştırılmasının ve yazılmasının daha doğru olacağı yönünde bir algı oluşturabilir. Eski belgelerin değerini bilmek için bu belgelerin önemini anlamış olmak gerekmektedir (Degos, 2007: 191).

Her durumda muhasebe tarihçisi hırslı olmalıdır. Bu hırs hedeflerin bilimsel içeriğini, incelenen tarihi dönemi ve yapılacak çalışmanın tamamlanma süresini kapsmalıdır (Degos, 2007: 192).

4.2. Muhasebe Tarihiçisi Temel Bir Seçim Yapmalıdır

Muhasebe tarihi çalışmalarında yazarların çalışmalarında kullanacakları birkaç farklı yol mevcuttur. Bunlardan ilki ve en kolay seçeneği olarak söylenebilecek muhasebe yazarlarının tarih ve doktrinler ile ilgili çalışmalara ilgi göstermeleridir. Bu yöntemde muhasebe tarihçisi düşüncesini kitaplardan, makalelerden, Muhammed-el Mezandârani, Luca Pacioli gibi tanınmış yazarlarca yazılmış eserler üzerinden inceler. Bu çalışma yöntemi 1960'lı yıllara kadar devam etmiştir (Degos, 2007: 192).

İkinci çalışma yöntemi muhasebe ile sosyal çevre arasındaki ilişkileri de kapsayan bir şekilde ele almaktır. Bu bağlamda muhasebe onun için teknolojik, sosyal, kurumsal etkilerin toplamının ürünüdür ve bu nedenle muhasebe tarihi çalışmaları bu yapılarla birlikte ele alınmaktadır (Degos, 2007: 192).

Mümkün olan üçüncü seçenek, muhasebenin sosyal tarihi ve etkileridir. Özellikle iddialı bir çalışmada muhasebenin sadece iç disiplin özelliği değil, ama aynı zamanda ekonomik sistemlerle birlikteliği de göz önüne alınır (Degos, 2007: 192).

4.3. Muhasebe Tarihiçisinin Uygun Araçlar Kullanması Gerekir

Öncelikle belgesiz muhasebe tarihi olamayacağını belirtmek gerekir. Belge, tarihin bir işaretidir. Klasik dönemler için belge vardır, örneğin; hesap defterleri, mektuplar, raporlar, dosyalar, planlar v.b. gibi. Muhasebe tarihçisi her zaman dokümantasyonunun tamamını tasarladığı çalışmaya dâhil edemeyebilir (Degos, 2007: 193). Böyle bir durumda muhasebe tarihçisi bu kısıt nedeniyle çalışmasında çeşitli sınırlılıklarla karşı karşıya kalabilir.

Muhasebe tarihi çalışmalarında başarı, temel sorunlara yaklaşım biçimine, tercih edilen seçeneğin gerçekçiliğine ve iyi sunuş yöntemlerini kullanmaktaki ustalığına bağlıdır. Zira faktörlerin açıklamalı ve titiz bir şekilde incelenmesi, en azından niceliksel verilerin ortaya çıkarılması istatistiki verilerin testi kadar önemlidir (Degos, 2007: 193).

5. Araştırmanın Yöntemi

5.1. Çalışmanın Kapsamı

Bu çalışmada 2005-2015 yılları arasındaki dönemde Türkiye'deki basılı veya elektronik dergilerde yayımlanmış yerli ve yabancı yazarlı makaleler ile aynı dönem içerisinde yazılmış lisansüstü tez çalışmaları değerlendirilmeye alınmıştır. Bu amaçla çalışma yöntemi olarak meta-analiz yöntemi tercih edilmiştir.

5.2. Yöntem: Meta-Analiz

Günümüzde bilimsel çalışmaların sayısı hızla artmaktadır. Artan bu bilimsel çalışmalar çoğu kez benzer konularda farklı sonuçların çıkması ile de karşımıza çıkabilmektedir. İşte tam da bu noktada bilgi yığını yorumlamak ve yeni çalışmalara yol açmak için, kapsayıcı ve güvenilir nitelikte üst çalışmalara ihtiyaç vardır. Meta-analiz yöntemi ile belirli bir konuda yapılmış, birbirinden bağımsız, birden çok çalışmanın sonuçlarını birleştirme ve elde edilen araştırma bulgularının istatistiksel analizini yapma imkânı söz konusudur (Akgöz, Ercan ve Kan, 2004: 107). Başka bir tanımla ise meta-analiz; belirli bir konuda yapılmış bireysel çalışmalarda elde edilen bulgu, sonuç, kanaat ve tespitlerin niceliksel olarak bir araya getirilerek sentezlenmesi ve yorumlanmasını amaçlar (Lipsey ve Wilson, 2001; Glass, McGaw ve Smith, 1981).

Bir çalışmanın meta analize dâhil edilme kriterleri, araştırma konusu içerisinde ve analiz için gerekli istatistik verilere sahip olmasıdır (Lipsey ve Wilson, 2001). Araştırmamıza şu kriterlere uygun çalışmalar dahil edilmiştir: (a) 2005-2015 yılları arasında Türkiye'de yazılmış tüm makaleler, (b) 2005-2015 yılları arasında Türkiye'de yazılmış yüksek lisans ya da doktora tezi olan çalışmalar. Çeşitli kitaplar ve muhasebe tarihi alanında yazılmış eserler içerik analizine uygun bir şekilde incelenerek muhasebe tarihi

ile ilgili ondan fazla anahtar kelime (muhasabe tarihi, saadetname, risale-i felekkkiye, cami-ül hesap, kitab-us siyakat, siyakat, mukataa, merdiven kayıt yöntemi, karma kayıt yöntemi, Luca Pacioli, Pacioli, Angelo Senizio, Summa Aritmetica v.b. gibi) belirlenmiş ve çeşitli veri tabanlarından tarama yapılmıştır. Ulaşılan makale çalışmalarının muhasabe tarihi ile ilgili olanları çalışmaların anahtar kelimeleri ve özetleri incelenerek belirlenmeye çalışılmıştır. Tabii burada ki en önemli kısıt yazarların sezgisel kanaatlerinden kaynaklanan yanlış paylarının her zaman olabileceğidir. Yapılan anahtar kelimeler ile sorgulama sonunda iki adet yüksek lisans ve bir adet doktora tezi ile beş adedi yabancı dilde olmak üzere toplam 48 adette makale tespit edilmiştir.

5.3. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde muhasabe tarihi alanında yapılan lisansüstü tezlerin ve ulusal dergilerde yayımlanmış makalelerin; hazırlanma yılı, yazıldığı üniversiteler konularına göre dağılımları tablolar halinde sunulmuştur.

Bu bağlamda yıllar itibari ile muhasabe tarihi alanında yazılan lisansüstü tezlerin¹ dağılımı incelenmiştir (Tablo. 1).

Tablo 1 incelendiğinde, muhasabe tarihi alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin sayılarında anlamlı bir dağılım ve gelişme olmadığı görülecektir. Söz konusu alan ile ilgili lisansüstü tez konusunda ciddi eksiklikler olduğu ve gelişmeye çok açık bir alan olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca daha çok yüksek lisans tezi yazıldığı da yine Tablo 1’den açık bir şekilde görülebilmektedir.

Benzer bir inceleme makaleler açısından yapılacak olunursa elde edilen tespitler aşağıda yer alan Tablo 2’de görüldüğü gibi olacaktır. Tablo 2 incelendiğinde de görüleceği gibi makale yazımı konusunda literatürde 2005 yılından sonra ciddi anlamda bir gelişme olduğu görülecektir. Ayrıca 2010 yılından sonra da düzenli bir yayın grafiği olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Aslında muhasabe tarihi literatürünün en çok geliştiği dönemler uluslararası muhasabe tarihi kongrelerinin düzenlendiği dönemler olup bu kongrelerde lisansüstü ve tezler ve burada tespit edilmiş makale çalışmalarından kat ve kat daha fazla bildiri sunulduğu

bilinmektedir. Çalışmanın araştırma kapsamında yer alan Dünya Muhasebe Tarihçileri kongreleri ve bu kongrelerde sunulan tebliğ sayıları şöyledir; 2006 yılında Nantes-Fransa’da 11. Dünya Muhasebe Tarihçileri Kongresi yapılmış olup burada Türk delegasyonu toplam sekiz bildiri sunmuştur. 2008 yılında İstanbul-Türkiye’de 12. Dünya Muhasebe Tarihçileri Kongresi gerçekleştirilmiş ve burada Türk delegasyonu 88 adet bildiri sunmuştur. Son olarak ise 2012 yılında ise 13. Dünya Muhasebe Tarihçileri Kongresi Newcastle-İngiltere’de gerçekleştirilmiş olup burada ise Türk delegasyonu 19 adet bildiri ile katılmıştır. Ancak bu çalışmada söz konusu kongreler analizin veri setine dâhil edilmemiştir. Bunun iki temel nedeni vardır; bunlardan birincisi bu tür kongreler özel olarak düzenlenen etkinlikler olduğundan buralara katılmak amacı ile farklı motivasyonların söz konusu olması, ikincisi ise literatürün yıllar itibariyle gelişiminin bu şekilde net olarak görülmesinin mümkün olamayacağıdır. Kongrelerin düzenlendiği yıllarda yayın sayısında ciddi artışlar olurken ertesi yıllarda ciddi miktarda bir çözülmenin seri de anlamsız trendler çizmesine neden olacağı bu nedenle yer verilmemesi gerektiği düşünülmektedir.

Tekrar Tablo 2 incelendiğinde; 2005 yılı öncesi hazırlanan makale verisine ulaşamadığını söylemek mümkündür. 2005 yılında ise yazılan makale sayısı toplam iki (%4) adet olup tamamı Türkçe’dir. 2006 yılında bir adet makale (%2) ve Türkçe, 2007 yılında iki adet makale (%4) ve Türkçe, 2008 ve 2009 yıllarında üçer adet makale (%6+%6) ve tamamı Türkçe, 2010 yılında bir adet makale (%2) ve yine Türkçe yazıldığı görülmektedir. Önemli bir sıçrama 2011 yılında toplamda altı adet makale (%13) ve yine tamamen Türkçe yazılarak gerçekleşmiştir. Türkiye muhasabe tarihi literatüründe ilk yabancı dil ile yazılan çalışma 2012 yılında bir adet (%2) ile gerçekleşmiş aynı yılda 10 adette Türkçe dilinde makale (%21) yazılmıştır. 2013 yılında yine bir adet yabancı dil ile yazılmış makale (%2) ve dört adet Türkçe yazılmış makale (%8) olduğu görülmektedir. 2014 yılında sadece Türkçe dilinde yayımlanmış toplam sekiz adet makale (%17) mevcuttur. 2015 yılında yabancı dil ile yazılan muhasabe tarihi temalı makale sayısında önemli bir sıçrama meydana gelmiş ve toplam üç adet makale (%6) ile üç adette Türkçe makale (%6) yayımlanmıştır.

Tablo 3’te 48 makalenin ve üç adet lisansüstü çalışmanın konular açısından tasnifi görülmektedir. Tablo 3 incelendiğinde de görüleceği gibi makale alanında en çok yayın 15 adet (%29) ile kayıt yöntemi üzerine özellikle de “Merdiven Kayıt Yöntemi” ve daha sonra da “Muhasebe Sistemleri” üzerine yapılmıştır, hatta yazılan toplam üç adet lisansüstü tezin iki adedi (%4) bu konu üzerinde yazılmıştır. Bu bağlamda çalışmaların toplam %33’lük kısmının bu ana tema içerisinde yapıldığını görmekteyiz.

¹ Yapılan tüm anahtar kelime aramalarına rağmen ulusal tez merkezinde ulaşılabilen tezler şöyledir; (1) Metehan Küçükler, (2011), “Kutadgu Bilig’de Geçen Muhasebe Terimlerinin Günümüz Muhasebe Terminolojisi Açısından Analizi”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. (2) Zeliha Kocakaya (2014), “XIX. YY’da Osmanlı Devletinde Çift Yanlı Muhasebe Sistemine Geçiş”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. (3) Muhsin Aslan (2015), “Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye’de Kullanılan Muhasebe Sistemleri ve İktisadi Devlet Teşekkülleri Üzerinden Örnekler”, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Tablo 4’te makale ve lisansüstü tezlerin yazarlarının üniversitelerine göre bir sınıflama ve değerlendirme görülmektedir. Bu tabloya göre muhasebe tarihi alanında en fazla yayının gerçekleştiği üniversite %21 ağırlık ile Marmara Üniversitesi’dir. Üniversite bazında bundan sonra ikinciliği Afyon Kocatepe Üniversitesi ile Dokuz Eylül Üniversitesi %7’lik oranlar ile paylaşmaktadırlar. Yurtdışından çalışma gönderen, üniversitede çalışmayan v.b. sebeplerden ötürü “Diğer” grubunda sınıflandırılmış çalışmaların da en yüksek paya sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bu grupta toplam yayın sayısı 13 ve ağırlığı %23’tür.

Son olarak Tablo 5’te, makalelerin yayımlandıkları dergilere göre dağılımı yer almaktadır. Buradan da açık bir şekilde görüleceği gibi yayımlanan makalelerin %71’lik kısmı toplam 34 adedi “Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi”nde yayımlanmıştır. Arından ise 11 adet ve %23’lük oran ile en çok makalenin “Muhasebe ve Finansman Dergisi”nde yayımlandığı görülmektedir.

5.4. Öneriler

Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında muhasebe tarihi çalışmalarının gelişimi için şu önerilerde bulunulabilir:

- Muhasebe tarihi alanına akademisyenlerin ilgisinin artırılarak, bu alanda yazılacak lisansüstü tezlerin sayısı çoğaltılabilir.
- Muhasebe Tarihi alanına ilgiyi artırmak için bu alanı temel alan derslerin lisansüstü programlara koyulması mümkündür. Bu alan ile ilgili yazılmış birçok kitap mevcut olduğundan ders izlencesinin oluşturulması çok zor olmayacaktır.
- Muhasebe Tarihi alanında her ne kadar uluslararası bir kongre mevcut olsa da gerekli ilgiyi oluşturmak ve dikkati bu çalışma alanına çekmek için ulusal bir kongre, sempozyum veya çalıştay benzeri organizasyonların düzenlenmesi önemli etki ve katkı sağlayacaktır.
- Muhasebe Tarihi alanını esas alan süreli yayınların artırılması veya mevcut dergilerin yaygın etkisinin artırılabilmesi için uluslararası indekslerde taranmasının sağlanması önemli bir etki sağlayacaktır.
- Ulusal ve uluslararası ilişkilere açık bir muhasebe tarihi merkezi açılması ve bu yolla bu konuya olan ilginin daima canlı tutulması sağlanabilir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

2005-2015 yılları arasında Türkiye’de ki muhasebe tarihi temalı makale ve lisansüstü tezleri meta-analiz yöntemi ile irdelemeyi amaç edinen bu çalışmada en önemli tespit muhasebe alanında tarih çalışmalarının

geliştiği ancak henüz istenen düzeyde olmadığı belirtilebilir. Özellikle muhasebe tarihi alanında 13.’sü düzenlenmiş bir Dünya Muhasebe Tarihi Kongre serisinin olması alanın dinamiklerinin gelişmeye ne denli açık olduğunu göstermek adına önemlidir. Yine Türkiye’de muhasebe tarihi alanında ulusal ve hakemli bir derginin yılda iki kez ve düzenli bir şekilde çıkıyor olması (Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi) da bu alanda yapılacak çalışmaların yaygın etki ve yayımlanma sorununa önemli çözümler üretmektedir.

Bununla birlikte konuya ilginin daha çoğalması ve devamlılığının sağlanabilmesi için özellikle lisansüstü programlarda bu alana yönelik derslerin konulması ve tezlerin yazdırılması ile mümkün olacağı düşünülmektedir.

Her ne kadar bu çalışmada meta-analiz yöntemi ile irdelenmemiş olsa da 2005-2015 yılları arasında düzenlenen muhasebe tarihi temalı uluslararası sempozyumlarda toplamda 115 adet bildirinin sunulduğu da unutulmamalıdır.

Muhasebe Tarihi alanı kısıtlı olarak da olsa gelişen bu yapısına rağmen “muhasebe” ve “tarih” çalışanların konuya farklı yaklaşımları nedeniyle istenen gelişte eğilimini gösterememektedir. Bu nedenle özellikle disiplinlerarası çalışmanın önemi ve gerekliliğinin bu alanda ayrı bir öneme büründüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda “muhasebe” çalışanların sadece sayısal konuları bulup gün yüzüne çıkarma hevesi ile “tarih” çalışanların bir konunun tüm yönleriyle ve detaylı yazım istekleri ne yazık ki örtüşmemektedir. Bu bakımdan her iki disiplinin de orta bir yolda buluşmaları “muhasebe tarihi” çalışmalarının sayısını arttıracak kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Akgöz, S., Ercan, İ. ve Kan, İ. (2004). Meta-analizi. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(2), 107-112.
- Becher, T. (1989). *Academic Tribes and Territories*. (Ed: M. Keynes), Open University Press.
- Berger, G. (1970). Introduction. OECD-CERI Interdisciplinarity – Problems of Teaching and Research in Universities, Nice: CERİ/French Ministry of Education, September.
- Cluck, N. A. (1980). Reflections in the Interdisciplinary Approach to the Humanities. *Liberal Education*, 66(1), 67-77.
- Degos, J. G. (2007). Muhasebe tarihinde araştırma yöntemleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Çeviren: Oktay Güvemli, 33, 191-193.
- Elitaş, C. (2014). Türkiye’de Muhasebe Araştırmalarında Disiplinlerarası Yazılmış Çalışmalar Bibliyografyası: 1979-2014. *11. Uluslararası Muhasebe Konferansı*, 2014, İstanbul-Türkiye.

- Glass, G. V., McGaw, B., Smith, M. L. (1981). *Meta-analysis in Social Research*. Sage Publications.
- Güvemli, O. (2012). Tarih Eğitimi ve Muhasebe Tarihi Eğitimi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2, 5-22.
- Güvemli, O., Gücenme, Ü., Toraman, C., Sipahi, B. ve Arsoy Poroy, A. (2006). Muhasebe ile İlgili Dünya Kongreleri ve Türkiye Muhasebe Kongre ve Sempozyumları. *İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, Yayın No: 67*, İstanbul.
- Jacobs, H. H. (1989). The growing need for interdisciplinary curriculum content. *Interdisciplinary curriculum: Design and implementation*, 1-11.
- Kline, S. J. (1995). *Conceptual Foundations for Multidisciplinary Thinking*. Stanford: Stanford University Press.
- Lipsey, M., Wilson, D. B. (2001). *Practical Meta-Analysis*. Sage Publication.
- Parker, J. (2002). A new disciplinary: communities of knowledge, learning and practice. *Teaching in Higher Education*, 7(4), 373-386.
- Piaget, J. (1972). The epistemology of interdisciplinary relationships. *Interdisciplinarity: Problems of teaching and research in universities*, 127-139.
- Previts, G. J., Parker, L. D. & Coffman, E. N. (1990). Accounting History: Definition and Relevance. *ABACUS*, 26(1), 1-16.
- Richardson, A. J. (2008). Strategies in the development of accounting history as an academic discipline. *Accounting History*, 13(3), 247-280.
- Walker, S. P. (2011). Muhasebe Tarihi Araştırmalarında Araştırma ve Yazma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Çeviren: Ümmühan Aslan.
- Yıldırım, A. (1996). Disiplinlerarası öğretim kavramı ve programlar açısından doğurduğu sonuçlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 89-94.

Tablo 1: Muhasebe Tarihi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
2011	1	100	0	0	1	33,3
2014	1	100	0	0	1	33,3
2015	0	0	1	100	1	33,4
	2	0,666	1	0,334	3	1,00

f: Frekans (sıklık) %: Yüzdeler payı

Tablo 2: Muhasebe Tarihi Alanında Yazılan Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Yabancı Dil ile Yazılanlar		Türkçe Yazılanlar		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
2005	0	0	2	0,04	2	0,04
2006	0	0	1	0,02	1	0,02
2007	0	0	2	0,04	2	0,04
2008	0	0	3	0,06	3	0,06
2009	0	0	3	0,06	3	0,06
2010	0	0	1	0,02	1	0,02
2011	0	0	6	0,13	6	0,13
2012	1	0,02	10	0,21	11	0,23
2013	1	0,02	4	0,08	5	0,10
2014	0	0,00	8	0,17	8	0,17
2015	3	0,06	3	0,06	6	0,13
	5	0,10	43	0,90	48	1,00

f: Frekans (sıklık) %: Yüzdeler payı

Tablo 3: Muhasebe Tarihi Alanında Yapılan Çalışmaların Konularına Göre Dağılımı

Konular	Makaleler		Lisansüstü Yayınlar	
	f	%	f	%
Kayıt Yöntemi (Muhasebe Sistemleri)	15	0,29	2	0,04
Osmanlı Dönemi	0	0,00	0	0,00
İspanya Muhasebe Tarihi	1	0,02	0	0,00
Çin Muhasebe Tarihi	1	0,02	0	0,00
İtalyan Muhasebe Tarihi	1	0,02	0	0,00
Sovyetler Birliği Muhasebe Tarihi	1	0,02	0	0,00
Kıbrıs Muhasebe Tarihi	1	0,02	0	0,00
Muhasebe Tarihinde Araştırma Yöntemi	5	0,10	0	0,00
Gelir Tablosu üzerine	1	0,02	0	0,00
Luca Pacioli üzerine	2	0,04	0	0,00
İlhanlı Devleti Dönemi Muhasebesi	3	0,06	0	0,00
Vakıf Muhasebesi	4	0,08	0	0,00
Osmanlı Öncesi Muhasebe Tarihi	3	0,06	1	0,02
Maliyet Muhasebesi Tarihi	1	0,02	0	0,00
Antik Dönem Muhasebe Tarihi	2	0,04	0	0,00
Mukataa Gelirleri üzerine	1	0,02	0	0,00
Kanunlar ve Muhasebe Tarihi	1	0,02	0	0,00
Muhasebe Mesleği üzerine	3	0,06	0	0,00
Osmanlı Bankası ve Muhasebe Tarihi	1	0,02	0	0,00
Tereke Uygulaması ve Muhasebe Tarihi	1	0,02	0	0,00
	48	0,94	3	0,06

f: Frekans (sıklık) %: Yüzdellik payı

Tablo 4: Muhasebe Tarihi Alanında Yapılan Çalışmaların Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversiteler	Makaleler		Lisansüstü Yayınlar	
	f	%	f	%
Marmara Üniversitesi	12	0,21	1	0,02
Yalova Üniversitesi	1	0,02	0	0,00
Afyon Kocatepe Üniversitesi	4	0,07	0	0,00
Dokuz Eylül Üniversitesi	4	0,07	0	0,00
Trakya Üniversitesi	3	0,05	0	0,00
Sakarya Üniversitesi	1	0,02	1	0,02
Kocaeli Üniversitesi	1	0,02	0	0,00
Fatih Üniversitesi	1	0,02	0	0,00
Gazi Üniversitesi	3	0,05	0	0,00
Beykent Üniversitesi	1	0,02	0	0,00
Gazi Osmanpaşa Üniversitesi	3	0,05	0	0,00
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	1	0,02	1	0,02
Süleyman Demirel Üniversitesi	1	0,02	0	0,00
Uludağ Üniversitesi	1	0,02	0	0,00
Şeyh Edebali Üniversitesi	2	0,04	0	0,00
Karadeniz Teknik Üniversitesi	1	0,02	0	0,00
İstanbul Üniversitesi	1	0,02	0	0,00
Diğer	7	0,14	0	0,00
	48	0,94	3	0,06

f: Frekans (sıklık) %: Yüzdellik payı

Tablo 5: Muhasebe Tarihi Alanında Yapılan Çalışmaların Dergilere Göre Dağılımı

Dergiler	Makaleler	
	f	%
Muhasebe ve Finansman Dergisi	11	0,23
Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi	34	0,71
Mediterranean Journal of Social Sciences	1	0,02
Akademik Bakış	1	0,02
Yalova Sosyal Bilimler Dergisi	1	0,02
	48	1,00

f: Frekans (sıklık) %: Yüzdellik payı

100 Yıl Öncesine Bir Yolculuk: “Genel ve Endüstriyel Yönetim” ve Fransa’da Fayolizm-Taylorizm Kutuplaşması

Aykut Berber[†]

(İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı, İşletme Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

ARTICLE INFO

Yayın Bilgisi

Invited paper
Davetli yazı

Anahtar Sözcükler:

Fayolist
Yönetim ilkeleri
Yönetim süreci

ÖZ

Çağdaş yönetim düşüncesi başyapıtlarından *Administration Industrielle et Générale* (Genel ve Endüstriyel Yönetim) ilk kez 1916 yılında yayınlanmış; yazar Henri Fayol’un doktrini kısa süre içinde Fransa’da Fayolizm akımına yol açmıştı. Le Chatelier ve Fréminville öncülüğündeki bazı Fransız mühendislerin çabaları sonucunda ise Taylorizm, Fayolizm akımının karşısında güçlü bir alternatif olarak yerini aldı ve Fransa’da 1920’li yılların ilk yarısı Tayloristler ve Fayolistler olarak şekillenen bir grup kutuplaşmasına sahne oldu. İki grup arasındaki rekabet 1925 yılında varılan bir anlaşmayla son bulurken Taylorizm ve Fayolizm, birbiriyle çelişen ama birbirini tamamlayan iki akım olarak yönetim düşüncesi tarihindeki yerini aldı. Bu çalışmanın amacı, bu değerli başyapıtın doğuşuna neden olan faktörleri ve bunların yarattığı etkiyi yansıtan genel bir tablo ortaya koymaktır. Bunun için olgu ve olaylar, Fayol’un ve Tayloristlerin perspektifleri doğrultusunda dönemin Fransız sosyal sınıf sistemi ve Fayol’un kariyeri sırasında yaşadığı önemli deneyimler üzerinden incelenmiştir.

Going Back in Time 100 Years: “General and Industrial Management” and the Fayolism-Taylorism Dichotomy in France

ABSTRACT

Emerged from the doctrine of Henri Fayol, Fayolism presented itself as a movement in France shortly after the first edition of his contemporary management masterpiece, *Administration Industrielle et Générale* (General and Industrial Management), which was published in 1916. Thanks to the efforts of a number of French engineers pioneered by Le Chatelier and Fréminville, Taylorism stood out as an alternative movement against Fayolism, thus 1920s saw the emergence of a dichotomy in the shape of Taylorists versus Fayolists. However, this came to an end when these two groups reached an agreement in 1925, and Taylorism and Fayolism took their respective places in the history of management thought as two movements which contradict but also complement each other. The purpose of this study is to present a general illustration of the factors that led to the publication of this precious masterpiece and the effects of these factors. In this vein, facts and cases were taken into account through Fayol’s perspective and the perspective of the Taylorists in the context of the French social system of the time and particular experiences that Fayol acquired during his career.

[†] berber@istanbul.edu.tr (A. Berber)

1. Giriş

Taylor Derneğinin yayın organı olan *Bulletin of the Taylor Society*'nin Şubat 1927 tarihli sayısında Charles de Fréminville, Henri Fayol'u anmak üzere kaleme almış olduğu bir makaleyi Amerikalı okurlarla paylaşmıştı. Fayol'un yaşamı, görüşleri ve doktrini hakkında pek fazla bilinmeyen gerçekleri özetleyen makalenin başlığında Fayol, "büyük bir mühendis, büyük bir bilim insanı ve büyük bir yönetim öncüsü" olarak nitelendiriliyordu. Makalenin girişinde ise derginin editörüne ait olan şu sözler dikkat çekiciydi:

(Kendisine gelen) talep üzerine kaleme almış olduğu Henri Fayol ve doktrini hakkındaki bu ilgi çekici yazı nedeniyle duyulan memnuniyeti bültenimiz okuyucuları adına Sayın Fréminville'in bilgilerine sunmak isteriz. Fayol doktrini, pek çok yönüyle Taylor doktrinine özdeş ve çok daha fazla yönüyle Taylor doktrininin tamamlayıcısıdır. Fayol genel idare çerçevesinde örgütlenme ve kontrole odaklanmıştı; Taylor ise atölye faaliyetlerinin örgütlenmesi ve kontrolüne odaklandı. Ancak, (gerek Taylor'un gerek Fayol'un) birbirine zıt yönlerden başlayarak çalışmalarını yürütürken doktrinlerinin bir araya gelmesi kaçınılmaz (bir sonuç) oldu. Fayol'un yaşamı ve doktrini Amerikalı yöneticilere ilham verici ve yardımcı olmalıdır; tıpkı Taylor'un yaşamı ve doktrininin Fransız yöneticilere olduğu gibi (*Bulletin of the Taylor Society*, 1927, 12, s. 303).

Bilimsel yönetim yaklaşımının öncüsü Frederick W. Taylor (1856-1915), büyük olasılıkla Fayol'un adını hiç duymadan yaşama veda etmişti. Bilimsel yönetimin savunucuları ise belki de bu makale aracılığıyla ilk defa Fayol ve doktrini hakkında bilgi sahibi oluyordu. Peki, klasik yönetim düşüncesinin önemli bir bölümünü birlikte oluşturan bilimsel yönetim yaklaşımı ile genel yönetim teorisinin Taylor Derneğinde bir araya gelmesi rastlantı mıydı? Hiç kuşkusuz, hayır. Fréminville'in bu makalesinin ardında, aslında kaynağını Taylor'un ve Fayol'un ortaya koyduğu görüşlerden alan bir rekabetin öyküsü bulunmaktadır. ABD'de Taylor, yönetim sorunlarına atölye düzeyinde çözüm üreterek yukarıya ulaşmaya çalışıyordu; Fayol ise Fransa'da, yönetim sorunlarına yukarıdan aşağıya doğru bakarak çözüm getirmeyi hedeflemişti. Sonuçta, Fransa'da ortaya çıkan rekabetin öyküsünde Taylor'un adı geçiyordu ancak kendisi rol almıyordu ama Fayol önemli bir aktördü. Koyu bir Taylorizm savunucusu olan Fréminville ise son derece kritik bir rol üstlenecekti. "Genel ve Endüstriyel Yönetim" adlı çalışmasının, okuyucularla ilk kez buluşması ve büyük yankı uyandırması ile başlayan bu öyküde Henri Fayol, birkaç bin kişinin çalıştığı bir şirketin yöneticisiyken 75 yaşından sonra birdenbire yönetim konusunda bir otorite olarak anılmaya başlamıştı. Kısa süre içinde Fransa'da Fayol'un doktrini Fayolizm akımına dönüştü. Ne var ki ülkedeki bazı mühendisleri uzun zamandır etkisi altına alan Taylorizm, çok geçmeden Fayolizm akımının karşısına güçlü bir alternatif olarak çıkacak ve

1920'lerin ilk yarısı, Fransa'da Tayloristler ile Fayolistler arasında görüş ayrılıklarının ve ciddi ölçüde bir rekabetin yaşandığı yıllar olarak yönetim düşüncesindeki yerini alacaktı.

Fransız endüstrisinde yaşanan bu ikilem, aslında çeşitli sosyokültürel koşulların ve endüstri sorunlarının bir yansıması olarak düşünülebilir. Ancak ilginç bir şekilde sadece Fransa'ya aitmiş gibi görünen bir doktrinin okyanusun diğer kıyısında gelişmiş başka bir doktrinle hem çatışması hem kaynaşması sonucunda çağdaş yönetim düşüncesinin klasik temellerini oluşturan güçlü bir teorik altyapı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, az sonra günümüzden 100 yıl öncesine giderek, Taylor doktrini ile Fayol doktrini arasındaki karmaşık ilişkiye odaklanacağız ve bu ilişkiyi —kesin olarak iddia etmemekle birlikte— bir diyalektik yaklaşımla mercek altına almaya çalışacağız. Diyalektik, "var olmanın bilimidir" ve var olanın kaynağını oluşturan evrensel fikirlerin ve ilkelerin peşindedir (Vermeulen, 2005; Anderson, 1997, s. 4 ve 105). Yönetim düşüncesinde de durum farklı değildir. Nitekim Taylor ve Fayol, aynı zaman diliminde ama ayrı yerlerde tüm yaşamlarını, yönetim olgusunun kaynağını oluşturan evrensel fikirlerin ve ilkelerin neler olduğunu bulmaya adanmış olan iki önemli aktördür. Taylorizm ve Fayolizm ise kaynağını bu iki aktörün "birbiriyle çelişen ama birbirini tamamlayan" görüşlerinden alan iki akım olarak tarihe geçmiştir. Biz de şimdi bu tarihe yeniden tanıklık etmek üzere bir yolculuğa çıkıyoruz. Amacımız, yüzüncü yılını kutlayan bir başyapıtın doğuşuna neden olan faktörleri ve bunların yarattığı etkiyi yeniden keşfetmeye çalışmaktır. Bu keşif için, olgu ve olaylara, Fayol'un ve Fransa'daki Fayolizm ve Taylorizm taraftarlarının perspektifleriyle bakmamız gerekir. Öte yandan Fayol'un yöneticilik yaşamından kesitleri, o dönemde Fransız toplumunda görülen sosyal sınıf sistemini ve bu sistemden kaynaklanan gelenekleri anlamaya çalışmak, iyi bir keşif yolculuğu için bize ayrıca yardımcı olacaktır.

2. Avrupa'da Yönetim Düşüncesi

1911 yılında Frank B. Gilbreth öncülüğünde kurulan olduğu Yönetim Bilimini Tanıtma Derneği (*The Society for the Promotion of the Science of Management*), 1915 yılında Taylor'un yaşama veda etmesinin ardından, faaliyetlerine Taylor Derneği (*The Taylor Society*) adı altında devam etmişti. Derneğin çatısı altında bir araya gelen yönetim yazarları, 1920'li yıllardan itibaren düzenlenen kongrelerle bilimsel yönetimin uluslararası çevrelerde bilinirliğini artırmayı hedefliyordu. Ayrıca derneğin uzun yıllar boyunca yayın yaşamını sürdüren dergisi, *Bulletin of the Taylor Society*, özellikle Amerikalı yönetim yazarları için etkin bir iletişim aracı oldu. Yönetim ve organizasyon alanında günümüzde adı bizlere tanıdık gelen birçok yazar, bilimsel yönetime ve geliştirmekte olan yönetim teorisine ilişkin görüş ve önerileriyle bu derginin çeşitli sayılarında yerlerini aldı.

Derginin hedefi, bilimsel yönetimin yaygınlaşması için gerekli koşulların yaratılması, tartışmaların yapılması ve endüstri kuruluşlarında yönetime ilişkin gelişmekte olan bilgi birikiminin daha da zenginleşmesini sağlamaktır. Bununla beraber, yönetim konularına ilgi gösterenler yalnızca bu Amerikalı yazarlarla sınırlı değildir. Nitekim Taylor Derneğinin 1924 yılında Prag’da düzenlediği ilk uluslararası kongreden uzun yıllar önce, benzer amaçlarla gözlemler yapan ve görüşler ortaya koyan çok sayıda yazara rastlamak mümkündür. Örneğin İngiliz matematikçi Charles Babbage (1791-1871), zaman etüdü, üretim maliyetlerinin düşürülmesi, işçi-makine ilişkisi gibi konularda yaptığı çalışmaları Taylor’dan yetmiş yıl kadar önce yayınladığı eserinde ayrıntılı olarak anlatmıştı. Polonyalı mühendis Karol Adamiecki (1866-1933) ise üretimde operasyonların uyumlu biçimde yürütülmesi için 1896 yılında “harmonogram” adını verdiği bir teknik geliştirmiş; ayrıca, üretim sürecinin hem insanlar hem makinelerden oluşması nedeniyle, insanların fiziksel ve ruhsal özelliklerinin son derece önemli olduğunu ileri sürmüştü (Berber, 2013, s. 61 ve 207; Babbage, 1832; Czech, 2008; Marsh, 1975). Ne var ki Avrupa, gerek zaman gerek endüstrileşme hızı bakımından bilimsel yönetimin ortaya çıkması ve gelişmesi için yeterli koşullara sahip olmamıştır. Büyük olasılıkla Babbage yanlış zamanda dünyaya gelmişti; Britanya’da Endüstri Devrimi henüz hız kazanmıştı ve zaman etüdünün en iyi nasıl yapılabileceğine varıncaya kadar en ince ayrıntılarıyla öne sürdüğü görüşleri tam olarak uygulaması için gereken büyük fabrikalar ve karmaşık imalat sistemleri henüz yoktu. Adamiecki ise endüstrileşme sürecini ağır ve çekinceli adımlarla yaşayan Rusya ve Doğu Avrupa’da görüşlerini yaymak için gerekli olanaklara sahip değildi. Yirminci yüzyıla gelindiğinde, artık yalnız ürün satarak değil, ürünleri imal eden makineleri de satarak gelişen Amerikan endüstrisi dünyadaki öncülüğünü çoktan ilan etmiş; Avrupa ise geride kalmıştı. İşçilerin mekanizasyona karşı direnmeleri, veya sosyal sınıflara göre yerleşmiş üretim ve ticaret gelenekleri gibi çeşitli nedenlerden dolayı Avrupa’da bilimsel yönetimin yaygınlaşması ABD’de olduğu kadar hızlı ve etkin olamıyordu.

3. Fransa: *Belle Époque*, Sermaye ve Teknik Elit

1871 yılından Birinci Dünya Savaşına kadar sürdüğü kabul edilen *La Belle Époque* (Güzel Çağ) boyunca Fransa —toplumun her kesimi için geçerli olmamakla beraber— insanların yaşamdan keyif aldığı, savaşızsız ve bolluk içinde geçtiği varsayılan, güzel sanatların ve teknolojik yeniliklerin öne çıktığı, doğa bilimlerinde çeşitli keşiflerin yapıldığı bir ülke olarak biliniyordu. Bu dönemde Louis Pasteur, Marie Curie, Édouard Michelin gibi birçok bilim insanı ve mucit, yaptıkları önemli buluşlarla adlarını duyurdu. Lumière kardeşler sinematograf teknolojisini geliştirerek ilk sinema filmi gösterimini gerçekleştirdi. *Art Nouveau* akımı mobilyadan mimariye kadar birçok alana damgasını

vurdu. Fransız mutfağı ün kazandı; moda ve kozmetik özgünleşmeye başladı. Fransız Devriminin yüzüncü yılı ve Paris’te düzenlenen 1889 Dünya Fuarı (Expo) anısına inşa edilen Eiffel Kulesi ziyarete açıldı. 1900 yılında aynı fuar bir kez daha Paris’te düzenlendiğinde daha da büyümüş, yeni bir yüzyılın eşliğinde önemli buluşların ve keşiflerin sergilendiği dev bir etkinliğe dönüşmüştü.

Tüm bu büyüleyici gelişmelere ve sosyokültürel dönüşüme rağmen 1900’lü yıllarda Fransa, ABD’deki kadar büyük ölçekli endüstri kuruluşlarına sahip değildi. Bir yanda yeni ama hızlı gelişen bir otomotiv endüstrisi, kuzeydoğu bölgelerinde ileri yöntemler kullanan modern tarım işletmeleri, büyümekte olan alüminyum endüstrisi, kurulmakta olan uçak imalat endüstrisi gibi kaynağını mekanizasyondan ve kentli işgücünden alarak büyüyen bir kesim görülürken; diğer yanda zeytin üreticileri ve küçük aile işletmeleri gibi geleneksel üretimden kopmadan var olmaya devam eden ve nüfusun %55’ini oluşturan bir kırsal kesim bulunuyordu. Ülke bir “dual ekonomi” özelliği sergiliyordu. Bu durum, genellikle geleneksel üretimden endüstriyel üretime geçiş sürecinin ilk aşamalarında görülürken, bazı yazarlara göre, Fransa’da uzun yıllar ve hatta İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar devam etti. Ama tüm bu koşullara rağmen Fransız otomotiv endüstrisi bir istisnayı ve yirminci yüzyılın başında, Henry Ford’un ABD’de henüz montaj hattını geliştirmediği yıllarda Fransa, dünyanın önde gelen otomobil üreticisiydi (Hansen, 2001, s. 177; Dormois, 2004, s. 13-14).

Madencilik ve metalürji ise Fransa’da her zaman ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştu. Dünya genelinde Fransız maden endüstrisinin çok önemli bir rolü bulunmamakla birlikte, ülke içinde ekonominin önemli bir bölümünü temsil eden madencilik şirketleri “işveren eliti” (*élite industrielle*) olarak adlandırılan sermaye sahiplerinin elindeydi. Buna karşılık devlet, ülkenin önde gelen mühendislik okullarından *École Polytechnique* kökenli üyelerden oluşturulmuş Maden Kurulu (*Corps des Mines*) aracılığıyla bu şirketlerin faaliyetlerini denetim altında tutuyordu. Kurul üyeleri mühendislerle verilen eğitimi kontrol etme ve Bilimler Akademisine önerilerde bulunma yetkisine sahipti (Berber, 2013, s. 228; Peaucelle ve Guthrie, 2016; Peaucelle, 2011). Toplum içinde sınıf atlayarak yükselmenin neredeyse pek mümkün olmadığı bu dönemde işverenler ve akademisyenler, önemli güce sahip oldukları için uzun yıllar öncesinden süregelen geleneklere bağlı kalmaya büyük özen gösteriyordu. Başlarında buldukları şirketlerin politikalarını belirleyen, ancak belli okullarda yetişmiş yöneticileri göreve getiren, aldıkları kararlarla şirketlerindeki yüzlerce maden ve demir-çelik işçisinin kaderini belirleyenler işveren elitiydi. Ama işveren eliti tüm bunları yaparken yine de devletin ve eğitim

kurumlarının etkisini ve önerilerini dikkate almak zorundaydı.

Henüz yeterli derecede gelişmemiş imalat sektörü ve kendi aristokrasisini yaratmış madencilik ve metalürji endüstrisinin yanında Fransa'da kendine özgü dinamikleriyle gelişmekte olan otomotiv endüstrisinde durum farklıydı. Otomobil üreticileri, operasyonlarda verimliliği sağlamak zorundaydı ve otomotiv endüstrisi, yeni yönetim uygulamaları denemek için uygun koşullar sağlıyordu. Nitekim çağdaş yönetim düşüncesinin evriminde karşımıza çıkan çeşitli örnekler, operasyonel verimliliği esas alan yeni yönetim tekniklerinin ve yaklaşımlarının doğuşu için otomotiv endüstrisinin ne kadar uygun bir zemin olduğunu açıkça göstermektedir. (1910'larda Henry Ford'un kurmuş olduğu "montaj hattı", 1960'larda Volvo'da ortaya çıkan "özerk çalışma grupları" veya kaynağını Toyota'daki uygulamalardan alarak 1990'lara damgasını vuran "yalın düşünce" gibi). Bilimsel yönetim ise özellikle 1910'lardan sonra ABD'de farklı endüstri dallarında ve iş kollarında yaygınlaşmaya başladı. Ne var ki —belki de montaj hattı sayesinde Ford'un bir üretim devine dönüşmesi nedeniyle— Taylor'un izleyicilerinden Carl Barth'ın (1860-1939) Franklin Motor Car Company'de 1908-1912 yılları arasında başarıyla yürüttüğü çalışmalar (Berber, 2013, s. 135) gibi birkaç kısıtlı örnek dışında bilimsel yönetim, Amerikan otomotiv endüstrisinde etkin bir varlık gösteremedi ve bu endüstri dalındaki ilgiyi anavatanı yerine Fransa'da buldu. Öyle ki henüz 1910'lu yıllarda sektörün Fransa'daki öncüleri, Louis Renault ve André Citroën, Taylorizmi çoktan benimsemiş ve uygulamaya başlamıştı. İşveren elitinin aksine teknik elit, endüstrileşme sürecini heyecanla karşılıyor ve ABD'de süregelen verimlilik hareketini, seri üretim uygulamalarını ve mekanizasyondaki gelişmeleri yakından izliyordu. Bu teknik elit içinde Taylorizm akımının Fransa'daki öncülerinden olan mühendis ve kimya profesörü Henri Le Chatelier (1850-1936) de bulunuyordu.

4. Le Chatelier ve Fréminville

1900 yılındaki Dünya Fuarı, Fransa'da teknik elit için merak uyandıracak ve ilgiyle karşılanacak sergilere ev sahipliği yapıyordu. Amerikan çelik endüstrisinin önde gelen kuruluşlarından Bethlehem Steel, Paris'teki fuarda yerini alan büyük ölçekli şirketler arasındaydı ve şirketi temsil edenler arasında Taylor da bulunuyordu. Bir "verimlilik uzmanı" olarak Taylor'un Maunsel White ile birlikte geliştirdiği ve metali görülmemiş bir hızla kesen yöntem, fuardaki ziyaretçileri —ve ayrıca rakipleri— adeta büyülemişti. Taylor'un amacı, işçi verimliliğinin teknoloji aracılığıyla sağlanabileceğini göstermekti. Bethlehem Steel ise bu yeni yöntemi bir ticari fırsat olarak görüyordu ve gerçekten de yüksek hız çeliği, ilerleyen yıllarla birlikte çelik endüstrisinde önemli bir altyapı değişikliğine yol açtı. Öte yandan, fuarı ziyaret eden Le Chatelier de yüksek hız çeliği sergisini

etkileyici bulanlar arasındaydı. Taylor, fuarda sergilediği yöntemin geliştirilmesi sırasında White ile birlikte yaptığı deneylerde Le Chatelier'nin icat ettiği bir pirometre kullanmıştı. Buna karşılık Taylor, Le Chatelier ile olan iletişimini sürdürdü ve yayınlanan çalışmalarını ona gönderdi (Limbaugh, 2010, s. 10; Cobby, 2009, s. 317). Le Chatelier, Taylor'un 1903 tarihli *Shop Management* (Atölye Yönetimi) adlı eserini 1907 yılında Fransızcaya çevirerek yayınladı ve bu eser, toplumun endüstriyle bütünleşmesine ilişkin sorunlara çözüm arayışında olan Fransız mühendisler için önemli bir ilham kaynağı oldu. Michelin kardeşler ve Renault gibi girişimciler eserin yayınlanmasıyla birlikte Taylor'un görüşlerine büyük ilgi göstermeye başladılar (Kijne ve Spender, 1996, s. xv). Kurucusu olduğu *Revue de Métallurgie* adlı dergide Taylor'un başka eserlerini de Fransızca olarak yayınlayan Le Chatelier'nin *Atölye Yönetimi* üzerine söylediği, "örgütlenme sorunları, ticari sorunlar, işçi sorunları gibi konular dahil olmak üzere endüstri dünyasını bir bütün olarak kapsayacak şekilde bilimin sınırlarını genişletmenin mümkün olduğunu asla düşünmemiştim" şeklindeki sözleri dikkat çekicidir (Kanigel, 2005, s. 389). Bununla birlikte Le Chatelier, bilimsel yönetimin, yalnızca operasyonel verimlilik konusunda değil, aynı zamanda işsizlik, işbirliği gereksinimi ve buna benzer çeşitli sosyal sorunların çözümü için de önemli bir fırsat olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir (Merkle, 1980, s. 149; Urwick, 1949, vol.1, s. 94).

Daha önce Paris-Orléans demiryolunda başmühendis olarak çalışan Charles de la Poix de Fréminville (1856-1936), otomotiv endüstrisinde kariyerini sürdüren bir mühendis ve teknik direktördü. *Revue de Métallurgie* dergisine yaptığı düzenli katkılarıyla Le Chatelier'nin yanında yerini almış; Fransa'da Taylorizm akımının gelişim sürecine en başından itibaren tanıklık etmişti. Ülkede verilen en iyi teknik eğitimi almış ve burjuva-teknik elitin tipik özelliklerine sahip bir mühendis olarak Fréminville, başlangıçta Taylorist oluşumu ilham verici bir gelişme olarak görüyordu. Ancak bir süre sonra Le Chatelier ile birlikte Taylorizm akımının Fransa'da yaygınlaşması için çaba gösteren iki öncüden biri haline geldi. Bunda 1912 yılında Taylor ile tanışmış olmasının rolü büyüktü. Taylor'un "büyüleyici" anlatımıyla Bilimsel Yönetim Yaklaşımının rasyonellik felsefesi, iş dünyasında yarattığı devrim etkisi ve iş görme yöntemleri üzerine edindiği bilgiler Fréminville'i etkilemiş ve kendisine bu felsefeyi Fransa'da yaymak için ilham vermişti. Öyle ki Fréminville artık yalnızca Fransız dergilerine yazı yazmakla kalmıyor; aynı zamanda endüstri ve ekonominin gelişimi konusunda faaliyet gösteren dernekler aracılığıyla dersler veriyordu. Fransız yönetim hareketi başlamıştı ve bu hareket Le Chatelier ve Fréminville'in çabalarıyla Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında daha da gelişerek büyüyecekti (Merkle, 1980, s. 150).

Teknik elit, Taylor'un görüşlerini ve uygulamalarını heyecanla karşılarken işveren eliti Fransa'ya "ithal" edilen bu Amerikan sistemine kuşkuyla bakıyordu. Toplum içinde ve ekonomide ileri derecede söz sahibi olan işverenlere göre Taylorizm "işlerin yeniden tanımlanması" demektir ve bu, yöneticilerin otoritesini sorgulamak anlamına geliyordu (Merkle, 1980, s. 149-151, Berber, 2013, s. 229). Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında, işveren elitin gerçek anlamda içinde olmamasına rağmen bu kesimin desteğiyle ortaya çıkan güçlü bir figür, Fransız yönetim hareketinin yerel temsilcisi haline gelecekti. Bu kişi, Henri Fayol'du.

5. Henri Fayol

Jules Henri Fayol (1841-1925) İstanbul'da doğdu. Bir mühendis ve demir döküm teknisyeni olan ve askerlik hizmeti sırasında İstanbul'da görevlendirilen babası André Fayol, Sultan Abdülmecid zamanında önce bir dökümevi inşaatında ve ardından ilk modern Galata köprüsünün yapımında yönetici mühendis olarak görev almıştı. Birkaç yıl sonra Fransa'ya dönen Fayol ailesi, Lyon'un güneyinde, Rhône nehri kıyısındaki La Voulte kasabasına yerleşti. La Voulte konum olarak Henri Fayol'a eğitimi için önemli fırsatlar sunmuştu. Nitekim sahip olduğu bireysel disiplini ve kişisel bakış açısını burada eğitim veren bir okulda, teknik bilgi ve becerisini ise yakınlarındaki bir politeknik okulda geliştirdi. 1860 yılında Lyon yakınlarındaki Saint-Étienne Madencilik Yüksekokulunda eğitimini tamamladı ve aynı yıl, Boigues Rambourg şirketinin Commentry maden işletmesinde maden mühendisi olarak çalışmaya başladı (Sasaki, 1995; Peaucelle ve Guthrie, 2016, s. 50). Böylece Fayol, bu endüstri alanında tüm yaşamını adayacağı kariyerinin ilk adımını atmış oldu.

Fayol'u işe alan Stephan Mony, dinamik ve başarılı bir yöneticiydi. Mony'nin amacı, madenlerde sık görülen yangınların önlenmesi ve göçük tehdidinin engellenmesi gibi yönetsel sorunlara acil çözüm getirmektir. Bunun için özellikle Saint-Étienne Madencilik Okulundan mezun olan yetenekli gençleri işe almayı tercih etmişti. Fayol da bu nedenle işe alınmıştı ve 58 yıl boyunca çalışacağı bu şirketteki yaşamına, kariyerinin henüz ilk gününde kömür madeninde çıkan yangınla başladı. Fayol beklentileri boşa çıkarmadı ve genç yaşına rağmen teknik sorunlara çözüm üretme ve yeni yöntemler geliştirme konularında yetenekli olduğunu göstermeye başladı. Yangınların nedenleri üzerinde araştırmalar yaparak başladığı özverili çalışmaları sonucunda Commentry bölgesinin jeolojik yapısını ayrıntılı biçimde ortaya çıkarmıştı (Fayol *fiis*, 1929; Breeze, 1985; Verney, 1925; Wren, 2001). Bir süre sonra Mony'nin, şirketin büyük ortağı olarak Paris'teki genel merkeze geçmesiyle birlikte Fayol, Commentry maden işletmesi yöneticiliğine getirildi. O dönemde Fransız maden endüstrisi gerileme sürecine girmişti. Ancak Paris'teki genel merkezde artık çok daha güçlü

bir konumda olan Mony'nin etkin yöneticiliği sayesinde şirket sıradan bir ortaklık olmaktan çıkarak anonim şirkete dönüştürüldü ve büyümeye devam etti. Ne var ki Mony'nin ani ölümü pek çok olumsuzluğu beraberinde getirecekti. Yönetimi devralan şirket ortaklarından Anatole Le Brun de Sessevalle, demir-çelik sektöründe yaşanan sorunlar nedeniyle etkin bir yönetim sergileyemedi. 1888 yılına gelindiğinde şirket artık iflasın eşiğine gelmişti. Şirketin çatısı altındaki işletmelerin neredeyse tümü kapanmak üzereydi, ancak bu işletmeler arasında bir istisna göze çarpıyordu: Commentry maden işletmesi sorunsuz bir şekilde üretime devam ediyordu! Bu sırada şirket yönetim kurulu Sessevalle'in görevine son verdi. Ne var ki yönetim kurulundan hiç kimse şirketin yönetimini üstlenmek ve sorumluluk almak istemiyordu. Commentry'deki maden işletmesini başarıyla yöneten Buna karşılık Fayol, uzun süren arayışlardan sonra 1888 yılında "genel müdür" (*directeur-général*) olarak şirketin başına getirildi (Berber, 2013, s. 212-214; Witzel, 2003, s. 97; Sasaki, 1995; Wren, 1994, s. 179-182; Verney, 1925, s. 1-5).

Fransa'da dönemin koşulları dikkate alındığında yönetim kurulunun bu davranışının gerçekten olağanüstü olduğunu söylemek gerekir. Alışılmışın dışında bir kararla şirkette hissesi olmayan, yönetim kurulunda yer almayan ve üst düzey yönetim deneyimi bulunmayan bir kişinin böylesine büyük bir şirketin başına getirilmesi iflasa sürüklenen şirketin durumunun ne kadar ciddi olduğunun bir işareti olarak yorumlanabilir. Bir yoruma göre hissedarlar, işveren elitinin üyesi olmayan ve göçükleri engelleme, yangınları önleme gibi teknik konularda başarılı bir mühendis olan Fayol'u aslında "geçici" olarak şirketin başına getirmişti. Hissedarların gerçek amacı, zaten gerilemekte olan maden ve demir-çelik endüstrisinde iflasa sürüklenen şirketin mümkün olan en az zararla tasfiye edilmesini sağlamaktı. Bu nedenle Fayol, şirketin başında olduğu halde yönetim kurulu toplantılarına alınmıyordu. Uzun vadeli düşünen ve şirketi iflastan kurtarmanın yollarını arayan Fayol'un ise hissedarların bu yaklaşımına karşı tepkisi büyüktü. Ne var ki kısa vadede yatırımlarını kurtarmayı hedefleyen hissedarların kararı değişmedi. Fayol ise göreve geldiği andan itibaren hızla şirket çatısı altındaki işletmelerin her birini ayrı değerlendirerek dikkatleri üzerine çekecek ölçüde riskli kararları uygulamaya başladı. Örneğin, üretimin durmuş olduğu Fourchambault Fabrikasını —yönetim kurulundaki beklentilerin tersine— satmak yerine elde tutmayı tercih etmişti. Commentry'de üretilen kömür, bu fabrikanın gereksinimini karşılayabilirdi. Ayrıca bazı küçük madenleri satın alarak birleştirdi. 1892 yılında Decazville Demir-Çelik Fabrikasını da satın alarak şirketin tüm operasyonlarıyla beraber etkin bir şekilde büyümesini sağladı. 1898 yılına gelindiğinde şirket eski

gücüne kavuşmuştu ve sonunda, 1900 yılında Fayol şirketin yönetim kuruluna kabul edildi.

Gerçekte, dört maden ve dört fabrikada yaklaşık 10000 işçiye sahip olan şirket, ölçek olarak dönemin diğer Fransız şirketlerinden asla üstün değildi. Nitekim aynı sektördeki Schneider et Cie'nin sadece Le Creusot'daki işletmesinde 10000 işçi çalışıyordu ve aynı şirket, Fransa'nın başka yerlerinde de bunun gibi kalabalık işletmelere sahipti. Ama başka şirketlerin iflasa sürüklendiği bir dönemde Commentry-Fourchambault et Decazeville'in Fayol'un yönetiminde herhangi bir ayrıcalığa veya korumaya gereksinim duymadan, sadece nitelikli yönetim uygulamaları yardımıyla ayakta kalmış olması kayda değerdir (Peaucelle, 2011; Peaucelle ve Guthrie, 2016). Fayol'un şirketin en üst düzeyinde yönetici olarak görev yaptığı yıllar boyunca vermiş olduğu stratejik kararlar ve bu kararları uygulamak için geliştirdiği taktikler, üzerinde ayrıca durulması gereken geniş kapsamlı bir tartışma konusudur. Burada önemli bir noktaya dikkat etmek gerekir: Profesyonel anlamda başarılı bir yöneticilik, kaynağını ait olunan sosyal sınıftan veya sahip olunan sermayeden değil, sahip olunan kişisel özelliklerden almaktadır ve Fayol, kendi yöneticilik deneyimleri aracılığıyla bunu açıkça kanıtlamıştır. Şirketi iflastan kurtararak büyük bir kuruluşa dönüştürme çabalarını yürüttüğü yıllar boyunca göstermiş olduğu azim ve bir yönetici olarak sahip olduğu özellikler dikkate alındığında, Fayol'un günümüzde "genel yönetim teorisinin babası" unvanıyla anılıyor olmasının bir rastlantı olmadığı son derece açıktır.

6. Fayol'un Perspektifinde Yöneticiler ve İşçiler

Fayol, şirketin başında bulunduğu yıllar boyunca özellikle yöneticileri yönetme konusunda son derece özenli bir davranış sergiledi. Bu yöneticilerin büyük bir bölümü mühendisti. Yönetimsel faaliyetlerin yerine getirilmesi için yeni mezunları veya deneyimsiz yöneticileri işe alıyor ve bu kişilerin kariyerleri boyunca fabrika ve maden işletmelerinden Paris'teki genel merkeze doğru giden hiyerarşi içinde yükselmelerine önem veriyordu. Hiyerarşi basamaklarını tırmanırken yöneticilerin gerekli eğitimi almaları ve deneyim kazanmaları son derece önemliydi. Yönetici olarak yetişmekte olan genç mühendislerin teknik konulardaki yayınları takip etmelerini ve bunun da ötesinde kendi uzmanlık alanlarına ve iş deneyimlerine yönelik makaleler yayınlamalarını teşvik ediyordu. Ayrıca, her bir yöneticiden kendi alanında bir uygulamalı araştırma projesi gerçekleştirmesini bekliyordu (Peaucelle ve Guthrie, 2016, s. 72-74). Tüm bu faaliyetleri bir bütün içinde görerek yürütmeyi tercih eden Fayol, örgüt şemaları aracılığıyla hangi faaliyetlerin ne şekilde yönlendirileceğini görmeye çalışıyor; hiyerarşide aksamalara ve emir-komuta zincirinde yöneticilerin iş yükünün artmasına neden olan birimleri gözlemleyerek bu sorunların çözümü için çaba gösteriyordu. Özellikle

örgüt şemaları konusunda yürüttüğü çalışmalarda yönetim sorunlarını ele alış biçimi kendisinin genel yönetim perspektifini ortaya koyar niteliktedir. Örneğin, 1892 yılında yönetim kuruluna sunmuş olduğu örgüt şemasında, yönetim kurulunda yer alan yöneticilerden ülkenin farklı yerlerindeki işletmelerin başında bulunan yöneticilere kadar uzanan hiyerarşi ilişkilerini görmek mümkündür; öte yandan bu şemada operasyon düzeyindeki ilişkilere yer verilmemişti (Peaucelle ve Guthrie, 2016, s. 56-57).

Paternalist yönetici kimliğinden uzak bir yönetim anlayışına sahip olan Fayol'un, yöneticileri yöneterek şirkete bağlı işletmelerdeki işçilerin faaliyetlerini daha etkin ve verimli bir şekilde kontrol etmeye çalıştığını söylemek mümkündür. Schneider et Cie gibi büyük ölçekli kuruluşlardaki uygulamaların tersine Fayol, işçilerin yiyecek gereksinimlerini karşılayacakları marketler veya işçi çocukları için okullar açma fikrini benimsememiş; bu tür gereksinimlerin karşılanmasını şirkete bağlı işletmelerin bulunduğu bölgelerde yaşayan halkın tercihlerine bırakmıştı. Emeklilik, kaza ve hastalık durumlarında yapılacak olan ödemeler için kesinlikle yasalara uyulması gerektiğini düşünüyordu. Diğer yandan işçilere ödenen ücretleri yakından izliyordu. Üst düzey yöneticilik yılları boyunca birkaç kez grevle karşılaşan Fayol, büyük mali kayıplara yol açan sosyal çatışmaların önüne geçmek için işçilere ödenen ücretin yakın bölgelerdeki ücretlerden biraz daha fazla olmasına dikkat ediyordu. Ayrıca işçilerin istek ve şikayetlerinin üstleri tarafından dinlenmesi ve dikkate alınması gerektiğini savunuyordu. Fayol'un, savunduğu bu görüşleri, uygulamada ne ölçüde yerine getirdiğine ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, başında bulunduğu şirketin işçilere yönelik uzun yıllardır yürüttüğü "sosyal politikayı" Fayol'un kendisinin de benimsemiş olduğunu söylemek mümkündür (Peaucelle ve Guthrie, 2016 s. 100-101; Reid, 1985, s. 121). Fayol, işçilere uzak bir yönetici değildi ama atölye düzeyinde işçilerin arasında belki de kendisine farklı deneyimler kazandıracak kadar yeterli zaman geçirmemişti. Öte yandan iş kollarının kendine özgü geleneklerinin olduğunu biliyordu ve işçilerin işlerini yapmaları konusunda belli bir özerkliğe sahip olmaları gerektiğini yaşadığı çeşitli deneyimlerle öğrenmişti (Berber, 2013, s. 234; Reid, 1995). Bu bağlamda Fayol'un sahip olduğu yönetim anlayışının kaynağını, fabrikalarda ve maden işletmelerinde gerçekleştirilen görev ve faaliyetlerden değil, bu görev ve faaliyetlerin etkin ve verimli bir şekilde yerine getirilmesi için gerekli ortamı sağlamayı amaçlayan yönetsel faaliyetlerden aldığı açıkça görülmektedir.

7. *Administration Industrielle et Générale* (1916): Yönetim İlkeleri ve Taylor Sistemi

Maden Endüstrisi Derneğinin yayın organı *Le Bulletin de la Société de l'Industrie Minérale* adlı derginin 1916 yılı 3. sayısında *Administration Industrielle et Générale*

adı altında yayınlanan Fayol'un ünlü eseri "Genel ve Endüstriyel Yönetim", günümüzde çağdaş yönetim düşüncesi tarihindeki başyapıtlardan biri olarak kabul edilmektedir. Fayol, eserin giriş sayfasında kısa bir açıklamaya yer vererek iki cilt ve dört bölüm olarak planladığı çalışmasının ilk cildini okurlarına sunduğunu, ikinci cildin ise daha sonra yayınlanacağını ifade etmiştir (Fayol, 1979). Çalışmasını oluşturan bölümler şunlardır:

- Birinci cilt (1916)
 - Birinci bölüm: Yönetim eğitiminin gerekliliği
 - İkinci bölüm: Yönetimin ilkeleri ve öğeleri
- İkinci cilt (Daha sonra yayınlanmak üzere)
 - Üçüncü bölüm: Gözlemler ve kişisel deneyim
 - Dördüncü bölüm: Savaşta alınan dersler

1908 yılında Maden Endüstrisi Derneğinin ellinci kuruluş yıldönümünde yaptığı konuşmadan yola çıkarak hazırlanmış olduğu birinci cilt, 1916 yılında derneğin dergisinde yayımlandıktan sonra büyük ilgi gördü ve kısa bir süre sonra Paris'te bir yayınevi kuruluşu olan Dunod tarafından bu kez bir kitap haline getirilerek basıldı. Birinci Dünya Savaşı yıllarına ve özellikle savaşın şiddetli dönemine denk gelen eser, Fransa'da bir yönetim hareketinin ortaya çıkmasına neden olan gelişmelerin de başlangıç noktası olacaktı. Savaş hakkındaki görüşlerini içerecek olan eserin ikinci cildini ise Fayol, bazı nedenlerden dolayı asla yayınlamadı. Üzerinde Fayol'un kendi el yazısıyla yapmış olduğu düzeltmeler ve almış olduğu küçük notlarla birlikte bulunan ve eserin üçüncü bölümünü oluşturan metin, yıllar sonra Jean-Louis Peaucelle'in editörlüğünü yaptığı bir kitabın içinde ayrı bir bölüm olarak yayınlanmıştır (Bkz. Fayol, 2003).

Genel ve Endüstriyel Yönetim'in birinci bölümünü yönetim kavramının tanımına ve işletmelerde yönetim becerilerinin önemine ilişkin kişisel gözlem ve görüşlerine ayıran Fayol, sözlerine "işletmelerde yürütülen faaliyetlerin altı grupta toplandığını" ifade ederek başlamıştı. Her grup aslında ortak bir amaca hizmet eden faaliyetleri bir araya topluyordu ve bu nedenle grupların her birini işletmenin bir fonksiyonu olarak görmek mümkündür. Fayol'a göre bu fonksiyonlar şunlardır: Teknik fonksiyon (*fonction technique*), ticari (satın alma-satış) fonksiyon (*fonction commerciale*), mali işler fonksiyonu (*fonction financière*), güvenlik fonksiyonu (*fonction de sécurité*), muhasebe fonksiyonu (*fonction de comptabilité*) ve yönetim fonksiyonu (*fonction administrative*) (Fayol, 1979, s. 2-5). Öte yandan son sırada yer alan yönetim, şu beş öğeden oluşan bir genel fonksiyondur: Öngörü (*prévoyance*), örgütlenme (*organisation*), kumanda etme (*commandement*), koordinasyon (*coordination*) ve

kontrol (*contrôle*). İlerleyen yıllarda birçok düşünür ve araştırmacı bu öğeler üzerine çeşitli argümanlar geliştirdi ve çeşitli tartışmalar yapıldı. Genel yönetim teorisinin oluşumuyla birlikte yönetimin öğeleri, aslında özgün amaçları olan ve yönetim sürecini oluşturan fonksiyonlar olarak kabul edildi. Bazı yazarlar bu öğeleri geliştirerek yönetimin fonksiyonlarını yeniden tanımladı. Örneğin, Luther H. Gulick (1937, s. 13), "planlama (*planning*), örgütlenme (*organizing*), kadrolama (*staffing*), yönlendirme (*directing*), koordinasyon (*coordinating*), raporlama (*reporting*) ve bütçeleme (*budgeting*)" olarak sıraladığı ve bunların baş harflerinden yola çıkarak POSDCORB adını verdiği yedi fonksiyon ileri sürmüştü. Genel ve Endüstriyel Yönetim'in Amerikan yönetim literatüründeki yerini almasından uzun yıllar önce bu eseri ve Fayol'un görüşlerini keşfeden Ralph C. Davis (1934, s. 12-13) ise yönetimin üç "organik" fonksiyonunu "planlama", "örgütlenme" ve "kontrol" şeklinde ifade etmişti.

Fayol, yönetim eğitimi önemli bir sorun olarak görüyordu ve eserinde bu sorunu ayrıntılı biçimde ele almıştı. Öncelikle teknik eğitimin çok ağır olduğunu, teorik bilgiye ve matematiğe aşırı derecede yer verildiğini düşünüyordu (Wren, 1995). Fayol'a göre yönetim için bir eğitim programının olmayışı önemli bir eksiklikti ve teknik eğitim bu boşluğu asla dolduramazdı. O halde mühendislik okullarında yönetim eğitimi neden verilmiyordu? Yönetim becerilerinin önemi göz ardı mı ediliyordu? Fayol bu soruya son derece net bir yanıt vermişti: Hayır. Nitekim işçilerin arasından bir ustabaşı, bu ustabaşılardan bir işletme yöneticisi seçerken esas alınan kriter bu kişilerin sahip olduğu teknik beceriler değildi; gerçek kriter, bu kişilerin sahip olduğu ve onları diğerlerinden ayıran otorite, düzen, dayanıklılık gibi niteliklerdi. Fayol, ayrıca yönetim becerilerinin yalnızca işyerinde kazanılabileceği fikrini yersiz bulduğunu vurgulamış; yakın gelecekte, tıpkı teknik beceriler gibi, yönetim becerilerinin de önce okulda ve daha sonra işyerinde kazanılabileceğini ve bu şekilde kazanılması gerektiğini ileri sürmüştü. Tüm bunlar dikkate alındığında, yönetim eğitiminin neden vermediği sorusunun yanıtı olarak Fayol, yönetimin evrenselliğine de ayrıca işaret eden şu sözleri dile getirmişti:

Meslek okullarımızda yönetim eğitiminin olmamasının ardındaki gerçek neden, (yönetim eğitimi için zemin olacak) bir doktrinin bulunmamasıdır. Doktrin olmadan eğitim olamaz. [...] Kişisel doktrinler (elbette) var. (Ama yönetim için geliştirilmiş) özgün bir doktrinin olmaması halinde herkes en iyi yöntemin kendisinde olduğunu düşünür ki (bu bağlamda) endüstride, orduda, ailede, devlette, her yerde tek bir ilke çatısı altında (birbiriyle) çelişkili uygulamalarla karşılaşırız (Fayol, 1979, s. 14-15).

Yönetim eğitiminin evrensel bir doktrin üzerinden verilmesi gerektiği yönündeki açıklamaları nedeniyle

Fayol'un klasik Fransız merkezci yaklaşımını benimseyen bir düşünme biçimine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak daha da ilginç olan, Fayol'un bu sözlerinden tam 100 yıl önce, 1816-1818 yılları arasında Britanya'daki ilk fabrikaları gezerek çeşitli gözlemlerde bulunan ve yönetimin, teknik bilgi dışında özel bir eğitimle geliştirilebileceğini —Fayol gibi— açıkça savunan Fransız mühendis Charles Dupin'e (1784-1873) ait şu sözlerdir:

Elle yapılan işler, bir insanın diğerlerinin yöneticisi olması için ikinci derecede öneme sahiptir; onu en tepeye getiren, sahip olduğu zihinsel kuvvettir (*la force intellectuelle*) ve bunu geliştirmek eğitimle mümkündür (Berber, 2013, s. 54; Dupin, 1831, s. 1).

Fayol, kitabının ikinci bölümünü, yöneticilik yılları boyunca kazandığı bilgi ve deneyimden yola çıkarak önerdiği “14 yönetim ilkesi” ile yönetimin beş ögesine ayırmıştı. Ayrıca, yine bu bölümde örgütlenme konusunu ele alırken, Taylor'un Atölye Yönetimi'nde öne sürdüğü “fonksiyonel ustabaşılık” uygulamasına karşı gelen düşüncelerini şu sözlerle ifade etmişti:

(Taylor'un savunduğu sistem) şu iki fikir üzerine kuruludur:

1. Bir yönetim destek grubu (État-Major) oluşturma yoluyla atölye şefleri ve ustabaşılarını güçlendirmek;
2. Kumanda birliği ilkesinin göz ardı edilmesi.

Birinci (fikir) bana ne kadar iyi görünüyorsa ikinci (fikir) bana o kadar yanlış ve tehlikeli görünüyor (Fayol, 1979, s. 84).

Fonksiyonel ustabaşılık, Taylor'un ilk kez 1882 yılında Midvale çelik fabrikasında uygulamış olduğu bir atölye yönetim sistemiydi. Taylor, otoriteyi pozisyon yerine uzmanlık bilgisine dayandırmayı hedeflemişti. Bu doğrultuda, atölyedeki faaliyetleri amaçlarına göre sınıflandırmış; iki grup altında topladığı sekiz farklı faaliyetin sorumluluğunu sekiz ayrı ustabaşısına vermişti. Planlama grubunda sırasıyla iş akışının belirlenmesi, iş emri, zaman ve maliyet kaydı ile atölye içi disiplinden sorumlu olmak üzere dört ustabaşı vardı. Performans grubunda ise sırasıyla malzeme akışı, iş akışı, kalite kontrol ile tamir ve bakımdan sorumlu olmak üzere dört ustabaşı görevliydi. Taylor, birbirinden oldukça farklı amaçlara sahip olan bu işlerin hepsini yalnız bir atölye şefinin planlaması ve kontrol etmesi için o atölye şefinin birbirinden farklı birçok yeteneğe ve kişisel özelliğe sahip olması gerektiği fikrini rasyonel bulmuyordu. Bu nedenle sekiz fonksiyonel ustabaşının her biri için ayrı bir sorumluluk alanı belirlemiş; bu ustabaşılarının bireysel düzeyde uzmanlaşmalarını sağlarken aynı zamanda tüm bu işleri tek birim altında toplamıştı. Taylor, bilimsel yönetimin temelinde uyum ve işbirliğinin olduğunu her fırsatta vurguluyordu ve bu nedenle fonksiyonel ustabaşılık düzeninde ustabaşılardan emir alma konusunda işçilerin herhangi bir sorun yaşamadığını

düşünüyordu. Sonuçta bu düzen, uzmanlık bilgisini esas alan bir sistemdi (Taylor, 1919, s. 38; Berber, 2013, s. 111-112; Wren, 1994, s. 113-115).

Fayol'a göre ise bir örgüt içinde ast ve üst ilişkileri vardı ve her ast yalnız bir üste bağlı olabilirdi. Anlayış ve iyilik, bir yöneticinin işçilerine daima borçlu olduğu duyguları ve buna karşılık işçiler de yöneticilerine sadakat duygularıyla bağlı olmalıydı. Fayol'un bu bakış açısı, bir görüşe göre, belki de Avrupa'daki feodal anlayışın izlerini taşıyordu (Gomberg, 1985). Farklı işlere göre ustabaşılarının yetkilendirilmesi Fayol'a göre iyi bir fikirdi ve bu fikrin yalnız mekanize atölyelerde değil, tamir atölyelerinde, farklı iş kollarında ve büyük maden işletmelerinde de uygulanması gerekiyordu. Ancak bir işçinin birden fazla ustaya bağlı olması, aynı anda birden fazla ve birbiriyle çelişkili emir alan işçinin görevini yerine getirmesini engelleyecek bir yöntemdi.

Fayol'un fonksiyonel ustabaşılık hakkındaki düşünceleri uzun bir süre değişmedi. Ancak, eserinde “Taylor sistemi” olarak ifade ettiği atölye yönetimi uygulamalarına ilişkin görüşlerini ayrıntılı biçimde kaleme alan Fayol, getirdiği eleştirilerin ardından Taylor'dan övgüyle söz ettiği şu ifadeler de yer vermişti:

Taylor'un bilimsel veya fonksiyonel yönetim (sistemi) konusundaki çekincelerim; yüksek hız çeliğinin mucidi, [...] ayrıntılı ve kusursuz yöntemlerin yaratıcısı, keşifler yaptıktan sonra bunları uygulamaya koymak için hiçbir çabadan çekinmeyen [...] becerikli endüstri insanı ve başkalarının da yararlanması için denemelerini ve deneyimlerini yorulmadan yazan (bu kişi) için hayranlık duymamın önünde engel değildir. Ümit edelim ki bu büyük Amerikalı mühendis, bir örnek olarak benzer şekilde ülkemiz insanları tarafından izlensin (Fayol, 1979, s. 85-86; Berber, 2013, s. 234-235).

8. Tayloristler, Fayolistler ve Fransa'da Yönetim Düşüncesi

Genel ve Endüstriyel Yönetim, Fransa'da bilimsel yönetimin karşısında duran yeni bir akımı da beraberinde getirdi. Fayol'un bilimsel yönetimi bilinçli bir şekilde engelleme yönünde bireysel çaba gösterdiğini söylemek abartılı bir iddia olacaktır. Ama eserinin yayınlanması, bir şirket yöneticisi olan Fayol'un bir anda adeta bir yönetim gurusu olarak görülmesini sağlamıştı. 1917 yılında kendi katkılarıyla kurulan Yönetim Çalışmaları Merkezi (*Centre d'Études Administratives* veya kısaca CEA), Fransa'da henüz gelişmekte olan yönetim düşüncesinde, görüş ayrılığı nedeniyle yaşanan bir kutuplaşmaya yol açacaktı.

CEA'nın kuruluşu, birbirinden bağımsız gelişen bazı olayların kesiştiği bir noktaya denk gelmişti. Öncelikle, Fayol'un yöneticilik deneyimi sonucunda ortaya çıkan eseri büyük ilgi uyandırmıştı. Bununla birlikte Fransız endüstrisinin gelişiminde bir yavaşlama söz konusuydu. Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri ülke genelinde önemli

ölçüde hissediliyordu. Öte yandan Fransa’da 1909 yılından itibaren gelişmeye başlayan Taylorizm akımı yükselişe geçmiş; Avrupa’da verimlilik tartışmaları yaygınlaşmaya başlamıştı (Breeze, 1995). Fayol’un izleyicilerinden Paul Vanuxem (1917), CEA’nın misyonunu, yönetim teorisinin gelişmesi için çalışmak ve yaygınlaşmasını hızlandırmak olarak ifade etmişti. Vanuxem, ayrıca özel sektör işletmelerinde kayda değer yönetim sistemlerinin bulunduğunu ve bu işletmelerin, kaynağını uygulamadan alan bir yönetim teorisinin oluşması için elverişli koşullar sağladığını ileri sürmüştü. Bu sözleriyle Vanuxem, Fayol’un öne sürdüğü yönetim öğeleri ve ilkelerinin yalnız kamu kuruluşları veya büyük ölçekli işletmeler için geçerli olmadığını vurguluyor ve genel yönetim teorisinin içerik olarak daha da geliştirilmesi için diğer endüstri işletmelerine de gereksinim olduğu mesajını veriyordu. Vanuxem ile beraber Joseph Wilbois, Louis de Mijolla, Joseph Carlioz, Robert Désaubliaux, Louis Lévêque, René Demogue, Jules Billard, Antonin Franchet, Jean Zapp, Albert Schatz gibi farklı meslek grupları ve endüstri dallarından gelen Fayolizm savunucuları, CEA çatısı altında birleşmişti. Bu kişilerle çalışmalar yürüten Fayol, ayrıca 1920-1921 yıllarında Fransız PTT (posta, telgraf ve telefon) işletmesinde ve tütün endüstrisinde araştırmalar yaptı ve aynı zamanda teorisine ilişkin makaleler ve seminer notları yayınlamaya devam etti (Chatriot, 2003; Peaucelle, 2003; Breeze, 1995).

Bu gelişmeler üzerine Le Chatelier ve Fréminville, teknik elit içindeki Taylorizm taraftarlarına öncülük ederek yeni bir oluşumu harekete geçirdi ve 1920 yılında Fransız Yönetim Konferansı (*Conférence de l’Organisation Française*, kısaca COF) kuruldu. 1924 yılında başkanlığı Fréminville’in devraldığı bu örgüt, ülkedeki Taylorist mühendisleri bir çatı altında toplamıştı. Burada Taylorizm ve Taylor yöntemleri üzerine konuşmalar yapılıyor, görüşler paylaşılıyordu. Taylorizm, ABD’den alınmış bir doktrindi ve yapılan konuşmalarda ileri sürülen fikir ve öneriler büyük ölçüde Taylor’a ait görüşlerden yola çıkarak geliştirilmiş olabilirdi. Ancak her şeye rağmen bu fikir ve öneriler dile getirilirken Fransızlara özgü gelenekler özenle yansıtılıyor; geçmişle bilimsel yönetim arasında bağ kurma çabaları da gözden kaçmıyordu. Örneğin, Descartes gibi teorisyenler, aslında “yöntemin babasıydı”; XIV. Louis adına kaleler inşa eden mimar Vauban veya on sekizinci yüzyılda köprülerin ustası olarak bilinen mimar Jean Perronet ise yapıtlarında bilimsel yöntemleri uygulamıştı. Yine de COF için, işverenin, işçinin ve kamunun yararına, insan gücünün verimliliğini artıracak rasyonel yöntemlerin geliştirilmesini esas alan geniş kapsamlı bir misyona sahip olduğunu söylemek mümkündür (Dard, 1999, s. 29-30).

1920’li yıllarda Fransa’da yönetim düşüncesinin geliştirilmesine yönelik çabalar yerini “Fayolistler” ve

“Tayloristler” olarak anılan bu iki grup arasındaki rekabet ve çekişmelere bıraktı. Fayolizm doktrini işveren elitin düşünce sistemine, devlet kurumlarına ve halihazırda belli bir sistem içinde işleyen kuruluşların örgüt yapılarına uygundu. Üstelik Amerikan sisteminin altında yatan “yönetici düşünür, işçi yapar” şeklindeki varsayımın tersine Fayol’un öne sürdüğü görüşler yönetici ve işçi ayrımını körüklemiyordu. Fayol, bir örgütte, işçilerden en üst düzeydeki yöneticiye kadar tüm bireylerin aslında yönetim sürecinin bir parçası olduğu düşüncesini savunuyor (Fayol, 1979, s. 7-11); ekonomi, toplum ve politikanın iç içe geçtiği Avrupa düşünce sistemine yakın duran bir yaklaşım sergiliyordu. Nitekim ABD’deki koşulların aksine Avrupa’da —ve özellikle Fransa’da— çok sayıda grev görülüyor; işveren ile işçi arasında şiddetli olaylar sıklıkla yaşanıyor. Birçok Avrupa ülkesinde işçiler ulusal parlamentolarda temsil ediliyordu ve işverenler ile yöneticiler işletme politikalarını belirlerken tüm bu koşulları dikkate almak durumundaydı. Devlet, sendika gibi dış güçlerin işletme üzerindeki etkisini göz ardı eden ve mühendislerin yalnızca üretim operasyonlarına odaklanarak işletmelerde etkinliği ve verimliliği artırmayı hedefleyen Taylor sistemi, Avrupa işletmeleri için bir çözüm olamazdı. (Berber, 2013, s. 199-201; Merkle, 1980, s. 149-151). Oysa Fayol’un doktrini işletmeleri bir bütün olarak ele alıyor; üretim, satış, finans gibi birbirinden farklı amaçları olan faaliyetlerin birlikte düşünülmesine olanak sağlıyordu. Bunu yaparken işletmenin farklı birimlerinde ve farklı düzeylerinde görev alan yöneticilerin dikkate almaları gereken evrensel ilkelerin, izlemeleri gereken prosedürlerin ve sergilemeleri gereken davranışların neler olduğuna yönelik sorulara da yanıt veriyordu. Fayol’un doktrini açıkça Fransız’dı, Avrupalıydı.

Tayloristler farklı düşünüyordu; onlara göre Taylor sistemi, ülkede sayıları hızla artan endüstri örgütlerinin etkinlik ve verimlilik sorunlarına rasyonel çözümler getiriyordu. Özellikle mekanizasyonun önemli olduğu yeni veya gelişmekte olan endüstri dallarında çalışan mühendisler, uygulamalı çözüm üretme tekniğini esas alan Taylor sistemini benimsenmişti. Ne var ki bu sistemi henüz tam anlamıyla kavramadan ileri düzeyde uygulamaya kalkan bazı yöneticilerin “daha hızlı üretim” beklentileri sorun yaratabiliyordu. Örneğin, 1913 yılında Renault fabrikasında yaşanan grev, giderek artan “daha hızlı üretim” baskısı nedeniyle işçilerin göstermiş olduğu bir tepkiydi. Kısa bir süre içinde ülke gazeteleri Taylor sistemi “felaketi” hakkında haberler yayınlamaya başladı. Tayloristlerin bu sistemi telaş içinde ve yanlış beklentilerle uyguladıklarını itiraf etmeleri yönünde baskılar arttı. Buna karşılık özellikle savaş döneminden sonra Fransız işletmeleri, Taylor sistemi ile beraber Ford üretim sistemini de fabrikalarında uygulamaya başladı (Merkle, 1980, s. 152-153; Miller, 2002, s. 57; Torstendahl, 1991, s. 102; Berber, 2013, s. 229). Yönetim faaliyetlerinde

operasyonel sorunların çözülmesini öncelikli gören mühendisler, böylelikle etkin ve verimli üretim amaçlarına ulaşmak için çaba gösterirken yeni üretim teknolojilerine uyum sağlamayı ve mekanizasyondan kaynaklanan sorunların üstesinden gelmeyi hedefliyordu.

9. Brüksel, 1925: Fréminville ve Fayol Buluşması

Taylor Derneği üyelerinin girişimiyle 14-18 Ekim 1925 tarihleri arasında Brüksel’de düzenlenen *İkinci Uluslararası Yönetim Kongresi* çağdaş yönetim düşüncesi tarihinde önemli bir dönüm noktasına sahne oldu. Aralarında Fayol, Le Chatelier ve Fréminville’in de bulunduğu çok sayıda Fransız mühendis ve yönetici ABD ve diğer ülkelerden meslektaşlarıyla bilgi ve deneyim alışverişinde bulunmak üzere Brüksel’e gelmişti. Kongrenin açılış gününde Fayol ve Fréminville bir araya gelerek birkaç yıldır süregelen Fayolizm-Taylorizm tartışmalarını değerlendirdi. Bir yıl sonra Taylor Derneğine gönderdiği (ve burada giriş bölümünde sözünü ettiğimiz) yazısında Fréminville, Fayol ile tanışma öyküsünü ve daha sonra Brüksel’de yaptıkları görüş alışverişini şu sözlerle anlatmıştı:

Taylor gibi o da (Fayol) yeni olarak adlandırılacak bir şey yerine gerçek olan bir şeye çok daha fazla ilgi duyuyordu. Başlangıçta Taylor ile aynı görüşte olmadığı fikri onu ürküttü. Bunun nasıl mümkün olduğunu anlama kaygısıyla konu hakkında görüşmek üzere 1916’da bana geldi ve o yıldan itibaren dost olduk.

Yanılı, Taylor’un her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten eski ustabaşılara karşı duruşundan kaynaklanıyordu. Bu, ilk başta Fayol’a [...] “Kumanda Birliği” ilkesinin hiçe sayılması gibi göründü. [...] Ekim 1925’te Brüksel’de Uluslararası Bilimsel Yönetim Kongresinin açılışında, konu üzerinde bir kez daha tartıştıktan sonra, ona en küçük bir şüphe olmaksızın yönetimin yakından kontrol ettiği (bu) yöntemin kullanılması sayesinde kesinlikle Taylor’un atölyedeki en küçük operasyona kadar (her yerde) Kumanda Birliğini etkin hale getiren kişi olduğunu anlattığım zaman bu yanlış anlama sona erdi. [...] Fonksiyonel ustabaşı aracılığıyla tüm sistemde fonksiyonel birlik sağlanıyordu (Fréminville, 1927).

Fréminville’in yaptığı bu açıklama, uzun yıllar boyunca kumanda birliği ilkesine ters düştüğü gerekçesiyle fonksiyonel ustabaşılık sistemine karşı çıkan Fayol’u sonunda ikna etmişti. Taylor ile aynı ilhamla ve aynı yöntemle ancak zıt yönlerden yürümeye başlayarak ilerlediklerini ve güçlerini pekiştirmek üzere orta noktada buluştuklarını anlayan Fayol, Fréminville’in kongrede yapacağı konuşma sırasında bu konuya değinmesini isteyerek, kendi konuşması sırasında konuyu açacağını ve artık Taylor ile herhangi bir görüş ayrılığının bulunmadığını ilan edeceğini söyledi (Fréminville, 1927). Fayol ve Fréminville’in Brüksel’de anlaşmaları sonucunda Tayloristler ve Fayolistler olarak anılan iki grup arasındaki rekabet sona erdi. Bu gelişmelerin hemen ardından, Fréminville tarafından Taylor Derneği’ne gönderilen bir mektup üzerine

Bulletin of the Taylor Society, 1925 yılı Aralık sayısında yayınladığı kongre hakkındaki haberde şu satırlara yer verecekti:

(Kongre), Belçika Kralı’nın büyük destekleri ve Belçika hükümetinin yardımlarıyla Akademi Sarayı’nda düzenlendi. Özellikle Sayın H. Le Chatelier ve Sayın H. Fayol başta olmak üzere [...] aralarında en az yüz elli Fransız mühendisin de bulunduğu katılımcıların sayısı büyüktü. [...] Bu kongre, bilimsel yönetime ilgi gösteren Fransızların birbirlerini tanımaları ve gelecekte, kendi ülkelerinde yakın ilişkiler sürdürmeleri için çok iyi bir fırsat oldu (International Congress at Brussels, 1925).

Fransa’da artık Fayolist ve Taylorist ayrımını ortadan kaldırmaya yönelik yeni bir oluşum başlamıştı. Ortaya çıkan yeni Fransız yönetim hareketini temsil etmek üzere CEA ve COF birleştirilerek *Comité National de l’Organisation Française* adı altında yeni bir komite kuruldu ve başkanlığına Fréminville getirildi.

10. Fayol’un Ardından

Kongrede sağlanan bu anlaşmadan kısa bir süre sonra, 19 Kasım 1925 tarihinde Fayol, Paris’te yaşama veda etti. Genel ve Endüstriyel Yönetim ise uzun yıllar Amerikan yönetim literatüründe (ve dolayısıyla çağdaş yönetim düşüncesi tarihinde) hak ettiği ilgiyi göremedi. Öte yandan bu durumun Amerikalı yönetim yazarlarının özel olarak Fayol’a ve eserinde yer alan görüşlere karşı ilgisiz olmalarından kaynaklandığı şeklinde bir sonuca varmamak gerekir. Nitekim Fayol’un görüşleri her şeyden önce Fréminville’in önemli katkılarıyla 1927 yılındaki anma yazısıyla birlikte Taylor Derneği’nin gündeminde yerini almıştı. Bununla birlikte, derneğin kendi içinde bazı araştırmacı ve yazarların da genel yönetim konusuna gösterdikleri ilgiyi göz ardı etmemek gerekir. Örneğin, bir bütün olarak örgütün daha iyi yönetilmesi için bilimsel yönetimin önemli katkılar sağladığını belirten Harlow S. Person (1923) ve *Top Control* başlıklı çalışmasında örgütün genel yönetimine ilişkin sorumlulukları ele alan John H. Williams (1926) gibi yazarlar, sundukları bildirimlerle ve yayınladıkları makalelerle genel yönetim bakış açısının gerekliliğini Taylor Derneğinde tartışılan konular arasına taşımıştır (Berber, 2016, s. 24-26).

Birkaç yıl sonra, 1930 yılında Fayol’un eseri, John Adair Coubrough tarafından İngilizceye çevrilerek *Industrial & General Administration* adı altında yayımlandı. Ancak bu çeviriye gösterilen ilgi Avrupa’da belli bir çevreyle sınırlı kaldı. Bunun pek çok nedeni vardı ve bu nedenlerden biri, çağdaş yönetim düşüncesine ilişkin kapsamlı ve sistematik bir literatürün oluşmasında önemli katkıları bulunan İngiliz araştırmacı ve yazar Lyndall F. Urwick (1891-1983) tarafından 1960 yılında yayınlanan bir makalede şöyle dile getirilmişti:

Ama Bay Coubrough, bir anahtar sözcüğü ‘yanlış tercüme etti’: *contrôler* fiili. [...] Kuşkusuz, İngilizcedeki *control* sözcüğü Fransızcadaki *contrôler*

(sonucun doğruluğunu onaylamak) sözcüğünden türemiştir. Ancak bu 1475 yılındaydı. [...] O zamandan bu yana (bu sözcük) İngilizcede eyleme yönelik bir anlam yüklendi ve (artık sözcüğün bugünkü) anlamı ‘alikoymak, önlemek, baskı kurmak, yönlendirmek’ şeklindedir (Urwick, 1960).

Urwick’e göre bu hatalı çeviri, Amerikalı yönetim düşünürlerinin zihinlerinde karışıklığa yol açmıştı (Brodie, 1962; Urwick, 1960). Öte yandan Harold Koontz (1909-1984) da benzer görüşler öne sürmüştü. Yönetim teorisinin içinde bulunduğu karmaşık durumu balta girmemiş ormana benzettiği ünlü makalesinde Koontz (1961), önceleri Taylor’un gölgesinde kalan Fayol’un, daha sonra geniş kitlelere ulaşamayan bir çevirinin İngilizce yönetim literatüründe yerini alamaması nedeniyle geç anlaşıldığını vurgulamış; ancak yine de yönetim süreci ekolünün öncüsü olarak Fayol’u işaret etmişti. Hiç kuşkusuz bunun üzerinde uzun tartışmalar yapmak ve Fayol’un eserine olan ilginin neden geciktiği üzerine bunlara benzer pek çok gerekçe göstermek mümkündür. Ama sonuç olarak Fayol, genel yönetime ilişkin bir teoriyi öne süren ilk yazardı ve değeri ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında anlaşıldı. 1949 yılında Fayol’un eseri bu defa Constance Storrs tarafından İngilizceye çevrildi ve *General and Industrial Administration* adı altında yayınlandı. 1950’li yıllara gelindiğinde, henüz gelişmeye başlayan çağdaş yönetim düşüncesinde Fayol’un eserini sahiplenen ve görüşlerini savunan yazarlara rastlamak artık mümkündür.

Bu dönemde ABD’de genel yönetim ve yönetim süreci üzerine yapılan çalışmalarda ve yayınlanan eserlerde bir artış görüldü. Yönetim, çeşitli fonksiyonların bileşimiyle ortaya çıkan bir süreç olarak, yöneticilik ise kendine özgü nitelikleri olan bir meslek olarak ele alınmaya başladı. George R. Terry’nin 1953 yılında yayınlanan kitabı *Principles of Management*, “yönetimin ilkeleri” ifadesini başlık olarak kullanan ilk eserdirdi. İki yıl sonra, Koontz’un Cyrill O’Donnell (1955) ile beraber yayınladığı *Principles of Management: An Analysis of Managerial Functions* adlı eserde yönetim, “başkaları aracılığıyla iş görme” olarak tanımlanırken yönetimin fonksiyonları “planlama, örgütleme, kadrolama, yön verme ve kontrol” şeklinde sıralanmıştı. Yazarlara göre “koordinasyon”, yönetimin bu beş fonksiyonunun etkin bir şekilde yerine getirilmesinin bir sonucuydu ve bu nedenle ayrı bir yönetim fonksiyonu olarak ele alınması gerekmiyordu (Wren ve Bedeian, 2009, s. 411). Yönetim ilkelerini ve fonksiyonlarını tüm ayrıntılarıyla mercek altına alan Koontz ve O’Donnell’in eseri, akademik çevrelerde yönetim teorisinin sistematik anlatımı için temel kaynak olarak kabul gördü. İlginç bir şekilde Mary Parker Follet (1868-1933), henüz 1926 yılında Taylor Derneğinde yaptığı bir konuşmada, başkaları üzerinde güç kullanarak işlerin yapılmasını sağlamak yerine, yapılması gereken işin koşul ve gerekliliklerine yanıt

verecek şekilde başkalarıyla birlikte gücün kullanılmasının doğru bir yaklaşım olduğunu dile getirmişti. *Bulletin of the Taylor Society*’de yayınlanan bu konuşmasında (1926) ve ayrıca yayınladığı çeşitli eserlerde Follett, büyük bir öngörüyle yönetim kavramının gelecekteki tanımının nasıl şekilleneceğini adeta yıllar öncesinden haber veriyordu! Nitekim ilerleyen yıllarla birlikte modern yönetim düşüncesinin paradigmasını yansıtmak ve dolayısıyla katılımcılık, sorumluluk paylaşımı, grup ilişkileri gibi temel öğeleri vurgulamak için yönetim kavramı, “başkaları aracılığıyla” değil, “başkalarıyla birlikte” iş görme şeklinde tanımlanacaktı. Bu tanım, yönetim kavramını örgüt hiyerarşisi sınırlarının dışına taşıyarak yöneticinin sergilediği tutum ve davranışlar, liderlik ve motivasyon, iletişim ve takım çalışması gibi konuların da aslında yönetim sürecinin bir parçası ve belki de temel bileşeni olduğunu ifade etmektedir. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak günümüz işletme okullarında ve yönetim eğitiminde kullanılan, Richard L. Daft, John R. Schermerhorn gibi tanınmış yazarlara ait pek çok ders kitabında yönetim sürecinin dört temel fonksiyon (planlama, örgütleme, yönlendirme ve kontrol) üzerinden ele alındığını görüyoruz.

11. Genel Değerlendirme

Henri Fayol’un yaşamı, hiç şüphesiz, kariyerine mühendis olarak başlayan, sosyal ilişkilerle, büyük bir kararlılıkla, geleceğe yönelik bakış açısıyla ve deneyimlerden öğrenme yoluyla basamakları çıkan, farkında olduğu kişisel nitelikleri kullanmayı iyi bilen ve böylece tepeye ulaşan başarılı bir yöneticinin öyküsüdür (Peaucelle ve Guthrie, 2012; Sasaki, 1995). Fayol, önce bir *Belle Époque*, daha sonra ise bir savaş dönemi insanıydı. Endüstrileşmiş olan ABD’ye yetişmek için çabalarken Almanya, Britanya gibi güçlü komşularından geri kalmamaya çalışan ama aynı zamanda geleneklerinden ödün vermeyen bir toplumun parçasıydı. Bu çerçevede, yaşamının son yıllarında yayınladığı eserin kendi deneyimlerinin bir bakıma yansımaları olduğu söylenebilir.

O halde Genel ve Endüstriyel Yönetim, bir *Belle Époque* eseri olarak görülebilir mi? Yoksa Fayol’un kendi iç dünyasına ve yöneticisi olduğu şirketin içinde bulunduğu endüstri dalının koşullarına bağlı olarak mı ortaya çıkmıştı? Peki Fayol’un yaklaşımı yönetim sürecinin hangi tanımına dayanıyordu? Başkaları aracılığıyla mı yoksa başkalarıyla birlikte mi? Genel ve Endüstriyel Yönetim, bize ilk bakışta yönetimin başkaları aracılığıyla işlerin yapılması olduğu mesajını veriyormuş gibi gelebilir; “kumanda birliği”, “hiyerarşi” ve “herkes için bir yer ve herkes kendi yerinde” ifadesiyle tanımladığı “düzen” gibi ilkeleri kendisinin bu yaklaşımını açıkça göstermektedir. Taylor’un ve izleyicilerinin verimliliğe odaklandığı bir dönemde Fayol’un düzenli işleyen bir örgüt için nelerin gerekli olduğunu bulmaya çalışması, ortaya koyduğu görüşleri

gerçek anlamda keşfetmek için önemli bir ayrıntıdır. Bunun da ötesinde yönetimi, aslında örgüt içinde herkesin parçası olduğu ve faaliyetleriyle katkıda bulunduğu bir süreç olarak görmesi, Fayol'un bu süreci "başkalarıyla birlikte iş görme" şeklinde yorumladığının bir kanıtıdır. Gerçekte bu soruya kesin bir yanıt vermek son derece güç olacaktır. Nitekim Fayol'un kendisi de eserinde yönetim ilkelerini açıklarken bu ilkelerin evrensel olduğunu ama katı bir yasa olarak görülmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Yönetim alanında Fayol'un ve "klasik yönetim yazarı" olarak nitelendirilen diğer yönetim düşünürlerinin ortaya koyduğu eserlerde, kendilerinin sonraki kuşakların tartışacağı kavram ve teorilerin izlerine —başka bir deyişle, kendilerinden sonraki döneme ulaşmak için kurdukları köprülere— rastlamak mümkündür; tıpkı Fayol'un eserinde yer alan ve durumsallık yaklaşımını andıran şu sözler gibi:

Bütünüyle birbirinin aynısı koşullarda bile olsa aynı ilkeyi iki kez uygulamak neredeyse olanaksızdır: Birbirinden farklı olan ve (devamlı) değişen koşulları, aynı şekilde birbirinden farklı olan ve (devamlı) değişen insanları ve daha birçok değişkeni dikkate almak gerekir (Fayol, 1979, s. 19).

İşte tam olarak bu nedenle, bundan 100 yıl önce yayınlanmış olan bu eser, bir ekolün başlangıcı olarak görülmeli ve bir başyapıt olarak kabul edilmelidir.

Kaynakça

- Babbage, C. (1832). *On the Economy of Machinery and Manufactures* (3rd edition). London: Charles Knight.
- Berber, A. (2013). *Klasik Yönetim Düşüncesi: Geleneksel ve Klasik Paradigmalarla Klasik ve Neo-klasik Örgüt Teorileri*. İstanbul: Alfa.
- Berber, A. (2016). Purpose, change & top management in the mid-1920s: Revisiting selected papers presented at the meetings of the Taylor Society. In J. P. Davim & C. Machado (Eds.), *Organizational Management: Policies and Practices* (pp. 15-30). Palgrave Macmillan UK.
- Breeze, J. D. (1985). Harvest from the archives: The search for Fayol and Carlioz. *Journal of Management*, 11, 43-54.
- Breeze, J. D. (1995). Henri Fayol's centre for administrative studies. *Journal of Management History*, 1(3), 37-62.
- Brodie, M. B. (1962). Henri Fayol: Administration Industrielle et Générale — a re-interpretation. *Public Administration*, 40(3), 311-317.
- Chatriot, A. (2003). Fayol, les fayoliens et l'impossible réforme de l'administration durant l'entre-deux-guerres. *Entreprises et Histoire*, (3), 84-97.
- Cobley, E. (2009). *Modernism and the Culture of Efficiency: Ideology and Fiction*. University of Toronto Press.
- Czech, A. (2008). Adamiecki's metaphors of organization. *Journal of Economics and Management*, 4, 5-14.
- Damsgaard Hansen, E. (2001). *European Economic History: From Mercantilism to Maastricht and beyond*. Copenhagen Business School Press.
- Dard, O. (1999). *Jean Coutrot: De l'Ingénieur au Prophète*. Presses Universitaires Franc-Comtoises.
- Davis, R. C. (1934). *The Principles of Business Organization and Operation*. Columbus, OH: H. L. Hedrick.
- de Fréminville, C. (1927). Henri Fayol: A great engineer, a great scientist and a great management leader. *Bulletin of the Taylor Society*, 12, 303-306.
- Dormois, J.-P. (2004). *The French Economy in the Twentieth Century*. Cambridge University Press.
- du Crouzet, L. M. (1925). Un entretien avec M. Fayol: La gestion des entreprises et l'outillage administratif. *La Chronique Sociale de France*, Janvier, 10-26.
- Dupin, C. (1831). *Discours sur le Sort des Ouvriers, Considéré dans ses Rapports avec l'Industrie, la Liberté et l'Ordre Public*. Paris: Bachelier.
- Fayol, H. (1930). *Industrial and General Administration* (J. A. Coubrough, Trans.). London: Sir Isaac Pitman, & Sons, Ltd.
- Fayol, H. (1949). *General and Industrial Management* (C. Storrs, Trans.). London: Sir Isaac Pitman & Sons, Ltd.
- Fayol, H. (1979). *Administration Industrielle et Générale*. Paris: Dunod.
- Fayol, H. (2003). Administration industrielle et générale, 3e partie: Observations et expériences personnelles. In J.-L. Peaucelle (Ed.), *Henri Fayol, Inventeur des Outils de Gestion: Textes Originaux et Recherches Actuelles* (pp. 89-124). Paris: Economica.
- Fayol, H., fils. (1929). L'oeuvre de Henri Fayol, la doctrine administrative. *Communication au Comité du Commerce, de la Banque et de l'Utilité Publique à la Société du Nord*.
- Follett, M. P. (1926). The illusion of final authority. *Bulletin of the Taylor Society*, 11(5), 243-250.
- Gomberg, W. (1985). The historical roots of the democratic challenge to authoritarian management. *Human Resource Management*, 24(3), 253-269.
- Gulick, L. (1937). Notes on the theory of organization with a special reference to Government in the United States. In L. Gulick & L. Urwick (Eds.), *Papers on the Science of Administration*, (3rd edition, pp. 3-45). New York: Institute of Public Administration, Columbia University.
- International Congress at Brussels. (1925). *Bulletin of the Taylor Society*, 10(6), 239-240.
- Kanigel, R. (2005). *The One Best Way: Frederick Winslow Taylor and the Enigma of Efficiency*. The MIT Press.
- Kijne, H. J. & Spender, J.-C. (1996). Introduction. In J.-C. Spender & H. J. Kijne (Eds.), *Scientific Management: Frederick Winslow Taylor's Gift to the World?* Kluwer Academic Publishers.

- Koontz, H. (1961). The management theory jungle. *The Journal of the Academy of Management*, 4(3), 174-188.
- Koontz, H. & O'Donnell, C. (1955). *Principles of Management: An Analysis of Managerial Functions*. New York: McGraw-Hill.
- Limbaugh, R. H. (2010). *Tungsten in Peace and War: 1918-1946*. University of Nevada Press.
- Marsh, E. R. (1975). The harmonogram of Karol Adamiecki. *Academy of Management Journal*, 18(2), 358-364.
- Merkle, J. A. (1980). *Management and Ideology: The Legacy of the International Scientific Management Movement*. University of California Press.
- Miller, C. R. (2002). *Taylorized Citizenship: State Institutions and Subjectivity*. Greenwood Publishing Group.
- Peaucelle, J.-L. (2003). Les disciples de Fayol. *Entreprises et Histoire*, (3), 108-114.
- Peaucelle, J.-L. (2011). Les raisons de l'éclipse de Henri Fayol. In *Programme Pluriannuel de Formation (PPF), Histoire de la pensée et des pratiques managériales (XIXème – XXIème siècle)*. L'Université Paris-Est Marne-la-Vallée.
- Peaucelle, J.-L. & Guthrie, C. (2012). The private life of Henri Fayol and his motivation to build a management science. *Journal of Management History*, 18(4), 469-487.
- Peaucelle, J.-L. & Guthrie, C. (2016). *Henri Fayol, the Manager*. New York: Routledge.
- Person, H. S. (1923). On the contribution of scientific management to industrial problems. *Bulletin of the Taylor Society*, 8(3), 116-119.
- Reid, D. (1985). *The Miners of Decazeville: A Genealogy of Deindustrialization*. Harvard University Press.
- Reid, D. (1995). Fayol: From experience to theory. *Journal of Management History*, 1(3), 21-36.
- Sasaki, T. (1995). Henri Fayol's family relationships. *Journal of Management History*, 1(3), 13-20.
- Sheldon, O. (1923). *The Philosophy of Management*. London: Sir Isaac Pitman & Sons, Ltd.
- Taylor, F. W. (1919). *Shop Management*. New York & London: Harper & Brothers Publishers.
- Terry, G. R. (1953). *Principles of Management*. Homewood, IL: Richard D. Irwin.
- Torstendahl, R. (1991). *Bureaucratization in Northwestern Europe, 1880-1985: Domination and Governance*. New York: Routledge.
- Urwick, L. (1949). *The Making of Scientific Management*, I. Management Publications Trust.
- Urwick, L. (1960). The meaning of control. *Michigan Business Review*, 12(5), 9-13.
- Urwick, L. (1972). Foreword. In H. Fayol, *General and Industrial Management* (C. Storrs, Trans.). London: Sir Isaac Pitman & Sons, Ltd.
- Vanuxem, P. (1917). Introduction théorique et pratique à l'étude de l'administration expérimentale. In H. Fayol, *Administration Industrielle et Générale: L'Veuil de l'Esprit Public*. Bulletin de la Société de l'Industrie Minérale, 5th series, Vol. XII No. 4.
- Vermeulen, F. (2005). On rigor and relevance: Fostering dialectic progress in management research. *Academy of Management Journal*, 48(6), 978-982.
- Verney, H. (1925). *Un Grand Ingénieur: Henri Fayol*, Théolier.
- Williams, J. H. (1926). Top control: Ways and means of making managerial policies effective. *Bulletin of the Taylor Society*, 11(4), 199-206.
- Witzel, M. (2003). *Fifty Key Figures in Management*. Routledge.
- Wren, D. A. (1994). *The Evolution of Management Thought* (4th edition). John Wiley & Sons, Inc.
- Wren, D. A. (1995). Henri Fayol: Learning from experience. *Journal of Management History*, 1(3), 5-12.
- Wren, D. A. (2001). Henri Fayol as strategist: A nineteenth century corporate turnaround. *Management Decision*, 39(6), 475-487.
- Wren, D. A. & Bedeian A. G. (2009). *The Evolution of Management Thought* (6th edition). John Wiley & Sons, Inc.

Notlar

1. Fayol'un eserinin orijinal adı *Administration Générale et Industrielle* şeklindedir. Fransızcadaki *administration* sözcüğünün Türkçe karşılığı "idare" olarak düşünülebilir. Ancak eserin İngilizceye çevrilmesi sırasında bu sözcüğün karşılığı olarak *management* sözcüğü tercih edilmiştir ve bu nedenle burada "idare" yerine "yönetim" sözcüğü kullanılmıştır. "İdare" ve "yönetim" sözcükleri arasındaki farkın ne olduğu birçok kez tartışılmış bir konudur. Fayol, belirleyici ve karar verici olma niteliği taşıyan "öngörme", "örgütleme", "koordinasyon" ve "kontrol" öğelerinin idareye ilişkin öğeler olduğunu, "kumanda etme" öğesinin ise diğer öğelerden farklı olarak bir uygulama ve başa çıkma eylemini ifade ettiğini düşünüyordu (Fayol, 1979, s. 4-5). Öte yandan İngiliz yazar Urwick (1972), *administration* sözcüğünün İngilizceye *management* olarak çevrilmiş olmasını eleştirmiş ancak yine de Fayol'un, idareyi değil, yönetimi (*management*) anlattığını belirtmiştir. İngiliz yönetim düşünürü Oliver Sheldon ise bu iki sözcük arasındaki ayrımı büyük bir ustalıkla örneklendirmiştir: İdare, politika belirlemek, örgütlemek, amaç belirlemektir; yönetim ise politikayı uygulamak, örgütü kullanmak, amaca ulaşmak için çaba göstermektir (Sheldon, 1923, s. 32).

2. İngilizceye yapılan çeviriler sırasında Fayol'un "yönetimin beş ögesi" olarak kullandığı ifadenin karşılığı olarak "yönetimin beş fonksiyonu" ifadesi tercih edilmiştir. Bununla birlikte *prévoyance* (öngörü) fonksiyonu için *planning* (planlama) sözcüğü ve Fransızca'da "sonucun doğruluğunu onaylama" anlamına gelen *contrôle* (kontrol) fonksiyonunun İngilizce karşılığı olarak *verification* sözcüğü yerine doğrudan *control* sözcüğü uygun bulunmuştur.
3. Genel ve Endüstriyel Yönetim'de bir yöneticinin sahip olması gereken bilgi ve nitelikler altı grupta toplanmıştı. Oysa Fayol, tüm bu niteliklerin gerçek yaşamda tam olarak bir araya gelmediğini, yöneticilerin eksik olan niteliklerini tamamlamak için danışmanlardan yararlandıklarını biliyordu (Peaucelle ve Guthrie, 2016, s. 179).
4. Fayol, Taylor'un ileri sürdüğü "fonksiyonel ustabaşılık" sisteminin kumanda birliği ilkesi ile çeliştiği ve bu nedenle yanlış bir uygulama olduğunu düşünüyordu. Fayol'un bu düşüncesi uzun yıllar değişmedi ve ancak 1925 yılında, bu uygulamada her ustabaşının ayrı bir uzmanlık dalına göre sorumlu olduğu fikrini yerinde bulduğu için Fréminville'in de çabaları sonucunda Taylor ile hiçbir görüş ayrılığının bulunmadığını dile getirdi. Öte yandan uzun zaman önce, 1888 yılında Comentry işletmesinin örgüt şemasında Fayol da bazı işçileri iki yöneticiye birden bağlı göstermişti (Peaucelle ve Guthrie, 2016, s. 179).
5. Genel ve Endüstriyel Yönetim, hiç kuşkusuz kaynağını Fayol'un uzun süren yöneticilik yaşamında edinmiş olduğu kişisel deneyimden almıştı. Bu deneyimin oluşmasında Fayol'un, etkileşim içinde olduğu örgüt içi koşullarla beraber, içinde bulunduğu toplumun sosyokültürel yapısının ve çeşitli nedenlerle iletişim kurduğu kişilerden gelen tepkilerin rolü de büyüktür. İşveren elit, Fayol'u şirketin başına getirmişti çünkü onu başarılı işler yapmış bir "mühendis" olarak görüyordu ve bu nedenle kısa sürede şirketi tasfiye edebilecek bir yönetici olduğu düşünülüyordu. Ancak Fayol'un yöneticisi olduğu şirketin yönetim kurulunda yerini alması uzun bir süre mümkün olmadı; nitekim kendisi, işveren elitinin bir üyesi değildi. Bu bağlamda Fayol'un, iyi yöneticiliği, sosyal sınıf veya sahip olunan maddi olanaklar yerine, kişisel niteliklerle tanımlaması bir rastlantı değildir. Yine geçmiş yıllarda Fayol, kömür madenlerinin konumuna ilişkin geliştirdiği teoriyi Bilimler Akademisi ile paylaşmak istemişti. Ne var ki burada bulunan bilim insanları, çalışmasına beklediği ilgiyi göstermemişti. Sosyal sınıfın gücü burada da devreye girmişti; Fayol, mühendis olduğu için bu kez bilim eliti tarafından dışlanmıştı. Üstelik bu bilim elitinin mühendislik eğitimi konusunda Maden Kurulu ile bağlantıları vardı ve bu kurulun üyeleri *École Polytechnique* mezunlarından oluşuyordu. Fayol'un, "yönetimin özgün bir doktrine sahip olması gerektiği ve yönetim eğitiminin teknik eğitimle verilmesinin mümkün olmadığı" yönündeki görüşlerinin ortaya çıkmasında, geçmişte yaşamış olduğu bu deneyimlerin de rolünün olduğu düşünülebilir (Peaucelle, 2011).
6. Fayol'a göre plan, yönetim kurulunu ikna etmek için kullanılan bir iletişim aracıydı; kârlılık hesaplarından kaçınır, kurula sadece öngörülen yatırım ve kâr düzeyini sunardı (Peaucelle ve Guthrie, 2016, s. 52). Nitekim Fayol, günümüzde "planlama" olarak ele aldığımız fonksiyonu "öngörü" olarak ele almıştı. Yönetimin ilk fonksiyonu olarak öngörü, gelecekte ortaya çıkabilecek sınırsız sayıda durumun (olaylar, tehditler, fırsatlar) önceden görülmesi ve buna göre hazırlıkların yapılması anlamına geliyordu. Fayol ayrıca öngörü fonksiyonunu açıklarken yöneticilerin, izleyecekleri yolu görebilmelerini sağlayacak, sonu belli, kesin ve anlaşılır bir "eylem programı" (*programme d'action*) hazırlamaları gerektiğini belirtmişti (Fayol, 1979, s. 48-49).
7. 1925 yılında kendisiyle gerçekleştirilen son röportajında işletme için yapılacak bir genel etüdün hangi adımlardan oluştuğu sorulduğunda, Fayol'un yanıtı şu olmuştu: "Genel etüt, şirketin hem her bir parçasını hem bütünü aynı anda incelemektir. Mevcut durumu, geçmişi ve olası geleceği hedefler." Buna göre Fayol'un yönetime yalnız süreç temelinde değil, strateji temelinde de yaklaştığını söylemek mümkündür. Nitekim Fayol bu röportajında, bir şirketin kuruluşu nedeniyle beraber, zaman içinde geçirdiği dönüşümün ve varılan sonuçların da önemli olduğunu vurgulamıştı. Fayol'a göre, şirketin her bir parçasının ve aynı zamanda sahip olduğu tüm kaynakların mevcut durumu her yönden ayrıntılı biçimde incelenmeliydi. Ayrıca olası geleceğin öngörülmesi gerekiyordu ve geçmiş ile bugün incelenirken aynı zamanda şirketin karşılaştığı ekonomik, politik ve sosyal olaylar da dikkate alınmalıydı (Peaucelle ve Guthrie, 2016, s. 224; du Crouzet, 1925). Bu bağlamda Fayol'un, dış çevre koşullarının örgüt üzerindeki etkisini göz ardı etmediği ve öneminin farkında olduğu açıktır ve kendisinin, klasik yönetim düşünürlerinin sahip olduğu varsayılan perspektifin dışına çıkarak bu görüşünü dile getirdiği söylenebilir.
8. Fayol'un oğlu Henri Fayol *fils* (1899-1982), CEA çatısı altında güçlerini birleştiren Fayolistler arasında değildi ve üstelik Taylor'un görüşlerini benimsemişti. Dünyanın önde gelen modaevlerinden Christian Dior'un kuruluşu ve gelişiminde rol alan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fransız iş dünyasının önde gelen temsilcilerinden biri haline

gelen Fayol *fiils*, ayrıca Tayloristler ile Fayolistleri bir araya getiren oluşumda yer almış ve sonraki yıllarda bir süreliğine CNOF'un başkanlığını üstlenmişti (Sasaki, 1995; Breeze, 1995).

Geçmişten Günümüze Kapalıçarşı Kuyumcularının İş Gelenekleri ve Büyüme Mekanizmaları: Sözlü Tarih Çalışması*

Refika Bakoğlu†

(Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı, İşletme Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

ARTICLE INFO

Yayın Bilgisi

Invited paper
Davetli yazı

Anahtar Sözcükler:

Fayolist
Yönetim ilkeleri
Yönetim süreci

* Bakoğlu, R. "Geçmişten Günümüze Kapalı Çarşı Kuyumcularının İş Gelenekleri ve Büyüme Mekanizmaları: Sözlü Tarih Çalışması, *1. Aile İşletmeleri Kongresi, İstanbul Kültür Üniversitesi, 286-294* (2004). Yazarın ve İstanbul Kültür Üniversitesi AGMER'in izniyle yayımlanmıştır.

ÖZ

Çok eski ve köklü bir geçmişe sahip kuyumculuk ve altın sanayii, globalleşme literatüründe çok fazla incelenmeyen bir sektör olarak dikkati çekmektedir. Kapalıçarşı gibi köklü, kuyumculuğun merkezi olmuş ve yeni alışveriş merkezlerinin temeli olan bir mekanın kuyumcularının ve işlerinin incelenmesi geleneksel ve eski olandan birçok yeni bilginin ortaya çıkarılmasını olanaklı hale getirebilir. Özellikle Kapalıçarşı kuyumcularının iş gelenek ve büyüme mekanizmalarının ortaya çıkarılması bu anlamda anlamlı bir katkı yapmayı sağlayabilir. Ancak böyle bir çalışma niteliksel ve keşifsel bir araştırmayı ve bu konuda literatürde hiçbir yazılı kaynak bulunmaması nedeniyle, özellikle sözlü tarih çalışmasını gerekli kılmaktadır. Yapılan sözlü tarih çalışmasında geçmişten günümüze Kapalıçarşı kuyumcularının iş geleneğinde farklılıklar olup olmadığı, büyüme ve büyümeme mekanizmalarının neler olduğu tespit edilmeye; ayrıca Türk kökenli olan ve olmayan kuyumcular arasında bu bağlamlarda farklılıkların bulunup bulunmadığı; genç ve yaşlı kuşak arasındaki farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır.

Goldsmiths of the Grand Bazaar: An Oral History of Business Traditions and Growth Mechanisms

ABSTRACT

Although the overall gold business and the goldsmithery in particular have a long-standing history that can be traced back to ancient times, surprisingly not much interest has been shown in the industry itself in terms of academic research. Apparently the Grand Bazaar in Istanbul, a well-established complex that serves as a center for goldsmiths and stands as an early prototype of the contemporary shopping malls, remains a valuable source for research on business traditions and growth mechanisms. In this vein, the oral history study presented in this paper aims to provide an essential means in order to determine whether a change in the business traditions of the Grand Bazaar goldsmiths from past to present has emerged as well as to reveal their growth or "ungrowth" mechanisms and to shed light on variations based on ethnicities and generations.

† refika@marmara.edu.tr (R. Bakoğlu)

1. Giriş

Küreselleşme hemen her endüstri üzerinde etkisi olan bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Özellikle elektronik, tekstil ve hazır giyim, otomotiv, telekomünikasyon gibi endüstrilerin küreselleşme düzeyinin yüksek olduğu ve küreselleşmiş endüstriler haline geldikleri kabul edilmektedir. Kuyumculuk ve altın sanayii çok eski ve köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen globalleşme literatüründe çok fazla incelenmeyen bir sektör olarak dikkati çekmektedir. Bu nedenle altın endüstrisinin globalleşme sürecindeki gelişiminin incelenmesine özel ilgi gösterilmesi anlamlı olabilir.

Dünyanın en büyük, en eski pazarı ve kuyumculuğun Türkiye'deki merkezi ve okulu olarak bilinen İstanbul'daki 542 yıllık Kapalıçarşı, globalleşmenin altın endüstrisini ne şekilde etkilediğinin gözlenmesi açısından oldukça ilgi çekici bir mekan olarak değerlendirilebilir. Kapalıçarşı, ayrıca, Porter'in (1998) ulusal rekabet avantajı argümanlarında ileri sürdüğü kümeleşmenin eski dönemlerdeki görüntüsü ve biçimi olarak özel ilgiye ve dikkate değer bir mekandır. Kapalıçarşı kuyumcu ve kuyum zanaatçılarının iş geleneklerinin geçmişten günümüze değişip değişmediğini, değişmişse nasıl bir değişime uğradığını belirlemeye yönelik olarak tasarlanan bu çalışmada söz konusu girişimcilerin büyüme veya büyümemelerinin temel mekanizmalarının neler olduğu, farklı etnik kökenler temelinde büyüme mekanizmaları ve iş gelenekleri açısından farklılıkların bulunup bulunmadığı da gözlemlenmeye çalışılacaktır.

2. Neden Sözlü Tarih Çalışması?

Kapalıçarşı kuyumcularının iş geleneklerinin değişimini ve büyüme süreçlerini gözlemlenme amacıyla tasarlanan bir araştırma için sözlü tarih çalışmasının uygun bir araştırma yöntemi olduğu söylenebilir. Sözlü tarih çalışması; incelenen konuya ve/veya kesime yönelik olarak yapılmış ampirik ve teorik çalışmanın bulunamaması veya başka bir deyişle "tarihten saklanmış" (*The Oral History Reader*, 1998; s. 1) ve "yol gösterici kılavuzu olmadan ve temel kaynakları olan" (Counce, 2001; s. 3) "insanların gözüyle elde edilen" (Thompson, 1999; s. 233) bilgilerin incelenmesi, yazılı kaynak ve dokümanların kesikli oluşu ve eksikliği nedeniyle incelenen fenomenin değişim sürecini göstermelerinde yetersiz olmaları, sözlü kanıtlarla olaylardan çok anlamalar üzerinde odaklanılmasının olanaklı olması (Portelli, 1998; s. 67) özellikleri nedeni ile bu çalışmada kullanılabilecek en uygun araştırma yöntemi olarak gözükmektedir. Yapılan literatür taramasında hem Kapalıçarşı'daki iş geleneklerine genel olarak hem de orada faaliyet gösteren kuyumcuların iş gelenekleri ve büyüme mekanizmalarına özel olarak yapılmış her hangi bir çalışma bulunamamıştır. Bu anlamda sözlü tarihin

keşifsel araştırmalara uygun olması ve delillerin tamamen sözlü kaynaklara dayalı olarak oluşturulması zorunluluğunun bu araştırmanın sorusu için geçerli olduğu söylenebilir. Ayrıca, incelenen fenomenin mevcut bir durumun fotoğrafını çekmekten ziyade geçmişten günümüze gelişim sürecini incelemeyi içermesi nedeniyle de sözlü tarih çalışması konusu olduğu ileri sürülebilir.

3. Araştırmanın Tasarımı

Çalışmanın bu bölümünde genel olarak sözlü tarih çalışmasında özelde bu çalışmada geçerlilik ve güvenilirlik sorunlarının ne şekilde üstesinden gelindiği, örnekleme çerçevesinin ne şekilde oluşturulduğu ve örnekleminin ne şekilde yapıldığı incelenecektir.

3.1. Geçerlilik Sorunu

Sözlü tarih çalışmalarında geçerlilik; görüşülen kişinin bir olay için farklı durumlar karşısında benzer şeyleri söyleme tutarlılığı olarak tanımlanmaktadır (Hoffman, 1996: s. 89). Bu çalışmada, yapılan her bir görüşmede geçerliliği ve tutarlılığı garanti altına almak için literatürde önerildiği gibi standart bir görüşme kılavuzu (Cutler III, 1996: s. 104) hazırlanmış ve bu kılavuza sadık kalınarak sözlü tarih çalışması yapılmıştır. Özellikle ilk beş görüşme, kılavuzun geliştirilmesi ve standart bir forma dönüştürülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Geçerliliği sağlamak için, ayrıca, görsel ya da işitsel bir kayıt yapma yoluna gidilmemiş ve bir yardımcı görüşme notlarını kayıtlara almıştır. Pre-test niteliğinde yapılan ilk beş görüşmede görüşülen kuyumcuların bant kayıtları alındığında konuşmadan kaçındıkları tespit edilmiş ve görüşme sonunda görüşülenler açıkça "kayıt alındığında" rahatça iletişim kuramadıklarını belirtmişlerdir. Bu nedenle bu çalışmada literatürün aksine görüşme, kayıtlara alınmadan not tutularak geçerlilik güvence alınmıştır. Bütün söylenenlerin yazılı olarak kayıt altına alınmasına özel önem verilen bu süreçte, alınan notlar görüşmecinin ifade ettiğinin aynısı şeklinde olması sağlanmıştır.

3.2. Güvenilirlik Sorunu

Sözlü tarih çalışmasında güvenilirlik; bir yandan çalışma sonucunda elde edilen bilginin yazılı doküman, fotoğraf, günlük, mektuplar vs gibi diğer kaynaklarla tutarlılığı olarak (Hoffman, 1996; s. 89) diğer nitel çalışmalara benzer tanımlanırken (Yin, 1989) diğer yandan görüşülen kişinin güvenilir kaynak olması açısından değerlendirilmektedir. İkinci tanımlamasıyla sözlü kanıtların güvenilirliği; hem tarihsel deneyimler hakkında geçerli bilgiler sunacak görüşme yapma derecesine hem de görüşülen kişinin deneyimlerinin o dönem ve mekanın tipik bir bireyi olma derecesine bağlıdır (Lummis, 1998: s. 273).

Bu çalışmada güvenilirliği garanti altına almak için öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Genel

kütüphanelerde çalışmayı doğrudan destekleyecek kaynakların bulunmadığı tespit edilmiş ve dolaylı destekleyecek kaynaklar toplanmıştır. Ayrıca yine çalışmayı destekleyecek yayınlanmış anı, roman ve gezi yazıları kitapları incelenmiştir. Yerel kütüphane olan İstanbul Kütüphanesinde Kapalıçarşı ve Kapalıçarşı'da kuyumculuk ile ilgili en detaylı kaynaklar çok iyi tasnif edilmiş şekilde bulunulmuştur. Ancak bu kaynaklar da incelenen fenomeni dolaylı olarak destekleyecek kaynaklar niteliğindedir.

Görüşülen kişinin geçerli kaynak olması konusuna yönelik güvenilirlik sorunları ile ilgili çalışmalar örneklem konusunda detaylı olarak incelenecektir. Bu nokta da güvenilirliği sağlamak amacıyla *bu çalışmaya özgü olarak* yapılan bir uygulamayı belirtmek yararlı olabilir: Öncelikle Kapalıçarşı'daki iş gelenekleri ve büyüme mekanizmalarının içerik güvenilirliğini sağlamak için; Kapalıçarşı'ya ilk Türk kökenli halıcı olarak giren ve geçmişten günümüze başarılı olup şu an büyük bir halı firmasına sahip olan bir kişi ve Kapalıçarşı'nın çınar ağacı olarak nitelendirilen Süryani kökenli 98 yaşındaki antikacı ve oğlu ile görüşülmüştür. Böylece farklı sözlü kaynaklarla karşılaştırma yaparak Kapalıçarşı iş gelenekleri ve büyüme mekanizmalarının içerik geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca tekil görüşmelere dayanmak yerine çoğul görüşmeler yaparak da içerik geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Söyle ki; bir görüşmede Kapalıçarşı'nın eski esnaflarından bir halıcı, bir kuyumcu ve de bir antikacı ile birlikte odak gurup görüşmesi yapılmıştır. Kuyumcularla yapılan görüşmelerde ise olanaklı olduğu sürece hem baba ve de hem de oğulla görüşme yoluna gidilmiş ve bu şekilde 5 tane görüşme yapma olanağı olmuştur. Ayrıca, en sonlarda yapılan görüşmelerden iki tanesinde hem usta ve hem de çırak ile birlikte görüşme olanağı sağlanabilmiştir. Her ne kadar literatürde özellikle gelenek çalışmalarında “ikinci elden” kaynaklardan kaçınılması gereğine dikkat çekilmekteyse de (Vansina, 1965: s. 191) bu çalışmada ikincil sözlü kaynaklar içerik geçerliliğini garanti etmek amacıyla, onlara dayalı olmaksızın karşılaştırma amacıyla kullanıldığından, çalışmada bu durum geçerliliği sağlamada bir avantaj olarak kullanılmıştır. Ayrıca Thompson, toplumsal değişimi incelerken incelenen grup üzerinde bir tür denetimi olanaklı kıldığından farklı kuşaklarla görüşmeyi önermektedir (Sözlü Tarih Atölyesi, 1993: s. 50). Yapılan görüşmede asıl denek ve ikincil denek bir arada görüşüldüğünden odak grup çalışmasının sunduğu etkileşim avantajı (Morgan, 1997) da kullanılarak çalışmanın geçerliliği artırılmaya çalışılmıştır.

3.3. Örneklem

Kapalıçarşı kuyumcularının iş gelenekleri ve büyüme mekanizmalarını incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada Kapalıçarşı Esnafları Derneği ve Kuyumcular Birliği gibi yerel organizasyonların varlığına rağmen

örneklem çerçevesi olarak kullanılabilir yazılı bir liste bulunmadığından örneklem çerçevesini araştırmacının oluşturması zorunlu hale gelmiştir. Örneklem çerçevesi, incelenen fenomeni etkileme potansiyeli olan globalleşme olgusunu dikkate alarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Söyle ki; Türkiye'nin globalleşme sürecine eklenmesinin 1980'li yıllarda gerçekleştiği ve genel olarak dünyada 1970'lerde globalleşmenin etkisinin hissedilir bir şekilde söz konusu olduğu kabul edildiğinden çalışmanın evrenini “en az 45 yıldır kendi işlerini yapan Kapalıçarşı kuyumcuları” tanımından hareketle belirlenmiştir. Buna göre; Kapalıçarşı'nın öncelikle Nuruosmaniye giriş ve çıkış kapılarından, Mahmutpaşa girişinden ve iç bedestanın her iki kapısından girerek 45 yıldan beri aktif olarak eskiden beri kuyumculuk yapan esnaflar “eski” olarak belirtilen kuyumcu olan ve olmayan dükkanlara sorularak belirlenmiş ve bir başlangıç listesi oluşturulmuştur. Ayrıca görüşme yapılan eski kuyumculara tanıdıkları 45 yıldan eski diğer kuyumcular sorulmuş ve listenin genişletilmesi sağlanmıştır. Toplam olarak faaliyette bulunan 24 tane 45 yıldan daha fazla zamandır Kapalıçarşı'da kuyumculuk yapan firma bulunmuştur. Bunların sadece iki tanesi ile uygun zamanlama yapılamadığından görüşülememiştir. Böylece toplam sayı araştırmaya başlamadan önce hedeflenen 30 kişiden daha az olduğundan örnekleme yerine ana evrenin hepsine gidilmesi yolu tercih edilmiştir. Buna göre görüşülen kuyumculardan; 9'ü Ermeni, 2'si Arnavut ve 11'i ise Türk kökenlidir.

4. Bulgular

Sözlü tarih çalışmasının sonucunda elde edilen bulgular Kapalıçarşı kuyumcularının iş geleneklerinde ve büyüme mekanizmalarında genel olarak ne gibi bir değişim olduğu incelenirken farklı kökenli kuyumcular arasındaki tespit edilen farklılıklar gündeme getirilecektir. Kapalıçarşı Kuyumcularının İş Gelenekleri açısından elde edilen bulgular; çıraklık sistemi ve yetiştirme, girişimcilik ruhu, iş ahlakı ve iş ilişkisinde güven, müşteri ilişkileri, ürün çeşitliliği-ürün geliştirme-kalite standardı anlayışı ve esnaflar arası ilişki (yardımlaşma, formalite düzeyi) kategorileri temelinde oluşturulacak şekilde oluşmuştur.

Çıraklık ve Yetiştirme Sistemi: Geçmişten günümüze çıraklık sistemi yoluyla eleman yetiştirme sisteminin sürdüğü ancak anlayış değişikliğinin söz konusu olduğu gözlenmektedir. Geçmişte çıraklık sistemi bir zanaat öğrenme kurumu olarak görüldüğünden aileler çocuklarının çırak olarak çalıştırılıp yetiştirilmesi için firma sahibine ücret verirken bugün çıraklar düşük miktarda da olsa ücret almaktadırlar. Geçmişte sadakat, bağlılık ve “korku ile” karışık saygı temelli otoriter ve resmi bir usta-çırak ilişkisi söz konusu iken, günümüzde benzeri türde sadakat, bağlılık ve saygı ilişkisinin söz konusu olmadığı belirtilmektedir. Eski usta-çırak

ilişkisinde “eti senin kemiği benim” tutumu ile çırağın yetiştirildiği, çırağın usta tarafından işi iyi derecede öğrendiğine kanaat getirilmediği sürece mağaza içine girişi ya da herhangi bir işi yapmasına olanak verilmesi söz konusu olmadığı (hatta bir çırak-usta ortak mülakatında çırağın mağaza içine 4 yıl sonra girmesine izin verildiği ortaya çıkmıştı), işlerin uzun sürede öğretilmediği ve hatta bazı kritik, az sayıda kişi tarafından bilinen işlerin ise öğretilmesinden kaçınıldığı (özellikle elmas kesimi, taş tanıma vs gibi) ve uzun süreli “evlilik ilişkisi benzeri” bir ilişkiye dayalı beraberliğin öz konusu olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulardan bir diğeri de “Çırak ayrılıp kendi işini kurmak istediğinde ustasından izin alırdı” cümlesinden de net bir şekilde fark edilebileceği gibi çırağın işi öğrense bile çırak kimliğinden kolay kolay çıkamadığı ve ustasına rakip olamadığıdır. Günümüzde ise benzeri şekilde üretim sürecinin bütünü el emeğine dayalı olmayıp, işbölümü temelinde işlerin basit aşamalara ayrılması nedeniyle benzeri sadakat, uzun süreli ilişki, katı ve bağlılık temeline dayalı ilişki mekanizmasının olmadığı gözlenmektedir. Çıraklık ve yetiştirme sistemi açısından Türk kökenli olan ve olmayan Türkiye vatandaşları açısından belirgin bir farklılık olarak özellikle Ermeni kökenli kuyumcuların kendi çocuklarını kendileri yetiştirmeyip akrabası ya da arkadaşının yanında çırak olarak vermeyi tercih ettikleri tespit edilmiştir. Bunun bir istisnası Türk kökenli Trabzonlu bir usta tarafından yetiştirilmiş bir kuyumcunun mimarlık fakültesi mezunu oğlunu eğitimi sürerken arkadaşının yanına çırak olarak vermesidir. Bunun nedeni tamamen el işçiliğine dayalı, butik ürünlerin üretimini yapılması olabilir.

Girişimcilik Ruhu: Birinci kuşak ile ikinci kuşak arasında girişimcilik anlayışı ve ruhu açısından belirgin bir farklılığın bulunduğu ve bu farklılığın da geçmiş kuşağın büyümelerindeki temel “duygusal engel”i oluşturduğu tespit edilmiştir. Üç kuşaktır kuyumculuk yapan Türk kökenli bir üçüncü kuşak kuyumcunun çok net bir şekilde ifade ettiği ve diğer kuyumcularında benzeri vurguları yaptığı gibi (ki bu özellikle iki kuşak bir arada yapılan derinlemesine görüşmelerde çok net bir şekilde ortaya çıkmıştır) “çocuklar materyallere önem verirken baba ve dedeler hayallere önem vermekteydiler”. Bir diğer benzeri tespit ise özellikle Türk kökenli ikinci kuşak bir kuyumcunun “babamı şurada gördüğünüz ustasından kalma tezgahını mağazadan çıkarmaya ikna edemezsiniz” sözünde net bir şekilde somutlaştığı gibi eski sistemde yetişmiş kuyumcuların geçmişine duygusal bağlılığı nedeniyle değişime daha az açık olmaları ve benzeri iş ilişkileri ve iş yapma biçimini sürdürme eğiliminde olmaları söz konusudur. Bunun nedeni katı bir çırak ilişkisi içinde uzun sürede biçimlenmiş olma ve tasarımdan üretime sürecin tümüne hakim olma ve durağan bir iş ve yaşam biçimine sahip olma dolayısıyla hayal gücünün daha yüksek olması olabilir. Bu şekilde eski kuşak kuyumcuların geçmişe bağlılıkları onların sürecin

bütünü parçalama ve üretim bilgisine tam olarak hakim olamamaya karşı isteksizlik aynı zamanda büyümeye karşı duygusal bir engel olarak işlev görmektedir. Girişimcilik ruhu açısından Türk kökenli olan ve olmayan kuyumcular arasında belirgin bir farklılık gözlenmemiştir.

İş Ahlakı ve İş İlişkisinde Güven: İş ahlakı ve iş ilişkisinde güven açısından geçmişten günümüze farklılıkların söz konusu olduğu belirlenmiştir. Geçmişte iş ilişkilerinde senet, çek gibi biçimsel ödeme araçları kullanılmadan “karşılıklı sözlü anlaşmalarla” işlerin yürütüldüğü ve iş ilişkilerinde güven temel alındığı ancak kuyumcu sayısının çok hızlı bir şekilde arttığı 1980 dönemi sonrasında benzeri güven ilişkisinin kısmen sürdürülebildiği tüm kuyumcular tarafından belirtilmektedir. Kuyumcular arasında büyük miktarlarda altın ödünç alıp-verme, kuyumcular arasında borç para alıp verme, müşteri-kuyumcu ve kuyumcu-imalatçı arasında söze dayalı iş yapma olağan uygulamalarken, günümüzde bunun kısmen eski ilişkiler düzeyinde yürütüldüğü tespit edilmiştir. Bu anlamda geçmişteki iş ilişkilerini sergilemesi açısından bir örneğin aynen aktarılması anlamlı olabilir; Kendisi ermeni bir ustanın yanında yetişmiş olup 1954 yılında Kapalıçarşı’da çalışmaya başlayan, Boşnak asıllı Kapalıçarşı’nın en başarılı esnaflarından biri olan bir kişi “Ermeni ustaların o dönemde müşterilere hakim olduklarından diğerlerinin dükkan almalarını olanaksız hale getirdiklerini ve bir şekilde kendisinin bir dükkan almayı başardığını ve dükkanını alamadığı Ermeni ustanın iş yapamaz hale gelmesine yol açtığı için dükkanını kendisinin satmak zorunda kaldığını, tapu işlemi sırasında o dönemde Tapu memurlarının para devrini görmeden işlem yapmaması nedeniyle tapu memurunun önünde parayı Ermeni esnafa verdiğini ve bu esnafın bunu itimatsızlık olarak algıladığı için üç gün parasını almadığını” belirtmiştir. Bu örnek açıkça eski dönemlerde insanların birbirlerine iş ilişkilerinde ne kadar güvendiklerini ve iş yapmalarında bunun ne kadar önemli bir unsur olduğunu göstermesi açısından anlamlı bir anı olarak değerlendirilebilir.

Müşteri İlişkileri: Müşteri ilişkileri açısından da geçmişte benzeri uzun süreli güvene dayalı ilişkinin bulunduğu söylenebilir. Sözlü tarih çalışması ile gözlemlenen bu tespit Kapalıçarşı müşterileri ile yapılmış kayıtlı röportajlarla da desteklenmektedir (Stavros, P. ve Stavros, G.: 2002). Burada özellikle vurgulanması gereken; bu güvene dayalı uzun süreli yakın ve sıcak ilişkinin bu kuyumcuları geçmişten günümüze taşımalarında çok önemli bir işlevinin bulunmasının yanında bu ilişki biçiminin sentezinin Kapalıçarşı kuyumcusunun pazarlama kitaplarında son dönemlerde popülerleşen “birebir pazarlama” anlayışı benzeri ancak *kendilerine has müşteri ilişkileri biçimini oluşturmasına kaynaklık* etmesidir. Çok değişik kökende ve türde insanlarla iş yapma nedeniyle adeta

“insan sarrafı” olan eski kuyumcular, geçmişteki güven ilişkisine dayalı uzun süreli ilişki kurma geleneğini yeni müşterileriyle de sürdürüp kişilere özel çözümleri anında üretebilmekte ve iş ilişkisini yabancı turistle bile bir defalık olarak düşünmemektedir. Burada geçmişten beri bilinen, sözlü tarih çalışmasında da açıkça ortaya çıkan ve ikincil kaynaklarla da desteklenebilen (Stavros, P. ve Stavros, G.: 2002; Khosrowshahi, D. ve Khosrowshahi, B.: 2001) Kapalıçarşı esnafının müşteriye ve insanı çok iyi tanıması gerçeğinin önemli bir rolünün bulunduğu belirtilmelidir. Müşterilerden aldıkları geri bildirimlerle onların istedikleri ürünün aynısını yaparak müşteriye özel çözümler ürettiklerini gözlenmiştir. Güven ve hizmetin ne şekilde bir kombinasyonun yapıldığının çarpıcı bir örneğini Topkapı Kuyumcusu Bekir Özavar vermiştir: “Bir gün evlenmek üzere alyans almak için bir çift dükkana geldi. Ancak maddi durumu kadına göre epeyce düşük olduğundan kadının beğendiği alyansı alacak durumda değildi adam. Bunun üzerine hemen gizlice “istediğinizi alın sonra verirsiniz” diye bir not yazıp adama gizlice verdim. Bundan sonra çok yakın ahbab olduk”.

Ürün Çeşitliliği-Ürün Geliştirme ve Kalite Standardı Anlayışı: Bütün kuyumcuların üzerinde anlaştığı noktalardan bir diğeri de geçmişten günümüze ürün çeşitliliğinin çok fazla arttığıdır. Her biri eskiden sınırlı sayıda modellerinin olmasına rağmen günümüzde çok daha fazla çeşitte ve tasarımda ürünü müşterilere sunduklarını belirtmektedir. Ürün geliştirme ise kendi modelleri haricinde yeni ürünü 1950’li 1960’lı yıllarda Galatasaray’dan aldıkları yabancı dergilerden bakarak ve 1980’den sonra uluslararası fuarlar, çok çeşitli yabancı dergiler ve hatta günümüzde internet kaynaklarından yararlanarak kendilerini güncelleştirdikleri ve gördükleri tüm ürünleri üretme becerilerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca eski kuyumcuların müşterilerinin isteği doğrultusunda ürünler geliştirme yoluna gittikleri de burada tekrar belirtilmelidir. Kalite standardı anlayışı açısından ise geçmişten günümüze çok büyük değişikliklerin olmadığı eski kuşak kuyumcular açısından olmadığı ancak genç kuşak kuyumcular açısından olabileceği gözlenmektedir. Eski kuyumcular ve ustalar kaliteli ürünün ne olduğuna kendileri karar verip müşteriye en iyi, hatasız ürünü sunmayı temel ilke olarak benimserken, yeni kuşak kuyumcuların müşteriye göre kaliteli anlayışına daha yakın oldukları gözlenmektedir.

Esnaflar Arası İlişki: Esnaflar arası ilişki anlamında eski kuyumcular arasında geçmişten günümüze belirgin bir farklılığın olmadığı gözlenmektedir. İş ilişkisinde güven bölümünde de belirtildiği gibi kısmen söze ve güvene dayalı ilişkilerin sürdüğü söylenebilir. Çarşı içinde ve esnaf lokantasında yapılan gözlemler doğrultusunda Türk kökenli kuyumcuların çok yakın ve sıcak ilişkiler içinde oldukları söylenebilir. Genel olarak yakın ve sıcak ilişkilerin gözlemlendiği Kapalıçarşı

esnaf ilişkilerinde, Türk kökenli olmayanların daha biçimsel ve mesafeli ilişkileri sürdürdükleri gözlemlenmiştir. Ancak burada Türk kökenli olan ve olmayan kuyumcuların aralarında yoğun iş ilişkisinin bulunduğu ve eski kuyumcular arasında kökene dayalı bir çatışmanın gözlenmediği belirtilmelidir. Genel olarak Kapalıçarşı esnafları arasında yoğun rekabete rağmen olumlu bir ilişkinin bulunduğu gözlenmekte, nitekim yazılı kaynaklar da bunun geçmişten gelen bir geleneğin bir devamı olduğuna işaret etmektedir (Rıza, 197-: 33; Kato, 2001; Gülersoy, 1979; McCampbell, 2002). Esnaf ilişkileri bağlamında Kapalıçarşı’ya özgü ve halen devam etmekte olan bir ilişki biçimi olan “hanıt işinden” bahsetmek anlamlı olabilir. Benzeri ürün söz konusu olduğunda müşteri ürünün fiyatını diğer bir kuyumcuya daha sorduğunda o kuyumcunun rakibi kuyumcunun fiyatını pahalı olmadığını söylemesi için “sus payı” verir ve böylece her ikisi birden iş yapmış olur. Ayrıca çarşı kuyumcuları arasında müşterinin istediği bir ürün kendisinde yoksa ürün değiş tozuşunda komisyon verilmesi uygulamasının da zaman zaman yapıldığı belirtilmektedir.

Büyüme mekanizmaları; Sözlü tarih araştırmasına başlamadan önce bir araştırmacı olarak 542 yıllık bir alış-veriş mekanında çok sayıda eski ve kökleşmiş kuyumcunun bulunabileceği beklenmekteydi ancak araştırmanın örneklem çerçevesi oluşturulmaya çalışıldığında bunların sayısının sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Araştırma bunun en önemli nedenlerinin; 1940 yılında getirilen varlık vergisi ile Müslüman olmayan azınlıkların, 6-7 Eylül 1958 olayları nedeniyle Rum kökenli vatandaşların, 1980 öncesi sola kayış nedeniyle eski kuyumcuların bazılarının ülkeyi terk etmesi gibi politik içerikli olarak ayrılmaya dayalıyken, özellikle son dönemlerde azalan karlılık oranları gibi ekonomik temelli olarak Kapalıçarşı’da iş yapmadan vazgeçme ya da çarşıdan ayrılmaya ya da özellikle döviz alım-satım ofisi açma gibi değişik işlere yönelmeye bağlı olduğu gözlenmiştir. Ayrıca köklü firmaların beklenenden az sayıda olması nedeni olarak; Kapalıçarşı’da çalışma koşullarının ağır oluşu (kapalı, havasız, nem oranı yüksek vs) ve yeni kuşağın yüksek eğitim alması nedeniyle Kapalıçarşı geleneğiyle çalışmaya yatkın olmamaları da bazı kuyumcular tarafından belirtilmiştir. Karlılık oranlarının düşmesinin en önemli nedenleri olarak ise; değişen müşteri kompozisyonu, müşterilerin alım gücünün zayıflaması, Kapalıçarşı’nın kuyumculuğun tek merkezi olma gücünü yitirmesi, parçalanmış sektörden sektörel büyümeye geçiş (Kapalıçarşı içinde ve çevresinde üretici ve satıcı firma sayısının artışı -özellikle 1980 sonrası artış hızının oldukça yüksek-, ihracat yapan büyük kuyumculuk firmalarının sektörde faaliyet göstermeleri, küçük firmaların büyükler tarafından satın alınmaları ve rekabetin yoğunlaşması), kuyumcu toptancılığı aracı kurumunun oluşması ve sayısının belirgin bir şekilde artışı, tüketicilerin altın almada

önceliklerinin yatırım yapmadan tüketime doğru kayışı ve Kapalıçarşı tanıtımlarının yapılmayışı olarak belirlenmiştir. Müşterinin kompozisyonunun değişmesi tüm kuyumcuların ortak olarak vurguladıkları en önemli nedenlerden biridir. Hemen hemen bütün kuyumcuların anıları eski dönemlerde (1970’li ve 1980’li yıllar) hem yerel hem de uluslararası düzeyde çok ünlü politikacı, sanatçı ve iş adamlarının ziyaretleri ile ilgilidir. Ayrıca görüşülen kuyumcuların hepsi son dönemlerde Kapalıçarşı’ya gelen yabancı turistlerin yoğunluğunun geçmiş dönemlerden farklı olarak alım gücü düşük olduğunu söylemektedirler. Ayrıca 1980’li yıllarda alım gücü yüksek müşterilerin bulunuşu nedeniyle pırlanta gibi değerli taşların tercih edildiğini ancak günümüzde atom taşlara dayalı ucun ürünlere yönelmeleri nedeniyle pazarda yapay taşlarla altın sunumunun artmasının söz konusu olduğu ifade edilmektedir.

Eski firma sayısının sınırlı olma nedenleri bu şekilde tespit edildikten sonra, kalan eski kuyumcuların büyüme ve ayakta kalma mekanizmalarının ne olduğuna dair bulguların gündeme getirilmesi anlamlı olabilir. Bu anlamda en önemli tespitlerden biri mevcut eski kuyumcuların üretim süreçlerinin parçalanmış halinde dahi üretim süreçlerine tam olarak sahip olmaları avantajı ile toptancı mekanizmasının aradan kaldırarak *kendilerinin direkt olarak imalatçı firmalarla bağlantı* kurarak üretim yaptırılmalarıdır. Bir diğer önemli tespit ise eski kuyumcuların ayakta kalma mekanizmalarının temelde genel üretim bilgi ve deneyimlerine dayalı olarak odaklanma stratejilerini sürdürmeleridir. Eski kuyumcular kitle üretimine dayalı standart ürünler sunmak yerine taşlı mücevher veya dizaynı farklı olan ürünlerde odaklandıkları gözlemlenmiştir. Bunda sektördeki taşları tanıma, ürünlerin oluşum süreçlerine tam olarak hakim olma, üretimi kendi yapmasa bile tasarım ve üretim sürecini kendisinin yönlendirme becerisine sahip olması gibi deneyim avantajlarının kaynaklık ettiği söylenebilir. Ayrıca Kapalıçarşı’nın geçmişten otantik, özgün tasarımların oluşturulduğu bir mekan olma geleneği (Gülersoy, 1979) ve geçmişten beri önemli bir miktarda kıymetli eşya alınıp satılan bir yer olması (Rıza, 197-) da bu deneyimin güçlenmesinde önemli rol oynamış olabilir. Sahip oldukları bu benzer özellikler ve benzer çevresel koşullara adapte olma zorunlulukları (Hannan ve Freeman, 1977) bu kuyumcuların *odaklanma stratejisi izleyip* standart ürünlere yönelmeyerek artan “rekabetin fiyat baskılarından kendilerini koruyup” (Porter, 1980) ayakta kaldıkları söylenebilir. Eski firmaların büyüme ve ayakta kalma mekanizmalarının çarpıcı diğer nedenleri ise bir önceki bölümde detaylı olarak incelendiği gibi; müşteri ilişkileri ve müşteriye özgü çözümlerin hızlı bir şekilde üretilmesi, ürün çeşitliliği ve ürün tasarımında esneklik ve yetkinlik gibi önemli mekanizmaların da bulunduğu söylenebilir.

Son olarak araştırma süreci içince gittikçe araştırmacının daha da fazla merakla ortaya çıkarmak istediği; 542 yıllık Kapalıçarşı’nın kuyumcularının neden beklenildiği kadar çok sayıda olgunlaşmış firmalar oluşuna tanık olmadığı ve çoğunlukla “esnaflık” boyutunun üstünde bir büyüklüğe ve şube sayısına ulaşmadığı sorusunun cevabının gündeme getirilmesi yararlı olabilir. Yapılan sözlü tarih çalışmasında özellikle eski kuşak kuyumcuların üretim sürecine ve işlerine tam hakim olmaları ve dolayısıyla süreç bilgisinden kopmak istememeleri ve sürece hakimiyetlerini sürdürme isteklerinin büyümeye karşı direnç göstermelerine ve bu anlamda da *duygusal büyüme engeline* sahip olmalarına yol açtığı gözlemlenmiştir. Çok uzun süreli çıraklık döneminde bilgilerin bir kısmını gizleyen veya öğretmeyen ustalarından uzun bir eğitim sürecinden sonra elde ettikleri bu iş ve üretim bilgisine hakimiyetlerinden vazgeçmelerini ve doğru “işin yapılış biçimini” değiştirerek iş bölümüne dayalı bir sistemi kurmalarını beklemek anlamlı olmayabilir. Nitekim bu eski ustalar genelde işlerinin el işçiliği olduğuna ve mevcut büyüklüklerinin yeterli olduğuna inanmaktadırlar. Çamiç Kuyumcusunun “Hizmetin karşılığını değil malın karşılığını vermek isterim müşteriye. Bunu sağlayabilmek de ancak küçük kalarak işin başında olmakla mümkün olur. Büyüyebilirdim ancak kontrol elimden kaçardı, istediğim devamlı ve karşılıklı bir iş ilişkisinde olmalı” sözlerinden de çok çarpıcı bir şekilde büyümeye karşı nasıl bir duygusal engelin söz konusu olduğu ortaya çıkmaktadır. Eski Kapalıçarşı kuyumcularının sergiledikleri kanaatkar yaklaşımları da yine duygusal büyüme engellerinin varlığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak yeni kuşak kuyumcularda benzeri bir kanaatkarlık ve duygusal büyüme engellerinin varlığı gözlenmemiştir. Her ne kadar bu araştırmanın sorusu nedeniyle genellenebilir düzeyde yeni kuşak kuyumcularla sözlü tarih çalışması yapılmadığından genç kuşağa ilişkin saptamalar ön veriler olarak değerlendirilebilecek nitelikteyse de iki kuşak arasındaki farkı çok çarpıcı bir şekilde ortaya koyan Altuner Halefleri Kuyumculuktan üçüncü kuşak kuyumcu İbrahim Altuner’in ifadelerini farkın nedenine işaret etmesi dolayısıyla gündeme getirmek anlamlı olabilir. İbrahim Altuner “televizyon çocuğu olan biz materyalistiz ancak babalarımız idealist” diyerek aynı zamanda bir önceki kuşağın duygusal büyüme engellerinin varlığını ve nedenini gündeme getirmiş oluyor.

5. Sonuç

Yapılan sözlü tarih çalışmasında geçmişten günümüze Kapalıçarşı kuyumcularının iş geleneklerinde; çıraklık ve yetiştirme sistemlerinde, girişimcilik ruhunda, iş ahlakı ve iş ilişkisinde güvende, ürün çeşitliliğinde müşteri ilişkilerinde, esnaflar arası ilişkilerde ve ürün çeşitliliği-ürün geliştirmede farklılıkların olduğu ancak

kalite standardı anlayışında bir değişimin olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Kapalıçarşı kuyumcularının temel büyüme mekanizmaları olarak odaklanma stratejileri ve toptancıları aradan çıkararak kendilerinin direkt tedarikçilerine üretim yatırımları, müşteriye özel çözüm üretmek uzun vadeli müşteri ve iş ilişkilerini sürdürmeleri ve üründe kalite bilgisine tam sahip olmaları belirlenmiştir. Ayrıca neden odaklanma ve küçük kalma sorusunun cevabı olarak, özellikle eski kuyumcuların büyümeye karşı duygusal engellerinin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Çalışma ayrıca Türk kökenli olan ve olmayan kuyumcular arasında sadece iş geleneği açısından aile bireyinin yetiştirilmesi ve girişimcilik ruhu açısından farklılık bulunabileceğine işaret etmektedir. Büyüme mekanizmaları açısından bir farklılık gözlenmemekle birlikte sahipliğin devri ile ilgili farklılık gözlenmiştir. Azınlık olan kuyumcuların genç kuşaklarının bazılarının işi devam ettirmeye istekli olmamaları, bazılarının ise yurt dışında yaşamaları nedeni ile büyüme engellerinin bulunduğu gözlemlenmiştir. Yapılan bu çalışma ayrıca, sınırlı düzeyde genç-yaşlı kuşak kuyumcu karşılaştırmasını yapmayı olanaklı kılmıştır ancak bu tespitlerin Kapalıçarşı kuyumcularına genellenebilmesi olanaklı olmayıp keşifsel veriler olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Son olarak bu sözlü tarih çalışmasının; geçmişten günümüze kendini taşıyan en eski kuyumcuların tespit edilebilenlerinin hemen hemen hepsi üzerinde yapılarak standart bir görüşme formu ile çoklu kaynaklara dayalı olarak elde edilen bulgular değerlendirildiğinden, Kapalıçarşı kuyumcularının iş geleneği ve büyüme-büyümeme mekanizmalarını ortaya çıkarmak açısından genellenebilir, geçerli ve güvenilir bir nitel araştırma olduğu söylenebilir.

Teşekkür

Bu araştırmanın yapılması sırasında bütün sözleri eksiksiz ve yorumsuz olarak yazan ve bir görüşmeyi Cenk Saraçoğlu ile birlikte yapan Marmara Üniversitesi Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencim Serap Köprülü'ye ve yine not alma, Kapalıçarşı'ya ilişkin genel kaynakları bulma ve bir eski kuyumculara ulaşma konusunda yardımcı olan Cenk Saraçoğlu'na özel teşekkürü borç bilirim. Ayrıca bu çalışmanın gerçekleşmesi için bize yardımcı olan en az ikişer saatlerini bu çalışma için ayırmış ve bilgilerini samimiyetle paylaşmış olan bütün Kapalıçarşı kuyumcularına ayrı ayrı teşekkür ederim. Son olarak İstanbul Kütüphanesinin değerli kütüphanecisinin yardımları ve desteği için teşekkür etmek isterim. Onlar olmasa bu çalışma gerçekleşmezdi.

Kaynakça

Counce, S. (2001). *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*. İstanbul: Tarih Kurumu Yurt Yayınları.

- Cutler III, W. (1996). Accuracy in oral history interviewing. In Dunaway D. K. & Baum W. K., *Oral History: An Interdisciplinary Antology* (pp. 99-106). London: Altamira Press.
- Gülersoy, Ç. (1979). *Kapalı Çarşının Romanı*. İstanbul: Turing Otomotiv Kurumu Yayını
- Hannan, M. & Freeman J. (1977). The population ecology of organizations. *American Journal of Sociology*, 82, 929-964.
- Hoffman, A. (1996). Reliability and validity in oral history. In Dunaway D. K. & Baum W. K., *Oral History: An Interdisciplinary Antology* (pp. 87-93). London: Altamira Press.
- Khosrowshahi, D. ve Khosrowshahi, B. (2001). Kapalıçarşığı Çok Özleyeceğiz. *Kapalıçarşı*, Eylül, s.61-63.
- Kato, B. (2001). Kapalı Çarşı Demek Adap Demektir. *Kapalıçarşı*, C. 3 (Kasım-Aralık), s.26-29.
- Lummis, T. (1998). Structure and Validity in Oral Evidence. In Perks R. & Thompson A. (Eds.), *The Oral History Reader* (pp. 273-283). London: Routledge.
- McC Campbell, R.R. (2002). Kapalıçarşı Dostluk Demektir. *Kapalıçarşı*, S. 2, s. 71-73.
- Morgan, D.L. (1997). *Focus Groups as Qualitative Research*, 2nd Edn. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Portelli, A. (1998). What makes oral history different. In Perks R. & Thompson A. (Eds.), *The Oral History Reader* (pp. 63-74). London: Routledge.
- Porter, M. (1998). *The Competitive Advantage of Nations* (With a New Introduction). Hampshire: Macmillan Business.
- Porter, M. (1980). *Competitive Strategy: Techniques for Analysing Industries and Competitors*, New York: Free Press.
- Rıza, A. *Bir Zamanlar İstanbul*, Tercüman 1001 Temel Eserler Serisi, No:11, İstanbul.
- Stavros, P. ve Stavros, G. (2002). Burası Çılgın Bir Yer. *Kapalıçarşı*, C. 1, s.44-45.
- Perks R. & Thompson A. (Eds.), *The Oral History Reader* (pp. 63-74). London: Routledge, I-XII.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin Sesi*, Çeviren: Şehnaz Layıkel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunçay, N. E. (1993). *Sözlü Tarih Atölyesi: 6-7 Haziran 1993: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı tarafından düzenlenen Birinci Sözlü Tarih Atölyesinin kayıtları*. Tarih Vakfı Yayınları.
- Yin, R.K. (1989). *Case Study Research: Design and Methods*. London: Sage Publications.
- Vansina, J. (1965). *Oral Tradition: A Study in Historical Methodology*, Wright H. M. (Trans.). Chicago: Aldine Publishing Company.

Türkiye’deki İşletmelerin Tarihini Anlamada İktisadi, Politik, Sosyal ve Yasal Bağlamın Önemi

Serkan Dirlik^{1*}, Hüseyin Leblebici²

¹ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İşletme Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Muğla, Türkiye)
² (Illinois Üniversitesi, İşletme Bölümü, İşletme Fakültesi, Champaign, Illinois, Amerika Birleşik Devletleri)

ARTICLE INFO

Yayın Bilgisi

Invited paper

Davetli yazı

Anahtar Sözcükler:

Mikro yaklaşım

Makro yaklaşım

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, işletme tarihi çalışmalarında iktisadi, politik, sosyal ve yasal bağlamın nasıl dikkate alınabileceğine ilişkin bir tartışma ortaya koymaktır. Tartışmanın başarılı olabilmesi için çalışma konuya üç aşamalı bir şekilde yaklaşmaktadır. Birinci aşamada işletme tarihi araştırmalarına mikro ve makro yaklaşımın çerçevesi ortaya konulmaktadır. İkinci aşamada, makro yaklaşım çerçevesinde örnek araştırmalar seçilerek bu araştırmaların genel özellikleri değerlendirilmiştir. Son aşama olarak da ileride yürütülecek Türkiye’deki işletme tarihi çalışmalarına ilişkin öneriler ortaya konmuştur.

The Importance of Economic, Political, Social, and Legal Contexts in Understanding the History of Business Establishments in Turkey

ABSTRACT

The aim of the study is to start a conversation on how economic, political, social and legal contexts can be considered in business history research. In order to be successful in this discussion, the study is build on three distinct steps. First, a framework of micro and macro approaches to business history research is presented. In second step, examples of studies are selected within the macro approach and general features of these studies are discussed. In final step, suggestions for business history research that could be carried out in Turkey are offered within this general framework.

1. Giriş

Türkiye’de işletme tarihi alanına olan ilgi yeni gelişiyor olsa da en azından belli konular açısından sınıflandırmaya imkan sağlayacak düzeyde bir yazından bahsedilebilir.¹ Bu çalışmalara ilişkin analiz düzeyi (örn. aktör, sektör), araştırma stratejisi (örn. örnek olay, sözlü tarih, biyografi), yazar arkaplanı (örn. tarihçi, iktisatçı, iktisat tarihçisi, işletmeci), araştırmada benimsenen dönemselleştirme vb. konularında herhangi bir ayırım yapmaksızın şu şekilde genel bir sınıflandırma yapılabilir: (1) Osmanlı döneminde ve cumhuriyet sonrası Türkiye’de işletmeler, vakıflar, sendikalar, fabrikalar, kamu iktisadi kuruluşları, işletme grupları veya daha kapsayıcı bir kavram kullanılarak belirtilmek istenirse kurumlarla ilgili çalışmalar (örn., Güran, 1992; Uzun, 1999; Yediyıldız, 2003; Çokgezen vd., 2004; Altun, 2006; Akyıldız, 2007; Çakmakçı ve Oba, 2007; Günçavdı, 2009; Yılmaz, 2010; Yılmaz, 2011; Tayanç, 2012; Topal vd., 2012; Kurt, 2013; Yalçın, 2013; Erçek ve Günçavdı, 2016; Çolpan ve Jones, 2016), (2) özel sektör işletmelerinin veya işletme gruplarının sahipleri veya yöneticileri ile ilgili anı, biyografi ve otobiyografi türünde eserler (örn., Koç, 1974; Eczacıbaşı, 1982; Sabancı, 1985; Nahum, 1988; Avcı, 1996; Kıracı, 1995; Dündar, 2006; Dündar, 2013[2008]), (3) muhasebe tarihi ile ilgili incelemeler (örn. Aysan vd., 1998; Güvemli, 2001; 2011; 2012) ve (4) Osmanlı dönemi ve/veya Cumhuriyet Türkiye’sinde sektör incelemeleri (örn., Akkayan, 1979; Çizakça, 1980; İnalçık, 2008; Quataert, 2011) şeklinde bir sınıflandırma belirtilebilir.

İşletme tarihi çalışmalarına ilaveten ayrıca yakın bir alan olarak yönetim ve örgüt tarihi alanı ile ilgili bazı konularda sınıflandırabileceğimiz sınırlı da olsa çalışmalar olduğunu biliyoruz. Bu alandaki çalışmalar için de (1) Türkiye’deki yönetim uygulamalarının ve/veya yönetim düşüncesinin bilimselleşmesinin tarihsel seyri ile ilgili çalışmalar (örn. Üsdiken, 1996; Üsdiken ve Çetin, 2001; Üsdiken, 2004a; Üsdiken ve Wasti, 2009; Aytemur, 2010) (2) Türkiye’deki iş dünyası için yükseköğretimin tarihsel gelişimi ilgili çalışmalar (Üsdiken, 2003; Üsdiken, 2004b ve Üsdiken, 2009) ve (3) örgüt kuramı alanındaki kuramsal sorunsallardan hareketle Türkiye’deki olguları tarihsel bir yaklaşımla inceleyen çalışmalar (Örn. Erçek, 2004a; 2004b; Önder, 2006; Üsdiken vd., 2013) olarak bir sınıflandırma belirtilebilir.

Çalışmaların ele aldıkları konular açısından önemli değerlendirmeler sağladıkları görülmekle birlikte tarihsel süreç içerisindeki iktisadi, politik, sosyal ve hukuksal olguların veya bunların tarihinin işletmelerin tarihinin değerlendirilmesinde nasıl konu edileceğine ilişkin değerlendirme sağlayan bir tartışma olmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı da işletme tarihi alanında yapılacak çalışmalarda sadece işletmelerin tarihinin değil işletmelerin içerisinde yerleşik olduğu bağlamının ve bu bağlamın tarihinin de dikkate alınması gerektiği varsayımından hareketle Türkiye’nin iktisadi, politik, sosyal ve hukuksal bağlamı ve bunların tarihi ile işletmelerin tarihinin bir araya getirilmesinin önemini değerlendirmektir. Türkiye’deki iktisadi, politik, sosyal ve hukuksal bağlamının özelliklerinin, işletmeleri açıklarken veya onların tarihsel evrimini açıklamaya çalışırken dikkate alınmasıyla ilgili olarak örnek verebileceğimiz sınırlı sayıda çalışma olduğu (örn. Buğra, 1994, Kurt, 2013; Dirlik ve Altunç, 2016; Erçek ve Günçavdı, 2016) ve yine genel olarak yönetim/örgüt çalışmalarında bağlamı dikkate almamanın ne tür sorunlara yol açabileceğini değerlendiren (Özen, 2002) oldukça sınırlı çalışma olduğunu göz önüne alındığında bu çalışmadaki tartışmanın dikkate değer olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, işletme tarihi araştırmalarında mikro ve makro olmak üzere iki analiz düzeyi dikkate alınmıştır. Mikro düzey ile yöneticiler, girişimciler, tekil işletmeler, işleme grupları ve endüstriler ile ilgili tarih araştırmaları, makro düzey ile de işletmelerle, işletme gruplarıyla veya endüstrilerle ilgili olmak kaydıyla ülkenin iktisadi, politik, sosyal ve hukuksal olgularını ve bunların tarihini dikkate alan tarih araştırmaları kastedilmektedir. Çalışma işletme tarihi ile ilgili mikro düzeyde araştırma yaparken nasıl makro düzeydeki konuların dikkate alınabileceğini tartışma amacındadır. Çalışma derleme bir çalışma olup, hedefi de belirtilen boyutlar ekseninde yeni sorular ortaya koyarak Türkiye’deki işletme tarihçileri ile diyalog sağlamaktır. Çalışma giriş ve sonuç bölümü ile birlikte toplam dört bölümden oluşmaktadır. İzleyen bölümde genel olarak işletme tarihi alanının gelişimi değerlendirilmiş ve işletmelere tarihsel yaklaşım için bir çerçeve sunulmuştur. Üçüncü bölümde, işletmelerin ve diğer mikro düzeydeki analiz birimlerinin tarihsel analizinde iktisadi, politik, sosyal ve hukuksal olguların nasıl analize konu edilebileceğinin üzerinde durulmuştur. Çalışma önerilerin aktarıldığı sonuç bölümü ile sonlandırılmıştır.

¹ Türkiye’de işletme tarihinin (alt)alanının durumunu başlı başına incelemeyi amaç edinen tek çalışma olan Kurt’un (2016) çalışmasında bu (alt)alanının bir bilimsel disiplin olarak gördüğü sınırlı ilgi ve nedenleri üzerine değerlendirmelere bakılabilir.

2. İşletme Tarihi Alanı ve İşletmelere Tarihsel Yaklaşım

İşletme tarihi alanı, örneğin *Business History* ve *Business History Review* gibi uzun süreli ve saygın dergileri ve örneğin Amerika Birleşik Devletleri merkezli Hagley Müzesi ve Kütüphanesi tarafından her yıl düzenlenen *The Business History Conference*² ile Frankfurt merkezli Avrupa İşletme Tarihi Birliği tarafından her yıl düzenli olarak düzenlenen ve bu yıl dünya işletme tarihi kongresi olarak ismi değişen *Annual Congress of the European Business History Association*³ adlı işletme tarihi disiplindeki dünyanın farklı ülkelerinde çalışan akademisyenleri bir araya getiren konferansları ile kendi içinde yerleşmiş bir disiplin olduğu belirtilmektedir (Booth ve Rowlinson, 2006: 13; Berghoff, 2015). Disiplinin temelleri 19. Yüzyıl Alman akademisyenlerinin çalışmalarına kadar götürülebilse de, bir disipline dönüşmesi 1920'lerde Harvard Business School'daki çalışmalarla Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştiği belirtilmektedir (Goodall vd., 2007: xiii; Berghoff, 2015). Dünyanın farklı ülkelerinde ve bu ülkelerin farklı sektörlerindeki işletme tarihi alanı ile ilgili birçok çalışmanın derlendiği *International Bibliography of Business History* adlı bibliyografya çalışmasından da anladığımız üzere disiplin önemli bir birikim sağlamış ve olgunlaşmış bir disiplindir (Goodall vd., 1997).

Dar anlamda işletme tarihi, kayıtlarına dayalı olarak tekil firmaların sistematik olarak incelenmesini ifade ederken (Tosh ve Lang, 2006: 130), geniş anlamda ise, tekil firmaların tarihinden bütün işletme sistemlerinin tarihiyle ilgili olarak her konuyu içermesini ifade eder (Amatori ve Jones, 2003: 1). İşletme tarihi alanına ilişkin belirtilen bu genel tanımlar işletme tarihi alanındaki çalışmaların kapsamını önemli ölçüde yansıtmaktadır. İş birlikleri, karteller, işletme grupları, iş ağıları vb. gibi farklı iş örgütlenme türlerini de kapsayan girişimcilerin, bağımsız işletmelerin veya aile işletmelerinin tarihinden küresel işletmelerin tarihine kadar uzanan bir çeşitlilikte araştırmaların olduğunu bilmekteyiz (Örn. Freeland, 2001; Colli ve Rose, 2003; Jones, 2003; Jones, 2005; Fear, 2008; Fruin, 2008; Wilson vd., 2013; Colli ve Perez, 2014, *Business History Dergisinin 2016 Dünya genelinde işletme grupları özel sayısı*). Ayrıca sektör incelemeleri de bu alanın temel inceleme türü olduğunu biliyoruz (Örn. Lelebici, 2012; Malerba ve Orsenigo, 2015). Farklı ülke örneklerinde işletmelerin tarihi alanını değerlendirmenin de bu alandaki önemli bir araştırma türü olduğunu biliyoruz (Örn. Pusateri, 1984; Davila ve Miller, 1999; Amatori ve Jones, 2003; Amatori ve Colli, 2011). Bunlara ilaveten işletme tarihi alanı ile örneğin yönetim (Kipping ve Üsdiken, 2008), örgüt kuramı

(Kieser, 1994; Üsdiken ve Kieser, 2004; Kipping ve Üsdiken, 2014; Lelebici, 2014; Rowlinson vd., 2014), strateji (Jeremy, 2006), uluslararası işletmecilik (Jones ve Khanna, 2006; Buckley, 2009), iktisadi gelişme (Lazonick, 2008), iktisat teorisi (Lamoreaux vd., 2008) gibi sosyal bilimlerdeki diğer yakın alanlarla kurulacak ilişkinin kapsamını değerlendiren çalışmalar da söz konusudur.

Son yıllarda ise işletme tarihi disiplini alternatif yaklaşımların neler olması gerektiği üzerinde bir tartışma söz konusu olduğu ve hatta disiplin için geleneksel-yeni işletme tarihi şeklinde bir ayrıma başvurulduğu da görülmektedir. Örneğin, *Business History* dergisinin 2015 yılı 57. cilt birinci sayısı 'Yeni İşletme Tarihi' (*New Business History*) özel sayısıdır. Bu özel sayıdaki makalelerden biri olan Jong vd.'nin (2015) makalesi, işletme tarihi alanında hakim pozisyonda olan tanımlayıcı örnek olay çalışmalarının ötesinde, kuram inşa etme ve kuram test etmede kullanılan ampirik yaklaşımların işletme tarihi araştırmalarında kullanılması gerekliliği ve bunların nasıl kullanılacağını tartışmaktadır. Yine aynı özel sayıdaki Decker vd.'nin (2015) çalışmasında ise farklı yöntemsel çerçevelerin yarattığı çeşitliliğin önemine vurgu yapılmaktadır. Yazarlara göre, işletme tarihi araştırmalarında farklı sorular sorulması ve geçmişe dair farklı türde bilgiler araştırılması gerektiği için tekil bir yaklaşımla işletme tarihinden ziyade 'işletme tarihleri' olarak ifade ettikleri yaklaşımsal çoğulculuk alanın gelişimi için daha faydalıdır (Decker vd., 2015). İşletme tarihi araştırmaları için sosyal bilimlerdeki kuram inşa etme ve test etme yaklaşımından yararlanma daveti gibi işletme tarihi alanı için kültürel ve anlatı (narrative) yaklaşımlarının önemini altını çizen ve alanı geliştireceğini öne süren yaklaşımlar da söz konudur (Hansen, 2012). Örneğin, *Reimagining Business History* (Scranton ve Fridenson, 2013) adlı eser de geleneksel işletme tarihi yaklaşımına eleştirel yaklaşarak sosyal ve kültürel tarihi işletme tarihi alanına yakınlığa yardımcı olacak bir çok konuyu, işletme tarihi alanı içerisinde değerlendirilmesi için önermektedir.

Çok kısa olarak ifade edebileceğimiz bu genel değerlendirme alanın kapsamının oldukça geniş olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Kobrak ve Schneider (2011: 401), işletme tarihi alanındaki bu geniş yelpazedeki araştırma temalarının varlığını alan için geliştirici olduğunu fakat sosyal, politik ve ekonomik bağlamda işletmelerin nasıl faaliyet gösterdiğinin daha bütünlüklü bir anlayışının geliştirilmesine de engel olduğunu belirterek işletme tarihi alanı açısından önemli bir sorunsala işaret etmişlerdir. İşletme tarihi alanındaki gerek işletmelerle ilgili mikro düzeyde gerekse de onların içinde faaliyet gösterdikleri bağlamla ilgili makro düzeydeki konulara veya olgulara işletmeleri tarihsel olarak anlamaya çalışırken nasıl başvurulabileceğine ilişkin standart bir

² <http://www.thebhc.org/annual-meetings>

³ <http://www.ebha.org/?seite=conferences>

çerçeve yoktur. Bu durum işletme tarihi alanının tanımlanmasındaki yaklaşım farklılığından kaynaklandığı öne sürebilir. Örneğin, yukarıdaki açıklamalarda da belirtildiği gibi, işletme tarihi alanı tanımlanırken dar anlamda ve geniş anlamda olmak üzere iki farklı tanımlama yaklaşımı söz konudur. Dar anlamda işletme tarihine yaklaşanlar alanı tekil olarak firmaların sistematik olarak incelenmesi olarak değerlendirmektedir (Örn. Tosh ve Lang, 2006). Geniş anlamda yaklaşımda ise, işletmelerin içinde faaliyet gösterdikleri bağlama vurgu yapılarak işletme tarihi tanımlanmaktadır. Örneğin, Jones ve Zeitlin (2008: 1), işletme tarihi çalışanların işletme sistemleri, girişimciler ve firmaların tarihsel evrimi kadar bunların politik, ekonomik ve sosyal çevreleri ile etkileşimini de çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Popp'a göre de (2008: 128) işletme tarihi, sosyal, kültürel, yasal, politik ve ekonomik boyutları ifade eden çevresel bağlamda faaliyet gösteren işletmelerin tarihsel perspektiften incelenmesidir.

Biz, Tablo 1.'den de görüleceği üzere, yukarıdaki tanımlama yaklaşımlarını da kapsayacak şekilde işletme tarihi araştırmaları için mikro ve makro yaklaşım olarak ifade edebileceğimiz bir çerçeve önermekteyiz. Bu yaklaşımımıza kaynaklık eden değerlendirmeleri Amatori ve Jones (2003: 7), Rosen (2013: 475) ve Ullenhag'ın (2014) çalışmalarında bulabilirsiniz. Ayrıca, analiz düzeyi açısından benzer bir yaklaşım örgüt ve yönetim kuramında işletme tarihi ile kuram ilişkisini değerlendirmek için bir kategori öneren Kipping ve Üsdiken'in (2014) çalışmasında da görülebilir. Bizim burada önerdiğimiz çerçeve işletme sistemlerine ilişkin başvuru analizi düzeyi ayrımına dayanmakta fakat temel olarak iki temel düzeyi (mikro-makro) esas almaktadır.⁴

Tablo 1. İşletme Tarihi Araştırmalarında Mikro ve Makro Yaklaşım

Mikro Yaklaşım	Yönetici/Girişimci Tarihi
	İşletme (Şirket, Firma, Fabrika) Tarihi
	İşletme Grubu/Gruplarının Tarihi
	Endüstrinin/Endüstrilerin Tarihi
Makro Yaklaşım	Politik Bağlam ve İşletme Tarihi
	İktisadi Bağlam ve İşletme Tarihi
	Yasal Bağlam ve İşletme Tarihi
	Sosyal Bağlam ve İşletme Tarihi

⁴ İşletme sistemlerinin analizine ilişkin analiz düzeyi ayrımında yaygın olarak belirtilen üç düzey söz konusudur. Mikro (iş örgütleri) düzey, meso (endüstri/sektör) düzey ve makro (ulusal) düzey (Örn. Rasanen ve Whipp, 1992; Nijhof ve Van den Berg, 2015). Makro bağlam olarak ulusal çevreye ek olarak uluslararası çevrenin de dikkate alınabileceği belirtilebilir.

Tablodan da görüleceği üzere, mikro yaklaşım olarak ifade ettiğimiz yaklaşımın altında yönetici (yöneticilerin) veya girişimci (girişimcilerin) hayat hikayeleri ile deneyimlerini tarihsel olarak değerlendiren çalışmalar, bağımsız işletmelerin veya belli bir sayıdaki işletmenin tarihini inceleyen çalışmalar, gelişmekte olan ülkelerde yaygın bir örgütsel form olan işletme gruplarının birinin veya birden fazlasının tarihini inceleyen çalışmalar ve yine içerisinde faaliyet göstermiş/gösteren işletmelerin tarihi hakkında bilgi sağlayabilecek nitelikteki belli bir endüstrinin veya birden fazla endüstrinin tarihini değerlendiren çalışmalar sınıflandırılabilir. İşletme tarihine mikro yaklaşım olarak belirttiğimiz bu genel kategorideki çalışmaların genel itibarıyla ilgili incelenen birimin içerisinde yer aldığı bağlama ait olguları doğrudan hesaba katmayan ve kronolojik bir yaklaşımla incelenen olguları değerlendiren çalışmalar olduğunu belirtebiliriz. İşletme tarihine makro yaklaşım olarak ifade ettiğimiz yaklaşımda ise işletmelerin veya işletmelerle ilgili konuların tarihini yazarken işletmelerin içinde yer aldıkları bağlamın politik, iktisadi, yasal ve sosyal yönlerinin birini veya birden fazlasını hesaba katan araştırmalar kastedilmektedir. İşletme tarihine makro yaklaşım olarak ifade ettiğimiz yaklaşım bağlamdan hareketle mikro yaklaşım başlığı altında sınıflandığımız birimlerin tarihine yönelmeyi ifade etmektedir. Bu çerçeve ayrıca işletme tarihi alanındaki araştırmaları sınıflandırmak açısından da yararlı olabilir. İzleyen bölümde işletme tarihine makro yaklaşım konusunda daha detaylı bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmede tartışmayı analitik bir çerçeve içerisinde yapabilmek için makro yaklaşımın alt boyutlarına ait Amerika Birleşik Devletleri'ndeki işletmelerle ilgili yapılan çalışmalardan birer tane örnek çalışma seçilmiştir.

3. İşletmelere Tarihsel Yaklaşımda Makro Yaklaşım

Bu bölümde, işletme tarihi yazımında ülke bağlamına ait özelliklerin işletmelerin evrimini anlamada nasıl analize dahil edilebileceği üzerinde durulmuştur. İzleyen değerlendirmelerde öncelikle bağlamın önemine değinilmiş ve sonrasında seçilen bazı örnek çalışmalar ile ülke bağlamına ait özelliklerin nasıl işletme tarihi araştırmalarında ele alındığı değerlendirilmiştir.

Farklı analiz düzeyleri açısından farklı anlamlar taşısa da genel bir tanım belirtecek olursak, bağlam, olaylar, süreçler, birimler gibi olguların yerleşik olduğu koşullar bütünüdür (Griffin, 2007: 860). Biz bu çalışmada, işletmelerin faaliyet gösterdiği ülkedeki iktisadi, politik, sosyal ve yasal olguların her birini ülke bağlamının alt bağlamları olarak değerlendiriyoruz. Son yıllarda bağlamın önemine ilişkin artan bir ilgi olduğunu görmekteyiz. Bu ilgiyi yansıtan ve bağlamın önemini anlamımıza yardımcı olan çalışmaları temel olarak iki ana çatıda değerlendirebiliriz. İlki, 'kapitalist

çeşitlenmenin örgütsel çalışmaları ve kuramları' olarak nitelendirilen veya makro kurumsal kuram bakış açısı başlığı altında toplanan sosyal etki yaklaşımı, otorite yaklaşımı ve ulusal iş sistemleri gibi kuramsal yaklaşımlardır (Yaklaşımların genel değerlendirmesi için bakınız: Gökşen, 2007; Morgan ve Kriestensen, 2014). İkincisi yönetim ve örgütler bilgisinin evrenselliğini sorgulayan ve farklı bağlamlardaki (yereldeki veya çevredeki) yönetim ve örgüt pratiklerinin doğasına odaklanan çalışmalardır (Rousseau ve Fried, 2001; Meyer, 2006; Holtbrügge, 2013; Drori vd., 2014; Westwood vd., 2014; Barkema vd., 2015). Bu iki çatıya konu olan araştırmalar hem farklı ülkelerdeki örgüt formalarına ana kurumların etkisinin önemini hem de yönetim ve örgüt pratiklerinde veya bunların yayılımında yerel bağlamın önemini bize göstermektedir. İşletme tarihi açısından baktığımızda da bağlamın farklı boyutlarının (iktisadi, yasal, politik ve sosyal) dikkate alınmasının önemine ilişkin değerlendirmeler söz konusudur. Örneğin, Kobrak ve Schneider (2011: 406) iyi bir tarih yazımının sadece zengin kaynaklara değil güçlü bir şekilde işletmelerin bağlamları ile bağlantı kurulmasına gereksinimi olduğunu belirtmektedir. İktisat ve iktisat tarihçileri ile işletme tarihçileri arasındaki iletişimin düşük düzeyde olduğunu belirten Lamoreaux vd. de (1997) disiplinlerarası bir yaklaşımla iki tarafın nasıl bir araya gelebileceğini tartışmışlardır. Benzer amaçla iktisadi gelişme (Lazonick, 2008), kurumsal iktisat (Casson, 1997), evrimsel iktisat (Murmman, 2015; Nelson, 2015) ve iktisadi küreselleşme (Ekberg ve Lange, 2015) alanları ile işletme tarihi ilişkisi de değerlendirilmektedir. Yasal bağlamla nasıl ilişki kurulacağına ilişkin de Keller (1979) ve Dahlen ve Larsson'ın (2014) değerlendirmeleri ışık tutucudur. Sosyal bağlam ile ilişkili konuların işletme tarihi alanında nasıl değerlendirilebileceğine ilişkin fikir ve öneriler sağlayan Scranton ve Fridenson (2013) ile Hansen'in (2012) çalışmaları belirtilebilir. Politik bağlam açısından Hart (2004) ve Kipping'in (2003) çalışmaları özellikle devletin rolünün işletme tarihi çalışmalarında nasıl değerlendirilebileceğine ilişkin fikir sağlamaları açısından önemlidir.

Belirtilen bu çalışmaların bir ülkedeki işletmelerin tarihini anlamaya çalışırken o ülkenin bağlamına ilişkin olguları dikkate almamızın önemine işaret ettiğini düşünmekteyiz. Peki, işletmelerin içinde yer aldıkları ülke bağlamına ait özellikler nasıl işletme tarihi araştırmalarına konu edilebilir? Bu soruyu yanıtlamak için biz izleyen değerlendirmelerde bir örnek çerçeve ortaya koyduk. Bu çerçeveyi oluştururken ABD'deki endüstriyel işletmelerin tarihine ilişkin bazı meta-anlatı (*metanarrative*) çalışmaları (Chandler, 1977; Roy, 1997; Prechel, 2000) ile yasal bağlamdaki değişimlerin işletmelere etkisini değerlendiren bir çalışmayı (Kandel vd. 2015) seçtik. Eserlerin seçimi konusunda dikkate aldığımız kriter bu eserlerin, ABD'deki özellikle büyük

işletmeleri tarihsel olarak incelemeleri ve bu incelemeyi gerçekleştirirken farklı yaklaşımlara (ekonomik, politik, yasal ve sosyal) sahip olmalarıdır. Belirtilen eserlerden Roy (1997) ve Prechel'in (2000) çalışmaları şirket kapitalizmi konusunda Chandler'in (1977) yaklaşımına alternatif meta-anlatı çalışmaları olarak da değerlendirilmektedir (Booth ve Rowlinson, 2006).

Ekonomik bağlamın işletme tarihi araştırmasına konu edilişi açısından örnek olarak ele aldığımız çalışma, modern işletmeleri, ABD'de 1800'lü yılların ikinci yarısı boyunca yaşanan teknolojik yeniliklere ve artan müşteri taleplerinin hızına kurumsal bir cevap olarak gören Chandler'in bu işletmeleri tarihsel olarak değerlendirdiği *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business* adlı eseridir. Chandler (1977), modern işletmeleri, ekonomik faaliyetlerin koordinasyonunda ve kaynaklarının toplanmasında pazar mekanizmasının yerine geçen yapı olarak nitelendirmekte ve bu yapının, yönetsel hiyerarşilerin iş birimlerinin bir kaçının faaliyetlerini pazar mekanizmasından daha etkili bir biçimde (veya karlı biçimde) izleyebildiği ve kontrol edebildiğinde ortaya çıktığını belirtmektedir (1997: 11). Yazara göre, yeni teknoloji ve gelişen pazarların üretim ve dağıtım süreçleri yoluyla tarihsel olarak materyallerin daha önce emsali görülmemiş büyüklük ve hızına izin verdiği yerde ve zamanda yönetimin görünür eli pazarın görünmez eli yerine geçmiştir (Chandler, 1977: 12). Ek 1.'deki tablodan da genel itibariyle görüleceği üzere, Chandler'in (1977) belirttiği önemli gelişmelere değinecek olursak, 1850'lerden önce modern işletmelerin öncü örnekleri, tek birimlik girişimler olan tekstil ve silah işletmelerinde ortaya çıkmıştır. Bu tarihe kadar üretim, dağıtım, taşımacılık ve finans faaliyetleri şahısların sahip olduğu ve yönettiği küçük işletmeler aracılığıyla gerçekleşmiştir. İlk modern işletmeler ise silah ve tekstil işletmelerinde iş hacminin arttırması nedeniyle operasyonlarını yönetmek için gerekli olan idare koordinasyonuna duyulan ihtiyaç nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde çok bölümlü yapıların ortaya çıkışına zemin hazırlayan bir dönem yaşanmış ve pazarın genişlemesi özellikle temel iş faaliyetlerinde uzmanlaşmayı getirmiştir. 1850'lerden itibaren teknolojik gelişmeler ve pazarın gelişimi ile birlikte kitle üretiminin ve kitle pazarlamasının gelişimi ve bunların tek bir çatı altında bütünleşmesi ile bir kaç operasyon biriminin koordinasyonunu sağlayacak yönetsel hiyerarşiye gereksinim duyan modern işletmeler ortaya çıkmıştır. 1910'lu yıllardan sonra, özellikle 1950'lere gelindiğinde, yöneticilerin kontrolündeki çok bölümlü yapılar hakim işletme formları haline gelmişlerdir.

Bağlama ilişkin sosyal olguları analize dahil edilmesine örnek olarak Roy'un (1997) çalışması seçilmiştir. Roy (1997), ABD'deki büyük işletmelerin yükselişini tarihsel sosyoloji yaklaşımı çerçevesinde, büyük

şirketlerin ortaya çıkışını ve yükselişini açıklayan etkinlik yaklaşımının da sınırlılığını göstererek, güç, mülkiyet ve kurumların tarihsel etkileşimini merkeze alan yeni bir açıklama ortaya koymuştur. Roy (1997), büyük işletmelerin evrimini temel olarak üç dönemi ele alarak açıklamıştır (Bakınız Ek 2.). İlk dönem 1800'lü yılların başlarıdır. Bu dönemde şirketler kamu kurumu benzeri yapılar olup yolların ve kanalların yapımı gibi kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde etkindirler. İkinci dönem 19. yüzyılın ortalarıdır. Bu dönemde menkul değerler borsası, aracı kurumlar ve yatırım bankaları gibi kurumların oluşturduğu sistem içinde gelişen şirketler özerkliklerini sağlar fakat üretimden ayırırlar. Üçüncü dönem ise 19. yüzyılın sonlarıdır. Bu dönemde şirketler üretimi de kendi sistemlerine dahil ederler ve modern endüstriyel şirket formuna kavuşurlar. Roy (1997), yaşanan bu dönüşümün arkasındaki mekanizmanın işletmelerin de içerisinde yer aldıkları kurumsal yapı içerisindeki güç ve mülkiyet ilişkilerinin doğasında aramaktadır. Büyük şirketleri kurumsal yapı içerisinde güç dinamiklerince biçimlenen bir mülkiyet formu olarak değerlendiren Roy (1997), işletmelerle ilgili dönüşümü bu mülkiyetin sosyal doğasını inceleyerek ele almaktadır. Yazara göre, sermayesi toplumsallaşmış büyük sanayi işletmelerinin yükselişi güç dinamikleri, işletmelerin içerisinde yer aldıkları kurumsal çevrenin gelişimi ve devletin rolü ki bu rolde daha çok yasaların rolü dikkate alınarak açıklanmalıdır (Roy, 1997).

Politik konuların işletme tarihine konu edilmesine ilişkin Prechel'in (2000) şirket formlarının dönüşümündeki politik davranışların ve devletin önemini ele aldığı çalışması örnek olarak seçilmiştir. Prechel (2000), sosyal yapının mikro, meso ve makro düzeylerindeki karşılıkların şirket formlarının dönüşümünü nasıl etkilediğini ele aldığı çalışmasında, temel olarak iki soruya yanıt aramıştır. İlk soru, yapı ve süreçlerin sosyal aktörlerin sergileyebilecekleri davranış biçimini nasıl etkilediğidir. İkinci soru ise, sosyal aktörlerin nasıl yapı ve süreçleri biçimlendirdiğidir. Yazar, bu sorulara yanıt verebilmek için 19. yüzyılın son dönemlerinden 20. yüzyılın sonuna kadar ABD'deki şirket formlarındaki değişimler ile belirtilen zaman periyodundaki önemli zaman aralıklarındaki değişimlerin etkileşimlerini incelemiştir (Prechel, 2000). Çalışmasında, sermaye bağımlılık kuramını esas alan Prechel (2000), birikimin toplumsal yapısı kuramından hareketle temel olarak üç dönemin kıyaslamasını yapmış ve bu dönemlerdeki değişimlerin şirket formu ve benimsenen yönetsel süreçlerin değişimi açıklamıştır. Ek 3.'deki tablodan da görüleceği üzere, Prechel (2000), farklı dönemlerde şirket formu ve yönetim süreçlerinin değiştiğini ortaya koymuştur. Yazara göre, 20. yüzyılın ortalarında ABD'deki ekonomik istikrar ve büyüme döneminde çoğu Amerikan şirketi çok bölümlü yapıyı

benimserken buna karşın, ekonomik istikrarsızlığın söz konusu olduğu 19. yüzyılın sonunda holding şirketi formunu ve 20. yüzyılın sonunda çok katmanlı bağlı şirket formunu benimsemişlerdir (Prechel, 2000). Gerek holding şirketi formunun gerekse de çok katmanlı bağlı şirket formunun çok bölümlü yapı karşısında ana şirketlere kendi kendilerini finanse edebilmeleri ve şirketlerdeki sorunlardan dolayı daha az sorumluluk yüklemeleri yönünden avantajları söz konusu olduğunu belirten yazar, sosyal aktörlerin tarihsel olarak belirli koşullardan etkilenen rasyonelleştirme süreçlerini ve politik olarak yeni kurumsal düzenlemelerin yaratılmasındaki davranışlarının önemini sermaye bağımlılık kuramı ile açıklamıştır (Prechel, 2000).

Yasal konuların işletme tarihine konu edilmesine ilişkin örnek çalışma için Kandel vd.'nin (2015) çalışması seçilmiştir. Yazarlar, ABD'deki işletme grubu örgütsel formunun ekonomi içerisindeki ağırlıklarını kaybetmelerine ve bağımsız işletmelerin ekonomideki ağırlıklarını kazanmalarına neden olan değişimleri 1930'lardan 1950'ler kadar olan zaman kesitinde incelemiştir (Kandel vd., 2015). Yazarlar, ABD'de işletme gruplarının ortadan kaybolmasını holding şirketleri ve işletme gruplarının ekonomiyeye ve topluma zararlı olarak değerlendirdiği politik iklim sonucunda gerçekleştiği belirtilmektedir (Kandel vd., 2015). Yazarlar, başkan Roosevelt dönemindeki bazı politik önlemlerin işletme gruplarının ortadan kaybolmalarına nasıl etkilediklerini tarihsel olarak incelemiştir. Yazarlar işletme gruplarının ekonomiden çekilmeleri ve bağımsız işletmeler ile genellikle halka açık işletmelerin ekonomide ağırlık kazanmalarını Ek 4.'deki tabloda belirtilen reformlar bağlamında incelemiştir. Yazarlar, Berle ve Means'ın (1932) çalışmasındaki 200 işletme listesinden hareketle bu işletmelerin kontrol ettiği işletmeleri Moody El kitapları'nın (Moody's Manuals) 1926, 1929, 1932, 1937, 1940 ve 1950 yıllarına ait verilerinden tespit ederek işletme gruplarını ve bunların faaliyet gösterdikleri sektörleri ayırtmışlardır. Yaptıkları incelemede yazarlar (Kandel vd., 2015), işletme gruplarının 1932'de en fazla sayıya ulaştıklarını fakat bu tarihten 1950'ye kadar, özellikle 1940'larda, oldukça önemli bir biçimde sayılarının düştüğünü tespit etmişlerdir. Benzer şekilde belirtilen süre zarfında hem gruba bağlı işletmelerin sayısında hem de işletme gruplarına bağlı şirketlerin ekonomi içindeki paylarında ciddi düşüşler olduğunu da tespit etmişlerdir (Kandel vd., 2015). Araştırma sonuçlarına göre yazarlar anti-tröst düzenlemelerinin sonuçlarının görünmesi belli bir zaman aldığı ve birden çok düzenlemenin kombinasyonun işletme gruplarının ortadan kaybolmasına etkisi olduğunu belirtmişlerdir (Kandel vd., 2015). Tablo 2.'de yukarıda belirtilen araştırmaların genel özellikleri ortaya koyulmuştur.

Tablo 2. İşletme Tarihine Makro Yaklaşımın Kapsamı İçin Amerikan İşletmeleri ve İş Sisteminin Dönüşümü Konusunda Seçilmiş Bazı Eserler ve Bu Eserlere Ait Bazı Özellikler

Eser	Amaç	Yaklaşım	Yöntemsel Strateji	Data	Dönem	Ana Bulgu
Chandler (1977)	ABD'deki üretim ve dağıtımın değişim süreçleri ile bu üretim ve dağıtım süreçlerinin nasıl yönetildiğini açıklamak ve ABD'deki büyük işletmelerin yükselişini açıklamak	Ekonomik	Derlenmiş veri temelli anlatı	Gelişmelere dair örnekler, şirket veya kişi isimlerinin veya onlara ilişkin istatistiksel verilerin belirtilmesi	1840'lar-1970'ler	Yeni teknolojiler ve gelişen pazarlar üretim ve dağıtım süreçlerinin etkin bir biçimde koordinasyonunu sağlamak için profesyonel yöneticilerin idare ettiği çok bölümlü işletme formu ortaya çıkmıştır.
Roy (1997)	ABD'deki büyük işletmelerin yükselişini güç kuramı çerçevesinde açıklamak	Sosyal	Derlenmiş veri temelli anlatı, Etkinlik teorisinin istatistiksel olarak sınanması	Gelişmelere dair örnekler, şirket veya kişi isimlerinin veya onlara ilişkin istatistiksel verilerin belirtilmesi	1800'ler-1900'lar (Odaklanılan Dönemler: 1800'lü yılların başları-1800'lü yılların ortaları-1800'lü yılların sonu ve 1900'lü yılların başı)	Kurumsal yapı içerisinde toplumsallaşmış bir mülkiyet formu olarak ortaya çıkan büyük işletmelerin yükselişinde güç dinamikleri etkinlik kuramına göre daha açıklayıcı bir kuramsal temeldir.
Prechel (2000)	Şirketlerin çevresindeki sosyal güçlerin, şirketlerin kendilerinin de içinde yerleşik oldukları kurumsal düzenlemeleri yeniden yapılandırma amaçlı dışa yönelik politik davranışlarını nasıl etkilediğini ve bu sosyal süreçlerin aynı zamanda şirket formları ve yönetsel süreçleri yeniden yapılandırma amaçlı sosyal aktörlerin içe yönelik davranışlarını nasıl etkilediğini açıklamak	Politik	Karşılaştırmalı tarihsel yöntem temelli anlatı: Örnek olay analizi ve değişken odaklı analiz	Örnek olay analizi: American Steel Company (Şirket dokümanlarından elde edilmiş veri) Değişken odaklı analiz: 1981-1993 dönemi boyunca en büyük 100 sanayi işletmesine ait özellikler ile kurumsal bağlama ilişkin seçilmiş değişkenler raporlardan derlenen veri)	1870'ler-1990'lar (Odaklanılan Dönemler: 1880'ler-1890'lar, 1920'ler-1930'lar, 1980'lar-1990'lar)	Şirket formlarındaki değişim, sosyal aktörlerin mikro düzeydeki karar süreçleri ile makro düzeydeki yapıların ve süreçlerin etkileşiminin bir sonucudur.
Kandel, Kosenko, Mork ve Yafeh (2015)	ABD'deki işletmelerdeki sahiplik formunun değişimini ortaya koymak ve işletme gruplarının ortadan kaybolmasını yasal temelli reformlarla açıklamak	Yasal	Derlenmiş veri temelli anlatı	Berle ve Means'ın (1932) 200 işletme listesinden hareketle Moody El kitaplarının (Moody's Manuals) 1926, 1929, 1932, 1937, 1940 ve 1950 yıllarına ait bu şirketlere ait bilgiler.	1930'lardan-1950'ye (Datanın zaman kapsamı: 1920'lerden-1950'ye)	İşletme gruplarının ortadan kaybolmasında birden çok yasal düzenlemenin kombinasyonunun etkisi olduğu belirtilmiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, işletme tarihi araştırmalarında işletmelerle ilgili olguları tarihsel olarak açıklarken makro yaklaşım olarak ifade ettiğimiz sosyal, politik, iktisadi ve yasal bağlama ilişkin olguları dikkate alan bazı çalışmalar genel itibarıyla incelenmiştir. İncelenen eserler, belirtilen her bir boyut açısından ABD'deki işletme formları ve onların yönetim süreçlerini açıklamada iyi birer örnek olabileceği düşünülen çalışmalardır. Seçilen çalışmalar özellikle tarihsel bir bakışla işletmelerle ilgili olguları açıklamada farklı yaklaşımların olabileceğini ve bunların farklı değerlendirmeler sağlayabileceğini göstermektedir. Bu çalışmada savunduğumuz genel yaklaşım, mikro düzeydeki işletmeleri tarihsel süreçte anlamak için onların içinde yer aldıkları makro düzeydeki bağlamsal unsurlardan hareketle onlara yönelmenin doğru bir yaklaşım olacaktır. Makro düzeydeki örgüt çalışmalarında da genel olarak ifade edildiği gibi çevre işletmelerin yaşamlarını sürdürmelerinde ve büyümelerinde önemlidir. Örneğin bir sektörde işletme modelleri değiştirilmek istendiğinde bu sadece o sektördeki işletmeler tarafından gerçekleştirilmesi mümkün olmayabilir. Kanunların değişmesi, politikacıların ikna edilmesi gibi çevreyle veya bağlamla ilgili değişimlerin de söz konusu olması gerekebilir. Bir sektörün gelişmesi, sektördeki işletmelerin rekabet sorunları, rekabetin nasıl geliştirildiği gibi konular işletmelerin rakipleriyle birlikte oluşturduğu çevrenin üzerinde oluşan ve sosyal, politik, ekonomik ve yasal yönleri bulunan makro çevreyle ilişkili konulardır. Örneğin, Türkiye'deki arz ve talep ilişkilerinin zaman içerisinde tarihsel seyri ile Türkiye'deki işletmelerin karakteristiklerinin tarihsel seyrini birlikte değerlendirmek Türkiye'deki işletmelerin tarihini anlamamıza mikro yaklaşımla yürütülen ve daha çok belli dönemdeki olguların fotoğrafını sunan tarihsel incelemelerden daha fazla bildiklerimize ilaveler sağlayabilir. Yine ekonomik yaklaşım ile ilgili olarak tarihsel olarak Türkiye'de işletmelerin yatırım için kaynağı nereden bulduklarını incelemek işletmelerin zaman içerisindeki karakteristiklerindeki değişimleri veya değişimlerin söz konusu olmaması durumunu anlamamız açısından araştırılacak bir başka konu olabilir. Yatırım için gerekli olan finansmanın sağlanmasındaki kurumların rollerinin tarihsel analizi yine bu konuya eklenilebilecek ve Türkiye'deki işletmelerin büyümesini (veya büyümemesini) anlamamıza katkı sağlayabilecek bir konudur. Sosyal bağlamla ilişkili olarak, Türkiye'de insan kaynağının tarihsel olarak nasıl geliştirildiğini incelemek işletmelerin insan kaynağı edinimi için başvurduğu yöntemleri anlamamız açısından faydalı olabilir. Örneğin bir başka konu, ticari ilişkilerdeki sosyal ilişkilerin nasıl düzenlendiğinin veya ticari ilişkilerdeki sosyal boyutunun kaynağını tarihsel olarak incelemesi işletmelerin tarihsel olarak

davranışlarını anlamamıza katkı sağlayabilir. Politik konularla ilgili olarak da örneğin, Özen'in (2013) belirttiği "Türkiye'de devlet neden bazı alanlarda fazlasıyla vardır da bazı alanlarda yoktur?" sorusuna tarihsel bir analizle cevap vermeye çalışmak, devlete bağımlı iş sistemine sahip bir ülkedeki işletmelerin tarihsel gelişimini anlamamız açısından oldukça önemli bir çaba olduğu belirtilebilir. Ayrıca, Buğra'nın (1994) çalışmasından da öğrendiğimiz kadarıyla Türkiye'deki büyük işletmelerin geçmişteki çeşitlendirme davranışlarında devletin etkisi oldukça önemli olmuştur. Tarihsel bir değerlendirmeyle Türkiye'deki işletmelerin büyüme davranışlarında devletin rolünü incelemeye devam etmenin faydalı olabileceği belirtilebilir. Yine yasal bağlamdaki değişimlerin işletmeleri nasıl etkilediğine ilişkin daha sistematik tarihsel araştırmaların da bildiklerimize ilaveler sağlayabileceği belirtilebilir.

Türkiye'deki işletme tarihi araştırmaları genelde bu çalışmada mikro yaklaşım olarak tarif edilen yaklaşıma örnek olan çalışmaların örneklerini sağlayabilmekte iken işletmelerin veya işletmelerle ilgili olguların tarihini açıklarken sosyal, politik, iktisadi ve yasal bağlamı (veya tarihini) dikkate alan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada işletme tarihi araştırmalarında makro yaklaşım olarak ifade edebileceğimiz yaklaşıma uygun olarak seçilmiş bazı eserler kısaca değerlendirilmiştir. Bu eserlerden de anlaşıldığı üzere bağlamın farklı boyutlarına ait farklı olgular incelemeye dahil edildiğinde incelenen olgulara ilişkin açıklama biçimleri değişebilmektedir. Türkiye'de işletme tarihinin alanının yeni gelişen bir alan olması dikkate alındığında, Türkiye'deki iktisadi, politik, sosyal ve yasal bağlamın tarihinden hareketle işletme tarihine yönelmenin sadece işletmeleri anlamamız açısından değil iş sistemini anlamamız açısından da önemli katkılar sağlayabileceği belirtilebilir. Bu çalışmayla işletme tarihine makro yaklaşım olarak ifade ettiğimiz yaklaşıma dikkat çekilerek Türkiye'deki işletme tarihi yazınında bir tartışma başlatmak istenmektedir.

Kaynakça

- Akkayan, S. C. (1979). Türkiye'de kağıt ve karton üretiminin özel sektör yönünden incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*. 29(1): 183-199.
- Akyıldız, A. (2007). *Haliç'te Seyrüsefer Haliç Vapurları Şirketi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Altun, M. (2006), *Yaşlanmadan Büyümek*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Amatori, F., Jones, G. (Eds.). (2003). *Business History Around the World*. Cambridge University Press.
- Amatori, F., Jones, G. (2003). Introduction. In F. Amatori, & G. Jones, (Eds.). *Business History Around the World*. (1-7). Cambridge University Press.

- Amatori, F., Colli, A. (2011). *Business History: Complexities and Comparisons*. Routledge.
- Avcı, Z. (1996). *Bir Hayat Hikayesi: Mehmet Kemal Dedeman*. Ana Basım, İstanbul.
- Aysan, M.A., Sarioğlu, B. ve Sarioğlu, K. (1998). *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Muhasebe Tarihi*. TÜRMOB Yayın No:51, Ankara.
- Aytemur, Ö.J. (2010). *Türkiye’de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri, Sümerbank (1930- 1945)*. Libra Yayınevi, İstanbul.
- Barkema, H.G., Chen, X.-P., George, G., Luo, Y., Tsui, A.S. (2015). West meets east: New concepts and theories. *Academy of Management Journal*, 58(2), 460-479.
- Berghoff, H. 2015. *Business History*, James D. Wright (Ed.), International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2nd edition, Volume 3, Elsevier.
- Berle, A.A., Means, G.C. (1932). *The Modern Corporation and Private Property*, Transaction Publishers, New Jersey.
- Booth, C., Rowlinson, M. (2006). Management and organizational history: Prospects. *Management and Organizational History* 1(1): 5-30.
- Buckley, P.J. (2009) Business history and international business. *Business History*, 51(3): 307-333,
- Buğra, A. (1994), *State and Business in Modern Turkey: A Comparative Study*, State University of New York Press, New York.
- Business History*, 2016. Dünya genelinde işletme grupları özel sayısı, 58(1).
- Çakmakçı, U., Oba, B. (2007). The role of employer unions in hegemonic struggle, interest representation and promotion of managerial perspectives in Turkey, *Business History*, 49(5): 695-716.
- Casson, M. (1997). Institutional economics and business history: A way forward?. *Business History*, 39(4): 151-171.
- Cizakça, M. (1980). A short history of the Bursa silk industry (1500-1900). *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 23(1-2): 142-152.
- Chandler, A.D. (1977). *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*. Harvard University Press, Cambridge.
- Colli, A., Rose, M.B. (2003). Family firm in comparative perspective, In F. Amatori and G. Jones (Eds.), *Business History Around the World*, (353-371), Cambridge University Press: New York.
- Colli, A., Perez, P.F. (2014) Business history and family firms. In L. Melin, M. Nordqvist and P. Sharma (Eds.), *The Sage Handbook of Family Business*, (269-292), Sage Publications.
- Çokgezen, M., Genç, H. ve Koraltürk, M. (2004). Cumhuriyetin ilk yıllarında iş dünyasının profili. *İşletme İktisat ve Finans Dergisi*. 19(216): 62-75.
- Çolpan, A. M., Jones, G. (2016). Business groups, entrepreneurship and the growth of the Koç Group in Turkey. *Business History*, 58(1): 69-88.
- Dahlen, M., Larsson, M. (2014) Business history and legal history. *Business History*, 56(1): 54-70.
- Davila, C., Miller, R. (1999). *Business History in Latin America: The Experience of Seven Countries*, Liverpool University Press, Liverpool.
- Decker, S., Kipping, M., Wadhvani, R. D. (2015). New business histories! Plurality in business history research methods. *Business History*, 57(1): 30-40.
- Dirlik, S. ve Altunç, Ö.F. (2016). Türkiye'deki makro iktisadi bağlamın işletme gruplarının çeşitlendirme stratejilerine etkileri: 1975-2010 dönemi için boyamsal bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1): 39-61.
- Drori, G. S., Höllerer, M. A., Walgenbach, P. (2014). *Global Themes and Local Variations in Organization and Management: Perspectives on Glocalization*. Routledge, New York.
- Dündar, C. (2006). *Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç-I*. Cilt, Doğan Kitap, İstanbul.
- Dündar, C. (2013[2008]). *Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç 1961-1976,-II*. Cilt. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Eczacıbaşı, N. (1982). *Kuşaktan Kuşağa*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul.
- Ekberg, E., Lange, E. (2014). Business history and economic globalization. *Business History*, 56(1): 101-115.
- Erçek, M. (2004a). Çeviri, aktör ağları ve eksik/öncül kurumsallaşma: Türkiye'deki personel/insan kaynakları söyleminin yeniden kurgulanması 1960-1990. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4, 129-195.
- Erçek, M. (2004b). The diffusion and institutionalization of professional personal/human resources management discourse in Turkey: A narrative approach, 1900-1999. Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi.
- Erçek, M., Günçavdı, Ö. (2016). Imprints of an entrepreneur and evolution of a business group, 1948-2010. *Business History*, 58(1): 89-110.
- Freeland, R.F. (2001) *The struggle for control of the modern corporations: Organizational change at General Motors, 1924-1979*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Fear, J. (2008). Cartels, In G. Jones ve J. Zeitlin (Eds.) *The Oxford Handbook of Business History*. (268-292), Oxford: Oxford University Press.
- Fruin, W.M. (2008) Business groups and interfirm networks, In G. Jones ve J. Zeitlin (Eds.) *The Oxford Handbook of Business History*. (244-267), Oxford: Oxford University Press.
- Griffin, M.A. (2007). Specifying organizational contexts: systematic links between contexts and processes in organizational behavior. *Journal of Organizational*

- Behavior*, 28, 859–863.
- Goodall, F., Gourvish, T., Tolliday, S. 1997. *International Bibliography of Business History*. Routledge, New York.
- Gökşen, N.N.S. (2007), Makro kurumsal bakış açısı: Bir değerlendirme, A.S. Sargut ve Ş. Özen (Der.), *Örgüt Kuramları*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Güran, T. (1992). Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları, 150. Yılında Tanzimat, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara. s. 235-258.
- Günçavdı, Ö. (2009). Düşten Gerçeğe: *Türkiye Sanayinde Elginkan Topluluğu*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Güvemli, O. (2001). *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi: Cumhuriyet Dönemi XX. yüzyıl*, 4. cilt, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.
- Güvemli, O. (2011). Türkiye’de muhasebe meslek örgütünün kuruluşu ve gelişmesi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 129-145.
- Güvemli, O. (2012). Türk muhasebe düşüncesinde muhasebe düzeni, belgeler ve defterlerin adlarında ve kavramlarında son iki yüzyıldaki değişimler. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(3): 122-149.
- İnalçık, H. (2008). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Hansen, P.H. 2012. Business history: A cultural and narrative approach. *Business History Review*, 86(4), 693–717.
- Hart, D.M. (2004), Corporate technological capabilities and the state: A dynamic historical interaction, In K. Lipartito ve D.B. Sicilia (Eds.), *Constructing Corporate America: History, Politics, Culture*, (168-187). Oxford University Press, Oxford.
- Holtbrügge, D. (2013). Indigenous management research. *Management International Review*, 53(1): 1–11.
- Jeremy, D.J. (2006). Business history and strategy, In A. Pettigrew, H. Thomas, R. Whittington (Eds.), *Handbook of Strategy and Management*, 436-461, SAGE Publications Ltd.
- Jones, G. (2003) Multinationals, In F. Amatori and G. Jones (Eds.), *Business History Around the World*, (353-371), Cambridge University Press: New York.
- Jones, G. (2005). *Multinationals and Global Capitalism: From the Nineteenth to the Twenty-first Century*. Oxford: Oxford University Press.
- Jones, G., Khanna. T. 2006 Bringing History (Back) into International Business. *Journal of International Business*, 37(4): 453–468.
- Jones, G., Zeitlin, J. (2008). Introduction, In G. Jones and J. Zeitlin (Eds.), *The Oxford Handbook of Business History*, (1-6). Oxford University Press, Oxford.
- Jong, de A., Higgins, D. M., Driel, H. Van. (2015). Towards a new business history?. *Business History*, 57(1): 5-29.
- Kandel, E., Kosenko, K., Morck, R., Yafeh, Y. (2015). The great pyramids of America: A revised history of US business groups, corporate ownership and regulation, 1930-1950, NBER Working Paper, w1969.
- Keller, M. (1979). Business history and legal history. *Business History Review*, 53(3): 295-303.
- Kieser, A. (1994). Why organizational theory needs historical analysis and how this should be performed. *Organization Science*, 5, 608–620.
- Kipping, M. (2003). Business government relations: Beyond performance issues, In F. Amatori ve G. Jones (Eds.), *Business History Around the World*, (372-393), Cambridge University Press, Cambridge.
- Kipping, M., Üsdiken, B. (2008). Business history and management studies. In Jones, G. and Zeitlin, J. (Eds), *Oxford Handbook of Business History*. (96-119). Oxford: Oxford University Press.
- Kipping, M., Üsdiken, B. (2014). History in organization and management theory: More than meets the eye. *Academy of Management Annals*, 8(1), 535–588.
- Kıraç, C. (1995). *Anılarımla Patronum Vehbi Koç*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Kobrak, C., Schneider, A. (2011). Varieties of business history: Subject and methods for the twenty-first century. *Business History*, 53(3): 401-424.
- Koç, V. (1974). *Hayat Hikayem*, APA Ofset Basımevi, İstanbul.
- Kurt, M. (2013). The rise of entrepreneurship and characteristics of economic environment: The emergence of Turkish businesses groups during the republican Turkey”, *17th Annual Congress of the European Business History Association*, 22–24 August 2013, Uppsala, Sweden.
- Kurt, M. (2016), Bir disiplin olarak işletmecilik tarihi: Doğuşu, gelişimi, Türkiye’de potansiyeli ve zorlukları üzerine, *Turkish Journal of Management*, 1(1): 41-57.
- Lamoreaux, N.R., Raff, D.M.G., Temin, P. (2008). Economic theory and business history. In Jones, G. and Zeitlin, J. (Eds), *Oxford Handbook of Business History*. (67–95). Oxford: Oxford University Press.
- Lazonick, W. (2008). Business history and economic development, In Jones, G. and Zeitlin, J. (Eds), *Oxford Handbook of Business History*. (37-66). Oxford: Oxford University Press.
- Leblebici, H. (2014). History and organization theory: Potential for a transdisciplinary convergence. In I.M. Bucheli, M., Wadhvani, R.D. (Eds.) *Organizations in Time: History, Theory, Methods*, (56–99). Oxford: Oxford University Press.
- Leblebici, H. (2012). The evolution of alternative business models and the legitimization of universal credit card industry: Exploring the contested terrain where history and strategy meet. In S.J. Kahl, B. S. Silverman, M.A. Cusumano (Eds.), *History and Strategy, Advances in Strategic Management*, 29, 117–151.

- Malerba, F., Orsenigo, L. (2015). The evolution of the pharmaceutical industry. *Business History*, 57(5): 664-687.
- Meyer, K. E. (2006). Asian management research needs more self-confidence. *Asia Pacific Journal of Management*, 23(2): 119-137.
- Morgan, G., Kristensen, P.H. (2014). The comparative analysis of capitalism and the study of organizations, In P. Adler, P. Du Gay, G. Morgan, and M. Reed (Eds), *The Oxford Handbook of Sociology, Social Theory, and Organization Studies: Contemporary Currents*, (220-245). Oxford University Press, Oxford.
- Murmann, J.P. (2015). Deepening the conversation between business history and evolutionary economics. *Business History*, 57(5): 705-715.
- Nahum, B. (1988). *Koç'ta 44 yılum: Bir Otomotiv Sanayii Kuruluyor*. Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Nelson, R. (2015). Evolutionary economics and recounting of business history. *Business History*, 57(5): 769-772.
- Nijhof, E., Van den Berg, A. (2015). Variations of coordination: Labour relations in the Netherlands. In K. Sluyterman (Ed.), *Varieties of capitalism and business history: The Dutch case*. Routledge, New York.
- Önder, Ç. (2006). Political opportunity, organizational infrastructure and organizational founding: Trade unions in Istanbul and Ankara, 1947-1980, Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özen, Ş. Türkiye Bağlamı ve Örgüt Kuramları, Yönetim ve Organizasyon Yaz Seminerleri, 25 Haziran 2013, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Özen, Ş. (2002) Türkiye'de örgütler/yönetim araştırmalarında törenselleşme sorunu. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 187-213.
- Prechel, H. (2000). *Big Business and the state: Historical transitions and corporate transformation, 1880s-1990s*. State University of New York Press.
- Pusateri, C.J. (1984). *A History of American Business*, Harlan Davidson, Illinois.
- Popp, A. (2008). Business history, In S.R. Clegg ve J.R. Bailey (Eds). *International Encyclopedia of Organization Studies*, SAGE Publications, Thousand Oaks.
- Rasanen, K., Whipp, R. (1997). National business recipes: A sector perspective. In R. Whitley (Ed.), *European Business Systems: Firms and Markets in Their National Contexts*, Sage Publications Ltd., London.
- Rosen, C.M. (2013). What is business history?. *Enterprise & Society*, 14(3): 475-485.
- Rousseau, D.M., Fried, Y. (2001). Location, location, location: Contextualizing organizational research. *Journal of Organizational Behavior*, 22, 1-13.
- Rowlinson, M., Hassard, J., Decker, S. (2014). Research strategies for organizational history: A dialogue between historical theory and organization theory. *Academy of Management Review*, 39(3): 250-274.
- Roy, W.R. (1997). *Socializing capital: The Rise of the Large Industrial Corporation in America*. Princeton University Press, Princeton.
- Sabancı, S. (1985). *İşte Hayatım*, Aksoy Matbaacılık.
- Scranton, P., Fridenson, P. (2013) *Reimagining Business History*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Quataert, D. (2011). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, T.Güney (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tayanç, T. (2012), *İlk: Geçmişten Geleceğe STFA*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tosh, J., Lang, W.S. (2006). *The Pursuit of History*, Pearson Education Limited, Great Britain.
- Topal, M., Erdemir, E., Kırılı, E. (2012). Tanzimat dönemi sanayileşme hareketinin Türkiye'de işletmecilik anlayışının oluşumuna etkileri hereke fabrikası ve nizamnamesi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 37-64.
- Ullenhag, K. (2014) The part and the whole. *Business History*, 56(1): 84-100.
- Uzun, A. (1999). İslimiye Çuka Fabrikası. *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 21-22, 77-84.
- Üsdiken, B. (1996). Importing theories of management and organization: The case of Turkish academia. *International Studies of Management and Organization*, 26, 33-46.
- Üsdiken, B., Çetin, D. (2001). From Betriebswirtschaftslehre to human relations: Turkish management literature before and after the Second World War. *Business History*, 43, 99-124.
- Üsdiken, B. (2003). Türkiye'de iş yapmanın ve işletmenin akademikleştirilmesi, 1930-1950. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58, 119-147.
- Üsdiken, B. (2004a). Exporting managerial knowledge to the outpost: Penetration of 'human relations' into Turkish academia, 1950-1965. *Management Learning*, 35, 255-270.
- Üsdiken, B. (2004b). The French, the German and the American: Higher education for business in Turkey, 1883-2003. *New Perspectives on Turkey*, 31, 5-38.
- Üsdiken, B., Kieser, A. (2004). Introduction: history in organisation studies. *Business History*, 46, 321-30.
- Üsdiken, B. (2009). Bir örgütsel alanın yeniden şekillenışı: Türkiyede iş hayatına yönelik yüksek öğretimde değişim, 1955-1975. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 35, 1-40.
- Üsdiken, B., Wasti, S. A. (2009). Preaching, teaching and researching at the periphery: Academic management literature in Turkey, 1970-1999. *Organization Studies*, 30, 1063-1082.
- Üsdiken, B., Topaler, A.B. ve Koçak, Ö. (2013). Yasa, piyasa ve örgüt tiplerinde çeşitlilik: 1981 sonrasında Türkiye'de

üniversiteler, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 68, 187-223.

Westwood, R., Jack, G., Khan, F., Frenkel, M. (Eds.). (2014). *Core-periphery Relations and Organization Studies*. Palgrave Macmillan.

Wilson, J. F., Webster, A., Vorberg-Ruch, R. (2013). *Building co-operation: A Business History of the Co-operative Group, 1863–2013*. Oxford: Oxford University Press.

Yalçın, O. (2013). Türk hava kurumu'nun kurduğu hava harp sanayii fabrikaları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXIX(86): 135-180.

Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Yılmaz, E. (2010). Türkiye'de işçi sendikalarının siyasal ve sosyolojik özellikleri üzerinden tarihsel süreç içinde değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1): 195-207.

Yılmaz, C. (2011). *Osmanlı Anonim Şirketleri*, Scala Yayıncılık, İstanbul.

Ek 1. Chandler'ın (1977) Yaklaşımsal Çerçevesi

Dönemler	Ana Gelişmeler
1790'lardan 1840'lara	- Ticarete uzmanlaşmanın başlaması - Finans ve taşıma sektöründe uzmanlaşmanın başlaması - Tekstil ve silah yapımında büyük üretim birimlerinin ortaya çıkışı
1850'ler-1900'lü yıllar	- Modern işletmeler olarak demiryolu ve telgraf işletmelerinin ortaya çıkışı - Demiryolu işletmelerindeki bütünleşmeler ve rekabetin artması - İş sistemi yapısının tamamlanması - Kitle üretimi ve kitle dağıtımının oluşması ve bütünleşmesi - Modern işletme yapısının ortaya çıkması - Birleşmeler ve birleşmeler yoluyla bütünleşme
1910'lu Yıllar-1970'ler	- Modern işletme yapısının ekonomide hakim form olması - Modern işletme yapısının geliştirilmesi

Kaynak: Chandler, A.D. (1977). *The visible hand: The managerial revolution in American business*. Harvard University Press, Cambridge.

Ek 2. Roy'un (1997) Yaklaşımsal Çerçevesi

Büyük şirketlerin yükselişinin tarihsel görünümü			
Dönem ve Şirketin Rolü			
Aktörler	19. YY'nın başları: Devlet kurumu benzeri şirket	19. YY ortaları: Üretimden ayrı özel şirket	19. YY sonları ve 20. YY başları: Üretimle birleştirilen şirketler
Devlet	- Aktif olarak şirketleri biçimlendirir - Kaynakları harekete geçirir - Şirketlere kamu oyuna hesap verme zorunluluğu getirir	- Genel şirket kurma kanunlarını çıkarır - Yeni haklar, yetkiler ve yükümlülükleri tanımlar - Şirketlere yasal bireyler gibi davranır	-Endüstri yönetimini yasaklar - Şirket mülkiyeti ilişkilerinin yürürlüğünü sağlar
Şirket kurumsal yapısı	- Kamu finansmanı sağlayıcısı olarak ortaya çıkar - Özel şirketlere yayılır - Üretimden ayırılır	- Modern yapılar haline gelir - Üretimi dışarıda bırakır	- Üretimi içeri alır
Demiryolları	- Yarı kamu kurumu olarak ortaya çıkar	- Özelleştirir - Daha önce görülmemiş boyuta ulaşır - Yeniden yatırım için şirket varlığını bir araya getirir	- Düşen karlılığı deneyimler - Üretim sermayesiyle birleşir
Üretim sermayesi	- Şirket sermayesinden ayrı var olur - Yerel ve bölgesel firma üstü ilişkilerle kendini yönetir	- Ulusal pazarları geliştirir - Firma üstü ilişkileri istikrarsızlaştırır	- Şirket sermayesi ile birleşir

Roy, W.R. (1997). *Socializing capital: The rise of the large industrial corporation in America*. Princeton University Press, Princeton. p: 17.

Ek 3. Prechel'in (2000) Yaklaşımsal Çerçevesi

Zayıflama/Çöküş-Başlangıç/Keşif Süreçleri: Devlet yapısı, Ekonomik Örgüt, Yönetim Formu ve Şirket Formu, 1870'ler-1990'lar				
(Zayıflama/Çöküş-Başlangıç/Keşif Dönemleri)	Hakim devlet yapısı	Hakim iktisadi örgütler	Bilimsel yönetim formu	Hakim Şirket Formu
1870'ler-1890'lar	Federalizm: Sayıca az federal düzenlemeler	Rekabetçi kapitalizm	Taylorizm	Holding şirketi
1920'ler-1930'lar	İstikrar sağlayıcı devlet: Orta düzey federal düzenleme ve uygulama	Oligopolistik kapitalizm	Fordizm	Çok bölümlü form
1970'ler-1990	Yeni federalizm: Azaltılmış federal düzenleme ve uygulama	Küresel kapitalizm	Yeni fordizm	Çok katmanlı bağlı şirket formu

Kaynak: Prechel, Harland (2000). Big Business and the State: Historical Transitions and Corporate Transformations, 1880s-1990s, State University of New York Press, Albany. p. 15.

Ek 4. Kandel vd.'nin (2015) Çalışmasının Çerçevesi

Reformlar	Yasal kaynak, yürürlüğe girme tarihi, düzenleyici	Reformun etki süresi	Reformun etkilediği sektörler	Varsayılan etki	Kanıt	Olası sonuç
Hissedar hakları (Shareholder Rights)	-Securities Act: 230.100-230.174 (1933); -Securities Exchange Act: 240.0-1-240.12a-9 (1934), SEC	1934	Bütün sektörler	Özel çıkarların azınlık pay sahibi hissedarlardan kontrolü elinde tutanlara yönlendirilmesine daha yatkın olan işletme gruplarının ortadan kaybolması	- Daha az katmanlı ve sahiplik kontrol kaldırıcı daha az olan piramidal yapılar daha uzun süre hayatta kalmakta - Halka açık şirketler daha uzun süre ayakta kalmakta	Önemli olması muhtemel fakat açık bir şekilde fark edilebilir değil
Kamu Hizmeti Kurumları Düzenlemesi (Public Utilities Regulation)	Public Utility Holding Company Act (PUHCA): 15 U.S Code Chapter 2C (1935), SEC	1935, 1940, 1946	Sadece kamu hizmetleri sektörü	- Kamu hizmetleri sektöründeki işletme gruplarının katman sayısının iki kademeye kadar azalması - Kamu hizmetleri sektöründeki işletme gruplarının faaliyetlerinin kapsamında azalma	- 1940'larda kamu hizmetleri sektöründeki çoğu piramidal işletme grubunun ortadan kaybolması - SEC tarafından tanımlanan 900 bağlı işletmenin 149'u ve 104 kamu grubuna bağlı işletmenin 34'ünün ortadan kaybolması - Kamu hizmetleri sektöründe hayatta kalan piramidal grupların katmanlarının ikiye düşmesi ve faaliyet kapsamlarını sınırlandırmaları	Kamu hizmetleri sektöründeki işletme grupları için önemli fakat diğer sektördeki pek çok işletme grubu ile ilgili değil
Şirketler arası temettü vergisi (Inter-corporate Dividend Tax)	Revenue Acts (1935, 1936, 1938, 1942), IRS	1935	1942'ye kadar demiryolları sektörü hariç bütün sektörler, 1942'den sonra bütün sektörler	- Piramidal gruplarda daha az katmanlar - 1935'ten sonra şirketler arası hisse kontrol paylarının % 85'in üzerine çıkması (Demiryolu sektöründekiler için 1942'den sonra) - Şirketler arası temettülerin düşük olması	- Piramidal gruplarda daha az katmanların olması - 1950'lerle çoğu işletme grubunun hisse kontrol paylarının % 85'i geçmesi - Şirketler arası temettülerin düşük olması - Du Pont ve Mellon işletme gruplarının vergiden kaçınmak için yapılarını değiştirmesi - Demiryolu sektöründeki işletme gruplarının 1940'larda yeniden yapılanmaları	Önemli olması muhtemel fakat başlı başına etkisi olan etmen değil özellikle de demiryolları sektöründeki gruplar için

Ek 4. (Devam)

Reformlar	Yasal kaynak, yürürlüğe girme tarihi, düzenleyici	Reformun etki süresi	Reformun etkilediği sektörler	Varsayılan etki	Kanıt	Olası sonuç
Yatırım şirketleri (Investment Companies)	Investment Company Act (ICA): 15 U.S Code 64-80a (1940), SEC	1941	Kamu hizmetleri ve demiryolları sektörleri haricindeki bütün sektörler	İşletmeler arası hisse kontrol payları %50'nin üzerine çıktı. (Kamu hizmetleri ve demiryolları sektörleri hariç)	1950'de çoğu kontrol payı % 50 ile % 85 arasındadır	Önemli olması muhtemel fakat demiryolu sektöründe olduğu gibi kontrol payı % 51'in üzerinde olan çoğu işletme grubu için diğer faktörler de dikkate alınmalı
Antitröst Yaptırımları (Antitrust Enforcement)	Sherman Act: 15. U.S Code 1-7 (1890); Clayton Act: 15. U.S Code 12-27 (1914); Federal Trade Commission Act: 15 U.S Code 41-58 (1914); Celler Kefauver Act:-64 Stat. 1225 (1950), FTC & Dept. of Justice	1911	Bütün sektörler	Aynı sektörde ve/veya kamu sektöründe birbirleri ile rekabet eden işletme gruplarının yok olması veya sayılarının azalması	Rekabetçilik karşıtı davranışa sahip olduğu belirtilen 1940'lardaki 900 gruba bağlı işletmenin sadece 15'i ve 104 gruba bağlı kamu işletmesinin dördü sahiplik yapısı değişmiştir. Gruba bağlı dört kamu işletmesi vakasının ikisi ret edilmiştir.	Grupların sayısının azalmasında doğrudan etkisi yoktur fakat işletme gruplarına karşı oluşan olumsuz çevreye katkısı söz konusu olmuş olabilir.
Bankacılık düzenlemeleri (Banking Regulations)	Glass-Steagall Act (1933), SEC	1934	Bankacılık	İçsel sermaye piyasalarında ve çok amaçlı bankaları içeren grupların ayrışmasında olumsuz etkisi	- Bankalara sahip bazı grupların yok olması - Fakat bu şekildeki işletme gruplarından sadece dördünün var olması ve bu dördünden ikisi ayrıca bir çok kamu hizmeti kuruluşuna sahiptir.	- Bankaları olan gruplar için önemli olması olasıdır fakat diğerleri için ilgili değildir
İntikal ve veraset vergisi (Estate tax)	IRS		Bütün sektörler	- Vergi ödemek için kontrol edenlerin ölümü sonrasında işletme gruplarının çözülmesi veya yok olması - Fon yardımı için kontrol edenlerin ölümü öncesinde işletme gruplarının çözülmesi veya yok olması	- Vergiden kaçınmak için grupların ortaklıklar ve vakıflar gibi mekanizmalar benimsemeleri - Kontrol edenlerin ölümü ile grupların ortadan kaybolması arasında bağlantı yok -Yardımlarda artış vergi oranları ile örtüşmekte	Belirsiz
Kaynak: Kandel, E., Kosenko, K., Morck, R., ve Yafeh, Y. (2015). The great pyramids of America: A revised history of US business groups, corporate ownership and regulation, 1930-1950, NBER Working Paper, w1969. p.39 SEC: U.S. Securities and Exchange Commission.						

Türkiye’de Modern Yönetimin Erken Dönemleri: Geç-Osmanlı Döneminde Fabrikalar, Sanayi Mektepleri ve Yabancı Uzmanlar*

Mustafa Kurt^{1*}, Baki Çakır², Kemal Demir³

¹ (İşletme Bölümü, Yalova Üniversitesi, Yalova, Türkiye)

² (İktisat Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli, Türkiye)

³ (Yönetim ve Organizasyon Doktora Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye)

ARTICLE INFO

Yayın Bilgisi

Invited paper
Davetli yazı

Anahtar Sözcükler:
Osmanlı sanayileşmesi
Devlet fabrikaları
Sanayi mektepleri

* Bu çalışma TÜBİTAK
1001 programınca
desteklenen 112K426
numaralı araştırma projesi
kapsamında üretilmiştir.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı 19. yüzyılda, özellikle Tanzimat sonrası, Osmanlı sanayileşmesi sürecinde yaşanan gelişmelerin Türkiye bağlamında çağdaş işletmeciliğin ve yönetim anlayışının doğuşuna etkilerini tartışmaktır. Bu çerçevede devlet ve özel sektöre ait fabrikaların ortaya çıkışının, sanayi ve ticaret mektepleri kuruluşunun ve fabrikalara yabancı mühendis-yönetici uzmanlar getirilmesinin yerelde işletmeciliğin ve yönetim düşüncesinin gelişimine nasıl bir etki oluşturduğu sorusuna yanıt aranacaktır. Bu amaçla Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nden elde edilen belgelere ve ikincil kaynaklara dayalı olarak bulgular ve tartışma sunulmuştur. İlgili gelişmeler dikkate alındığında Türkiye için bugüne kadar genellikle cumhuriyet dönemiyle sınırlandırılan modern anlamda yönetimin ortaya çıkışının Osmanlı son dönemini de kapsayacak şekilde yeniden çerçevelendirilebileceği ortaya konulmuştur.

Early Years of Modern Management in Turkey: Factories, Industrial Schools and Foreign Specialists in the Late Ottoman Period

ABSTRACT

The aim of this study is to demonstrate how developments during the Ottoman Empire’s 19th century industrialization epoch, especially following the Reorganization (*Tanzimat*) Period, influenced the fabric of modern business administration in Turkey. In this context, we will attempt to determine how the establishment of public and private factories; the foundation of industrial and commercial schools; and the arrival of foreign engineers and management specialists, affected the early development of Turkish industry. To this end, we will present documents retrieved from the Prime Ministry’s Ottoman Empire Archives, along with findings from secondary sources. Based an examination of these developments, it possible to assert that the emergence of modern business administration in Turkey, which was traditionally considered to be limited to the period of the Republic, could be reframed by also including the later years of the Ottoman Empire.

* mkurt@yalova.edu.tr (M. Kurt)

1. Giriş

19. yüzyılda Osmanlı'nın siyasi ve ekonomik olarak yeniden güç kazanmak adına birçok alanda yenilenme hamlesi sergilediği bilinmektedir. Bunlardan biri de ilgili dönemdeki sanayileşme¹ faaliyetleridir. Literatürde ekonomi tarihi disiplini içerisinde bu dönemdeki ekonomik gelişmeler ayrıntılı olarak ele alınmış, batı tipi sanayileşmenin dinamikleri, gerçekleştirilmesi ve sonuçları, farklı argümanları içerecek biçimde ortaya koyulmuştur. Ancak Türkiye'de yönetim düşüncesinin gelişimi ile ilgili literatür genellikle erken cumhuriyet dönemiyle başlamakta ve bu dönemdeki gelişmelerin yönetim anlayışına etkilerine odaklanmış, geç Osmanlı döneminin yönetim disiplini penceresinden değerlendirilmesi, bu gelişmelerin erken dönem modern yönetim anlayışına etkileri olabileceği bazı kaynaklarda (Aytemur, 2010: 54-55) ima edilmesine rağmen bugüne dek genellikle ihmal edilmiştir. Tekil olarak Hereke Fabrikası'na odaklı bazı çalışmalara (Kırlı vd. 2012; Buluş ve A. Arıcıoğlu, 2005) rastlansa da hem zaman kesiti hem de örneklem bakımından kapsamlı bir çalışma henüz yoktur. Osmanlı'daki 19. yüzyıl sanayileşme çabalarını incelerken; bu gelişmelerle Avrupa ya da batı arasında bağlar kurmak ya da bu dönem ortaya çıkan üretim biçim ve anlayışlarını Türkiye bağlamındaki modern işletmeciliğin erken örnekleri olarak okumak mahsurlu değildir. Aksine sanayileşmeyi de içine alan bu gelişmelerin hem teorik hem de pratik anlamda kökeninde batı sanayileşmesinin olduğu birçok çalışmada vurgulanmaktadır. Örneğin Quataert (2011) sanayi sektöründe modernleşmenin batılı yöntem ve anlayışa uygun üretim yapma anlamına geldiğini ve Osmanlı modernleşmecilerinin “sanayi üretiminin ancak fabrikalarda makinelerle yapılan bir faaliyet olduğu” konusunda fikir birliğine sahip olduklarını vurgular². Hatta bu varsayım sebebiyle 19. yüzyılda yabana atılmayacak miktarda çıktı ortaya koyan geleneksel üretim sistemlerinin ihmal edildiği de düşünülmektedir. Ayrıca yönetim tarihine ilişkin literatür (Wilson, 1995; Wilson and Thomson, 2006; Wren, 2009) 18. yüzyılın sonlarından itibaren bir yönetim bilgisi birikimine işaret etmektedir. 19. yüzyıl sanayileşme çabaları ve kurulan fabrikalarla ilgili ekonomi tarihi disiplini içerisinde birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen batıdan ilhamla ortaya çıktığı açık olan bu pratiklerin işletmecilik/yönetim bakışı açısından ele alınmamış olması bu çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır. Batılı anlamda çağdaş işletmecilik ve yönetim anlayışının etkilerini Türkiye

bağlamında geç Osmanlı dönemine odaklanarak ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma arşiv belgelerine ve ikincil kaynaklara dayalı bir tartışma sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada öncelikle 19. yüzyılda Osmanlı iktisadi bağlam tanımlanacak, sonrasında fabrikalaşma, okullaşma ve yabancı uzman istihdamına ilişkin birincil ve ikincil kaynaklardan veriler sunularak bu gelişmelerin erken dönem yönetim³ düşüncesine etkileri tartışılacaktır.

2. Geç-Osmanlı Dönemi Sanayileşme Hareketi

Osmanlı'nın üretime ilişkin yüzyıllar boyunca geçerli olmuş olan genel politikası “devlete ve kent nüfusuna, özellikle İstanbul halkına ucuz, kaliteli ve bol miktarda mal arzı” (Quatert, 2011: 21) şeklinde özetlenebilir. Bu doğrultuda uygulanan politikalar basitçe; bir bölgede üretimin asgari olarak köy ve kasabalarda yaşayanlara yetecek kadar, fazlasının ise kentlerde yaşayanların ihtiyaçlarını karşılayacak kadar olmasının ve bu mal akışının etkili bir şekilde sağlanmasına öncelik vermiştir. Osmanlı'nın loncalarla yakın bir işbirliği içerisinde ağırlıklı olarak tarımsal ürünlere ve bunlara bağlı imalat sistemine dayalı ekonomik sistemi yüzyıllar boyu önemli çıktılar sağladığından batı tipi sanayileşme uzun süre imparatorluk gündemine girmemiştir. İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletlerin Sanayi Devrimi sonrasında büyük üretim birimleri kurup, bunun sonucunda başta kumaş ve diğer tekstil malları olmak üzere birçok malı çok düşük maliyetle üretip Osmanlı pazarına sokmasına kadar da üretim biçimleri ve sanayinin mevcut yetenekleri pek sorgulanmamıştır. İmparatorluk öncelikle siyasi pozisyonunun zayıflamasından yola çıkarak öne çıkan ülkeleri izlemiş ve sanayileşme sonrası yaşadıkları gelişmelerini⁴ inceleyerek batı tipi sanayileşmeyi güçlü bir şekilde gündemine almıştır. Aynı zamanda daha düşük maliyetle üretilen Avrupa mallarının Osmanlı pazarlarına hızlı nüfuzu da üretim sistemiyle ilgili krizlere yol açmıştır (Sarç, 1940: 3). Sanayileşme konusunun Osmanlı'nın gündemine gelmesinin bir diğer sebebi ise özellikle Avrupa kentlerinde bulunan dışişleri personelinin gelişmeleri imparatorluğun gündemine taşınmasıdır (Önsoy, 1988). Bu çerçevede Avrupa devletlerinin yakından izlendiği ve oradaki gelişmelerin transfer edilmeye çalışıldığı bilinmektedir. Örneğin Zeytinburnu'nda kurulan büyük fabrikanın İngiltere'nin sanayileşmede öncü şehirlerinin sanayi alanları model alınarak inşa edildiğine ve bu kompleksin Türk

¹ Elbette sanayi üretimi çok eski yüzyıllara dayanmakta ve Osmanlı'da köyde yaşayanların da dahil olduğu yaygın bir üretim şeklidir. Ancak bu çalışma boyunca kullanılan “sanayi” ve “sanayileşme” kelimelerinden kasıt batı tipi üretim biçimiyle modern fabrikalarda makine gücü kullanılarak yapılan üretimdir.

² Ayrıntılı bilgi için bkz: Quataert, 2011.

³ Makalede Avrupa etkisine bağlı olarak geliştiği ortaya konulmaya çalışılan “yönetim” ya da “modern yönetim” olgusu, 20. yüzyılın başlarında beliren “bilimsel yönetim”i değil sanayi devrimi sonrası Avrupa temelli ortaya çıkmış yönetim anlayışını ve uygulamalarını karşılamaktadır.

⁴ Pamuk (2005) fabrikalaşma girişiminin esin kaynağının olarak Mısır'da Mehmet Ali Paşanın giriştiği sanayileşme çabaları ve Osmanlıya karşı kazandığı askeri başarılar olduğunu da ima eder.

Manchester'ı, Leeds'i, Sheffield'ı ve Birmingham'ı olarak görüldüğüne ilişkin veriler (Clark, 1992: 41) bulunmaktadır. Osmanlı sanayileşmesinin dinamiklerine ilişkin bir diğer önemli görüş ise; 1750 yılından itibaren Osmanlı'nın batı Avrupa'da ortaya çıkıp yayılan "dünya ekonomisine" çevresel entegrasyonundan doğan sonuçlarına ilişkindir (Buluş, 2000, 7) ve batı tipi sanayileşme çabaları da bu entegrasyon sürecindeki adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Bu süreci hazırlayan zihinsel altyapı derinlikli olarak henüz tanımlanamasa da en azından bu tip görünür sebeplerin olduğu ve bir programa sahip sanayileşme hareketi 19. yüzyılın ilk dönemlerinde başlayıp yüzyıl boyunca çeşitli yoğunluklarda devam eden bir süreç olarak tarif edilebilir.

Osmanlı sanayileşme süreci ve bu süreçlerde ortaya çıkan gelişmeler çeşitli dönemlere ayrılarak incelenebilir. Dönemleştirmeye ilişkin Quataert'in (2004, 1002) önerisi dikkate değerdir ve 19. yüzyılın başından 1826'ya kadar olan dönem, 1826-1870 ve 1870-1914 dönemleri olmak üzere sanayileşmeyi üç temel dönemde incelemek gerektiğini vurgular. Her ne kadar yeniçeri ocağının kaldırılması ve Tanzimat'ın ilanıyla birlikte 1927 sonrası daha sistematiik bir sanayileşme programından bahsetmek mümkünse de bu tarih öncesinde de sanayileşmenin imparatorluk gündemine girdiği ve 1790 ile 1804 arasında askeri teçhizat imali için birçok fabrika kuran ve modernize eden III. Selim ile başladığı söylenebilir (Clark, 1992: 38). Hatta sanayi üretiminin iyileştirilmesine ilişkin daha önceki dönemlere dair veriler de bulunmaktadır. Örneğin Stoianovic (1974, .258) Vezir-i Azam Rami Mehmed Paşa'nın 1703 yılında İstanbul, Edirne ve Selanik'te yeni tekstil atölyeleri kurarak sanayiye geliştirmek için bir plan oluşturduğunu söyler. Ancak sanayileşmede asıl ivme 1827 tarihinde Eyüp'te bir iplik kurma fabrikasıyla başlamıştır ve aynı yıl Beykoz'da da bir tabakhane ve bir çizme fabrikası kurulmuştur (Quataert, 2004: 1011). Bu tarihin sanayileşme sürecindeki sembolik anlamı, ilk kez bu tarihte kurulan fabrikalarda batı tipi makinelerle üretimin uygulanmış olmasıdır. Takip eden yıllardaki en önemli fabrikalar 1835'de Kadırga'da kurulan fes fabrikası, 1836'da İslimiye'de kurulan yün bükme ve yünlü kumaş dokuma fabrikasıdır. Bu süreçte dikkat çeken bir diğer gelişme ise 1842 yılında Zeytinburnu'nda kurulan ve İngiltere'deki sanayi bölgelerine benzetilen bir sanayi kompleksi kurulmasıdır. Bu kompleks içerisinde demir dökümhanesi, torna tesviye, iplik bükme, dokuma atölyeleri, matbaa ve tersane bulunmakta, ayrıca tesis okul ve lojmanları da içermektedir. Bu dönemde fabrikalaşma sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış Balıkesir'de askeri ihtiyaçlar için yünlü kumaş imal eden bir fabrika, Bağdat'ta 1840'ların ortasında barut fabrikası, Bursa'da buharlı makinelerle çalışan bir ipek bükme fabrikası kurulmuştur (Quataert, 2004: 1011-

1012). Ayrıca 1843 yılında Hereke'de 50 pamuklu ve 25 ipek canfes tezgahı ile donanmış olarak Hereke Fabrikası faaliyete başlamış (Eldem, 1970: 119), 1845 yılında ise İzmit Fabrika-i Hümayunu kurulmuş, 1850 yılında Bakırköy'de daha sonra sahipliği devlete geçen bir basmahane kurulmuştur (Eldem, 1970: 119). Bu dönemde fabrika yatırımları 1850'de Kırım Savaşı sebebiyle borçlanma ihtiyacı ortaya çıktığından durdurulmuştur (Clark, 1992: 48). 1870-1914 dönemi ise özel sektör girişimlerinin arttığı, dolayısıyla yerli ve yabancı girişimciler tarafından kurulan fabrikaların çokça görülmeye başlandığı dönemdir. Genellikle yeni fabrikalar önceki dönemlerde olduğu gibi ordu ihtiyaçları yerine toplumun günlük hayatta kullandığı malların üretimine yönelmiştir. Bu fabrikalar un, buz, makarna, bira gibi gıda maddeleri üretmişlerdir (Quataert, 2004: 1014). Yine tekstil bu dönemde de önemli bir sanayi kolu olmayı sürdürmüş, özellikle iplik, halı ve ipek üretimi ana üretim malları olmuştur. Ayrıca tütün üretiminin artması ile İstanbul ve Selanik merkezli çok sayıda işçi çalıştıran tütün fabrikaları da bu dönemde kurulmuştur. Devlet ve özel sektör tarafından kurulan fabrikalarla ilgili detaylı bilgiler ilerleyen kısımlarda sunulacaktır.

19. yüzyılda sanayileşme adına olumlu sayılabilecek adımlar atılırken devletin önemli sorunlarla yüzleştiği de bir gerçektir. Bunlardan en önemlisi ise uzun yüzyıllar boyunca güçlü bir performansa sahip olan yerli üretim sisteminin önemli zararlar görmesidir. Bu gerilemenin asıl sebebinin ne olduğu sorusu literatürde sıklıkla sorulmakla birlikte cevap olabilecek iki güçlü argümana başvurulabilir. İlki ve daha akılcı görüneni; 1838 yılında imzalanan ve yerli üretici aleyhinde düzenlemeler içeren Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşmasıdır. Başta sadece İngilizlere sağlanan ayrıcalıklar daha sonra diğer Avrupa ülkelerine genişletilmiştir. Bu anlaşma ile yerli üreticinin, sanayileşmede önemli ilerlemeler yaşamış ve bunun avantajına sahip yabancılara karşı rekabet şansının yok olmasına sebep olunmuştur. Ancak Quataert'in (2004) daha derinlikli bir analize sahip olan argümanı 1826 yılında yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasının kent loncalarının çıkarlarını devlet ve elitler karşısında koruyan tek gücü yok ettiğini, bunun sonucunda da *laissez-faire* politikalarının kolayca uygulamaya geçtiğini savunur. Bu durum ise yüzyıllardır etkin ve üretken bir sisteme karşılık gelen loncaya dayalı üretim sisteminin, 21. yüzyıla da tevarüs edecek şekilde, yerli üreticiler aleyhine bozulmasına sebep olmuştur.

Bu dönemde yaşanan gelişmeler toplu olarak değerlendirildiğinde birçok alanda yansımaları görülebilen bir sanayileşme programının uygulandığı anlaşılmaktadır. Reform çabaları temelinde batı tipi sistemlerin transfer edilmesine dönük çabalar ekonomi alanında da "sanayileşme" programı olarak somutlaşmış ve bir seri bütüncül eylem ortaya konmuştur.

Tablo 1: Sektörlere Göre 19. Yüzyılda Kurulan Devlet Sahipliğindeki Fabrikalar

	Teşebbüsün Adı	Yeri	Kuruluş Yeri
1	Kağıt (Genç, 2010: 59) ve Yünlü (Clark,1974: 66) Manifaktürü	İstanbul Beykoz Hünkar İskelesi	1805 (1804)
2	Deri ve çizme fabrikası (Quataert, 2004: 1011 – Aytemur Özen, 2010: 185 - Clark,1974: 66)	İstanbul Beykoz	1827 veya 1810
3	İplik bükme fabrikası (Quataert, 2004: 1011 - (Clark,1974: 66)	İstanbul Eyüp	1827
4	Feshane Fabrikası (Clark,1974: 66)	İstanbul	1832 (1835)
5	Ün bükme ve yünlü kumaş fabrikası (Quataert, 2004: 1011 – Clark,1974: 66)	Balkanlar İslimiye	1836
6	Barut Fabrikası (Quataert, 2004: 1011)	İstanbul Zeytinburnu	1840'tan önce
7	Barut fabrikası (Clark,1974: 67)	İstanbul Küçük Çekmece	1840'tan önce
8	Bakır Kalhanesi (Genç, 2010: 291) - 17.yüzyılda kurulmuş, 1841'de ise modern bir tesis haline gelmiştir	Tokat	1841
9	Ham Yün Elbise Fabrikası (Clark,1974: 69), A.MKT.MVL.127.26	Balıkesir	1842
10	İzmit Çuka Fabrikası HR.TO.36.34	İzmit	1844
11	Buharlı Makineli Para Basma Atölyesi (Clark,1974: 69)	İstanbul Darphane	1844
12	Kağıt Fabrikası (Clark,1974: 69)	İzmir	1844
13	Porselen Fabrikası (Clark,1974: 69)	İstanbul Boğaziçi	1844
14	Dökümhane (Clark,1974: 69)	İstanbul Beşiktaş	1844
15	İzmit Yün Dokuma Fabrikası (Aytemur Özen, 2010: 184)	İzmit	1848 veya 1843
15	Hereke İplik-İpek Kumaş Fabrikası İ.DH.971.76744	İzmit Hereke	1843
16	Sanayi parkı (demir dökümhanesi, torna tesviye, iplik bükme ve dokuma atelyeleri, tersane, matbaa vb.) (Quataert, 2004: 1011) A.MKT.NZD.74.48	İstanbul Zeytinburnu	1841-1842
17	21 Adet İbrişim Fabrikası (Quataert, 2004: 1012-1020)	Bursa	1847-1868 arası
18	Veliefendi (Bakırköy) Basma Fabrikası (Aytemur Özen, 2010: 185)	İstanbul	1848 (1850)
19	Beykoz – İnceköy ve Tophane Porselen Fabrikası (Tabakoğlu, 1998: 226)	İstanbul	1848 -tahmini
20	Bursa İpek Fabrikası (Tabakoğlu, 1998: 226) . MKT.MHM.173.21 / Y.MTV.2.18	Bursa	1852
21	Debbağ Şirketi (Genç,2010: 277)	Sivas	1860'lar
22	Tütün İnhisarı (Quataert, 2004: 1012-1020)	İstanbul	1875'ten önce
23	Cibali Tütün Fabrikası (Quataert, 2004: 1012-1020)	İstanbul Cibali	1875'ten önce
24	Pamuk Fabrikası (Quataert, 2004: 1012-1020)	Bilinmiyor	1884
25	Yıldız Porselen Fabrikası, Yıldız Çini Fabrika-ı Hümâyünü (Müller-Wiener, 1992: s.83) İ.MF.20.12	İstanbul	1891-1892
26	Asker Üniforma Fabrikası (Quataert, 2004: 1012-1020)	Karamürsel	1896

Sanayileşme programı boyunca işletmecilik/yönetim tarihi gözlüğünden öne çıkan önemli gelişmeler ise; (1) devlet sahipliğinde fabrikaların kurulması, (2) fabrikalarda görev yapacak ustaların yetiştirileceği sanayi ve ticaret mekteplerinin kurulması ve (3) bu fabrikalarda çalışmak üzere yabancı uzman getirilmesidir. “Reformlar yaparak siyasi ve mali gücün yeniden kazanılacağına” inanan imparatorluğun batıdaki sistemlerin tek çözüm olacağı yönündeki anlayışı Quataert’in (2011) “Osmanlı modernleşmecilerinin, üretimin ancak fabrikalarda modern yöntemlerle ve makinelerle yapılan bir faaliyet olduğu konusunda fikir birliğine sahip oldukları” vurgusundan anlaşılmaktadır. Bu denli güçlü bir inanış ve kabule dayalı olarak birçok sistem ve teknoloji yanında yabancı uzmanlar da transfer edilmesi, sanayi devrimi tecrübesi yaşamış Avrupa’dan öğrenme istediğini açıkça ortaya koyar. Bu nokta bu makale için ilginç olan soru ise “bu transferlerin ve reform uygulamalarının Türkiye bağlamında çağdaş işletmeciliğin ve yönetimin belirmesine nasıl bir etki oluşturduğu” sorusudur.

3. Osmanlı Sanayileşme Sürecinde Temel Gelişmeler

3.1. Devlet Fabrikalarının Kurulması

19. yüzyıl öncesinde Osmanlı sanayi denildiğinde iç ve dış pazarlara üretim yapan fabrikalar değil ordunun ihtiyacı için kurulmuş Baruthane, Tophane gibi üretim birimleri aklı gelmektedir (Buluş, 2000, 11). İhracat bir devlet politikası olarak özendirilmediğinden hatta çeşitli sebeplerle⁵ istenmediğinden genellikle devlet toprakları üzerinde yapılan tarım, yine tarımsal üretimi yapan toplulukların yaşadıkları bölgelerin ihtiyacı kadar planlanmıştır. Ancak son dönemde mali ve siyasi yapının giderek bozulması ve batı ülkeleri lehine yaşanan gelişmeler imparatorluğun sahip olduğu anlayışı ciddi sorgulamasını ve yeni modeller üretmesini tetiklemiştir. Bu çerçevede uzun dönemler boyunca geçerli olan mevcut üretim biçiminden vazgeçip yeni bir üretim anlayışı ve buna uygun altyapı tesis etme devletin gündemine girmiştir. Öncelikle ordu ihtiyacını karşılamak, ancak dönemin temel sanayi mallarına odaklı bazı sektörlerde yerli üretim kabiliyeti oluşturacak biçimde fabrikaların kuruluşu planlanmış ve hayata geçirilmiştir.

Osmanlı son döneminde kurulan fabrikalara Fabrika-i Hümayün ismi verilmiştir. Literatürde bu kavrama ilişkin tanımlar da mevcuttur. Örneğin (Batur ve Batur, 1981) Fabrika-i Hümayün’ü “sanayi yapılarının büyük bir grubunu oluşturan, Tersâne veya Tophâne gibi orduya ait ve savaş donatım aracı üreten kuruluşlar dışında kalan ve mülkiyeti Hazine’ye ait olan üretim birimleri” olarak tanımlamışlardır. Yazışmalarda,

⁵ İhracatın neden bir devlet politikası olarak benimsenmediğiyle ilgili detaylar için Genç (2010)’a başvurulabilir.

“Fabrika-i Hümayün” adıyla anılan yapılardan bazıları erken tarihli belgelerde “Kârhâne-i Âmire” adıyla geçmektedir (Ertürk, 2008: 17-18). Osmanlıda devlet öncülüğünde fabrikalaşma 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkmakta, ancak bu yüzyılın ortasına dek yoğunlaşmaktadır (Clark, 1992, 40; Buluş, 2000, 28). Hatta Clark (1992) bu dönemi “Osmanlıların Sanayi Devrimi ile ilgili en büyük ümidi” olarak tasvir eder. Devlet sahipliğinde, öncelikle ordunun ve sarayın ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan fabrikalara önemli sayılabilecek bir bütçe ayrıldığı bilinmektedir. Güran (1992) devletin toplam gelirleri içerisinde 1/8 oranında payı olan ve padişahın gelirlerini ve giderlerini yöneten Hazine-i Hassa’nın gelirlerinin büyük bölümünün sanayi temelli ekonomik gelişim projelerine ayrıldığını vurgular. Benzer şekilde Buluş Tanzimat’tan sonra devlet eliyle girilen sanayileşme hamlesi sürecinde ard arda yeni fabrikalar kurulduğunu, 1845 sonrası yıllarda ortalama 600 milyon kuruş olan devlet gelirlerinden 104 milyonluk kısmı (%17,33) bu devlet teşebbüslerine aktarıldığını öne çıkarmaktadır (Buluş 2012: 50). Bu dönemde sadece İstanbul’la sınırlı kalmayıp aynı zamanda yakın illerde İzmit, Hereke, Bursa kurulan ve yasal olarak Hazine-i Hassa ya da Harbiye Nezaretine bağlı fabrikalar arasındaki koordinasyonu Fabrika-i Hümayünler Nezareti üstlenmiştir (Ertürk, 2008: 1) Bu fabrikaların ortak özelliklerinden biri ise üretimde makine kullanan, işçi sayısının yüksek olduğu üretim birimlerini temsil etmeleridir. Fabrikaların birçoğunda o dönemde batıda kullanılan güncel teknoloji ve mimarinin aynıyla transfer edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Tanzimat dönemi yeniliklerini görmek için İstanbul’a gelen Mc Farlane’ın Zeytinburnu’nda yapılan sanayi kompleksinin İngiltere’nin Birmingham ve Manchester sanayi bölgelerinden esinlenerek kurulduğunu vurgulaması bu argümanı desteklemektedir (Seyitdanlıoğlu, 2009: 62).

Tablo 1’de bir kısmı listelenen son dönemde kurulan imparatorluk fabrikalarının birçoğu kurulduktan kısa bir süre sonra kapanmak zorunda kalmıştır. Çeşitli eserlerde 160⁶ olarak geçen 19. yüzyılda kurulan bu

⁶ Osmanlı’da devletin kurduğu fabrikaların sayısına dair çeşitli rakamlar telaffuz edilse de bu konuda güvenilir bir envanter henüz mevcut değildir. Bu konudaki eksikliği Turgut (1985; 372) ve Quataert’de (2011; 17) vurgulamıştır. Onsoy (1988; 55) ve Aytemur’un (2010; 51) çalışmalarında bu dönemde 160 imparatorluk fabrikası kurulduğu bilgisi tekrarlanmasına karşın ikincil kaynaklarda adı geçen fabrika sayısı sınırlıdır.. Hatta araştırmacıların ilgili dönemde devlet için çok önemli olan bu fabrikalara ait bir listenin mutlaka olması gerektiği yönündeki sorgulamaları titiz ikincil kaynak taramasıyla boşa çıkmış, yanı sıra arşivde karşılaşılan 1883 tarihli bir belge böyle bir listenin arşivde dahi olmama ihtimalini güçlendirmiştir. Bu belgede⁶ yer alan “Dersaadet ve bağlı olan yerlerde mevcut fabrikaların miktarıyla; hangi mahallerde bulunup ne cins eşya imal olunmakta ve beherinde ne miktar amele istihdam edilmekte olduğu bilinmek üzere birer kuta defterinin tanzim edilmesi ve gönderilmesi hakkında 20 Ağustos 97 tarihinde nezaretten

devlet fabrikalarından sadece bir kaçının Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerini devam ettirebildiği bilinmektedir. Osmanlıda sanayileşmenin ve bu kapsamda ortaya çıkan fabrikaların niye başarısız olduğu konusunda da geniş bir literatür vardır. “Osmanlı’nın sanayileşememesi” olarak da tanımlanan bu literatürde temel argümanlar uzun savaş dönemlerinin getirdiği mali yük ve üretken nüfusun bu savaşlarda kaybının önemli bir dezavantaj oluşturduğunu öne sürmekte iken (Geyikdağı, 2011, 8-9), bazı argümanlar ise sanayileşmede başarının bizzat Avrupalı ülkelerce engellendiğini dile getirmektedir⁷. Örneğin Quataert’in (2004: 842-843) yer verdiği “İmparatorluğun en fazla ticaret yaptığı grup olan Fransız tüccarları, yeni açılan her devlet işletmesini endişeyle izlemekteydiler. Yüzyıl boyunca böyle durumlar her ortaya çıktığında, görevli Fransız konsolosu saraydaki hatırı sayılır nüfuzunu, gözle görülür bir başarıyla, hükümet destekli girişimleri engellemek için kullanırdı.” bilgisi ilginçtir. Daha rasyonel bir dayanağa sahip diğer bazı argümanlar ise fabrikaların kötü yönetim ve yolsuzluklar sebebiyle başarılı olamadığını öne çıkarır. Açıkçası hangi argüman kabul edilirse edilsin Osmanlı son dönemindeki fabrikalaşma olgusunun oldukça ilginç bir resmi temsil ettiği bir gerçektir. Bu ilginçliğin kaynağı aynı dönem içerisinde hem yeni fabrikalar kurma konusundaki motivasyon sergilenmesi, hem de fabrikalaşmayı olumsuz etkileyecek eylemlere imza atılmış olmasıdır. 1926 yılında II. Mahmud’un yerli tekstil imalatçıları yabancı rakiplerine karşı koruyan düzenlemeleri kaldırması ve 1838 yılında İngilizlerle imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması (Quatert, 2011: 18) imparatorluk sınırları içerisindeki mevcut üretim birimlerini dramatik bir şekilde etkilemiş ve birçoğunun üretimlerini durdurmasına sebep olmuştur. Mesela 1850 yılında İzmir’de on sekiz kumaş fabrikasından on altı tanesinin yabancılarla rekabet edemediğinden kapandığı bilgisi (Quatert, 2011: 18) bunu destekler niteliktedir. Yine Osmanlı idaresinin bir politika olarak uyguladığı “ihracattan yüksek vergi alınması” ilkesi özellikle bu dönemde üreticilerin aşamadığı önemli bir zorluk olarak belirmektedir. İthalattan %3, ihracattan %12 şeklinde alınan vergi, ilaveten bölgeler arası nakliyatta da ihracata benzer şekilde %12 vergi alınması belirli bölgelerde kümeleşen dokuma ve tekstil üreticilerini hayli zor durumda bırakmıştır. Ancak imparatorluk yine bu dönemde gerek devlet eliyle kurulan gerekse özel sektörün kurduğu fabrikalara bazı teşvik ve destekler de sağlanmıştır. 1851 yılında alınan bir kararla fabrikalara

şehramenetine bildirilmiştir. Zikr olunan fabrikalardan bazılarının defterleri ulaşılmış ise de içeriğinden istifade edilememiştir.” ifadesi devletin de bu fabrikalara ilişkin detaylı bir kayıt tutamamış olabileceğine işaret etmektedir. Araştırmacılar ilgili dönemde devlet sahipliğinde kurulan fabrikalara ilişkin sağlıklı bir envanter oluşturma çalışmalarını sürdürmektedir.

⁷ Detaylı bilgi için bkz Geyikdağı 2011

vergi muafiyeti tanımış, ürettikleri malları piyasada satmaları halinde herhangi bir vergi ödemeyeceklerini karar altına almış, ayrıca bu fabrikaların gerek yurtdışından ve gerekse yurtiçinden aldıkları her türlü makine, araç ve hammadde bütün vergilerden muaf tutulmuştur (Damlıbağ, 2014: 68-69). Özetle imparatorluk bir taraftan sanayileşmeyi başarmaya çalışırken bir taraftan da, siyasi pozisyonunu kaybetmeye dayalı tavizlerden kaynaklanan, yerli sanayi üretimini zora sokacak karar ve politikaları uygulamaya koyarak karmaşık bir resme imza atmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı sanayileşmesi sürecinde kurulan fabrikalardan çok azının başarılı olduğu yukarıda da ifade edilmişti. Sadece Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Fes Fabrikası, Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikası ile Yıldız Porselen Fabrikası cumhuriyet döneminde de faaliyetine devam etmiş olup, ereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikası ile Yıldız Porselen Fabrikası özgün yerlerinde, özgün işlevlerini sürdürmektedir (Ertürk, 2008: 3). Esasen Osmanlı’nın son döneminde başlayıp yeni cumhuriyete tevarüs eden fabrikalaşma hareketi Türkiye bağlamında yüzyıllara yayılmış uzun bir yolculuğunu resmeder. Ertürk (2008: 4) Fabrika-i Hümâyûnlar’ın 19. yüzyıl öncesinde ordu ve saraya hizmet etmek üzere kurulan devlete ait Ehl-i Hiref Teşkilatı’nın 19. yüzyıldaki makineleşmiş, yeniden yapılanan devletin birimlerine yönelik üretimi artmış devamı olduğunu, Cumhuriyet’in İlanı’ndan sonra mevcut fabrikaların önce Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, ardından Devlet Sanayi Ofisi ve Sümerbank’a devredilerek günümüze kadar geldiklerini⁸ vurgulamaktadır. Bu uzun, birçok başarısız gelişmeyi barındıran ancak kesintisiz ilerleyen süreç bir bakıma günümüzde de devam etmektedir.

Osmanlı son döneminde fabrikalaşma olgusuna bakıldığında özel sektör kesimince kurulan fabrikaları da dikkate almak gerekir. Özel sermaye ile kurulan fabrikalar açısından özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında bir hareketlilik görülmektedir. Özel girişimlere dair kayıtlı veri bulmak daha zor olsa da birçok çalışmada ismine yer verilen onlarca fabrikadan söz etmek mümkündür. Ayrıca tek tek isimleri bilinmese de belirli sektörler ve coğrafyalar açısından yüksek miktarda fabrika sayıları zikredilmektedir. Bunların hepsi değerlendirildiğinde özel sektör tarafından kurulan fabrikaların sayısının devletçe kurulanlardan çok fazla olduğu anlaşılmaktadır. 1840-1881 yılları arasında makineyle üretim yapan bini aşkın özel girişim örnek bulmanın mümkün olduğunun vurgulanması (Şener, 2007: 83) bu argümanı

⁸ Ertürk (2008). Ehl-i Hiref Teşkilatının loncalardan ayrı, sarayın ve ordunun ihtiyaçlarını karşılayan ustalardan oluşan, hazinedarbaşına bağlı ve Topkapı sarayı avlusu ile Beyazıt camii civarında konuşlanan atölyelerden oluştuğunu belirtmektedir.

doğrulan bir veridir. Dokumacılık İmparatorluk sanayinde en eski ve köklü sektör olduğundan özel teşebbüs fabrikalaşma eğilimleri de doğal olarak bu sektörden kaynaklı gelişmiştir. Örneğin, İpekçiliğin gelişmiş olduğu Bursa'da 1838'de 50 kadar irili ufaklı ipek fabrikası bulunmaktadır ve bu fabrikalar 4500 işçiyi istihdam etmektedir. 1856'da ise yine aynı şehirde makineleşmiş 37 ipek fabrikası işletilmektedir (Seyitdanlıoğlu, 2009: 65). Özel sektör bakımından dikkat çekici bir kümenlenme de Ege bölgesindedir. 1860 lı yıllardan itibaren İzmir de İngilizler tarafından 20 den fazla iplik boyama fabrikası kurulduğu bilinmektedir. Ayrıca J.B. Gout adlı İngiliz girişimci 1863 yılından başlayarak yaklaşık 10 yılda İzmir, Manisa, Aydın, Tire, Bayındır ve Menemen'de on pamuk çırçır fabrikası kurduğu bilgisi yer almaktadır (Seyitdanlıoğlu, 2009: 66). Özel sektör kesimince kurulan fabrikalar çoğunlukla yabancıların sahipliğinde iken yerli sermaye ile kurulan bazı şirketlerden de bahsetmek mümkündür. Mesela 1864'te kurularak 1873 senesine kadar faaliyet gösteren İslah-ı Sanayi Komisyonu, İstanbul'da bulunan esnaftan her sanat kolunda bulunanları birleştirerek şirketler kururma yoluna gittiğinden bu çabalar İstanbul merkezli 7 şirket kurmayı başarmıştır. Bunlar 1866'da Simkeşhâne ve Klabdancı Şirketi, 1868'de Saraçlar Şirketi, Kumaşçılar Şirketi ve Dökmeciler Şirketi, 1869'da Demirciler Şirketi, 1870'te Tabakçılar Şirketi, 1873'te Debbagçılar Şirketi'dir. Bu şirketlere kuruluşlarının ilk dönemlerinde önemli destekler sağlanmasına rağmen komisyonun dağılması ve görevlerinin belediyelere devredilmesi bu şirketleri olumsuz etkileyen bir gelişme olarak kayda geçmiştir.

Özetle hem devlet fabrikalar hem de özel fabrikalar birlikte değerlendirildiğinde 19. Yüzyıl boyunca önemli bir sanayileşme çabası sürdürüldüğü görülmektedir. Elbette bu çabalar sadece fiziksel olarak üretim binaları ve teknolojilerini değil bu fabrikaların nasıl verimli işletileceğini ve çalışanların nasıl yönetileceğini de gündeme getirmiş olmalıdır. Sonraki başlıklarda bu konuyla yakından ilgili gelişmeler aktarılmıştır.

3.2. Sanayi Mekteplerinin Kurulması

Osmanlı'nın 19. yüzyıl boyunca sürdürdüğü karmaşık sanayileşme çabalarını resmederken sanayi ve ticaret mekteplerinden bahis açmamak mümkün değildir. Sanayileşme programı kapsamında yeni kurulan fabrikaların teknik eleman ihtiyacını karşılamak ve Tanzimat döneminde lonca sisteminin ortadan kalkmasıyla oluşan boşluğu kapatmak amacıyla sanayi mekteplerinin kurulduğu görülmektedir (Önsoy,1988: 115; Kurt, 2013). Bu çerçevede ilk sanayi mektebi kurma teşebbüsü 1848 yılında Zeytinburnu'nda Ohannes Dadyan öncülüğünde (Keleş, 2013,199) kurulan sanayi mektebidir. Bu okul başta mali sorunlar olmak üzere bazı sebeplerle gerekli başarı sağlayamamış ve öğretime başlayamamıştır. Sanayi

Mektepleriyle ilgili bu deneyimin yanı sıra bahsedilmesi gereken bir diğer gelişme ise oldukça etkin bir bürokrat olan Mithat Paşa tarafından İslahhane ismiyle açtığı teknik okullardır. 1863 te Niş'te, 1864'te Rusçuk ve Sofya'da, 1868'de İstanbul'da ve İzmir'de, 1869'da Bursa'da (Yıldırım, 2013) bu okullar açılmış, 1865'te Rusçuk'ta ve 1969'da İstanbul'da kızlar için bu ıslahhaneler açılmıştır (Keleş, 2013; Semiz ve Kuş, 2004). İslahhanelerin müfredatına bakıldığında ilk öğretim seviyesinde verilen teorik derslerin yanı sıra usta-çırak ilişkisine dayalı pratik sanat dersleri de görülmekte, zanaat dersleri vilayetlerin hammadde ve diğer üretim özelliklerine göre belirlenmekteydi. İslahhanelerdeki zanaatlar çeşitlilik göstermekle birlikte başlıcaları terzilik, kunduracılık, demircilik, matbaacılık, debbagat ve dokumacılık olarak öne çıkmaktadır. Bu okullarda ilginç olan bir uygulama da ürünlerin satışından her öğrenciye pay ayrılması ve biriken para ile öğrencilerin mezuniyet sonrası işyeri açmalarının özendirilmesidir (Kurt, 2013: 154; Yıldırım, 2012: 138). Bu okullar bölgedeki üretim birimlerinin ihtiyaçlarının karşılanmasında başarılı olunca bu modelin yaygınlaştırılması benimsenmiştir. Sonrasında yetim ve kimsesiz çocuklara okuma-yazma, hesap ve sanat öğretmek amacıyla açılan ıslahhaneler örnek alınarak pek çok vilayette aynı türden ıslahhaneler açılmıştır. Takip eden yıllarda bu okullar Selanik, Şam ve Bağdat şehirlerinde de kurulmuştur. Osmanlı sanayisinin gelişmesine katkı yapması amaçlan bu okullara daha sonra İslah-ı Sanayi Mektebi, Sanayi Mektebi veya Sultan II. Abdülhamid'in ismine izafeten Hamidiye Mekteb-i Sanayi şeklinde isimlendirmeler yapılmıştır (Keleş, 2013: 202).

1860'lı yılların sonlarında ıslahhanelerde kazanılan deneyimlerle Sanayi Mektebi adıyla okullar kurulmasına başlanmıştır. "*Batı tarzındaki fabrikalar için Avrupa'da öteden beri uygulanmakta olan işletmecilik ile üretim teknik ve metotlarına aşina gençler yetiştirmek*" amacı güden dönemin yöneticileri, sanayi mekteplerinin kurulması için çalışmalarına başlamışlardır. Bu çerçevede bir nizamname yayınlanmış ve 1867 de tüm illere bu mekteplerden açılması için yazı gönderilmiştir. Bu okullarda 5 yıl süreli eğitim öncelikle kimsesiz ve yoksul çocuklar kabul edilmek suretiyle başlatılmıştır. Öğrenciler öğleye kadar derslere devam ederken öğleden sonra uzmanlık kazanacakları alana göre iş yerlerine dağılıp mesleklerini öğrenmektedir. Bu okullarda öne çıkan başlıca meslek dalları, özellikle bölgedeki dericilik ve dokumacılık sektörlerinin kalifiye eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla, debbaglık, dokumacılık, terzilik olmak üzere kunduracılık, demircilik, matbaacılık olarak kayıtlara geçmiştir. Şüphesiz bunlar arasında en öne çıkan Kasım 1868'de Sultanahmet mevkiinde eski Kılıçhane ile etrafındaki arsalarda inşa edilen binalarda Fransız etkisiyle tasarlanarak eğitime başlayan ve bizzat Mithat Paşa tarafından açılışı yapılan İstanbul Sanayi

Mektebi'dir (Yıldırım, 2013; Önsoy, 1988: 117; Semiz ve Kuş, 2004: 280). 1882'de bu okullar II. Abdülhamit'in adına bağlanarak 'Hamidiye Mektebi Sanayi Alisi' kapsamında yeniden düzenlenmiştir (Semiz ve Kuş, 2004). Cumhuriyet döneminde de eğitime devam eden bu okullarda mezunların 20. yüzyılın başından itibaren Avrupa ülkelerine gönderildiği görülmektedir. Yabancı öğretmenlerin etkisinde kalmamak ve gelecekte İmparatorluk vatandaşlarının bu okullarda öğretmenlik yapmalarını sağlamak için; çeşitli tarihlerde okuldan mezun olan öğrenciler Avrupa'ya gönderilerek ihtisas yapmaları istenmiştir. Örneğin 1909'da 2 öğrenci Fransa'daki sanat okullarına, 5 öğrenci Almanya'daki muhtelif fabrikalara; 1910'da 3 öğrenci Fransa'ya, 6 öğrenci de Almanya'daki fabrikalara; 1914'te 49 öğrenci Macaristan'daki sanat okullarına gönderilmiştir (Semiz ve Kuş, 2004: 285). Bu uygulama Osmanlı'da 19. yüzyılın başından itibaren kurulan Avrupa'dan bilgi transfer mekanizmasının 20. yüzyılın başlarında da devam ettiğini göstermektedir.

Sanayileşme sürecinde kurulan bir diğer okullar ticaret ve ziraat mektepleridir. Ticaret liselerinin kökenini oluşturan Hamidiye Ticaret Mektebi 1883 yılında İstanbul'da Sultanahmet'te kurulmuştur (Güvemli, 2005,19). Yine ziraatin geliştirilmesi ve usullerinin bilimsel olarak öğretilmesi için ilk defa olarak Mustafa Reşit Paşa tarafından ziraat okulu 1848 yılında İstanbul Yeşilköy yakınlarında Ayamama Çiftliği'nde açılmış, daha sonra 1880'lere kadar bir gelişme sağlanamamıştır. Bu dönemde ilk olarak 1 Ağustos 1881'de Edirne Hamidiye Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği ile 21 Mart 1891'de de Bursa Hamidiye Ziraat Mektebi açılmıştır. 1889'da ise Selanik Yüksek Ziraat Mektebi ve takip eden yıllarda 1893'de de İstanbul Halkalı Ziraat Mektebi öğretime başlamıştır. II. Abdülhamid zamanında bu okullar Adana, Ankara, Erzurum, Elazığ, Bağdat, Suriye, Edirne, Konya, Kosova ve Aydın'a da yayılmış ve bu okullar yoluyla çağdaş ziraat bilgisine sahip uygulayıcı ziraatçilerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır (Keleş, 2013: 230-231)

Osmanlı reformları ve sanayileşme sürecinde açılan okullar değerlendirildiğinde başta hem sosyal sorunları çözmek hem de sanayiye eleman kazandırmak amacıyla tasarlanıp başarılı olan ıslahanelerin daha sonra okullara dönüştürüldüğünü anlaşılmaktadır. Bu çerçevede gerek ilk kurulan sanayi mekteplerindeki yabancı öğretmenlerle, gerekse de eğitim müfredatlarına Avrupa merkezli transferlerle sanayileşmiş ülkelerle bir etkileşim kurulduğunu görmek mümkündür.

3.3. Yabancı Personel Transferi

Osmanlı sanayileşme politikası ve uygulamaları kapsamında, erken dönem işletmeciliğin ve yönetim düşüncesinin gelişimini etkileyen bir diğer önemli olgu yabancı çalışan transferidir. Bu dönem boyunca

yabancı çalışanların yeni kurulan fabrikalarda görev aldığı bilinmektedir. Esasen Osmanlı bu dönemde yabancı çalışanlar yoluyla bilgi transferini öne çıkarsa da geçmiş yüzyıllardan beri batıdaki bilimsel ve teknolojik gelişmeleri izleyip bunları askeri ve sivil projelere uyarlayan "taife-i efrenciyan" isimli saraydan ücret alan bir grubun varlığı bilinmektedir (Murphey, 1992: 8). Bu bilgi Osmanlı'nın batıya karşı olan ilgisinin sadece toprak fethi değil aynı zamanda bilim ve teknoloji ilgisinden de kaynaklandığına işaret etmektedir. 19. yüzyılda ise sanayileşme hamlesiyle birlikte bilgi akışının bizzat yabancı uzmanlar eliyle sağlanmaya çalışıldığı bir döneme geçilmiştir. Yabancı çalışanlar genellikle mühendisler kökenli yöneticiler, teknisyenler ve ustabaşılardan oluşmaktaydı (Buluş ve Arıcıoğlu, 2005: 224). Özellikle fabrikaların üst düzey yönetici ve müdürlerinin çoğu Avrupa'dan getirilmiştir (Quataert ve Zürcher, 2011: 114). Bu evsftaki çalışanlar başta İngiltere, Fransa, Belçika, Avusturya olmak üzere Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden transfer edilmişlerdir. Bu ülkelerin yanı sıra İtalya ve Amerika'da yönetici transfer edilen ülkeler arasındadır (Özbay ve Bülbül, 2009: 200-202; Seyitdanlioğlu, 2009). İkincil kaynaklarda Avrupa merkezli uzman transferinde elçiliklerin ve sanayileşme programında görevli imparatorluk çalışanların rol oynadığına dair veriler bulunmaktadır. Bunlardan en bilineni Dadyan ailesi ve bu ailenin üyeleridir. III. Selim devrinden itibaren Osmanlı Baruthanelerinin yönetimini üstlenmiş bir aile olan 'Dadyan' ların bir üyesi olan Ohannes Dadyan, 1832'den sonra Osmanlı Devleti'nin İzmit Çuha, Hereke Kumaş, Zeytinburnu Demir, Bakırköy Basma, Bursa Numune Çiftliği'nin de aralarında bulunduğu pek çok devlet girişiminin genel direktörü olarak bu tesislerin kuruluşu ve işletilmesi için gerekli uzmanları ve işçileri de getirmiştir (Clark, 1992: 44). Örneğin 1844 yılında faaliyete başlayan İzmit Çuka Fabrikasını yönetmesi için Barutçubaşı Hoca Avanes'in (Ohannes) İngiltere Leeds'te New Park Street Mills adında bir kumaş fabrikaları olan James Binns'i İzmit'e getirmesi bu örneklerden biridir. Binns fabrikası 1844 ten 1846 Temmuz ayına kadar yönetmiştir (Buluş, 2012: 51-52). Elbette yabancı çalışanların yeni kurulan fabrikalara getirilmesi sadece imparatorluk fabrikalarıyla sınırlı değildir. 1840'larda Bursa'da girişimciler İtalya ve Fransa'dan yöneticiler transfer ederek fabrikalarının yönetimini onlara vermiş, hatta Fransa'dan fabrikalarında çalıştırmak üzere kadın usta transfer etmişlerdir (Quataert, 2011: 228).

Çalışma kapsamında bu çalışanların hangi prosedürlerle tespit edilip getirildikleri ve hangi şartlarda çalıştıklarına dair bulgulara da rastlanmıştır. Bu bulgulara göre yurtdışından getirilen uzman-yöneticilerin bulunmasında, yukarıda da vurgulandığı gibi, ilgili ülkelerdeki sefirler (elçi/konsolos) rol oynamıştır. Fabrikalarda yönetici olarak çalışılması için teklif götürülen kişilerin 5-7 yıl süreli sözleşmeler

imzaladıkları, sözleşmenin Osmanlı tarafından tek tarafı feshi halinde ciddi tazminat bedeli talep ettikleri, dönemin şartlarına göre oldukça yüksek (yıllık 12.000 frank) maaşlarla çalışabileceklerini bildirdikleri, ailesi için geniş bir ev istedikleri, sözleşme süresi içinde ölmeleri durumunda, alamadıkları maaşların eşlerine verilmesini sağlayan maddeler koyduklarını yine arşiv belgelerinden görülmektedir (BOA, C.A.T. 46667, 1796). Yurtdışı kökenli çalışanların çoğunlukla, dönemin hakim sektörü olan tekstil alanında çalıştırıldıkları söylenebilir de, silah, kağıt, deri ve çizme, cam ve porselen fabrikalarında ve maden idarelerinde kendilerine yer buldukları görülmektedir (BOA, A.MKT.NZD.74.48; A.MKT.MVL.73/22; İ.DH.00628.043672.001.001). Bu fabrikalarda beceri gerektirmeyen işlerde yerli işçiler kullanılırken, teknik işler tamamen yabancı teknisyen ve mühendislerle bırakılmıştır (Gülsoy, 2007:98).

Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı uzmanları transfer ederken bir bilgi/yöntem transfer etme amacı güttüğü, sözleşmelere koyduğu "bilgi transferi, teknoloji yenilenmesi ve üretim kalitesinin maliyet düşüklüğüyle birlikte sağlanması" (BOA,MTV.15/7) gibi maddelerden anlaşılmaktadır. Sözleşmelerde yer alan bu detaylardan Osmanlı sanayileşmesinde yabancı uzmanlara önemli bir rol atfedildiğini, kurulan fabrikaların verimli bir şekilde ve batı yöntem ve teknikleriyle işletilmesi ile yabancı uzmanlar arasında güçlü bir bağ kurulduğunu görmekteyiz.

Bu başlık altında yurtdışından gelen yabancı uzman personel dışında bilgi/yöntem transferini sağlamak adına yurtdışına yetiştirilmek üzere gönderilen Osmanlı vatandaşlarından da bahsetmek gerekir. İlk olarak II. Mahmud'un girişimleriyle 1830 yılında öğrenciler gönderilmiştir. Fabrikalara mühendis ve yönetici yetiştirmek üzere öğrenci gönderilmesine ise 1834-1836 yılları arasında rastlanmaktadır. Bu yıllarda dönüşlerinde Tophane-i Amire'de ve ona bağlı baruthane, fişekhane, dökümhane ve benzeri fabrikalarda görevlendirmek amacıyla Londra, Paris, Viyana gibi şehirlere öğrenciler gönderilmiştir (Şişman, 2004: 7). Öğrenci gönderilmesine sonraki yıllar boyunca da devam edilmiş, hatta süreklilik kazanan bu yöntem ileriki yıllarda ilgi çekici bazı uygulamaları da çıkarmıştır. Örneğin, 1857 yılında Fransa'da Mekteb-i Osmani adıyla bir okul kurulmuş ve her yıl belirli sayıda öğrenci gönderilerek imparatorluğun önemli gördüğü konularda uzmanlaşmış geri dönerek hizmet etmeleri amaçlanmıştır. Bu okula İmparatorluk fabrikalarında mühendis olarak çalışmak üzere öğrenci gönderildiği de (Şişman, 2004: 52) vurgulanmaktadır. Tüm bu uygulamalar birlikte değerlendirildiğinde; Osmanlı Devleti yöneticilerinin Avrupa'dan bilgi ve yöntem transfer etmek için hem çok sayıda yabancı uzmanı devlet fabrikalarına getirdiği, hem de Avrupa'daki bilgi ve yöntemleri yerele aktarmak adına

vatandaşlarını Avrupa ülkelerine gönderdiği anlaşılmaktadır.

4. Tartışma

Esasen yukarıdaki veriler dikkate alındığında, yaygın kabul gören Osmanlı'nın Sanayi Devrimini görmezden geldiği savı revize edilmeye muhtaç görünmektedir. Gerçekte görünüm Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayileşmeyi göz ardı etmekten ziyade çeşitli nedenlerle başaramadığı şeklinde okunabilir. Çünkü birçok veri Osmanlı İmparatorluğu'nun batı sanayileşmesini yakından izlediğini, İmparatorluğun sanayileşmesi adına kapsamlı sayılabilecek bir takım politikalar geliştirdiğini, bu politikalara dayalı uygulamaları sürdürerek yerel bir sanayileşme çabasında bulunduğunu doğrulamaktadır. İmparatorluğun bu dönemdeki sanayileşme çabalarındaki motivasyonunun "üretim organizasyonuna dönük aktüel problemleri çözmek" ya da batıdaki gibi "biriken kapitali yeni bir formda üretime yönlendirmek"ten çok "yaşanılan siyasi ve mali zayıflamadan bir çıkış yolu bulmak" olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı sanayileşmesinin bu yönüyle batı sanayileşmesinden ayrıştığı kabul edilebilir. Sebebi ne olursa olsun 19. yüzyılda Osmanlı'da, özellikle Tanzimat ile birlikte kendini gösteren, önemli bir batılılaşma hareketi gözlenmiştir. Batılılaşma hareketi, batı ile birçok alanda benzeşme ve bütünleşme çabalarını içermekte ve bu süreç ekonomik anlamda bir bütünleşmeyi de içermektedir. Bu bütünleşme iki taraflı bir ilişki olarak kabul edilse de esasen Avrupa lehine Osmanlı ekonomisinin ticarileşme, kentleşme, altyapısal yenilikler oluşturma ve Osmanlı'nın finansal kaynakları üzerindeki mutlak kontrolünün sağlanması yoluyla bu entegrasyonu oluşturma hedefindedir (Köse, s. 74). Bu sürecin ana fikri olan batıyla entegrasyon çabalarında Osmanlı'nın rolü Wallerstein'in önerdiği şekilde, çevre ülke olarak küresel ekonomik sistemde yer almaktır. Wallerstein tezinde 1750-1873 dönemi boyunca Osmanlı'nın küresel ekonomik sisteme entegre olma sürecinin yaşandığını, üretimin ve mal hareketlerinin bu zeminde şekillendiğini belirtmektedir (Buluş, 2000, s.6-8). Wallerstein'in bu görüşü, sanayileşme sonrası erken dönem modern işletmeciliğin ve yönetim anlayışlarının merkez ülkelerden transfer yoluyla çevre ülkelerde oluşmaya başlayabileceği ihtimalini destekler niteliktedir. Bu çerçevede Osmanlı'nın, batı tarzı fabrikalar kurmak ve bunların idaresini yabancı uzmanlara tahsis etme yoluyla ilgili dönemde belirmeye başlayan batı tipi işletmecilik/yönetim anlayış ve uygulamalarından nasiplendiğini söylemek yanlış olmaz. Yanı sıra ilgili dönem yöneticilerinin, batı ülkelerinden (özellikle sanayileşmede mesafe kat etmiş Avrupa ülkeleri) bilgi/yöntem transferine oldukça yüksek bir önem atfettikleri ve Avrupa'ya uyum sağlama konusunda ortaya koydukları yüksek motivasyon göz önüne alındığında bu transfer

mekanizmasının altyapısının kurulmuş olduğu ve işlediği değerlendirilebilir. Örneğin 1838’de II. Mahmud’un modern üretim yöntemlerini gözlemlemeleri için bir ekibi İngiltere’ye göndermesi, ve ertesi yıl İngiltere’nin önde gelen mühendislerinden olan Sir William Fairbairn’in İstanbul’a gelip birkaç hafta kalıp fabrikalarda gözlem yapması, önerilerde bulunması ve yeni teknolojilerle ilgili siparişler alması gibi detaylar, Devletin dönemindeki gelişmeleri izleme ve uyarılma konusunda istekli olduğu görüşünü destekler niteliktedir (Müller-Wiener, 1992:77). Yine İhsanoğlu’nun (1992:128) “Osmanlı’nın batıda gelişen yeni teknolojileri takip etmede istekli ve başarılı olduğunu ve önemli bir zaman geçmeden gerekli makine veya uzman transferini yapabildiğini” vurgulaması ilgili transfer mekanizmalarının işletildiğini doğrular. Elbette bu etkileşim ve transferin işleminde en önemli unsurlardan biri yerel olarak idarenin Avrupa’ya attığı önemle ilgilidir. Tanzimat dönemi aydınları başta olmak üzere yerel kamuoyunda “Avrupa’nın önemli bir gelişme yaşadığı ve Avrupalı usullerin örnek alınması gerektiği”ne dair yaygın bir inanış mevcuttur. Batı tipi modellerin, spesifik olarak işletmeciliğin, başarılı olacağına karşı var olan bu zihinsel onay bazı somut olaylarla da kendini göstermektedir. Örneğin literatürde bazı fabrikaların başarısızlık sebebinin “Avrupa usulüne” göre işletilememesi olduğu ifade edilmekte (Buluş, 2012: 51) ve bu yargılardan ilgili dönem fabrikalarının Avrupa’da geçerli olan işletmecilik/yönetim metodlarıyla işletilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki aydınların “Avrupalılaştırma”yı bir ideoloji olarak sunmaları ve başarı formülü olarak öne çıkarmaları “Avrupalı” anlayışların fabrikaların sadece fiziksel yapılarına ve teknolojilerine değil ruhlarına da yansımış olacağı tezini desteklemektedir. Batılılaşma çerçevesinde yaşanan gelişmelerin üretim makineleri, hammadde, yardımcı ve malzeme ithalatı kadar üretim ve işletmecilik ve yönetim bilgisinin de ithaline, ne kadar ve nasıl nüfuz ettiği bu makalede net olarak ortaya konulmasa da, sebep olduğu açıktır. Bu argümanı destekleyen diğer bir veri ise ilgili dönem fabrikalarında yöneticileri de içeren yabancı uzmanların yoğun bir şekilde görev almış olmasıdır. Hatta birçok kez yabancı uzmanlar bir fabrikayı bütünüyle işletmek üzere sözleşme imzalamışlar, kendi ülkelerinde edindikleri bilgi ve tecrübeleriyle bu fabrikaları işletmişlerdir. Bu yolla somut bilgi transfer mekanizmalarının kurulduğu açıktır. Bu noktada ilginç ancak ortaya çıkarılması çok güç olan soru “yüzyılların birikimi olarak yerelde lonca teşkilatlarında var olan işletmecilik/üretim anlayışlarının ve metodlarının yeni üretim birimlerinde (fabrikalarda) ne derecede uygulama alanı bulduğu” sorusudur. Yine benzer şekilde “çeşitli mekanizmalarla Avrupa’dan transfer edilen bilginin yerel bağlamda yeniden üretiminin nasıl olduğu” sorusunun cevabı şu an elimizde olan verilerle belirsizdir. Bu noktada ilgili

dönem açısından batının, ya da daha çok etkileşim içerisinde olan Avrupa’nın, modern işletmecilik ve yönetim bakımından ne durumda olduğuna da bakmak gerekecektir. 1770’li yıllarda ortaya çıkan sanayi devrimi sonrasında modern üretim tesislerinin ortaya çıkmasıyla yüzyılın sonuna doğru yönetici kadroları ortaya çıkmaya başlamıştır. Birinci Sanayi Devrimi olarak tanımlanan bu dönemde öne çıkan yöneticilerin “standartlaştırma yöntemleri”, “muhasebe”, “çalışanların bölümlendirilmesi” ve “sonuçlara göre ödeme” gibi yöntemleri ortaya koydukları bilinmektedir (Wilson ve Thomson, 2006: 52). Bu dönem sonrasında Avrupa çapında hızla yaygınlaşan sanayileşme hareketi aynı zamanda birçok ilk sayılacak yönetsel tekniklerin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Özetle Avrupa’da çeşitli yönetim teknikleri ortaya koyan ve uygulanan yönetim kadrolarının 18. yüzyılın son dönemlerinde ortaya çıktığı dikkate alındığında, bundan yaklaşık yarım asır sonra ortaya çıkan Osmanlı sanayileşmesi sürecinde bilgi transferine konu oluncaya dek yönetim bilgisinin önemli bir birikim sağladığı değerlendirilebilir.

Tekrar vurgulamak gerekirse “ilgili dönemde sanayileşme sürecinde yaşanan gelişmelerin modern anlamda işletmeciliğin ve yönetim anlayışının Türkiye bağlamında ortaya çıkışında nasıl bir gelişmeye yol açtığı” sorusu arşiv belgeleri ya da ikincil kaynaklara bağlı olarak kısmen yanıtlanabilse de önemli ölçüde karanlık kalma riski barındırmaktadır. Ancak eldeki verilere bağlı olarak güçlü tahminlerde bulunmak mümkün görünmektedir. İlgili dönemde Avrupa tipi üretim birimlerinin kurulma çabaları fiziksel olarak Avrupalı üretim yöntemlerinin transferini sağlarken, kurulan birçok fabrikaya İngiliz, Belçikalı, Fransız ya da başka milletlerden yabancı uzman getirilmesi de batı tipi işletmecilik bilgisinin transferine önemli bir zemin oluşturmuştur. Yukarıda yer verilen Wallerstein’in Osmanlı için önerdiği entegrasyon tezi de erken dönem modern işletmeciliğin bu dönemlerde oluşmuş olabileceği argümanını destekler niteliktedir. Özetle Osmanlı’nın batı tarzı fabrikalar kurma, sanayi okulları kurarak batı tarzı öğretim yapma ve sanayileşmiş ülkeler temelinde uzman (mühendis-yönetici-usta) transfer etme yoluyla, ilgili dönemde belirmeye başlayan batı tipi işletmecilik ve yönetim anlayış ve uygulamalarından etkilendiğini söylemek yanlış olmaz. Hatta Belçikalı bir işçinin “*en iyi İngiliz ve Fransız makinelerine sahip olduğumuzu, en iyi yünlerin Saksonya ve benzer yün üreten memleketlerden Trieste yolu ile ithal edildiğini ve bunların Fransız ve Belçikalılar tarafından işlendiğini göz önüne alırsak, yüksek kaliteli bir kumaş imal etmememiz çok garip olurdu. Buna Türk kumaşı diyemezsiniz, bu sadece Türkiye’de Avrupa makineleri ile, Avrupa malzemesi kullanılarak ve iyi Avrupa elleriyle yapılan bir kumaştır*” (MacFarlane, 1850: 453) sözü Osmanlı

coğrafyasında batı tipi modern işletmeciliğin icra edildiğinin çarpıcı bir ifadesi olarak kabul edilebilir.

5. Sonuç

19. yüzyıl Osmanlı sanayileşmesi ve beraberindeki gelişmeler iktisat tarihi disiplini içerisinde ayrıntılı olarak incelenmiş olmasına rağmen bu dönem bugüne dek işletmecilik/yönetim disiplini gözlüğüyle ele alınmamıştır. İşletmecilik ve yönetim tarihimize ait mevcut yazına bakıldığında, her ne kadar bu alana dair sınırlı bir birikim olsa da, büyük ölçüde cumhuriyet dönemine odaklandığı ve Osmanlı dönemine bigane kaldığı söylenebilir. Mevcut yazında yer alan çalışmalar genellikle işletme eğitimi ve bu alanın akademikleşmesi konularına odaklanmış, ancak işletmecilik ve yönetim anlayışı ve uygulamaları, erken cumhuriyet dönemi de dahil olmak üzere, büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Ancak sadece Osmanlı'nın son dönemine, 19. yüzyıla, bakıldığında dahi cumhuriyet dönemi işletmecilik/yönetim düşüncesini etkileyecek birçok gelişmenin varlığından bahsedilebilir. Osmanlı sanayileşme sürecinde hız kazanan imparatorluğa ait fabrikaların kurulması, bunun beraberinde fabrikalara personel sağlamak adına sanayi mekteplerinin kurulması, kurulan fabrikaların işletilmesi için yabancı mühendislerin/yöneticilerin getirilmesi gibi gelişmeler Türkiye bağlamında modern işletmecilik ve yönetim anlayışının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Bu değerlendirmeye bağlı olarak Türkiye'nin batılı anlamda modern yönetim düşüncesi ile cumhuriyetin erken dönemlerinde değil Osmanlı son döneminde, 19. yüzyılın ilk yarısında tanıştığını söylemek mümkündür.

Arşiv Kaynakları

- BOA. MTV.15/7
BOA. C.A.T. 46667, 1796
BOA. A.MKT.NZD.74.48;
BOA. A.MKT.MVL.73/22;
BOA. İ.DH.00628.043672.001.001
BOA. A.MKT.MVL.127.26
BOA. İ.DH.971.76744
BOA.A.MKT.NZD.74.48
BOA. HR.TO.36.34
BOA. MKT.MHM.173.21 / Y.MTV.2.18
BOA. İ.MF.20.12

Kaynakça

- Aytemur, J. Ö. (2010). *Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank (1930-1945)*, Libra Yayınları, İstanbul.
- Batur, A., Batur, S. (1981). "İstanbul'da 19. Yüzyıl Sanayi Yapılarından Fabrika-i Hümayunlar", *I. Uluslararası*

Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, İTÜ, 14-18 Eylül, İstanbul, ss.331-341.

- Buluş, A. (2000). *Osmanlı Tekstil Sanayii Hereke Fabrikası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.
- Buluş, A., Arıcıoğlu, A. (2005). Başkaları aracılığıyla iş gördürmeye ilişkin tarihsel bir örneklem: Hereke Fabrikası'nda yönetim ve örgütlenme anlayışı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 217-236.
- Buluş, A. (2012). Ann Binns'in Türkiye Günlüğü'nden seçmeler: Dindar bir İngiliz kadının gözlemleri ve 19. Yüzyıl Osmanlı sanayileşmesinden manzaralar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 49-61.
- Clark, E. C. (1974). The Ottoman industrial revolution. *International Journal of Middle East Studies*, 5(01), 65-76.
- Clark, Edward C. (1992). "Osmanlı Sanayi Devrimi", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 53-120.
- Eldem, V. (1970). *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Topal, M., Erdemir, E., Kırılı, E. (2012). Tanzimat Dönemi sanayileşme hareketinin Türkiye'de işletmecilik anlayışının oluşumuna etkileri Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 37-64.
- Ertürk, N. (2008). 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayi Hareketleri İçinde Fabrika-i Hümayunlar, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Yıldız Teknik Üniversitesi FBE. İstanbul.
- Damlıbağ, F. (2011). Osmanlı Devletinde Porselen ve Çini Fabrikaları, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Genç, M. (2004). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi* (Vol. 186). Ötüken. İstanbul.
- Geyikdağı, N. (2011). *Foreign Investment in the Ottoman Empire*, Tauris Academic Studies, New York.
- Gülsoy, N. (2007). XIX. Yüzyıl Boyunca İzmir'de Fabrikalaşma Çabaları, T.C. Balıkesir Üniversitesi, F.E.F. Karesi Tarih Kulübü Bülteni, 2007/1, ss. 97-101.
- Güran, T. (1992). Tanzimat Dönemi'nde Devlet Fabrikaları, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara, TTK Yayınları.
- Güvemli, O. (2005). Türkiye'de ticaret liselerinin kuruluş öyküsü, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 28, 16-23.
- İhsanoğlu, E. (1992). "Osmanlıların Batı'da Gelişen Bazı Teknolojik Yeniliklerden Etkilenmeleri". *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 121-139.
- Keleş, E. (2013). II. Abdülhamid Devrinde Aydın Vilayetinde Sanat ve Meslek Okulları, *History Studies, A Tribute to Prof. Dr. Halil İNALCIK Volume 5/2*. ss. 199-239

- Kurt, B. (2013). Modernleşen sanayiye ayak uydurmak: Osmanlı Irak'ında kurulan sanayi mektepleri. *History Studies*, 5(3), 151-173.
- MacFarlane, C. (1850). *Turkey and its destiny: The result of journeys made in 1847 and 1848 to examine into the state of that country*. Philadelphia: Lea and Blanchard.
- Murphey, R. (1992). "Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrenci Teknisyenlerin Sivil Ve Askeri Uygulamalardaki Rolü", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 121-139
- Müller-Wiener, W. (1992). "15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 53-120.
- Önsoy, R (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara.
- Özbay, R. D., Bülbül, Y. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Teknoloji Transfer Yöntemi Olarak Yabancı İşgücü İstihdamı*, Tülin Aren Armağanı, Pamuk Yayıncılık, İstanbul.
- Sarç, Ö. C., (1940). "Tanzimat ve Sanayimiz", *Tanzimat I*, Milli Eğitim Yayını, İstanbul, s.14.
- Semiz, Y., Kuş, R. (2004). Osmanlıda mesleki teknik eğitim İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 275-295.
- Seyitdanhoğlu, M. (2009). Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(46), 53-69.
- Stoianovic, T. (1960). The conquering Balkan orthodox merchant. *The Journal of Economic History*, 20(2), 234-313.
- Şener, S. (2007). Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 56-90.
- Şişman, A. (2004). *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Quataert, D. (2004) "19.Yüzyıla Genel Bakış, İslahatlar Devri 1812-1914". H. İncelik, D. Quataert (Ed.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2. Cilt* içinde, İstanbul: Eren Yayınevi, s.885-1041.
- Quataert, D. (2011). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*. İletişim, İstanbul.
- Quataert, D., Zürcher, E. J. (2011). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*. İletişim, İstanbul.
- Turgut, M. (1985). *Japon Mucizesi ve Türkiye*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, M. A. (2013). Osmanlı vilayetlerinde mesleki-teknik eğitimin gelişimine bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi. *Karadeniz Araştırmaları*, 37, 71-90.
- Yıldırım, M. A. (2012). II. Meşrutiyet Devrinde vilayet sanayi mekteplerini yeniden yapılandırma girişimleri: Vilâyât Sanayi Mektepleri Tertibatı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(52), 135-170.
- Wren, D. A. (2009). *History of Management Thought*, Wiley.
- Wilson, J. F. (1995). *British Business History: 1720-1994*. Manchester University Press.
- Wilson J. F., Thomson, A. (2006). *The Making of Modern Management: British Management in Historical Perspective*. Oxford University Press.

Book Review / Kitap İnceleme

Amatori, Franco ve Jones, Geoffrey, (2007). Dünya İşletme Tarihi, Dost Kitabevi, Ankara.

Dünya İşletme Tarihi Adlı Eser Hakkında Bir Değerlendirme

Eyüp A. Tayşir[★]

(İşletme Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

İnsanların ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri üreten, dağıtan, bazı ihtiyaçların bir ihtiyaç olarak belirmesi için çaba sarf eden ve pek çok insanın çalışma hayatına ev sahipliği yapan işletmeler, özellikle 19. yüzyıl ve sonrasında tüm dünyada önemli sosyo-ekonomik aktörler olarak dikkat çekmektedirler. Bu bağlamda, işletmelerin hem kişisel bir tarihi olduğu, hem de daha geniş manada dünya tarihinin şekillenmesinde etkili aktörler oldukları fark edilerek, işletme tarihini konu edinen akademik çalışmalar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Amatori ve Jones tarafından derlenen Dünya İşletme Tarihi isimli eser de, işletme tarihi alanının farklı ülkelerde akademik bir disiplin olarak ortaya çıkması, gelişmesi gibi konulara ilişkin tarih ve bu bağlamda yapılan çalışmaların neler oldukları ve ne gibi bulgulara ulaştıklarını ele alması nedeniyle, konuyla ilgilenen kişiler için son derece önemli bir çalışma olarak nitelenebilir. Bu inceleme yazısında, öncelikle Dünya İşletme Tarihi isimli eserin geniş bir özeti kitap içindeki her bir bölümün tek tek değerlendirilmesi yöntemiyle verilecek ve akabinde kitabın kritiği yapılacaktır.

Kitabın özeti ve kritiği babındaki inceleme yazısına başlarken iki hususun altının çizilmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki, kitabın 2003 senesinde İngilizce olarak kaleme alındığı ve 2007 yılı sonunda da Türkçeye tercüme edildiğidir. Dolayısıyla bu inceleme güncel bir kitaba ilişkin değildir ve bölümlerin yazarlarının anlatımlarına atıfla kullanılan, "günümüzde", "son dönemde", "gelecekte", "son yirmi yılda" gibi ifadelerde dikkate alınması gereken "şimdi"nin 2003 yılı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. İkinci olarak altı çizilmesi gereken husus ise, incelenen kitabın isminin kitabı okumayı düşünen bazı kişileri yanıltma olasılığıdır. Bu elbette başlığın bilinçli bir şekilde bizi aldatmaya çalıştığı anlamına gelmemektedir. Lakin

anadili Türkçe olan kişiler, ismi Amerika Tarihi olan bir kitap gördüklerinde kitabın Amerika isimli ülkenin tarihini incelediğini, yine ismi Ekmeğin Tarihi olan bir kitap gördüklerinde, bu kitabın ekmeğin adı verilen yiyeceğin tarihini incelediğini düşünebilirler. Yüksek ihtimalle, kimsenin aklına bu kitapların Amerika tarihi konusunda yapılmış akademik çalışmalara ilişkin tarihi ya da ekmeğe ilgili akademik çalışmaların tarihini aktardığı gelmeyecektir. Bu nedenle, Dünya İşletme Tarihi isimli eserin, temelde, pek çok ülkede işletme tarihi alanının bir akademik disiplin olarak ortaya çıkmasının ve bu disiplin içinde gerçekleştirilen çalışmaların tarihine odaklandığını belirtmek gerekmektedir. Yine de, kimi bölümlerde, ele alınan ülkedeki işletme tarihi çalışmaları üzerinden o ülkenin sanayi, girişimcilik, işletmecilik, iktisat tarihi konularında da fikir sahibi olunabilmektedir.

Dünya İşletme Tarihi isimli eserin üç ana bölümünün ilki, Genel Konular, Cevaplanmamış Sorular, Tartışmalar başlığını taşımakta ve kendi içinde üç alt bölümden oluşmaktadır. Galambos tarafından kaleme alınan ilk alt bölümde, işletme tarihinin 1930'lardan günümüze kadarki gelişimi, alanın iktisat tarihinden kopuşu ve iktisat tarihi alanı ile ilişkileri bağlamında ele alınmaktadır. Bu bölümde aktarılan tarihsel anlatı, Amerika işletme tarihi ağırlıklıdır. Bu durum, işletme tarihi alanının 1930'larda Amerika'da beliren bir alan olması nedeniyle son derece anlaşılır olarak nitelenebilir. Bu bölümde Galambos, işletme tarihi alanında hâkim paradigmalardan birinin öncüsü olan Chandler ile ona karşı olanların nerede, ne zaman, neden ve hangi argümanlarla karşı karşıya geldiğini ve bu ana akımlar arasındaki kuramsal ve metodolojik farklılıkların neler olduğunu detaylandırmaktadır. Lazonic tarafından kaleme alınan ikinci alt bölüm, yenilikçi işletmelerin tarihsel dönüşüm süreci

üzerindeki rolüne odaklanmaktadır. Bu bölüm her ne kadar kıymetli bilgiler ihtiva etse de, kitabın tematik bütünlüğü içindeki uygunluğunun tartışmalı olduğu belirtilebilir. Zeitlin ise, üçüncü alt bölümde, kendi geliştirmiş olduğu ve Chandlercı paradigmaya alternatif olma iddiası taşıyan Tarihsel Alternatifler Yaklaşımı'nın savunusunu yapmaktadır. Açıkçası bu savunuyu idrak edebilmek ve haklılığı ya da haksızlığı konusunda hüküm verebilmek, hem Chandler'ın işletme tarihi çalışmalarına ilişkin temel bilgilere hem de Tarihsel Alternatifler Yaklaşımı'na hâkim olmayı gerektirmektedir. Maalesef, bu bölümde, bu konulara ilişkin özet düzeyinde bir bilgiye dahi yer verilmemektedir.

Dünya İşletme Tarihi'nin ikinci ana bölümü, Bölgesel Eğilimler ismini taşımaktadır. Dünya genelinden farklı ülkelerin veya ülkelerden müteşekkil bölgelerin işletme tarihi alanına ilişkin bir derleme olan bu bölüm, toplamda on bir alt bölümden oluşmakta ve eserin esasını meydana getirmektedir. Burada ele alınan ilk ülke Amerika'dır. Hausman, Amerika'da işletme tarihinin iktisat tarihinden nasıl ayrıldığını, işletme tarihinin bir akademik disiplin olarak nasıl ortaya çıktığını ve bugünlere kadarki gelişimini incelediği bu bölümde, işletme tarihi alanında Chandler'ın mevcut ve gelecekteki konumunu da ele almaktadır. Bu bağlamda Hausman, işletme tarihi alanının iki önemli dergisinde - Business History Review ve Business and Economic History- yayımlanan makaleleri inceleyerek, işletme tarihi alanında hangi konuların çalışıldığını, kimler tarafından çalışıldığını ve bu çalışmalarda Chandler'ın yerini analiz etmektedir. Hausman, Chandler'ın alanı domine ettiğini, hemen her işletme tarihi çalışmasında ama törenselleşmiş ama kuramsal kaygı ve gerekçelerle kendisine atıf yapıldığını belirtmektedir. Öte yandan, Chandler'ın tekil firma analizlerini ele alan çalışmalarının pek ilgi görmediğinin belirtilmesi de bu bölümün dikkat çeken vurgularından biri olarak nitelenebilir. Hausman'ın kaleme aldığı bu bölümün kitabın en önemli bölümlerinden biri olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu iddianın gerekçesi, işletme tarihi alanının kurulduğu merkez ülke olan Amerika'da bugüne kadar yaşanan alan içi çekişmelerin, kuramsal ve metodolojik tartışmaların yani özetle alana ilişkin yaşanmışlığın, işletme tarihi alanının henüz hareketlenmeye başladığı ülkelere fikir vererek hızlı bir şekilde güncelle adapte olmalarına yardımcı olabileceğini inanılmasıdır.

Bölgesel Eğilimler başlığı altındaki ikinci alt bölümde İngiltere ve Hollanda ülkeleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Jones ve Sluyterman, bahsi geçen iki ülkenin işletme tarihi disiplinlerinin tarihsel gelişimini son derece detaylı bir şekilde ele alırken, bu iki ülkenin işletmecilik, sanayi ve yöneticilik tarihlerini de özetlemektedir. Jones ve Sluyterman, İngiltere ve Hollanda'da işletme tarihi alanında ağırlıklı olarak ele

alınan meselenin, 2. Dünya Savaşı sonrasında bu iki ülkenin sanayide geçmişe kıyasla neden başarısız oldukları meselesi olduğunu belirtmektedir. Yazarlar ayrıca, bu bağlamda gerçekleştirilen ampirik çalışmalar üzerinden iki ülkenin hem işletme hem de işletmecilik tarihlerini özetlemektedirler.

İskandinav ülkelerinin işletme tarihini ele alan bölümde Lindgren, işletme tarihi alanının İskandinav ülkelerinde de iktisat tarihi kökenli bir arka planı olduğunu vurgulamaktadır. Büyümememe meselesini açıklamada Keynesyen iktisat paradigmasının yetersizliğinin, gözleri Schumpeterci mikro bakışa çevirdiğini ifade eden Lindgren, bu nedenle işletmenin önemli bir analiz birimi haline geldiğini belirtmektedir. Bu bölümde Lindgren'in, "North Etkisi" diyerek Douglass North'un kurumsalcı perspektifinin İskandinav ülkelerinde işletme tarihi alanında yapılan çalışmaları etkilediğini belirtmesi de hayli ilginç ve üzerinde durulması gereken bir husus olarak dikkat çekmektedir. Bu bölümde Lindgren, işletme tarihi alanının iktisat tarihinden kopması yerine onun bir alt alanı olarak kalmasını, işletme tarihi araştırmalarında arka plana iktisadi teorilerin alınmasını önermekte ve işletme tarihi alanının makro kuram için gerekli mikro temeli sağlayabileceğini savunmaktadır. Ayrıca Lindgren, işletme tarihi eğitiminde derslerin azaltılıp yöntem öğretilmesinin gerekliliğini de vurgulamaktadır. Bu düşünceler, kitabın geneline sirayet eden düşüncelere muhalif vurgular içermesi nedeniyle bölümü ilginç kılmaktadır.

Schröter tarafından kaleme alınan bölüm, Almanca konuşulan ülkelerin işletme tarihini konu edinmektedir. Schröter, diğer ülkelerle benzer olarak Almanya başta olmak üzere Almanca konuşulan ülkelerde de işletme tarihinin bilimsellikten uzak, öykü türü, bazen gazetecilerin kaleme aldığı şirket başarı hikâyeleri ile başladığını ve 1990'lı yıllara kadar iktisat tarihinden kopamayan hatta gerekliliği tartışılan bir bölüm olduğunu ifade etmektedir. Ancak özellikle 1990'lı yıllardan sonra Alman toplumunun Nazi Almanyası ile yüzleşmek yönündeki baskısı, Almanya'da işletme tarihi alanının gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda, örneğin, Nazilerin Alman işletmelerinde çalıştırdığı köle işgücü, Yahudilerin işgücünden silinişi gibi konular, Almanya işletme tarihi alanında ele alınan temel meseleler olarak öne çıkmaktadır. Hem bu bölümde hem de diğer bazı bölümlerde aktarılan buna benzer durumlar, bir ülkede bir akademik disipline ilişkin yazının -özellikle sosyal bilimlerde- o ülkenin kendine özgü ekonomik, tarihsel, coğrafi vb. dinamikleri ile ilişkili olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Kitapta Fransa işletme tarihini özetleyen bölümü kaleme alan Cassis, Fransa'da işletme tarihi yazınının büyük şirketlerin ortaya çıkışı, iş liderleri, bilim teknoloji ve yenilik ve son olarak devletin rolü meselelerine

odaklandığını belirtmektedir. Cassis, kitap içinde örneğine az rastlanır şekilde, hem bir ülkede işletme tarihi yazınının akademik bir disiplin olarak hangi çerçevede nasıl geliştiğini özetlemekte hem de Fransa'nın işletmecilik, sanayi, işadamları, girişimcilik tarihleri konusunda bir özet sunmaktadır. Cassis bu bölümde, Fransa'da üst düzey yöneticilerin genellikle kamudan özel sektöre geçtiklerini, ancak son dönemde yönetici yetiştiren iddialı işletme okullarının da açıldığını ve performans açısından hangi yöneticilerin daha ehven olduğunun ampirik olarak araştırılmadığını belirtmektedir. Son olarak, bu bölümde Fransa'da da şirket monografilerinin işletme tarihi yazınının başlangıcında sıkça görüldüğü belirtilmektedir. Burada ele alınan şirketler Renault, Citroen gibi ülkenin en büyük, en önemli işletmeleridir. Bu bağlamda, pek çok ülkede işletme tarihi yazınının o ülkenin önde gelen şirketlerine ilişkin bireysel şirket tarihleri ile başladığı gibi bir çıkarıma gidilebilir. Cassis tarafından kaleme alınan bölüme yönelik bir eleştiri getirmek gerekirse, işletme tarihi çalışmaları diyerek endüstri ilişkileri, girişimcilik, sendika çalışmaları, eğitim gibi farklı disiplinlerden çalışmalara atıf yapılıyor olunmasından söz edilebilir. Eğer işletme tarihi disiplininin sınırları bu kadar geniş çizilir, tüm bu alanlarda yapılan çalışmalar işletme tarihine mal edilirse o zaman işletme tarihi nedir sorusuna ve alanın sınırlarının neresi olduğuna dair gerçekçi yanıtlar verilmemiş olması tehlikesinin doğacağı düşünülebilir.

Dünya İşletme Tarihi isimli kitap içinde İtalya işletme tarihi Amatori ve Bigatti tarafından yazılmıştır. 1960'lı yıllarda İtalya'da tarih alanına idealist ve Marksist eğilimlerin hâkim olduğunu belirten yazarlar, tam da bu nedenle o tarihlerde İtalya'da işletme konulu bir tarih yazınının pek mümkün olmadığını, bu tip eserler vermenin kapitalist düzeni savunmak anlamına geldiği şeklinde bir algının yerleşik olduğunu belirtmektedirler. İzleyen dönemde, diğer ülkelerle benzer şekilde, önce ülkenin en önemli işletmelerinden biri olan Fiat'ın tarihinin yazıldığı görülmektedir. İşletmeler, arşivlerini tarihçilere açmanın bir prestij kazandırdığını gördükçe, şirket monografileri de sayıca artmış ve İtalya'da işletme tarihi alanı, iktisat tarihinin bir alt dalı olarak canlılık kazanmaya başlamıştır. Özellikle 1980'lerde İtalya'nın uluslararası piyasaya eklenmesi ve Marksist paradigmanın gerilemesi İtalya'da işletme tarihi çalışmalarının sayısını arttırmıştır. Yazarlar, Akdeniz ikliminin huzur veren havasını akla getiren bir üslup ve iyimserlikle kaleme aldıkları bölümü, İtalya'da işletme tarihi alanındaki boşlukları işaret ederek noktalamaktadırlar.

Dünya İşletme Tarihi isimli eserin Bölgesel Eğilimler isimli ikinci ana bölümünde İtalya'dan sonra İspanya işletme tarihi incelenmektedir. Carreras, Tafunell ve Torres, İspanya'da işletme tarihi disiplininin ortaya çıkışının Franco sonrası demokrasinin yeniden inşası ile

mümkün olduğunu belirtmektedir. Alanın temel meselesi ise, İspanya'nın geri kalmışlığının sebepleridir. Dolayısıyla, İspanya işletme tarihi yazını, genel olarak İspanya'nın geri kalmışlığının nedenlerini büyük işletmelerin olmaması, girişimcilerin olmaması, devletin rolü vb. değişkenlerle ilişkilendiren çalışmalardan müteşekkildir. Bu çalışmaları detaylı bir şekilde analiz eden yazarlar, kalabalık olmanın hakkını vererek, hem İspanya işletme tarihi alanında yapılan çalışmaların tarihini, hem de bu çalışmaların bulguları üzerinden İspanya'nın işletmecilik ve sanayi tarihlerini başarıyla özetlemektedirler.

Yunan işletme tarihini anlattığı bölümde Dritsas, bir akademik disiplin olarak işletme tarihinin Yunanistan'da ancak 1990'larda ortaya çıkabildiğini belirtmektedir. Yazar, bu gecikmenin gerekçesi olarak Yunanistan'da iktisat tarihinin geç gelişmiş olmasını göstermekte ve Yunanistan yasalarının işletmeleri kayıtları korumaya zorlamamasının, arşiv oluşmasını güçleştirdiğini vurgulamaktadır. İspanya'ya benzer şekilde, Yunanistan işletme tarihi yazınını oluşturan çalışmaların temel sorusu da, "Biz neden geri kaldık?" şeklindedir. Burada ilginç olan, Yunanistan işletme tarihinin yazılmasında ilk girişimlerin, Fransa'nın prestijli okullarında çalışan Yunan bilim insanları tarafından gerçekleştirilmesidir. Bu araştırmacılar, tarih yazımı konusunda Annales okulunun yöntemlerini benimsemiş kişilerdir¹. Dritsas, Yunanistan işletme tarihi çalışmalarına hâkim olan kuramsal arka planın Chandler'ın büyük işletmeleri değil Schumpeter'in küçük işletmeleri olduğunu belirtmektedir. Bu bölümde, Yunanistan'ın tarihsel olarak başarılı olduğu endüstrilerden biri olan gemicilik endüstrisinde başarı ile örgütlenme arasındaki ilişkinin ele alınıyor olması, bölümü özellikle örgüt bilimciler açısından ilginç ve okunmaya değer kılmaktadır.

Dünya İşletme Tarihi isimli eserde Avrupa dışındaki ülkelerin işletme tarihlerinden de bahsedilmektedir. Bu bağlamda ele alınan ilk ülke Japonya'dır. Kudo tarafından kaleme alınan bölüm okunduğunda, "işletme tarihçisinin bir cenneti varsa Japonya'dır" şeklinde bir düşüncenin akla gelmesi olağan gözükmemektedir. Kudo, Japonya'da işletme tarihi alanının başlangıcından günümüze kadar hep diğer ülkelerle karşılaştırmalı olarak yazılmış olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Japon işletme tarihçileri sadece kendi ülkelerinin işletme tarihini değil, diğer ülkelerin işletme tarihlerini de araştırmalarına konu edinmişlerdir. Bu nedenle, hemen hiçbir yerde örneği olmayan şekilde, Japonya'da işletme tarihi alanında ders kitaplarının sayısı son derece fazladır ve alan, hakkında ders kitapları yazılacak kadar meşruiyet kazanmış bir konuma erişmiştir. Kudo, kaleme aldığı bölümde Japonya'da işletme tarihi

¹ Annales okulu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Iggers, G. G. "20. Yüzyılda Tarih Yazımı: Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme," İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

çalışmalarının özellikle 1970'lerde Japon işletmelerinin yükselen grafiği, bu grafiğin tam tersine dönüşü ve bu durumun nedenleri üzerine odaklanması gerektiğini belirterek alanın gelecekte yönelmesi gereken konular ve bu konuları ele alırken izlenecek yöntem ve kuramlar konusunda da görüşlerini aktarmaktadır.

Lai tarafından kaleme alınan bölümde Çin işletme tarihi incelenmektedir. Lakin işletme tarihi alanının sınırlarına ilişkin belirsizliğin bu bölümün yazımını da etkilediği ifade edilebilir. Şöyle ki, Lai bu bölümde Çin işletme tarihini aktarırken aslında büyük ölçüde Çin'in Doğu Asya üzerindeki hâkimiyeti ve Batı'nın -İngilizler-gelişyle bu hâkimiyetin yitirilmesinin iktisadi tarihini konu edinmektedir. Ek olarak, bu bölümde Çin'e giden doğrudan direkt yatırımların tarihine ilişkin bilgilere de yer verilmektedir. Lai, özellikle son yirmi yıllık dönemde, Çin'in ticari anlamda dünyaya açılımla birlikte, Çin'e giden yatırımlar ve Çin'in dünya ekonomisi içindeki önemli konumunun, Çin işletme tarihi alanına Çin dışından araştırmacıların da katkı sunmasını beraberinde getirdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, belki de, bir ülkenin işletme tarihi alanına ülke dışından araştırmacıların ilgi gösterme düzeyi ile o ülkenin dünya ekonomisi içindeki yeri arasında bir ilişki olduğu düşünülebilir.

Eserin Bölgesel Eğilimler başlığı altında incelenen son bölüm Latin Amerika işletme tarihine odaklanmaktadır. Açıkçası yirmi ülkeli heterojen bir topluluk olan Latin Amerika'nın işletme tarihini tek bir başlık altında toplamak oldukça zor bir girişim olarak nitelenebilir. Bu bölümde Barbero, Latin Amerika'da işletme tarihi alanının 1985 sonrası bir miktar canlılık kazanmasını, Avrupa ve ABD'den araştırmacıların gösterdiği ilgiyle ilişkilendirmekte ve ele alınan konuların genellikle emperyalizm ve bağımlılık meseleleri olduğunu belirtmektedir. Barbero, günümüzde Latin Amerika'da işletme tarihi disiplininin sadece ABD, İngiltere gibi ülkelere kıyasla değil, İtalya, İspanya gibi ülkelere kıyasla da gelişmemiş olduğunu ifade etmekte ve belki yalnızca girişimcilik tarihi alanında kayda değer bir yazın oluştuğuna işaret etmektedir.

Dünya İşletme Tarihi isimli eserin üçüncü ve son ana bölümü Karşılaştırmalı İşletme Tarihi başlığını taşımaktadır. Bu bağlamda ilk bölüm Colli ve Rose tarafından hazırlanmış olup aile işletmelerini karşılaştırmalı bir perspektifle inceleme amacını taşımaktadır. Yazarlar, bu bölümde aile işletmelerinde liderliğin devri ve kuşak çatışması konularının ülkelerarası karşılaştırmalı bir analizini sunacaklarını belirtmektedirler. Maalesef, oldukça kısa yazılmış bu bölümde vaat edilenin yerine getirilmediği görülmektedir. Yazarlar, bu bölümde aile işletmelerinde liderliğin devri ve kuşak çatışması meselesinin önemli olduğuna didaktik bir üslupla vurgu yapmakla yetinmektedirler. Kitabın Karşılaştırmalı İşletme Tarihi isimli üçüncü ana bölümünde ele alınan ikinci konu

çokuluslu işletmelerle ilgilidir. Bu bölümde Jones, Amerika ve İngiltere'nin yoğun şekilde doğrudan direkt yatırım yapan ülkeler olmaları nedeniyle bu ülkelerde çokuluslu işletmelerin tarihi ile ilgili bir yazın oluştuğunu vurgulamaktadır. Bu ülkelerin 1900'lerin ilk yarısında doğrudan direkt yatırımda lider olmanın yanı sıra, doğrudan direkt yatırımı çekme bağlamında da lider konumda olduklarını vurgulayan Jones, özellikle dışarıdan gelen yatırımların Amerika ve İngiltere'de yenilikçiliğe ve kaynakların etkin kullanımına faydası olduğunu belirtmektedir. 2. Dünya Savaşı sonrası pek çok Alman çokuluslu işletmesinin yitirilmesinin, izleyen dönemde Alman yatırımcıları doğrudan yatırım yerine alternatif stratejilere yönlendirmiş olması da bu bölümde aktarılan önemli bilgiler arasında yer almaktadır. Kipping, kitabın Karşılaştırmalı İşletme Tarihi bölümüne işletme - devlet ilişkilerini inceleyerek katkı sunmaktadır. İşletme - Devlet İlişkileri başlığını taşıyan bu bölüm üç temel kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Kipping, Etkinlik Kuramı olarak anılan ve etkin olamayan işletmelerin eleneceğini iddia ederken devletin müdahalesiyle kurulan ya da işletilen işletmelerin kâr dışında amaçlar güdeceği gerekçesiyle zaten etkin olamayacaklarını savunan kuramı ve zaman içinde bu kuramı çürüten bulguları aktarmaktadır. Kipping, devletin piyasaya müdahalesinin etkinlik üzerindeki olumlu ve olumsuz sonuçlarını raporlayan çok sayıda çalışma olduğunu belirtmekte ve bu konuda kesin kanaat edinmenin pek de mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Çalışmanın ikinci kısmında Kipping, karma ekonomilerde devletin piyasaya müdahale ettiği durumlarda dahi özel sektörde yönetici konumunda olanların önemli bir özgürlük alanı bulabildiğini çünkü devletin piyasayı yapılandırırken özel sektörle müzakere ettiğini belirtmektedir. Son bölümde ise Kipping, güçlü işletmelerin doğrudan direkt yatırım yoluyla bir devletle işbirliğine gitmesi durumuna odaklanmakta ve bunu "sınır çizgisinde işleyiş" olarak adlandırmaktadır. Sonuç olarak Kipping, kamunun sanayileşmiş ülkelerdeki rolünün abartılmaması ve küçümsememesi gerektiği, bu bağlamda kolaycı genellemelerden kaçınılması gerektiği gibi vurgular yaparak ele alınan konuda işletme tarihçilerinin ne gibi katkılar sunabileceğinden bahsetmektedir. Dünya İşletme Tarihi isimli eserin son bölümünde ise, buraya kadar hemen her bölümde adı anılarak anons edilen Chandler sahneye çıkmaktadır. Chandler, 21. yy başında elektroniğe dayalı endüstrilerde yaşanan gelişmeleri işletme tarihçileri açısından bir fırsat olarak gördüğünü ifade etmektedir. Özellikle bilgisayar sanayinin evriminin büyük ölçüde anlatılmamış olduğunu vurgulayan Chandler, bu bağlamda kısa bir özeti de okurlarla paylaşmaktadır. Bu bölüm, Amerika'da işletme tarihi alanının oluşumunu, bizzat bu oluşumun tanığı ve önemli bir aktörü olan kişinin kaleminden aktarıyor olması nedeniyle de son derece ufuk açıcı bir bölüm olarak nitelenebilir. Son olarak, Chandler gibi işletme tarihi alanının

duayenlerinden birinin, işletme tarihi alanında niş araştırma alanlarına ilişkin görüşlerini paylaşıyor olması, bu bölümü mutlaka okunması gereken bir bölüm haline getirmektedir.

Dünya İşletme Tarihi isimli eserin üç ana bölümüne dahil olmayan giriş kısmında editörler, kitabın temel amaçlarından birini, işletme tarihçilerinin meydana getirdikleri muazzam boyuttaki ampirik zenginliği uzman olmayanlara sunmak olarak açıklamaktadırlar. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Dünya İşletme Tarihi, en azından işletme disiplininin temel alt alanlarından birinde uzman olmayanların kolaylıkla anlayabileceği ya da ilgileneceği bir eser değildir. Öte yandan bu eser, özellikle işletme tarihi alanında çalışan ya da çalışmayı düşünen araştırmacılara, hem mevcut yazını birikimli bir şekilde bir arada okuma imkânı sunan -en azından ulaşılması gereken temel eserlere ilişkin referansları gösteren- hem de yeni araştırma soruları üretmek konusunda fikir veren kapsamlı bir çalışma olarak nitelenebilir. Yine eserin giriş bölümünde editörler tarafından belirtildiği gibi, her ne kadar adı Dünya İşletme Tarihi olsa da, kitap coğrafi olarak tüm dünyayı

kapsamamakta ve Türkiye de dahil olmak üzere, Güney Kore, Hindistan, Ortadoğu, Kanada, Avustralya ve Afrika'yı inceleme alanının dışında tutmaktadır. Bu durumun bir tercih değil zorunlulukların sonucu olduğu ve bu kısıtlılığın rağmen eserin bugüne kadar işletme tarihi alanının tarihine ilişkin en geniş kapsamlı eser olduğu da unutulmamalıdır. Dünya İşletme Tarihi'nin, Türkçeye çevrilmiş eserlerde sıkça gördüğümüz temel dil sorunlarından oldukça arınmış olduğunu belirtmek gerekir. Kitap, yer yer küçük imla ve dilbilgisi hataları içerse de çok başarılı bir şekilde tercüme edilmiştir ve çeviriyi gerçekleştiren kişinin işletme ve ilişkili disiplinlere ilişkin jargona hâkim olduğu görülmektedir. Sonuç olarak Dünya İşletme Tarihi, Türkiye'de işletme tarihi alanında çalışan ya da çalışmaya heves duyan kişiler için mutlaka okunması gereken bir temel eser niteliğini haizdir. Son söz olarak, Türkiye'de işletme tarihi alanının hareketlenmeye başlamasından önce böyle bir eseri dilimize kazandırmış olması nedeniyle yayınevinin de takdiri hak ettiği belirtilmelidir.

✦ eataysir@marmara.edu.tr (E. A. Tayşir)

Book Review / Kitap İnceleme

Özen Aytemur , Janset, (2010). Türkiye’de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank (1930-1945),
Libra Yayınevi; İstanbul

Türkiye’de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri, Sümerbank (1930-1945) Adlı Eser Hakkında Bir Değerlendirme

Kemal Demir[†]

(İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yalova Üniversitesi, Yalova, Türkiye)

Janset Özen Aytemur’un Libra Yayınları tarafından 2010 yılında yayınlanan *Türkiye’de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri Sümerbank (1930-1945)* isimli eseri, yazarın doktora tezinin yayınlanmış halidir. Giriş ve sonuç dahil 5 bölümden oluşan 356 sayfa hacmindeki eser, incelediği konu bakımından oldukça az sayıda çalışma bulunan yönetim düşüncesi tarihi ve işletme/cilik tarihi alanlarında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Özellikle işletme yönetimi olgusunu tarihsel bir perspektiften ve verilerden hareketle doktora tezi düzeyinde incelenmesi çalışmanın önemini ve özgünlüğünü artırmaktadır. Çalışmada her ne kadar 1930-1945 dönemini incelense de, Osmanlı döneminden kalan yönetim düşüncesi mirasının Cumhuriyet dönemine aktarılması dikkate alınarak tarihsel sürekliliği göz ardı etmemesi (s.30) çalışmanın olumlu yönlerinden birisidir.

4 sayfadan oluşan giriş kısmında, Türkiye’de sanayileşmenin geç başlaması nedeniyle yönetim düşüncesinin de gelişiminin geç olduğu vurgulanarak, İktisadi Devlet Teşekküllerinin bu bağlamdaki önemi ifade edilmiştir. Sümerbank örneğinin çalışmaya konu edilmesinin gerekçesinin dönemin egemen ekonomik aktörlerinden birisi olmasından kaynakladığının açıklandığı giriş bölümünde, Osmanlı – Cumhuriyet geçişkenliğine de yönetsel düşünce bağlamında dikkat çekilmiştir. Çalışmada araştırma yöntemi olarak, incelenen dokümanlardaki olguları bir bütünsellik oluşturacak şekilde ve kategoriler yardımıyla öyküleştirme yolunun yani *anlatı çözümlemesi (narrative analysis)* yönteminin tercih edildiği de bu kısımda belirtilmiştir.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kalan İzler başlığını taşıyan 90 sayfa hacmindeki ilk bölümde Osmanlı Devleti’nin yönetim anlayışında birçok dönüşümler yaşanmasına rağmen geleneksel olarak var olan *patrimonyalizm* yaklaşımının yani topluma karşı bir baba rolünün benimsenmesi anlayışının değişmediği vurgulanmıştır. Osmanlı toplum yapısında hakim olan egemen sınıfın egemenlik kaynaklarının şer’i ve örfi olmak üzere iki temel kaynaktan beslendiği, her iki kaynağın da *devletin yüce çıkarlarını* koruma amacını öncelediği, dolayısıyla devletin merkezi konumunun Cumhuriyet döneminde de devam ettiği bu bölümde vurgulanmaktadır. Geleneksel endüstriyel yapının 1838 İngiliz Osmanlı Ticaret Sözleşmesi ile birlikte hızlı biçimde loncalardan şirket ve fabrikalara doğru dönüşmesi, işsizliğin artması, yabancı tüccarların Osmanlı topraklarında daha avantajlı şekilde rekabet edebilecek imkanlara kavuşması gibi önemli gelişmelerin yaşandığı 19.yüzyıl ortamı çalışma bağlamında tasvir edilmiştir. Tanzimat Dönemini yönetim düşüncesine etkisi açısından özetlenen bölümde, *patrimonyalizm*, *merkeziyetçilik*, *mevzuatçılık* gibi geleneksel ilkelerin sürdüğü fakat reformcu bir sınıfın da doğduğu bir dönem olarak gösterilmektedir.

İlk bölümde özet olarak, Osmanlı toplumsal yapısında, bürokrasisinde, ekonomik yapı ve sistemindeki gelişim ve değişimlerin incelendiği ve Osmanlı Devleti’nin sanayileşme politikasından başlayıp, yabancı sermaye etkisi, işçilerin nitelikleri ve *milli şirketlerin* profili gibi konuların yanı sıra Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Milli İktisat kavramı etrafında uygulanan korumacı uygulamaların ve devletçilik politikasının ve

bu kapsamda kurulan devlet işletmelerinin ele alındığı görülmektedir.

İkinci bölüm *Devletçi Dönem, Makrokurumsal Çevre ve Egemen Aktörler* başlığını taşımakta ve 56 sayfadan oluşmaktadır. Bu bölümde, sanayileşmede devletçilik modeli ve bu bağlamda devletin bir kurumsal girişimci olarak piyasalardaki rolünün yanı sıra yönetim bilgisinin transferi konularına odaklanılmış, dönemin kurumsal çevresinin niteliği ve ana aktörlerinin neler olduğu sorularının cevaplanması amaçlanmıştır. Sanayileşmede devletçi modelin İkinci Dünya Savaşı'na doğru yaklaşıırken yavaş yavaş terkedilerek uluslararası kurumsal çevreden örnek alınan yeni bir kurumsal mantığın, devletin hem kurumsal girişimci kimliğiyle sahada yer aldığı hem de yerli girişimcileri geliştirme amacını gütmeye modelinin öne çıktığı yazar tarafından dile getirilmiştir. Yönetim düşüncesinin ülkemizdeki tarihsel seyri açısından önemli olan, *devletin merkezi teşekkül ve işletme olmak üzere 2 kademededen oluşan yeni bir örgütsel form oluşturması, bu forma çeşitli yasal düzenlemelerle kurumsal bir kimlik kazandırması ve yabancı ülkelere öğrenci, devlet görevlisi ve işçi göndermek, akademik kanalları kullanmak gibi yöntemlerle yönetim bilgisinin ithal edilmesi* gibi bazı önemli bulgulara bu bölümde yer verildiği ve ortaya çıkan yeni yönetsel ortamın *özgül bir yönetim modeli* olarak nitelendiği görülmektedir.

Üçüncü bölüm *1930-1945 Yönetim Düşüncesini Anlamada Kritik Bir Örnek: Sümerbank* başlığı altında 77 sayfa boyunca çalışmanın araştırma kısmını oluşturmaktadır. Bu bölüm Sümerbank'ın 1933 yılındaki kuruluşunun başlangıç adımının 1925 yılında *Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasının* kuruluşu ile olduğu vurgulanmaktadır. Esasen TSMB Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan Feshane, Hereke, Beykoz ve Bakırköy fabrikalarını devralmış ve işletmekle sorumlu kuruluş olmuştur. 1932 yılında Devlet Sanayi Ofisinin kurulması ile ülkede planlı ve organize devlet işletmeciliği alanında atılan ilk adım olması yazar tarafından vurgulanmıştır. Yeni fabrikalar kurmakla görevli olan ofisin bir görevi de devlet işletmelerinin yönetilmesiydi. Devlet işletmelerinin örgütsel yapısı içerisinde *umumi heyet, umumi murakabe heyeti, idare meclisi ve umum müdürlük* organları bulunmaktaydı. Bölümde istihdam ettiği işçi ve memurların genel özellikleri gibi alt konulara bu bölümde yer ayrıldığı görülmektedir. Araştırmanın yazında yeterli birikim olmaması nedeniyle *keşfedici* olarak tasarlanması, 1930-1945 yıllarının devletin makro ekonomi politikalarının uygulanmasına paralel olarak dönemselleştirildiği ve veri kaynaklarının ikincil ve birincil kaynaklardan oluştuğu bu bölümde ifade edilmiştir.

Üçüncü bölümün son 49 sayfası *Sümerbank'ta Yönetim: Maddi ve İçtimai Teşkilat* alt başlığına ayrılmıştır. Bu alt başlık içerisinde, Von der Porten'in yaptığı incelemeler ve hazırladığı raporlar, umumi murakabe

heyetince hazırlanan denetim raporları, 3460 sayılı kanunun yönetim uygulamasına etkisi gibi konular ele alınmıştır. Çalışmanın bulgular ve yorumlardan oluşan önemli kısmı bu kısımdır. Dönemin uzmanlarınca dile getirilen konular ve tespitler arasında; *İktisadi Devlet Teşekküllerinin ticari bir zihniyetle çalıştırılmaları gereği, sanayi kuruluşlarının örgüt yapılarının ve karar alma mekanizmalarının onların performansına doğrudan etki edeceği, merkezi bir denetim sisteminin oluşması, umumi heyetin esasen lüzumsuz olması, idare meclislerinin vazgeçilmez önemde oluşu, bakanların fazla yetkiye sahip olması* gibi görüşler ve tespitler bulunmaktaydı. Bölümde, 3460 sayılı kanuna tabi müesseselerin *idare komitesi, müdür, müdür yardımcısı ve şeflerden* oluşan bir organizasyon tarafından yönetildiği de vurgulanmıştır.

10 sayfadan oluşan sonuç bölümünde ise devlet işletmelerinin yönetim ve denetimini bir sisteme kavuşturmak amacıyla hazırlanan 3460 sayılı kanunun çıkmasında büyük katkıları bulunan Alman kökenli Von der Porten'in önemi vurgulanmaktadır. Yanı sıra kaynağı net olarak tespit edilememekle birlikte Fayolist kimi uygulamaların İktisadi Devlet Teşekküllerindeki etkisinin ve izinin görülmekle birlikte ikincil planda kaldığı belirtilmektedir. Yönetim düşüncesinde önemli bir yeri olan Frederick Taylor'un da Fayol gibi ikinci planda kaldığı, Sümerbank'la ilgili olarak düzenlenen raporlarda vurgulanan ve ulaşılmak istenen verimlilik tablosunda Taylorizm'in öngördüğü ilkelerle kurumun yönetilmesine ilişkin bir izin bulunmadığının altı çizilmiştir.

Yazarın üzerinde önemle durduğu ve kavramsal açıdan incelediği *işçileştirme* olgusu da sonuç bölümünde kendine yer bulmuştur. Devletin milli bir işçi sınıfı meydana getirme ideali doğrultusunda uyguladığı kimi yardım politikalarına dikkat çekilmekte ve bu politikaların her ne kadar bir sosyal devlet görüntüsü içerse de asıl amacının insanları köyünden kopartarak işçileştirme ve sanayinin devamı için gerekli koşulları oluşturma amacı taşıdığını öne sürülmektedir. 3460 sayılı kanunun öngördüğü özerk müesseseler düşüncesinin aksine, Sümerbank yapısı içerisinde kurulan *teşekkül merkezi* tarafından tüm müesseselerin merkezîyetçi bir yapıda yönetilmesini sağlama çabası yazar tarafından dile getirilen bir bulgudur. Bir diğer dikkat çekici bulgu, *Umumi Murakabe Heyeti* raporlarında görülen denetim uygulamalarının sıklığı ve neredeyse aylarca süren denetimlerin gerçekleştirilmesidir.

Yazar genel sonuç olarak, incelenen dönemde, Sümerbank ve iktisadi devlet teşekküllerinde merkezîyetçi, hiyerarşik, denetim ağırlıklı, otoriter yapıya sahip, mevzuatçı görünümde bir yönetsel düşüncenin devletin ekonomideki kontrol aracı olarak uygulanmakla kalmayıp bu kavramların yeniden üretildiğini vurgulamaktadır. İncelenen bu çalışmanın

önemli en önemli bulgularından birisinin, İktisadi Devlet Teşekküllerinde var olan yönetim düşünce ve uygulamalarının, incelenen dönemde ve takip eden yıllarda kurulan özel sektör işletmelerinin idari kadrolarına ve örgütsel formlarına transfer edildiği olgusudur.

✦ kemal.demir@yaloa.edu.tr (K. Demir)

Synopsis / Bakış

İşletmecilik Tarihi Bağlamında İlk Dünya Fuarı (Londra, 1851)

Londra, 1851: Büyük Sergi Fikrinin Ortaya Çıkışı, Katılımcılar ve Sergilenen Ürünler

Aykut Berber¹

1 Mayıs 1851 tarihinde kapılarını ziyaretçilere açan “Tüm Ulusların Endüstri Üretimlerinin Büyük Sergisi” (*The Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations*) veya genel kabul gören kısa adıyla “Büyük Sergi” (*The Great Exhibition*), büyüleyici sergi sarayı ve bu sarayın içinde barındırdığı dünyanın dört bir köşesinden gelen hammadde ve endüstri ürünleriyle bir anlamda Endüstri Devriminin genel bir özet tablosunu ortaya koymuş; bu kadar çok ülkeden gelen insanların ilk kez tek bir mekanda buluştuğu renkli ortamıyla ziyaretçileri ve katılımcıları adeta büyülemişti. Tarihteki bu ilk uluslararası fuar, Londra’daki ünlü Hyde Park’ta özel olarak inşa edilen Kristal Saray’da (*Crystal Palace*) açık kaldığı 1 Mayıs – 11 Ekim 1851 tarihleri arasında 6.000.000’den fazla ziyaretçiyi ağırladı. Fuardan elde edilen gelirler yine bilim ve sanata yatırım yapmak üzere değerlendirildi ve Londra’nın South Kensington bölgesinde Victoria ve Albert Müzesi, Bilim Müzesi ve Doğa Bilimleri Müzesi kuruldu. Büyük Sergi, günümüzde artık kısaca “Expo” olarak anılan Dünya Fuarı serisinin ilk organizasyonuydu.

Büyük Sergi Fikrinin Ortaya Çıkışı

Büyük Sergi projesinin ardındaki en önemli aktörlerin başında hiç kuşkusuz Prens Albert bulunuyordu. Kraliçe Victoria’nın büyük bir aşkla bağlı olduğu sevgili eşi olmanın da ötesinde Albert, Britanya’da uzun yıllardır süregelen endüstrileşme sürecinin bir sonucu olarak gördüğü çeşitli toplumsal ve ekonomik sorunlara büyük duyarlılıkla yaklaşıyor ve bunlara çözüm bulmak için çaba gösteriyordu. Nitekim Endüstri Devrimi 100 yıl önce Britanya topraklarında başlamıştı ve bu ülkenin dünya genelinde endüstri öncüsü olduğunu göstermenin

belki de tek bir yolu vardı: Dünya ülkelerini burada buluşturmak. Bir sergi organizasyonu bu ülkelerde üretilen endüstriyel ürünlerin bir araya getirilmesi sağlanabilir; böylelikle yeni fikirlerle ve yeni teknolojilerle tanışmak mümkün olabilirdi. Üstelik böylesine büyük bir sergi organizasyonu, Britanya’nın dünya genelinde ne kadar ileri düzeyde üretim yapabildiğini tüm dünyanın gözleri önüne sermek için iyi bir fırsat olacaktı. Daha önce hiç düşünülmemiş bir şekilde dünyanın tüm ulusları bir araya gelerek yalnız endüstri ile değil aynı zamanda sanat, kültür ve ticaret ilişkileriyle uluslar arasındaki bağlar pekişecekti.

Büyük Sergi fikri, hiç kuşkusuz, bütünüyle bir heyecan ve hayranlık duygusu içinde karşılanmadı. Bir iddiaya göre, Avrupa’nın diğer ülkelerindeki kraliyet aileleri sergiye katılmak üzere Londra’ya gelme konusunda çekinceli davranmıştı. Öyle ki bu etkinlik, soyluların ve halkın bir araya gelmesine ve üstelik bu durumun uluslararası bir ortamda yaşanmasına yol açacaktı. Yalnız bu durum bile tek başına dünyada bir şeylerin değiştiğini, ülkeler arasında yüzyıllardır süregelen rekabetin savaş meydanlarından endüstrileşme arenasına kaydığını göstermektedir. Sonuç olarak, tüm bu nedenlerden dolayı Büyük Sergi fikri son derece önemliydi ve Endüstri Devriminin anavatanı Britanya, bu yeni dünya düzenini de gözler önüne seren ilk yer olmalıydı.

Gerek el işçiliği ürünlerini gerek endüstriyel ürünleri sergileme fikri elbette yeni bir fikir değildi. Henüz onsekizinci yüzyılın sonlarından itibaren Fransa’da bu tip sergiler görmek mümkündü. Paris’te düzenlenen ve Fransız endüstrisini deyim yerindeyse “göklere çıkarmayı” hedefleyen 1844 Ulusal Sergisi (*Exposition Nationale de 1844*) büyük yankı uyandırmış ve birkaç yıl içinde Avrupa’nın çeşitli kentlerinde benzer ulusal sergiler boy göstermeye başlamıştı. Ancak Prens Albert, önemli bir ayrıcalığın farkındaydı. Victoria dönemi, Britanya’nın dünyanın dört bir yanında kolonilere ve dolayısıyla kaynaklara ve üretim birimlerine sahip olduğu bir dönemdi. Bu avantajı dikkate alarak Londra’da düzenlenecek bir serginin ulusal düzeyde

¹ *İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı, İşletme Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.*
berber@istanbul.edu.tr (A. Berber)

kalması yerine tüm dünyaya açık olması çok daha gerçekçi, ilerici ve rekabet anlayışını pekiştirici bir fikirdi. Nitekim 1800'lü yılların ortalarında Britanya, dünyanın en önde gelen endüstriyel gelişim sürecine sahne olmuş; icat edilen makineler, kurulan ilk fabrikalar sayesinde ülke halkının önemli bir bölümü dünyanın diğer ülkelerinde pek görülmemiş bir bolluk içinde ucuz giysilere, ev eşyalarına ve yeni tüketim alışkanlıklarına (örneğin çay) sahip olmuştu.

1850 yılında Prens Albert başkanlığında kurulan "1851 Sergisi Kraliyet Komisyonu" (*Royal Commission for the Exhibition of 1851*) çalışmalarına başladı. Prens Albert, tüm dünya ülkelerinin katılımına açık bir serginin kendi kendini finanse etmesi gerektiğini düşünüyordu. Katılımcıların sergilemek üzere ülkeye getirecekleri ürünler için taşıma, kayıt altına alma ve vergilendirme gibi konularda gerekli düzenlemelerin yapılması için özellikle Britanya hükümetinin desteğini almak son derece önemliydi. Ama her şeyden önce, dünyanın dört bir köşesinden gelecek olan bu ürünleri tek bir çatı altında toplamak için bir sergi alanı gerekliydi. Öyle ki bu sergi alanı, serginin ana fikrini yansıtmalı ve en az serginin kendisi kadar ses getirecek bir yapı olarak inşa edilmeliydi.

Kristal Saray

Beklediği üzere, gerek halkın gerek politik çevrelerin bu büyük projeye inanmalarını sağlamak ve desteğini almak pek kolay olmadı. Ancak yapılan bazı girişimler sonucunda Kraliyet Komisyonu, 230.000 pound tutarında bir fon biriktirmeyi başardı. Bununla birlikte, sergilenmek üzere ülkeye getirilecek olan ürünler için ithalat vergisinin alınmaması konusunda hükümetin desteği alındı. Komisyon, sergi binasının tasarımı için uluslararası bir yarışma düzenledi ve Londra'dan, Britanya'nın diğer kentlerinden ve yurtdışından yaklaşık 250 tasarımcı başvuruda bulundu. Binanın tasarımı, endüstriyel üretim ve teknolojiye insanlığın ne kadar ilerlediğini göstermeliydi; ancak, binanın inşa edileceği Hyde Park'ın korunması konusunda halkın kaygılarını da dikkate almak gerekiyordu.

Yaşanan bu gelişmelerin arasında, bir bahçıvan ve aynı zamanda bir mimar olan Joseph Paxton, sergi binası için önerdiği tasarımı *Illustrated London News* dergisinde tüm ayrıntılarıyla birlikte yayımlayarak dikkatleri çekmeyi başarmıştı. Nitekim Paxton'ın fikri bir devrim niteliğini taşıyordu. Bu tasarıma göre, öncelikle hiçbir ağacın kesilmesi veya parktaki bitkilere zarar gelmesi söz konusu değildi. Öte yandan inşa edilecek yapı yalnız dökme demir ve dökme cam levha olarak tasarlanmıştı. Dökme cam levha henüz birkaç yıl önce geliştirilmiş yeni bir teknolojiyle elde ediliyordu. Böylelikle serginin amacına uygun bir bina inşa edilmiş olacaktı. Üstelik Paxton, cam seraları örnek alarak görkemli ama bir o kadar sade bir yapı tasarlamıştı. Bunun için prefabrik üretilen parçalar Hyde Park'a

getirilerek tekrar eden segmentler halinde birbirine eklenecek ve bu şekilde, hızlı bir montaj süreciyle ve düşük bir maliyetle görkemli bir yapı ortaya koymak mümkün olacaktı. Paxton'ın tasarımı kabul edildi ve sonunda Hyde Park'ta, 20 metre yüksekliğinde ve 565 metre uzunluğunda, içindeki asma katlarla birlikte yaklaşık 75.000 m² sergi alanına sahip dev bir sergi binası inşa edildi. Dünyanın ilk uluslararası fuarına ev sahipliği yapacak olan bu binaya Kristal Saray (*Crystal Palace*) adı verildi. Tümüyle cam kaplı bir bina görünümünde olan bu sergi alanı, biri batı diğeri doğu yönüne doğru iki kanat şeklinde uzanıyordu. Kuzey ve güney yönlerine yayılan orta bölümde ise sarayın içinde kalan ağaçlar, merkezde kristal gibi parlayan görkemli bir çeşme ile beraber boy gösteriyordu.

Büyük Sergi'nin Açılışı ve Yarattığı Sosyal Etki

Büyük Sergi, Kraliçe Victoria'nın yapmış olduğu bir konuşmayla ziyaretçilere açıldı. İlk günün biletleri açılışın çok öncesinden tükenmişti. Sergiyi yaptığı bu ilk ziyaretten oldukça etkilenen Victoria, yaşadığı bu heyecanı günlüğüne şu sözlerle aktarmıştı:

Kristal Saray'a yaklaşırken güneş parıladı ve üzerinde tüm ülkelerin bayraklarının dalgalandığı devasa binanın ışıltılarına yol açtı... Güzel kristal çeşmenin tam karşısında duran, basamakların ve (oturmadığım) koltuğun bulunduğu merkeze geldiğimizde görüntü büyüleyici ve etkileyiciydi. Coşku dolu haykırışlar, herkesin yüzünde okunan mutluluk, binanın görkemi, dekorlar ve sergilenen ürünler, organ sesi... tüm bunlar gerçekten heyecan vericiydi (Queen Victoria's Journal).

Gerçekten de Büyük Sergi o güne dek toplumun hangi kesiminden olursa olsun herkesi büyüleyecek kadar görkemli ve zengindi. Sergi, yalnızca dünyanın farklı ülkelerinden gelen insanları ağırlamakla ve sergilenen ürünleri gören ziyaretçileri etkilemekle kalmıyor; daha önce hiç görülmemiş en yeni kamu hizmetleri ve uygulamalarıyla da (örneğin, tarihteki ilk genel kullanıma açık, ücretli "kişisel ihtiyaç" odaları gibi) ziyaretçileri şaşırtıyordu. Kristal Saray'ın batı kanadı Britanya ile kolonileri ve bağlı topraklarından gelen katılımcıların sergilediği ürünlere ayrılmıştı. "Yabancı ülkelerden" gelen katılımcılar ise sergi alanının doğu kanadında kendilerine ayrılan yerlerde ürünlerini sergiliyordu. Yaklaşık 15.000 katılımcı tarafından sergilenen 100.000'i aşkın endüstriyel ürün ve eser ziyaretçileri büyülemekte, onları sergiyi gezdikleri süre boyunca adeta dünyanın birbirinden farklı köşelerine götürmekteydi. Kumaş dokuma makineleri, gazlı ocaklar, en ileri teknoloji ile üretilmiş saatler, mutfak eşyaları, farklı kalınlıklarda ve renklerde kumaşlar, uzak ülkelerden gelen egzotik ürünler, kolonya çeşmesi, çikolata pınarı, birbirinden değerli mücevherler, halılar, buhar makineleri ve daha binlerce eşya ve endüstriyel ürün görenleri büyülüyordu. İlk kez dünyanın farklı ülkelerinden insanlar tek mekanda bir araya gelmişti. Ziyaretçiler arasında Victoria döneminin ünlü sanat ve

bilim insanları da vardı; onların da bu görkemli organizasyondan etkilendiklerini söylemek mümkündür. Örneğin yazar Charlotte Brontë, yazdığı bir mektupta Büyük Sergi hakkında şunları söylüyordu:

Harika bir yer — devasa, tuhaf, yeni ve tarifi olanaksız. Görkemli oluşunu tek bir şeyden değil, her şeyin benzersiz şekilde birleşmesinden alıyor. İnsan eliyle üretimin yarattığı her ne varsa orada bulabiliyorsunuz (Smith, 2000, s. 630).

Charles Babbage ise Büyük Sergi üzerine bir kitap yazmıştı. Kitabın girişinde ise Babbage şu sözlere yer vermişti:

Doğanın (kendisine) sunduklarını kullanarak ve bunun üzerine endüstriyel emeğin sağladığı faydaları ekleyerek ürünler üreten ülkelerin, herkesin ortak yararı için bu ürünleri sergilemesi amacıyla İngiltere, (tüm) uygar dünyayı kendisindeki (bu) büyük ticaret merkezinde buluşmaya davet etmiştir (Babbage, 1851, s. v).

Charles Darwin, Charles Dickens, George Eliot gibi diğer ünlü isimler de bu sergiye gelen sanat ve bilim insanları arasındaydı.

Ülkeler, Katılımcılar ve Sergilenen Ürünler

Büyük Sergi, açık kaldığı beş aylık süre boyunca dünyada giderek büyüyen bir ilgi görmeyi başarmıştır. Ayrıca sergiye katılan ülkeler ve katılımcılar (firmalar, girişimciler ve mucitler) hakkında bilgiler ile sergilenen endüstriyel ürünler, el işçiliği ürünleri, hammaddeler, doğal ürünler ve eserler çeşitli kategoriler üzerinden değerlendirilerek bunlar hakkında her türlü ayrıntı titizlikle kayıt altına alınmıştır. Sergi süresince birçok ressam ve çizer görev yapmıştır. Ayrıca o dönem henüz gelişmekte olan bir teknoloji olduğundan sayıları sınırlı olsa da sergi alanında ve dışında çekilmiş fotoğraflara rastlamak mümkündür. Öte yandan Büyük Sergi üzerine yazılmış birçok kitap ve kılavuz eser bulunmaktadır; bu eserler, sergi hakkında ayrıntılı ve gerçekçi bir tablo ortaya koymaktadır. Robert Ellis editörlüğünde Büyük Sergi için hazırlanan resmi katalog (*Official Descriptive and Illustrated Catalogue of the Great Exhibition*) ve ziyaretçilere sergi hakkında ayrıntılı bilgiler vermek üzere hazırlanmış bir kılavuz eser (*A Guide to the Great Exhibition*) doğrultusunda sergiye katılan ülkeler, katılımcılar ve sergilenen ürünler hakkında elde edilen bilgilerin bir özeti aşağıda yer almaktadır.

1. Britanya, Koloniler ve Bağlı Topraklar

Kristal Saray'ın batı kanadı, Birleşik Krallık (Büyük Britanya ve İrlanda) ile kolonileri ve bağlı topraklarından gelen katılımcıların sergilediği ürünlere ayrılmıştı. Sergilenen 100.000'i aşkın ürün ve eserin yarısından fazlası Britanya ve kolonilerine aitti. Sergi alanında ziyaretçileri eğlendirmek amacıyla birkaç kilise orgu yerleştirilmişti; İngilizlere ait dünyanın en büyük orgu Leviathan da bu amaçla sergi sarayındaydı.

Birleşik Krallık. Çeşitli maden örnekleri ve maden ürünleri, kimya ve eczacılık ürünleri, temel gıda maddeleri, bitkisel ve hayvansal gıda çeşitleri, demiryolu ve denizyolu taşımacılığına ait araçlar ve makineler, imalat makineleri ve aletleri, yapı alet ve malzemeleri, askeri malzemeler, tarım makineleri, bilim ve sanat araç-gereçleri, saatler, tıp aletleri gibi çeşitli hammadde, makine ve aletler sergilenirken çeşitli endüstri dallarında üretilen pek çok ürün de Britanya adına sergide yer almaktaydı. Bunlar arasında pamuklu, yünlü, kadife, deri ve diğer pek çok türde kumaş ve giyim eşyaları, kırtasiye araç-gereçleri, matbaacılık ürünleri, halılar ve yer kaplama malzemeleri, mutfak ve yemek araç-gereçleri, kilit sistemleri ve diğer madeni eşyalar, değerli madenler ve mücevherler, cam ürünleri, porselen ve seramik ürünleri, ahşap ve diğer çeşitli mobilya ve döşeme ürünleri, süs eşyaları, kartonpiyer ürünler bulunuyordu. Bunların dışında ayrıca heykeller, modeller, plastik sanat ürünleri, çeşitli mozaik örnekleri gibi ustalık gerektiren ürünler de “güzel sanat ürünleri” kategorisi altında sergileniyordu. İngilizlerin gururla sergiledikleri ürünler arasında hidrolik su pompası, saatte 60 mil hız yapabilen bir lokomotif, Watt'ın 700 beygir gücüne sahip gemi buhar motoru, Wilkinson çatal-bıçak takımları ile çeşitli Wedgwood porselenleri bulunuyordu (Canine, 1997, s. 41-42). Ayrıca ev sahibi Britanya'nın teknoloji geliştirme becerisini yansıtan sergilere de yer verilmişti. Örneğin, İngiliz fizikçi Frederick Bakewell, “görüntü telgrafı” adı verilen bir mekanizmayı sergiye gelen ziyaretçilere tanıtırken bir bakıma gelecekteki faks teknolojisinin öncülüğünü yapmış oluyordu. William Chamberlin ise dünyanın belki de ilk oy verme makinesini icat etmişti; sergilediği makine gelen oyları anında sayarken tekrar oy kullanımını engelleyen koruyucu bir sisteme de sahipti. Binlerce teknoloji ve endüstri ürününün yanında Britanyalılar için kültürel miras sayılan eserlere de sergide yer verilmişti. Örneğin, M.S. 700 yılı civarında üretilen ve sergiden ancak bir yıl önce bir rastlantı sonucu İrlanda'da bulunan Tara broşu Büyük Sergi'deki yerini almıştı. Kraliçe Victoria'nın Hindistan'dan getirttiği “Koh-i-Noor” adlı ünlü elmas ise her gün onu görmek isteyen yüzlerce ziyaretçinin uzun kuyruklarda beklemesine neden oluyordu.

Hindistan ve Seylan. İngilizlerin kendisinden adeta bir mücevher gibi söz ettiği Hindistan hakkında serginin resmi kataloğunda yer alan bilgilerde bu gizemli ülkenin, uygarlığın temeli olan sanatı ve bilimi çok uzun zaman önce keşfetmiş olduğu vurgulanmıştı. Britanya pazarı için çeşitli ürünlerin üretildiği Hindistan ve Güney Asya'dan gelen çeşitli maden örnekleri, hammaddeler ve göz alıcı ürünler Büyük Sergi'deki yerlerini almıştı. Özellikle ipek ve diğer her türlü kumaş bu bölümün gözdesiydi. Giyim eşyaları, halılar, Seylan baharatları ve içi doldurulmuş dev bir fil ziyaretçilerin dikkatini çekiyordu.

Malta, İyon Adaları, Jersey ve Guernsey. Akdeniz ve Manş Denizi'ndeki bu küçük adalardan gelen doğal ürünler ve el işçiliği ile üretilmiş ahşap ürünleri, giyim eşyaları Büyük Sergi ziyaretçilerinin beğenisine sunulmuştu. Jersey ve Guernsey'den gelen altın ve gümüş kaplamalı bir silah dikkat çekiciydi. Malta ise pamuklu ürünleriyle öne çıkmıştı.

Kanada. Sergi kataloglarında Kanada bölümü, ileri düzeyde gelişmişliği doğa ile birleştirmeyi başaran ürünlerin sergilendiği bir bölüm olarak tanımlanmıştı. Gıda, deri, maden ve ahşap ürünlerinin yanında sergilenen yangın söndürme aracı ilgi çekiciydi. Araç, George Perry tarafından Montréal'de üretilmişti. Kent içinde hareket halindeyken bir sokaktan diğerine hızla ve kolaylıkla dönebilecek ve benzerlerinden çok daha yüksek basınçla su püskürtecek şekilde tasarlanmıştı.

Yukarıdaki katılımcılarla birlikte Yeni İskoçya, Yeni Zelanda, Yeni Güney Galler, Güney Avustralya, Ümit Burnu (Güney Afrika), Batı Afrika, Newfoundland, Bermuda, Trinidad, Bahamalar, Van Diemen Ülkesi ve Cebelitarık ile Atlantik ve Pasifik'te bulunan irili ufaklı adalardan gelen katılımcılar da Kristal Saray'ın Britanya ile bağlı topraklarına ve kolonilerine ayrılan batı kanadında yerlerini almış; dünyanın farklı köşelerinden getirdikleri doğal ürünleri, çeşitli hammaddeleri ve el işçiliği ürünlerini sergiyi ziyarete gelenlerin beğenisine sunmuştu.

2. Yabancı Ülkeler

Rusya. Rusya'dan gelen ürünler, Baltık Denizi'nin buzla kaplı olması nedeniyle gecikmeli olarak Londra'ya getirilmişti. Çok geniş bir alana yayılmamakla birlikte kayda değer birçok ürün barındıran bir bölümdü. Asker giyim eşyaları, şal, mendil gibi tekstil ürünleri bulunuyordu. Ayrıca yarlarda duran büyük ve yaldızlı kollu şamdanlar dikkat çekiciydi.

İsveç ve Norveç. Beklendiği üzere bu bölümde demirden yapılmış ürünler ve zengin maden yataklarından getirilmiş örnekler sergileniyordu. Ayrıca köylülerin yaptığı kaba ve dayanıklı yünlü giyeceklerin yanında Kral Oscar'ın ipekten dokunmuş bir portresi de yer alıyordu.

Danimarka. İki adet Hornung marka piyanonun süslediği bu bölümün ortasında bir yazı masası ve ona eşlik eden rahat bir sandalye bulunuyordu. Bununla birlikte pürüzsüz porselen madalyon ve benzeri diğer eşyalar ile beyaz bir Eros heykeli göz alıcı nitelikteydi. Öte yandan sergilenen ürünler arasında astronomik saat, kronometreler, matbaa araç-gereçleri gibi ürünler Danimarka'daki üniversitelerin ve üreticilerin bilim amaçlı alet üretiminde ne kadar ileri olduğunu kanıtlar nitelikteydi.

Zollverein (Alman Gümrük Birliği). Zollverein, en ilgi çekici bulunan sergilere sahip, geniş bir alanda temsil

ediliyordu. Saksonya ve Baden, Brunswick ve Berlin, Dresden, Magdeburg, Tübingiya, Württemberg, Stuttgart ve diğer Alman prenslikleri ve kentlerinden getirilmiş endüstriyel ürünler, sanat eserleri ve yaratıcı fikirler sistematik biçimde bu zengin bölümde sergileniyordu. Deri ürünler ile ziyaretçileri karşılayan bölümde birbirinden farklı amaçlar için üretilmiş çeşitli kırtasiye, matbaa ve kağıt ürünleri dikkat çekiyordu. Kuş kafesi, tepsi ve benzeri hafif eşyalardan kadife, ipek veya saten gibi birbirinden farklı türde kumaşlara kadar her şey son derece çekiciydi. Bölümü en zarif porselenler, oyuncak bebekler, balmumu çiçekler, cam eşyalar ve daha pek çok ilgi çekici ürün süslüyordu. Bölümün ilerleyen kısımlarında daha da fazla sayıda oyuncağın arasında ziyaretçilerin dikkatini doldurulmuş kuşlar ve diğer çeşitli hayvanlar çekiyordu. Bunların ardında ise daha ağır eşyalar vardı. Çeşitli Alman kentlerinde dökme demirden üretilmiş büyük salon sobaları göze çarpıyordu. Örneğin, hem estetik bir görünüm sağlama hem dumandan koruma amacıyla tasarlanmış, mermer bacalı ve ortasında Medusa başı bulunan döküm soba oldukça büyüleyiciydi. Alman demir endüstrisinin gücü mermer ve porselenle birlikte adeta harika eşyalar ortaya koymuştu. Bunları dev bir kasa ile endüstriyel üretimle el işçiliğini ustalıklı ve yaratıcı tekniklerle birleştiren mobilyalar, dolaplar ve akla gelebilecek her türde eşya ve dekorasyon ürünü izliyordu. Diğer yandan mürekkep ve parfüm şişeleri, vazolar ve süs eşyaları cam işçiliğini en zarif haliyle gözler önüne seriyordu. Ziyaretçiler, camdan üretilmiş ve doğadaki renginin aynısını yansıtan bir Japon kamelyasını oldukça etkileyici buluyordu. Alman üreticiler, en zarif ve minyatür eşyalardan devasa boylarda porselen vazolara ve en ağır dökme demir eşyalara kadar her türde ve her boyda ürünlerle serginin en zengin bölümlerinden birini oluşturmayı başarmıştı. Sergilenen ürünler, özellikle Prusya ve kuzey eyaletlerinde endüstrileşme sürecinde atılan kararlı adımların bir göstergesiydi.

Bavyera. Alman Birliği'nin bir parçası olma sürecinde Orta Avrupa'da sıkışmış bir krallık olsa da Bavyera'dan yüzü aşkın katılımcı, ürünlerini sergilemek üzere Londra'ya gelmişti. Kimya ve tarım ürünlerinden cam, porselen, seramik, pamuklu ve ipekli ürünlere kadar geniş bir yelpazede örnekler burada bulunuyordu. Ayrıca müzik aletleri yapımında da Bavyeralılar iddialı olduklarını ortaya koymuşlardı.

Avusturya. Bohemya porselenleri ve ünlü komutan Mareşal Radeztky'nin dökme demirden yapılmış bronz kaplı dev heykeli ile ziyaretçileri karşılayan bu bölümde düğmeler, tütün kutuları, kumaşlar, oyuncaklar, otomaton bebekler ve diğer göz alıcı eşyaların yanında Avusturya'nın deri, porselen, gümüş, matbaacılık ve cam endüstrilerindeki gelişimini temsil eden pek çok örnek sergileniyordu. Bu bölümde ayrıca ilaç endüstrisinde kullanılan işlenmemiş ve kurutulmuş bitkilere ve köklere de rastlamak mümkündü. Avusturya

mobilya üretiminde de iddialı olduğunu göstermişti; işlemeli dolaplar, dikkat çekici bir bilardo masası, ahşap zemin mozaikleri gibi birçok örnek bu iddiasını kanıtlar nitelikteydi.

Hollanda ve Belçika. Tek parça dokunmuş Deventer halısı, cam avizeler, çinko döküm ürünler bu bölümde ilk bakışta dikkati çekiyordu. Çan ve zil örnekleri ülkenin bu konudaki şöhretini destekler nitelikteydi. Ayrıca gerçeğinin aynısını yansıtan yel değirmeni, gemi ve köprü modelleri ziyaretçilerin ilgisini çekmişti. Mobilya, kumaş ve doğal ürünler bu bölümde de sergilenen ürünler arasındaydı.

Fransa. Yabancı ülkeler arasında en fazla sayıda ürünle sergideki yerini alan Fransa'ya ayrılan bölümde bronz ve yıldız kaplama birçok ürünün arasında ışıltılı bir kristal avize dikkat çekiyordu. Mum yerine gaz ile ışıklandırılan avize, estetik görünümüyle olduğu kadar tasarımıyla da ziyaretçilerin ilgisini çekmekteydi. Porselenlerin olduğu kısımda Levi kardeşlerin sergisi, ünlü Dresden porselenleri ile yarışır nitelikteydi. Gümüş tepsilerden altın ve gümüş kaplı kahve takımlarına, vazolara, mücevher kutularına kadar sayısız ürün göz alıcı bir şekilde yerleştirilmişti. Tekstil ürünlerinin olduğu kısım Fransız giyim eşyaları ve aksesuarlarının harika örnekleriyle doluydu. Kırtasiye ürünleri, gelişmiş ciltleme makineleri, basılı eserler ve kitapların ardından ziyaretçileri ustalıklı işlenmiş mobilyalar karşılıyordu. Bir diğer kısımda ise elmas ve incilerle bezenmiş taklit çiçekler ile kolye, küpe, broş ve daha pek çok çeşit mücevher yer alıyordu. Kartonpiyer eşyaların yanında tel masa ve tel sandalye gibi demir tel eşyalar da ilgi çekiciydi. Müzik aletleri arasında Erard yapımı piyano estetik görünümü ve ses kalitesiyle görenleri büyülüyor; Sax yapımı bir dizi üflemler enstrüman dikkatleri çekiyordu. Goblen ve Sèvres porseleni gibi Fransız devletinin koruması altında olan geleneksel ürünler de sergide yerlerini almıştı. İpekli ürünlerden parfümlere, reçel ve benzeri tatlı gıdalardan müzik kutusu gibi dönemin fantastik ürünlerine kadar Fransız katılımcılar, insanların ruhuna hitap eden ve yaşamlarını şenlendiren iddialı ürünlerle Londra'ya geldiklerini göstermeyi başarmıştı. Öte yandan Fransızlar, delikli tuğla üreten makineler, kimyasal ürünler, lokomotif, kağıt makinesi, gaz ayarlayıcı, mühendislik veya akademik amaçlı her tür hesaplama işi için kullanılabilen evrensel hesap skalası, optik ürünler ve ticari faaliyetlerde veya bankacılıkta kullanılan hesap makineleri gibi ileri düzeyde bilim ve teknoloji ürünlerine sahip olduklarını da göstermişti. Ayrıca Cezayirli katılımcıların getirdiği çeşitli ahşap ürünler de bu bölüme renk katmıştı.

İtalya. Henüz tek ülke olarak birleşmemiş olan İtalya, ağırlıklı olarak Sardinya'dan gelen ürünlerle temsil ediliyordu; ancak Roma ve Toskana'da üretilmiş ürünler de dikkat çekici sayılırdı. Beklenenin tersine makarna çeşitleri ve doğal ürünler İtalya bölümünde yeterli ölçüde temsil edilmemişti. Hafif mobilyalardan kadife

ve damasko gibi farklı türde kumaşlara kadar bilinen çeşitli İtalyan ürünlerine rastlamak mümkündü. Diğerlerinde olduğu gibi burada da bazı porselen örneklerine, heykellere, mermer ve maden ürünlerine yer verilmişti.

İspanya ve Portekiz. İki ülke sergide tek bir bölümü paylaşmıştı. Genel olarak endüstriyel üretimin gelişmemiş olması nedeniyle bu bölümde doğal ürünler ön plana çıkıyordu. Öte yandan gitar, arp ve viyolonsel bir araya getiren "guitarpa" adlı büyük bir müzik aleti, Barselona'da dökme demirden üretilmiş çatal-bıçak takımları ve İspanyol tütün ürünleri ile Granada kurşunu ve La Mancha cıvası gibi maden örnekleri ilgi çekiciydi.

Türkiye ve Mısır. Osmanlı topraklarından getirilen ürünlere ayrılan bu bölüm, beklendiği üzere özellikle halı ve kilimlere ev sahipliği yapıyordu. Kaplan derisi ve ipek gibi doğal malzemeli ürünler ile birlikte abanoz ağacından üretilmiş sedef kakmalı tahta kaşıklar arka taraflarda görülebiliyordu. Gemi modelleri, nargile ve tütün örnekleri, ziller bu bölümde sergilenen en iyi ürünlerdi. Ayrıca Anadolu ve Balkanlar'dan getirilen çeşitli el yapımı ürünler, süslü eyerler, şal ve benzeri giyim eşyaları, süs işlemeli silahlar dikkatleri çekmişti.

Yunanistan. Bağımsızlığının henüz yirminci yılında yalnızca Mora yarımadası ve kuzeyini kaplayan küçük bir ülke olarak Yunanistan, çoğunluğunu bu bölgelerden gelen doğal ürünlerin oluşturduğu ve ayrıca bir ulusal kıyafetin de yer aldığı küçük bir sergiyle katılmıştı.

İran. İran'ın Büyük Sergi'ye kayda değer ürünlerle katıldığını söylemek pek mümkün değildi. Bu bölümde daha çok kişisel koleksiyonlardan alınarak Londra'ya getirilmiş ürün ve eserler bulunuyordu.

Çin. Çinli katılımcılar da beklentilerin altında bir sergiyle buradaki yerlerini almışlardı. Öyle ki bu bölümde sergilenenlerden çok daha nitelikli ürünlere İngiltere'deki evlerde rastlamak mümkündü. Yine de porselen eşyalar dikkatleri çekiyordu.

İsviçre. Büyük piyanolarla ziyaretçileri karşılayan bu bölümde tabaklanmış ve tabaklanmamış derilerden oluşan bir koleksiyon vardı. Çeşitli renk ve desenlerde uzun kurdeleler, ipek, saten, keten ve muslin kumaş örnekleri, dantel işleri ilk bakışta dikkat çekiyordu. Ahşap oymacılığındaki ustalığı gözler önüne seren mobilyalar da bu bölüme renk katıyordu. Salata kaşıkları ve çatalları, ceviz kırma aletleri, bıçaklar, fincanlar ve daha pek çok ürün, İsviçre kırsal yaşamının nitelikli ve göze hitap eden ürün üretme anlayışına sahip olduğunu ortaya koyuyordu.

Tunus. Bambu sandalyeler, lake kaplama masa, fildişi kutular ve bunlar gibi değişik ürünler Tunus'un ilgi çekici bir sergiyle ziyaretçilerin karşısına çıkmasını sağlamıştı. Ayrıca tam ortada, siyah deve tüyünden yapılmış bir çadır kurulmuştu. Çadırın içi aslan, leopar,

ve antilop derileri ile kaplanmıştı. Arap ve Afrika müzik aletleri de bulunuyordu.

Güney Amerika ülkeleri. Meksika, Yeni Granada, Brezilya, Bolivya ve Şili, Latin Amerika dünyasından Büyük Sergi'ye katılan ülkelerdi ve maden örnekleri, el sanatları ve doğal ürünlerle sergideki yerlerini almıştı.

Amerika Birleşik Devletleri. Her ne kadar Britanya, dünyanın önde gelen gücü olduğunu göstermek adına Büyük Sergi'yi düzenlemiş olsa da işletmecilik tarihinin belki de en önemli dönüm noktalarından biri burada gerçekleşti ve Büyük Sergi, dünya ekonomisinin yeni lideri olarak Amerika Birleşik Devletleri'ni işaret etti. Amerikan hükümetinin de desteğini alarak Londra'ya gelen Amerikalılar, kendilerine ayrılan geniş bölümü doldurmayan sayıda ürünle sergiye katıldıkları için başlangıçta diğer ülke katılımcıları tarafından pek ciddiye alınmamıştı. Öyle ki sergi için hazırlanmış almanak ve tanıtım kataloglarında ülkenin halihazırda madencilik ve imalat sektörlerinde gelişmekte olduğu ve endüstrileşmenin ağırlıklı olarak tarımın daha da gelişmesi yönünde ilerlediği vurgulanıyordu. Amerikalı üreticiler, sıradan ürünlerle Büyük Sergi'deki yerlerini almış gibi görünüyordu. Oysa Amerikalı katılımcılar, ülkenin farklı eyaletlerinden ve farklı endüstri kollarından gelmiş, gururla ürünlerini sergiliyordu. Alfred Hobbs'un getirdiği sökölmez kilit, silah üreticisi Samuel Colt'un ünlü altıpatlar tabancası, Cyrus McCormick'in mekanik biçerdöveri, Isaac Singer'in dikiş makinesi gibi ürünler diğer ülkelerde sergilenen benzerleriyle yarışır nitelikteydi. Ancak kısa bir süre içinde sergiye gelen ziyaretçileri asıl şaşırtan, bu ürünlerin özgün bir imalat sistemi içinde üretilmiş olmasıydı. Birbiriyle ilgisi olmayan bu ürünlerin ortak özelliği, Amerikan İmalat Sistemi olarak da adlandırılan parçalı imalat sistemi ile üretilmiş olmalarıydı. Parçalı imalat şüphesiz Amerikalıların bir buluşu değildi; ancak ürün yerine ürün parçası üreten makineler geliştiren Amerikalı üreticiler hızlı, standart ve yüksek miktarda üretim yapmanın yolunu bulmuştu (Wren, 1994, s. 73-74; Berber, 2013, s. 71-73). Büyük Sergi, gelecekte Frederick W. Taylor ve Henry Ford tarafından geliştirilecek olan kitle üretiminin endüstriyel bağlamda temellerinin dünyada ilk kez sergilendiği bir fırsat yaratmıştı. Büyük Sergi Londra'daydı; ancak bir anlamda bundan kazançlı çıkan Britanya değil, Amerika Birleşik Devletleri olmuştu. Nitekim Büyük Sergi sonrasında, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, dünyanın çeşitli ülkelerinden girişimciler ve yatırımcılar Amerikan fabrikalarına akın ederek kitle üretimin sırlarını öğrenecek ve buralardan satın aldıkları makinelerle kendi ülkelerinde yeni fabrikalar kuracaktı.

Büyük Sergi'den Sonra

Büyük Sergi, günümüzde Expo adıyla düzenlenen dünya sergileri serisindeki ilk sergidir. Ulusal sergi olarak bu tür organizasyonları uzun yıllar öncesinden

itibaren gelenekselleştiren Fransızlar, Londra'daki Büyük Sergi'nin ardından, 1855 yılında Paris'te "Evrensel Sergi" (*Exposition Universelle*) adı altında bu defa uluslararası boyutta bir sergi düzenlediler. 1862 yılında Londra'ya geri gelen sergi 1867 yılında yine Paris'te düzenlendiğinde ziyaretçi sayısı 15.000.000'u bulmuştu. Amerika Birleşik Devletleri'nin yüzüncü kuruluş yıldönümü nedeniyle 1876 yılında Philadelphia'da düzenlenen sergiye Frederick W. Taylor da katılmıştı. Fransız Devriminin yüzüncü yıldönümü olan 1889 yılında sergi bir kez daha Paris'te düzenlenmiş ve bunun için Eiffel Kulesi inşa edilmişti.

Büyük Sergi'nin ardından Hyde Park'ta bulunan Kristal Saray kaldırıldı. 1854 yılında Londra'nın güneyinde bulunan Sydenham bölgesindeki geniş araziye yeniden kurulan Kristal Saray, çeşitli sergi ve etkinliklere sahne olan bir mekan olarak uzun yıllar kullanılmaya devam etti. 1936 yılında çıkan bir yangında tümüyle yanarak ortadan kalktı. *Crystal Palace* günümüzde bir tren istasyonu ve bir futbol kulübü adı olarak varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

- (1851). *A Guide to the Great Exhibition : Containing a Description of Every Principal Object of Interest — with a Plan, Pointing out the Easiest and most Systematic Way of Examining the Contents of the Crystal Palace*. London : George Routledge and Co.
- Babbage, C. (1851). *The Exposition of 1851 or, Views of the Industry, the Science, and the Government of England*. London: John Murray.
- Berber, A. (2013). *Klasik Yönetim Düşüncesi: Geleneksel ve Klasik Paradigmalarla Klasik ve Neo-klasik Örgüt Teorileri*. İstanbul: Alfa.
- Brontë, C. (2000). *The Letters of Charlotte Brontë: With a Selection of Letters by Family and Friends, 1848-1851* (Vol. 2). Clarendon Press.
- Canine, C. (1997). *Dream Reaper: The Story of an Old-fashioned Inventor in the High-tech, High-stakes World of Modern Agriculture*. University of Chicago Press.
- Ellis, R. (Ed.). (1851). *Official Descriptive and Illustrated Catalogue of the Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations (By Authority of the Royal Commission)*. London: W. Clowes & Sons.
- Hobsbawm, E. J., & Wrigley, C. (1999). *Industry and Empire: from 1750 to the Present Day*. The New Press.
- Queen Victoria's Journal, *Victoria & Albert Museum*, <<http://www.vam.ac.uk>, 8 Nisan 2016>
- Wren, D. (1994). *The Evolution of Management Thought*, 4th edition. John Wiley & Sons.
- Young, P. (2009). *Globalization and the Great Exhibition: The Victorian New World Order*. Palgrave Macmillan.

Büyük Sergi’de Osmanlı Ürünleri

Mustafa Kurt¹

Ondokuzuncu yüzyılın önemli bir bölümünü kapsayan Osmanlı sanayileşme çabaları, her ne kadar istenilen sonuçları vermemiş olsa da, etraflı bir reform ve yatırım planı olarak kayıtlara geçmiştir. Batı benzeri bir sanayileşme hedefiyle (Turan, 2009; s. 64) sürdürülen bu faaliyetler kapsamında İstanbul merkezli olmak üzere devlet sahipliğinde birçok fabrika kurulmuş (Clark, 1974) ve bu fabrikalar başta tekstil ürünleri olmak üzere çeşitli ürünlere dönük faaliyetlerini sürdürmüştür. Batı sanayileşmesini takip ve içeriye transfer etme çabaları kapsamında özel yer verilebilecek bir başlık da Osmanlı devlet yöneticilerinin dünyadaki fuarlara katılma yönündeki eğilimidir. Bu çerçevede Osmanlı ilk olarak 1851 yılında Londra’da düzenlenen Büyük Sergi’ye (*The Great Exhibition*) katılma kararı almış; Ticaret Bakanlığı’nın İstanbul Merkezi Komitesi tarafından gönderilen ürünlerle sergideki yerini almıştır. Sonrasında 1863 yılında Sultanahmet Meydanı’nda yaklaşık beş ay açık kalan Sergi-i Osmani Umumi düzenlenmiş, daha sonraki yıllarda 1867 yılında Paris’te düzenlenen Evrensel Sergi’de (Işıklı vd., 2008; Tekdemir, 2013), 1873 yılında Viyana’da düzenlenen Dünya Sergisi’nde ve 1893 yılında Şikago’da düzenlenen Dünya Sergisi’nde yüksek seviyede katılım göstermiştir (Ergüven ve Kara Pilehvarian, 2015, s. 232-236). 19. yüzyılın ikinci yarısını boyunca Osmanlı Devleti katıldığı fuarlarla bir taraftan dünyadaki üretim teknolojisindeki gelişmeleri izlemeye çalışmış, bir taraftan da bu teşhir ortamında kendi üretim yeteneğindeki gelişmeleri yansıtmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti’nin 1851 yılında Londra’da düzenlenen Büyük Sergi’deki pavyonunda pastel renklerin hakim olduğu, çift örgülü ipek ve metal ipliklerle pamuklu beze işlenmiş bir havlu temsil edilmiştir² (Ergüven ve Kara Pilehvarian, 2015, s. 228-229). Bu sergide yer alan ürünler temel olarak bitki, hayvan ve mineraller alemleri gibi üç ana kategori, ayrıca hammadde ve mamul kategorileri olmak üzere toplam beş kategoride 3.300 kadar objeden oluşmaktadır (Ellis, 1851, s. 1386). Sergilenen mallar ağırlıklı olarak tarımsal ürünlerle tekstil üretimine ilişkindir. Ancak her ne kadar tekstil ürünleri yoğun olsa da sergilenen mallar arasında ilaçlar, silahlar, mangallar, zeytinyağı, fındık, sabun, sarrafiye gibi oldukça geniş perspektifte ürünler bulunmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde

sergilenen ürünlerin, bu tarihe kadar süren sanayileşme çabalarına rağmen, ağırlıklı olarak geleneksel üretim tarzına dayalı ürünler ve hammaddelerden oluşması (Great Exhibition, 1851, s. 171) üretim teknolojisinin kullanımı bakımından Batı ile arasındaki farklılığı göstermektedir (Ergüven ve Kara Pilehvarian, 2015). Hatta sergi raporunda yer alan değerlendirmede Osmanlı pavyonunda yer alan ana ürünlerden olan halı ve kilimlerin bile yeterince göz kamaştırıcı olmadığı vurgulanmakta, en dikkat çekici ürünler olarak nargile ve tütün, kayık tabaklar, çiniler, bardaklar ve bugünkü Zilciyan firmasınınca üretildiği tahmin edilen çalgı zilleri sıralanmaktadır (Great Exhibition, 1851, s. 171). Ürünlerin niteliği ne olursa olsun Osmanlı Devleti’nin bu fuara yüksek düzeyde ve binlerce ürün çeşidiyle katılmış olması sanayileşme ve batıyla entegre olma çabaları açısından önemli gelişmelerden biridir. Aşağıda Osmanlı Devleti tarafından gönderilip sergide yer alan ürünlere ilişkin kategoriler ve bazı ürünler sunulmuştur (Ellis, 1851, s. 1386-1399).

Bitkiler Alemleri. Biber, yaban kekiği, zeytinyağı, beyaz ve kırmızı şarap, likör, bira, sakız, reçine, afyon, çeşitli bitki kökleri, fındık, ülkenin çeşitli bölgelerinden meyveler, kurutulmuş meyveler, bitki tohumları vd.

Hayvanlar Alemleri. Kürkler, ipekböceği kozası, işlenmemiş ipek, balık dolması, kuzu derisi, geyik derisi, susamuru derisi, ayı derisi, tilki derisi, iç yağı, boynuzlar, çeşitli hayvan saçları, devekuşu kanatları vd.

Mineraller Alemleri. Sülfür, reçine, kil, kömür, yeşim taşı, potasyum, kaya tuzu, kireç karbonatı vd.

Hammaddeler. Ağaç ve kereste, pamuk, tütün, sünger, çeşitli tahıllar, pirinç, keten vd.

Mamuller. İpekli ürünler, pamuklu ürünler, yünlü ürünler, çok sayıda tekstil ve hazır giyim ürünü, pamuklu ve ipekli ev tekstili ürünleri, havlu, halı ve kilimler, sabun, kaşık, altın-gümüş eşyalar ve takılar, saat kösteği, tabanca, bıçak, çanta, ayakkabı, terlik, nargile, süs eşyaları vd.

Kaynakça

- (1851). *A guide to the Great Exhibition : Containing a Description of Every Principal Object of Interest — with a Plan, Pointing out the Easiest and most Systematic Way of Examining the Contents of the Crystal Palace.* London : George Routledge and Co.
- Clark, E. C. (1974). The Ottoman industrial revolution. *International Journal of Middle East Studies*, 5(01), 65-76.
- Ellis, R. (Ed.). (1851). *Official Descriptive and Illustrated Catalogue of the Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations (By Authority of the Royal Commission).* London: W. Clowes & Sons.

¹ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yalova Üniversitesi, Yalova, Türkiye.

mkurt@yalova.edu.tr (M. Kurt)

² Bugün Victoria ve Albert Müzesi’nde bulunan bu havlunun dokuma biçiminin, pavyonu ziyaret eden Manchester fabrikatörleri tarafından fuar sonrasında taklit edilip sınai dokumayla imal edildiği de müze kayıtlarında yer almaktadır (Ergüven ve Kara Pilehvarian, 2015, s. 229)

- Ergüney, Y. D., & Kara Pilehvarian, N. (2015). Ondokuzuncu yüzyıl dünya fuarlarında Osmanlı temsiliyeti. *Megaron*, 10(2), 224-240.
- Işıklı, A., Durak, B., & Arca, H. (2008). *Osmanlı ve Avrupalı Yazarların Gözüyle 19. Yüzyıl Fuarlarında Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul Fuar Merkezi Yayınları-5.
- Tekdemir, A. (2013). 1867 Paris Sergisi ve Sultan Abdülaziz'in sergiyi ziyareti. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6), 1-19.
- Turan, G. (2009). Turkey in the Great Exhibition of 1851. *Design Issues*, 25(1), 64-79.

Editorial Policy – Editorial Process

Istanbul University Journal of the School of Business is the international official academic journal of Istanbul University School of Business. The journal began publishing in 1972 and serves as the forum for business scholars and professionals producing works in the fields of management and strategy, organizational theory, human resource management, organizational behavior, production and operations management, marketing, accounting and finance along with fields related to business studies including statistics, econometrics and operations research.

All papers are subject to a process of editorial screening and double-blind peer review. Final decisions on submitted papers are made by the editor-in-chief and executive editors following the recommendations made by the reviewers. Authors readily agree that the rights of their papers accepted for publishing in the journal are owned by Istanbul University School of Business.

Manuscript Submission

All manuscripts should be prepared either in English or in Turkish and are strictly expected to comply with the editorial guidelines, grammatical rules and the publishing format. By submitting their manuscripts, authors readily accept and confirm that their paper is original and ready for publishing, and neither printed nor electronically, it is not published or simultaneously submitted for publishing elsewhere.

Please visit dergipark.ulakbim.gov.tr/iuisletme to submit your manuscript and to provide detailed information on the editorial guidelines and the publishing format.

Authors irrevocably assume the responsibilities of any views they express and of the content, accuracy, completeness, and compliance with scientific ethics of their texts published in this journal; and the publishers, the editorial team and Istanbul University School of Business definitely make no representations or warranties of these responsibilities.

Yayın Politikası – Değerleme Süreci

İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'nin uluslararası resmi bilimsel dergisidir. 1972 yılında yayın yaşamına başlayan dergi, işletme bilim dalının yönetim ve strateji, örgüt teorisi, insan kaynakları yönetimi, örgütsel davranış, üretim yönetimi, pazarlama, muhasebe, finans gibi farklı alanlarında ve ayrıca işletme bilimi ile bağlantılı olarak istatistik, ekonometri, yöneylem araştırması gibi alanlarda üretilmiş çalışmaları ile başvuran araştırmacılara ve profesyonellere açıktır.

Tüm makaleler yazar ismi saklı olacak biçimde hakem değerlendirme sürecinden geçirilir. Hakem değerlendirme sürecinde en az iki hakemin görüşüne başvurulur. Makaleler hakkındaki kararlar editör ve yönetici editörler ile hakemlerin görüşleri doğrultusunda verilir. Makaleleri yayınlanmak üzere kabul edilen ve bu konuda bilgilendirilen yazarlar, makalelerinin telif haklarını İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'ne devretmiş olurlar.

Makale Sunumu

Makaleler İngilizce veya Türkçe dilinde yazım ve dilbilgisi kuralları ve yayın formatı kesinlikle dikkate alınmış biçimde yazılmalıdır. Dergimize makale sunan yazarlar makalelerinin yayın için hazır ve özgün olduğu, elektronik veya basılmış olarak başka bir yerde yayınlanmadığı ve aynı zamanda başka yere yayın için sunulmadığı konusunda dergimize doğrudan güvence vermiş olurlar.

Makalenizi sunmak ve yazım kuralları ile yayın formatı hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için lütfen dergipark.ulakbim.gov.tr/iuisletme adresimizi ziyaret ediniz.

Dergimizde yayınlanan yazılarda yer alan görüşlere ve bu yazıların içeriğine, doğruluğuna, bütünlüğüne ve bilim etiğine uygunluğuna ilişkin her türlü sorumluluk bütünüyle yazarlara ait olup, dergi yayın yönetimine, editör ve ekibine veya İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'ne kesinlikle ait değildir.